Спасителни археологически проучвания по трасето на АМ „Тракия“, ЛОТ 1 – 4

Част 1. Праистория

Редактор *Стефан Александров*

1892 - 1921 - 1948

Спасителни археологически проучвания по инфраструктурни проекти 3

София 2024

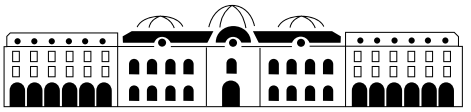
СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ ПО ТРАСЕТО НА АМ „ТРАКИЯ“, ЛОТ 1 – 4

ЧАСТ 1. ПРАИСТОРИЯ

ARCHAEOLOGICAL RESCUE EXCAVATIONS ALONG THE TRAKIA MOTORWAY ROUTE, LOT 1 – 4

PART I. PREHISTORY

Редактор Стефан Александров
Edited by Stefan Alexandrov

Спасителни археологически проучвания по инфраструктурни проекти
е поредица, издавана от
Националния археологически институт с музей
при Българската академия на науките

Електронен вариант със свободен достъп на публикацията може да се види на страницата на НАИМ – БАН: www.naim.bg

https://doi.org/10.53250/areip3

© НАИМ – БАН, *издател*
© NAIM – BAS, *publisher*

© Стефан Александров, Златозар Боев, Десислава Василева, Елена Василева, Селена Витезович, Мария Гюрова, Яна Димитрова, Петър Зидаров, Илия Илиев, Пламен Караилиев, Маргарита Люнчева, Калин Маджаров, Елена Маринова, Румен Миков, Кръстан Митов, Валентин Николов, Иван Панайотов, Кръстина Панайотова, Ваня Н. Петрова, Виктория Д. Петрова, Станимира Танева, Надежда Тодорова, Живко Узунов, Анета Фиданоска, Илия Хаджипетков, Иванка Христова, Мартин Христов, Таня Христова, Марлена Янева, *автори на текстовете*
© Stefan Alexandrov, Zlatozar Boev, Desislava Vasileva, Elena Vasileva, Selena Vitezović, Maria Gurova, Yana Dimitrova, Petar Zidarov, Iliya Iliev, Plamen Karailiev, Margarita Lyuncheva, Kalin Madzharov, Elena Marinova, Rumen Mikov, Krastan Mitov, Valentin Nikolov, Ivan Panayotov, Krastina Panayotova, Vanya N. Petrova, Viktoria D. Petrova, Stanimira Taneva, Nadezhda Todorova, Jivko Uzunov, Aneta Fidanoska, Iliya Hadzhipetkov, Ivanka Hristova, Martin Hristov, Tanya Hristova, Marlena Yaneva, *authors of the texts*

Стефан Александров, *редактор*
Stefan Alexandrov, *editor*

Гергана Ангелова, *коректор*
Gergana Angelova, *Bulgarian copyeditor*

Анелия Василева, Бисерка Гайдарска, *езикови редактори на английски език*
Anelia Vassileva, Bisserka Gaydarska, *English language editors*

Галя Герасимова, *графичен дизайнер и предпечат*
Galya Gerasimova, *graphic designer and prepress*

На корицата: керамичен съд от финалния етап на периода Караново IV, Хаджидимитрово, Ямболско (рисунка В. Д. Петрова)
On the cover: Ceramic vessel dated to the final stage of the Karanovo IV period, Hadzhidimitrovo, Yambol region (drawing V. D. Petrova)

Печат: БУЛГЕД
Printed by BULGED

ISSN 2535-129X (print)
ISSN 2535-0862 (online)
ISBN 978-619-254-039-5 (print)
ISBN 978-619-254-040-1 (online)

Спасителни археологически проучвания по трасето на АМ „Тракия“, ЛОТ 1 – 4

Част 1. Праистория

Archaeological Rescue Excavations along the Trakia Motorway Route, LOT 1 – 4

Part I. Prehistory

Редактор Стефан Александров
Edited by Stefan Alexandrov

Национален археологически институт с музей
при Българска академия на науките
София 2024

СЪДЪРЖАНИЕ

Археологическо проучване на късноенеолитното ямно поле до с. Хаджидимитрово, Ямболско

Виктория Д. Петрова, Маргарита Люнчева, Илия Илиев, Марлена Янева, Валентин Николов, Селена Витезович, Петър Зидаров, Кръстан Митов, Илия Хаджипетков, Станимира Танева, Златозар Боев, Анета Фиданоска, Иванка Христова, Елена Маринова

Archaeological excavations at a Late Neolithic pit site near the village of Hadzhidimitrovo, Yambol region

Viktoria D. Petrova, Margarita Lyuncheva, Iliya Iliev, Marlena Yaneva, Valentin Nikolov, Selena Vitezović, Petar Zidarov, Krastan Mitov, Iliya Hadzhipetkov, Stanimira Taneva, Zlatozar Boev, Aneta Fidanoska, Ivanka Hristova, Elena Marinova

7

Спасително проучване на обект от късния неолит, ранната бронзова и късната желязна епоха до с. Събрано, Новозагорско (ЛОТ 2, обект № 12 по трасето на АМ „Тракия“)

Живко Узунов, Ваня Н. Петрова, Надежда Тодорова, Таня Христова

Rescue excavations at a Late Neolithic, Early Bronze Age and Late Iron Age site near the village of Sabrano, Nova Zagora Municipality (Site No 12, LOT 2 along the Trakia Motorway route)

Jivko Uzunov, Vanya N. Petrova, Nadezhda Todorova, Tanya Hristova

95

Спасителни археологически проучвания на обект № 16, км 195+300 – 195+600, ЛОТ 1, АМ „Тракия“ (предварителни наблюдения)

Мартин Христов, Кръстина Панайотова, Мария Гюрова, Иван Панайотов, Румен Миков

Archaeological rescue excavations at Site No 16, km 195+300 – 195+600, LOT 1, Trakia Motorway (preliminary report)

Martin Hristov, Krastina Panayotova, Maria Gurova, Ivan Panayotov, Rumen Mikov

155

Археологическо проучване на могилен некропол от ранната бронзова епоха до с. Бенковски, община Стара Загора (АМ „Тракия“, ЛОТ 2, обект № 11)

Стефан Александров, Пламен Караилиев

Archaeological excavations of an Early Bronze Age barrow necropolis near the village of Benkovski, Stara Zagora region (Trakia Motorway, LOT 2, Site No 11)

Stefan Alexandrov, Plamen Karailiev

213

Спасителни археологически проучвания на надгробна могила в землището на с. Зимница, област Ямбол (АМ „Тракия“, ЛОТ 4, обект № 14А – разкопки 2009 г.)

Стефан Александров, Елена Василева, Илия Илиев

Archaeological rescue excavations of a barrow near Zimnitsa, Yambol region (Trakia Motorway, LOT 4, Site 14A – excavations 2009)

Stefan Alexandrov, Elena Vasileva, Iliya Iliev

249

Обект № 16 по трасето на АМ „Тракия“

Елена Василева, Десислава Василева, Яна Димитрова, Калин Маджаров

Site No 16 along the Trakia Motorway route

Elena Vasileva, Desislava Vasileva, Yana Dimitrova, Kalin Madzharov

273

Археологическо проучване на късноеолитното ямно поле до с. Хаджидимитрово, Ямболско

Виктория Д. Петрова[1], Маргарита Люнчева[2], Илия Илиев[3], Марлена Янева[4], Валентин Николов[5], Селена Витезович[6], Петър Зидаров[7], Кръстан Митов[8], Илия Хаджипетков[9], Станимира Танева[10], Златозар Боев[11], Анета Фиданоска[12], Иванка Христова[13], Елена Маринова[14]

[1] Национален археологически институт с музей – Българска академия на науките; ул. „Съборна“ № 2, София 1000, България; viki5rova@yahoo.com
[2] Регионален исторически музей „Стою Шишков“, ул. „Дичо Петров“ № 3, Смолян 4700, България; margo_l@abv.bg
[3] Илия Илиев, Ямбол; ilia.krastev.iliev@gmail.com
[4] Геологически институт „Акад. Страшимир Димитров“ – Българска академия на науките; ул. „Акад. Георги Бончев“, бл. 24, София 1113, България; marlena@geology.bas.bg
[5] Геологически институт „Акад. Страшимир Димитров“ – Българска академия на науките; ул. „Акад. Георги Бончев“ бл. 24, София 1113, България; valnvaln97@gmail.com
[6] Institute of Archaeology, Kneza Mihaila 35/IV, 11000 Belgrade, Serbia; s.vitezovic@ai.ac.rs, selenavitezovic@gmail.com
[7] Археолог на свободна практика/independent researcher, ул. „Витошки езера“ № 3а, София 1434, България; petar.zidarov@gmail.com
[8] Археолог на свободна практика/independent researcher; ул. „Антим I“ № 19, ап. 4, София 1303, България; kruki21vd@yahoo.com
[9] Institut National de Recherches Archéologiques, 241, rue de Luxembourg, L-8077 Bertrange, Luxembourg; Iliya.Hadzhipetkov@inra.etat.lu
[10] Национален археологически институт с музей – Българска академия на науките; ул. „Съборна“ № 2, София 1000, България; stanimira.taneva@gmail.com
[11] Национален природонаучен музей – Българска академия на науките; бул. „Цар Освободител“ 1, София 1000, България; zlatozarboev@gmail.com
[12] Археологически музей на Македония; Кеј „Димитар Влахов“, Скопие 1000, Северна Македония; anche_mk@yahoo.com
[13] Environmental Archaeology Lab, Umeå University, SE-90187 Umeå, Sweden; ivanka.hristova@umu.se
[14] Laboratory for Archaeobotany, Baden-Württemberg State Office for Cultural Heritage Management, Fischersteig 9, 78343 Hemmenhofen-Gaienhofen, Germany; elena_marinova@gmx.de

Ключови думи: *Горнотракийска низина, късен неолит, Караново IV, ями, ямно поле*

Key words: *Upper Thracian Plain, Late Neolithic, Karanovo IV, pits, pit site*

Праисторическото ямно поле до с. Хаджидимитрово се намира на 13 км северозападно от Ямбол (обр. 1). Разположено е в южната част на Сливенската котловина,

Обр. 1. Местоположение на късноеолитното ямно поле Хаджидимитрово и на споменатите в текста археологически обекти

Fig. 1. Location of the Late Neolithic pit site Hadzhidimitrovo and the archaeological sites mentioned in the text

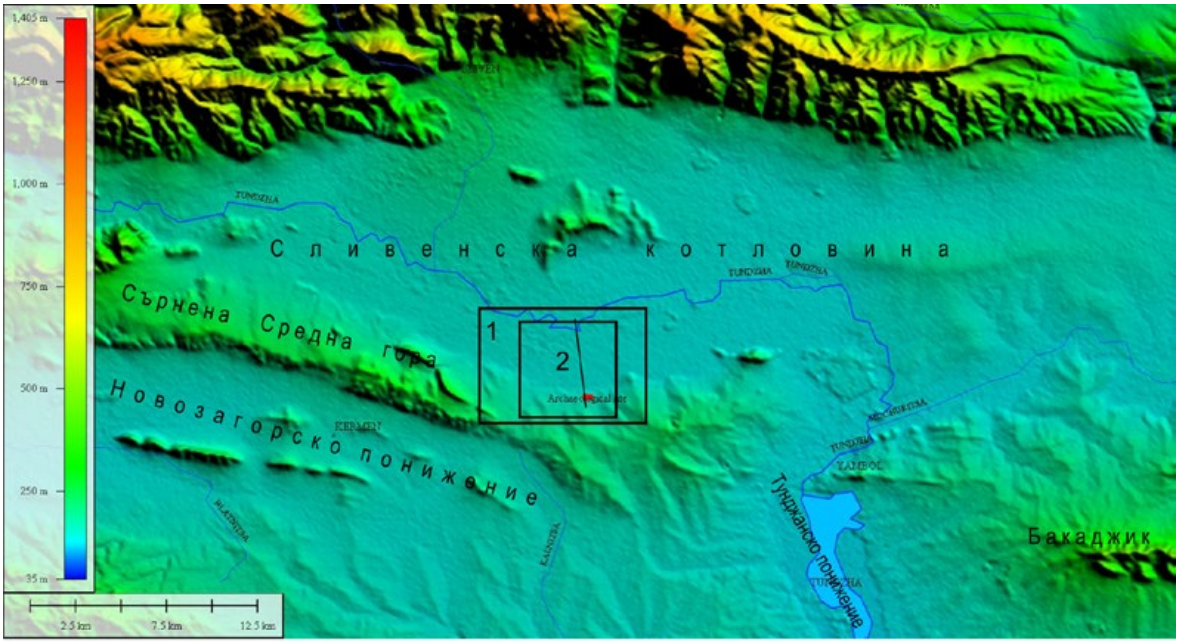
на 3 км южно от средното течение на р. Тунджа и на 4 км северно от най-източната част на Средна гора. Релефът в областта е равнинен, като се срещат и изолирани нископланински хълмове, представляващи част от Светиилийските, Манастирските и Бакаджишките възвишения (обр. 1 – 2). Археологическият обект попада върху първата надзаливна тераса на р. Тунджа. На изток граничи с Махленско дере, а непосредствено на север се е намирала и река Азмак (обр. 2, 5).

От хронологическа гледна точка проучената част от ямното поле е съществувала през целия късноеолитен период Караново IV, както и през преходния етап към ранния халколит. Основна цел на настоящата студия е представянето на предварителните резултати от спасителните разкопки на късноеолитните структури, разположени по трасето на АМ „Тракия“[1].

1. История и методология на проучването. Стратиграфия, периодизация и хронология

История и методология на проучването. Късноеолитното ямно поле край с. Хаджидимитрово е регистрирано като обект 21 (км 275+250 и 275+700) от ЛОТ 3 на автомагистрала „Тракия“ по време на теренни издирвания, осъществени през 1997 и 1998 г. В този участък трасето на магистралата е ориентирано в посока югозапад – североизток.

[1] Отделните части в студията са подготвени от съответните автори, както следва: 1. История и методология на проучването. Стратиграфия, периодизация и хронология – Виктория Петрова, Маргарита Люнчева, Илия Илиев; 2. Геоложки и геоморфоложки контекст – Марлена Янева, Валентин Николов; 3. Характеристика на археологическите структури – Виктория Петрова; 4. Керамичен комплекс – Маргарита Люнчева; 5. Костена индустрия – Селена Витезович, Петър Зидаров, Кръстан Митов; 6. Каменни артефакти – Илия Хаджипетков; 7. Кремъчен ансамбъл – Станимира Танева; 8. Археозоологични изследвания: 8.1. Изследване на домашните и дивите животни – Анета Фиданоска; 8.2. Останки от птици – Златозар Боев; 9. Археоботанични изследвания – Иванка Христова, Елена Маринова; Заключение – Виктория Петрова.

Обр. 2. Хаджидимитрово. Карта на релефа и профил, генериран от цифров височинен модел SRTM 90 m (Jarvis et al. 2008)

Fig. 2. Hadzhidimitrovo. Relief map and cross-section based on digital elevation model SRTM 90 m (Jarvis et al. 2008)

Археологическите разкопки започват през 2008 г., когато на площ от 18 дка са направени 68 сондажа (Петрова 2009, 64 – 67)[2]. Те са подредени в три успоредни на оста на магистралата линии, обозначени от север на юг с главни латински букви A, B и C и номерирани от запад на изток с арабски цифри, поставени след съответната латинска буква (напр. A1). Повечето сондажи имат размери 1 x 2 м и са ориентирани в посока изток – запад. На отделни места са положени и такива с размери 1 x 5 м, чиито дълги страни са ориентирани в посока север – юг. Те са обозначени с номерацията на предходния сондаж, към която е добавена малка буква a (напр. A1a). За оформянето

[2] Разкопките през 2008 г. са проведени от екип в състав: научен ръководител д-р Виктория Петрова (НАИМ – БАН) и членове: Николай Христов (ИМ – Провадия), Маргарита Люнчева (тогава докторант в НАИМ – БАН), Вивиан Митева (тогава докторант в НБУ – София), Стоян Трифонов (ИМ – Провадия) и тогавашните студенти от НБУ Вечеслав Николов и Анна Ходкевич. Научен консултант е акад. проф. Васил Николов (НАИМ – БАН).

на напречен стратиграфски профил, който има посока север – юг и дължина 45 м, са използвани западните профили на сондажи A9a, B9a и C8a в кв. O22, P22, Q22, R22, S22 (обр. 6. 1 – 2). Регистрирани и проучени са 19 ями, разположени на площ от 14,8 дка, а разкритите в тях археологически материали ги отнасят към къснонеолитната култура Караново IV.

Въз основа на тези резултати през 2009 и 2010 г. са проведени археологически проучвания, обхващащи участъка с регистрирани археологически структури (Петрова 2010, 54 – 56, Петрова и др. 2011, 60 – 62)[3]. Положена е план-квадратна мрежа, ориентирана по посоките на света. Квадратите са със страна 10 м и са обозначени от юг на север с главни латински букви, а от запад на изток – с арабски цифри. Създаден е геодезичен репер с координати (БГС2005, Балтийска височинна система): X – 4722446,08; У – 942860,58, надм. вис. 156,07 м) (североизточният ъгъл на кв. A1) (обр. 6. 2).

През трите археологически сезона са проучени общо 252 вкопани структури (ями, комплекси от ями и дупки от стълбове), по-голямата част от които са концентрирани в югозападната част на обекта. Те датират от къснонеолитния период Караново IV, с изключение на една камбановидна яма, отнасяща се към късната желязна епоха.

С цел изясняване общата площ и границите на археологическия обект през 2014 г. е осъществено геомагнитно картиране на площ от 210 дка, разположена на север от АМ „Тракия“ (Зидаров и др. 2015, 868 – 870, обр. 1). Разкрити са множество малки аномалии, повечето от които най-вероятно принадлежат към къснонеолитното ямно поле. Северната граница, която те очертават, се намира на около 250 метра от проучената част по трасето на магистралата, а западната граница почти съвпада с нейния западен край. Южният дял от ямното поле, разположена на юг от АМ „Тракия“, не е картиран поради наличието на големи масиви от лозя.

Стратиграфия. В общата стратиграфска картина на археологическия обект са установени пет стратиграфски единици, разграничени на базата на структурата и цвета на седимента (отдолу нагоре) (обр. 6. 1):

Стратиграфска единица A. Стерилна основа. Достигната е на дълб. 0,40 – 0,55 м от повърхността и има силен наклон към Махленско дере.

Стратиграфска единица B. Плътен кафяв пласт без примеси, който покрива стерилната основа. Дебелината му варира от 10 до 25 см. Не съдържа археологически материали. Това е древният терен, в който са вкопани проучените археологически структури.

Стратиграфска единица C. Кафяв пласт със средна плътност, примесен с миниатюрни мазилки и варовикови конкреции. Дебелината му е около 20 – 25 см. Натрупан е по време и след края на функционирането на ямите. В него са намерени разпръснати керамични фрагменти и находки от периода Караново IV, които не обособяват структури. Те са разкрити около и между проучените ями и най-вероятно са свързани с тяхното използване.

[3] Археологическите проучвания през 2009 и 2010 г. са проведени от екип в състав: научен ръководител д-р Виктория Петрова (НАИМ – БАН), зам.-ръководители – Илия Илиев (Ямбол), Маргарита Люнчева (тогава докторант в НАИМ – БАН) и членове: Галина Самичкова и Тодор Дяков (по това време магистри във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“), Вивиан Митева (тогава докторант в НБУ – София), Анета Фиданоска (Археологически музей на Македония), Елена Канзурова (Археологически музей на Македония), Любо Фиданоски (Музей на град Скопие), д-р Петя Пенкова (НАИМ – БАН), Кръстан Митов, Любомир Тодоров, Соня Цекова, Мирослав Анчев, Камен Давидков, Елица Димитрова, Кристина Янакиева, Павел Попов, Маргарита Блажева, Александра Качакова (тогава студенти в НБУ – София) и Теодор Теодоров, Адриана Божкова, Стефан Ганчев (тогава студенти в СУ „Св. Климент Охридски“). Научен консултант е акад. проф. Васил Николов (НАИМ – БАН).

Стратиграфска единица D. Плътен сиво-черен пласт, примесен с миниатюрни мазилки и въгленчета. Установен е в отделни части на археологическия обект, като дебелината му варира от 30 до 50 см; не са регистрирани изградени на място археологически съоръжения или структури. Материалите, разкрити в този пласт, се отнасят към финала на периода Караново IV и се състоят от разпръснати дребни или едри деструкции (фрагменти от стени и основа на термично съоръжение) със заоблени ръбове, керамични фрагменти и находки със силно нарушени повърхности и заоблени ръбове, кремъчни артефакти и животински кости.

Стратиграфска единица E. Сиво-кафяв пласт със средна плътност (орница). Дебелината му варира от 30 см в западната до 45 см в източната част от обекта. Намерени са единични керамични фрагменти от периодите на късния неолит, късната желязна епоха и Средновековието.

Проучените археологически структури (ями, комплекси от ями и дупки от стълбове) от периода Караново IV са вкопани в древния терен и в стерилната основа.

Периодизация и хронология. Относителната датировка на късноеолитното ямно поле Хаджидимитрово го свързва с културното явление Караново IV. Изградена въз основа на характеристиките на цялата материална култура, тя е потвърдена от 29 радиовъглеродни дати. Според тях ямното поле е функционирало през периода 5350 – 4850/4800 cal. BC[4].

Пет от радиовъглеродните дати очертават един по-ранен времеви интервал (5350/5300 – 5200 cal BC*)*, който е синхронен с обекти в Тракия, датиращи от периода Караново III – IV (напр. Сърнево; Бъчваров 2017, 17). Пробите, от които са получени датите от Хаджидимитрово, произхождат от четири комплекса от ями. Техните археологически материали обаче категорично ги отнасят към периода Караново IV. Тази ситуация може да има две обяснения: по-ранно начало на културното явление Караново IV или случайно попаднали животински кости от по-ранния период Караново III – IV (който до момента не е регистриран, но е възможно да съществува в микрорегиона на с. Хаджидимитрово) в ями, отнасящи се към Караново IV.

Извън дискутираните по-горе дати детайлният анализ на керамиката и различните находки, съчетани с останалите радиовъглеродни дати, позволява не само да се проследи хронологията, но и да се предложи периодизация на явлението Караново IV за района на с. Хаджидимитрово. Разграничени са следните етапи в неговото развитие:

Развит етап (5200 – 5000 cal BC). Археологическите структури са разположени по цялата проучена площ, като най-голямата гъстота се проследява в югоизточната част. Те са представени както от различни по форма и размер ями, така и от седем комплекса от такива.

Финален етап (5000 – 4850/4800 cal BC). Регистрирани са много по-малко структури. Те са концентрирани в две групи, разположени в най-югозападната част на проучената площ, както и на североизток, непосредствено до Махленско дере. Към този етап се отнасят различни ями, един комплекс и вероятно дупките от стълбове, проучени в двата края на археологическия обект (обр. 6. 2).

2. Геоложки и геоморфоложки контекст

Изследваният район обхваща южната част на Сливенско-стралджанската котловинна депресия в Средногорската морфоструктурна зона (обр. 2) (Вълев и др. 1992). Депресията е засебена върху унаследения приабонски Стралджански грабен. Той има асиметрично развитие, на изток потъването е по-интензивно и седиментите са по-мощни и главно езерни и езерно-блатни, а на запад, поради по-слабото потъва-

[4] Радиовъглеродните дати са получени чрез AMS анализ на животински кости в Природонаучния изследователски център на университетите в Шотландия (SUERC).

не през неогена-холоцена, е по-слабо. Тук са развити главно алувиални седименти от ПраТунджа върху маломощни езерно-блатни седименти. Негативните процеси продължават и през съвременния етап в развитието на релефа, което се потвърждава от широкото развитие на заблатявания по котловинното дъно.

В геоложко отношение изследваният обект се намира в почвен профил, образуван върху плейстоценско-холоценски делувиално-пролувиални наслаги. Геоложката характеристика е направена по данни от Геоложка карта на България в М 1: 100 000 и обяснителната записка към нея (Цанков и др. 1995a, Цанков и др. 1995b). В района, представен на картата с площ 25 кв. км, се разкриват предимно кватернерни седименти с плейстоценска и холоценска възраст (обр. 3). Това са алувиалните отложения на заливната тераса на р. Тунджа, делувиално-пролувиалните отложения в подножието на склоновете на юг от с. Хаджидимитрово, глинести седименти от Глуфишевската чакълно-глинеста свита и скали от горнокредната серия. Най-старите скали в непосредствена близост до археологическия обект са скалите с къснокредна възраст от вулканогенно-седиментната задруга ($10K_2^{st-sp}$). Тя е представена от редуване на седиментни скали – пясъчници, мергели и варовици, с туфи и тефроиди с разливи и секущи тела от вулкански скали. Източно от археологическия обект се разкриват андезитови потоци и субвулкански тела с аналогична възраст, а горнокредната вулканогенно-седиментна задруга се намира западно и южно от него (обр. 3).

Кватернерните седименти се отнасят към три генетични типа: алувиални (руслови и на заливната тераса), делувиално-пролувиални и делувиални.

Обр. 3. Хаджидимитрово. Геоложка карта на района (по Цанков и др. 1995)
Fig. 3. Hadzhidimitrovo. Geological map of the area (after Цанков и др. 1995)

Алувиалните седименти (aQh на обр. 3) представляват русловите отложения и тези на заливната тераса на р. Тунджа. Разполагат се с ерозионен размив върху плейстоценските алувиално-пролувиални седименти или върху дотерциерна подложка. Представени са от пясъци, чакъли и гравий. Пясъците са с коса слоестост, добре сортирани, с разнообразен състав. Дебелината им достига до 30 м (Ангелова и др. 1991; Ангелова 1992).

Хаджидимитрово е разположено върху реликти от първа надзаливна тераса на р. Тунджа (10 – 13 м) (обр. 2, 4). Тя е фрагментирана от къси речни долини и суходолия с отток на север към долината на главната река и има площ от 26,5 ха. По генезис терасата е акумулационно-ерозионна. Акумулационната съставяща е главно от алувиални наслаги от р. Палеотунджа, отложени върху плиоплейстоценски делувиално-пролувиални материали и глинести седименти от Глуфишевската чакълно-глинеста свита, скали от горнокредната серия и от делувиални и пролувиални материали.

Плейстоценско-холоценските делувиални образувания (dQh на обр. 3) се разкриват в подножието на хълмовете южно от обекта. Представени са от цветни глини с увеличено съдържание на карбонатни и др. скални късове, а дебелината им е 10 м. Тук се отнасят и седиментите на Глуфишевската чакълно-глинеста свита (Ангелова 1992). Изградена е от жълтеникави и жълто-кафяви глини, тъмнокафяви, ръждиви, бели, понякога песъчливи, с високо карбонатно съдържание, съдържащи единични късове от кредни вулкански и вулканогенно-седиментни скали. Дебелината ѝ е от няколко метра до 23 м.

Делувиално-пролувиалните материали формират съвременни млади наносни конуси в тила на терасата и в откоса между нея и високата заливна тераса на р. Тунджа (обр. 4), представляваща широка алувиална равнина. Съставени са от скали, изграждащи масива на разположения южно от обекта Зайчи рид (източното продължение на Сърнена Средна гора). Плейстоценско-холоценските делувиално-пролувиални образувания (pr-dQh-p на обр. 3) са представени от глини, пясъци и чакъли от слабообработени разнородни късове от подхранващите скали – пясъчници, варовици, вулкански скали. Предполагаемата дебелина е до 15 м.

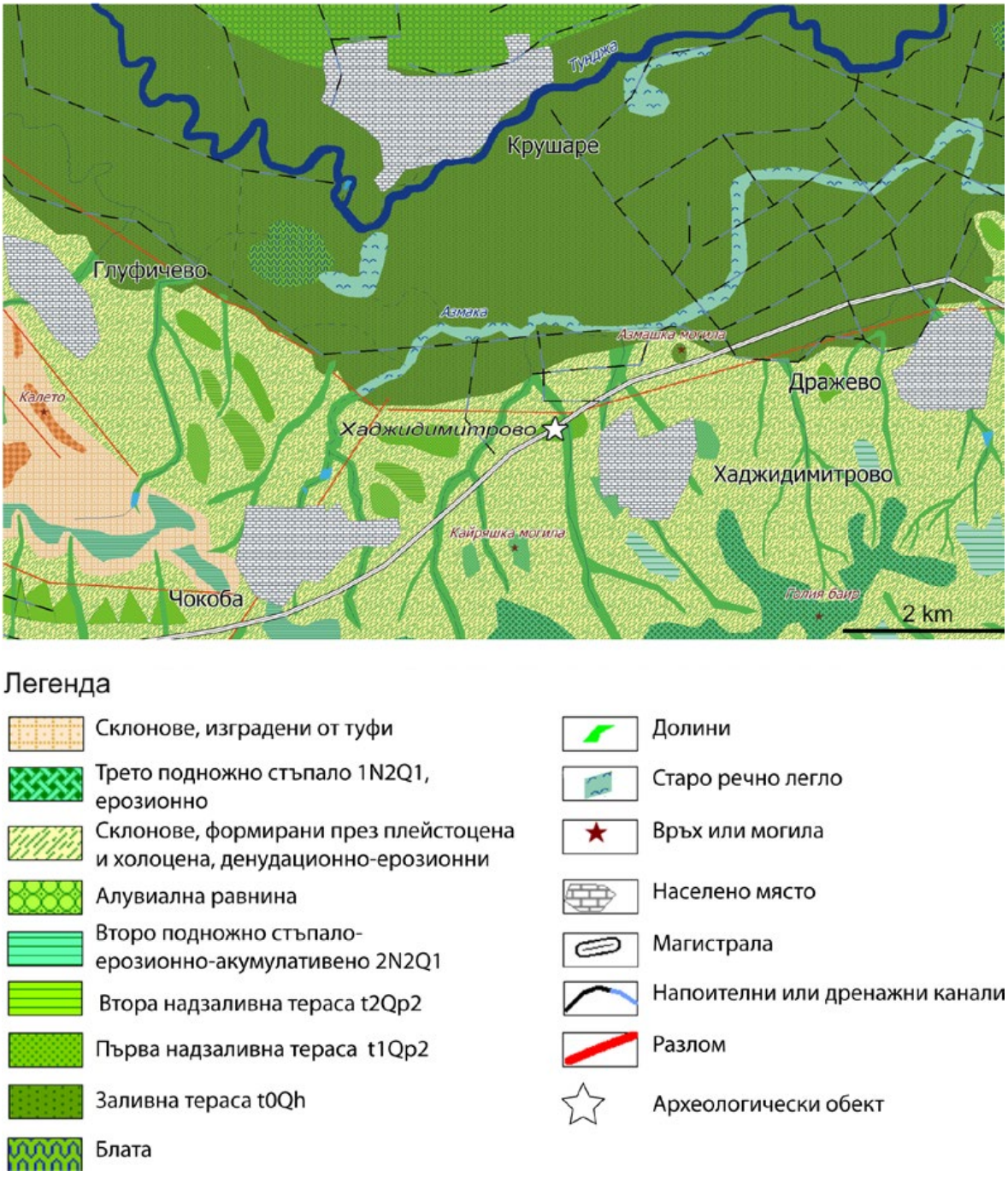
Върху описаните по-горе отложения е развит почвеният профил, в който се намира археологическият обект Хаджидимитрово. Той е вкопан в типичен почвен профил, развит върху песъчливи и песъчливо-глинести отложения, по-късно карбонатизирани. Глинестият пясък е жълтеникав и петнист, със запазени глинести участъци и единични варовити конкреции. Съставът е доминиран от кварц, фелдшпати – кисел плагиоклаз, който е по-добре представен и микроклин, в по-малки количества хлорит, мусковитов тип слюда, примеси от железни оксиди и хидрооксиди (гьотит), манганови оксиди и пирит. Глините са изградени от минерали от смектитовата група, каолинит и илит. Развитието на почвен профил след изкопаването и запълването на ямите замъглява първоначалните характеристики на стратиграфските единици и границите между различните материали.

3. Характеристика на археологическите структури

В късноенеолитното ямно поле Хаджидимитрово са проучени общо 252 вкопани археологически структури, датиращи от периода Караново IV. Те са представени от ями, комплекси от ями, както и единични дупки от стълбове или групи от такива, разположени на различни места по проучената площ.

Ями. Въз основа на формата, размера и начина на запълване са обособени четири основни групи ями.

Ями – група 1. Имат почти цилиндрична форма и кръгъл отвор, чийто диаметър варира от 65 см до 1,30 м. Стените им са вертикални и слабо заоблени към дъното, което обикновено е равно, а понякога и слабо заоблено (обр. 7. 1). Рядко се срещат и

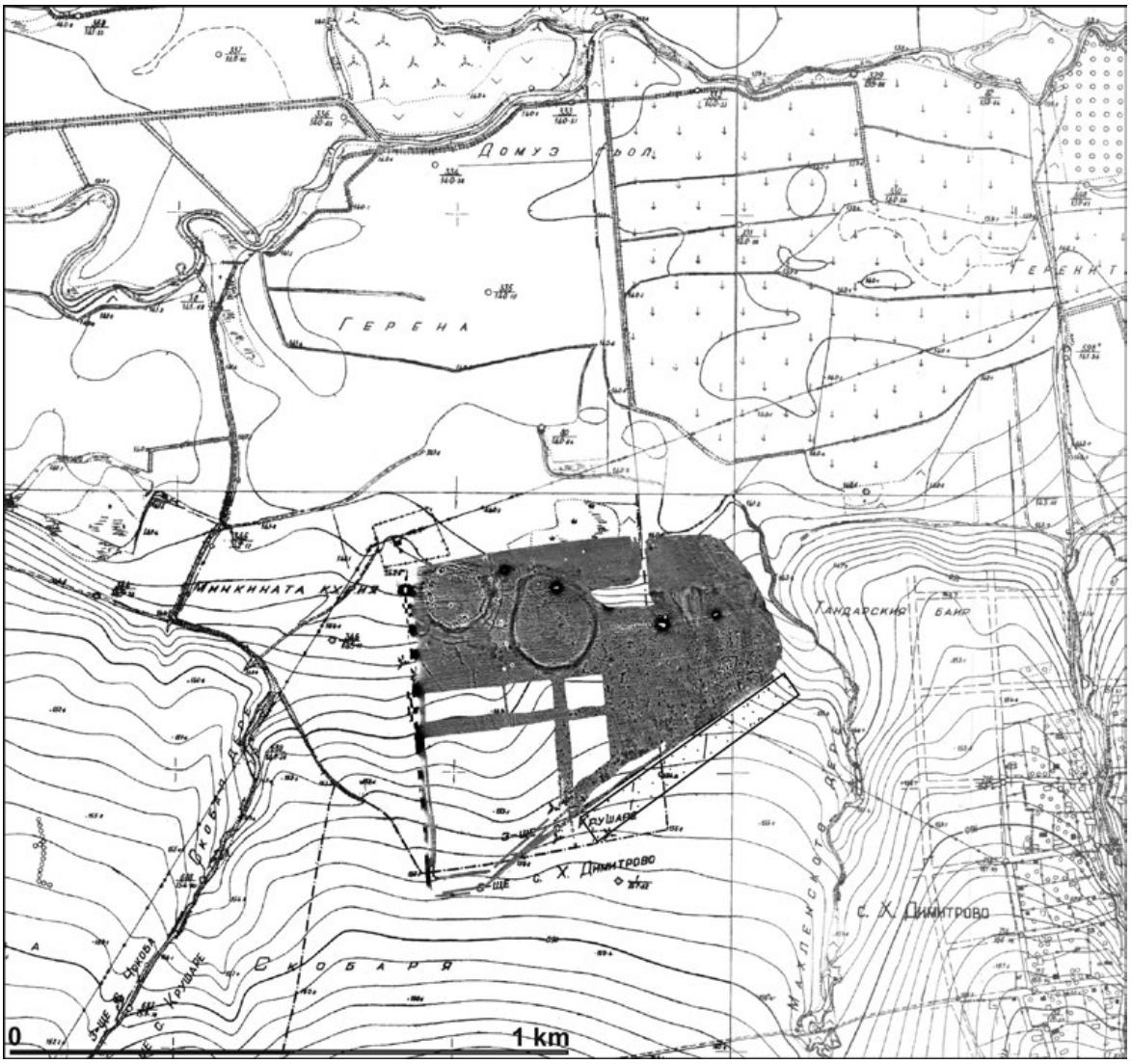

Обр. 4. Хаджидимитрово. Геоморфоложка карта на района
Fig. 4. Hadzhidimitrovo. Geomorphological map of the area

ями с конична форма или такива с разширена долна част. В единични случаи дъното и долните части на стените са обмазани с тънък пласт сиво-зеленикава плътна глина.

Някои от тези ями са запълнени с еднороден седимент, съдържащ разпръснати керамични фрагменти и животински кости. Много често обаче, и това е една от най-характерните им черти, са запълвани с едно до три нива, които покриват цялата площ на ямата и са разделяни чрез еднородни пластове.

Дебелината на нивата е от 5 до 40 см. Те съдържат счупени на място или цели керамични съдове и фрагменти в различни позиции, хромелни камъни (обр. 35. 1), фрагменти от антропоморфни керамични фигурки, костени оръдия и украшения

Обр. 5. Топографска карта с разположението на късноенеолитното ямно поле Хаджидимитрово

Fig. 5. Topographic map with the location of the Late Neolithic pit site Hadzhidimitrovo

(обр. 29. 2, 7; 30. 9; 31. 2 – 3; 32. 7 – 8), каменни и кремъчни оръдия (обр. 35. 6; 36. 13; 37. 12) и украшения от мида *Unio* sp. и *Cerastoderma* cf. *edule* (обр. 28. 3, 5).

Само в един случай е разкрит пласт с дебелина 20 см, състоящ се от черни (опушени) керамични фрагменти (обр. 7. 1), от които са възстановени 4 цели съда, 4 горни и 3 долни части от такива.

Отличителен белег на ямите от тази група е запълването им с плътни изпечени деструкции с дебелина между 15 и 60 см. Те са разположени над дъното, в средата или в горната част на ямите, като в последния случай ги „запечатват“. Опожарени са при висока температура извън ямата. В част от ямите са разкрити и следи от тлееща жарава, често затрупана с изпечени деструкции.

Установено е предварително фрагментиране на керамичен съд, разкрит в яма от първа група, четири фрагмента от който са намерени в отстояща на 160 метра в североизточна посока плитка яма (обр. 27).

Ями – група 2. Имат неправилни овални отвори, полегати или вертикални стени и неравно дъно. Размерите им варират от 1,30 см до 2,50 м, като в по-редки случаи

достигат до 6,10 м. За разлика от ямите в първата група в тях не са установени нива от керамични съдове и фрагменти и различни находки. Запълвани са с кафяв седимент, примесен с миниатюрни мазилки, бели конкреции и въгленчета, който съдържа керамични фрагменти и животински кости. В част от тези ями са разкрити животински рога или черепи (обр. 7. 2), хромелни камъни, както и обърнати с дъното нагоре долни части от керамични съдове. Срещат се и керамични лъжици (обр. 28. 9), цели костени оръдия (обр. 29. 3; 30. 2, 9 – 10; 32. 1 – 5, 10; 33. 9), каменни и кремъчни артефакти (обр. 36. 2, 4; 37. 3).

Ями – група 3. Имат неправилни овални отвори с размери 1,55 до 7,20 м, максималната им дълбочина достига до 1 м. Стените им са полегати, а дъното е неравно. Характерен елемент е обособената по-плитка част, съчетана с по-дълбока (обр. 7. 3) или оформени стъпаловидни стени.

Дълбоките части на ямите са запълвани с три или четири нива, представени от рохкави пластове или прослойки, масивни вторично изпечени фрагменти от стени, основа от термични съоръжения и фрагменти от глинобитни съоръжения, както и фрагментирани керамични съдове, едри керамични фрагменти, животински черепи, хромелни камъни, керамични прешлени (обр. 28. 2), керамични гривни (обр. 28. 1), костени оръдия (обр. 29. 10; 31. 1, 11 – 12; 32. 9, 12 – 13; 33. 1 – 8, 10 – 13), каменен боздуган (обр. 35. 3), кремъчни артефакти (обр. 37. 8). Срещат се и ями, запълнени само със сив, рохкав пласт и струпвания от масивни опожарени деструкции.

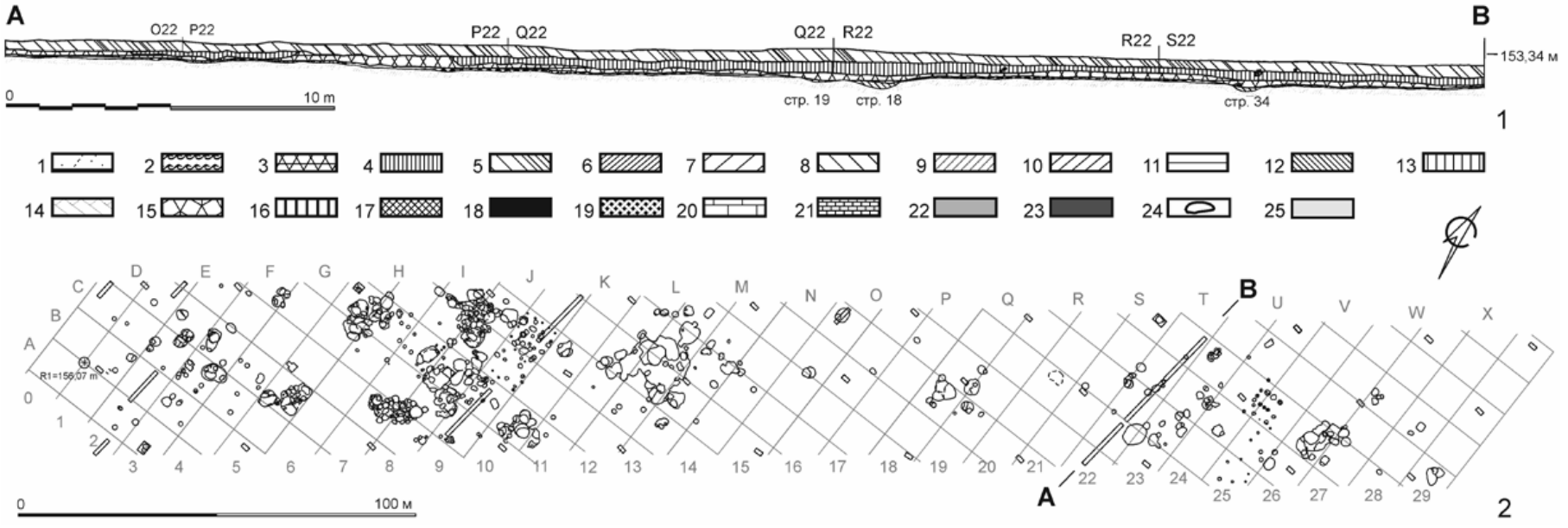
Ями – група 4. С неправилни форми, ориентирани в различни посоки. Размерите им варират от 1,30 до 6 м, дълбочината е от 20 до 40 см, рядко достига до 80 см. Стените им са полегати, а дъното е неравно. Състоят се от две или три вкопавания със сходни размери и идентичен начин на запълване. Съдържат разпръснати керамични фрагменти и находки, без да обособяват отделни нива.

Освен описаните четири групи в Хаджидимитрово е проучена и яма, която се отличава със своята форма. Отворът ѝ е овален и с размери 1,10 х 1,70 м. Горната ѝ част е цилиндрична, а долната е оформена като подземна ниша с приблизително овално сечение, чиято южна стена е слабо заоблена (обр. 7. 4). Дълбочината на ямата е 90 см. Върху дъното ѝ са разкрити разпръснати единични фрагменти от масивни стени на постройки, основа на термично съоръжение и един фрагментиран хромелен камък. Горната цилиндрична част на ямата е запълнена със сиво-кафяв пласт, примесен с едри въгленчета и варовикови конкреции, който съдържа голямо количество едри керамични фрагменти. Най-отгоре са разкрити много фрагменти от керамични съдове и три камъка със средни размери от 20 до 30 см.

Комплекси от ями. Комплексът представлява съвкупност от ями, концентрирани в границите на едно общо очертание. Площта му варира от 90 до 307 кв. м. Повечето от ямите са разположени една до друга, но други се пресичат. Проучени са общо осем комплекса (I – VIII) с различни размери и сходна структура. Седем от тях са разположени в югозападната част на проучената площ и се отнасят към класическия (развит) етап на култура Караново IV в Хаджидимитрово. Осмият комплекс се намира в североизточната част и се датира в по-късния, финален етап на обитаване на обекта.

Комплекс I (структури 50, 56, 57, 58). Обхваща кв. D5 (обр. 6). Има неправилна овална форма с максимални размери 6,20 х 8,60 м. Състои се от общо 14 ями с кръгла или овална форма, някои от които се пресичат (обр. 8. 4). Стените на комплекса са полегати и на отделни места в тях са оформени стъпаловидни отстъпи.

В северната и южната част на комплекса са разположени по-големи ями (стр. 56, 57, 58). Те имат слабо овални отвори с размери от 2,50 х 4,80 м до 3,60 х 3,90 м и дълбочина 80 – 90 см. В централната част на комплекса ямите са по-малки и имат кръгъл или овален отвор с размери от 50 х 50 см до 1,10 х 1,30 м; дълбочината им е от 5 до 30 см.

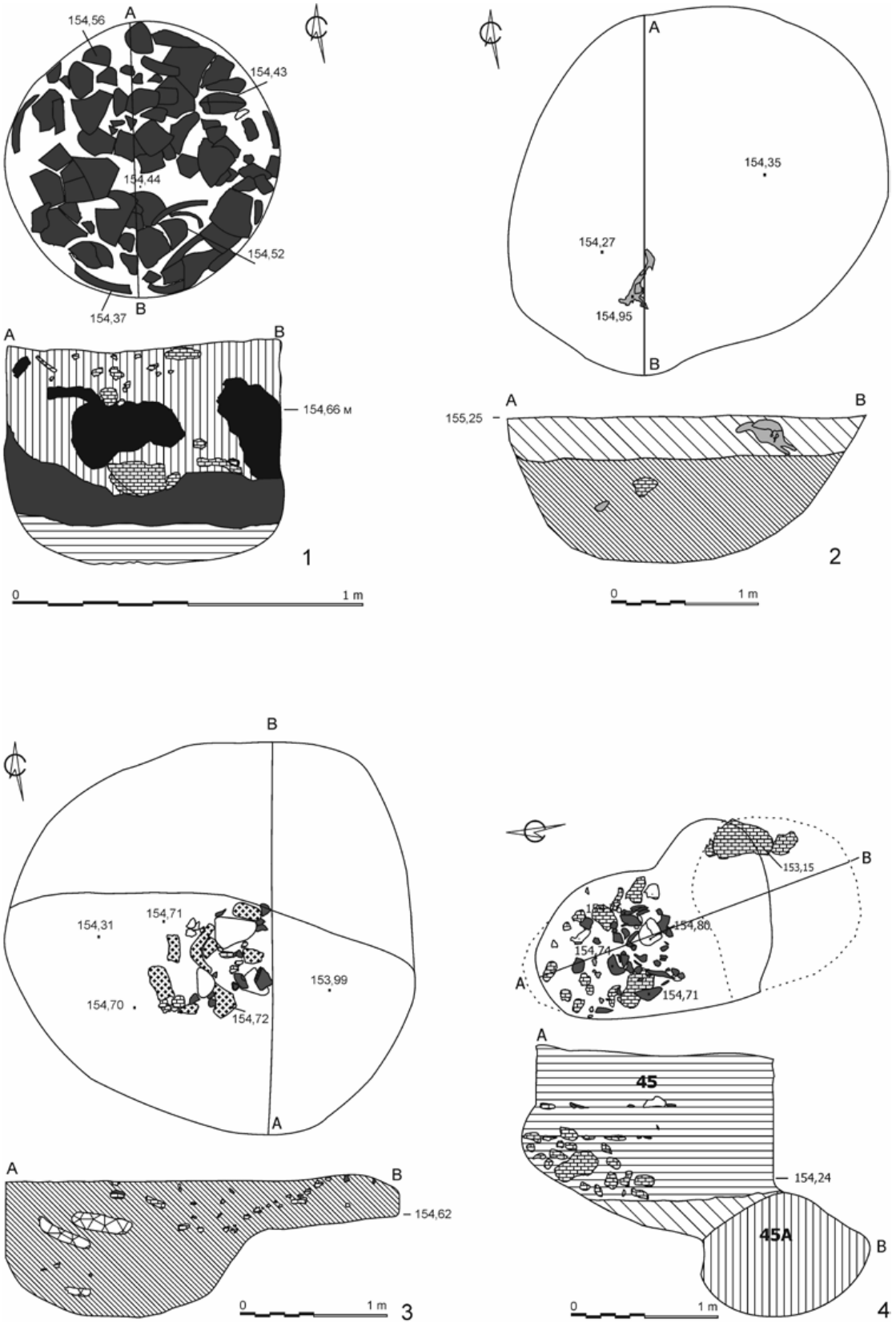

Обр. 6. Хаджидимитрово. План и централен профил на археологическия обект:

1. Стерилна основа (пласт А); 2. Кафяв глинест пласт (пласт В); 3. Светлокафяв рохкав пласт (пласт С); 4. Сиво-черен плътен пласт, примесен с въгленчета и миниатюрни мазилки (пласт D); 5. Сиво-кафяв плътен пласт (орница, пласт Е); 6. Тъмносив рохкав пласт; 7. Тъмносив плътен пласт; 8. Сив рохкав пласт; 9. Светлосив пласт; 10. Сиво-кафяв пласт, примесен с въгленчета; 11. Сиво-кафяв рохкав пласт, примесен с въгленчета и миниатюрни мазилки; 12. Сиво-кафяв рохкав пласт, примесен с варовикови конкреции; 13. Сиво-кафяв белезникав пласт, примесен с варовикови конкреции; 14. Кафяв пласт, примесен с дребни варовикови конкреции и миниатюрни мазилки; 15. Варовикови конкреции; 16. Червеникаво-кафява прослойка; 17. Пепел; 18. Въглени; 19. Фрагменти от глинобитно съоръжение; 20. Деструкции; 21. Компактни деструкции; 22. Кост; 23. Керамика; 24. Камък; 25. Мекотели

Fig. 6. Hadzhidimitrovo. Plan and central cross-section of the archaeological site:

1. Virgin soil (unit A); 2. Brown clayey layer (unit B); 3. Light brown loose layer (unit C); 4. Gray-black compact layer mixed with burnt daub pieces and charcoal (unit D); 5. Gray-brown solid layer (unit E); 6. Dark gray loose layer; 7. Dark gray compact layer; 8. Gray loose layer; 9. Light gray layer; 10. Gray-brown layer mixed with burnt daub pieces; 11. Gray-brown loose layer mixed with charcoal and burnt daub pieces; 12. Gray-brown loose layer mixed with limestone nodules; 13. Gray-brown whitish layer mixed with limestone nodules; 14. Brown layer mixed with limestone nodules and burnt daub pieces; 15. Limestone nodules; 16. Reddish-brown layer; 17. Ash; 18. Charcoal; 19. Fragments of clay feature; 20. Debris; 21. Compact debris; 22. Bone; 23. Pottery; 24. Stone; 25. Molluscs

Обр. 7. Хаджидимитрово, Ямболско. Ями: 1. Група 1 – Структура 51; 2. Група 2 – Структура 72; 3. Група 3 – Структура 71; 4. Структура 45

Fig. 7. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Pits: 1. Group 1 – Feature 51; 2. Group 2 – Feature 72; 3. Group 3 – Feature 71; 4. Feature 45

В централната и южната част на комплекса ямите са запълнени със сиво-кафяв рохкав пласт, примесен с миниатюрни мазилки и въгленчета. В тях освен голямото количество керамични фрагменти са разкрити керамични прешлени, добре запазени костени оръдия (обр. 29. 5; 30. 6), каменни оръдия, кремъчни артефакти (обр. 36. 16; 37. 1). Ямите, както и северната част на комплекса са покрити от сиво-кафяв рохкав пласт с максимална дебелина 60 см, примесен с варовикови конкреции (обр. 8. 1 – 3).

Най-отгоре целият комплекс е покрит със светлосив рохкав пласт, примесен с въгленчета и миниатюрни мазилки. Максималната му дебелина е 60 см. В него са разкрити голямо количество керамични фрагменти и животински кости.

В североизточната част на комплекс I е разкрито вкопано в стерилната основа съоръжение. Има приблизително кръгла форма с диаметър 1,10 м. Оградено е от стена със запазена височина около 30 см и дебелина 5 – 6 см, която не е установена в западната му част. Вътрешните стени на съоръжението са опалени от слаб огън. Дъното му е заоблено. Цялото съоръжение е запълнено със сиво-кафяв рохкав седимент. В него са открити единични керамични фрагменти и животински кости.

Комплекс II (структура 117). Попада в кв. E7, E8, F7, F8 (обр. 6). Има размери 7 х 14,7 м. Състои се от 30 малки и големи, разположени една до друга или пресичащи се ями (обр. 8. 5). Те имат кръгъл отвор с диаметър 0,80 м до 1,70 м или овален отвор с размери 30 х 40 см до 3,05 х 3,20 м. Дълбочината им варира от 30 до 80 см.

Ямите, разположени в югозападната и централната част на комплекса са запълнени със сиво-кафяв рохкав пласт, примесен с варовикови конкреции (117.7, 117.13, 117.14, 117.15) или със сиво-кафяв рохкав пласт, примесен с малко въгленчета (117.11, 117.12, 117.12a, b, c). След запълването им в тях е вкопана още една яма, запълнена с много светлосив пласт (117.15a) (обр. 8. 6). В североизточната част на комплекса част от ямите (117.4, 117.8, 117.18) са запълнени със сиво-кафяв рохкав пласт, примесен с въгленчета и миниатюрни мазилки.

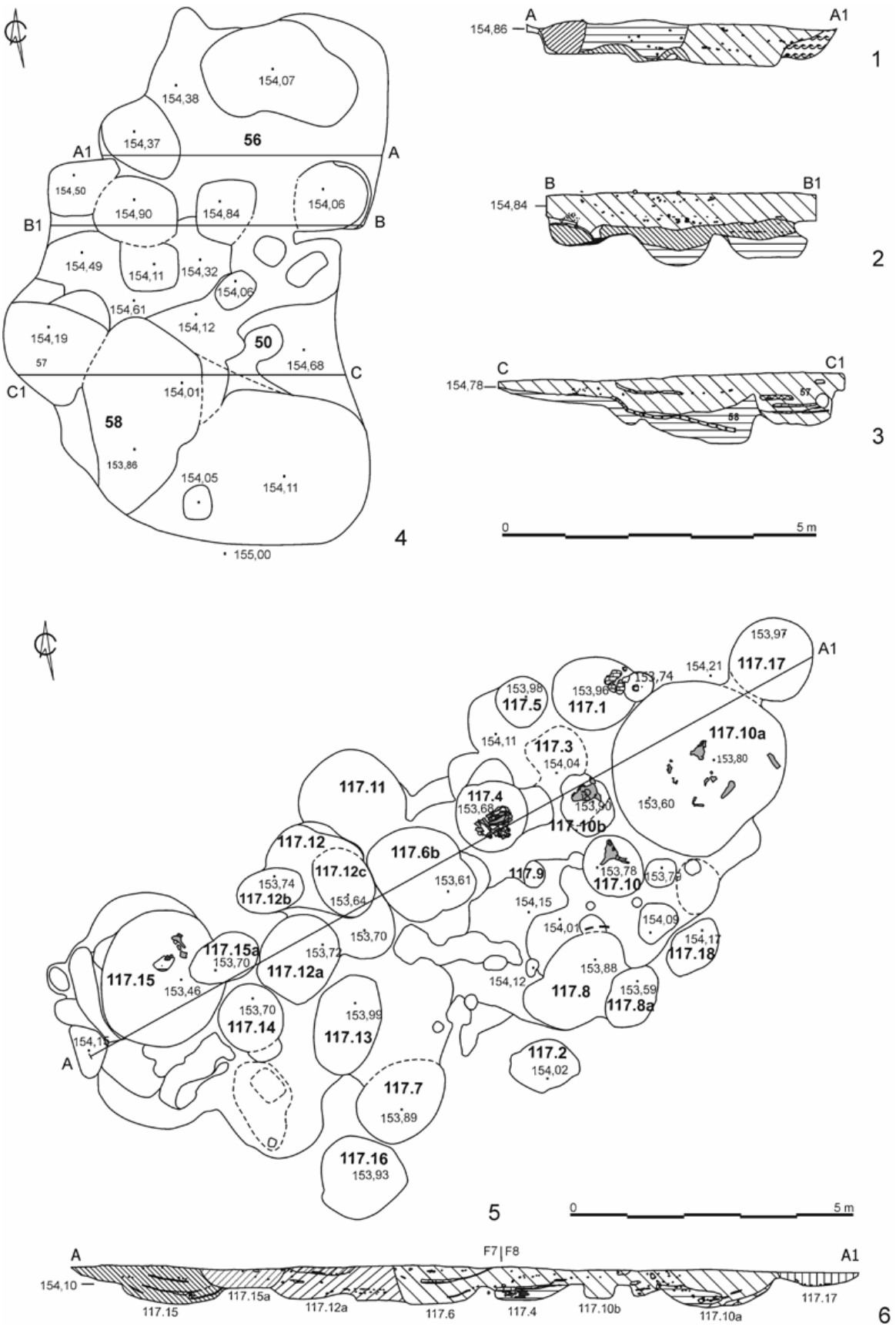
В северозападната част на комплекс II са разкрити четири животински черепа от говедо (*Bos taurus* L.), три от които са счупени и намерени на място, а фрагментите от четвъртия са разпръснати (обр. 8. 5). Те са поставени в две малки и една голяма яма, които са симетрично разположени във формата на четириъгълник с размери 1,20 х 2,40 м. Черепите са поставени с тилните части нагоре, а рогата им са ориентирани на юг или северозапад. Два от тях са разположени на 5 см над дъната на ямите, докато в по-голямото вкопаване черепът и рогата са положени на по-високо ниво – на 30 см над дъното. Съдейки по разкритите следи от сиво-зеленикава глина около черепите, те вероятно са били обмазани с нея.

Фрагменти от животински кости са установени и в други ями на комплекс II, като по някои от тях също има следи от обмазване със сиво-зеленикава глина. На около 60 см в югозападна посока от черепите, върху дъното на малка яма е разкрито струпване от животински кости в неанатомичен порядък. То е покрито от пласт пепел, примесен с миниатюрни мазилки.

В границите на комплекс II са разкрити 5 малки дупки, които вероятно са за дървени стълбове. Те са подредени в приблизителна редица с посока СИ – ЮЗ и са на разстояние от 70 см до 1,50 м (обр. 8. 5). Диаметрите им варират от 20 до 30 см, а дълбочините им спрямо дъното на комплекса са 8 – 9 см. Свързването на тези дупки с комплекса е възможно и е несигурно те да се отнасят към по-късен етап от функционирането на обекта.

В ямите на комплекс II са разкрити фрагменти от керамични съдове, части от керамична гривна, антропоморфни фигурки, керамични прешлени, костена игла (обр. 29. 11), кремъчни артефакти, украшения от мида и др.

Комплекс III (структури 118, 130, 131, 133, 134). Обхваща кв. G5, G6, F5, F6 (обр. 6). Размерите му са 8 х 12,50 м. Формата му е неправилна овална, а дългата ос е

Обр. 8. Хаджидимитрово, Ямболско. 1 – 4. Комплекс I; 5 – 6. Комплекс II
Fig. 8. Hadzhidimitrovo, Yambol region. 1 – 4. Complex I; 5 – 6. Complex II

ориентирана в посока СЗ – ЮИ (обр. 9. 3). Стените му са полегати и на места стъпаловидно оформени, а дъното е неравно. Изграден е от 21 последователно направени ями и се е разширявал постепенно в южна посока. Ямите имат неправилни овални или кръгли форми с различни размери и сходен запълнител – сиво-кафяв или бежово-кафяв мек седимент, на места примесен със стерилни конкреции или въгленчета. Дълбочините им варират от 20 до 60 см (обр. 9. 1 – 2).

В едно от най-големите вкопавания, разположено в северната част на комплекса, е разкрито струпване от опожарени мазилки с размери 1,70 х 2,00 м. Те са по-скоро нахвърляни и в южната част лежат на дълбочина 30 см, а в северната стигат до 60 см. По някои от тях има отпечатъци от пръчки, а други имат две лица. Струпването лежи в запълнител от кафяв рохкав пласт и дребни въгленчета.

В останалите ями са разкрити единични мазилки, фрагменти от хромелни камъни, а в някои от тях са регистрирани тънки овъглени нива.

В целия комплекс са намерени многобройни керамични фрагменти, животински кости, фрагменти от култови масички, костени оръдия (обр. 29. 8, 16), кремъчни артефакти.

Комплекс IV (структура 84). Обхваща кв. H7, H8, I7, I8 (обр. 6). Размерите му са 14,50 х 14,70 м (обр. 9. 4). Състои се от 33 по-малки ями с овални или кръгли форми и дълбочина между 50 и 60 см[5]. Стените на комплекса са полегати, а на места в тях са изградени стъпаловидни отстъпи.

Ямите в комплекса имат овални отвори с размери от 70 см до 3,20 м, а дълбочините им варират от 10 до 30 см. Те са запълнени с кафяв седимент, примесен с дребни варовикови конкреции и миниатюрни мазилки или със сиво-кафяв рохкав седимент, примесен с въгленчета и миниатюрни мазилки. В централната част на комплекс IV е проучена яма с диаметър около 1,30 м. Стените ѝ са обмазани с жълта глина с дебелина 1 см, покрита от тънък пласт синьо-белезникава глина. В ямата са разкрити части от неопожарена дървесина, животински кости, сред които и част от череп. В останалия запълнител на ямата се редуват пепеливи прослойки.

Керамичните фрагменти са със средновисока концентрация, животинските кости са в малко количество, често срещани са животинските рога. Намерени са голямо количество костени оръдия (обр. 30. 1), фрагменти от антропоморфни фигурки, култови масички, кремъчни артефакти (обр. 37. 10). Сред тях е и едно краче от култова масичка, чийто резервоар е намерен в съседния комплекс V (обр. 28. 4).

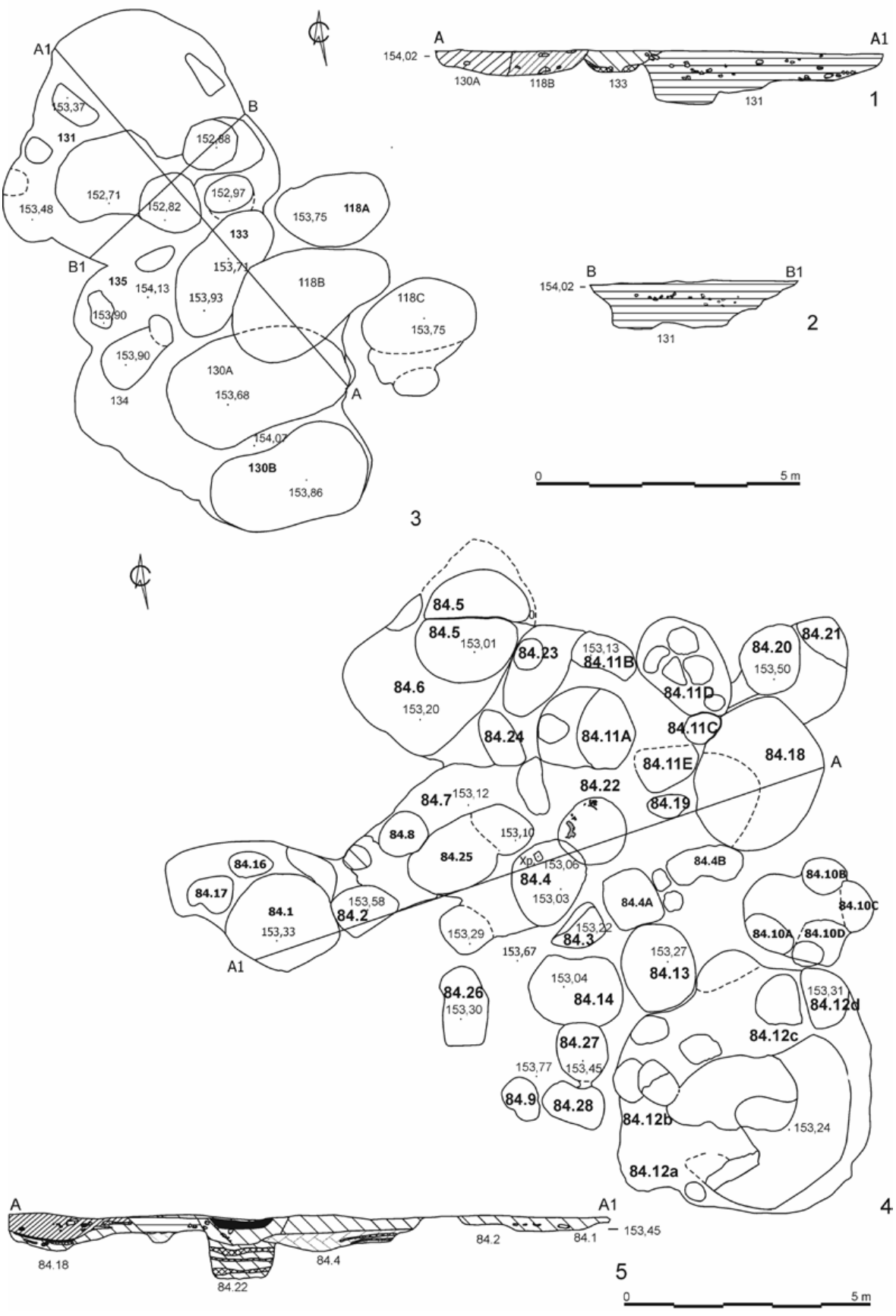
Горната част на комплекс IV е покрита със сиво-бежов, хомогенен, много рохкав пласт.

Комплекс V (структури 11, 63, 115). Намира се в кв. G8, G9, F8, F9. Има неправилна овална форма с общи размери 10 х 15 м (обр. 6). Състои се от 3 големи ями (северна, западна и южна), в дъното на които са очертани по-малки вкопавания. Стените на комплекса са полегати, а дъното е неравно.

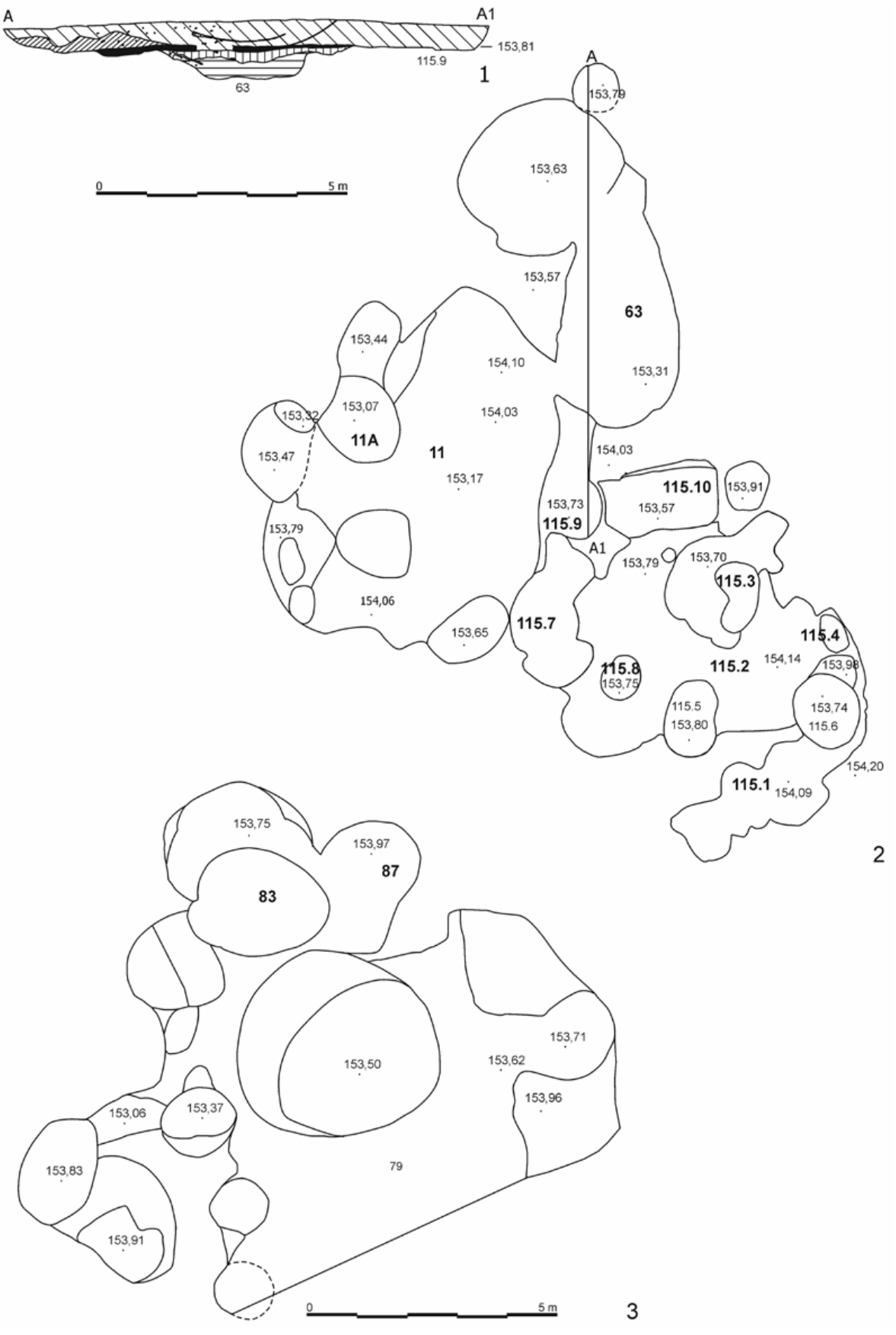
Една от най-големите ями в комплекса се намира в неговата североизточна периферия. Има неправилна овална форма с полегати стени и неравно дъно. Максималните ѝ размери са 2,80 х 6,20 м. Запълнена е с кафяв мек седимент, примесен с миниатюрни парченца мазилки и въгленчета и е с максимална дебелина 35 – 40 см. Ямите в югоизточната част на комплекса са запълнени с кафяв мек седимент, съдържащ малко археологически материали.

В отделните вкопавания са разкрити фрагменти от керамични съдове, костени оръдия и украшения (обр. 30. 3, 7; 31. 8), керамични прешлени, фрагменти от керамични антропоморфни съдове; кремъчна стъргалка (обр. 36. 14) и кремъчен трапец (обр. 37. 11).

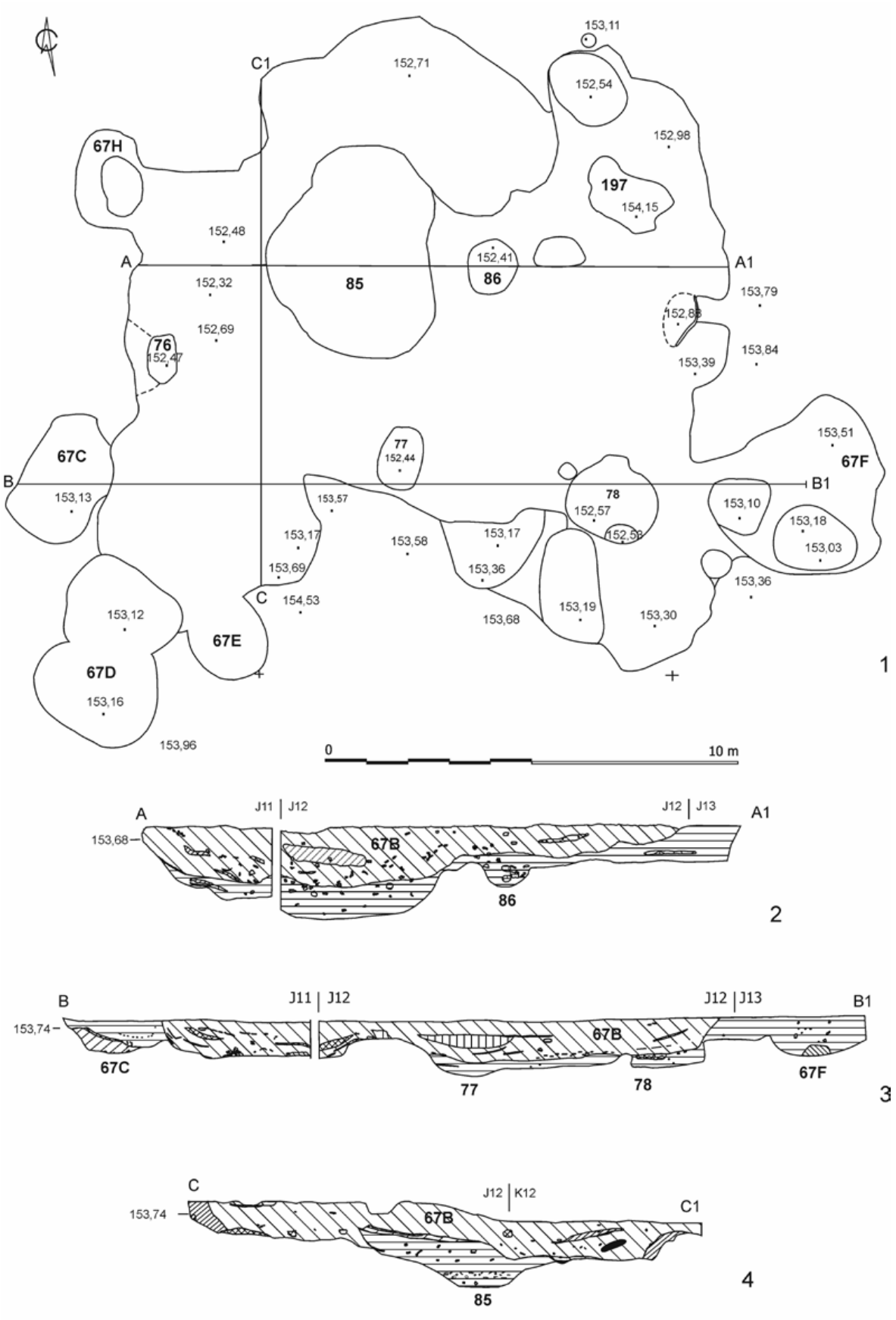
[5] Комплекс IV не е изцяло разкопан, тъй като северната му част продължава извън границите на предвидената за проучване площ.

Обр. 9. Хаджидимитрово, Ямболско. 1 – 3. Комплекс III; 4 – 5. Комплекс IV
Fig. 9. Hadzhidimitrovo, Yambol region. 1 – 3. Complex III; 4 – 5. Complex IV

Обр. 10. Хаджидимитрово, Ямболско. 1 – 2. Комплекс V; 3. Комплекс VI
Fig. 10. Hadzhidimitrovo, Yambol region. 1 – 2. Complex V; 3. Complex VI

Обр. 11. Хаджидимитрово, Ямболско. Комплекс VII
Fig. 11. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Complex VII

Цялата северозападна част на комплекс V е покрита от сиво-бял, много мек пласт, примесен с голямо количество миниатюрни мазилки и въгленчета. Максималната му дебелина е в центъра: 0,90 – 1 м. В него са намерени голямо количество едри керамични фрагменти, както и много костени оръдия (обр. 31. 6). Сред тях е и резервоарчето на култовата масичка, едното краче на която е намерено в комплекс IV (обр. 28. 4). Почти в централната част на този пласт е разкрито струпване от нахвърляни безразборно опожарени мазилки, фрагменти от замазка на пещ и зърнохранилища. То има неправилна форма с размери 1 х 0,80 м.

Комплекс VI (структури 79, 83, 87). Намира се в кв. G10, G11, непосредствено до южната граница на трасето (обр. 6). Проучена е само северната му част, тъй като южната излиза извън границите на предвидената за проучване площ. Има неправилна форма с проучени размери 9 х 11 м. Състои се от 12 ями с овални или кръгли отвори с размери 90 см до 3,80 м и дълбочина 30 – 35 см. В дъното на югозападната и южната част на комплекса са очертани малки плитки вкопавания, запълнени с черна пепел. Те имат овална форма с размери 60 х 70 см и дълбочина до 9 см. Дъното на комплекса, както и вкопаните в него ями са покрити със сив рохкав пласт с дебелина до 30 см. Примесен е с миниатюрни мазилки, керамични фрагменти и дребни животински кости. Разкрити са керамични прешлени, костени (обр. 31. 5, 10) и каменни оръдия, фрагменти от антропоморфни фигурки, култови масички.

В северната част на комплекса се намира яма с овален отвор с размери 1,60 х 2 м и слабо полегати стени. Покрита е от струпване от опожарени деструкции с приблизително кръгла форма и размери 1,45 х 1,65 м. Деструкциите не лежат в определен ред, а са по-скоро нахвърляни. В източната им част са разкрити в различни позиции три цели и шест фрагментирани непечени тежести за стан.

Комплекс VII (структури 67A, B, C, D, E, F, H, 76, 77, 78, 85, 86, 197). Обхваща кв. K11, кв. K12, кв. K13, кв. J11, кв. J12, кв. J13 и кв. H11 (обр. 6). Размерите му са 14,60 х 21 м, а общата площ е около 307 кв. м. Има полегати стени и неравно дъно. Вкопан е в стерилната основа с около 30 см в периферията и 2,30 м в северозападната част.

Състои се от 14 ями с размери от 70 см до 1,50 м и 2 до 5 м, които са вкопани в стерилната основа с 10 до 70 см. Те са запълнени със сиво-кафяв седимент, примесен с мазилки и въгленчета (обр. 11. 1). В някои от тях са разкрити струпвания от опожарени деструкции, а в запълнителя им често се проследяват пепеливи прослойки.

Непосредствено до източния край на комплекс VII е разкрито съоръжение, идентично на това, проучено в комплекс I. Размерите му са 1 х 0,80 м, а стените са добре изпечени и опалени. Дебелината им е около 6 см и са запазени до височина 30 см. Вкопано е в стерилната основа с 5 см в западната и 30 см в източната част. В съоръжението е пален слаб огън. Не са разкрити подложка, нито фрагменти от основа.

В северозападната част на комплекс VII се намира най-голямата яма (обр. 11. 1). Тя има неправилна кръгла форма с размери 6 х 6,55 м. Дълбочината ѝ спрямо дъното на комплекса е около 60 см. Запълнена е с кафяв мек седимент, примесен с голямо количество миниатюрни мазилки и въгленчета. В нея са разкрити четири нива с различни размери, долните три от които са концентрирани в северната част на ямата и се припокриват. Те се състоят от цели профили на керамични съдове, струпвания от едри и дребни животински кости, горната част на череп с рога от говедо (*Bos taurus* L.), колективна находка от украшения с охлюви (*Helix figulina)* (обр. 28. 6) и др.

Най-горното ниво обхваща най-голяма площ; размерите му са 5,70 х 3,60 м. То съдържа голямо количество животински кости, цели съдове и керамични фрагменти, разкрити в различни позиции, цели и фрагментирани костени сечива, каменни оръдия и др. В това ниво са намерени две части от долната част на антропоморфна фигурка (обр. 28. 8), разположени в двата края на ямата. Под част от керамичните

фрагменти и деструкции на това ниво са установени отделни малки фрагменти от негоряло дърво.

Ямите, попадащи в комплекс VII, са покрити от светлосив много рохкав пласт (обр. 11. 2 – 4). Дебелината му в периферията е от 45 до 70 см, а в центъра достига до 1,50 м. Примесен е с голямо количество миниатюрни мазилки и въгленчета. В него се проследяват пепеливи прослойки с дебелина до 6 см и дължина до 70 см. Между тях, както и в целия пласт са разпръснати струпвания от дребни и средноголеми мазилки. Керамиката от пласта е представена от голямо количество дребни и по-едри фрагменти, сред които се срещат цели профили и по-рядко цели керамични съдове. Разкрити са също голямо количество костени (обр. 29. 1, 6, 12, 14; 30. 4; 31. 13) и каменни (обр. 34. 1 – 2, 5, 8 – 11, 13 – 14, 16, 18 – 19; 35. 4) оръдия, както и кремъчен пробой (обр. 37. 2).

И тук може да се проследи разпръсването на фрагменти от едни и същи керамични съдове: в различни места в най-горния светлосив пласт (обр. 12. 6) или в светлосивия пласт и стр. 85 (обр. 12. 10; 13. 8).

Комплекс VIII (структури 125, 128). Намира се в кв. S26, T27 (обр. 6). Има неправилна овална форма с размери 5,70 х 13,80 м. Състои се от 7 ями, запълнени с тъмнокафяв седимент, примесен с миниатюрни мазилки и въгленчета. За разлика от другите комплекси в него са намерени малко количество керамични фрагменти и животински кости.

Ямите в комплекс VIII са запълнени с кафяво-черен седимент, примесен с миниатюрни мазилки и въгленчета. Установена е ниска концентрация на малки по размер керамични фрагменти, дребни животински кости, опожарени деструкции, хромелен камък. Това е единственият комплекс, отнасящ се към финалния етап от развитието на култура Караново IV в Хаджидимитрово.

Дупки от стълбове. Регистрираните дупки за стълбове са групирани в две основни концентрации. Някои от тях нарушават ями, датиращи от развития етап от развитието на периода Караново IV.

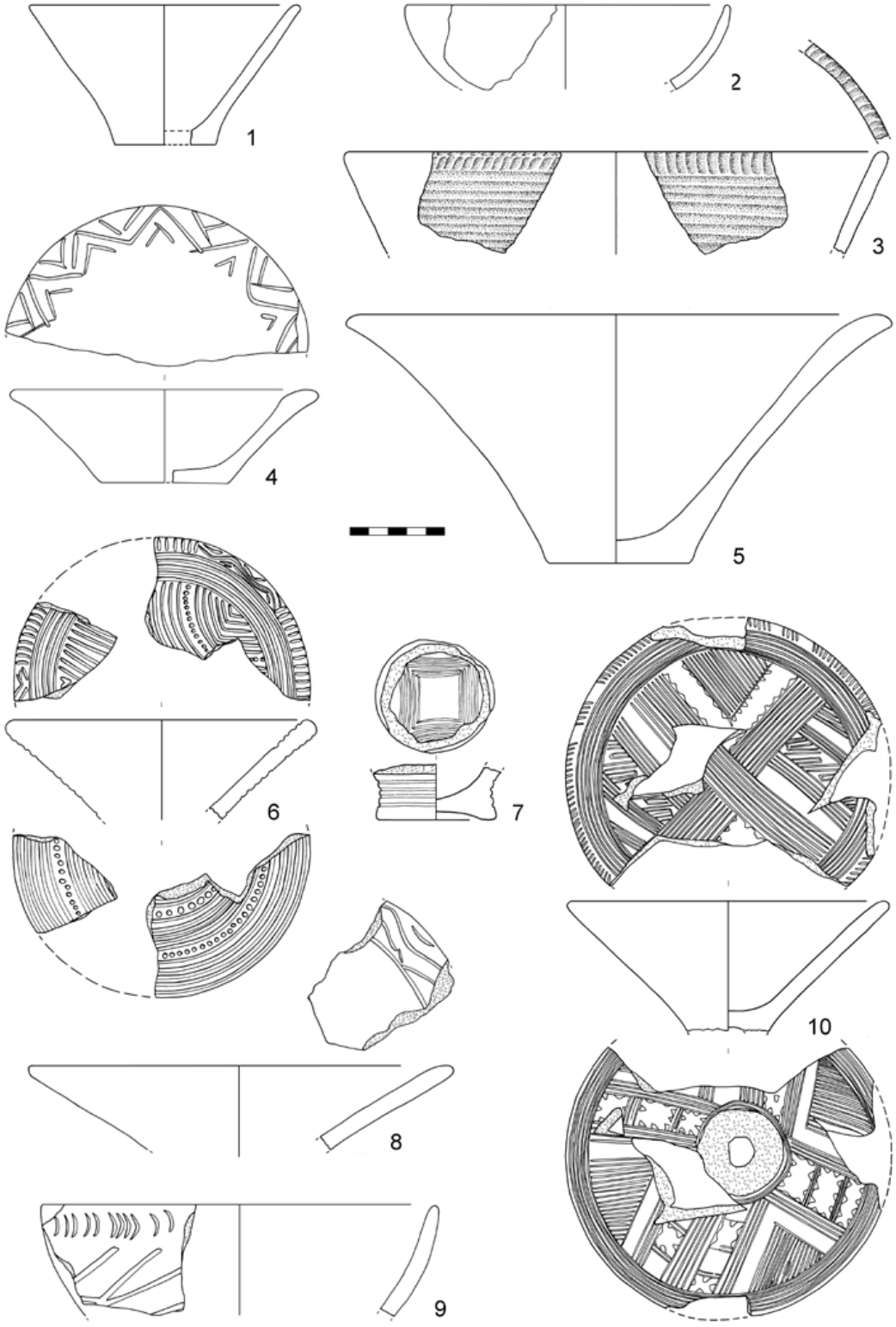
Едната концентрация от дупки от стълбове е разположена в югозападната част на проучената площ (кв. I9, H9, G6, G7). В нея може да се проследи очертанието на приблизителен четириъгълник с размери 9 х 11 м. Дупките имат приблизително кръгла форма с диаметри от 30 до 40 см. Дълбоки са около 10 – 15 см.

Концентрацията от дупки от стълбове в североизточната част на обекта попада в кв. S24, S25, R25, Q25 (обр. 6). Те оформят две успоредни редици с посока И – З и непосредствено на запад от тях една дъговидна с приблизителна посока С – Ю. Диаметрите им варират от 1,10 м до 1,40 м, а дълбочината е 50 – 60 см. В центъра на част от дупките е оформена по една по-малка с диаметър от 30 до 50 см и дълбочина 40 до 60 см.

Около тези две концентрации се забелязват и други дупки от колове с различни размери и дълбочини, но те са разпръснати и не могат да бъдат проследени определени очертания.

Пространственото разположение на проучените археологически структури от двата етапа на обитаване на ямното поле Хаджидимитрово (развит и финален) показва, че ямите, съществували през развития етап на култура Караново IV, са концентрирани предимно в югозападната част на проучената площ и се срещат по-малко в неговата североизточна част. Те са представени както от различни по форма и размер ями, така и от седем комплекса, разположени в югозападната част.

Ямите от финалния етап на култура Караново IV в Хаджидимитрово са много по-малко в сравнение с предходния и са концентрирани предимно в североизточната част на проучената площ, непосредствено до Махленско дере и по-малко в най-югозападната ѝ част. Вероятно към този период от обитаването на археологическия обект

Обр. 12. Хаджидимитрово, Ямболско. Керамика от развития етап на периода Караново IV. 1, 3, 6, 7. Структура 67В, комплекс VII; 2. Структура 84.12, комплекс IV; 4. Структура 115.9, комплекс V; 5. Структура 83, комплекс VI; 8. Структура 11, комплекс V; 9. Структура 14; 10. Структура 67В и структура 85, комплекс VII

Fig. 12. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Pottery from the developed stage of the Karanovo IV period. 1, 3, 6, 7. Feature 67B, complex VII; 2. Feature 84.12, complex IV; 4. Feature 115.9, complex V; 5. Feature 83, complex VI; 8. Feature 11, complex V; 9. Feature 14; 10. Feature 67B and feature 85, complex VII

се отнасят и дупките от стълбове, проучени в двата му края (кв. I9, H9, G6, G7, S24, S25, R25, Q25) (обр. 6). Това предположение е подкрепено и от факта, че някои от дупките от стълбове нарушават ями от развития етап на периода Караново IV.

4. Керамичен комплекс

Керамичният комплекс от Хаджидимитрово е предимно във фрагментирано състояние[6]. Регистрираните цели съдове и цели профили от такива са общо 312. Малка част (по-малко от 1/3) от керамиката е вторично изпечена.

В керамичния комплекс на част от структурите се забелязват отделни белези, които биха могли да бъдат отнесени към началния етап на периода Караново IV. Поради хоризонталното разположение на ямите и намерените в тях недостатъчно сигнификативни керамични фрагменти по-точната им датировка е несигурна. Материалите от тях са разгледани заедно с тези от развития етап на периода.

При изследването на керамичния комплекс за основа са използвани методическите принципи, предложени от В. Николов (Николов 1998, 57 – 67), включващи анализ на технологията, формата и украсата. Анализът на технологията е извършен макроскопски, като водещи признаци за определяне на *технологични групи* са цветът и степента на обработка на повърхността. На базата на пропорциите между главните метрични величини на съдовете – диаметър на устието (Dy), максимален диаметър на тялото (Dmax), височина на съда (H) и диаметър на дъното (Dд), в комбинация с определени морфологични характеристики, са обособени *основни видове форми*. С цел по-лесно представяне на материала те са с условни наименования, произхождащи от подобни на тях съдове, познати ни от съвременността. Изключение в критериите за обособяване на вида правят два от тях: капаци – обособени въз основа на предполагаемата им функция – да затварят/покриват съдовете с цел предпазване на съдържанието им от външни влияния; двустранно отворени съдове – обособени въз основа на специфичното оформяне на тялото – с отворени горна и долна част. Съдове с максимална метрична величина, по-малка от 7,5 см, не са включени в класификацията на формите. Те се отнасят към т.нар. „миниатюрни“ съдове.

В рамките на основните *видове* са разграничени *серии*, определени според формата (описана чрез геометрични термини) и отделни специфики на тялото, в единични случаи – според оформянето на приустийната част (при паници и вани). По-нататък класификацията може да се развие йерархично в низходящ ред – *тип, подтип, вариант*. Предвид огромното количество материал, отличаващ се с разнообразие на форми и украса, в настоящото изложение керамичният комплекс ще бъде представен само до ниво серия. Към всяка от тях накратко е представена и украсата на съдовете.

За целия керамичен комплекс от Хаджидимитрово са дефинирани следните ***технологични групи***:

А. Съдове със сиво-черна до черна, добре загладена до излъскана външна повърхност. Вътрешната повърхност е с цвета на външната, кафява или червено-кафява, добре загладена до излъскана или груба – при някои капаци. Приустийната част на някои съдове от тази технологична група е покрита с червено-кафява ангоба. Ломът може да е едноделен – черен, сиво-черен или сиво-кафяв до тъмнокафяв; триделен – с черна сърцевина и кафяви/червено-кафяви ивици към двете повърхности, или кафява сърцевина и черни/сиво-черни ивици към двете повърхности. По-рядко

[6] Реставрацията на керамичните съдове и находки е дело на Георги Илиев (РИМ – Ямбол). Всички керамични комплекси са описани и графично документирани от екипа, участващ в археологическите разкопки. Рисунките с туш са подготвени от Люба Петрова, Виктория Петрова и Маргарита Люнчева. Компютърната обработка на илюстрациите е дело на Виктория Петрова и Маргарита Люнчева.

е двуделен с черна и кафява ивица. Към глиненото тесто е добавян фин неорганичен (пясък или дребни камъчета) или по-рядко фин органичен опостнител.

B. Съдове със светло- до тъмнокафява добре загладена до излъскана външна повърхност. Вътрешната повърхност е с цвета на външната, сиво-черна или черна, добре загладена до излъскана или груба – при някои капаци. Ломът е едноделен, червено-кафяв или черен или триделен с черна сърцевина и кафяви ивици към двете повърхности, по-рядко с кафява сърцевина и черни ивици към двете повърхности. По изключение ломът е двуделен – черен към вътрешната повърхност и червено-кафяв към външната. Към глиненото тесто е добавян фин неорганичен опостнител и/или много малко органика.

C. Съдове със сива излъскана външна повърхност. Тази група е слабо застъпена и е по-добре представена във финалния етап. Вътрешната повърхност е с цвета на външната, сиво-черна или тъмнокафява, излъскана. Ломът е едноделен сив или черен, или двуделен. Съдовете са формувани от добре пречистена глина.

D. Цветноангобирани съдове. Външната и/или вътрешната повърхност на някои съдове е покрита с цветна, ясно различима макроскопски ангоба. Според цвета ѝ са разграничени три подгрупи:

D.1. Съдове с тъмночервена ангоба. Външната и/или вътрешната повърхност на съдовете е покрита с водниста тъмночервена ангоба, под която прозира тъмният цвят на съда. Понякога тя е полагана само в горната част на паниците с прелом. Вътрешната, ако не е покрита с цветна ангоба, е сиво-черна или кафява, много добре загладена до излъскана.

Двете повърхности на малка част от съдовете са покрити с тъмночервена ангоба, подобна на воднистата, но по-плътна. Ломът на съдовете е едноделен, кафяв или черен. Към глиненото тесто е добавян много фин неорганичен опостнител.

D.2. Съдове със светлочервена ангоба. Тази технологична група е много слабо представена. Вътрешната повърхност на малка част от керамичните съдове (предимно паници и паници с прелом) е покрита със светлочервена ангоба. Външната повърхност е сиво-черна или черна, много добре загладена до излъскана. Ломът е едноделен, а към глиненото тесто е добавян фин неорганичен опостнител.

D.3. Съдове с оранжева до червено-кафява („дървесна“) ангоба. С такава ангоба е покривана предимно външната повърхност на съдовете, като понякога е полагана и по вътрешната част на устийния ръб, по-рядко и по цялата вътрешна. Вътрешната повърхност е кафява, рядко сиво-черна, много добре загладена. Ломът е едноделен – тъмнокафяв или сиво-черен. Към глиненото тесто е добавян фин неорганичен опостнител и много рядко органика.

E. Съдове със сиво-черна до черна загладена външна повърхност. Вътрешната повърхност е с цвета на външната или кафява, добре загладена. Ломът е едноделен черен или кафяв, по-рядко триделен с кафява или черна сърцевина. Към глиненото тесто е добавян фин неорганичен опостнител или по-едри неорганични зърна (до 2 – 3 мм).

F. Съдове със светло- до тъмнокафява загладена външна повърхност. Вътрешната повърхност е тъмнокафява или черна, добре загладена. Ломът е едноделен кафяв или триделен със сиво-черна сърцевина и кафяви ивици към двете повърхности. Към глиненото тесто е добавян фин неорганичен опостнител или по-едри неорганични зърна.

G. Съдове с добре загладена до излъскана горна част, груба или огрубена долна и сиво-черен до черен цвят на външната повърхност. Вътрешната повърхност е с цвета на външната или кафява, груба до много добре загладена. Ломът е едноделен сиво-черен или кафяв, по-рядко триделен. Към глиненото тесто е добавян фин неорганичен опостнител и дребни камъчета.

Н. Съдове с добре загладена до излъскана горна част, груба или огрубена долна и светло- до тъмнокафява външна повърхност. Вътрешната повърхност е кафява или сиво-черна, грубо загладена до излъскана. Ломът е едноделен сив или кафяв. Към глиненото тесто е добавян фин неорганичен опостнител и камъчета.

I. Съдове със сиво-черна груба до грубо загладена външна повърхност. Приустийната част на някои съдове е добре загладена до излъскана. Вътрешната повърхност е сиво-черна, черна, сиво-кафява или кафява, загладена до много добре загладена или излъскана (при паниците). Ломът е едноделен, кафяв или черен, или триделен с кафява сърцевина и сиво-черни ивици към двете повърхности. Към глината е добавян предимно неорганичен опостнител, включително и по-едри зърна (до 4-5 мм), по-рядко органика.

J. Съдове със светло- до тъмнокафява и сиво-кафява груба до грубо загладена външна повърхност. Приустийната част на някои съдове е добре загладена до излъскана. Вътрешната повърхност е с цвета на външната, червено-кафява или черна, грубо загладена до излъскана (при паниците). Ломът е едноделен черен или кафяв, двуделен със сиво-черен цвят към вътрешната и сиво-кафяв към външната повърхност, или най-често триделен – с черна или сиво-черна сърцевина и кафяви ивици към двете повърхности. Към глината е добавян предимно неорганичен опостнител, включително и по-едри зърна (до 4-5 мм), по-рядко органика.

Като цяло в керамиката от развития етап на периода Караново IV в Хаджидимитрово слабо преобладават съдовете със сиво-черна до черна повърхност, докато във финалния етап се забелязва лек превес на тези със светло- до тъмнокафява. Във финалния етап намалява броят на цветноангобираните съдове (технологична група D), но съдовете с излъскана, почти полирана повърхност са повече (технологични групи A – C).

Керамиката от развития етап на периода Караново IV в Хаджидимитрово се отличава с изключително разнообразие на форми и украса. Основните видове форми са:

Паници. Едноделни отворени съдове, чийто устиен диаметър е максимален за съда. Диаметърът на дъното е по-малък от 2/3 от диаметъра на устието. Разграничени са четири серии:

Серия 1 – с обърнатоконична форма и неудебелена отвътре приустийна част (обр. 12. 1, 3, 6 – 8, 10). Имат прави, конкавни или по-рядко слабо заоблени стени. Тялото им е среднодълбоко или дълбоко, единични са тези с плитко. Устието е право, заоблено или изтъняващо, по-рядко устийният ръб е перпендикулярно отрязан спрямо стените на съда. Малка част от съдовете са със слабо профилирано навън или удебелено отвън устие, или профилирана навън приустийна част. Дъното е равно, конкавно или пръстеновидно, част от съдовете са поставени на средновисоко конично или приблизително цилиндрично столче. Технологични групи A, B, D.1, E, F, I и J.

По-голямата част от съдовете от тази серия са покрити с врязана и бялоинкрустирана украса, понякога комбинирана с набождания, по изключение – с издраскани линии или триъгълници, оформени чрез отнемане на повърхността. Орнаментацията рядко е разположена само по приустийната част отвътре или само по вътрешната повърхност. Най-често обхваща и двете страни на паниците, като преминава и върху дъното или столчето, оформяйки сложни орнаментални копозиции.

Канелюрната украса е слабо застъпена при съдовете от тази серия. Установена е само при тези от технологични групи A и B. Канелюрите са разположени по приустийната част отвътре, по цялата вътрешна повърхност или (по-рядко) покриват двете страни на съда.

Серия 2 – с обърнатоконична форма и удебелена отвътре приустийна част (обр. 12. 4; 13). Тялото им е с прави, конкавни или слабо заоблени стени, среднодълбоко или дълбоко, много рядко – плитко. Някои са с профилирана навън приустийна част.

Регистрирано е голямо разнообразие в оформянето на удебелената приустийна част – тясно, слабо или добре изразено удебеление, заоблено или заравнено отгоре, широко слабо или добре изразено удебеление, заоблено, косо отрязано или заравнено отгоре, често подчертано отдолу с релефен жлеб. Дъното е равно или слабо конкавно, по-рядко пръстеновидно, или съдовете са поставени на средновисоко конично столче. Малка част от паниците от тази серия имат един или група от два или три приблизително триъгълни, издължени израстъка, разположени на приустийната част (обр. 13. 1). Често външната повърхност на съдовете е груба или огрубена, а вътрешната е много добре загладена до излъскана. Технологични групи A, B, D.1, D.2, E, F, I, J, единични са от C.

Съдовете от тази серия са орнаментирани главно с канелюрна и врязана и бялоинкрустирана украса. Те са разположени само по удебелената отвътре приустийна част, по цялата вътрешна повърхност или покриват и двете страни на съда. Канелюрите в единични случаи са комбинирани с плитки ямички или релефна пъпка със заравнена горна повърхност, разположена по удебелената приустийна част. Врязаната украса е комбинирана с кръгли набождания, в единични случаи – с издраскани линии.

Част от съдовете от тази серия са украсени с релефни ленти със загладена повърхност, овални кръгли или релефни пъпки, някои със заравнена горна повърхност или ямички в средата. Релефната украса е регистрирана най-вече при паници от технологична група B, в единични случаи – при съдове от технологични групи A, C, E и F. Разположена е само по удебелената отвътре приустийна част или по вътрешната повърхност (обр. 13. 2).

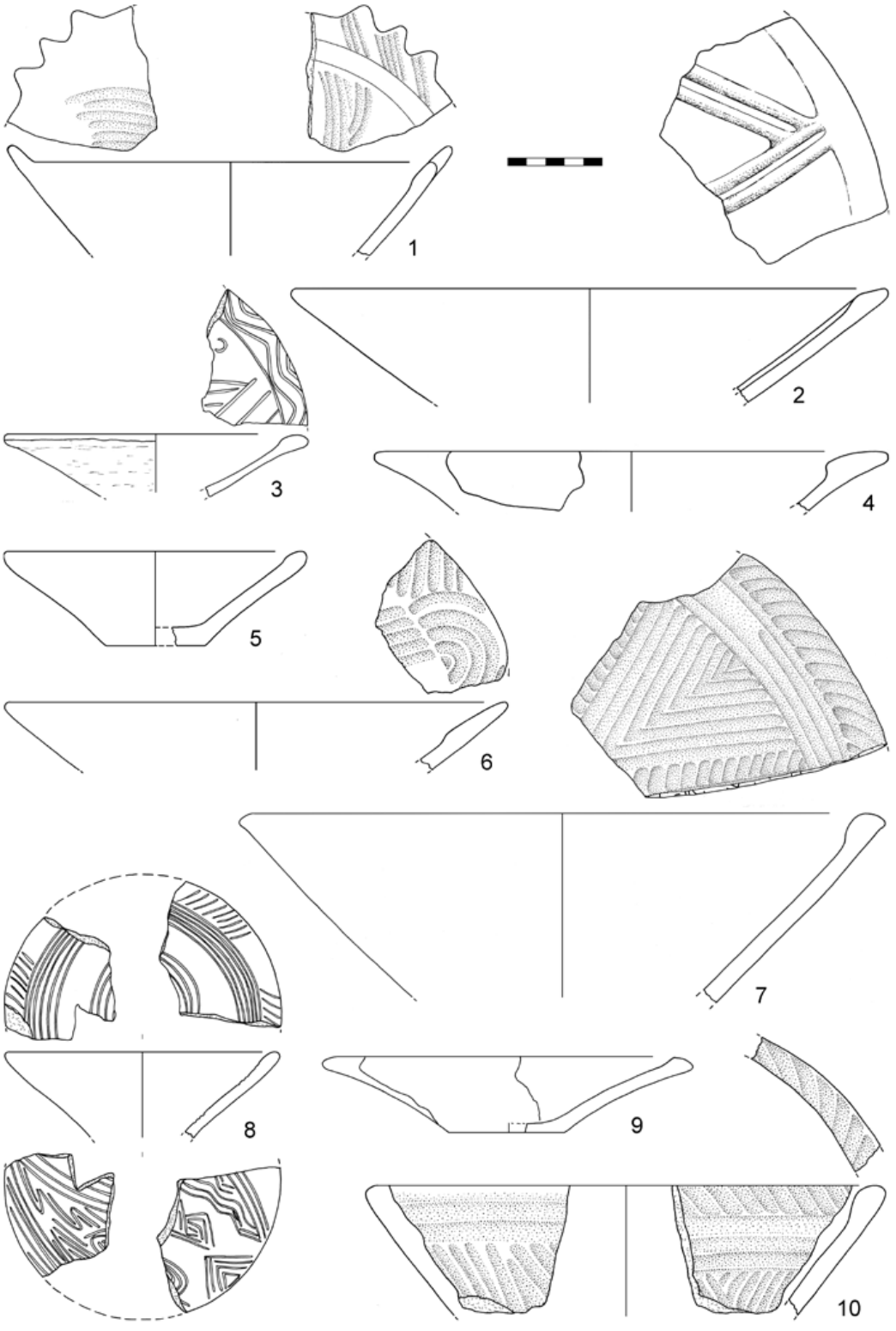
Серия 3 – с приблизително полусферична форма (обр. 12. 2, 9). Имат средно дълбоко или дълбоко тяло със заоблени стени. Устието е право, заоблено или изтъняващо отгоре. Дъното е равно. Серията е много слабо представена, съдовете се отнасят към технологични групи A, E, I и J.

Повечето паници от тази серия са неукрасени. В единични случаи по приустийната част отвътре има коси канелюри, по външната повърхност има врязани линии, които може да бъдат комбинирани с редица от нокътно импресо под устието (обр. 12. 9) или, при съдовете от технологична група J – под устието отвън има релефна лента с ямички, а по тялото – коси врязани линии.

Серия 4 – със силно профилирана навън приустийна част (обр. 12. 5). Тялото е среднодълбоко или дълбоко с прави стени. Серията е слабо застъпена. Технологични групи A, B, E, F, I.

Част от съдовете са украсени с канелюри, врязана и бялоинкрустирана или релефна украса. Разположена е главно по приустийната част, по-рядко по вътрешната или и по двете страни на съда.

Паници с прелом. Отворени съдове с двуделно тяло. Диаметърът на устието е равен или приблизително равен на максималния. Диаметърът на дъното е по-малък от 2/3 диаметъра на устието. Често преломът е подчертан чрез удебеляване, поради което максималният диаметър на съдовете е по-голям с до 2 см от диаметъра на устието. От вътрешната страна преходът между двете части на тялото е плавен, приблизително дъговиден и съдовете са отворени. Долната им част е обърнатоконична. Тялото на съдовете е среднодълбоко, по-рядко плитко или дълбоко. Върху или малко под прелома някои имат две или четири симетрично разположени издължени релефни пъпки, някои вертикално, по изключение хоризонтално, пробити или с една или две напречни вдлъбнатини в най-издутата част. Дъното е равно, конкавно или по-рядко – пръстеновидно. Някои паници с прелом са снабдени с един приблизително вертикален чучур, разположен в горната част на съда (обр. 15. 11). Според оформянето на частта над прелома са разграничени шест серии:

Обр. 13. Хаджидимитрово, Ямболско. Керамика от развития етап на периода Караново IV. 1, 7. Структура 85, комплекс VII; 2, 10. Структура 67F, комплекс VII; 3. Структура 75; 4. Структура 106; 5. Структура 37; 6. Структура 67B, комплекс VII; 8. Структура 67B и структура 85, комплекс VII; 9. Структура 70

Fig. 13. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Pottery from the developed stage of the Karanovo IV period. 1, 7. Feature 85, complex VII; 2, 10. Feature 67F, complex VII; 3. Feature 75; 4. Feature 106; 5. Feature 37; 6. Feature 67B, complex VII; 8. Feature 67B and Feature 85, complex VII; 9. Feature 70

Серия 1 – с пречупена навътре приустийна част (обр. 15. 2). Серията е много слабо представена. Приустийната част е пречупена навътре, така че между нея и тялото на съда е образуван прелом. Той най-често е заоблен, в единични случаи остър. Устието е заоблено отгоре или изтъняващо. Тялото на съдовете е обърнатоконично, с прави или по-рядко конкавни стени. Дъното е равно, рядко слабо профилирано. Всички регистрирани съдове от тази серия са неукрасени. Технологични групи A, B, D.3, E, F, H и I.

Серия 2 – с прегънато устие (обр. 14. 1 – 7). Оформянето на приустийната част започва още от прелома чрез удебеляването му и постепенно изтъняване към устието, което е прегънато навън, откъдето идва и названието на серията.

Това е една от най-разпространените форми в керамичния комплекс от Хаджидимитрово. Регистрирано е голямо разнообразие в оформянето на приустийната част. Тя е ниска до средновисока (заемаща около 1/3 от височината на съда). Устието може да е право, заоблено или изтъняващо, слабо или по-силно профилирано навън. Преломът е заоблен, остър или силно удебелен. Стените в долната част на съдовете са прави, конкавни, по-рядко – слабо заоблени. Дъното е равно или конкавно, по-рядко – пръстеновидно и много често профилирано. Принадлежат към всички технологични групи, като единични са тези от C, а най-често срещни са съдовете от технологични групи A и B.

По-голямата част от паниците с прегънато устие са украсени с канелюрна, врязана, релефна, импресо и набодена украса. Понякога различните декоративни техники са съчетавани в рамките на един съд.

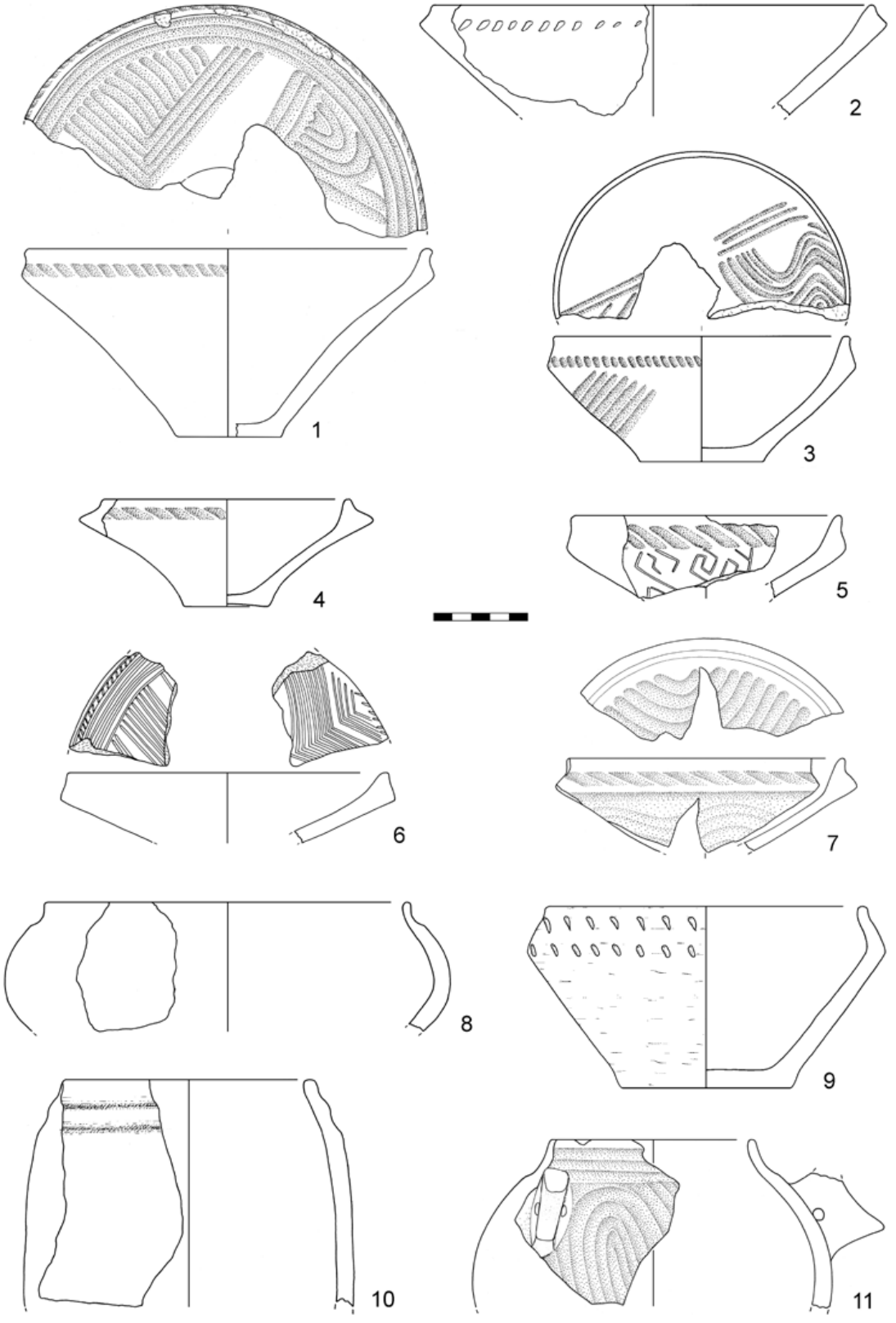
Най-често срещана е канелюрната украса. По прелома или малко над него отвън почти задължително има такава. Канелюри често покриват само вътрешната или и двете повърхности на съдовете, като оформят различни орнаментални композиции. В единични случаи канелюри има и по дъната отдолу на съдовете.

Врязаната украса е слабо застъпена и е полагана най-често по долната част отвън на паниците с прегънато устие (обр. 14. 5). Много рядко долната част на съдовете е украсена с набодена лента или лента с огрубена повърхност, ограничени от двете страни с по една врязана линия. От керамичния комплекс от класическия етап на периода Караново IV в Хаджидимитрово произхожда и една паница с прегънато устие, която е плътно покрита с врязана и бялоинкрустирана украса подобно на обърнатоконичните паници (обр. 14. 6).

В единични случаи по прелома на някои паници с прегънато устие има хоризонтална редица от коси насечки, кръгли или капковидни набождания или нокътно импресо. Също рядко в горната част на съдовете има хоризонтална врязана линия и/или релефни ленти със загладена повърхност. При съдовете от технологични групи I и J по горната част отвън може да има две успоредни хоризонтални редици от ямички или нокътно импресо.

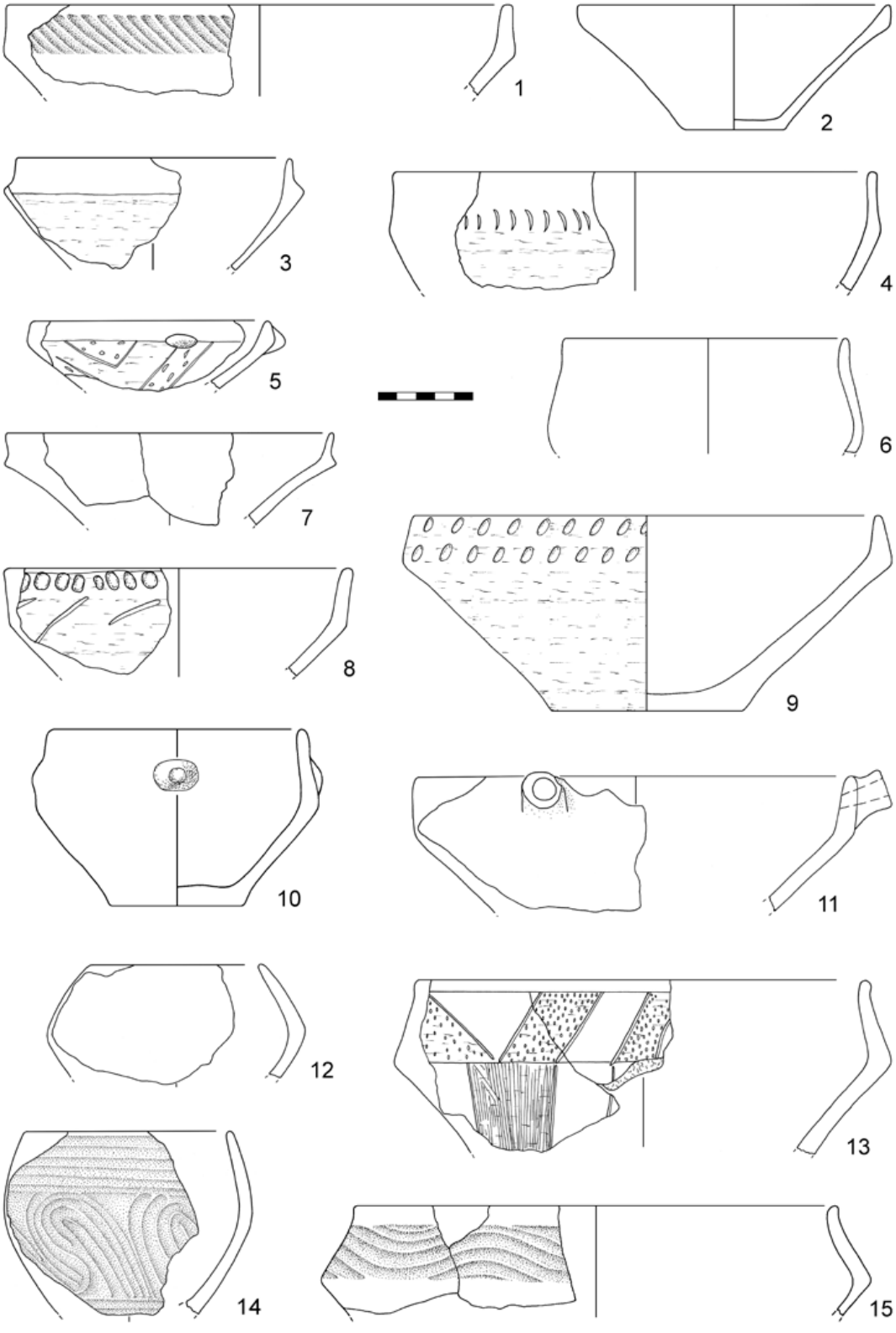
Някои паници с прегънато устие имат на прелома две или четири симетрично разположени кръгли или овални релефни пъпки, някои вертикално пробити, а в един случай – в долната част на съда, малко преди дъното, има малка пъпковидна хоризонтално пробита дръжка.

Серия 3 – с цилиндрична горна част (обр. 15. 1, 3, 4). Горната част на съдовете е ниска до средновисока (заемаща около 1/3 от височината на съда). Преломът е слабо заоблен или добре изразен. Понякога е удебелен или между двете части на съда е оформен отстъп (обр. 15. 3). Устието е право, заоблено отгоре, изтъняващо или профилирано навън. Стените в долната част на съдовете са прави, по-рядко конкавни или слабо заоблени. Дъното е равно или конкавно. Съдовете от тази серия се отнасят предимно към технологични групи A и B, по-малко са тези от D1, D3, E, F, G, H, I и J.

Обр. 14. Хаджидимитрово, Ямболско. Керамика от развития етап на периода Караново IV. 1, 11. Структура 85, комплекс VII; 2 – 5, 8, 10. Структура 67B, комплекс VII; 6. Структура 82; 7. Структура 56, комплекс I; 9. Структура 90

Fig. 14. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Pottery from the developed stage of the Karanovo IV period. 1, 11. Feature 85, complex VII; 2 – 5, 8, 10. Feature 67B, complex VII; 6. Feature 82; 7. Feature 56, complex I; 9. Feature 90

Обр. 15. Хаджидимитрово, Ямболско. Керамика от развития етап на периода Караново IV. 1 – 4, 10, 15. Структура 67В пласт, комплекс VII; 5. Структура 58, комплекс I; 6. Структура 14; 7, 8. Структура 103; 9, 13. Структура 70; 11. Структура 83, комплекс VI; 12. Структура 56, комплекс I; 14. Структура 85, комплекс VII

Fig. 15. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Pottery from the developed stage of the Karanovo IV period. 1 – 4, 10, 15. Feature 67B, complex VII; 5. Feature 58, complex I; 6. Feature 14; 7, 8. Feature 103; 9, 13. Feature 70; 11. Feature 83, complex VI; 12. Feature 56, complex I; 14. Feature 85, complex VII

По-голямата част съдове от серия 3 са без украса. Когато я има, най-често горната част на паниците е покрита с канелюри, понякога комбинирани с хоризонтална редица от плитки ямички, разположени по прелома. Много рядко с канелюри е покрита вътрешната повърхност, а в един случай – цялата външна страна на съда. В отделни случаи само по прелома на паниците има редица от кръгли или овални набождания, или нокътно импресо. По горната част на някои съдове от технологични групи I и J има врязани линии, две успоредни хоризонтални редици от нокътно импресо или ямички. В единични случаи по горната част на съдовете има дъговидни жлебове или фини коси релефни ленти.

Серия 4 – с конична горна част (обр. 15. 5, 9). Тя е ниска до средновисока. Преломът е добре изразен или слабо заоблен, понякога подчертан чрез удебеляване. Устието е право, заоблено отгоре и е изтъняващо или профилирано навън. Стените в долната част на съдовете са прави или по-рядко конкавни. Дъното е равно. Отнасят се най-вече към технологични групи A и B, по-малко са тези от E, F, G, H, I и J.

Повечето съдове от серия 4 са неукрасени. При останалите най-добре застъпена е канелюрната украса. Разположена е върху или над прелома отвън, в единични случаи и по вътрешната повърхност на съдовете.

Малка част от съдовете са украсени отвън над прелома с врязани линии, някои и бялоинкрустирани (технологични групи A, B и F). В един случай такива има само по долната част на съда отвън (технологична група B). Също в един случай долната част на съда е украсена с набодена лента (технологична група H) (обр. 15. 5).

Много рядко по прелома на съдовете има редица от ямички или набождания (технологични групи A и B). Паниците с прелом от серия 4 от технологични групи H, I и J често имат две хоризонтални редици от ямички или нокътно импресо в горната част отвън (обр. 15. 9).

Серия 5 – с обърнатоконична горна част (обр. 15. 7, 8, 11). Тя е предимно средновисока. Преломът между двете части на съда е слабо заоблен, по-рядко – добре изразен или подчертан чрез удебеляване. Устието е право, заоблено отгоре или изтъняващо, или профилирано навън. Стените в долната част на съдовете са прави, в единични случаи – конкавни. Дъното е равно. Технологични групи A, B, E, F, I и J.

Повечето съдове от тази серия са неукрасени. По прелома или над него отвън на някои има канелюри (технологични групи A и B), в единични случаи с такива е покрита и цялата външна страна на съда (технологична група B). В един случай горната част на съда е покрита с канелюри, а по долната, малко под прелома, има врязани линии, оформящи вписани висящи ъгловиди мотиви (технологична група B). Много рядко са регистрирани хоризонтална редица от коси насечки или нокътно импресо (технологични групи A, B, J) по прелома или врязани линии по долната част отвън. При съдовете от технологични групи I и J по горната част отвън има една или две успоредни хоризонтални редици от ямички или нокътно импресо.

Серия 6 – с висока обърнатоконична горна част, заемаща около или над половината от височината на съда. Тази серия е много слабо застъпена – регистриран е един фрагмент. Стените в горната част са прави, устието е право, заоблено отгоре. Съдът не е орнаментиран. Технологична група B.

Вани. Едноделни отворени съдове, чийто максимален диаметър е този на устието. Диаметърът на дъното е по-голям от или равен на 2/3 от диаметъра на устието, но по-малък от него. Височината на съда е по-малка от 2/3 от диаметъра на устието. Този вид съдове е слабо застъпен в керамичния комплекс от Хаджидимитрово. Познати са две серии:

Серия 1 – с права приустийна част (обр. 20. 6). Имат приблизително цилиндрично или обърнатоконично тяло с прави или слабо заоблени стени. Устието е право, слабо заоблено отгоре или слабо профилирано навън. Дъното е равно. По-голямата

част от съдовете са неукрасени, при един има хоризонтална редица от ямички малко под устието отвън. Технологични групи I и J.

Серия 2 – със силно профилирана навън приустийна част (обр. 20. 7). Имат обърнатоконично тяло със силно профилирана навън приустийна част. По-голямата част от съдовете са неукрасени. По приустийната част отгоре на някои има коси канелюри или врязани линии. Технологични групи A, B и J.

Чаши I вид. Дълбоки отворени съдове, при които диаметърът на устието е максимален за съда. Височината е по-малка от диаметъра на устието, но по-голяма от 2/3 от него. Видът е слабо представен в разглеждания керамичен комплекс. Дефинирани са три серии:

Серия 1 – с приблизително цилиндрична форма. Тялото е с прави или слабо заоблени стени. Устието е право или профилирано навън, заоблено отгоре. Дъното е равно. Регистрираните съдове са без украса и се отнасят към технологична група E.

Серия 2 – с обърнатоконична форма (обр. 20. 10). Стените на съдовете са прави или слабо заоблени. Устието е право или приустийната част е слабо профилирана навътре. Някои чаши от тази серия са снабдени с вертикална дръжка, захваната малко под устието и над дъното (обр. 20. 10) или с хоризонтална дръжка, разположена малко под приустийната част. Дъното е равно или конкавно. Съдовете са неукрасени. Отнасят се към технологични групи E и J.

Серия 3 – с приблизително цилиндрична ниска горна част и обърнатоконична долна, с плавен преход между тях. Устието е право или профилирано навън. Някои съдове са снабдени с една вертикална дръжка, разположена в горната част на тялото или вертикално пробита релефна пъпка, разположена в приустийната част. Съдовете са неукрасени. Отнасят се към технологични групи A и E.

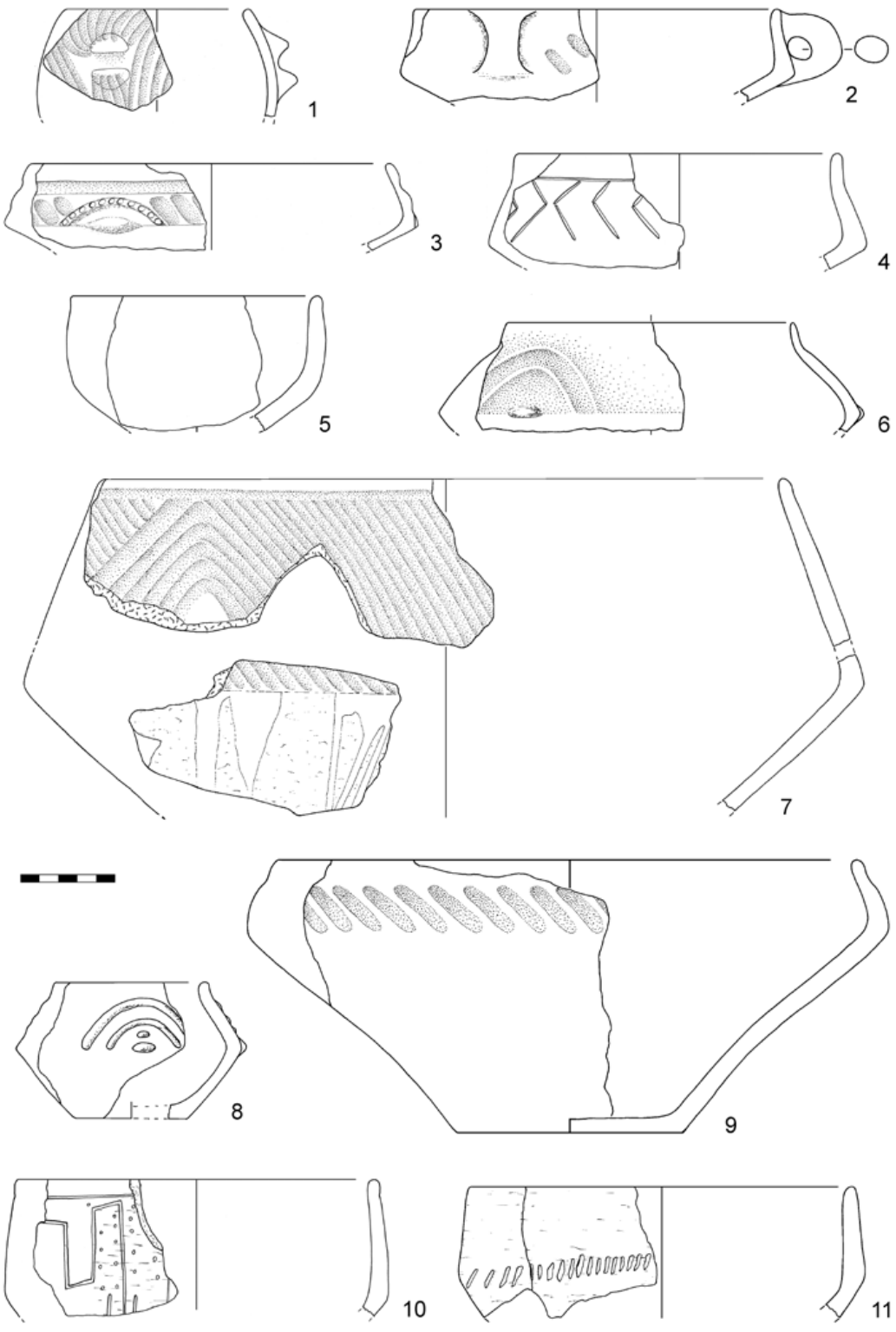
Чаши II вид. Дълбоки отворени или слабо затворени съдове с издължени пропорции. Височината на съда е по-голяма от или равна на максималния му диаметър. Диаметърът на устието е по-голям от 2/3 от максималния диаметър или е равен на него. Дефинирани са пет серии:

Серия 1 – с приблизително цилиндрична форма (обр. 20. 13). Тази серия е слабо застъпена. Устието е право, стените на съдовете са прави, конкавни или слабо заоблени, дъното е равно. Някои чаши от тази серия имат една релефна пъпка, разположена малко под устието. Съдовете са неукрасени. Отнасят се към технологична група A.

Серия 2 – с обърнатоконична форма. Серията е слабо застъпена. Устието е право, заоблено отгоре. В горната част на някои, малко под устието, има една вертикално разположена овална релефна пъпка. Външната повърхност на част от чашите от тази серия е покрита с вертикални канелюри. Технологична група F.

Серия 3 – с приблизително цилиндрична ниска горна част и обърнатоконична долна с плавен преход между тях (обр. 20. 8). Устието е право, заоблено отгоре или слабо изтъняващо, или приустийната част е профилирана навън. Отнасят се към технологични групи A и B, единични са тези от I. Някои съдове от тази серия имат по една или две релефни пъпки, оформени една под друга, имитиращи вертикална дръжка с израстък, разположени в приустийната част или малко под нея (обр. 20. 8). Други имат по една вертикална дръжка, разположена в горната част на тялото. По-голямата част от чашите от серия 3 са неорнаментирани, рядко тялото им отвън е изцяло или частично покрито с канелюри.

Серия 4 – бъчвовидни чаши (обр. 20. 11). Сравнително отворени съдове, чийто максимален диаметър е около средата на височината. Имат слабо издуто тяло с правилен дъговиден профил. Устието е право, заоблено отгоре, дъното е равно. В приустийната част отвън някои имат вертикално пробита релефна пъпка. Повечето съдове от тази серия са неукрасени, в единични случаи тялото им е покрито с канелюри. Отнасят се към технологична група A, единични са тези от I.

Обр. 16. Хаджидимитрово, Ямболско. Керамика от развития етап на периода Караново IV. 1. Структура 85, комплекс VII; 2, 6. Структура 67F, комплекс VII; 3. Структура 83, комплекс VI; 4. Структура 56, комплекс I; 5. Структура 11, комплекс V; 7. Структура 58, комплекс I; 8. Структура 50, комплекс I; 9. Структура 75; 10. Структура 164; 11. Структура 67B, комплекс VII

Fig. 16. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Pottery from the developed stage of the Karanovo IV period. 1. Feature 85, complex VII; 2, 6. Feature 67F, complex VII; 3. Feature 83, complex VI; 4. Feature 56, complex I; 5. Feature 11, complex V; 7. Feature 58, complex I; 8. Feature 50, complex I; 9. Feature 75; 10. Feature 164; 11. Feature 67B, Complex VII

Серия 5 – с приблизително цилиндрична или слабо конична горна част, преминаваща плавно в заоблена долна, с издути стени и профилирано дъно (обр. 19. 14). Чашите от тази серия имат приблизително S-овиден профил. Максималният диаметър на съда е разположен под средата на височината. Устийната част е права или слабо профилирана навън. Всички регистрирани чаши от серия 5 са богато орнаментирани с канелюрна украса, понякога комбинирана с редици от кръгли набождания. Технологични групи A и D.3.

Купи I вид. Сравнително отворени или слабо затворени съдове. Диаметърът на устието е по-голям от 2/3 от максималния диаметър, но е по-малък или приблизително равен на него (ако съдът е с приблизително цилиндрична горна част). Височината на съда е по-малка от или равна на 2/3 от максималния диаметър.

В рамките на този вид е регистрирано голямо разнообразие при оформянето на тялото. Дефинирани са седем серии:

Серия 1 – сравнително отворени съдове с висока, приблизително цилиндрична или слабо конична горна част със заоблени стени, заоблен прелом и обърнатоконична долна част (обр. 16. 5). Устието е слабо профилирано навън, заоблено отгоре. Серията е много слабо застъпена. Съдовете са без украса. Технологични групи B и F.

Серия 2 – сравнително отворени съдове с цилиндрично-конична форма (обр. 16. 10, 11). Преломът между двете части на съда е високо изнесен (в горната 1/3 от височината), около средата на височината или по изключение – в долната част на тялото. Той е заоблен, добре изразен, а понякога подчертан чрез удебеляване. Устието е право или профилирано навън. Дъното е равно, понякога профилирано. Технологични групи A, B, E, J, единични са тези от F, G и I.

Малка част от цилиндрично-коничните купи са орнаментирани. Горната част на тези от технологични групи A, B и E е украсена с канелюри, релефни ленти със загладена повърхност или жлебове. В единични случаи тялото им е орнаментирано с врязана и бялоинкрустирана украса, комбинирана с полета, запълнени с кръгли набождания. Върху прелома на някои купи от технологична група F има редица от коси насечки или ямички. Цилиндрично-коничните купи от технологични групи I и J отвън под устието може да имат хоризонтална редица от ямички, по-рядко – коси насечки в долната част на тялото.

Серия 3 – сравнително отворени или слабо затворени съдове с биконична форма, с високо изнесен прелом (обр. 14. 9; 15. 13, 15; 16. 9). Тази серия е много добре застъпена в разглеждания керамичен комплекс. Преломът между двете части на съда е разположен в горната 1/3 от височината на тялото и е добре изразен, заоблен или подчертан чрез удебеляване. Устието е право, профилирано навън, слабо удебелено отвън или приустийната част е профилирана навън. Стените в долната част на съдовете са прави или конкавни. Дъното е равно, понякога профилирано. Малка част от купите от тази серия имат по една или две вертикални дръжки, разположени в горната част на съда или един приблизително хоризонтален чучур. По прелома на някои има две или четири симетрично разположени релефни пъпки. Технологични групи A, B, E, F, G, H, I и J.

По-голямата част от съдовете от серия 3 са украсени, предимно отвън над прелома, рядко украсата преминава и по долната част на тялото. Най-често прилагана е канелюрната украса, понякога съчетана с дъговидна релефна лента. В единични случаи малко над прелома има коси насечки или релефни ленти, или горната част на съда е орнаментирана с набодена лента, а долната – с вертикални врязани линии, разположени на снопове (обр. 15. 13). Много рядко, само по долната част на съдовете отвън има врязани линии. Биконичните купи с високо изнесен прелом от технологични групи I и J имат една до три хоризонтални редици от ямички или нокътно импресо, разположени в горната част на съда (обр. 14. 9).

Серия 4 – сравнително отворени или слабо затворени съдове с биконична форма с прелом около средата на височината (обр. 15. 10; 16. 2 – 4, 6 – 8). Тази серия също е много добре застъпена в разглеждания керамичен комплекс. Устието е право, профилирано навън, понякога и удебелено отвън. При част от купите приустийната част е оформена като ниска цилиндрична или конична шия (обр. 16. 4, 6). Преломът е добре изразен или слабо заоблен. Стените в горната част на съдовете са прави, по-рядко – слабо заоблени, издути. В долната част най-често са прави, по изключение – конкавни. Дъното е равно. По-голямата част от съдовете от тази серия се отнасят към технологични групи A и B, малко са тези от C, E, F, H, I и J.

Част от купите от серия 4 имат в горната част на тялото една или две симетрично разположени вертикални дръжки (обр. 16. 2) или две двойки релефни пъпки, разположени една под друга, имитиращи вертикална дръжка с израстък. По прелома или в горната част на някои има кръгли или овални релефни пъпки, или две симетрично разположени релефни пъпки с ямичка в средата (обр. 15. 10; 16. 3, 6, 8).

Съдовете са неукрасени или са орнаментирани с канелюрни, релефни ленти със загладена повърхност, по-рядко с врязана и бялоинкрустирана, набодена и импресо украса или комбинация от различни декоративни техники. Украсата е разположена най-вече по горната част на тялото.

Серия 5 – сравнително отворени съдове с приблизително сферично в горната си част тяло, което надолу (към дъното) плавно преминава в обърнатоконично. Серията е много слабо застъпена. Устието е право или слабо профилирано навън. Съдовете са предимно неукрасени, някои имат хоризонтална редица от кръгли набождания, разположена по най-широката част на тялото. Технологични групи B, E, F и H.

Серия 6 – сравнително отворени или слабо затворени съдове с приблизително сферична форма (обр. 14. 8; 16. 1). Устието е право или профилирано навън. Приустийната част на някои е оформена като ниска цилиндрична или слабо конична шия (обр. 14. 8). В единични случаи между нея и тялото на съда е оформен лек отстъп отвън чрез удебеляване. Дъното е равно, по-рядко – профилирано. По горната част на тялото може да има една или две разположени една под друга релефни пъпки (обр. 16. 1). Технологични групи A и B, по изключение – E.

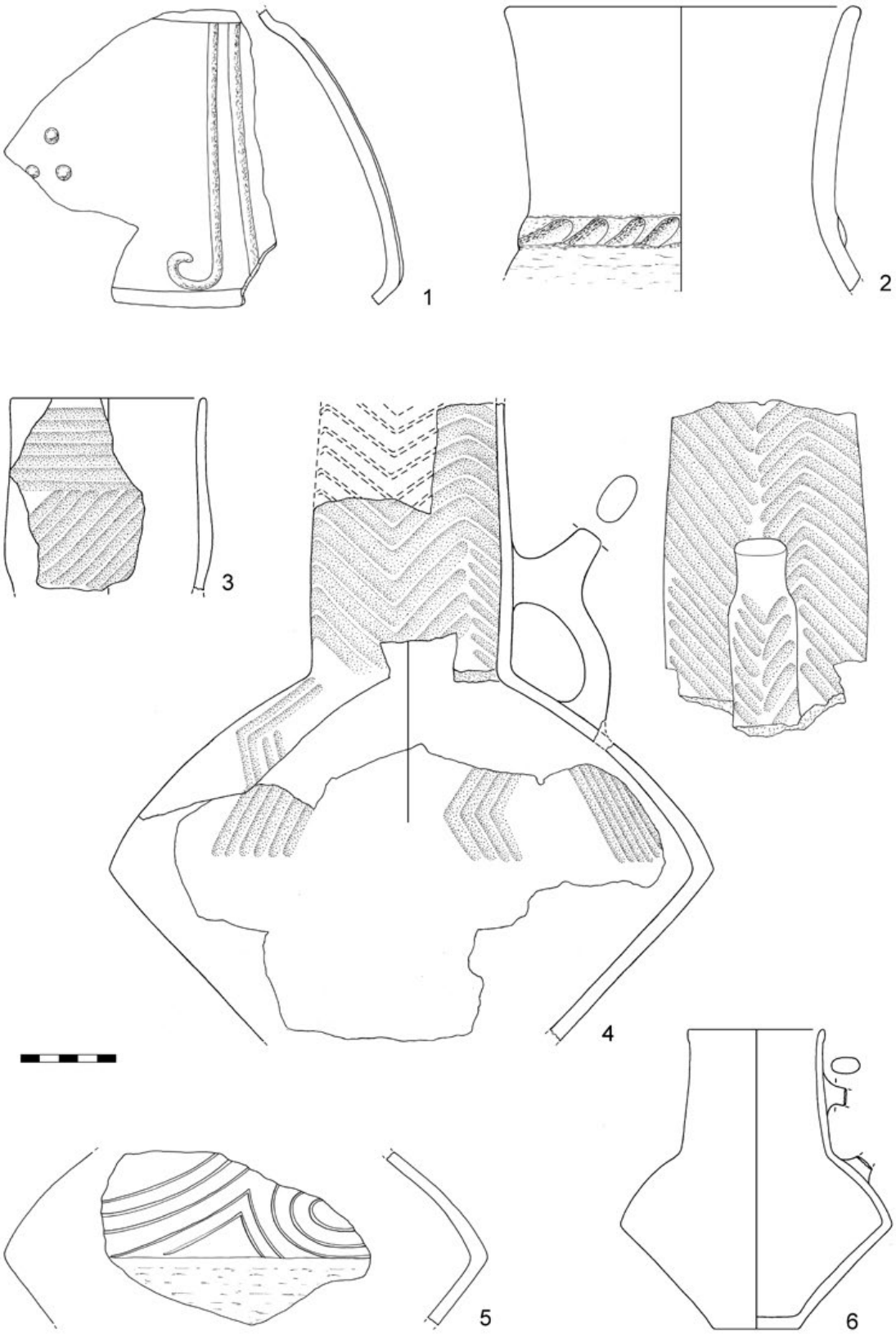
По-голямата част от съдовете от тази серия са орнаментирани с канелюрна украса, покриваща изцяло или частично външната им повърхност. В единични случаи канелюрите са съчетани с матови полета, запълнени с набождания или нокътно импресо, или с кухи букели.

Серия 7 – сравнително отворени съдове с приблизително цилиндрична приустийна част, слабо конична горна, преминаваща плавно в заоблена долна с издути стени и профилирано дъно (обр. 15. 6). Купите от тази серия имат приблизително S-овиден профил. Серията е слабо застъпена. Устието е право, заоблено отгоре. Технологични групи A B, E и J. Единствено по тези от технологична група J има редици от ямички, останалите съдове са неукрасени.

Купи II вид. Сравнително затворени съдове, чийто устиен диаметър е по-малък от 2/3 максималния диаметър, но по-голям от 1/2 от него. Височината на съда е по-малка от или равна на 2/3 от максималния диаметър. Видът е слабо застъпен. Регистрирани са две серии:

Серия 1 – с биконична форма (обр. 15. 12). Преломът между двете части на тялото е разположен около или над средата на височината. Устието е право, понякога слабо удебелено отвън. Съдовете са неукрасени. Отнасят се към технологични групи A и F.

Серия 2 – с приблизително сферична форма (обр. 19. 7). Приустийната част е профилирана навън или оформена като ниска цилиндрична или слабоконична шия. В горната част на тялото може да има една хоризонтално пробита релефна пъпка.

Обр. 17. Хаджидимитрово, Ямболско. Керамика от развития етап на периода Карановo IV. 1. Структура 75; 2. Структура 64; 3. Структура 67В, комплекс VII; 4. Структура 85, комплекс VII; 5. Структура 108; 6. Структура 51

Fig. 17. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Pottery from the developed stage of the Karanovo IV period. 1. Feature 75; 2. Feature 64; 3. Feature 67B, complex VII; 4. Feature 85, complex VII; 5. Feature 108; 6. Feature 51

Външната повърхност на всички съдове от тази серия е покрита с канелюрна украса. Отнасят се към технологични групи A и B.

Дълбоки (гърневидни) купи. Сравнително отворени или слабо затворени съдове с дълбоко тяло. Диаметърът на устието е по-малък от максималния диаметър на съда, но по-голям от 2/3 от него. Височината на съда е по-голяма от 2/3 от максималния диаметър, но по-малка от него. Дефинирани са шест серии:

Серия 1 – бъчвовидни купи (обр. 19. 4, 5). Сравнително отворени съдове с дълбоко, слабо издуто тяло с правилен дъговиден профил. Устието е право, по изключение – профилирано навън или приустийната част е удебелена отвън. Дъното е равно. Част от купите от тази серия са снабдени с една вертикална дръжка с приблизително триъгълна форма с раздвоена горна част. Технологични групи A, B, D.1, F, I и J.

Бъчвовидните купи от технологични групи A и B са орнаментирани отвън с канелюрна украса (обр. 19. 5), която често покрива цялата външна повърхност. В единични случаи е комбинирана с врязани линии. Малко под устието отвън на бъчвовидните купи от технологични групи F, I и J често има хоризонтална редица от ямички (обр. 19. 4) или косо провлачване на пръстите, релефна лента с ямички или две разположени една под друга хоризонтални редици от ямички или нокътно импресо. По тялото им може да има релефни ленти с ямички, врязани линии или организирана барботина.

Серия 2 – сравнително отворени или слабо затворени съдове със заобленобиконична форма (обр. 15. 14). Серията е слабо застъпена. Най-широката част на съда е около или малко над средата от височината му. Устието е право, заоблено отгоре или профилирано навън. Технологични групи B, F и J.

Съдовете от технологична група B са богато орнаментирани отвън с канелюрна украса (обр. 15. 14). Част от заобленобиконичните дълбоки купи от технологична група J имат хоризонтални редици от ямички или нокътно импресо под устието, а понякога и по най-широката част на съда или по горната част има коси врязани линии.

Серия 3 – сравнително отворени или слабо затворени съдове с биконична форма (обр. 19. 3, 6, 8, 10). Тази серия е най-добре застъпената в рамките на вида. Преломът е разположен в горната 1/3 на съда или около средата на височината му. Най-често е добре изразен, по-рядко слабо заоблен. Устието е право, профилирано навън, удебелено отвън или приустийната част е слабо профилирана навън. При малка част от дълбоките гърневидни купи с биконична форма приустийната част е оформена като ниска цилиндрична или конична шия (регистрираните съдове са много малко, неорнаментирани и се отнасят към технологична група B). Дъното е равно или конкавно, по изключение – профилирано. Отнасят се предимно към технологични групи I и J, по-малко са от A, B, E, F и G.

Съдовете от технологични групи A и B са предимно неукрасени. Голяма част от съдовете от технологични групи E, F и G също са неукрасени. Някои имат врязана (обр. 19. 8), набодена, импресо и релефна украса. Съдовете от технологични групи J и I са украсени с релефни ленти със загладена повърхност или с ямички (обр. 19. 10), прищипвания, коси провлачвания с пръсти; редици от ямички или нокътно импресо; широки релефни пъпки със заравнена горна част (обр. 19. 3) или запълнени с ямички (т. нар. „розети“); редици от коси насечки; кръгли или овални набождания; нокътно импресо; врязани линии; много рядко – организирана барботина, а по тялото на един съд има следи от сиво-черно вещество (боя?), оформящо вертикални ивици.

Серия 4 – сравнително отворени или слабо затворени, с приблизително сферично в горната си част тяло, което надолу (към дъното) плавно преминава в обърнатоконично. Устието е право, по-рядко – профилирано навън или приустийната част е профилирана навън. Дъното е равно. По-голямата част от съдовете се отнасят към технологична група J, единични са тези от A и I.

Част от съдовете от технологична група А имат канелюрна украса по горната част на тялото. Почти всички дълбоки купи от серия 4 от технологична група J имат релефна и/или импресо украса, по-рядко по тялото им има врязани линии.

Серия 5 – сравнително отворени или слабо затворени съдове с приблизително сферична или издължена сферична форма (обр. 19. 9). Тази серия също е добре застъпена. Приустийната част е права, удебелена отвън или профилирана навън. Устието е право, заоблено или слабо изтънено, или профилирано навън. Дъното е равно, а при съдовете с добре загладена до излъскана повърхност понякога е профилирано. Технологични групи А, В, Е F, I и J, като тези от технологична група J значително преобладават.

Малка част от съдовете от технологични групи А и В са украсени – изключително с канелюри. Съдовете от технологични групи Е и F имат хоризонтална редица от ямички или насечки, разположена в горната част, в единични случаи по тялото им има кръгли набождания, врязани линии или релефна лента. Съдовете от технологична група J и по-рядко тези от I често имат хоризонтална редица от ямички, коси провлачвания на пръстите или релефна лента с ямички или прищипвания, разположени в приустийната част. Рядко по тялото им има организирана барботина, нокътно импресо, набождания или врязани линии.

Серия 6 – сравнително отворени съдове с приблизително цилиндрична или слабо конична приустийна част, заоблено тяло с издути стени и профилирано дъно (обр. 19. 1 – 2). В единични случаи преходът между тялото и приустийната част е подчертан чрез отстъп. Устието е право или профилирано навън. Серията е слабо застъпена. Всички регистрирани съдове се отнасят към технологична група А.

Съдовете са богато орнаментирани с канелюрна украса (обр. 19. 1 – 2), която може да е комбинирана с матови полета, запълнени с нокътно импресо или с два до четири кухи букела, разположени симетрично в най-издутата част от тялото (обр. 19. 2).

Затворени гърневидни съдове I вид. Затворени съдове с дълбоко тяло. Диаметърът на устието е по-малък от или равен на 2/3 от максималния диаметър на съда. Височината е по-голяма от 2/3 от максималния диаметър. Видът е сравнително слабо застъпен. Дефинирани са три серии:

Серия 1 – съдове с дълбоко тяло и издути заоблени стени (обр. 14. 10). Устието е право, заоблено отгоре. Регистрираните съдове са без украса или в горната им част има два хоризонтални жлеба. Технологична група В.

Серия 2 – с биконична форма. Преломът е около средата на височината или в горната третина на тялото. Малка част от съдовете са с издължени пропорции – с височина по-голяма от максималния диаметър. Стените в горната част на тялото са прави или по-рядко – заоблени, а в долната – прави или конкавни. Устието е право, слабо профилирано навън или приустийната част е профилирана навън. Дъното е равно. Отнасят се към технологични групи А, В, F H и J.

Някои биконични съдове са снабдени с една хоризонтално пробита издължена релефна пъпка, разположена в горната част. Съдовете са предимно неукрасени. Някои имат хоризонтална редица от ямички по приустийната част отвън или и по прелома. Горната част от тялото на някои от технологични групи А и Н е покрита с канелюри, по изключение – с врязани линии, които не са плътно разположени.

Серия 3 – с приблизително сферично тяло. Серията е слабо застъпена. Приустийната част е профилирана навън, а устието понякога е удебелено. Отнасят се към технологични групи А, В, D3 и I.

Тялото на съдовете от технологични групи А, В и D3 е орнаментирано с канелюри. В горната част тези от технологична група I имат няколко симетрично разположени релефни „розети“.

Затворени гърневидни съдове II вид – с ниска до висока шия (обр. 17. 1 – 3, 5; 18. 1, 3 – 9). Отговарят на основните критерии за затворени гърневидни съдове, но са снабдени с ниска до висока шия. Височината на съда често е по-голяма от максималния диаметър. Този вид е много добре застъпен в изследвания керамичен комплекс и е един от сигнификативните за периода Карановo IV. Тялото им най-често е биконично с прелом в горната третина или около средата на височината. Стените в горната му част са прави или заоблени и издути, а в долната – прави или конкавни. По-рядко тялото им е с приблизително сферична форма. Дъното е равно, конкавно или профилирано. Съдовете от този вид са предимно с големи размери и в запълнителя на вкопаните структури са откривани най-вече във фрагментирано състояние. Често са регистрирани само чрез фрагменти от шията.

Затворените гърневидни съдове II вид се отличават с много богата орнаментация. Голяма част от тях са украсени, като са използвани всички регистрирани в керамичния комплекс от Хаджидимитрово декоративни техники. На прехода между тялото и шията понякога има релефна лента със загладена повърхност, релефна лента с ямички или прищипвания (обр. 17. 2), хоризонтален ред от ямички или две успоредни хоризонтални редици от набождания. Шията често е покрита с канелюрна украса (обр. 17. 3), по-рядко с врязани линии, понякога комбинирани с набождания. Цялото тяло или само горната част на съдовете е орнаментирано с канелюри (обр. 18. 3, 9); врязана, често и бялоинкрустирана украса, понякога комбинирана с набодена (обр. 17. 5; 18. 6); полета/ивици с огрубена повърхност, ограничени от двете страни с по една врязана линия (обр. 18. 8); кухи букели (обр. 18. 9); релефни ленти и/или пъпки със загладена повърхност (обр. 17. 1; 18. 1); набодена лента (обр. 18. 5); ивици от кръгли набождания или полета с матова повърхност, запълнени с нокътно импресо (обр. 18. 7) или кръгли набождания. Много често различните декоративни техники са съчетавани в рамките на един съд.

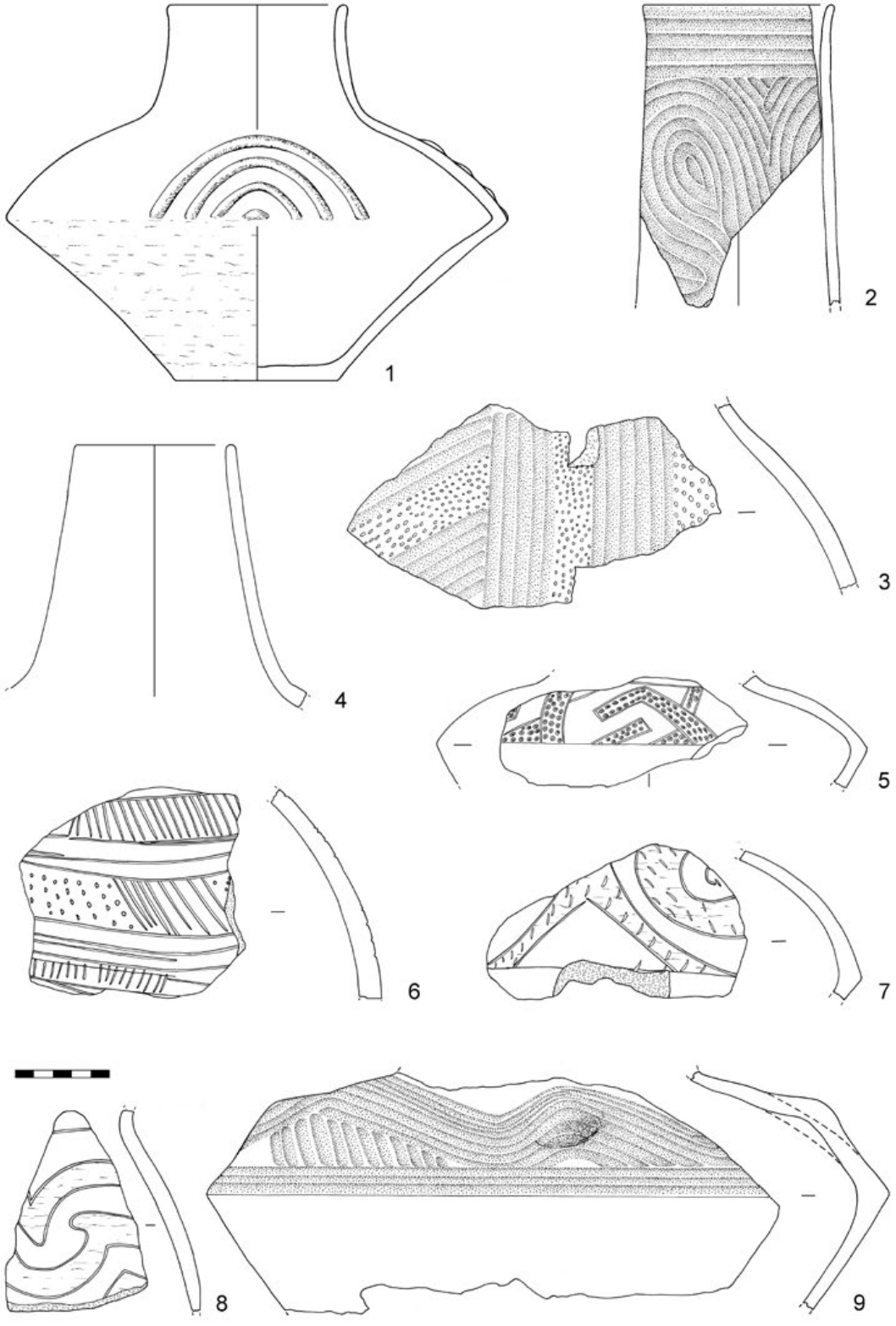
Дефинирани са следните серии:

Серия 1 – с ниска цилиндрична или слабоконична шия и приблизително сферично тяло (обр. 14. 11). Преходът между тялото и шията може да е подчертан с отстъп. Устието е право, слабо изтъняващо. Някои съдове имат една стилизирана вертикална дръжка със заострени израстъци в двата края, разположена в горната част на тялото (обр. 14. 11). Технологична група A и B. Част от съдовете са орнаментирани с канелюри, врязана украса или релефни ленти.

Серия 2 – с ниска цилиндрична шия и биконично тяло. Серията е много слабо застъпена. Преходът между тялото и шията може да е подчертан чрез оформяне на отстъп, стените в горната част на съда са слабо издути. Устието е право, заоблено отгоре и удебелено отвън. Регистрираните съдове са без украса и се отнасят към технологични групи E и F.

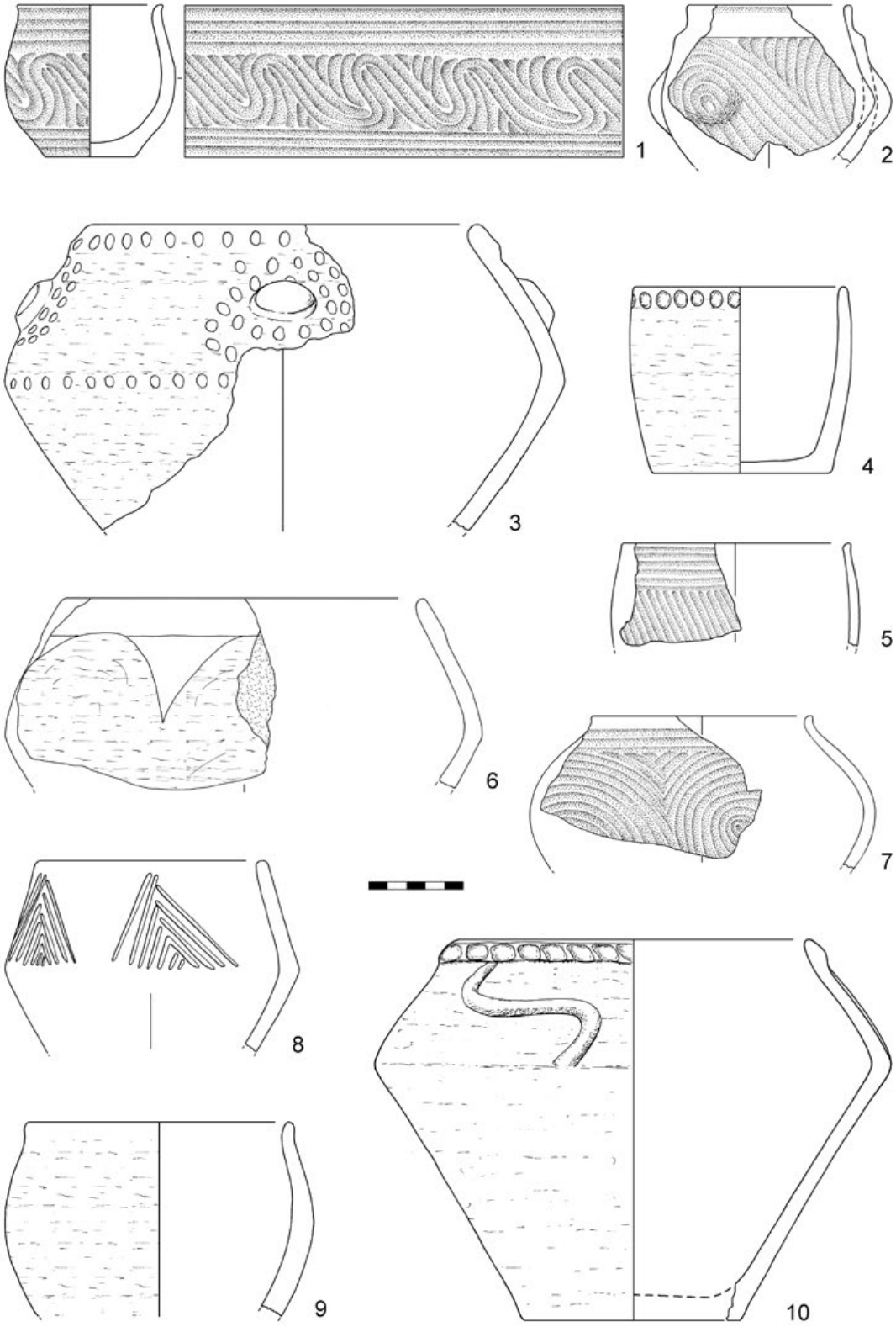
Серия 3 – със средновисока до висока цилиндрична шия и биконично тяло (обр. 18. 1). Това е една от най-добре застъпените серии в рамките на вида. Приустийната част е права, със заоблено или слабо заравнено отгоре устие, профилирана навън или по-рядко – удебелена отвън. Горната част на някои съдове е заоблена или по-силно издута, а стените в долната част са прави или конкавни. Дъното е равно. Технологични групи A, B, E, F, G, I и J.

Част от съдовете са украсени, като са използвани всички регистрирани за този вид декоративни техники. Рядко украсата преминава и по шията, предимно по съдове от технологични групи A и B – тя е орнаментирана най-вече с канелюри, по-рядко – с врязани линии и в единични случаи – с успоредни хоризонтални редици от набождания с птича кост. В редки случаи по съдове от технологична група J има хоризонтална редица от ямички малко под приустийната част.

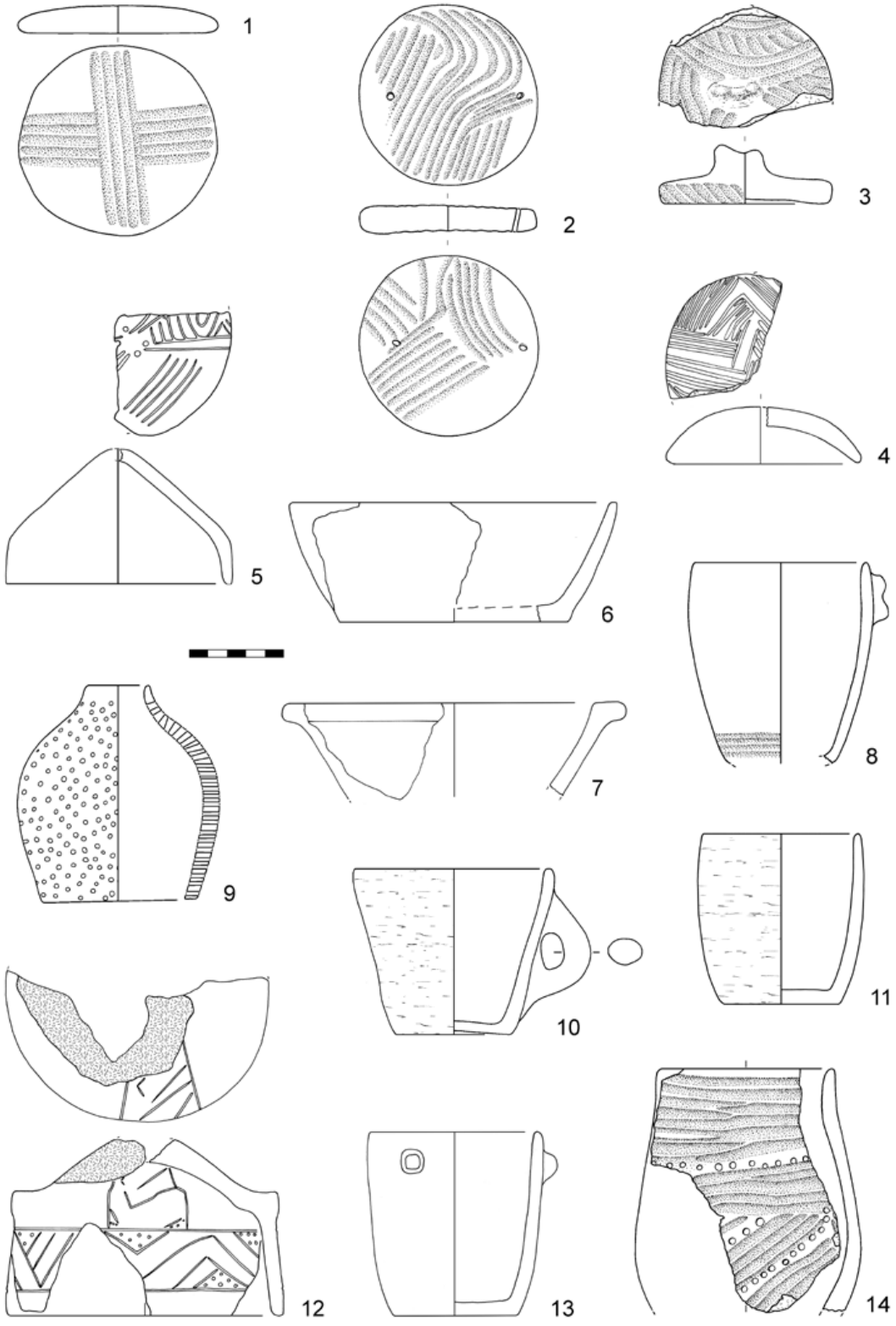
Обр. 18. Хаджидимитрово, Ямболско. Керамика от развития етап на култура Караново IV. 1. Структура 51; 2. Структура 67B, комплекс VII; 3, 6. Структура 85, комплекс VII; 4. Структура 58, комплекс I; 5. Структура 83, комплекс VI; 7. Структура 117.13, комплекс II; 8. Структура 67D, комплекс VII; 9. Структура 69

Fig. 18. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Pottery from the developed stage of the Karanovo IV period. 1. Feature 51; 2. Feature 67B, complex VII; 3, 6. Feature 85, complex VII; 4. Feature 58, complex I; 5. Feature 83, complex VI; 7. Feature 117.13, complex II; 8. Feature 67D, complex VII; 9. Feature 69

Обр. 19. Хаджидимитрово, Ямболско. Керамика от развития етап на периода Караново IV. 1, 3, 7, 9. Структура 67B, комплекс VII; 2. Структура 69; 4. Структура 103; 5. Структура 84.1, комплекс IV; 6. Структура 85, комплекс VII; 8. Структура 77, комплекс VII; 10. Структура 31

Fig. 19. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Pottery from the developed stage of the Karanovo IV period. 1, 3, 7, 9. Feature 67B, complex VII; 2. Feature 69; 4. Feature 103; 5. Feature 84.1, Complex IV; 6. Feature 85, complex VII; 8. Feature 77, complex VII; 10. Feature 31

Обр. 20. Хаджидимитрово, Ямболско. Керамика от развития етап на периода Карановo IV. 1 – 3, 8, 14. Структура 67B, комплекс VII; 4. Структура 108; 5. Структура 67F, комплекс VII; 6. Структура 99; 7. Структура 205; 9. Структура 119; 10. Структура 9; 11. Структура 84.4, комплекс IV; 12. Структура 66; 13. Структура 85, комплекс VII

Fig. 20. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Pottery from the developed stage of the Karanovo IV period. 1–3, 8, 14 – Feature 67B, complex VII; 4. Feature 108; 5. Feature 67F, complex VII; 6. Feature 99; 7. Feature 205; 9. Feature 119; 10. Feature 9; 11. Feature 84.4, complex IV; 12. Feature 66; 13. Feature 85, complex VII

Серия 4 – със средновисока до висока конична шия и биконично тяло (обр. 18. 4). Подобно на серия 4 тази серия също е една от най-добре застъпените в рамките на вида. Приустийната част е права, рядко удебелена отвън или профилирана навън. Устието е заоблено или заравнено отгоре. Технологични групи A, B, D.3, E и F, единични са тези от I. Част от съдовете са украсени. Рядко украсата преминава и по шията, когато съдът е орнаментиран с канелюри.

Серия 5 – със средновисока до висока обърнатоконична шия и вероятно биконично тяло (обр. 17. 2). Серията е сравнително слабо застъпена. Регистрирана е изключително по фрагменти от шията. Вероятно съдовете са били с биконично тяло. Приустийната част е права или по-рядко – профилирана навън, по изключение удебелена отвън. Съдовете се отнасят предимно към технологични групи A и B, по-малко са тези от F и J. Част от тях са украсени, като най-добре застъпена е канелюрната украса. Малко са фрагментите с врязана и бялоинкрустирана украса, комбинирана с полета, запълнени с кръгли набождания. Някои съдове от технологична група J имат релефна лента с ямички или две успоредни хоризонтални редици от ямички, разположени малко под приустийната част.

Серия 6 – със средновисока до висока шия с приблизително цилиндрична или слабо конична горна и заоблена, издута долна част и вероятно биконично тяло (обр. 17. 3). Серията е слабо застъпена. Регистрирана е предимно по фрагменти от шията. Приустийната част е права, устието е заоблено или заравнено отгоре, по-рядко – слабо изтъняващо. Всички регистрирани фрагменти от съдове, отнасящи се към тази серия, са богато орнаментирани с канелюрна украса, която вероятно преминава и по тялото. Отнасят се към технологични групи A, B и D.3.

Кани. Затворени гърневидни съдове с висока или средновисока шия, снабдени с една вертикална дръжка с израстък (обр. 17. 4, 6; 18. 2). Диаметърът на устието е по-малък от 2/3 максималния диаметър, който се намира под средата на височината. Височината на съда е по-голяма от или равна на максималния диаметър. Тялото им е биконично, със слабо заоблени или издути в горната част стени и прави или конкавни в долната. Преломът най-често е добре изразен, рядко – слабо заоблен. Дъното е равно. Дръжката е с овално, по-рядко – кръгло или приблизително правоъгълно сечение. Захваната е чрез хоризонтален напречник към средната част на шията, по изключение – в приустийната част и към горната част на тялото. Много рядко дръжката е разположена изцяло в горната част на тялото. Израстъкът е пръчковиден, слабо изразен гъбовиден или по-рядко – палецовиден. Срещат се и зоо- или антропоморфни израстъци.

Дефинирани са три серии:

Серия 1 – със средновисока или най-често висока цилиндрична шия (обр. 17. 4, 6; 18. 2). Серията е най-добре застъпена в рамките на вида. Приустийната част е профилирана навън, много рядко е права. Устието е заоблено отгоре, в единични случаи удебелено отвън.

Серия 2 – със слабо конична средновисока или висока шия. Серията е слабо застъпена. Устието е профилирано навън, заоблено, понякога удебелено отвън или приустийната част е профилирана навън.

Серия 3 – със средновисока или висока шия с приблизително цилиндрична горна част и слабо издути, заоблени стени в долната. Серията е слабо застъпена. Устието е право, заоблено отгоре или приустийната част е профилирана навън.

Съдовете от този вид принадлежат изключително към технологични групи A и B, по-малко са тези от D.1, D.3, F, G и единични са тези от I. Каните често са украсени с канелюри, които покриват плътно шията, а в горната част на тялото оформят различни мотиви, разположени на определено разстояние един от друг. Канелюрната украса нерядко преминава и върху вертикалната дръжка. Тялото на някои кани от

технологична група I е покрито с организирана барботина, постигната чрез вертикално провлачване на пръстите.

Капаци. Видът е обособен въз основа на предполагаемото предназначение на тези предмети – да затварят/покриват съдовете с цел предпазване на съдържанието им от външни влияния. Капаците са сравнително добре застъпени в разглеждания керамичен комплекс. Разграничени са четири серии:

Серия 1 – с плътно тяло с кръгла форма (обр. 20. 1 – 3). Това е най-добре застъпената серия в рамките на вида. Горната и долната повърхности са равни, конкавни, слабо заоблени или само горната е по-издута – конвексна, като са регистрирани различни варианти в комбинирането им. Част от капаците от тази серия са снабдени с една дръжка във вид на пръчковиден или пъпковиден израстък, понякога с раздвоена горна част. Разположена е приблизително в средата на горната им повърхност. Единични са тези с една дъговидна дръжка, захванатa в средата или в двата края на капака. Някои капаци от серия 1 имат една или две симетрично разположени дупки по периферията. По-голямата част се отнасят към технологични групи A и B, единични са тези от E, F и J.

Голяма част от капаците от серия 1 са богато орнаментирани с канелюрна украса, понякога съчетана с редици или полета с кръгли набождания. Украсена е само горната или и двете повърхности. Малко са капаците от серия 1 с врязана украса. Тя покрива само горната повърхност или е разположена по долната, а горната е орнаментирана с канелюри.

Серия 2 – с полусферична форма (обр. 20. 4). Тази серия е слабо застъпена. Съдовете се отнасят към технологични групи A и B, като долната (вътрешна) повърхност е груба или грубо загладена. Горната им повърхност е орнаментирана с врязана и бялоинкрустирана украса.

Серия 3 – с конична форма. Тази серия също е слабо застъпена. Имат ниско до високо тяло. Горната им част е слабо заоблена или заострена. Отнасят се към технологични групи A, F и J, като долната (вътрешната) им повърхност е груба или грубо загладена. Горната повърхност на някои е орнаментирана с канелюри, съчетани с редици от малки ямички или с врязана и бялоинкрустирана украса.

Серия 4 – с двуделно тяло (обр. 20. 5, 12). Серията е сравнително добре застъпена. Имат цилиндрична или слабо конична долна част и слабо заоблена, куполовидна или конична горна. Понякога преломът между двете части е подчертан чрез удебеляване отвън и оформяне на отстъп. Някои двуделни капаци имат четири дупки, разположени симетрично в средата на горната част. Отнасят се предимно към технологични групи A и B, единични са тези от F.

Малка част от капаците от серия 4 са неорнаментирани. Външната им повърхност най-често е украсена с врязана и бялоинкрустирана украса, понякога съчетана с полета, запълнени с кръгли набождания или редици от такива. По-рядко двуделните капаци са украсения с канелюри, а в единични случаи – с издраскани линии, комбинирани с врязана украса.

Двустранно отворени съдове. Видът е обособен въз основа на специфичното оформяне на съдовете – с отворени горна и долна част. В запълнителя на ямите, отнасящи се към развития етап на периода Караново IV в Хаджидимитрово, са регистрирани само такива, на които тялото е покрито с дупки (обр. 20. 9). Формата им е конична, приблизително цилиндрична или са силно издути от едната страна и стеснени от другата. Отнасят се към технологични групи B, E, I и J.

Като цяло керамиката от класическия етап на периода Караново IV в Хаджидимитрово се отличава с изключително разнообразие на форми и украса. Регистрирани са множество комбинации между различните видове декоративни техники (канелюрна, врязана, най-често и бялоинкрустирана, набодена, релефна прилепена или

моделирана, импресо, издраскана, с излъскване, с жлеб и с отнемане на повърхността). Най-често срещани са канелюрната и врязаната и бялоинкрустирана украса. При тях е регистрирано и най-голямо разнообразие в използваните елементи и мотиви.

Във ***финалния етап на Караново IV в Хаджидимитрово*** се запазват по-голямата част от основните видове съдове, но разнообразието в оформянето на тялото намалява. Появяват се нови серии в рамките на някои от основните видове.

Паниците са познати в четирите установени през предходния етап серии: серия 1 – с неудебелена отвътре приустийна част (обр. 21. 1, 6) (технологични групи A, B, D.3, по-рядко I и J), серия 2 – с удебелена отвътре приустийна част (обр. 21. 5; 22. 4) (технологични групи A, B, D.2, F, по-рядко I и J), серия 3 – с приблизително полусферична форма (обр. 21. 4) (технологични групи A и B) и серия 4 – със силно профилирана навън приустийна част (технологични групи A и B). Съдовете от серия 3 слабо се увеличават.

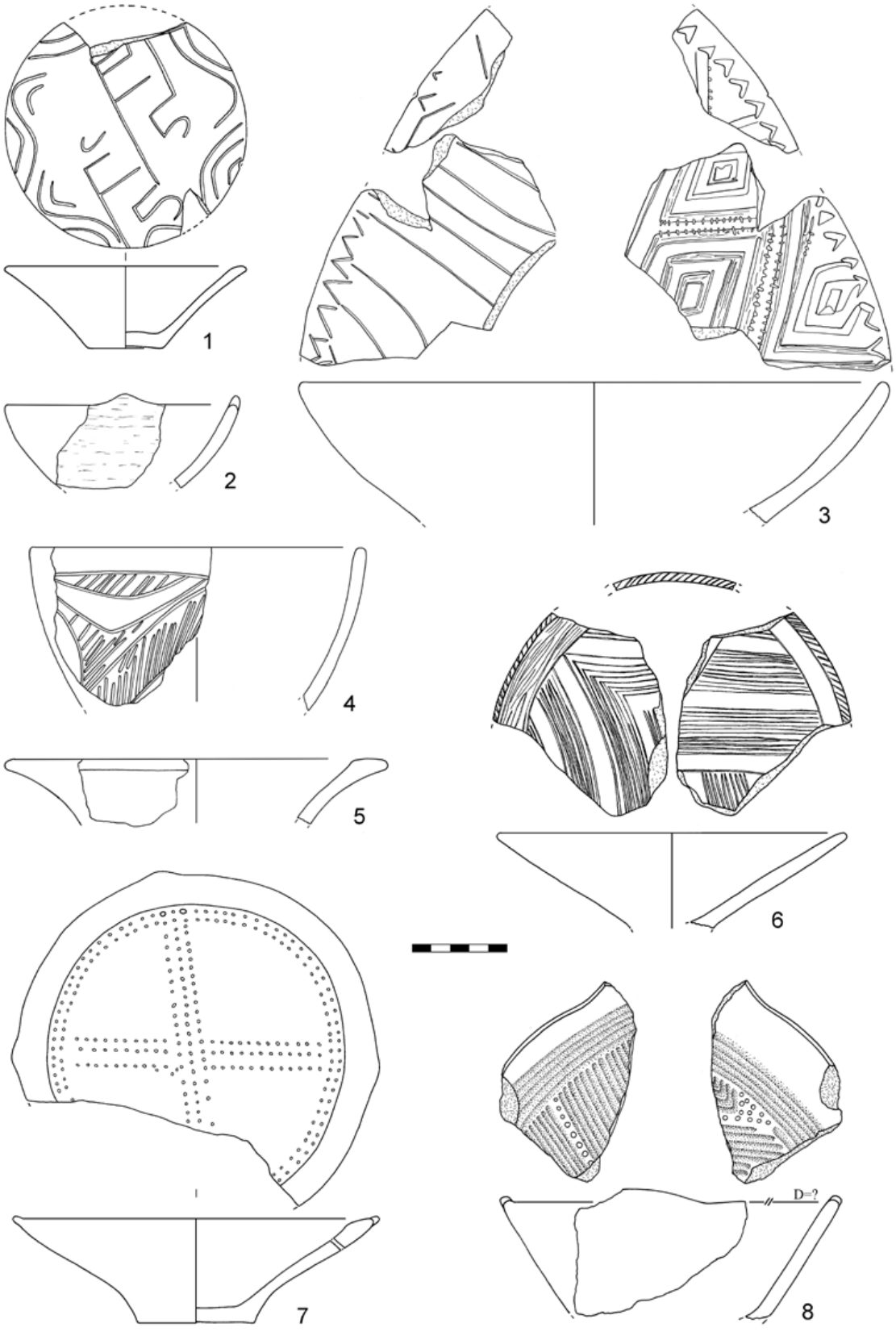
Сред материалите от една от структурите (209), отнасяща се към финалния етап на Караново IV в Хаджидимитрово, са открити фрагменти от паница, която може да бъде определена като импортна, тъй като украсата ѝ не е характерна за периода Караново IV (обр. 21. 3). Отнася се към серия 1, технологична група A. Външната страна на паницата е украсена с врязани и бялоинкрустирани линии. В приустийната част е образувана хоризонтална редица от ъгловидни мотиви, а по тялото има плитко врязани вертикални и дъговидни линии. Вътрешната страна на паницата е украсена с широки линии, направени чрез отнемане на глината, запълнени с бяла паста. В приустийната част е разположена хоризонтална редица от ъгловидни мотиви, а по тялото шахматно са подредени групи от по няколко вписани ромба. По външната част на някои от издълбаните линии има напречни насечки или набождания. Техниката на украса и мотивите са близки до характерните за фаза Джулещи, етап Гряка на култура Боян в Мунтения (Comşa 1959, 116 – 121; Neagu 2003, 98 – 102). Този съд или е импорт от територията на споменатата вече култура, или е изработен на място от майстор, добре познаващ традициите в керамичното ѝ производство. И в двата случая наличието на тази паница сред материалите от късноеолитния обект край Хаджидимитрово синхронизира финала на периода Караново IV с фазата Джулещи – Гряка на култура Боян.

В рамките на вида се появява нова серия 5 – обърнатоконични паници с четири израстъка, симетрично разположени по приустийната част отгоре, които придават на съда слабо лилиевидна форма (обр. 21. 2, 7, 8). Приустийната част е права или удебелена отвътре. Стените на съдовете са прави или слабо заоблени. Дъното е равно или профилирано. Двете повърхности на някои паници от серия 4 са покрити с канелюри, комбинирани с редици от кръгли набождания или само вътрешната част на съда е орнаментирана с редици от фини кръгли набождания. Всички регистрирани съдове се отнасят към технологична група B.

Като цяло в рамките на вида намалява броят на богато орнаментираните с канелюрна украса по вътрешната и/или външната страна съдове и канелюрите най-често не покриват плътно цялата повърхност. Намаляват и богато орнаментираните с врязана и бялоинкрустирана украса паници. Често врязаните мотиви са на по-голямо разстояние един от друг, а самите врязани линии са по-плитки. Някои паници са орнаментирани с полета с издраскани линии, запълнени с бяла паста и излъскани ивици между тях (обр. 21. 6). Специфична врязана и бялоинкрустирана украса покрива и външната част на някои паници от серия 3 (обр. 21. 4).

Паниците с прелом остават една от най-разпространените форми. Регистрирани са пет от познатите в предходния етап серии (серия 6 не е регистрирана).

Серия 1 – с пречупена навътре приустийна част, е много слабо застъпена. Устието е слабо изтъняващо, преломът е подчертан или слабо заоблен. Дъното е равно.

Обр. 21. Хаджидимитрово, Ямболско. Керамика от финалния етап на периода Караново IV. 1. Структура 111; 2 – 5. Структура 209; 6. Структура 6; 7. Структура 128, комплекс VIII; 8. Структура 45

Fig. 21. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Pottery from the final stage of the Karanovo IV period. 1. Feature 111; 2 – 5. Feature 209; 6. Feature 6; 7. Feature 128, complex VIII; 8. Feature 45

Технологични групи A и F. Приустийната част отвън на някои от технологична група A е орнаментирана с канелюри.

Серия 2 – с прегънато устие (обр. 22. 6 – 9, 11; 23. 3 – 4), продължава да бъде една от най-често срещаните форми. Технологични групи – предимно A и B, по-малко са от D.3. E, F, G и H. В долната част на някои паници с прегънато устие има хоризонтално пробити, приблизително овални релефни пъпки (обр. 23. 3). Намалява количеството на богато орнаментираните от двете страни с канелюрна украса съдове. Канелюрите отново се срещат предимно отвън върху или над прелома, но понякога над тях, малко под устието, има и хоризонтална редица от кръгли или овални набождания (обр. 22. 9; 23. 3). Част от съдовете са украсени само с хоризонтална редица от набождания, разположена отвън, малко под приустийната част (обр. 22. 7). Косите или вертикални канелюри над прелома често са разположени на групи, а не плътно по целия диаметър на съда (обр. 22. 6, 8). Много рядко долната част на съдовете отвън е покрита с врязана и бялоинкрустирана украса (обр. 22. 11). Не са регистрирани паници с прегънато устие, чиято външна повърхност да е плътно покрита с канелюрна украса. Когато вътрешната страна на съда е орнаментирана с такава, често мотивите не покриват плътно цялата повърхност.

Серия 3 – с цилиндрична горна част (обр. 22. 1 – 2, 12 – 13). Технологични групи A, B, единични са от H, J и I. Промените в сравнение с предходния етап се изразяват в това, че намалява броят на орнаментираните съдове в рамките на серията. Малка част имат канелюри по или над прелома. Много рядко е орнаментирана и вътрешната повърхност на съда, като канелюрната украса е съчетана с фини врязани линии, върху които през определено разстояние има кръгли набождания (обр. 22. 13), което е нововъведение спрямо предходния етап. При съдовете от технологични групи I и E продължават да се срещат такива с две хоризонтални редици от ямички или с коси врязани линии в горната част.

Серия 4 – с конична горна част (обр. 22. 3, 5). Технологични групи A, B, единични са от E, H, I и J. Основните им характеристики се запазват, но и при тях се наблюдава същата тенденция – намалява броят на орнаментираните съдове. Новото в украсата са хоризонтални редици или полета с малки кръгли или овални набождания, разположени в горната част на съдовете (обр. 22. 3).

Серия 5 – с обърнатоконична горна част (обр. 22. 10). Тази серия е слабо застъпена във финалния етап на периода Карановo IV в Хаджидимитрово. Съдовете се отнасят към технологични групи A и B. Малка част от тях са украсени с канелюри отвън над прелома и/или по вътрешната повърхност.

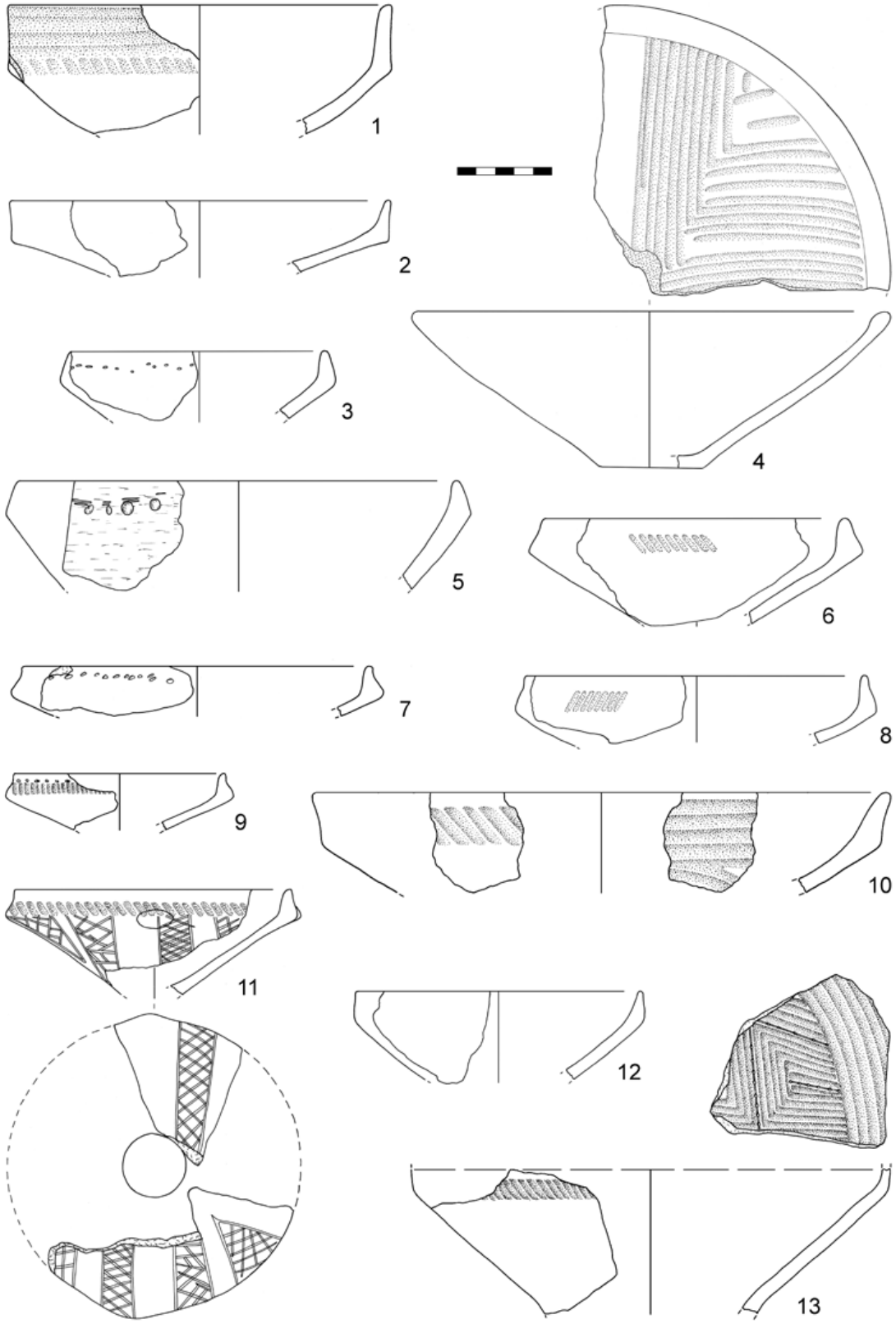
Ваните са много слабо застъпени – регистрирани са два съда, които се отнасят към двете регистрирани и в предходния етап серии.

Сред материалите от финалния етап на периода Карановo IV в Хаджидимитрово не са регистрирани съдове от групите на *чаши I* и *II вид*. Към чаши II вид би могъл да бъде отнесен един миниатюризиран съд с приблизително цилиндрична форма, но както вече беше споменато по-горе, при съдовете с малки размери пропорциите са в голяма степен изменени и причисляването им към някоя от основните видове форми е несигурно.

В групата на *купи I вид* се наблюдава спад в броя на орнаментираните, както и в разнообразието на използваните мотиви. Регистрирани са пет от познатите в предходния етап серии:

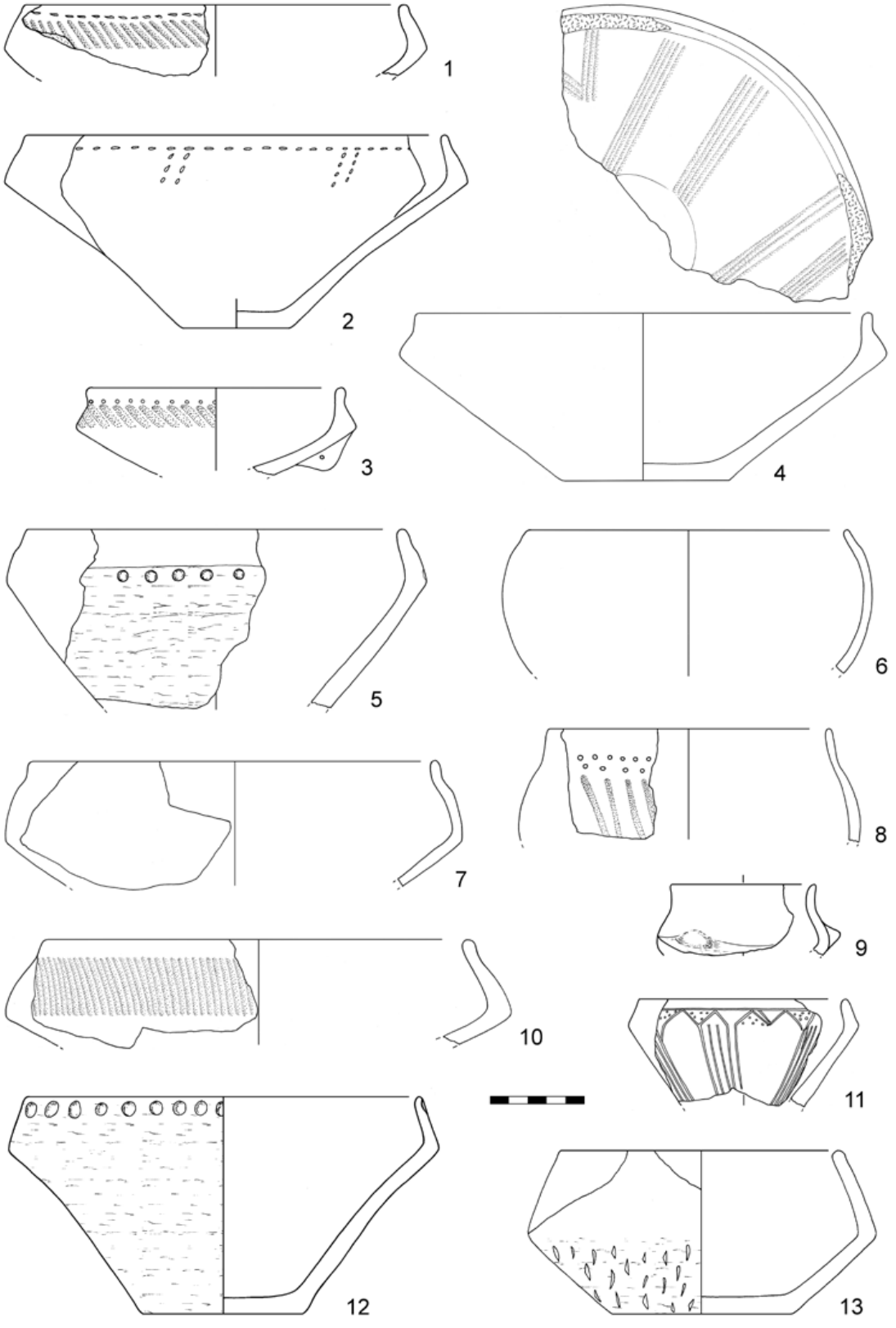
Серия 1 (технологична група B) (обр. 24. 1) и серия 2 (технологична група J) са много слабо представени. В рамките на последната са регистрирани само такива с прелом под средата на височината.

Серия 3 – с биконична форма с високо изнесен прелом (обр. 23. 1, 2, 5, 11 – 12). Приустийната част е права или профилирана навън. Преломът е добре изразен, по-

Обр. 22. Хаджидимитрово, Ямболско. Керамика от финалния етап на периода Караново IV. 1, 10, 13. Структура 6; 2. Структура 146; 3. Структура 171; 4, 6, 8. Структура 209; 5, 11. Структура 111; 7, 9. Структура 10; 12. Структура 249

Fig. 22. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Pottery from the final stage of the Karanovo IV period. 1, 10, 13. Feature 6; 2. Feature 146; 3. Feature 171; 4, 6, 8. Feature 209; 5, 11. Feature 111; 7, 9. Feature 10; 12. Feature 249

Обр. 23. Хаджидимитрово, Ямболско. Керамика от финалния етап на периода Караново IV. 1. Структура 249; 2, 8. Структура 141; 3, 4, 6, 10. Структура 209; 5, 12. Структура 107; 7, 11, 13. Структура 111; 9. Структура 10

Fig. 23. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Pottery from the final stage of the Karanovo IV period. 1. Feature 249; 2, 8. Feature 141; 3, 4, 6, 10. Feature 209; 5, 12. Feature 107; 7, 11, 13. Feature 111; 9. Feature 10

някога и удебелен. Технологични групи A, B, и J. Най-често е украсена само горната част на съдовете – предимно с канелюри, а при тези от технологична група J – с една или две хоризонтални редици от ямички. Появява се украса от хоризонтални и коси редици от овални набождания, разположени над прелома (обр. 23. 2) или под приустийната част, когато са комбинирани с канелюри (обр. 23. 1). Само при един съд е орнаментирана цялата външна повърхност – с врязани и бялоинкрустирани линии, комбинирани с триъгълни полета с набождания (технологична група B) (обр. 23. 11).

Серия 4 – с биконична форма с прелом около средата на височината (обр. 23. 7, 10, 13). В сравнение с предходния етап тази серия е по-слабо застъпена. Общите характеристики при оформянето на тялото се запазват. Технологични група A, B, F и H. В рамките на серията се появяват купи със средновисока конична шия. Съдовете са орнаментирани с канелюри, разположени над прелома. По долната част на някои от технологична група H има нокътно импресо.

Серия 6 – сравнително затворени съдове с приблизително сферична форма (обр. 23. 6, 8), е много слабо застъпена във финалния етап. Устието е право, но най-често съдовете са снабдени с ниска цилиндрична или конична шия (обр. 23. 8). Количеството на украсените съдове намалява. Появяват се такива с коси канелюри по тялото, комбинирани с хоризонтални редици от набождания на прехода между тялото и шията (обр. 23. 8). Технологични групи A, B и F.

Появява се нова серия в рамките на вида – серия 8 – биконични купи с прелом около средата на тялото и ниска цилиндрична шия (обр. 23. 9). Преломът е остър или заоблен. По него може да има една или две симетрично разположени релефни пъпки. Съдовете са без украса и се отнасят към технологична група F.

Купи II вид са много слабо застъпени. Регистрирани са само такива от серия 2 – с приблизително сферична форма. Снабдени са с ниска цилиндрична шия (технологична група B), като не се забелязват съществени промени.

При *дълбоките (гърневидни) купи* (обр. 24. 2 – 3, 8, 9, 11, 13 – 15) са познати пет от регистрираните в предходния етап серии. Промените засягат частично серии 1, 2 и 3. При серия 1 – бъчвовидни купи (обр. 24. 3, 13) (технологични групи – предимно J, рядко A), не са регистрирани такива с добре загладена до излъскана повърхност, покрити отвън с канелюри. При серия 2 (технологична група J) – със заобленобиконична форма, която и във финалния етап е слабо застъпена, са регистрирани само такива от технологична група J. В рамките на серия 3 – с биконична форма (технологични групи A, I и J) (обр. 24. 9, 15), се появяват такива с издължена, слабо конкавна горна част и израстък, наподобяващ букел, разположен на прелома (технологична група A) (обр. 24. 9). Като цяло в серия 3, за разлика от предходния етап, преобладават съдовете с прелом около средата на височината, тези с добре загладена до излъскана повърхност са малко и са неукрасени.

При останалите регистрирани серии – серия 4 (технологични групи F и J) (обр. 24. 8, 14) и серия 5 (технологични групи E, F, J) (обр. 24. 11), не се забелязват съществени промени.

В рамките на вида се появява нова – серия 7 – сравнително отворени съдове със слабо конична горна и заоблена, със слабо издути стени долна част (обр. 24. 2). Серията е слабо застъпена. Приустийната част е права. Максималният диаметър на съда е под средата на височината му. Външната повърхност е покрита с канелюрна украса, комбинирана с фини врязани линии. Технологична група B.

При *затворените гърневидни съдове I вид* се появява нова серия 4 – с биконична форма със слабоконкавни стени в горната част. Преломът е около средата на височината, добре изразен остър, понякога слабо удебелен. Над него е оформен отстъп (обр. 25. 1, 7). Между прелома и отстъпа често има украса от коси канелюри, понякога

съчетани с хоризонтална редица от набождания, а на прелома на някои – пръчковиден израстък. Технологични групи A, B, C и F.

Останалите серии в рамките на вида, установени през развития етап на периода Карановo IV в Хаджидимитрово, не са регистрирани с достатъчно сигурно графично възстановими фрагменти.

В групата на *затворените гърневидни съдове II вид* (обр. 24. 4 – 6, 12; 25. 2 – 6, 8 – 12; 27) във финалния етап на Карановo IV в Хаджидимитрово са регистрирани само четири от познатите в предходния етап серии. Серия 1 е много слабо застъпена. Добре представени са серия 3 (технологични групи A, B, F и H) (обр. 25. 6; 27), серия 4 (технологични групи A, B, F и I) (обр. 25. 8) и серия 5 (технологични групи A, B и E) (обр. 25. 3). Шията им е средно висока, изключение са тези с висока (добре застъпени в предходния етап). Тялото на съдовете е биконично, като преобладават тези с високо изнесен прелом. Горната му част често е с издути, заоблени стени (обр. 27). При някои съдове преломът е подчертан отдолу.

Тялото (или само горната му част) на повечето съдове от този вид продължава да бъде орнаментирано с канелюрна (обр. 24. 12; 25. 3, 5, 10 – 12), врязана и бялоинкрустирана украса (често комбинирани с набодена) (обр. 24. 4, 6; 25. 2, 4, 8, 9), ивици с груба повърхност (обр. 24. 5) или набодени ленти (обр. 27), ограничени от двете страни с по една врязана линия, но такива с релефни ленти със загладена повърхност не са регистрирани. Не са регистрирани и кухи букели. Все по-широко се използва съчетанието на канелюри с фина врязана линия, която понякога е покрита с фини набождания или насечки (обр. 24. 12; 25. 10 – 12). Появява се нов мотив при врязаната украса, съставен от три или четири коси линии и по една къса, напречна на тях черта в горната и/или долната им част, или по една набодена точка над тях (обр. 25. 2, 9). Обща тенденция е, че врязаната украса не покрива плътно тялото на съда.

Каните (обр. 26. 8 – 12) (технологични групи A, B и F) са много слабо застъпени. Регистрирани са и трите серии, познати от предходния етап – серии 1 (обр. 26. 10), 2 (обр. 26. 11 – 12) и 3 (обр. 26. 8). Тялото им е биконично, със слабо издути стени в горната част. И при този вид се наблюдава спад на орнаментираните съдове. Използвана е само канелюрна украса, която не покрива целия съд. Дръжките са с пръчковиден, палецовиден или слабо изразен гъбовиден израстък.

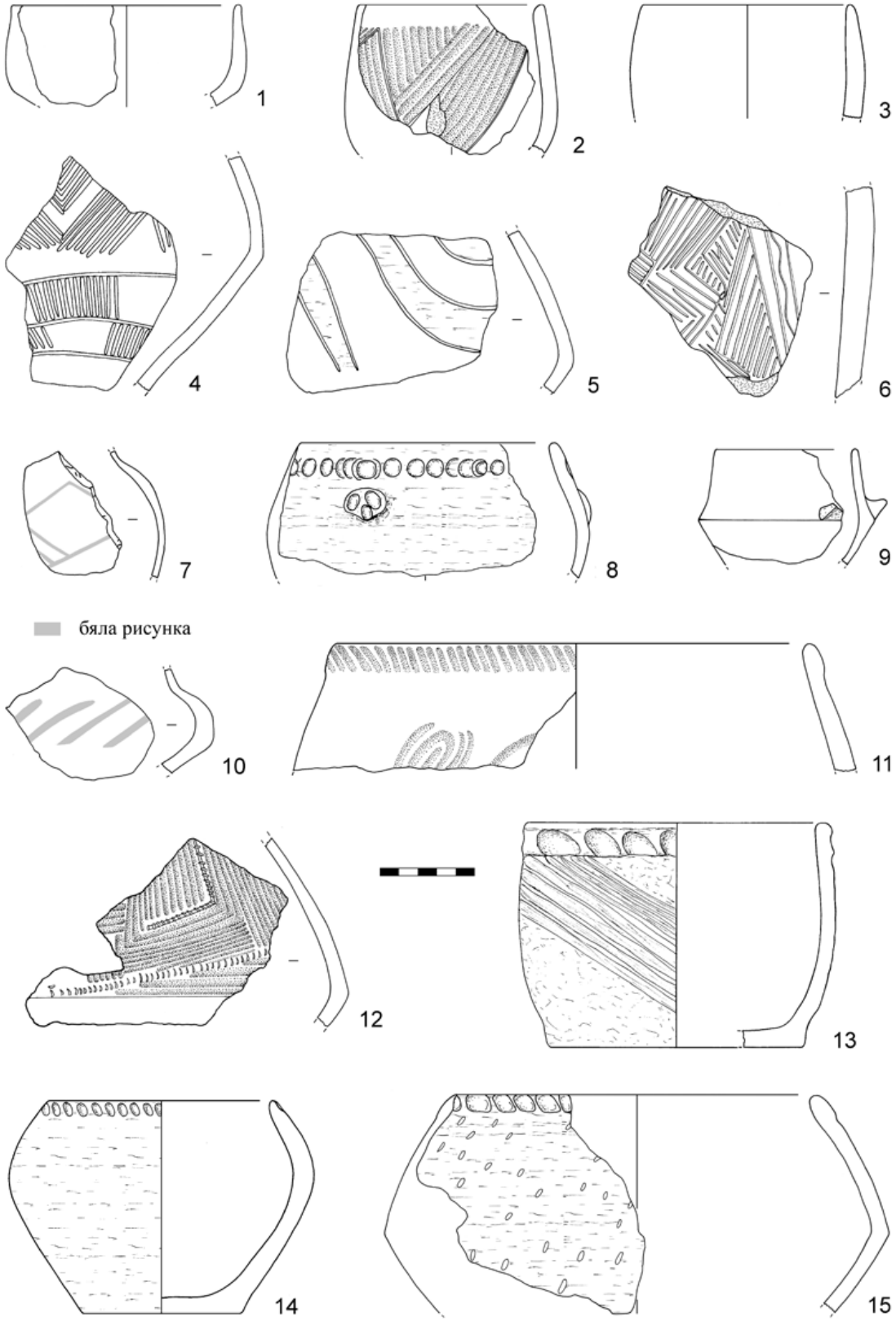
Капаците са много слабо застъпени. Регистрирани са две от познатите в предходния етап серии:

Серия 1 – с плътно тяло с кръгла форма (обр. 26. 2). За разлика от разнообразието в оформянето им, познато от класическия етап на периода Карановo IV в Хаджидимитрово, сега са регистрирани само такива с равна горна и долна повърхности, заоблени горна и долна повърхности, с равна долна и заоблена горна повърхности и с конкавна долна и конвексна горна повърхности. Отнасят се към технологични групи A, B, F и I. Горната повърхност на част от тях е орнаментирана с канелюри или врязана украса.

Серия 3 – с конична форма (обр. 26. 6 – 7). Имат ниско тяло. Някои са снабдени с дръжка с триъгълно оформена горна част (обр. 26. 7). Горната им повърхност е орнаментирана с врязана украса или канелюри, комбинирани с ивици от набождания. Технологични групи A и B.

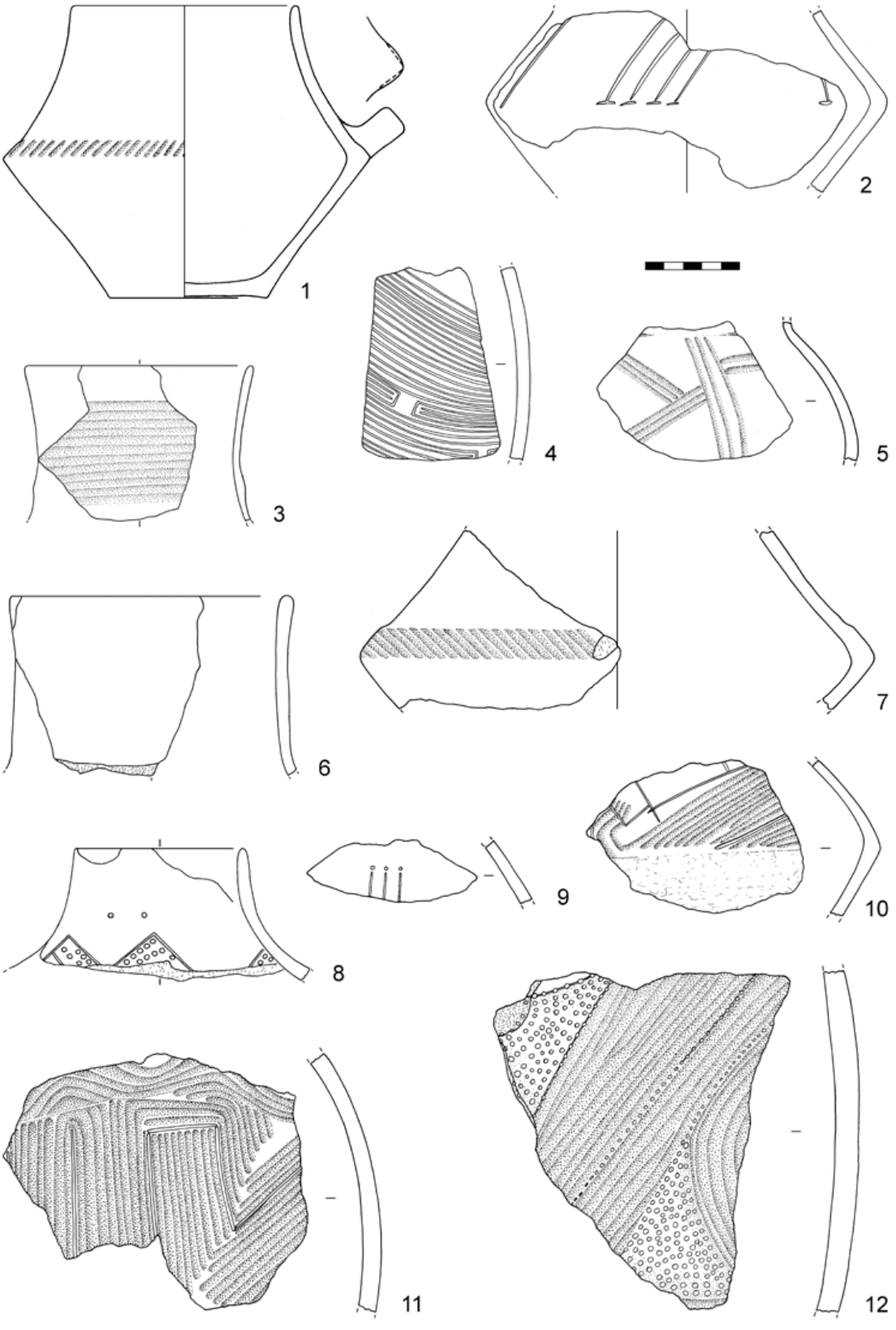
Двустранно отворените съдове са представени от два екземпляра. Единият е с конична форма, а тялото му е покрито с дупки (обр. 26. 5). Технологична група I. Подобни са регистрирани и в предходния етап.

Другият е фрагмент от долна част от двустранно отворен съд с поне две дупки близо до основата (обр. 26. 3). Отнася се към технологична група A. Подобни съдове са открити в късноеолитното селище Крушака, откъдето е известен и цял такъв. Има форма на биконична купа с високо изнесен прелом, но без дъно (Leshtakov

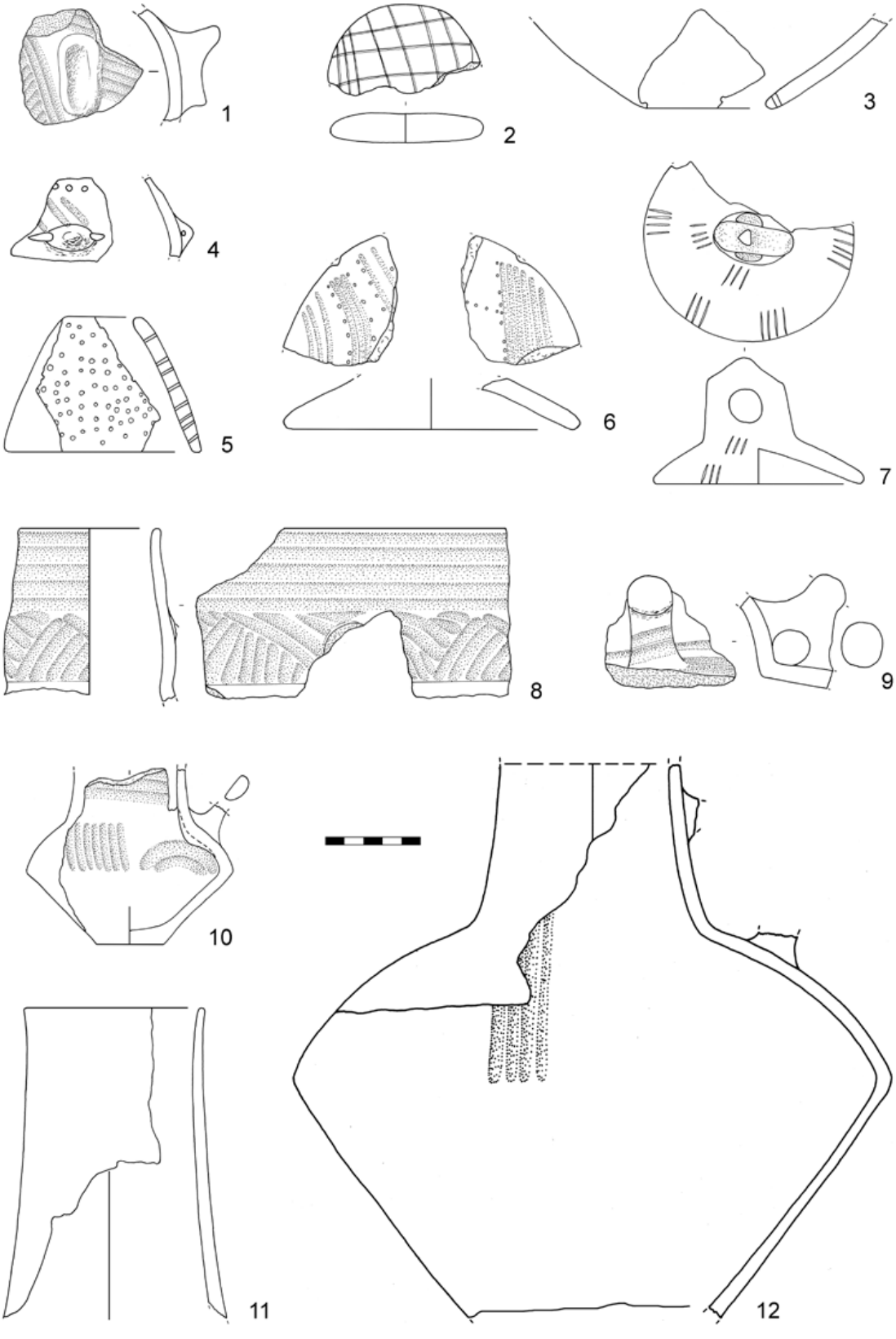
Обр. 24. Хаджидимитрово, Ямболско. Керамика от финалния етап на периода Карановo IV. 1, 10. Структура 209; 2. Структура 45; 3, 4. Структура 6; 5, 8. Структура 107; 6, 11, 12. Структура 47; 7. Структура 141; 9. Структура 128, комплекс VIII; 13 – 15. Структура 111

Fig. 24. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Pottery from the final stage of the Karanovo IV period. 1, 10. Feature 209; 2. Feature 45; 3, 4. Feature 6; 5, 8. Feature 107; 6, 11, 12. Feature 47; 7. Feature 141; 9. Feature 128, complex VIII; 13 – 15. Feature 111

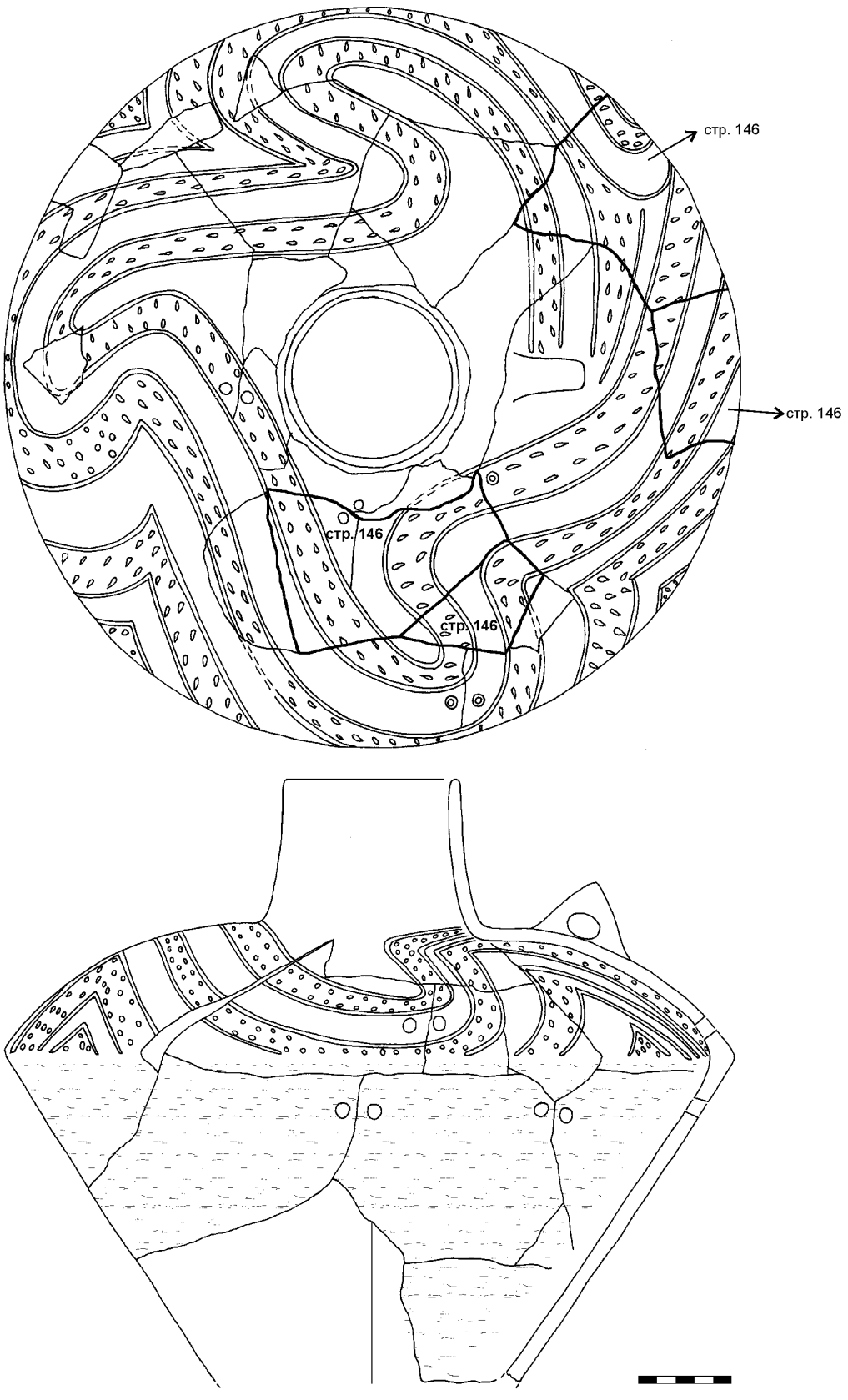
Обр. 25. Хаджидимитрово, Ямболско. Керамика от финалния етап на периода Караново IV. 1. Структура 141; 2, 3. Структура 209; 4. Структура 47; 5, 9. Структура 10; 6. Структура 109; 7. Структура 249; 8. Структура 111; 10 – 12. Структура 45

Fig. 25. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Pottery from the final stage of the Karanovo IV period. 1. Feature 141; 2, 3. Feature 209; 4. Feature 47; 5, 9. Feature 10; 6. Feature 109; 7. Feature 249; 8. Feature 111; 10 – 12. Feature 45

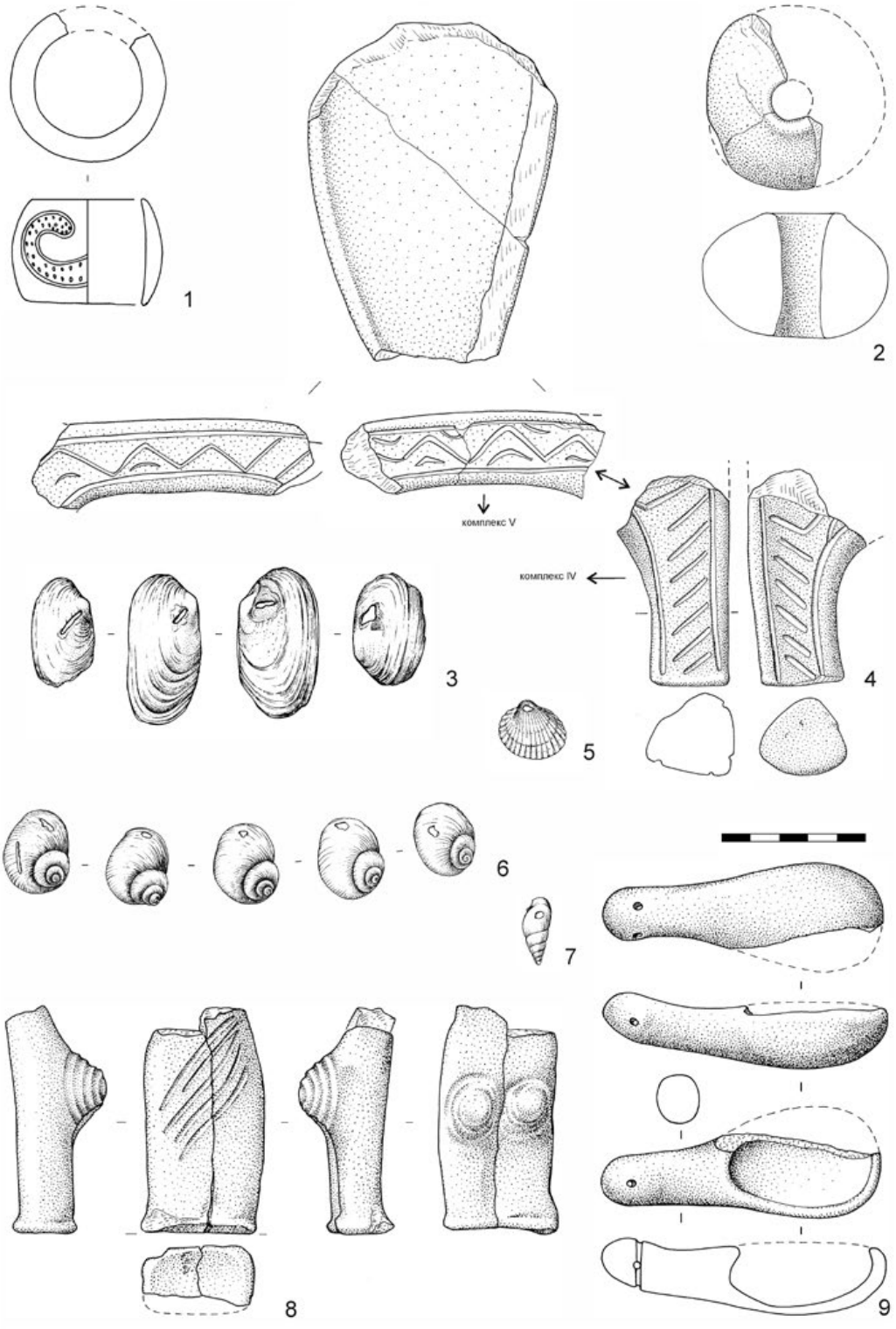
Обр. 26. Хаджидимитрово, Ямболско. Керамика от финалния етап на периода Караново IV. 1, 5 – 7. Структура 209; 2. Структура 45; 3. Структура 177; 4. Структура 141; 8, 9, 11. Структура 47; 10. Структура 111; 12. Структура 107

Fig. 26. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Pottery from the final stage of the Karanovo IV period. 1, 5 – 7. Feature 209; 2. Feature 45; 3. Feature 177; 4. Feature 141; 8, 9, 11. Feature 47; 10. Feature 111; 12. Feature 107

Обр. 27. Хаджидимитрово, Ямболско. Керамичен съд от финалния етап на периода Караново IV. Структура 107/146 (рисунка В. Д. Петрова)

Fig. 27. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Ceramic vessel from the final stage of the Karanovo IV period. Feature 107/146 (drawing V. D. Petrova)

Обр. 28. Хаджидимитрово, Ямболско. 1. Керамична гривна, структура 70; 2. Керамичен прешлен, структура 111; Украшения от мида: 3 – структура 120; 5 – структура 107; 4. Култова масичка, комплекси IV/V; Украшения от охлюви: 6 – комплекс VII, структура 85; 7 – структура 107; 8. Антропоморфна фигурка, комплекс VII, структура 85; 9. Керамична лъжичка, структура 209 (рисунки И. Вайсов, Л. Петрова)

Fig. 28. Hadzhidimitrovo, Yambol region. 1. Ceramic bracelet, feature 70; 2. Spindle whorl, feature 111; Shell ornaments: 3 – feature 120; 5 – feature 107; 4. Ceramic altar, complexes IV/V; Snail ornaments: 6 – complex VII, feature 85; 7 – feature 107; 8. Anthropomorphic figurine, complex VII, feature 85; 9. Ceramic spoon, feature 209 (drawing I. Vaisov, L. Petrova)

2016, Fig. 18 J). Вероятно керамичният фрагмент от Хаджидимитрово е от подобен съд.

От керамичния комплекс от финалния етап на Карановo IV в Хаджидимитрово произлизат и няколко стенни фрагмента, орнаментирани с бяла рисунка (обр. 24. 7, 10) (вероятно от купи или затворени гърневидни съдове). Тази декоративна техника не е регистрирана сред керамиката от предходния етап. Отнасят се към технологични групи А и В.

Общата тенденция, наблюдавана при керамичния комплекс от финалния етап на периода Карановo IV в Хаджидимитрово спрямо този от предходния етап, е намаляване на разнообразието във формите и украсата, но и въвеждането на някои нови елементи. При формите това се отнася най-вече до появата на паници със слабо лилиевидна форма, биконични дълбоки купи с издължена горна част и букеловиден израстък на прелома, затворени гърневидни съдове I вид с биконична форма, с издължена горна част и оформен отстъп малко над прелома.

Основните видове украса продължават да се използват, но разнообразието в комбинирането им значително намалява. Въведена е употребата на нов вид украса – рисувана с бяла боя. Канелюрната украса по-рядко покрива цялата повърхност на съда. Често самите канелюри са по-плитки. Новото е, че се съчетават с фина врязана линия, върху която през определено разстояние има кръгли набождания, насечки или нокътно импресо, или с хоризонтални редици от малки кръгли или овални набождания. При врязаната и бялоинкрустирана украса често линиите (и като цяло мотивите) са на по-голямо разстояние една от друга и са по-плитки. При някои паници тя е заместена от полета с издраскани линии, запълнени с бяла паста.

Керамичният комплекс от развития и от финалния етап на периода Карановo IV в Хаджидимитрово показва белези, които са специфични за района на средното течение на р. Тунджа и вероятно представят локален вариант в обхвата и развитието на споменатото късноеолитно явление. Те се изразяват най-вече в богатата от гледна точка на елементи и мотиви, както и на разположението им по тялото на съда орнаментация и по-специално регистрираните такива при канелюрната украса. Най-близки паралели керамиката от Хаджидимитрово има сред материалите от късноеолитните селища в близката околност – предимно от могилата Ясътепе до с. Кабиле (Lichardus, Iliev 2000, 78, Abb. 13 A; 15; Lichardus et al. 2002, 329, Taf. 24; 25; 26 A; 27) и частично сред материалите от селището в м. Турското кюше до гр. Елхово (Iliev 2002, 437 – 448). Наред с това керамичният комплекс намира добри паралели със синхронните обекти в Северна Тракия – Карановo (Bozhilov 2002, 83 – 108; Bozhilov 2005, 64 – 72; Nikolov 1997, 105 – 141), Калояновец (Димитров 1971, 24 – 41), Нова Загора – Хлебозавода (Кънчев 1973, 42 – 51; Kănčev, Kănčeva-Ruseva 2002, 449 – 470; Kănčeva-Ruseva 2000, 117 – 124), Харманли (Bacvarov et al. 2010, 140 – 151), Крушака (Leshtakov 2016, 20 – 29) и др., както и в района на Източна Тракия – сред материалите от Ашъпънар (Parzinger, Schwarzberg 2005, 25 – 39, Taff. 2 – 114).

5. Костена индустрия

В последните години бяха проучени редица археологически обекти от късния неолит в България, богати на артефакти, изработени от кости, рога и зъби на животни. Костената индустрия от късноеолитното ямно поле Хаджидимитрово, отнесено към периода Карановo IV, представя цялата производствена верига на костените оръдия, което рядко се удава да бъде документирано, особено в серии. В проучените ями са разкрити над 800 оръдия и голямо количество заготовки и отпадъци от производствената верига. Идентифицирането на голям брой заготовки и вторични продукти от производствения процес се дължи на внимателния преглед на всички костени останки, извършен от д-р В. Митева. Нейният принос не просто минимализира загубата

на информация и повиши количеството на находките, но спомогна и за прецизиране качеството на данните, което допълва значимостта на тази голяма колекция.

В настоящата статия ще бъдат представени предварителните резултати от изследването на основните характеристики (суровина, технически и типологически анализ) на колекцията костени оръдия от Хаджидимитрово. Различните елементи от производствената верига (заготовки и отпадъци) не са включени в изследването.

Суровина. За изработването на костените оръдия, разкрити в ямите от Хаджидимитрово, са използвани животински кости, рога и по-рядко зъби. От представените животински видове от големите бозайници, говеда (*Bos taurus* L.*),* най-често са използвани ребра и по-рядко дълги кости и астрагали. От средните по размер бозайници като овца (*Ovis aries)* и коза (*Capra hircus)* са използвани най-често дългите кости. Много рядко се срещат оръдия от рог на животни от благороден елен (*Cervus elaphus)*, сърндак *(Capreolus capreolus)* и оръдия от бивни на свиня *(Sus scrofa),* които няма да бъдат представени в тази работа.

Технико-типологически анализ. Техниките за изработването на костени изделия минават през няколко етапа на редуциране на обема на изходната материя – кост, рог, зъб. В първия етап – дебитаж – се отделя подходящ по форма фрагмент от изходната суровина (заготовка), във втория – оформяне – му се придава форма, а в завършителния етап се полират някои повърхности и/или се нанася орнамент (Pascual Benito 1998, 24 – 28; Provenzano 2004, Гуадели 2011, 33 – 35; Vitezović 2016, 63 – 78).

Големите кости могат да се разделят на по-малки фрагменти за получаване на заготовки чрез различни техники – разломяване, отделяне, цепене и други (Pascual Benito 1998, 24 – 28; Provenzano 2004; Сидера, Льоран 2008; Semenov 1976).

– Разломяване с директен удар – разломяването става чрез силен насочен удар върху обработваната кост посредством тежка чукалка, при което костта се разделя на два или повече фрагмента.

– Разломяване с посредник – при удара се използва твърда чукалка и посредник.

При директния удар бързо се отделят фрагменти и не се изисква голяма сръчност. Фрагментите са с непредвидими форми и неравни страни, докато разломяването с посредник позволява по-голям контрол върху формата на получения фрагмент.

– Разломяване чрез натиск, когато костта се разделя чрез натиск. В някои случаи се използва подложка.

Методи на оформяне чрез очукване:

– Чрез серия от насочени удари с остър инструмент се отделя фрагмент от суровината, като очукването може да е едностранно, двустранно или по цялата обиколка;

– Чрез серия от насочени удари с посредник с остър ръб (и тук очукването може да е едностранно, двустранно и по цялата обиколка на костта);

– Чрез насочени удари се отделят отломъци надлъжно спрямо оста на костта подобно на отделянето на дебитаж при обработка на кремъчни суровини.

Методи чрез отнемане на материал:

– Остъргване – извършва се с помощта на каменно сечиво с еднопосочно движение по дължина на оста на костта, а работният ръб на оръдието е напречно ориентиран на тази ос. При този процес може да се отнеме значителна маса при обработката;

– Шлифоване – обработка чрез кръгово или възвратно-постъпателно движение чрез триене върху голям неподвижен или малък подвижен абразив, най-често пясъчник. Добавяни са и допълнителни абразиви и вода за подобряване на процеса на обработка;

– Полиране – процес, подобен на шлифоването, но тук се използват по-фини абразиви и най-често е поставяна кожа върху подложката. Това е финален процес, който не е задължителен при всички оръдия.

Отнемане в дълбочина:

– Изрязване – чрез едностранни и рядко възвратно-постъпателни движения с помощта на резец се отделят полуфабрикати, най-често с форма на пръчица;

– Рязане – чрез възвратно-постъпателни движения с каменно сечиво напречно на оста на костта;

– Гравиране – чрез острие с едностранно движение се правят нарези или гравюри;

– Пробиване – при направата на дупките по иглите, въдиците, харпуните, върховете за стрели и други са използвани кремъчни свредели. Този вид продупчване обикновено се осъществява двустранно. Така пробитата дупка е винаги биконична, което е най-характерното за този вид отверстия. Известен е и друг, трети начин за пробиване – прорязването. Той обаче се прилага изключително при някои култови и накитни предмети с незначителна дебелина (Кънчев 1973, 7 – 15).

За финални фази на производствения процес се считат всички операции, които не променят основната морфология на предмета – изглаждане на повърхностите, декорация, оцветяване (Pascual Benito 1998; Provenzano 2004, Гуадели 2011, 33 – 35; Vitezović 2016, 63 – 78).

Основни типове оръдия. Определянето на основните типове оръдия е базирано на признаците за типологическата принадлежност, предложени от Х. Камп-Фабрер (Camps-Fabrer 1979; Camps-Fabrer et al. 1990, 1998) и е съобразено с типологическите класификации, разработени за праисторията на Югоизточна Европа (Beldiman 2007; Гуадели 2011; Vitezović 2007, 2011, 2016; Zidarov 2008, 2014).

I. Оръдия със заострена работна част – шила, пробои, игли и др.

II. Оръдия за разсичане – длета, клинове и др.

III. Оръдия за заглаждане – шпатули, гладилки.

IV. Предмети със специална функция – астрагали, лъжици и др.

V. Накити.

I. Оръдия със заострена работна част. Голяма част от костените находки в Хаджидимитрово представляват оръдия със заострен край. Отличителен белег е заострената дистална част на предмета, която е служела за пробиване.

I.1. Шила (Camps-Fabrer ed. 1990; Beldiman 2007; Vitezović 2016). Представляват оръдия със заострен работен край, чиято основна функция е пробиване на меки материали като кожа и растителни влакна. Намирали са приложение и при направата на кошници и кошове, както и при производството на керамика – за нанасяне на украса и др. Обикновено имат следи по цялата работна част, но най-интензивни са при върха, който често е силно затъпен или начупен от употреба. По оставените следи може да се определи с какъв материал са били в съприкосновение и следователно за какво са употребявани. Износването на работния край показва под какъв ъгъл е извършван работният процес. Обикновено се изработват от дълги или плоски кости:

I.1.А.1. Шила от дълги кости със запазена епифиза (обр. 29. 5, 7, 8, 10, 12, 14; 32. 1, 2, 4, 7, 10). За изработването им са използвани метаподии на дребни преживни животни със запазена дистална епифиза. Изработват се чрез надлъжно разрязване, цепене и остъргване за получаване на заострен работен край. Най-често костта се цепи по цялата си дължина, като сечението ѝ варира от полукръгло до почти плоско в зависимост от начина на цепене и последващото оформяне. След това чрез шлифоване се дооформя. Епифизата може да бъде изцяло запазена или частично полирана. Тя служи като дръжка на шилото.

I.1.А.2. Шилата с премахната епифиза се срещат по-рядко (обр. 29. 2 – 3, 6, 15; 32. 3, 5; 33. 8). Те най-често се изработват от надлъжно сцепени или неправилно счупени дълги кости, след което се остъргват и заглаждат до желания облик. Дисталният край е обработен, за да се държи в ръка или за втъкване в дръжка.

I.1.Б.1. Шилата от плоски кости най-често са изработени от ребра на едри тревопасни животни (обр. 30. 1 – 6; 32. 6). Обикновено костта се разцепва на две и се подготвя дисталната част като работен връх, а проксималната част се оформя за закрепване. Тези предмети най-често са с успоредни ръбове, които се събират почти симетрично при върха. Сечението на работната част зависи от начина на оформяне и варира от кръгло до триъгълно.

I.2. Игли (обр. 29. 4, 11) (Beldiman 2007; Vitezović 2016). Иглите са с малки размери и по-фини. Изработени са от малки фрагменти на дълги кости и ребра. Чрез остъргване и заглаждане са дооформяни до необходимите форма и размер. Използвани са за съшиване, плетене и финални обработки на кожи. Някои от иглите са с перфорация на дисталния край.

I.3. Пробои (обр. 29. 1*)* (Beldiman 2007; Vitezović 2016). Пробоите са оръдия със заострен работен край, подобни на шилата, но по-масивни. Използват се за пробиване на отвори в по-твърди материали чрез провъртане или чрез удар с посредник. Изработват се главно от дълги кости.

II. Оръдия за разсичане

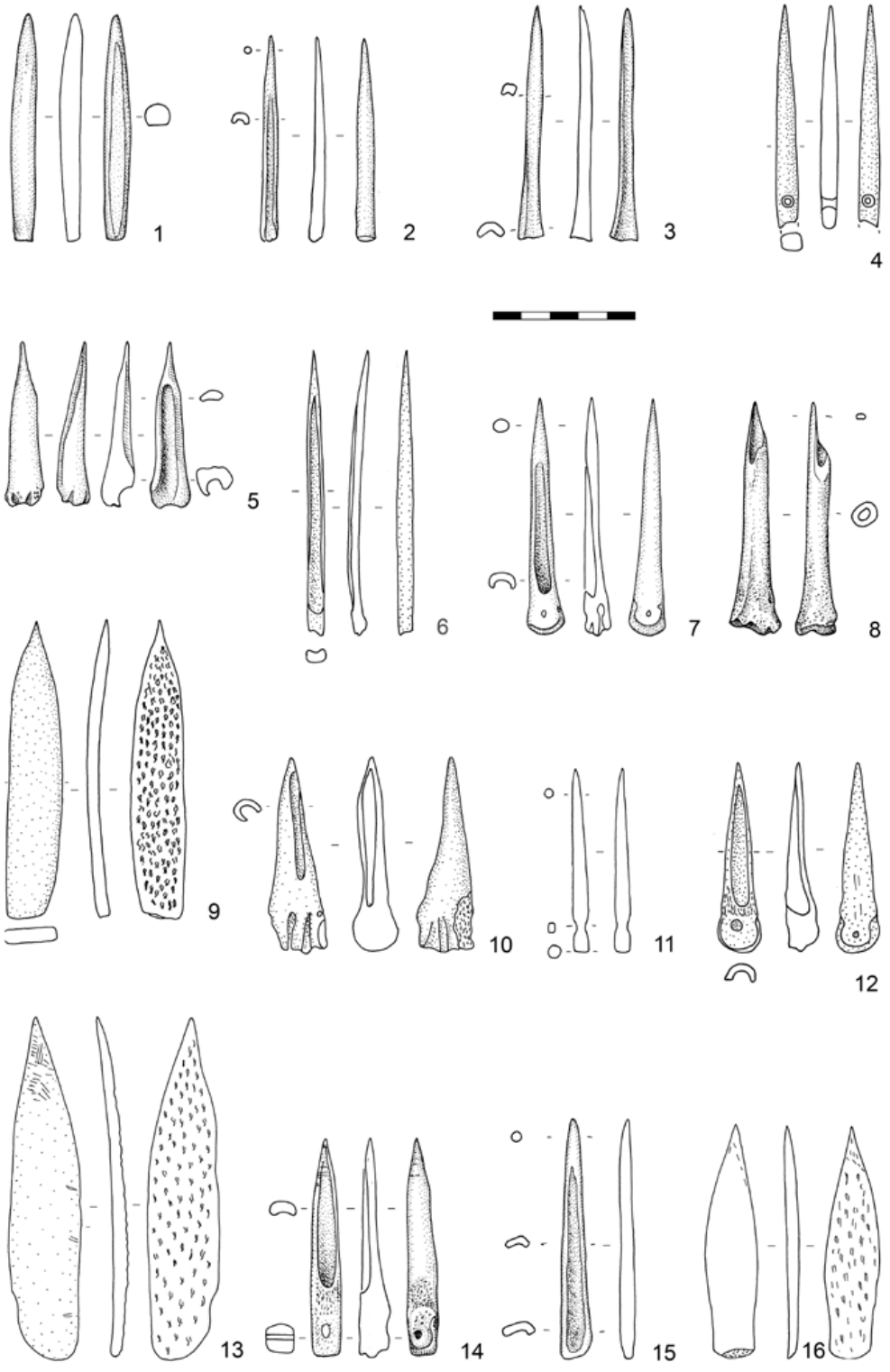
II.1. Длета (обр. 31. 1). Длетата са оръдия с широка повърхност и остър край, предназначени за разцепване на кост, рог, дърво и други материали. Изработвани са от различни кости. Работният край е скосен едностранно или двустранно, като формата се постига чрез отделяне и шлайфане на костта. Проксималният край може да не е обработван или пригоден за вмъкване в дръжка. При някои длета е запазена епифизата. Ако длетото е използвано като посредник, може да се наблюдават следи от удар и по проксималния край. Работната част на длетото показва висока степен на следи от употреба в зависимост от обработвания материал. Работната част може да е нащърбена, надраскана, както и излъскана до различна степен на блясък.

III. Оръдия за заглаждане

III.1. Шпатули (обр. 31. 2, 3, 9, 11, 12; 32. 8, 13; 33. 6, 7, 9 – 11) (Beldiman 2007; Vitezović 2016). Също както и шилата, шпатулите се изработват от дълги и плоски кости (главно ребра). Начинът на изработка е подобен, само че дисталният край на оръдието е оформен като равна полукръгла или трапецовидна страна, пригодена за заглаждане. Страничните ръбове са дооформени чрез шлайфане и полиране с абразив, най-често пясък или пясъчник. Долният край е пригоден за захващане в ръка или втъкване в дръжка. Някои от вариантите представляват шпатула с два работни края, обозначени като двустранни шпатули. Използвани са за обработка на кожи, растителни материали и керамика. При тях работната част не е само дисталният край, но и голяма част от повърхността на оръдието. По този начин следите от употреба покриват по-голямата част от оръдието. В някои случаи са използвани за полиране с фин абразив. Обикновено самата работна част на шпатулата е силно изтънена от употреба и следите могат да ни насочат към материала, за който е била използвана. Тъй като полирането и заглаждането обикновено се извършват по диагонал на работната линия на оръдието, то износването на лявата и дясната страна е неравномерно. Обикновено се износва дясната страна, но се срещат и шпатули с износена лява страна, което говори за употреба от човек левичар (Митов 2013).

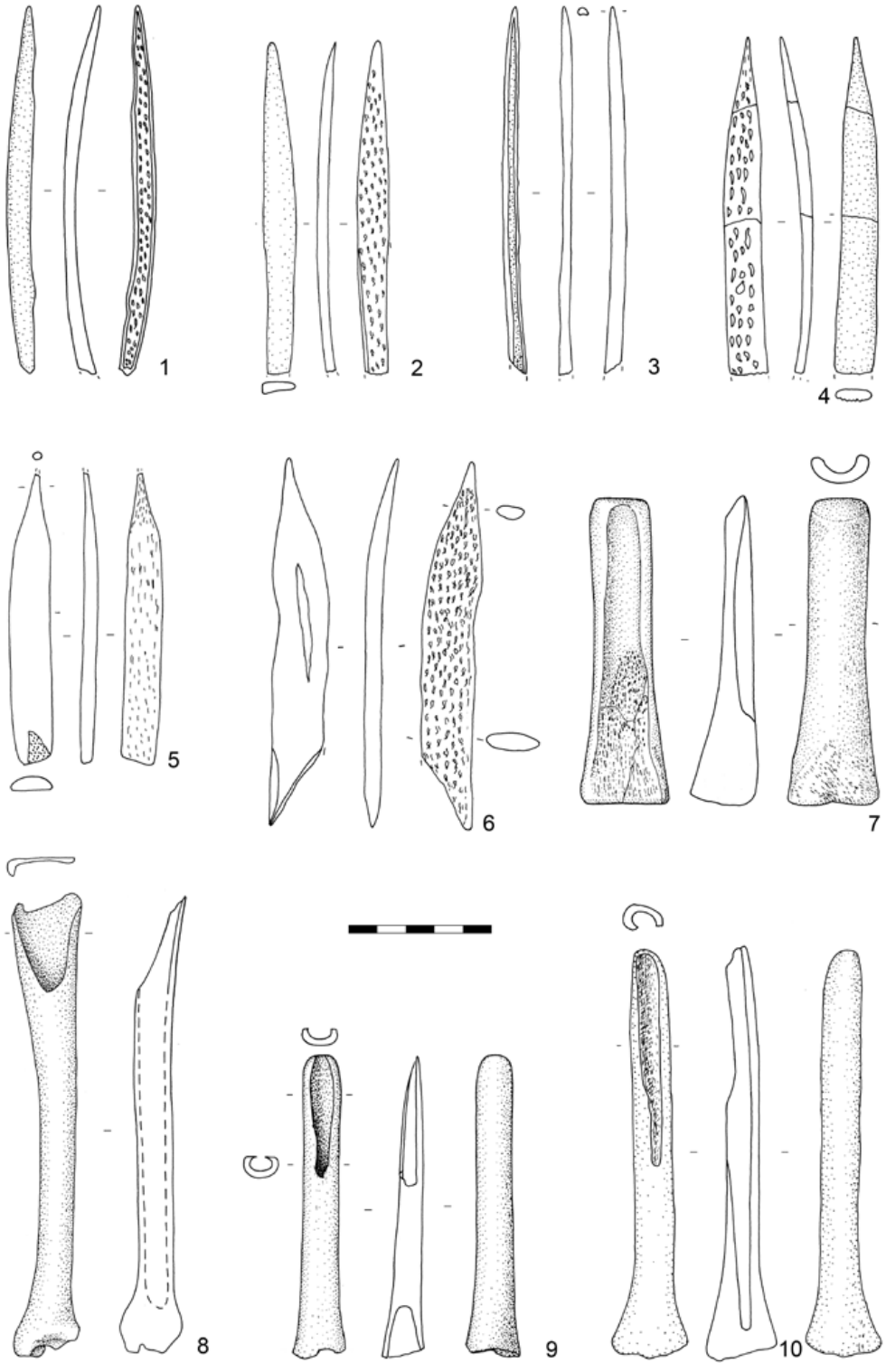
III.2. Шпатули от цяло ребро (обр. 31. 6, 13; 32. 11). Подобни са на другите шпатули, дисталният край е обработен, но реброто не е разцепено на две. Проксималният край е обработен за държане с ръка. И по тези оръдия личат следи от употреба почти по цялата им повърхност. Използвани са за обработка на кожи и други меки материали.

III.3. Шила-шпатули (обр. 29. 9, 13, 16; 32. 9, 12*)*. Отнасят се към комбинираните оръдия и имат две работни части, като едната е използвана като шило, а другата като шпатула. Изработката им е същата като на предходните оръдия. Като материал за

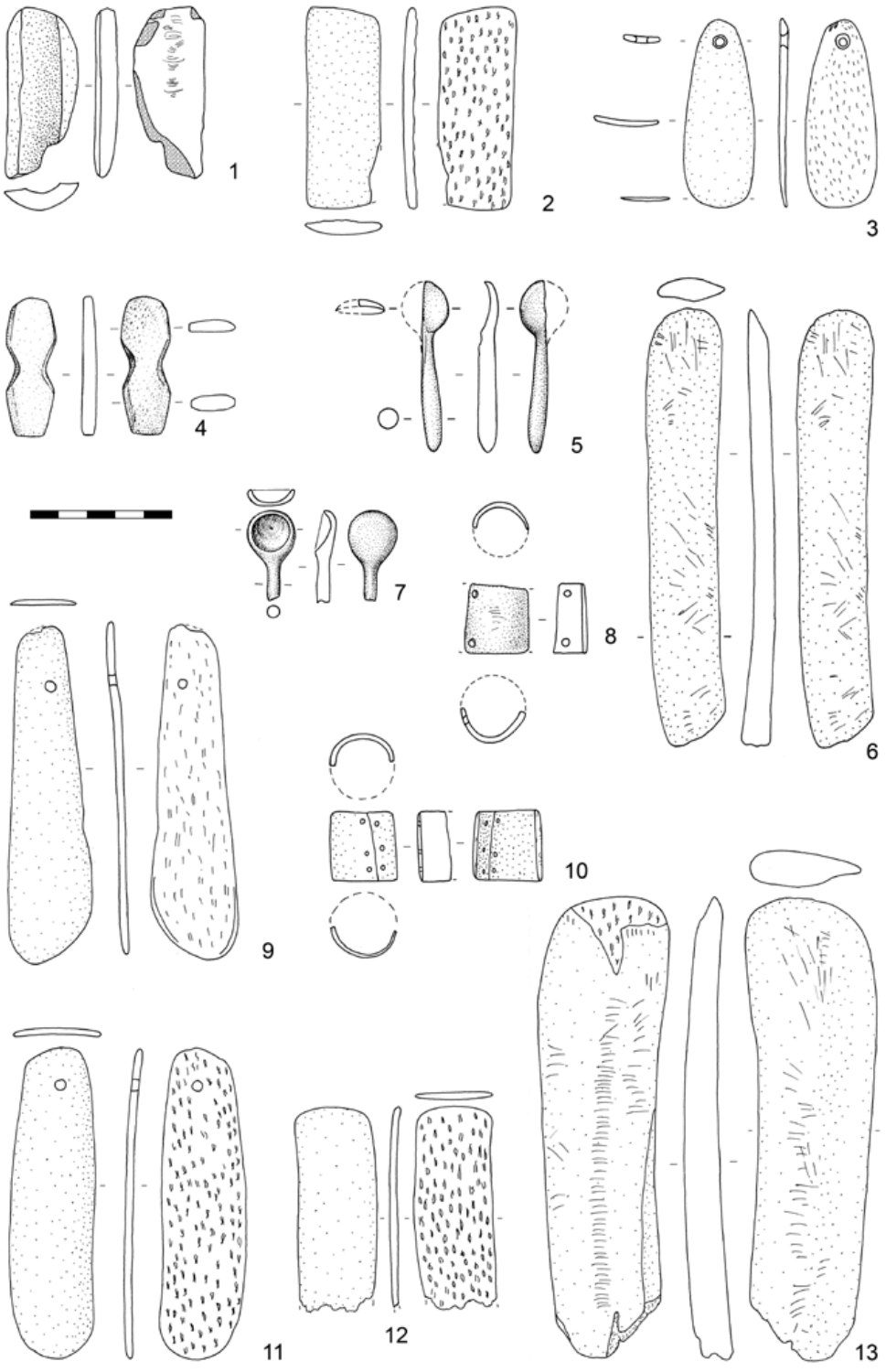
Обр. 29. Хаджидимитрово, Ямболско. Оръдия от кост от развития етап на култура Караново IV. 1, 6, 12, 14. Комплекс VII (структура 67В); 2. Структура 163В; 3. Структура 177; 4. Кв. D5; 5. Комплекс I (структура 50); 7. Структура 28; 8, 16. Структура 131; 9, 13, 15. Комплекс VII (структура 85); 10. Структура 70; 11. Комплекс II (структура 117) (рисунки В. Д. Петрова, К. Митов, Л. Петрова)

Fig. 29. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Bone tools from the developed stage of Karanovo IV culture. 1, 6, 12, 14. Complex VII (Feature 67B); 2. Feature 163B; 3. Feature 177; 4. Sq. D5; 5. Complex I (Feature 50); 7. Feature 28; 8, 16. Feature 131; 9, 13, 15. Complex VII (Feature 85); 10. Feature 70; 11. Complex II (Feature 117) (drawing V. D. Petrova, K. Mitov, L. Petrova)

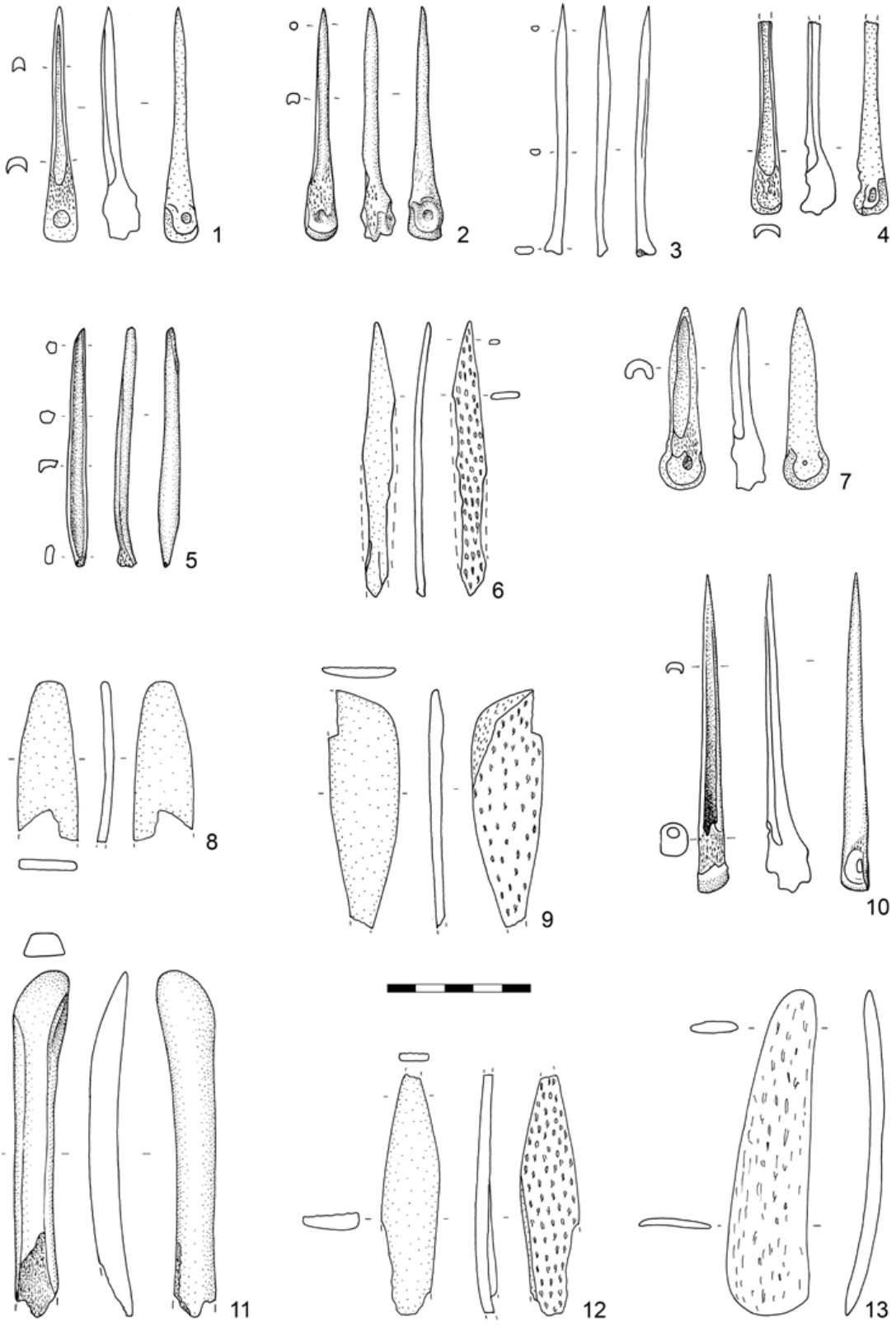
Обр. 30. Хаджидимитрово, Ямболско. Оръдия от кост от развития етап на култура Караново IV. 1. Комплекс IV; 2. Структура 105; 3. Комплекс V (структура 115); 4 – 5. Комплекс VII (структура 67B); 6. Комплекс I (структура 50); 7. Комплекс V (структура 11); 8. Комплекс VII (структура 85); 9. Структура 160; 10. Структура 72 (рисунки В. Д. Петрова, К. Митов, Л. Петрова)

Fig. 30. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Bone tools from to the developed stage of Karanovo IV culture. 1. Complex IV; 2. Feature 105; 3. Complex V (feature 115); 4 – 5. Complex VII (feature 67B); 6. Complex I (feature 50); 7. Complex V (feature 11); 8. Complex VII (feature 85); 9. Feature 160; 10. Feature 72 (drawing V. D. Petrova, K. Mitov, L. Petrova)

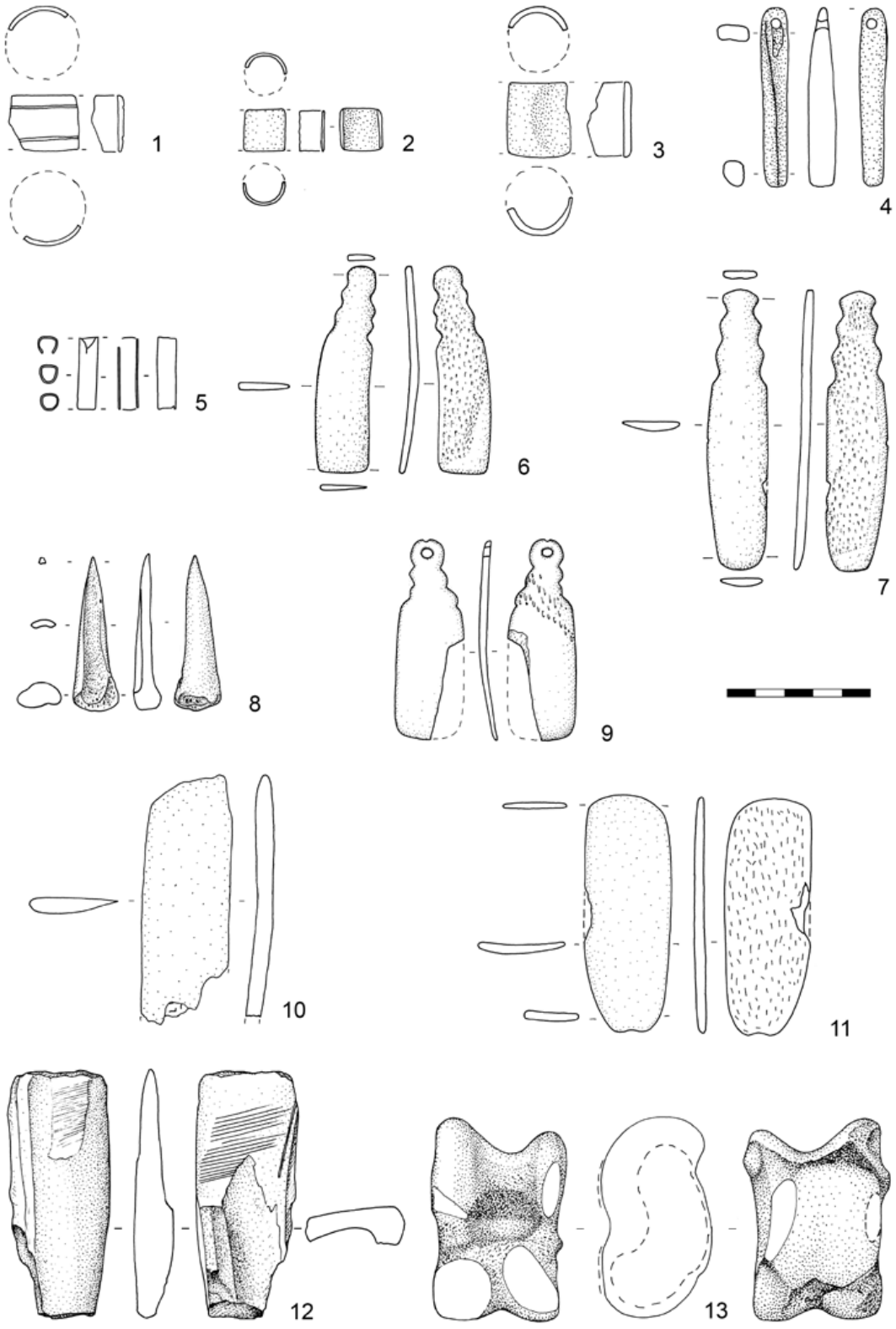
Обр. 31. Хаджидимитрово, Ямболско. Оръдия от кост от развития етап на култура Караново IV. 1. Структура 41; 2. Структура 24; 3. Структура 170; 4. Кв. G8; 5. Комплекс VI (структура 79); 6. Комплекс V; 7. Комплекс VII (структура 67D); 8. Комплекс V (структура 115); 9. Структура 105; 10. Комплекс VI (структура 83); 11, 12. Структура 46; 13. Комплекс VII (структура 67B) (рисунки В. Д. Петрова, К. Митов, Л. Петрова)

Fig. 31. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Bone tools from the developed stage of Karanovo IV culture. 1. Feature 41; 2. Feature 24; 3. Feature 170; 4. Sq. G8; 5. Complex VI (feature 79); 6. Complex V; 7. Complex VII (feature 67D); 8. Complex V (feature 115); 9. Feature 105; 10. Complex VI (feature 83); 11, 12. Feature 46; 13. Complex VII (feature 67B) (drawing V. D. Petrova, K. Mitov, L. Petrova)

Обр. 32. Хаджидимитрово, Ямболско. Оръдия от кост от финалния етап на култура Караново IV. 1 – 5, 10. Структура 209; 6. Структура 45а; 7, 8. Структура 107; 9, 13. Структура 111; 11. Структура 6; 12. Структура 47 (рисунки В. Д. Петрова, К. Митов, Л. Петрова)

Fig. 32. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Bone tools from the final stage of Karanovo IV culture. 1 – 5, 10. Feature 209; 6. Feature 45a; 7, 8. Feature 107; 9, 13. Feature 111; 11. Feature 6; 12. Feature 47 (drawing V. D. Petrova, K. Mitov, L. Petrova)

Обр. 33. Хаджидимитрово, Ямболско. Оръдия от кост от финалния етап на култура Караново IV. 1. Структура 109В; 2, 5, 8, 13. Структура 111; 3, 4, 10, 12. Структура 47; 6, 7. Структура 141; 9. Структура 209; 11. Структура 249 (рисунки В. Д. Петрова, К. Митов, Л. Петрова).

Fig. 33. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Bone tools from the final stage of Karanovo IV culture. 1. Feature 109B; 2, 5, 8, 13. Feature 111; 3, 4, 10, 12. Feature 47; 6, 7. Feature 141; 9. Feature 209; 11. Feature 249 (drawing V. D. Petrova, K. Mitov, L. Petrova)

оръдията са използвани главно ребра. Шилата-шпатули са ползвани също за обработка на кожи, растителни материали и керамика.

III.4. Шпатули-длета (обр. 33. 12). Комбинирано оръдие, служещо за заглаждане, но острият работен ръб е използван и за остъргване. Изработвани са от цепени дълги кости с по-малка дебелина на стената и полукръгло или конкавно сечение. Отличават се от длетата с по-фината си работна част, предназначена за довършителни работи. Работният ръб е прав или заоблен. Използвани са за работа със суровини като кожи, козина и растения (Camps-Fabrer et al. 1998).

III.5. Шпатули-длета от тибия на дребни преживни (обр. 30. 7 – 10). Изработват се от тибия на коза/овца, като се премахва дисталната част и се скосява до оформяне на работния ръб. Проксималната диафиза може да се обработи допълнително за по-добър захват. Формата на работния ръб е обла или права. Използвани са за обработка на кожи и други меки тъкани. Според някои изследователи са служели и за обелване на дървесна кора (Camps-Fabrer et al. 1998).

IV. Предмети със специална функция

IV.1. Астрагали (обр. 33. 13). Астрагалите също се срещат често в костените ансамбли (Russell 1990, Vitezović 2007, 2021). Използват се както по-големи, от говеда, така и по малки от коза/овца и други бозайници. В някои случаи не са обработвани допълнително, използвана е естествената им форма. Срещат се и такива, които са пробити или със загладени страни. От по-дребните бозайници астрагалите често са изпилявани и перфорирани вероятно като накит или за игра (Russell 1990). В представения обект са използвани главно астрагали от едри бозайници, вероятно при обработка на кожи (Vitezović 2007).

IV.2. Лъжици (обр. 31. 5, 7). Костените лъжици са сред характерните находки за ранния неолит в Анатолия и Югоизточна Европа (Nandris 1971, Vitezović 2011, 2013). Изработвани са от метаподиална кост на едро животно, най-често говедо. Чрез експерименти е реконструирана производствената верига на лъжиците (Sidéra 2011). Метаподиалната кост се разделя на две по дължина. Премахва се дисталната епифиза. Проксималната част на костта се оформя като дръжка, а от мезиалната се оформя легенчето на лъжицата чрез остъргване и полиране. Като цяло тези оръдия са с уеднаквена издължена овална форма и изпъкнала остра основа на легенчето, но се срещат и изключения. Все още е спорно тяхното предназначение. Според едни изследователи са използвани за събиране на смляното зърно, според други са използвани за хранене (Nandris 1971, Nandris, Camps-Fabrer 1993). Финитe следи и полирана повърхност предполагат интензивен контакт с меки органични материали (Vitezović 2011; Zidarov 2014*)*.

Костени лъжици продължават да се произвеждат и през късния неолит, напр. в ареала на култура Винча (Vitezović 2021), но загубват своята популярност, добиват нови форми (Николов 1986) и вече могат да се правят от други органични материали като еленов рог. Образците от Хаджидимитрово имат специфично оформление – преди всичко те имат значително по-малки размери от типичните раннонеолитни лъжици, а легенчето им е кръгло и значително по-дълбоко. С тези характеристики те се доближават най-много до т. нар. „козметични лъжички“, известни от анатолийския неолит, напр. в Чатал Хююк (Russell 2006; 2012).

V. Накити. В тази група попадат предмети, които не са влизали в ежедневната битова употреба, а по-скоро са използвани за украса или като отличителни белези. Не е сигурно дали са носени поотделно, или в комбинация с други. Реалната им функция трудно може да се разбере. Поради тази причина са разделени в подгрупи според външния им вид (Pascual Benito 1998).

V.1. Пръстени и цилиндри (обр. 31. 8, 10; 33. 1 – 3*)*. Изработени са от дълги кости на по-едри бозайници, като костта е прерязвана на сегменти с необходимата дължина

и след това са дообработвани чрез шлайфане и излъскване с по-фин абразив. В повечето случаи са запазени само половинки от пръстените. Някои от цилиндрите са с перфорация или само с украса от плитки ямички.

V.2. Висулки (обр. 33. 4). Предмети, предназначени за окачване на наниз или пришивани към дреха. Най-често са издължени, с перфорация в единия край. Сечението им обикновено е овално. Изработвани са от различни видове кости. При някои от тях има и украса. Ловни трофеи от пробити животински зъби не са установени.

V.3. Мъниста (обр. 33. 5). Предмети с цилиндрична форма, изработени от кост. Вероятно са имали декоративна функция.

V.4. Копчета (обр. 31. 4). Предмети с осморкообразна форма, изработени от кост. Вероятно са използвани за пришиване към дрехата като копчета.

Направеният преглед показва, че в късноеолитното ямно поле Хаджидимитрово костта е предпочитана суровина за изработване на костени артефакти, а рогата и зъбите са по-слабо застъпени. Преобладават костите на домашни животни, което означава, че са отделяни в рамките на археологическия обект. Определени кости като метаподии и астрагали са подбирани при обезкостяването на месото, но тенденциозният подбор на определени кости подсказва, че суровините са избирани систематично.

Повечето находки са изработвани по сходен начин, следвайки специфични технологии, а присъствието на опортюнистично изработени оръдия е по-скоро рядкост. Както бе споменато по-горе, в колекцията са представени и много отпадъци от производството на костени изделия, което показва, че обработката на кост е била популярно занимание в Хаджидимитрово, докато някои забележителни изделия подсказват наличието и на опитни майстори с добри познания за физическите и механичните особености на скелетните материали.

Преобладават оръдията със заострен край, с различни техни подтипове. Най-многобройни са шилата, особено от тип I.1.А.1. Следващи по брой са оръдията за заглаждане, те съставят около ¼ от колекцията. При шилата в повечето случаи са използвани дълги кости от коза/овца, по-рядко са използвани кости от едри бозайници. Също голям е броят на оръдията, изработвани от ребра на говедо, тип I.1.Б и III.1, III.2 и III.3.

Следователно най-популярните находки – шила, игли и шпатули – са малки инструменти, използвани за изработка на всевъзможни битови предмети и обработка на кожа и растителни нишки. Тяхното количество, морфологично разнообразие и наблюдаваните степени на износване подсказват, че са използвани за различни дейности при обработката на кожа и растителни влакна, които са били важни и често практикувани в ямното поле край Хаджидимитрово.

Късноеолитната костена индустрия в Тракия е известна с отделни образци (Bacvarov et al. 2010; Ланг 2004), но прегледът на специализираната литература показва, че повечето от представените технологични типове са известни от редица синхронни неолитни общества в Сърбия, Гърция и други европейски страни (Stratouli 1998; Russell 1990; Vitezović 2007, 2021, Витезовић 2012). Сред най-характерните типове за Караново IV без съмнение се нареждат костените цилиндърчета с дупки и/или гравиран точков орнамент (Кънчева-Русева 2011), които са и добре представени в колекцията от Хаджидимитрово (обр. 31. 8, 10).

Хронологично разпределение. По отношение на хронологичното разпространение на костените артефакти може да се отбележи, че през развития етап на култура Караново IV в Хаджидимитрово е използвано голямо количество оръдия, характеризиращи се с изключително разнообразие на типове и подтипове. Значителна част от тях са изцяло запазени и по-малко са фрагментирани.

През финалния етап продължават да се срещат всички типове, характерни за развитата фаза (шила от метаподии от овца/коза, шпатули от ребра и т. н.). Намалява

количеството костени артефакти, но се появяват нови елементи като три шпатули от тип III, наподобяващи плоски антропоморфни фигурки (обр. 33. 6, 7, 9). Наличието им във финалния етап ги свързва с плоските антропоморфни фигурки, характерни за халколитния период.

Представените основни типове костени оръдия са част от многоброен и богат ансамбъл, чието анализиране представлява сериозен принос. Съчетанието с изследването на всички елементи от производствената верига със сигурност ще превърне костената колекция от Хаджидимитрово в база за сравнение в изследването на костените индустрии от праисторическите обекти на Балканския полуостров.

6. Каменни артефакти

Каменните артефакти от късноеолитното ямно поле Хаджидимитрово са общо 365 броя. Основната част от тях са направени от местни суровини като пясъчник и андезит. Процентът на скалите, които могат да се определят като „вносни“, е сравнително малък. Такива са например мраморите, чиито находища са вероятно разположени в района на Тополовград и туфозните пясъчници, произлизащи от района на Карнобат.

Най-добре представени са огладените каменни сечива. Те покриват 40% от всички каменни артефакти. Водещо място сред целите образци заемат теслите, следвани от длетата и брадвите (обр. 34. 1 – 10). Открито е и сечиво, което може да се определи като мотика (обр. 34. 20). То е изготвено от естествено оформен скален къс, който носи слаби следи от допълнително ломене и шлифоване.

Освен завършени сечива и фрагменти групата включва и 25 полуфабриката. Основната част от тях могат да се отнесат към финалния етап на обработка, при който се оформя работната част (обр. 34. 14).

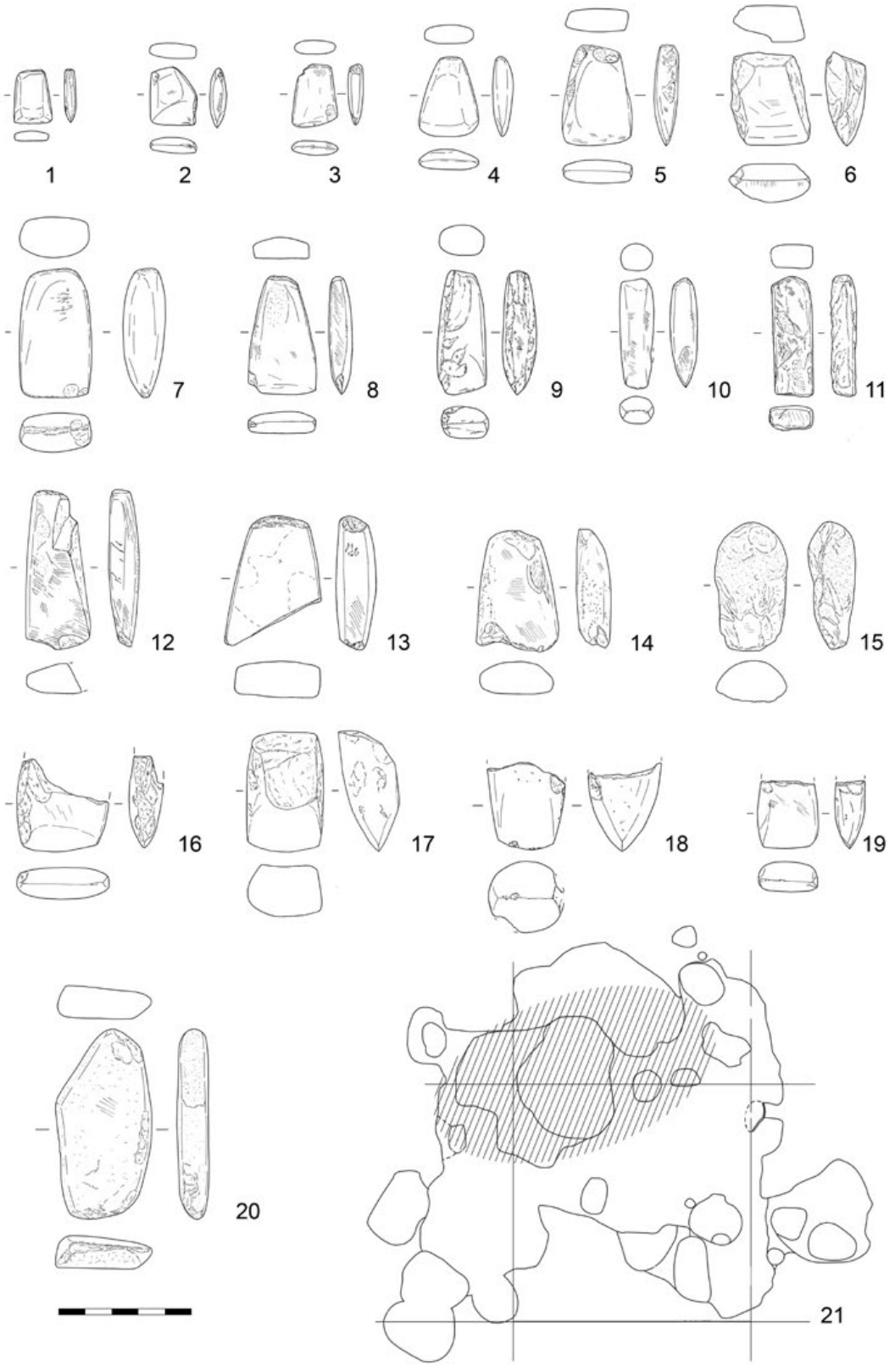
Втората по големина група е тази на чукалките (обр. 35. 4). Тя обхваща 25% от каменните артефакти. Образците са направени предимно от скални късове, които произлизат от вторични източници на суровина. Масата на представителите варира между 77 и 588 грама, с ясно дефинирана група между 150 и 330 грама.

Абразивите са като цяло слабо представени. Така например са открити едва 5 цели хромелни камъка (обр. 35. 1). Интересна особеност тук е регистрираната колекция от каменни гладилки (обр. 35. 6). Тя включва 12 цели образци и 1 фрагмент. Находките са изготвени основно от кварц и често носят фини следи от работа. Последните са представени от излъсквания и надрасквания, които са слабо видими без допълнително увеличение.

Богатството от форми и видове артефакти се допълва и от регистрирането на някои редки образци. Като такива могат да се определят каменните чукове (обр. 35. 2), една половина от изправител за стрели (обр. 35. 5), конуси от пробиване на каменни сечива (обр. 35. 10) и фрагмент от боздуган (обр. 35. 3). Последният вид е сравнително рядко срещан през късния неолит, но открива добри паралели сред образци от археологическия обект Нова Загора – Хлебозавода.

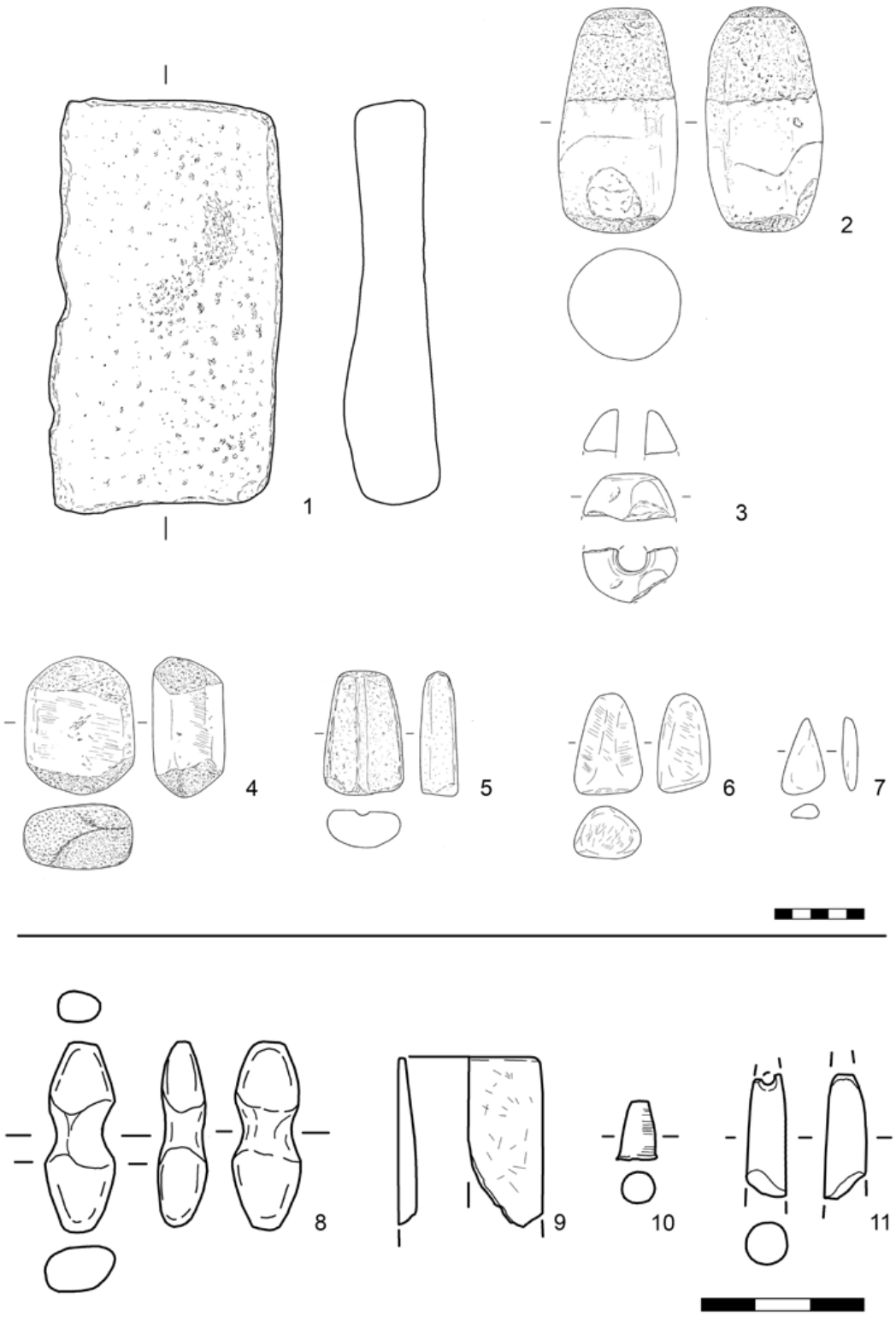
Представени са и украшения, направени от внимателно обработен мрамор. Колекцията включва висулки (обр. 35. 8, 11), два конуса от пробиване с кух свредел, изготвени от мрамор (обр. 35. 10) и седем фрагмента от тръбички (обр. 35. 9).

Особен интерес представлява мраморен артефакт с близка до елипсоид форма, през средата на който има добре изразен жлеб (обр. 35. 8). Предметът може да се интерпретира по различен начин. Тук обаче искам да се спра на неговата прилика с находка от раннонеолитно селище Кърджали (Пейков 1972, 38, обр. 31), която е интерпретирана като антропоморфна фигурка. Интересното е, че и в двата случая тялото е разделено на две части, без да са отбелязани допълнителни детайли. Примерът от Хаджидимитрово е като цяло по-схематичен. Въпреки това условно приетата за

Обр. 34. Хаджидимитрово, Ямболско. Огладени каменни сечива от северозападната част на комплекс VII. 1 – 2, 5, 8 – 11, 13 – 14, 16, 18 – 19. Структура 67B; 3 – 4, 6 – 7, 12, 15, 17, 20. Структура 85 (рисунки И. Хаджипетков).

Fig. 34. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Polished stone tools from the northwest part of complex VII. 1 – 2, 5, 8, 9 – 11, 13 – 14, 16, 18 – 19. Feature 67B; 3 – 4, 6 – 7, 12, 15, 17, 20. Feature 85 (drawing I. Hadzhipetkov)

Обр. 35. Хаджидимитрово, Ямболско. Сечива и украшения от камък. 1. Структура 90; 2. Кв. G9; 3. Структура 47; 4, 10. Структура 67B; 5. Кв. J14; 6. Структура 166; 7. Структура 14; 8. Структура 27; 9. Структура 85; 11. Структура 197 (рисунки И. Хаджипетков)

Fig. 35. Hadzhidimitrovo, Yambol region. Stone tools and ornaments. 1. Feature 90; 2. Sq. G9; 3. Feature 47; 4, 10. Feature 67B; 5. Sq. J14; 6. Feature 166; 7. Feature 14; 8. Feature 27; 9. Feature 85; 11. Feature 197 (drawing I. Hadzhipetkov)

долна част на артефакта е малко по-изразена, което създава идеята за схематично изображение на човешка (вероятно женска) фигура. Артефактът е бил по всяка вероятност привързан към връв, предположение, което се подкрепя от излъскването при оформения жлеб.

Откритите фрагменти от мраморни тръбички (обр. 35. 9) имат паралели с артефакт от некропола при Дуранкулак (Dimitrov 2003, 211, Abb. 246.3). Финитe неравномерни излъсквания по вътрешната повърхност на предметите позволяват да приемем едно от предположенията на К. Димитров, а именно че става дума за декорация на скиптър (Dimitrov 2003, 210).

Каменните артефакти са заемали важно място във всекидневния живот през късния неолит. Отзвукът от тяхното значение е засвидетелстван чрез регистрирането им и в ритуални комплекси, където те са били поставяни не само като жертва или дар, но по всяка вероятност са използвани и при извършването на съответния ритуал.

Добър пример за това е струпването на керамични съдове и фрагменти от различни видове находки, проучено в северозападната част на комплекс VII и по-точно във и около най-голямата яма (стр. 85) (обр. 34. 21). Тук са открити общо 22 огладени каменни сечива (обр. 34. 3 – 4, 6 – 7, 12, 15, 17, 20) заедно с голямо количество фрагменти от керамични съдове, калцирана дървесина, животински кости, фрагментирани антропоморфни и зооморфни фигурки и т.н. Основната част от скалните суровини са с местен произход, но се срещат и сечива от туфозен пясъчник, чиито източници са разположени на около 50 км източно от обекта.

Особеностите на ямата, както и концентрацията на разнообразни материали в нея ни позволяват да предположим какво място са заемали огладените каменни сечива в нейното използване.

Първата възможност е образците да са били експлоатирани при изграждането на ямата. Така например за това би могла да е използвана мотиката, открита в долната ѝ част (обр. 34. 20).

Огладените каменни сечива биха могли да бъдат използвани и при обработката на животински останки (Greenfield, Fowler 2005, 73). Удобни за тази цел са малките брадви и тесли, каквито има представени в стр. 85 например (обр. 34. 1 – 4).

Последният елемент, на който би трябвало да се обърне внимание, е регистрирането на счупени сечива в струпването от стр. 85 (обр. 34. 11 – 13, 16 – 19). Тяхното фрагментиране би могло да се получи вследствие на употреба, както и в резултат от определена ритуална практика. Сравнително високата концентрация на фрагменти обаче е по-скоро индикация за привнасянето на тези образци в северозападната част на комплекс VII като част от извършвания ритуал.

Изложените наблюдения ни позволяват да предположим, че употребата на предметите в съответните ритуали е била от по-голямо значение, отколкото тяхната функционалност. Това се доказва не само от наличието на фрагменти, но и на имитации (обр. 32. 7). Тяхната поява в комплексите може да се обясни с нуждата да се пресъздаде идеята за дадения предмет на принципа *pars pro toto* (Niţu 1969, 42). Друга възможна интерпретация позволява да се предположи, че фрагментацията на дадени образци е умишлена и е свързана с промяната на техния статут (Chapman, Gaydarska 2007, 20).

Разнообразният характер на материалите от струпването в северозападната част на комплекс VII не дава възможност за приемане на някой от вариантите като основен. Артефактите са били явно предварително подбрани преди началото на ритуала. Това би обяснило както доброто състояние на сечивата, така и употребата на сечива от вносна суровина. Проблемът при изследването на подобни артефакти произтича обаче от факта, че те могат да бъдат по-лесно представени с това, за което служат, отколкото с това, което са (Lillios 1999, 244).

7. Кремъчен ансамбъл

Кремъчният ансамбъл от Хаджидимитрово включва повече от 4000 артефакта, произхождащи както от пластове, така и от ями. Направените макро- и микроскопски изследвания на суровините установиха преобладаването в ансамбъла на Лудогорски кремък – около 70%. Разграничени са и суровини от Източните Родопи, както и от локални находища непосредствено в околностите на селището (Petrova et al. 2014).

Общата структура на ансамбъла е представена в таблица 1.

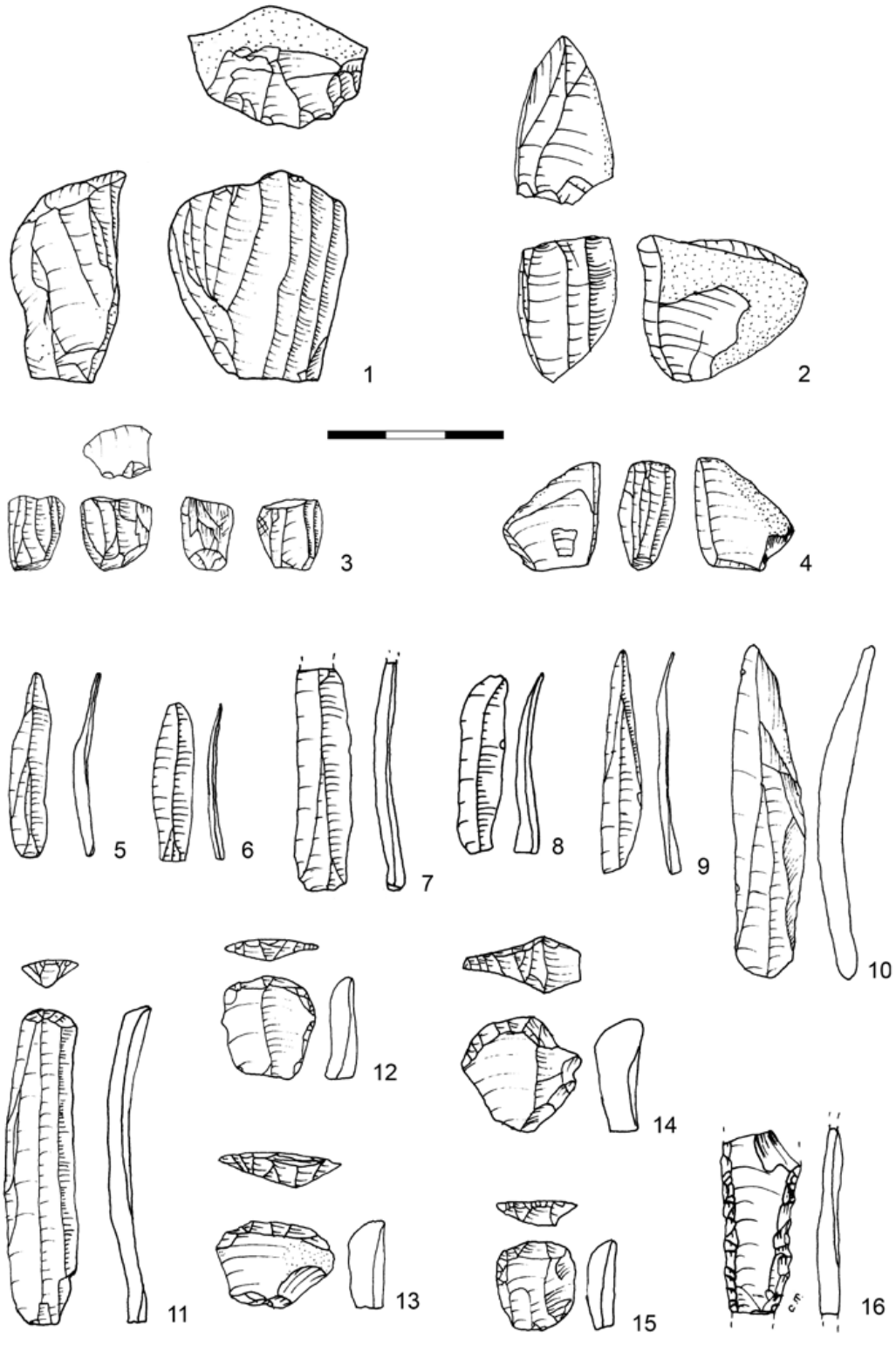
Технико-типологически групи	Брой	%
Конкреции	13	0,3
Отломъци и фрагменти от начално разломяване	276	6,6
Ядра	115	2,7
Пластинки (и фрагменти)	892	21,3
Пластини (и фрагменти)	9	0,2
Отломъци	345	8,2
Отломъци под 2 см	1055	25,2
Характерни отломъци и пластинки	34	0,8
Фрагменти от отломъци	62	1,5
Ретуширани и функционални оръдия	1043	25,0
Люспи и дребен трошляк	260	6,2
Неопределяеми	70	1,7
Елементи от диканя	4	0,1
Общо	4178	99,8

Таблица 1. Хаджидимитрово, Ямболско. Кремъчен ансамбъл, обща структура

При ядрата са представени основно едноплощадкови за пластинки, с дължина до 6 см (обр. 36. 1, 2). Има и микроядра с дължина до 1 см (обр. 36. 3, 4). Сред продуктите на дебитажа преобладават отломъците под 2 см – 25,2%. Пластинките (обр. 36. 5, 6, 8, 9) са предимно фрагментирани, от ядра с еднопосочен дебитаж и преобладаваща дължина под 3 см. Пластините са малко, също от ядра с еднопосочен дебитаж (обр. 36. 7, 10). Сред продуктите на дебитажа са установени няколко гребеняка, пластинка – връшник и отломъци, коригиращи ядровия ъгъл.

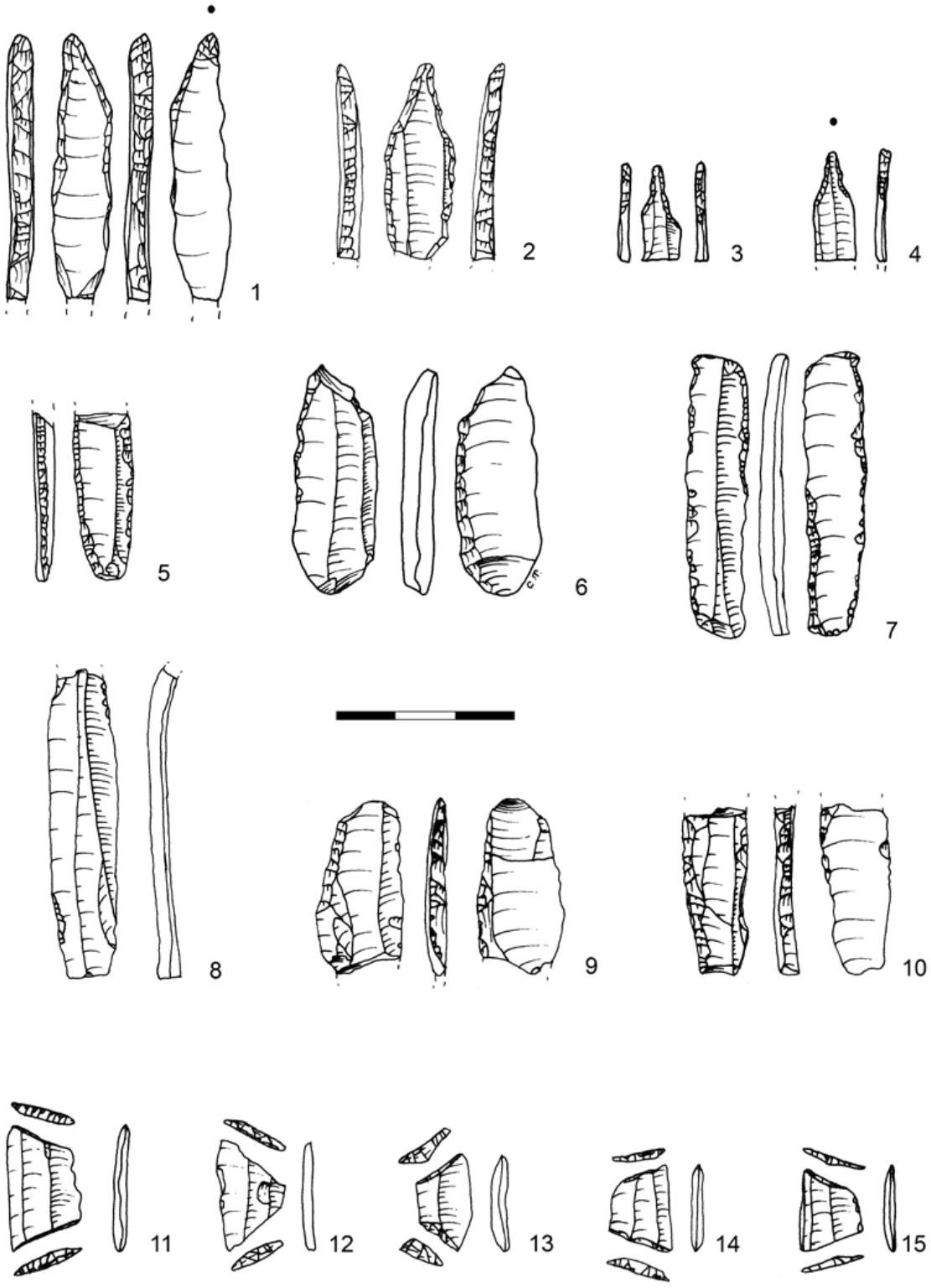
Ретушираните и функционални сечива представляват 25% от целия ансамбъл. Сред тях преобладават стъргалките – 43%. Те са основно върху отломъци – кръгли или полукръгли, голямо е количеството на микростъргалките (обр. 36. 12 – 15), по-рядко върху пластинки (обр. 36. 11). Втората по многочисленост типологическа група са ретушираните пластинки и пластини (обр. 36. 16; 37. 5 – 10) – оформени предимно с приръбест или полустръмен, рядко зъбчат ретуш. Добре представени са и ретушираните отломъци. Следващи по многочисленост са функционалните оръдия – всички върху пластинки или пластини, с макроскопски видими следи от излъскване и употреба.

Интерес представляват и следващите по многобройност типологически групи. Пробоите (обр. 37. 1 – 4) са предимно върху пластинки. Част от тях са оформени с алтернационен ретуш (тип свредел). Връхчетата са симетрични, добре оформени, основно в дисталната част на пластинките. Има и няколко микропробоя. Един от тях в едната си част е оформен като микропробой, а на срещуположния ръб е оформено

Обр. 36. Хаджидимитрово, Ямболско. 1 – 4. Ядра (1, 3. Пласт D; 2. Структура 105; 4. Структура 18); 5, 6, 8, 9. Пластинки (пласт D); 7, 10. Пластини (пласт D); 11 – 15. Стъргалки (11, 12, 15. Пласт D; 13. Структура 160; 14. Структура 11, комплекс V); 16. Ретуширана пластина (комплекс I) (рисунки С. Танева)

Fig. 36. Hadzhidimitrovo, Yambol region. 1 – 4. Cores (1, 3. Unit D; 2. Feature 105; 4. Feature 18); 5, 6, 8, 9. Bladelets (Unit D); 7, 10. Blades (Unit D); 11 – 15. End-scrapers (11, 12, 15. Unit D; 13. Feature 160; 14. Feature 11, complex V); 16. Retouched blades (Feature 50, complex I) (drawing S. Taneva)

Обр. 37. Хаджидимитрово, Ямболско. 1 – 4. Пробои (1. Структура 50, комплекс I; 2. Структура 67B; 3. Структура 30; 4. Пласт D); 5 – 10. Ретуширани пластини (5. Структура 111; 7. Пласт D; 8. Структура 139; 9. Структура 85, комплекс VII); 11 – 15. Трапеци (11. Структура 11, комплекс V; 12. Структура 51; 13 – 15. Пласт D) (рисунки С. Танева)

Fig. 37. Hadzhidimitrovo, Yambol region. 1 – 4. Perforators (1. Feature 50, complex I; 2. Feature 67B, Complex D; 3. Feature 30; 4. Unit D); 5 – 10. Retouched blades (5. Feature 111; 7. Unit D; 8. Feature 139; 9. Feature 85, Complex VII); 11 – 15. Trapezes (11. Feature 11, complex V; 12. Feature 51; 13 – 15. Unit D) (drawing S. Taneva)

микрочело на стъргалка. Това връхче намира паралели със серия такива от късноенеолитното селище Хотница – Орловка (лични наблюдения).

Най-интересна в ансамбъла е серията от 32 геометрични микролити – сегмент, триъгълник и трапеци. При трапеците (обр. 37. 11 – 15) се разграничават като подтипове правоъгълни и равнобедрени.

Установени са и 4 елементи от диканя върху отломъци, при два от които се забелязва излъскване вследствие на употреба.

В кремъчния ансамбъл от Хаджидимитрово се отбелязва определена тенденция за експлоатация на едноплощадкови ядра, основно за пластинки. Видима е и „микролитизация“ както при ядрата, така и сред продуктите на дебитажа и сечивата. Сред отломъците са представени не само дебитажни отломъци, но и сечива върху отломъци – серия стъргалки върху малки отломъци. Сечивата не показват типологическо разнообразие. Най-многобройна е групата на стъргалките, сред които преобладават тези върху малки отломъци. Пробоите показват известно типологическо разнообразие, изразено предимно в начина на оформяне на работната част – връхчето.

Интересна е групата на геометричните микролити, която до този момент е най-многобройната серия от до момента публикуваните.

8. Археозоологични изследвания

8.1. Изследване на домашните и дивите животни

Настоящото изследване е базирано на по-голямата част от археозоологичния материал от късноенеолитния ямен комплекс Хаджидимитрово. Той се състои от общо 10161 кости и костни фрагменти, от които 7761 или 76,38% са определени до вид, а останалите 2400 или 23,62% са определени до клас големина. Най-голямата част от видово определимия костен материал или 94,33% и 88,01% от минималния брой индивиди принадлежи на домашните животни (NISP = 7321; MNI = 367), а останалите 5,67% и 11,90% от минималния брой индивиди на дивите животни (NISP = 440; MNI = 50). Изследваният костен материал произхожда от общо 107 ями, принадлежащи на различни типове. Не е установена стандартизация в количеството кости, нито във видовата застъпеност на животните както в самия тип, така и при съпоставянето на различните типове ями.

Сред домашните животни доминиращи са овцата и козата (*Ovis aries* L., *Capra hircus* L.) с 46,00% от тези на домашните животни (NISP = 3368) и 50,41% (MNI = 185) от общия брой индивиди на домашните животни. От всички кости от дребни преживни 1222 са определени до вид: овца (NISP = 924; MNI = 88) и коза (NISP = 298; MNI = 51). Измерванията на костните фрагменти, както и целите кости от овца, от които е изчислена и височина при холка, сравнени с останалите праисторически обекти в страната, показват, че овцата от Хаджидимитрово влиза във вариационите редове на неолитните овце от България, които са малко по-едри от халколитните и по-дребни от раннобронзовите. Височините при холка, разглеждани по различни автори, са: по Haak (Haak 1965) 54,95 – 62,47 см; по Цалкин (Цалкин 1961) 54,95 – 62,47 см; по Teichert 55,40 – 71,02 см (Von den Driesch, Boessneck 1974, 339). Също както и при овцата, размерите и височините при холка при козата (58,51 – 74,28 см по Schramm 1967) влизат в границите на неолитната коза, която е доста по-едра от халколитната.

Говедото (*Bos taurus* L.) е на второ място сред домашните животни с 44,80% (NISP = 3280; MNI = 121). Получените данни от измерванията на костните фрагменти указват едри екземпляри, което се установи и при изчисление на височина при холка, както и при утвърждаването на типовите характеристики на говедото. Кръстоската и брахицерното говедо присъстват в много малък брой, а най-голямата част принадлежи на примигенното говедо. Височините на популацията говеда се движат от 125,29 до 129,27 см.

Домашната свиня (*Sus scrofa domestica* L.) заема третото място сред домашните животни със 7,82% (NISP = 607; MNI = 51). Изчислените височини при холка се движат от 70,35 до 82,45 см със средна стойност от 76,07 см, което е признак за наличието на не много едри свине. Получените височини според данните за съвременни свине, разпространени в страната, дадени от В. Василев (Василев 1985, 129), влизат в рамките на източнобалканската свиня със 70 – 80 см височина при холка.

Кучето (*Canis familiaris* L.) представлява 0,90% от домашните животни (NISP = 66; MNI = 10). Поради липсата на цели дълги кости или черепи не е възможно да се определи типът и ръстът на кучето, но измерванията на отделните фрагменти съответстват на куче с нисък ръст.

Водеща роля при дивите животни почти еднакво имат еленът (*Cervus elaphus* L) с 32,95% (NISP = 145; MNI = 15) и дивата свиня (*Sus scrofa L.*) с 32,27% (NISP = 142; MNI = 12). Силната фрагментираност на костите от елен не позволява да се изчисли големината и ръстът на елена, докато при дивите свине е изчислена височина при холка от 91,81 – 97,04 см със средна стойност от 93,62 см, което показва наличието на не много едри екземпляри.

Веднага след елена и дивата свиня е турът (*Bos primigenius* Boj.) с 12,95% (NISP = 57; MNI = 5) от дивите животни. Някои от размерите на роговите израстъци произхождат от доста едри екземпляри, но обратно на това данните от дългите кости указват малки до средни турове, което вероятно се дължи на силно изразен полов диморфизъм.

По отношение на елена, както и на повечето праисторически обекти, сърната (*Capreolus capreolus* L.) е застъпена в по-малък брой или 8,41% (NISP = 37; MNI = 4), а еленът лопатар е в още по-малък брой или 2,73% (NISP = 12; MNI = 3) от общия брой диви животни.

Освен заека (*Lepus europaeus* Pall.), който е в малко по-голям брой или 8,41% (NISP = 37; MNI = 7) от дивите животни, останалите животни, които представят дивата фауна от Хаджидимитрово, са представени с единични или няколко броя костни фрагменти: бобър 1,36% (NISP = 6; MNI = 1), видра 0,46% (NISP = 2; MNI = 1), мечка 0,23% (NISP = 1; MNI = 1) и костенурка 0,23% (NISP = 1; MNI = 1).

Видовият състав както на дивите, така и на домашните животни е използван за възстановяването на характеристиките на околната среда на Хаджидимитрово. Повечето от застъпените диви животни като елен, дива свиня, бобър и видра са признак за среда, богата на водни пространства като реки, потоци и блата и същевременно свидетелстват за равнинно-хълмисти области, смесени с горски пояси. Присъствието на елена лопатар, както и доминацията на овцата и козата са признак за по-сух климат. Това потвърждава природогеографската картина на Тунджанската област и по-точно областта, в която се намира късноенеолитното ямно поле Хаджидимитрово – равнинно-хълмист релеф, богат на реки и преходноконтинентален климат.

8.2. Останки от птици

Изследваният костен материал включва 29 кости и костни фрагменти от най-малко 17 екземпляра птици. Те принадлежат към 9 вида от 6 семейства и 6 разреда. Всички установени птици са представители на дивата местна орнитофауна. Останките им са датирани в периода 5200 – 5000 cal. BC. Видовият им състав включва сива гъска (*Anser Anser*), малка белочела гъска (*Anser erythropus*), зеленоглава патица (*Anas platyrhynchos*), патица фиш (*Anas penelope*), сива чапла (*Ardea cinerea*), голям ястреб (*Accipiter gentilis*), голяма дропла (*Otis tarda*), гривяк (*Columba palumbus*) и горска улулица (*Strix aluco*).

Четири вида птици – *Anas penelope*, *Accipiter gentilis*, *Columba palumbus* и *Strix aluco,* са установени за първи път в праисторически обекти извън пещери в страната.

Основната част от останките произлизат от ловни птици (пернат дивеч), пове-

чето от които са обитатели на водно-блатни местообитания, а също и на горски местообитания (смесени широколистни гори) и открити тревисти местообитания.

Групата на водните/водолюбивите птици е с най-разнообразен състав (5 вида), но има и най-голям дял сред изследваните костни останки. Гъските и патиците предполагат наличието в миналото на сладководни постоянни или бавно течащи водоеми (езера, блата и речни разливи) подобно на големите реки днес в района – Тунджа, Мочурица и Арка. Сивата чапла е добър индикатор за изобилието на риби и наличието на плитки речни брегове, а също и на високи дървета край реките.

В групата на птиците, обитаващи открити тревисти местообитания, е представен само един вид – голямата дропла, който се оказва, че е бил най-предпочитаният дивеч сред птиците.

Групата на горските птици предполага присъствието на големи смесени широколистни гори. Гривякът и горската улулица сочат наличието на смесени широколистни гори с тревни площи, ливади или мозаечни ландшафти с редуване на дървесни участъци и безлесни територии. Последните са предпочитани от установения тук голям ястреб.

Тези типове местообитания са били широко представени в източната част на Тракийската низина през неолита и данните от Хаджидимитрово категорично потвърждават някогашното им разпространение в района.

Ловът е извършван основно заради месото на птиците, използвано за храна от древните жители. Единични кости носят следи от обгаряне на пряк огън.

Предполага се, че останките на два вида горски птици – голям ястреб и горска улулица, е възможно да са били използвани и за изработването на риболовни куки. Останките от птици представляват 0,28% от целия събран археозоологичен материал, 4,07% от броя на индивидите и 47,4% от състава на определените видове диви животни.

Макар и немногочислен, материалът предоставя важна информация за някогашното разпространение на установените видове птици, както и за характера на природната обстановка в околностите на местонаходището.

Данните от Хаджидимитрово, в сравнение с някои други неолитни обекти в чужбина (от Северна Добруджа в Румъния и Унгарската пуста в Унгария), показват подобен видов състав. Наличието на птичите останки се обяснява по сходен начин чрез значението на птиците в бита на древните хора.

9. Археоботанични изследвания

Археоботаничните анализи в Хаджидимитрово се базират на изследване на 87 седиментни проби с общ обем над 550 литра, взети от 31 ями.

Изследваният материал се състои предимно от овъглени и в малко количество минерализирани растителни останки (семена/плодове и дървесина), извлечени от седимента чрез ръчна флотация. Те дават възможност да се придобие добра представа за поминъка и особено растителните храни на населението, както и за околната среда в района на разглеждания обект. Идентифицирани са близо 2000 семена/плодове и 110 фрагмента дървесина, като концентрацията на растителните останки в ямите варира от такива, в които липсват запазени останки (39, 79, 100), до такива с концентрация между 14 – 21 семена/литър седимент (68, 84, 85). В стр. 68 концентрацията е особено висока, а именно: 120 семена/литър седимент. Подобна висока концентрация на растителни останки обикновено се свързва с припаси. Сериозен аргумент в тази насока е и фактът, че пробата се състои предимно от семена на бобови култури (главно грах).

Анализът на археоботаничните материали показа, че в обекта преобладават останките от културни житни растения, най-вече плевести пшеници: еднозърненка

(*Triticum monococcum*) и в по-малки количества двузърненка (*Triticum dicocccum*). Те са основните житни култури през разглеждания период не само в региона, но също така и в Близкия Изток и Европа. Намереното количество на вилки от класчета на плевести пшеници е почти равно на това на намерените зърна. Това би могло да е индикация, че плявата не е била отделена от зърното, което може да се свърже с начина на съхранение, а именно преди обработка за приготвяне на храна. Но този резултат би могъл и да е случаен тъй като става въпрос за проби със смесен характер. Сред бобовите култури в най-големи количества е намерен грах (*Pisum sativum*), но в почти половината от ямите (42%) се среща уров (*Vicia ervilia*), макар и представен с единични семена. Наред с това в пробите присъстват и други бобови: леща (*Lens culinaris*) и секирче (*Lathirus sativus)*. От интерес е и единична находка на нахут *(Cicer arietinum),* намерена в структура 68, тъй като досега повечето познати праисторически находки на това растение идват от западните и северните части на България (Marinova, Popova 2008). Еднозърненката, уровът (*Vicia ervilia*) и лещата (*Lens culinaris*) са културните растения с най-голямо значение за обекта, като те са преобладаващи през късния неолит и в повечето обекти в Южна България (Marinova 2006).

В три от изследваните ями е намерен лен (*Linum usitatissimum* L.), но единичните находки не позволяват да се определи дали е ползван като влакнодайна и/или като маслодайна култура.

Растенията, обект на събирателство, също са представени с единични находки в ямите, като най-често това са фрагменти от костилки на слива (*Prunus* sp.). Срещат се още бъз, дрян, малина и семена от лоза. Идентифицирана е също така и дървесина от лоза, което показва, че това растение е било познато и използвано от древното население, но наличните сведения не позволяват да бъдат направени по-задълбочени изводи за начина и обхвата на ползването му. В една от ямите са установени единични находки на смокиня (*Ficus carica*), която макар и да може да вирее на определени местообитания в Южна България, не принадлежи към естествената растителност на региона. В този случай може да се предположи, че най-вероятно става въпрос за въвеждане на растението. „Вносът“ му би могъл да бъде и умишлен, но предвид биологията на смокинята може да се предположи, че е пренесена в региона под формата на храна заради ценните качества на плодовете, които изсушени, могат да бъдат транспортирани на дълги разстояния. След консумация твърдата част на плодчетата се запазва, преминавайки през стомашно-чревния тракт и така се подпомага тяхното разпространение и без преднамерено засаждане на растението.

Потенциалните плевелни растения присъстват в малки количества, но в почти всички проби. Най-често срещани са хрупенка (*Polycnenum arvense* L.), лъжлива лепка (*Galium spurium* L.), поветицовидно фасулче (*Fallopia convolvulus* L. Dum.), типични за зимните житни култури. Този факт може да бъде разглеждан като доказателство за това, че житните култури са засявани през късна есен.

Резултатите от настоящия анализ могат да допринесат за интерпретацията на функцията на ямите. Като цяло археоботаничните находки във всички типове ями са доминирани от зърна и вилки от класчета на плевести пшеници. Присъстват и малки количества бобови култури. Количеството седимент, изследван от ямите от първа група (247 л) и този от ямните комплекси (226 л), е почти равностойно, но въпреки това пробите от ямните комплекси са с почти три пъти по-висока концентрация на останки от житни култури и по-специално зърна от плевести пшеници. В тях се среща и най-голямо разнообразие на останки от плодове. Този тип растителни останки в археологическите пластове обикновено се определя като следи/останки от консумацията на храна (van der Veen 2007). Най-бедни на ботаничен материал са ямите от втора и трета група, но и обемът на изследвания седимент от тях е най-малък (общо 83 л), което затруднява сравнението.

На пръв поглед изглежда, че всички ями съдържат сходни по видово разнообразие и тип съхранение растителни останки. Детайлният анализ на ботаничния материал показва, че ямите от първа група и ямните комплекси се различават по отношение на намерените в тях археоботанични находки. Например прави впечатление, че ямите от първа група съдържат по-голямо количество минерализирани останки (структури 27, 48, 64, 107), което обикновено е свързано с високо съдържание на фосфати и карбонати в ямите. Това би могло да се дължи на различната функция на ямите или различна история на запълване, след като първичното им използване е приключило. Една от възможностите за навлизане на растителен материал в тях, който впоследствие е бил обект на минерализация (Green 1979), е да е бил част от опоснител в деструкции, които не са били подложени на високи температури и съответно не са съхранени. Наличието на минерализиран материал може да бъде интерпретирано адекватно само след като се съпоставят всички налични данни и стратиграфски наблюдения от дадена яма (Ivanova et al. 2016), но това ще е част от планираните по-нататъшни изследвания на обекта.

Изследванията на овъглена дървесина показват ползването на дъбови гори с голямо участие на светлолюбиви компоненти, както и на крайречни гори от околността на обекта. Малкото количество овъглена дървесина (119 идентифицирани фрагмента спрямо близо 2000 семена/плодове), както и присъствието на разнообразие от видове с ниско горивно качество позволява да се предположи известен недостиг на дървесни ресурси и наличие на лесостепи и на места с преобладаване на тревиста растителност в околностите на обекта. За същия период в Централна Средна гора палеоекологичните изследвания показват по-сухи климатични условия, отколкото в предишните периоди (Filipovic et al. 1998). Това е в съответствие и с данните от Западните Родопи, където за същия период се наблюдава увеличение на термофилните елементи на растителността и съответно отбелязват началото на една по-топла и суха фаза в развитието на околната среда (Huttunen et al. 1992, Bozhilova et al. 2012). Сходна ситуация показват и археоботаничните и археозоологичните данни от Кумтепе и Троя в Северозападна Анатолия (Benecke 2001, Riehl, Marinova 2008), където за периода 5000 – 4600 cal. BC са реконструирани повече или по-малко разсветлени дъбови гори и на места напълно отворен ландшафт (елементи на степна растителност).

Заключение

Разположено непосредствено на север от източните части на Средна гора, върху първа надзаливна тераса по средното течение на р. Тунджа, късноенеолитното ямно поле Хаджидимитрово е било заобиколено от множество реки, потоци и блата. Свидетелство за това са намерените кости от бобър и видра, а присъствието на елен и дива свиня указват наличието на равнинно-хълмисти области, смесени с горски пояси. Наличието на костени останки от горски птици предполага присъствието на големи смесени широколистни гори с тревни площи, ливади с редуване на дървесни участъци и безлесни територии.

Тази природна картина в голяма степен се потвърждава и от археоботаничните изследвания, които илюстрират съществували в непосредствена близост лесостепи и на места тревиста растителност. Дъбовите гори наоколо не са били гъсти и освен тях са се срещали храсти и крайречни гори.

Проучените вкопани структури са представени предимно от ями, разпределени в четири основни групи и осем комплекса от ями. Систематизирането на основните им характеристики като форма, размер и начин на запълване показва, че е налична предварителна идея за тяхното оформяне. Установени са и основни черти, които свидетелстват как са били използвани:

– наличие на нива от цели или части от керамични съдове и различни находки. Те са характерни предимно за ямите от първа и трета група, но се срещат и в комплексите от ями. При ямите от първа група нивата често покриват цялата площ на вкопаването, а при трета група обикновено са разположени в дълбоката централна част;

– „запечатване“ на ямите чрез плътни опожарени деструкции, състоящи се от части от стени на постройки, глинобитни съоръжения и замазки от пещ. Опожарени са при висока температура извън ямите, след което са положени, а често и изсипвани все още горещи в тях;

– наличие на рога или черепи от говедо (*Bos taurus* L.) в отделни ями или в комплекси;

– следи от тлееща жарава – единични случаи, установени за ями от първа и трета група, както и за някои комплекси от ями;

– концентрация на определен вид артефакти (керамични лъжици, керамични прешлени, керамични гривни, украшения от мида и др.) в една яма;

– фрагментираност – наличие на фрагменти от един и същи артефакт (керамичен съд, култова масичка, антропоморфна фигурка) в различни ями или комплекси от ями;

– наличие на цели или части от слабо изпечени или непечени керамични съдове, които не могат да бъдат функционално използвани;

– повтаряща се позиция на полуобърнати керамични съдове или части от такива, илюстриращи повторяемост на действията при използването на ямите.

Изследването на богатата материална култура представя два основни етапа в развитието на периода Караново IV: развит и финален.

Развитият етап (5200 – 5000 cal. BC) се характеризира предимно с голямо разнообразие на форми и особено на орнаментация на керамичните съдове. Отличителен белег са разнообразните канелюри, използвани за украса на всички видове съдове и дисковидните капаци, както и обърнатоконичните паници с богата врязана и бялоинкрустирана украса. Костените сечива и украшения са добре запазени и оформят богата колекция, включваща и значителен брой заготовки и вторични продукти от производствения процес. Голямо разнообразие представят и каменните сечива и кремъчните артефакти.

През финалния етап (5000 – 4850/4800 cal. BC) възникват единични нови елементи, които продължават развитието си през следващите преходен и раннохалколитен периоди. Това се отнася предимно за керамичния комплекс, в който намалява разнообразието във формите и украсата на съдовете, но се появяват паници със слабо лилиевидна форма, биконични дълбоки купи, букеловиден израстък на прелома и орнаментация с бяла боя. В костената колекция ново явление са три шпатули, наподобяващи плоски антропоморфни фигурки, характерни за каменно-медната епоха.

Като цяло изследването на късноенеолитното ямно поле Хаджидимитрово предоставя сериозен принос както заради сравнително голямата проучена площ от 14,8 дка, така и заради големия хронологически диапазон, представящ цялото развитие на периода Караново IV. Общите характеристики на ямите предполагат предварително обмисляне на начина на запълване, както и за избора на артефакти. Те свързват Хаджидимитрово с популярната през последните години дискусия за обредните комплекси и практики през неолита и халколита на Балканите. Към нея се добавят и данните от проучванията на късноенеолитните ямни полета край Любимец – Дана бунар 2, Сърнево и Капитан Андреево, интерпретирани като обредни комплекси (Бъчваров 2017, 224 – 237; Николов 2011, 7 – 24; Николов, Петрова 2021, 9 – 13; Николов и др. 2007, 44 – 47; Nikolov 2011, 91 – 119).

Подробното изследване на късноенеолитното ямно поле Хаджидимитрово предстои и с неговото публикуване ще бъде представена цялата картина на функционирането на този интересен и с богата материална култура археологически паметник.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Ангелова 1992: Д. Ангелова. Стратиграфия на кватернерните седименти в Сливенската котловина. – Списание на Българското геологическо дружество, 53, 3, 1992, 18 – 87.

Ангелова и др. 1991: Д. Ангелова, Н. Попов, Е. Миков. Стратиграфия на кватернерните седименти в Тунджанското понижение. – Списание на Българското геологическо дружество, 52, 2, 1991, 99 – 105.

Бъчваров 2017: К. Бъчваров. Късноеолитният ритуален пакет. – В: К. Бъчваров, М. Тонкова и Г. Кацаров (ред.). Сърнево. Вкопани структури от късния неолит, ранната и късната желязна епоха и римския период. Късноеолитното ямно поле. София, том 1, 2017, 224 – 237.

Бъчваров, Тонкова 2017: К. Бъчваров, М. Тонкова. Спасителните археологически разкопки при Сърнево: история и методология на проучването, стратиграфия и хронология. – В: К. Бъчваров, М. Тонкова и Г. Кацаров (ред.). Сърнево. Вкопани структури от късния неолит, ранната и късната желязна епоха и римския период. Късноеолитното ямно поле. София, том 1, 2017, 11 – 18.

Василев 1985: В. Василев. Изследване на фауната от селищна могила Овчарово. – Интердисциплинарни изследвания, XIII, София, 1985.

Вълев и др. 1992: В. Вълев, Н. Юмерски, Л. Вълева, Р. Кьосовски, Д. Михайлова, С. Нафтали, М. Велинов. Доклад за геоморфоложкото картиране в М 1:50 000, проучване на кватернерните отложения и оконтурване на площи, перспективни за разсипно злато в Сливенската котловина и прилежащите ѝ части от Източна Стара планина, Сърнена Средна гора, Бакаджиците и Хисаро-Бакаджишкия праг между градовете Сливен, Ямбол и Стралджа, извършено през 1988 година. Геофонд КГ, 1992, (IV – 412).

Гуадели 2011: А. Гуадели. Костени артефакти от палеолита в България. София, 2011.

Димитров 1971: М. Димитров. Нови находки от неолитната култура Караново IV в Старозагорско. – Известия на българските музеи, I, 1971, 21 – 41.

Зидаров и др. 2015: П. Зидаров, В. Петрова, К. Димитров, М. Круме. Магнитно картиране на археологически ландшафт в м. Казлача между с. Хаджидимитрово, община Тунджа и с. Чокоба, община Сливен. – Археологически открития и разкопки през 2014 г. София, 2015, 868 – 870.

Кънчев 1973: М. Кънчев. Културна група Караново IV в Новозагорско. – Археология, 3, 1973, 42 – 51.

Кънчев 1973: К. Кънчев За обработката и използването на костта през неолита, енеолита и бронзовата епоха. – Археология, 2, 1973, 7 – 15.

Кънчева-Русева 2011: Т. Кънчева-Русева. Приемственост в развитието на късноеолитните и халколитни накити. – В: Я. Бояджиев, С. Терзийска-Игнатова (ред.). Златното пето хилядолетие. Тракия и съседните райони през каменно-медната епоха. Доклади от международния симпозиум в Пазарджик, Юндола, 26 – 30.10.2009 г. София, 2011, 249 – 254.

Ланг 2004: Ф. Ланг. Хронологично представителни типове костени оръдия от тел Караново. – В: В. Николов, К. Бъчваров, П. Калчев (ред.). Праисторическа Тракия. Доклади от международния симпозиум в Стара Загора, 30.09 – 04.10.2003. София – Стара Загора, 2004, 359 – 362.

Митов 2013: К. Митов. Костени оръдия, изработени от ребра на едри животни от късноеолитен обект Хаджидимитрово, Ямболско. Бакалавърска теза. НБУ, 2013.

Николов 1986: Б. Николов. Селище от късния неолит при с. Бреница, Врачански окръг. – Археология, 4, 1986, 5 – 17.

Николов 1998: В. Николов. Проучвания върху неолитната керамика в Тракия. Керамичните комплекси Караново II – III, III и III – IV в контекста на Северозападна Анатолия и Югоизточна Европа. София, 1998.

Николов 2011: В. Николов. Неолитни ямни светилища. – Археология, 52/1, 2011, 7 – 24.

Николов и др. 2007: В. Николов, В. Петрова, Е. Анастасова, Н. Еленски, Д. Андреева, С. Игнатова, П. Лещаков, М. Доткова, Е. Найденова, М. Класнаков. Археологическо

проучване на късноеолитно ямно светилище Любимец – Дана бунар 2. – Археологически открития и разкопки през 2006 г. София, 2007, 44 – 47.

Пейков 1978: А. Пейков. Сондажни разкопки на неолитното селище в Кърджали през 1972 г. – Ахридъ, I, 1978, 7 – 44.

Петрова 2009: В. Петрова. АМ „Тракия“, ЛОТ 3, обект № 21 (км 275+250 – 276+100), с. Хаджидимитрово, Ямболско. – Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 64 – 67.

Петрова 2010: В. Петрова. Археологически проучвания на късноеолитен обект № 21, ЛОТ 3, АМ „Тракия“ (км 275+250 – 276+100) при с. Хаджидимитрово, община Ямбол. – Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 54 – 56.

Петрова, Зидаров 2012: В. Петрова, П. Зидаров. Геомагнитно проучване на археологически обект до Чокоба–Казлача, Сливенско. – Археологически открития и разкопки през 2011 г. София, 2012, 52 – 54.

Петрова и др. 2011: В. Петрова, С. Бакърджиев, И. Илиев, М. Люнчева**.** Спасителни археологически проучвания на късноеолитен обект № 21, ЛОТ 3, АМ „Тракия“ (км 275+250 – 276+100). – Археологически открития и разкопки през 2010 г. София, 2011, 60 – 62.

Сидера, Льогран 2008: И. Сидера, А. Льогран. Методи и средства за технологични и функционални изследвания на праисторическата костна индустрия. – Археология, 1 – 4, 2008, 7 – 22.

Цалкин 1961: В. Цалкин. Изменчивость метаподии у овец. – Бюллетень Московского общества испытателей природы, отдел Биологии, 66, 5, 1961, 115.

Цанков и др. 1995a: Ц. Цанков, Р. Наков, Н. Недялков, Д. Ангелова. Геоложка карта на България М 1:100 000. К. л. Нова Загора. София, 1995.

Цанков и др. 1995b: Ц. Цанков, Р. Наков, Н. Недялков, Д. Ангелова. Обяснителна записка към геоложка карта на България М 1:100 000. К. л. Нова Загора. София, 1995, 86.

Витезовић 2012: С. Витезовић. Коштана индустрија са локалитета Витково–Трифуновићи (ископавања 2001 године). – Крушевачки зборник, 15, 2012, 351 – 374.

Bacvarov et al. 2010: K. Bacvarov, V. Bozhilov, E. Anastasova. The prehistoric site at Harmanli, southeast Bulgaria. – Studia Praehistorica, 13, 2010, 135 – 168.

Beldiman 2007: C. Beldiman. Industria materiilor dure animale în preistoria României. Resurse naturale, comunităţi umane şi tehnologie din paleoliticul superior până în neoliticul timpuriu. – Studii de Preistorie, 2007, Supplementum 2.

Benecke 2001: N. Benecke. Die Tierwelt Thrakiens im Mittelholozän (ca. 6000 – 2000 v. Chr.) – anthropogene und natürliche Komponenten. – In: E. May, N. Benecke (eds.). Beiträge zur Archäzoologie und Prähistorischen Anthropologie, Band III. Stuttgart, 2001, 29 – 38.

Bozhilov 2002: V. Bozhilov. Keramikkomplex aus dem Horizont II – I (Schichtenfolge Karanovo IV). – In: S. Hiller, V. Nikolov (Hrsg.). Karanovo, Bd. II. Die Ausgrabungen in O19. Wien, 2002, 83 – 108.

Bozhilov 2005: V. Bozhilov. Keramik der Stufe Karanovo IV. – In: S. Hiller, V. Nikolov (Hrsg.). Karanovo, Bd. IV. Die Ausgrabungen im Nordsüd-Schnitt, 1993 – 1999. Wien, 2005, 64 – 72.

Bozhilova et al. 2012: E. Bozhilova, M. Lazarova, S. Tonkov. The postglacial vegetation history of the Western Rhodopes Mountains. – In: P. Beron (ed.). Biodiversity of Bulgaria 4. Biodiversity of Western Rhodopes (Bulgaria and Greece) II. Sofia, 2012, 11 – 19.

Camps-Fabrer 1979: H. Camps-Fabrer (ed.). Industrie de l'os et bois de cervidé durant le néolithique et âge des métaux. Première réunion du groupe de travail no. 3 sur l'industrie de l'os préhistorique. Paris, CNRS, 1979.

Camps-Fabrer 1990: H. Camps-Fabrer. Fiches typologiques de l'industrie osseuse préhistorique. Cahier III: Poinçons, pointes, poignards, aiguilles. Aix-en-Provence: Université de Provence.

Camps-Fabrer et al. 1998: H. Camps-Fabrer, S.-Y. Choi, J.-L. Pascual Benito, N. Provenzano. Objet à biseaux pris sur os non fendu. – In: H. Camps-Fabrer, P. Cattelain, S.-Y. Choi, E.

David, J.-L. Pascual Benito, N. Provenzano, D. Ramseyer (ред.) Biseaux et tranchants. Fiches typologiques de l'industrie osseuse préhistorique, Cahier VIII. Treignes, 1998, 51 – 77.

Chapman, Gaydarska 2007: J. Chapman, B. Gaydarska. Parts and Wholes. Fragmentation in Prehistoric Context. Oxbow Books, Oxford, 2007.

Comşa 1959: E. Comşa. Săpături de salvare la Bogata şi Boian. – Materiale şi cercetări Arheologice, V, 1959, 115 – 125.

Dimitrov 2003: K. Dimitrov. Die Artefakte aus Felsstein und ihre Nachahmungen. – In: H. Todorova (her.). Durankulak. Die Prähitorischen Gräberfelder von Durankulak. Band II, Teil 1. Sofia, 2003, 207 – 212.

Filipovic et al. 1998: L. Filipovic, M. Lazarova, I. Stefanova, M. Petrova. Development of vegetation in Mt. Sredna Gora during the Holocene. – Phytologia Balcanica, 4, 1998, 13 – 19.

Green 1979: F. J. Green. Phosphatic mineralization of seeds from archaeological sites. – Journal of Archaeological Science, 6, 1979, 279 – 284.

Greenfield, Fowler 2005: H. Greenfield, K. Fowler. The Secondary Products Revolution in Macedonia. – Britisch Archaeological Reports, International Series 1414, 2005.

Haak 1965: D. Haak. Metrische Untersuchungen an Röhrenknochen bei Deutschen Merinolandschafen und Heidschuncken. Diss. München 1965.

Huttunen et al. 1992: A. Huttunen, R.-L. Huttunen, Y. Vasary, H. Panovska, E. Bozhilova. Late glacial and Holocene history of flora and vegetation in the Western Rhodopes Mountains, Bulgaria. – Acta Botanica Fennica 144, 1992, 63 – 80.

Iliev 2002: I. Iliev. Die Karanovo IV-Siedlung in Elhovo – "Turskoto kjuše" und die ostägäischen Einflusse an der unteren Tundža. – In: M. Lichardus-Itten, J. Lichardus, V. Nikolov (Hrsg.). Beiträge zu jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien. Bonn, 2002, 437 – 448.

Ivanova et al. 2016: M. Ivanova, F. Schlütz, N. Benecke. Subterranean silos at Fidvár near Vráble, Southwestern Slovakia: a study of artefact distribution, soil chemistry and microscopic remains in fill deposits. – In: K. Rassmann et al. (eds.). Fidvár near vrable. Interdisciplinary Studies, 2016, 257 – 271.

Jarvis et al. 2008: A. Jarvis, H. I. Reuter, A. Nelson, E. Guevara. Hole-filled SRTM for the globe Version 4, available from the CGIAR-CSI SRTM 90m Database (http://srtm.csi.cgiar.org).

Kănčev, Kănčeva-Ruseva 2002: M. Kănčev, T. Kănčeva-Ruseva 2002. Tonschalen aus der spätneolithischen Siedlung "Chlebozavoda" in Nova Zagora. – In: M. Lichardus-Itten, J. Lichardus, V. Nikolov (Hrsg.). Beiträge zu jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien. Bonn, 2002, 449 – 470.

Kănčeva-Ruseva 2000: T. Kănčeva-Ruseva. Deckel aus der spätneolithischen Siedlung Chlebozavoda. – In: S. Hiller, V. Nikolov (Hrsg.). Karanovo, Bd. III. Beiträge zum neolithikum in Südosteuropa. Wien, 2000, 117 – 124.

Leshtakov 2016: K. Leshtakov. Krushaka evidence and the Late Neolithic period in the South Bulgarian Black sea littoral. – In: Studia Archaeologica Universitatis Serdiciensis, 6, 2016, 5 – 99.

Lichardus, Iliev 2000: J. Lichardus, I. Iliev 2000. Die frühe und mittlere Neolithikum an der unteren Tundža (Südostbulgarien). Ein Beitrag zu den chronologischen und kulturellen Beziehungen. – In: S. Hiller, V. Nikolov (Hrsg.). Karanovo, Bd. III. Beiträge zum neolithikum in Südosteuropa. Wien, 2000, 75 – 108.

Lichardus et al. 2002: J. Lichardus, I. Iliev, Ch. Christov. Die Karanovo I-IV-Perioden an der unteren Tundža und ihre chronologishe Stellung zu den benachbarten Gebieten. – In: M. Lichardus-Itten, J. Lichardus, V. Nikolov (Hrsg.). Beiträge zu jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien. Bonn, 2002, 325 – 410.

Lillios 1999: K. Lillios. Objects of Memory: The Ethnography and Archaeology of Heirlooms. – Journal of Archaeological Method and Theory, vol. 6, 1999, 3, 235 – 262.

Marinova 2006: E. Marinova. Vergleichende paläeoethnobotanische Untersuchung zur Vegetationsgeschichte und prähistorischen Landnutzung in Bulgarien. Dissertationes

Botanicae. J. Cramer in Gebr. Borntraeger Verlagsbuchhandlung, Science Publishers (Stuttgart) nr. 401.

Marinova, Popova 2008: E. Marinova, Tz. Popova. *Cicerarietinum* (chick pea) in the Neolithic and Chalcolithic of Bulgaria: implications for cultural contacts with the neighbouring regions? – Vegetation History and Archaeobotany, 17, 2008, 73 – 80.

Nandris 1971: J. G. Nandris. Bos Primigenius and the Bone Spoon. London, 1971.

Nandris, Camps-Fabrer 1993: J. Nandris, H. Camps-Fabrer. Fiche cuillers à base en V du FTN. – In: J. Allain, A. Averbouh, H. Barge-Mahieu, C. Beldiman, D. Buisson, H. Camps-Fabrer, P. Cattelain, S.-Y. Choi, J. G. Nandris, M. Patou-Mathis, A. Peltier, N. Provenzano, D. Ramseyer, Éléments récepteurs. Fiches typologiques de l'industrie osseuse préhistorique, Cahier VI (Treignes 1993), 153 – 162.

Neagu 2003: M. Neagu. Neoliticul mijlociu la Dunărea de Jos. Călăraşi, 2003.

Nikolov 1997: V. Nikolov. Die neolithische Keramik. – In: S. Hiller, V. Nikolov (Hrsg.). Karanovo. Die Ausgrabungen im Südsektor 1984 – 1992. Salzburg-Sofia, 1997, 105 – 146.

Nikolov 2011: V. Nikolov. A reinterpretation of Neolithic complexes with dug-out features: pit sanctuaries. – Studia Praehistorica, 14, 2011, 91 – 119.

Niţu 1969: A. Niţu. Representari antropomorfe pe ceramica de tip Gumelnitsa A. – Danubius, 2-3, 1969, 21 – 43.

Parzinger, Schwarzberg 2005: H. Parzinger, H. Schwarzberg. Aşağı Pınar II. Die mittel- und spätneolithische Keramik. Mainz, 2005.

Pascual Benito 1998: J. L. Pascual Benito. Utillaje óseo, adornos e ídolos neolíticos valencianos. Valencia, 1998.

Petrova et al. 2014: V. Petrova, E. Marinova, A. Fidanoska, I. Dedov, I. Hadzipetkov, C. Nachev, N. Tzankova. Environnement naturel et utilisation des matières premières à la fin du VIe millénaire av. J. C. à la lumière des études du site archéologique Hadzidimitrovo, Yambol, Bulgarie. – In: L`impact anthropique sur l`environment durant le Néo-Énéolithique du Sud-Est de l`Europe. In Honorem Dr. Gheorghe Dumitraia, 2014, 98 – 102.

Provenzano 2004: N. Provenzano. Fiche terminologie du travail des matières osseuses, du paléolithique aux âges des métaux. – In: D. Ramseyer (ed.). Matières et techniques. Fiches de la Commission de nomenclature sur l'industrie de l'os préhistorique. Cahier XI. Paris, CNRS, 2004, 29 – 37.

Riehl, Marinova 2008: S. Riehl, E. Marinova. Mid-Holocene vegetation change in the Troad (W Anatolia): man-made or natural? – Vegetation History and Archaeobotany, 17, 2008, 297 – 312.

Russell 1990: N. Russell. The Bone Tools. – In: R. Tringham, D. Krstić (eds.). Selevac: A Neolithic village in Yugoslavia, Institute of Archaeology, University of Los Angeles. Monumenta Archaeologica 15. Los Angeles, 1990, 521 – 548.

Russell 2006: N. Russell. Çatalhöyük worked bone. – In: I. Hodder (ed.). Çatalhöyük perspectives: reports from the 1995 – 99 seasons. British institute at Ankara, 2006, 339 – 367.

Russell 2012: N. Russell. Worked bone from the BACH area. – In: R. Tringham, M. Stevanović (eds.). BACH Area Reports from Çatalhöyük. Los Angeles, 2012, 347 – 359.

Schramm 1967: Z. Schramm. Kosci dlugie a wysokosc w klebie u kozy. – Roczniki Wyzsej Szkoly Roiniczej w Poznaniu, 36, 1967, 89 – 105.

Semenov 1976: S. A. Semenov. Prehistoric technology. An experimental study of the oldest tools and artefacts from traces of manufacture and wear. Wiltshire, 1976.

Sidéra 2011: I. Sidéra. Fabriquer des cuillers en os: l'exemple de Kovacevo. – In: V. Nikolov, K. Bacvarov, M. Gurova (ред.). Festschrift for Marion Lichardus-Itten. Studia Praehistorica 14, 2011, 55 – 62.

Stratouli 1998: G. Stratouli. Knochenartefakte aus dem Neolithikum und Chalkolithikum Nordgriechenlands. Beiträge zur Ur und Frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer-Kulturraumes, 32. Bonn, 1998.

van der Veen 2007: M. van der Veen. Formation processes of desiccated and carbonised plant remains – the identification of routine practice. – Journal of Archaeological Science, 34, 2007, 968 – 990.

Vitezović 2007: S. Vitezović. Koštana industrija u neolitu srednjeg pomoravlja. Magistarska teza. Beograd, 2007.

Vitezović 2011: S. Vitezović. Koštana industrija u starijem i srednjem neolitu centralnog Balkana. Doktorska disertacija. Beograd, 2011.

Vitezović 2013: S. Vitezović. Bone industry from Starčevo-Grad. Technology and typology. – In: F. Lang (ed.). The Sound of Bones. Proceedings of the 8th Meeting of the ICAZ Worked Bone Research Group in Salzburg 2011. Archaeo Plus. Schriften zur Archäologie und Archäometrie der Paris Lodron-Universität Salzburg 5. Salzburg, 2013, 263 – 276.

Vitezović 2016: S. Vitezović. Metodologija proučavanja praistorijskih koštanih industrija. Beograd, 2016.

Vitezović 2021: Praistorijski lokalitet Pločnik kod Prokuplja: koštana industrija (istraživanja 1996–2011. godine). Beograd, 2021.

Von den Driesch, Boessneck 1974: A. Von den Driesch. J. Boessneck. Kritische Anmerkungen zur Widerristhöhenberechnung aus Längenmßen vor- und frühgeschichtlicher Tierknochen. Säugtierkundliche Mitteilungen, 22, 1974, 325 – 348.

Zidarov 2008: P. Zidarov. Pointed bone tools from Magura Gorgana. – In: S. Hansen et al. Der kupferzeitliche Siedlungshügel Măgura Gorgana bei Pietrele in der Walachei. – Eurasia Antiqua, 14, 2008, 39 – 45.

Zidarov 2014: P. Zidarov. Knochen- und Geweihgeräte: Traditionen und Praktiken im Alltag der Einwohner von Ovčarovo-Gorata. – In: R. Krauß (Hrsg.). Ovčarovo – Gorata. Eine frühneolithische Siedlung in Nordostbulgarien. Archäologie in Eurasien, 29, 2014, 250 – 270.

Archaeological excavations at a Late Neolithic pit site near the village of Hadzhidimitrovo, Yambol region

Viktoria D. Petrova, Margarita Lyuncheva, Iliya Iliev, Marlena Yaneva, Valentin Nikolov, Selena Vitezović, Petar Zidarov, Krastan Mitov, Iliya Hadzhipetkov, Stanimira Taneva, Zlatozar Boev, Aneta Fidanoska, Ivanka Hristova, Elena Marinova

SUMMARY

The Late Neolithic pit site Hadzhidimitrovo is located in the Eastern Balkans, 13 km to the northwest of Yambol, ca. 1 km to the northwest of the centre of the eponymous village, within the Sliven depression (fig. 1).

The relief consists of plains with adjacent hills that reach 100 – 150 masl. The climate is Transitional Continental, with relatively mild winters, low annual precipitation (541 mm), mean annual high temperature of 17.9°C and mean annual low temperature of 6.4°C. The area is part of the Aegean drainage basin, with Tundzha River being the largest and primary draining body. Ground waters are of the ground-pores waters type. The soils in the Sliven depression are of two primary types: vertisols, rarely associated with luvisol and/or maroon soils, with the archaeological site situated on vertisoils.

The study region encompasses the southern part of the Sliven-Straldzha depression of the Srednogorie morphostructural zone (fig. 2). The site sits on relics of the first fluvial terrace of the Tundzha River (10 – 13 м), cut by short river valleys and dry ravines running north to the main river valley. The genesis of the terrace is accumulative-erosive. The archaeological site is situated on soil profile, formed on Pleistocene-Holocene deluvial-prolluvial deposits. The region is characterized by primarily Quaternary sediments of Pleistocene and Holocene age. These include the alluvial sediments on the Tundzha flood-

plain, consisting of sands and finer and coarser gravel, with estimated thickness of up to 30 m; the deluvial-proluvial sediments at the foothills to the south of the archaeological site, manifested through heterogeneous sub-rounded pieces of the source-rocks – sandstones, limestones and igneous rocks with presumed thickness of up to 15 m; the clay sediments of the Glufichevo Gravel-Clay Formation, as well as of rocks of the Upper Cretaceous series, represented through an alternation of sediment rocks – sandstones, marls and limestones with tuff and tephroids – and flows and intrusions of igneous rocks, with outcrops to the east, west and south of the site (fig. 3).

The site was studied through rescue archeological excavations in 2008-2010. An area of 14.8 decares was excavated, in which a total of 252 excavated features (pits, complexes of pits and postholes) were registered (fig. 6. 2). They belong to the Late Neolithic culture Karanovo IV, with the exception of a pit dating from the Late Iron Age. Five stratigraphic units are identified, distinguished on the basis of the structure and color of the sediment (bottom to top) (fig. 6. 1): unit A – sterile horizon; unit B – brown, clay layer; unit C – light brown loose layer; unit D – gray-black solid layer mixed with burnt daub pieces and charcoal; unit E – surface layer; the archaeological features are pits, pit complexes, postholes.

Depending on the shape, size and method of filling, four groups of pits are defined. Those of the first group have cylindrical shape, round diameter of 65 cm to 1.30 m and a depth of 1.10 m (fig. 7. 1). They are filled with layers of whole or fragmented ceramic vessels and various finds. A specific feature is their "sealing" with burnt building debris. The second group of pits have irregular, oval shapes with sloping or vertical walls and uneven bottom. Their sizes vary from 1.30 to 6.10 m (fig. 7. 2). In some animal horns or skulls are placed. The third group of pits have irregular oval shapes with dimensions of 1.55 to 7.20 m, sloping walls and a depth of 1 m (fig. 7. 3). A distinctive feature is the formation of a shallower part or stepped sections formed in the walls. Their deep parts are filled with levels of fragmented ceramic vessels, secondarily burnt pieces of daub and various finds. The pits of the fourth group have irregular shapes and consist of two or three smaller hollows. Their dimensions are from 1.30 to 6 m, the depth is up to 80 cm, their fill is homogeneous and contains small amount of archaeological artefacts.

A total of eight complexes (I – VIII) with different sizes and similar structure, which consist of different numbers of smaller pits, were studied (figs. 8 – 11). Seven are located in the southwestern part of the site and belong to the developed stage of Karanovo IV culture in Hadzhidimitrovo. Their area varies from 90 to 307 square meters, and the distances between them are from 2 to 35 meters. The eighth complex is located in the northeastern part of the study area and presents to the final stage of habitation of the site.

The studied postholes are concentrated at both ends of the studied area. Some of them break pits, which suggests that they belong to a later stage of the site's habitation.

The characteristics of the studied material culture, combined with the results of 29 radiocarbon dates show that the entire period of existence of the archaeological site fits in the range of 5350/5300 – 4850/4800 cal. BC. Except for one early stage, it covers the period Karanovo IV in which two stages are defined: developed (5200 – 5000 cal. BC) and final (5200 – 4850/4800 cal. BC).

The spatial location of the studied archaeological features shows that the pits and seven complexes that existed during the developed stage are concentrated mainly in the southwestern part of the study area. The pits from the final stage are much smaller than the previous ones and are concentrated mainly in the northeastern part of the studied area, next to Mahlensko Dere. Probably, the postholes also belong to this occupation period.

The pottery from the excavated pits and pit complexes is marked by exceptional diversity in form and ornamentation. Vessels with a gray-black to black surface predominate sligthly in the developed stage of the Karanovo IV period in Hadzhidimitrovo, while in the

final stage, it is those with light to dark brown surface. In the final stage the number of vessels with burnished, almost polished, surface increases but there is a decline of those covered with red slip.

The main forms in the developed stage of Karanovo IV period in Hadzhidimitrovo (figs. 12 – 20) include: *dishes* with inverted conical or hemispherical body, some of them with internally thickened mouth rim; c*arinated dishes* in which most popular are bowls with bend rim (*Knickrandschalen*); *tubs* (*straight sided bowls*) with slightly inverted conical body, some of them with flared rim*; cups* (*type I and II*) with cylindrical, inverted conical, cylinder-conical, barrel-shaped or with an S-shaped profile; *bowls* (*type I and II*) recorded in great diversity of shapes with domination of those with biconical body; *deep bowls* with barrel-shaped, rounded biconical, biconical or nearly spherical body; *jars type I* – holemouth pots with deep body and convex walls or with a bi-conical or spherical shape*; jars type II – necked pots* (with low to high neck) with spherical, or most often biconical body*; jugs* with medium-high to high and biconical body*; lids* with discoid or hemispherical and conical shape, as well as two-partite lids*; double-opened vessels*.

Vessels with coarse to smoothed surface are decorated primarily with applied or raised plastic ornaments, impresso, but also incised and stabbed decoration. Barbotine is rare. Vessels with well-smoothed to burnished surface are richly decorated with channeling, incised, often incised and white-incrusted, and stabbed decoration, and less often – plastic components. The main decorative techniques are often combined with each other as well as combinations of those techniques.

In the final stage of Karanovo IV period in Hadzhidimitrovo the main forms are preserved but the diversity of body shape decreases (figs. 21 – 27), although new series appears within the main forms. The main decorative techniques remain in use, but the diversity in terms of combinations is considerably reduced. Combinations unknown in the previous stage appear. A new decorative technique is registered – matt white painted decoration. Channeling is less commonly encompassing the entire surface of the vessels. Often the channels are shallower. A similar trend is noticed in incised decoration. On some opened bowls it is replaced by fields of scratched lines filled with white paste.

The pottery assemblage from the Late Neolithic pit site of Hadzhidimitrovo demonstrates traits peculiar to the Middle Tundzha River area and presents a local phenomenon within the range and development of the Karanovo IV period. Some of those traits have good parallels in simultaneous sites both in Northern and Eastern Thrace.

An abundant assemblage of bone artefacts was also recovered at this site, comprising approximately 800 artefacts. These included finished tools, ornaments, and also a certain number of technical pieces – manufacture debris and semi-finished items. Mainly bones were used (*tibiae*, *metapodials*, long bones, ribs, etc.), followed by red deer antlers and occasionally teeth. Pointed tools included awls produced from longitudinally split metapodial bones from sheep/goats, usually with the distal epiphysis preserved at the basal part (figs. 29. 5, 7, 8, 10, 12, 14; 32. 1, 2, 4, 7, 10), awls and double awls produced from large mammal ribs (figs. 30. 1 – 6; 32. 6), fine pointed tools – needles (figs. 29. 4, 11), and heavy points (fig. 29. 1), produced from different bones. Chisels were made from long bones (fig. 31. 1), while burnishing tools include spatulae from unsplit ribs (fig. 31. 6, 13; 32. 11), spatulae-awls (figs. 29. 9, 13, 16; 32. 9, 12), combined tools with two working ends (fig. 33. 12), spatulae-chisels from sheep/goat tibiae (fig. 30. 7-10), etc. The assemblage also includes items such as worked astragals, spoons, and diverse ornamental items – decorations in the shape of a cylinder, ring-shaped ornaments, different pendants, etc (fig. 33). The presence of manufacture debris shows that the production of bone items was carried out within the site.

The stone tools from Hadzhidimitrovo are mainly made from local raw materials, such as sandstone and andesite. The ground stone tools (adzes, chisels and axes) represent

the main part of those tools. This group includes not only finished tools but also 25 preforms, the majority of which are in the final stage of production in which the cutting edge is finalized. The second biggest is the hammerstone group. Those tools were made predominantly from rocks from secondary deposits. The abrasives are rare. There were just entire 5 milestones documented. Of particular interest are the 12 whole and one fragmented polishers. Those tools were made predominantly from quartz pebbles and had a fine use wear on their surface.

Several rare tool forms for that region were also registered, such as stone hammers (fig. 35. 2), a component of an arrow rectifier (fig. 35. 5), drill cones from the production of hafted tools (fig. 35. 10) and fragment of a mace head (fig. 35. 3). Three different forms of pendants (fig. 35. 8, 11) and seven fragments of marble tubes (fig. 35. 9) were also found.

Feature 85 (complex VII) is of a special interest. Here were documented 22 ground stone tools (fig. 34). The majority were made from local raw materials. However, a particular type of sandstone with volcanic tuff was also present, the sources of which are situated some 50 km to the east of the site. The reason for the high number of tools in the pit is unclear. However, some of the tools could have been used in the digging of the pit and some in the preparation of a wooden construction, the trace of which are represented by the found wooden fragments. The fragments of tools in feature 85 (fig. 34. 11 – 13, 16 – 19) could be explained by their disposal after the use or be connected with a particular ritual practice.

The flint assemblage consists of more than 4000 artifacts which originate from stratigraphic layers and also from pits. The macro- and microscopic study of the raw materials demonstrate the prevalence of Ludogorski flint in the assemblage (ca. 70% of all artefacts). Raw materials from the Eastern Rhodope Mountains and from local sources around the settlement are also distinguished. A tendency is observed for exploitation of unipolar cores, mainly for bladelets. A microlithisation is also visible in the cores and tools, and in the debitage products. Debitage flakes are distinguished among the flakes, and also tools on flakes – a series of end-scrapers on small flakes (fig. 36. 12 – 15). The tools do not demonstrate typological variety. Most numerous are the end-scrapers, as those on small flakes prevail. The perforators (fig. 37. 1 – 4) demonstrate small typological variety, mainly in the forming of the working surface – the tool tip. The group of the geometric microliths is quite interesting. It contains the most number of artefacts among the series published thus far.

A total of 10161 animal bones and bone fragments were analysed, of which 7761, or 76.38%, had been identified to species, with the remaining 2400, or 23.62%, identified to size class. The largest portion of the identifiable to genus osteological material, or 94.33%, and 88.01% of the minimum number of individuals, belongs to domestic animals (NISP = 7321; MNI = 367), and the remaining 5.67% and 11.90% of the minimum number of individuals – to wild animals (NISP = 440; MNI = 50). The examined osteological material derives from 107 pits of four different types. The material was examined by pit as well as by pit type. No indication of standardization of the quantity of the bones, or the attested species emerged from the comparison. Of the domestic animals, prevalent are sheep and goat, cattle rank second, and the domestic pig has third place, followed by dogs. Prevalent among the wild taxa, represented almost equally, are red deer and wild boar. The aurochs is the next most common wild taxa. Besides hare, which is slightly more common in the sample, the other wild taxa attested at Hadzhidimitrovo are identified by a single or just a few bone fragments: beaver, otter, bear and tortoise.

The examined avian bone assemblage includes 29 bones and bone fragments of at least 17 individuals. They belong to 9 bird species of 6 families and 6 orders. All identified birds are wild. Species composition: Greylag goose (*Anser anser*), Lesser white-fronted goose (*Anser erythropus*), mallard (*Anas platyrhynchos*), Eurasian wigeon (*Anas penelope*), Grey heron (*Ardea cinerea*), Northern goshawk (*Accipiter gentilis*), Great bustard (*Otis tarda*), Wood pigeon (*Columba palumbus*) and Tawny owl (*Strix aluco*).

The remains of birds constitute 0.28% of all collected archaeozoological material, 4.07% of the number of individuals and 47.4% of the composition of identified species of wild animals. Although not numerous, the assemblage provides important information about the distribution of the identified bird species in the past and the natural environment in the surroundings of the site.

The archaeobotanical investigation of the site comprises the analysis of charred plant macrofossils and wood charcoals preserved in 87 samples obtained from 31 pit features. This study provides an insight into the Late Neolithic plant subsistence practices and the local palaeoenvironment. The results show a wide range of annual crops dominated by hulled wheats, mainly einkorn (*Triticum monococcum*), followed by cultivated pulses like bitter vetch (*Vicia ervilia*) and lentil (*Lens culinaris*). The main crops found at the site are also the major crops grown during the Late Neolithic in the most archaeobotanically studied sites in Southern Bulgaria. Further elements of the plant economy such as oil/fiber (*Linum usitatissimum*) and gathered fruits (*Cornus mas*, *Ficus carica*, *Rubus idaeus* s.l., *Prunus* sp., *Vitis vinifera*) are also attested at the site. The charcoal analysis indicates oak forests with a large participation of shrubland/forest edge components, as well as riparian woodland. The small amount of charred wood (119 identified fragments as compared to nearly 2000 seeds/fruit), as well as the presence of a variety of species with low fuel quality suggest a certain lack of wood resources, as well as dominance of rather open landscape most probably with forest-steppe character in the vicinity of the site.

The systematization of the main characteristics of the pits from Hadzhidimitrovo shows advanced planning for their construction. It also revealed the main features that show how they were used: layers of whole or partial ceramic vessels, ceramic fragments and various small finds; “sealing” by dense burnt materials; traces of embers; placement of horns or skulls of cattle (*Bos taurus*); concentration of a certain type of artifacts in one pit; deliberate fragmentation; parts or whole of lightly fired or unfired ceramic vessels; reccuring arrangement of semi-inverted ceramic vessels. These results suggest prior consideration of how to deposit, as well as the choice of artifacts and their placement in the pits. They place the Late Neolithic pit site at Hadzhidimitrovo within the discussion of ritual complexes and practices during the Neolithic and Chalcolithic on the Balkans.

Спасително проучване на обект от късния неолит, ранната бронзова и късната желязна епоха до с. Събрано, Новозагорско (ЛОТ 2, обект № 12 по трасето на АМ „Тракия“)

Живко Узунов[1], Ваня Н. Петрова[2], Надежда Тодорова[3], Таня Христова[4]

[1] Живко Узунов, Департамент по археология, Нов български университет, ул. „Монтевидео“ № 21, София 1618, jivko_uzunov@abv.bg
[2] Ваня Н. Петрова, Секция за тракийска археология, Национален археологически институт с музей, Българска академия на науките, ул. „Съборна“ № 2, София 1000; vanyapetrova18@gmail.com
[3] Надежда Тодорова, Катедра „Археология“, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, бул. „Цар Освободител“ № 15, София 1504; ntodorovabg@yahoo.com
[4] Таня Христова, Секция за тракийска археология, Национален археологически институт с музей, Българска академия на науките, ул. „Съборна“ № 2, София 1000; thristova1975@gmail.com

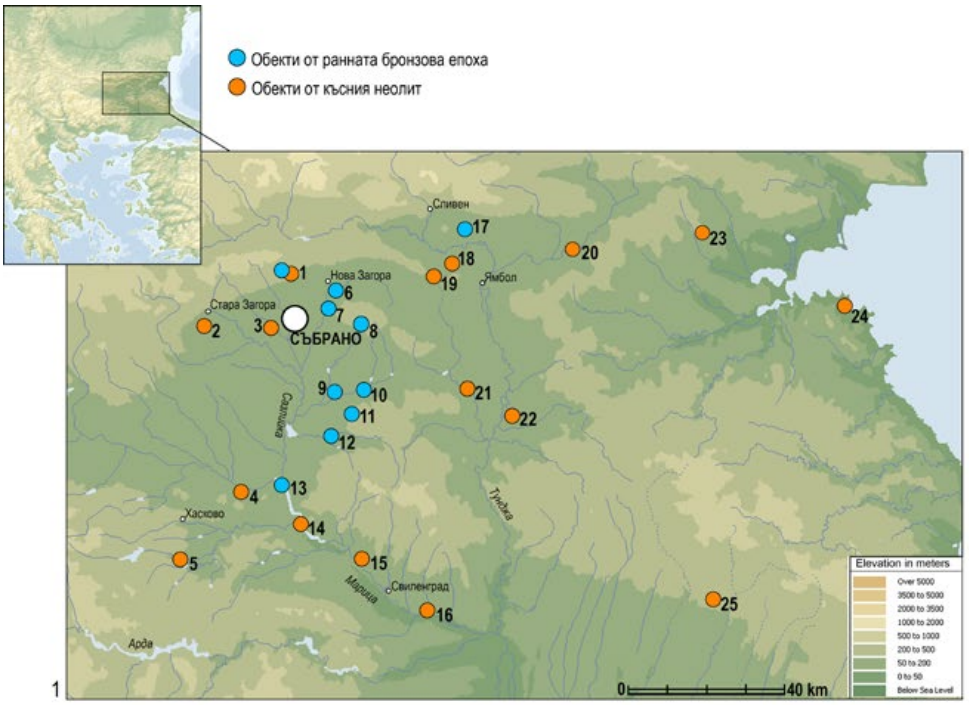
Ключови думи: *Горнотракийска низина, късен неолит, късна бронзова епоха, ранна желязна епоха, ями, ров, плосък гроб*

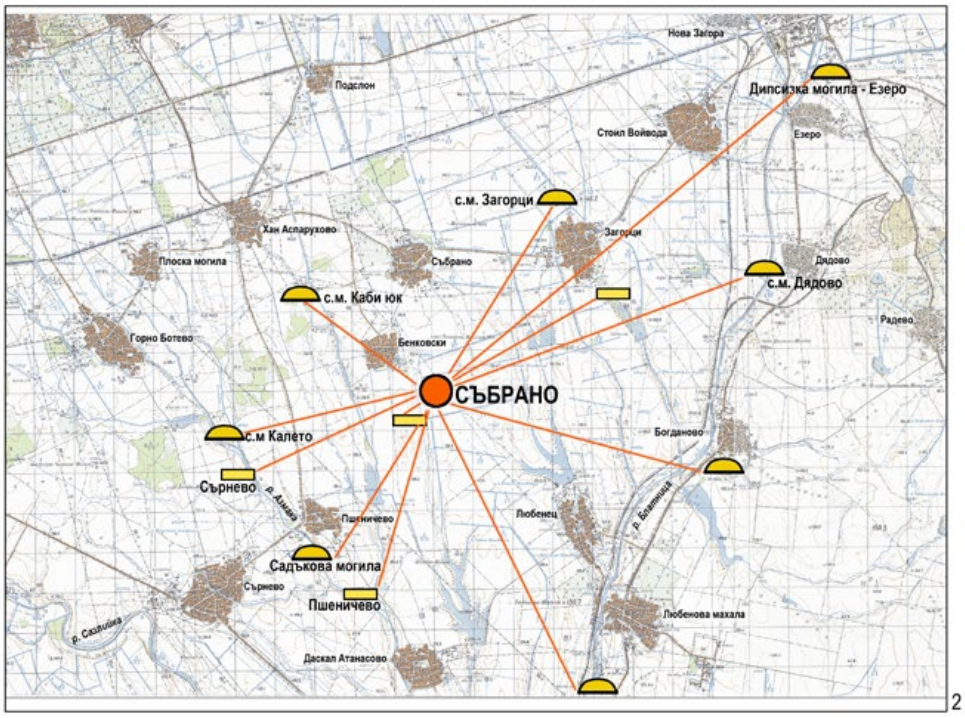
Key words: *Upper Thracian plain, Late Neolithic, Early Bronze Age, Late Iron Age, pits, ditch, flat grave*

Предмет на настоящата статия са резултатите от спасителното археологическо проучване на обект с материали от праисторията и късната желязна епоха, проведено през 2008 – 2009 г. във връзка със строежа на ЛОТ 2 на АМ „Тракия“[1]. Разкопките обхващат площ от 6 дка върху участък от трасето на магистралата с дължина 150 м. В границите на тази площ са проучени ями от края на късния неолит, структури, отнасящи се към ранната бронзова епоха (участък от кръгъл ров и колективен гроб), материали и ями от средата на I хил. пр. Хр. (Божкова, Узунов 2010).

Обектът попада административно в землището на с. Събрано, община Нова Загора и отстои на 3,3 км южно от селото (географски координати N 42˚24’11”, E 25˚54’33”) и на 1,7 км югоизточно от с. Бенковски. Разположен е в равнинна местност в границите на Загорското понижение, което заема източната част на Горнотракийската низина (обр. 1). В геоложко отношение съвременният терен е формиран върху наносни конуси в подножието на Сърнена Средна гора, върху които през кватернера се натрупват езерно-блатни алувиални седименти. Те са основа за съвременната почвена покривка на района, доминирана от излужени смолници (Велков 2009, 177). Обектът е разположен в слабо отточна област, заобиколен е от малки сезонни

[1] Обектът е проучен под № 12 от трасето на ЛОТ 2 на АМ „Тракия“ (км 231+950 – 232+100). Ръководители на сондажното (2008 г.) и последвалото пълно (2009 г.) археологическо проучване на засегнатата част от обекта са съответно К. Велков (ИМ – Твърдица) и А. Божкова (НАИМ – БАН). Авторите им изказват своята благодарност за предоставената възможност да публикуват материалите от разкопките.

Обр. 1. 1. Карта на обекти от късния неолит и РБЕ, цитирани в текста: 1. Карановo; 2. Берекетска могила; 3. Сърнево; 4. Нова Надежда; 5. Орлово; 6. Езеро; 7. Дядово; 8. Сокол; 9. Голяма Детелина; 10. Овчарица 2; 11. Полски Градец – Ветата мая; 12. Медникарово; 13. Симеоновград – Чавдарова чешма; 14. Харманли; 15. Дана бунар; 16. Хауза; 17. Камен – Габрова могила; 18. Хаджидимитрово; 19. Чокоба; 20. Маленово; 21. Драма; 22. Турското кьоше; 23. Крушака; 24. Аклади чеири; 25. Ашаъ пънар; 1. 2. Карта на праисторическите обекти в района на Събрано

Fig. 1. 1. Map of Late Neolithic and Early Bronze age sites, mentioned in the text: 1. Karanovo; 2. Bereketska Mogila; 3. Sarnevo; 4. Nova Nadezhda; 5. Orlovo; 6. Ezero; 7. Dyadovo; 8. Sokol; 9. Golyama Detelina; 10. Ovcharitsa 2; 11. Polski Gradets – Vetata Maya; 12. Mednikarovo; 13. Simeonovgrad – Chavdarova Cheshma; 14. Harmanli; 15. Dana Bunar; 16. Hausa; 17. Kamen – Gabrova Mogila; 18. Hadzhidimitrovo; 19. Chokoba; 20. Malenovo; 21. Drama; 22. Turskoto Kyoshe; 23. Krushaka; 24. Akladi Cheiri; 25. Asağı Pınar; 1. 2. Map of the prehistoric sites in the vicinity of Sabrano

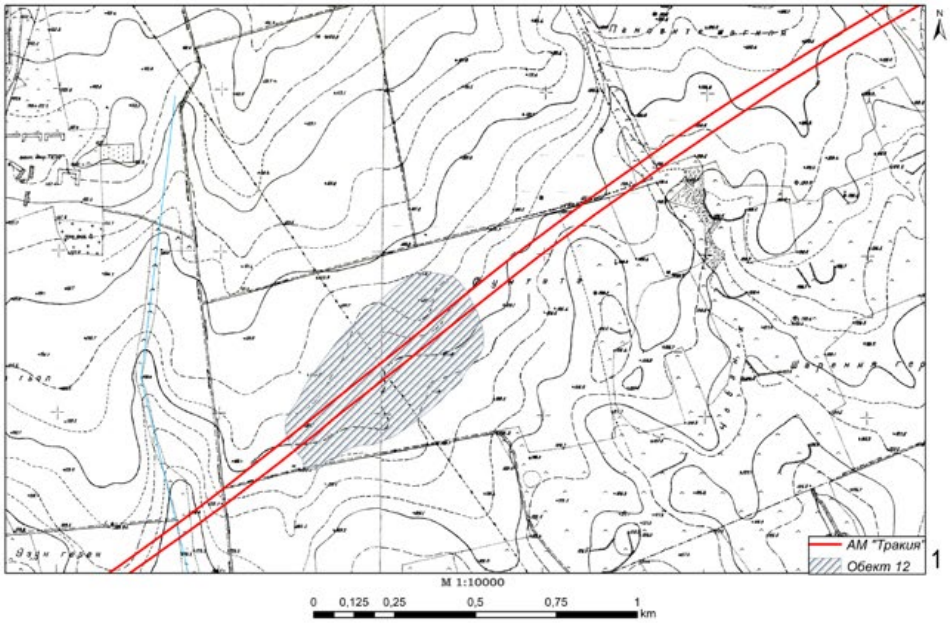
дерета и ровини, които се оттичат на юг към р. Сазлийка през притоците ѝ Блатница и Оряховска. На около 60 м северно от трасето на магистралата, непосредствено над обект 12, по време на теренните издирвания и изготвянето на ОВОС на ЛОТ 2 през 1997 г. е регистрирано ниско могилообразно издигане на терена, известно като Дядо Иванова могила (161 м надм. в.), по повърхността на което се съобщава за материали от халколита, бронзовата епоха и РЖЕ (Велков 2009, 178). Въпреки липсата на допълнителни проучвания непосредствената близост до обекта позволява хипотезата, че праисторическите структури, проучени върху трасето на магистралата, са синхронни и свързани с обитаването на ниската селищна могила. Селище от КЖЕ и римската епоха е регистрирано при редовни теренни обхождания през 1991 г. в съседните местности Фунтата и Шарения герен (Велков 2009, 178).

Културна среда

Ваня Н. Петрова

Село Събрано е разположено на границата на Новозагорска, Старозагорска и Радневска общини в район, богат на праисторически паметници, но много по-слабо проучен в сравнение с района на добре известните селищни могили Карановo, Езеро и Дядово, разположени на изток и североизток, селищните могили около Стара Загора – на запад и района на комплекс „Марица – Изток“ – на юг и югоизток. По тази причина тук ще си позволим кратък обзор на известните данни за праисторически обекти в околностите на Събрано и съседните села и новите данни, добити при спасителните проучвания по трасето на АМ „Тракия“ (обр. 1. 2).

Най-близката селищна могила отстои на 4 км северозападно от обект № 12 и на 2,5 км западно от с. Събрано, на десния бряг на р. Оряховска. Известна е под названието Кабиюк или Голямата могила и днес е присъединена към землището на съседното с. Хан Аспарухово (бивше Стамово). Кратки сведения за могилата дава Н. Койчев в книгата, посветена на археологическите паметници от Новозагорския край (1997). Според тези данни могилата е с размери 220 х 180 м и с височина 16 м, което я нарежда сред най-големите селищни могили в Горнотракийската низина. Случайни находки, събрани от повърхността и съхранявани в ИМ – Нова Загора, включват съдове и керамика от халколита и бронзовата епоха, каменни „бойни“ брадви, хромелни камъни, кремъчни артефакти (Койчев 1997, 451). През 1992 г. на върха на могилата е регистриран голям иманярски изкоп, оформен със самоходна сонда, с дълбочина 10 м. Материалите, събрани от пресяването на пръстта от изкопа, днес се съхраняват в РИМ – Стара Загора. В кратко съобщение (Калчев 1999) се споменават керамични материали, характерни за ранния (Карановo I) и късния неолит (Карановo III и IV), ранния и късния халколит и в по-ограничено количество – керамика от бронзовата и ранната желязна епоха. Самото съобщение е посветено на резултатите от сондажни проучвания на открито селище, разположено непосредствено северно от могилата, в м. Дарбоаз. Според публикуваните данни тук е установено наличието на обект с дебелина на културния пласт до 1 м и данни за обитаване през Средновековието (началото на XII в.), ранната желязна епоха, първата фаза на късния халколит и късния неолит (Карановo IV – Калояновец, Калчев 1999). Материалите от откритото селище са синхронни с тези от могилата, което позволява на автора да изкаже хипотезата за появата на селища сателити още през късния неолит. Към материалите от Голямата могила и селището северно от нея авторът се връща в по-късна статия (Калчев 2004), в която прецизира датировката в третата, последна фаза на Карановo IV – Калояновец, и формулира идеята за плавен преход от късния неолит към ранния халколит в района.

Обр. 2. Събрано: 1. Топографска карта на обекта; 2. Въздушна снимка, панорамен изглед от запад – югозапад; 3. Въздушна снимка, панорамен изглед от изток – североизток

Fig. 2. Sabrano: 1. Topographic map of the site; 2. Aerial photograph, view from thr west – south-west; 3. Aerial photograph, view from the east – northeast

Друга голяма селищна могила е разположена на 5,5 км СИ от обект 12, в землището на с. Загорци, на около 1,2 км северно от центъра на селото. Известна е под името Загорска селищна могила или Манастиря (Койчев 1997, 451 – 452)[2]. От повърхността на могилата във фонда на ИМ – Нова Загора се съхраняват множество случайни находки, сред които съдове от бронзовата епоха и халколита, каменни тесли и брадви, „бойни брадви", медни игли, антропоморфни фигурки, тежести за стан, хромелни камъни и др. (Койчев 1997, 452). През 1948 г. Г. Ил. Георгиев прави сондажни проучвания върху могилата и намира материали от бронзовата епоха и халколита, но резултатите от разкопките остават непубликувани[3].

В ЮЗ посока, приблизително на еднакво разстояние (5,25 м) са разположени други две селищни могили. Първата, известна под названието Калето или Дуанджийската могила, се намира в землището на с. Пшеничево, на около 3 км северозападно от центъра на селото, при водослива на р. Азмака и Кисикая (Бъчваров, Лещаков 2011, 576; Лещаков, Бъчваров 2017, 39 – 41, обр. 3. 6). Според материалите по повърхността на могилата тя е обитавана през късния неолит (Караново III – IV), ранния и късния халколит и ранната бронзова епоха. Интерес представлява наблюдението, че на върха на могилата се регистрират керамични фрагменти изключително от първата фаза на РБЕ – т. е. обитаването не достига края на РБЕ, а и това е най-близко разположеният синхронен на обект 12 многослоен обект със сигурни данни за обитаване в етапа Езеро А. Около могилата са регистрирани и сателитни селища от халколита и ранната бронзова епоха. Втората могила, известна като Садъкова могила, е разположена в землището на с. Сърнево, на десния бряг на р. Азмака (Бъчваров, Лещаков 2011, 576; Лещаков, Бъчваров 2017, 36 – 38, обр. 3. 5). По повърхността на могилата е установено наличие на материали от ранния халколит до края на ранната бронзова епоха. Около могилата също са регистрирани селища сателити, синхронни на централните селища.

На по-малко от 10 км в източна посока се намира известната Дядовска селищна могила, една от най-големите праисторически могили в България, с данни за обитаване, синхронно на периодите, документирани на обект № 12 (Катинчаров и др. 1980, 11 – 13).

В Ю и ЮИ посока се разполага обширен район, от който не са известни селищни могили с две изключения – ниските селищни могили при селата Богданово и Любенова махала, споменати у Койчев (1997), с материали по повърхността единствено от халколита.

Както бе споменато, районът около обект 12 остава слабо проучен. Най-близките обекти, изследвани регулярно чрез археологически разкопки и съответно предлагащи най-добри възможности за съпоставка и сравнителен анализ, остават селищните могили при с. Дядово, Езеро, Караново и Сокол, Новозагорско.

В резултат на интензивните проучвания по трасето на АМ „Тракия" стават известни редица нови праисторически обекти, от които за целите на настоящата публикация можем да споменем следните. В близост до селищна могила Калето в землището на с. Сърнево е проучен на значителна площ обект с останки от късния неолит (Караново III – IV) и късната желязна епоха (Бъчваров и др. 2017).

Къснонеолитни обекти са проучени и в източна посока – в землищата на с. Биково (Велков и др. 2010), Чокоба (Петрова, Лещаков 2009; Лещаков 2010; Лещаков, Л. 2011) и Хаджидимитрово (вж. Петрова и др. *в този том*). На около 1 км ЮЗ от обект 12 е разположен могилен некропол, от който в границите на трасето са проучени три могили с гробове от ранната бронзова епоха с дати в първата четвърт на III

[2] Описание на могилата се открива и в непубликуван ръкопис от архива на Митьо Кънчев. Благодарим сърдечно на Т. Кънчева-Русева за предоставената информация.

[3] Архив на Митьо Кънчев.

хил. пр. Хр., както и поне един вторичен гроб с дата, попадаща в т. нар. Халщатско плато, с калибрирани стойности в широкия диапазон 800 – 400 г. пр. Хр. (Александров 2015, 35, обр. 11 – 12; Alexandrov, Kaiser 2016, Table 3; вж. Александров *в този том*). В близост до обекта при Събрано са проучени и два обекта със структури от края на II – I хил. пр. Хр. – непосредствено ЮЗ от могилния некропол в землището на с. Бенковски е локализирано ямно поле с материали, датирани в късната желязна епоха (Борисова 2010), а на около 5 км североизточно от обект 12, в м. Юрта в землището на с. Загорци, е проучен частично обект с останки от жилища, ями и гробове (кремации и инхумации), датиращи от късната бронзова, ранната и късната желязна епоха (Кънчева-Русева 2010; Кънчева-Русева, Колева 2011; Кръстева 2010; Кръстева, Тонев 2011). С изключение на късноеолитните материали от Сърнево (вж. и публикациите за могилния некропол при Бенковски и Хаджидимитрово *в този том*) резултатите от разкопките на останалите споменати по-горе обекти са все още непубликувани, което силно затруднява възможностите за съпоставка и сравнителен анализ.

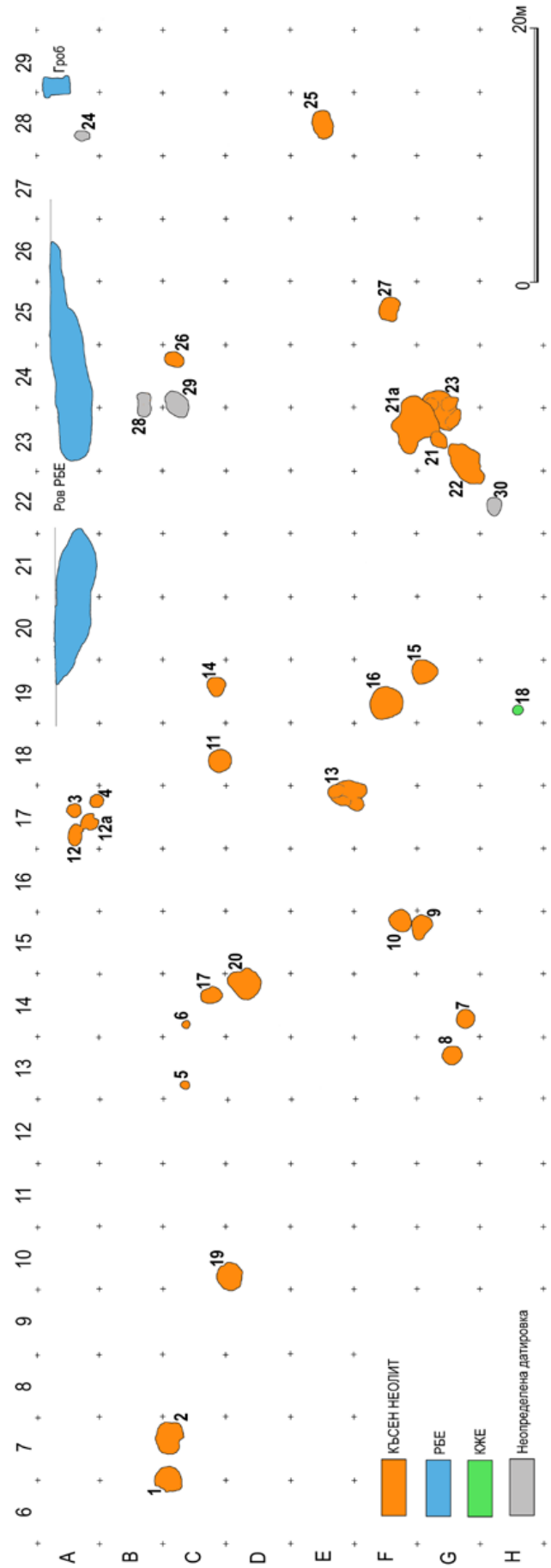
История на проучванията. Археологически структури

Живко Узунов

Първоначално обектът е заявен за проучване при изготвянето на ОВОС (Оценка на въздействието върху околната среда) за ЛОТ 2 на АМ „Тракия“ през 1997 г., когато е установено, че трасето на магистралата пресича споменатото по-горе селище от КЖЕ и римската епоха в м. Фунтата и Шарения герен. Преди началото на сондажното проучване, проведено в участъка между км 231+950 и 232+650 през 2008 г., е констатирано изместване на трасето в северна посока (300-400 м) и линейно изместване в западна посока спрямо първоначално обхождания маршрут (Велков 2009, 177). При това изместване трасето на магистралата преминава в непосредствена близост (около 60 м) южно от ниската Дядо Иванова селищна могила. В този участък (км 231+950 – 232+100) са заложени два сондажа, които показват наличие на материали от средата на I хил. пр. Хр. (фрагменти от кана, столчета, амфори и кратери), обвързани с евентуални ями от КЖЕ, както и по-ранни материали с неуточнена датировка (Велков 2009, 178). Участъкът е обособен като самостоятелен обект под № 12, чието пълно археологическо проучване е осъществено през 2009 г.

Въпреки близостта на селищната могила по време на археологическите разкопки през 2009 г. не е документиран регулярен културен пласт и не са открити запазени наземни структури. Главната причина за това се дължи на изключително интензивната и дълбочинна обработка на почвата за земеделски нужди, извършвана в района. Тя включва ежегодна дълбока оран, достигаща до около 0,30 – 0,40 м, както и периодична дълбочинна (през интервал от десетина години), достигаща до 0,60 – 0,70 м от повърхността за обогатяване на почвения слой. Тези дейности са основният фактор в разрушаването на почти всички следи от човешка дейност в миналото на това място. Всички проучени структури са регистрирани едва на нивото на стерилната основа, на дълбочина от 0,60 до 1,10 м от съвременния терен. Незначителната дълбочина на голяма част от тях позволява предположението, че те са вкопани от по-високо ниво, което не може да бъде установено при липсата на каквито и да са сигурни индикации (концентрации на материали) в отнетия хумусен пласт.

При пълното проучване са документирани общо тридесет ями с различна форма и размери, малък участък от линейно съоръжение (ров) и плосък колективен гроб (обр. 3). Една от ямите (№ 18) се отличава както по форма, така и по откритите в запълнителя ѝ материали, които позволяват нейната датировка в КЖЕ (обр. 7. 2, 11. 3, 4). В четири от ямите (№№ 24, 28 – 30) не са открити никакви материали и тяхната

Обр. 3. Общ план на проучените структури при Събрано
Fig. 3. Plan of the excavated features at Sabrano

датировка и характер остават неуточнени (обр. 7. 6; 9. 4 – 6; 12). В останалите 26 ями са открити единствено материали, позволяващи тяхното отнасяне, макар и с известни уговорки, към края на късния неолит. Предпазливостта се налага при част от ямите, силно засегнати от дълбоката оран, в които са открити незначително количество материали, възможно попаднали случайно в запълнителя. По-долу в текста са представени основните данни за проучените структури, като е следван хронологическият принцип.

Ями от късния неолит

Живко Узунов

Планиграфски ямите от късния неолит са разпределени сравнително равномерно върху проучената площ, с известна концентрация в средната част на обекта (обр. 3). Разположени са както самостоятелно, така и по групи, като част от тях се застъпват, образувайки многоделни структури с вкопани една в друга ями. Очертанията им са установени на дълбочина от 0,60 м до 1,10 м от съвременния терен, на нивото на стерилната основа. Дълбочината на вкопаване е различна, доминират ями с дълбочина между 0,35 и 0,60 м, немалко са и плитките вкопавания (дъна на ями?) със запазена дълбочина едва 0,20 – 0,25 м, а дълбоките ями (с дълбочина от 0,80 до 1,20 м) са изключително редки. В хоризонтален план очертанията на ямите са близки до кръг или овал или са с неправилна форма, в разрез доминират вкопавания с полегати стени (сегмент от сфера) с изключение на две двойки разположени една до други ями (№№ 5 и 6, №№ 7 и 8) с кръгъл план и отвесни стени – цилиндрични (обр. 4. 5, 6; 5. 1, 2). Повечето ями имат заравнени дъна със заоблени краища. Диаметърът на отвора варира от 0,70 м до 2,80 м, като най-често се срещат ями с диаметър от 1,20 до 1,80 м. Запълнителят на ямите най-често е от еднороден тъмнокафяв до черен седимент, прошарен с петна и бучки от стерилната глина, при по-дълбоките вкопавания се различават и дебели нехомогенни прослойки, наситени с включения от стерилна глина (свличания и ерозия на стените), както и с единични въглени, парчета отухлена глина и мазилки. Част от мазилките са със следи от плет от разрушени стени на постройки, изградени на колово-плетена конструкция, срещат се и фрагменти от замазки, вероятно от термични съоръжения (яма 25 – обр. 9; 11. 5, 6). Животински кости са регистрирани в 24 ями, като в повечето случаи това са единични кости от едър рогат добитък. По-висока концентрация на животински кости е установена в две от ямите (№№ 2 и 15)[4].

От всички ями са взети проби за археоботаничен анализ. Обработените проби са бедни на растителни макроостанки, като в някои случаи те са силно натрошени и не подлежат на идентификация. В част от ямите изцяло липсват материали (ями №№ 19, 25). Анализът показва, че преобладаващи са културните житни растения. Идентифицирани са еднозърнеста пшеница и ечемик[5].

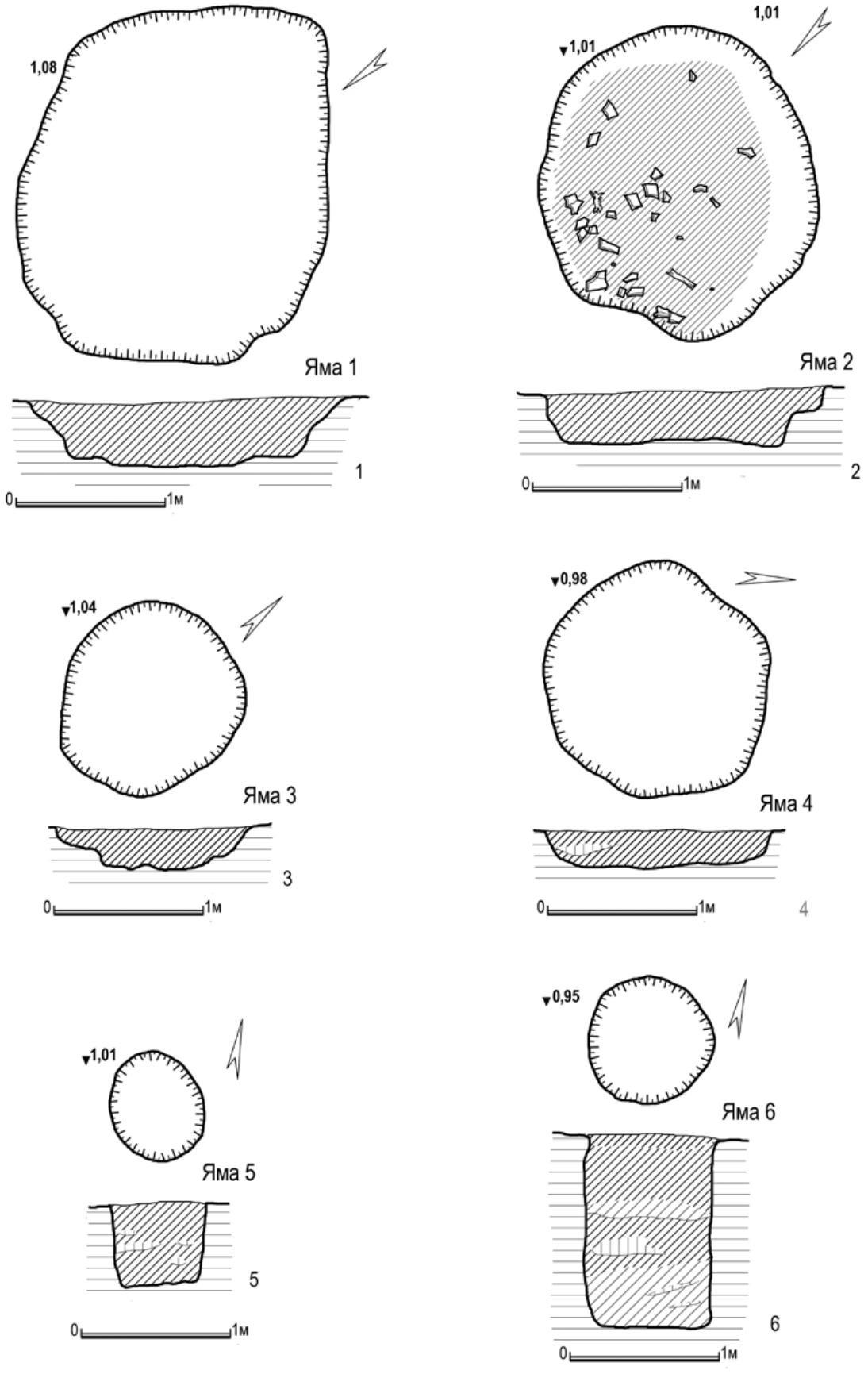
Описание на ямите

Яма 1. Форма: план – неправилна, полегати стени, неравно дъно. Размери: 2,30 х 2,10 м; дълбочина 0,45 м. Запълнител: тъмнокафяв до черен седимент; няколко керамични фрагмента от съдове, работени на ръка; незначително количество животински кости от едър рогат добитък (обр. 4. 1).

Яма 2. Форма: план – неправилна, полегати стени, заравнено дъно. Размери: 2,09 х 1,80 м; дълбочина 0,31 м. Запълнител: тъмнокафяв до черен седимент; кера-

[4] Анализ на остеологичния материал от обекта до момента не е извършван.

[5] Археоботаничният анализ е извършен от д-р Иванка Христова (Университет Умео, Швеция).

Обр. 4. Ями късен неолит (1 – 6). Графично заснемане
Fig. 4. Late Neolithic pits (1 – 6). Plan and cross-section

мични фрагменти от съдове, работени на ръка – фрагменти от зърнохранилище с украса от пластична лента; голямо количество животински кости от едър рогат добитък; единични въглени; късове стенна мазилка, някои с негативи от плет (обр. 4. 2; 10. 1).

Яма 3. Форма: план – кръгла, полегати стени и неравно дъно. Размери: диаметър на отвора 1,30 м; дълбочина 0,26 м. Запълнител: тъмнокафяв до черен седимент; няколко керамични фрагмента от съдове, работени на ръка; единични животински кости; парчета горели стенни мазилки (обр. 4. 3).

Яма 4. Форма: план – кръгла, полегати стени, равно дъно. Размери: диаметър на отвора 1,55 м; дълбочина 0,24 м. Запълнител: тъмнокафяв до черен седимент; няколко керамични фрагмента от съдове, работени на ръка; незначително количество животински кости (обр. 4. 4).

Яма 5. Форма: план – кръгла; профил – цилиндрична, отвесни стени и равно дъно. Размери: диаметър на отвора 0,73 м; на дъното – 0,55 м; дълбочина 0,54 м. Запълнител: тъмен седимент, нехомогенен, примесен на места с жълта стерилна глина; няколко керамични фрагмента от съдове, работени на ръка; няколко животински кости от едър рогат добитък; единични въглени (обр. 4. 5; 10. 2, 3).

Яма 6. Форма: план – кръгла; профил – цилиндрична, отвесни стени и равно дъно. Размери: диаметър на отвора 0,85 м; дъно 0,83 м; дълбочина 1,27 м. Запълнител: тъмен седимент, прошарен с жълта стерилна глина; керамични фрагменти от съдове, работени на ръка (обр. 4. 6; 10. 4).

Яма 7. Форма: план – кръгла; профил – цилиндрична, отвесни стени и равно дъно. Размери: диаметър на отвора 1,32 м; дъно 1,28 м; дълбочина 0,82 м. Запълнител: тъмен седимент, прошарен с жълта стерилна глина; керамични фрагменти от съдове, работени на ръка (обр. 5. 1; 10. 5).

Яма 8. Форма: план – кръгла; профил – цилиндрична, отвесни стени с разширение от едната страна при дъното, равно дъно. Размери: диаметър на отвора 1,38 м; дъно 1,67 м; дълбочина 0,59 м. Запълнител: тъмен седимент, прошарен с жълта стерилна глина; керамични фрагменти от съдове, работени на ръка (обр. 5. 2; 10. 6).

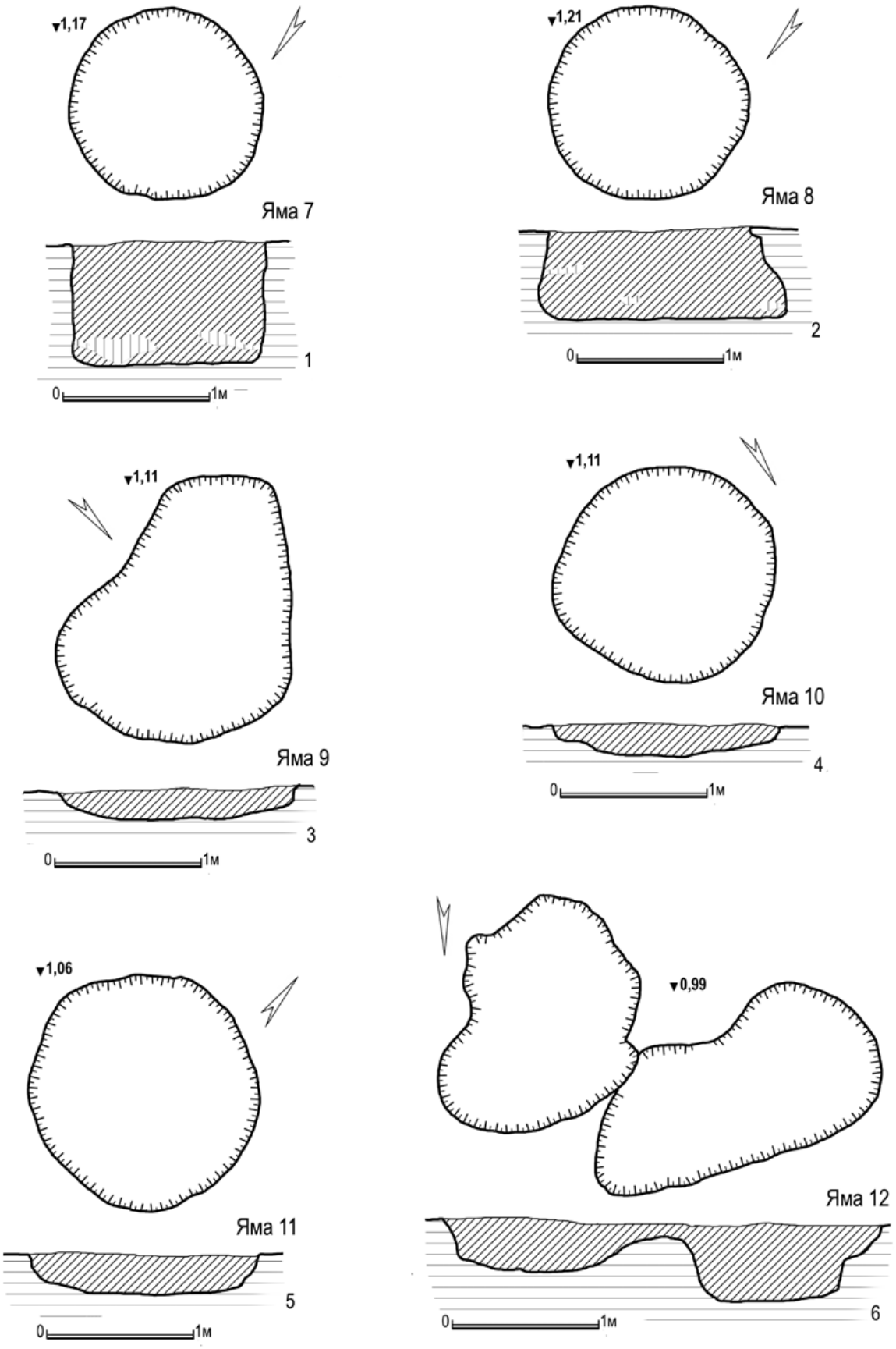
Яма 9. Форма: план – неправилна, полегати стени и заравнено дъно. Размери: 1,78 х 1,59 м; дълбочина 0,21 м. Запълнител: тъмнокафяв до черен седимент, прошарен с жълта стерилна глина; керамични фрагменти от съдове, работени на ръка; единични животински кости (обр. 5. 3).

Яма 10. Форма: план – кръгла, полегати стени и заравнено дъно. Размери: диаметър на отвора 1,55 м; дълбочина 0,21 м. Запълнител: черна, сбита пръст; керамични фрагменти от съдове, работени на ръка; животински кости от едър рогат добитък (обр. 5. 4).

Яма 11. Форма: план – кръгла, полегати стени и заравнено дъно Размери: диаметър на отвора 1,60 м; дълбочина 0,27 м. Запълнител: тъмнокафяв до черен седимент, прошарен с жълта стерилна глина; керамични фрагменти от съдове, работени на ръка; единични животински кости (обр. 5. 5).

Ями 12 и 12а. Две слабо пресичащи се ями. **Яма 12:** Форма: план – неправилна, полегати стени и заоблено дъно. Размери: 1,75 х 1,14 м; дълбочина 0,35 м. Запълнител: тъмнокафяв до черен седимент, прошарен с жълта стерилна глина; единични керамични фрагменти от съдове, работени на ръка; малко количество животински кости. **Яма 12а.** Форма: план – неправилна, слабо полегати, почти отвесни стени, заравнено дъно. Размери: 1,61 х 1,42 м; дълбочина 0,51 м. Запълнител: тъмнокафяв до черен седимент, прошарен с жълта стерилна глина; керамични фрагменти от съдове, работени на ръка; животински кости с ниска концентрация (обр. 5. 6; 10. 7).

Ями 13, 13а, 13б, 13в, 13г. Пет взаимно пресичащи се ями, обединени от общо плитко вкопаване с размери 5,50 х 4,70 м. Формата на **ями 13** и **13а** не може да бъде

Обр. 5. Ями късен неолит (1 – 6). Графично заснемане
Fig. 5. Late Neolithic pits (1 – 6). Plan and cross-section

установена, **ями 13б** и **13в** са с кръгла форма в план, а **яма 13г** – с елипсовидна. Размери: **яма 13б** – диаметър на отвора 2,18 м, дълбочина 0,46 м; **яма 13в** – диаметър на отвора 2,08 м, дълбочина 0,64 м; **яма 13г** – 0,84 х 0,70 м, дълбочина 0,58 м. Запълнител на всички ями: тъмнокафяв до черен седимент; керамични фрагменти от съдове, работени на ръка; животински кости – открити само в яма 13 (обр. 6. 1; 11. 1).

Яма 14. Форма: план – неправилна, полегати стени и заравнено дъно. Размери: 1,42 х 1,36 м; дълбочина 0,27 м. Запълнител: тъмнокафяв до черен седимент; единични керамични фрагменти от съдове с черен цвят, работени на ръка; малко количество животински кости (обр. 6. 2).

Яма 15. Форма: план – кръгла; профил – неправилна, с косо стесняващи се към дъното стени. Размери: диаметър на отвора 1,91 м; дълбочина 0,76 м. Запълнител: тъмнокафяв до черен седимент, прошарен с жълта стерилна глина; керамични фрагменти от съдове, работени на ръка; животински кости с висока концентрация; единични късове мазилки (обр. 6. 3).

Яма 16. Форма: план – кръгла, полегати стени, неравно дъно. Размери: диаметър на отвора 2,80 м; дълбочина 0,49 м. Запълнител: тъмнокафяв до черен седимент; керамични фрагменти от съдове, работени на ръка; малко количество животински кости; единични въглени (обр. 6. 4; 11. 2).

Яма 17, 17а. Яма 17 представлява голямо плитко вкопаване с форма в план – близка до кръг, диаметър на отвора 2,05 м и дълбочина 0,28 м, с полегати стени и равно дъно. Изцяло в нейните очертания, на дъното на ямата се очертава по-дълбоко вкопаване (**17а**) с кръгла форма, диаметър 1,00 м, отвесни стени и равно дъно, дълбочина 0,55 м. Запълнител: тъмнокафяв до черен седимент; единични керамични фрагменти от съдове, работени на ръка; животински кости (обр. 7. 1).

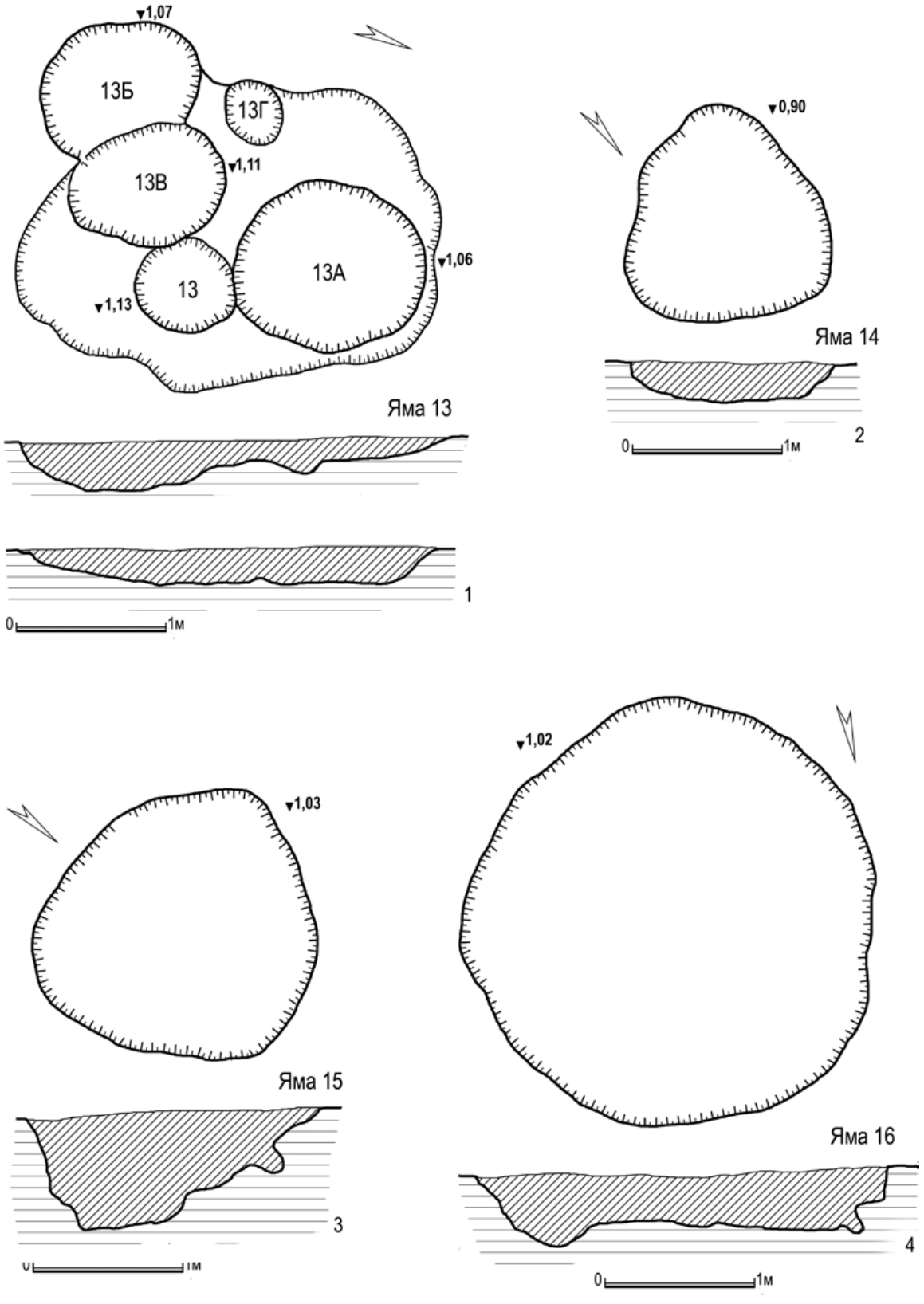
Яма 19. Форма: план – елипсовидна, полегати стени и заравнено дъно. Размери: 2,29 х 1,92 м; дълбочина 0,31 м. Запълнител: тъмнокафяв до черен седимент; единични керамични фрагменти от съдове, работени на ръка; животински кости; единични късове мазилки (обр. 7. 3).

Яма 20. Вкопани една в друга няколко ями, като точният им брой не може да бъде установен. Форма: план – неправилна, полегати стени и неравно дъно. Размери: 5,56 х 4,68 м; дълбочина 0,48 м. Запълнител: тъмнокафяв до черен седимент; керамични фрагменти от съдове, работени на ръка; животински кости (обр. 7. 4).

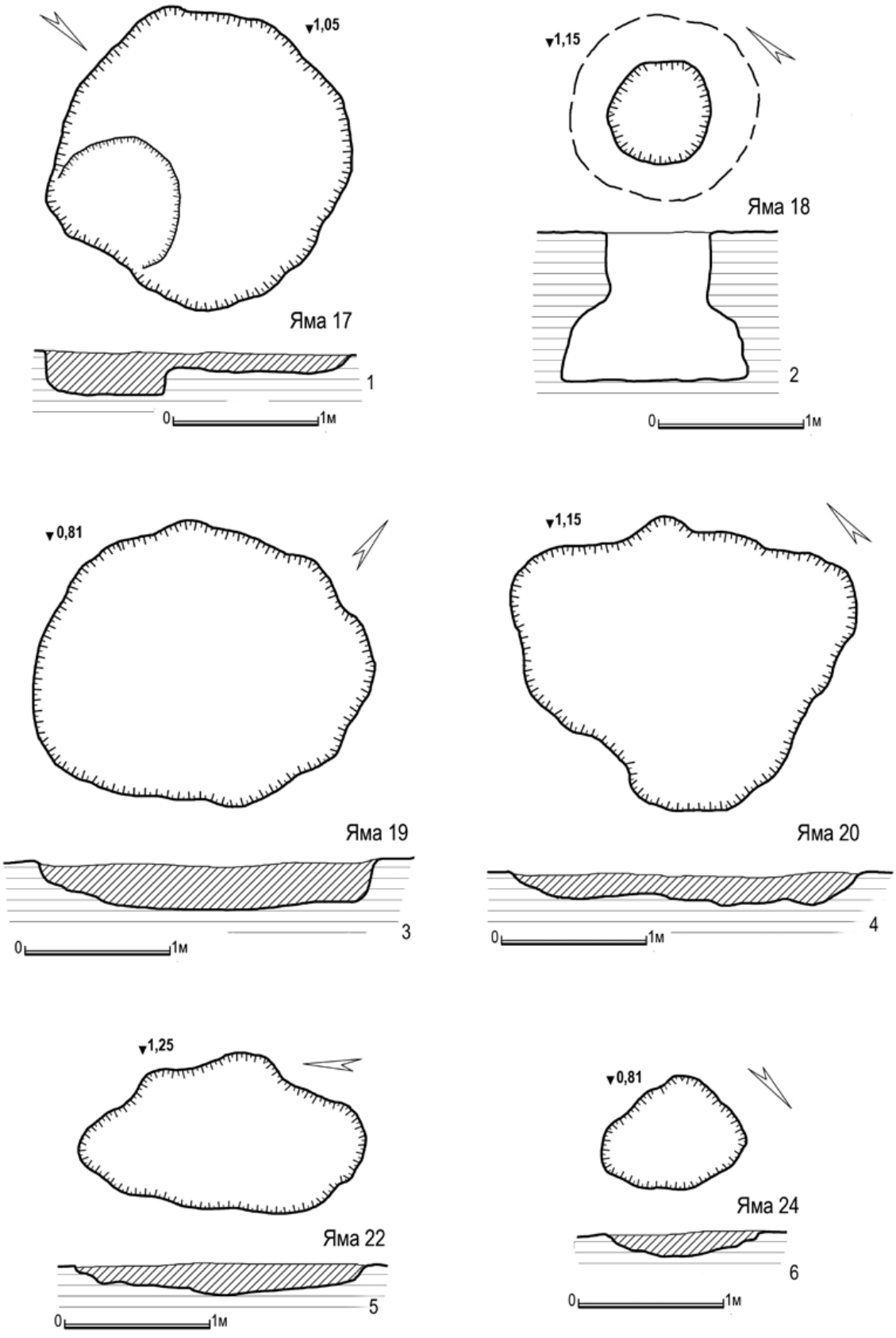
Яма 21, 21а. Яма 21 е проучена като самостоятелно вкопаване с неправилна форма в план. Размери: 1,62 х 1,16 м; дълбочина 0,49 м. Запълнител: тъмнокафяв до черен седимент; керамични фрагменти от съдове, работени на ръка; животински кости. Непосредствено източно от нея се очертава петното на яма **21а** – комплекс от ями с обща плитко вкопана част с неправилни горни очертания и размери 4,20 х 4,50 м. На дъното на общото вкопаване се очертават границите на най-малко четири или пет отделни вкопавания с близка до кръг или овал форма в план, отвесни стени и заоблени дъна, дълбочината варира от 0,50 до 0,85 м, повечето имат сходен диаметър в горната част – около 1 м, едно се отличава с по-големи размери. Запълнител: тъмнокафяв до черен седимент; керамични фрагменти от съдове, работени на ръка; животински кости. По всяка вероятност към същия комплекс принадлежи и групата ями, проучени самостоятелно под номер **23, 23а** и **23б**, разположени на юг– югоизток (обр. 8. 1, 2).

Яма 22. Вкопани една в друга няколко ями, като точният им брой не може да бъде установен. Форма: план – неправилна. Размери: 4,02 х 2,16 м; дълбочина 0,36 м. Запълнител: тъмен седимент; керамични фрагменти от съдове с черен цвят, работени на ръка; малко количество животински кости от едър рогат добитък (обр. 7. 5).

Ями 23, 23а, и 23б. Три взаимно пресичащи се ями, разположени непосредствено на югоизток от комплекса вкопавания, проучен като яма 21. Форма: план – не-

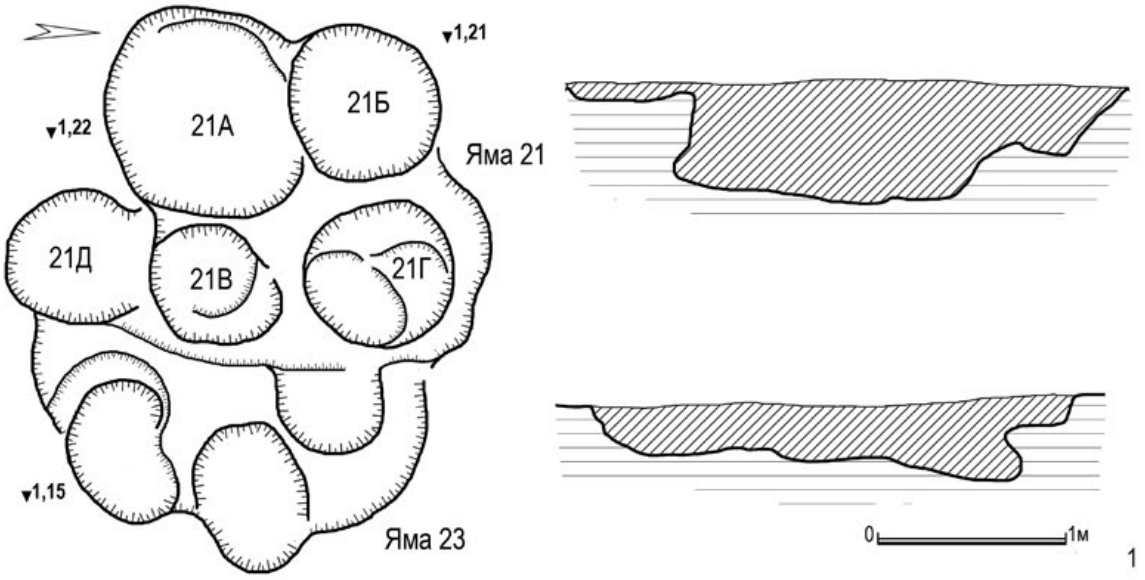

Обр. 6. Ями късен неолит (1 – 6). Графично заснемане
Fig. 6. Late Neolithic pits (1 – 6). Plan and cross-section

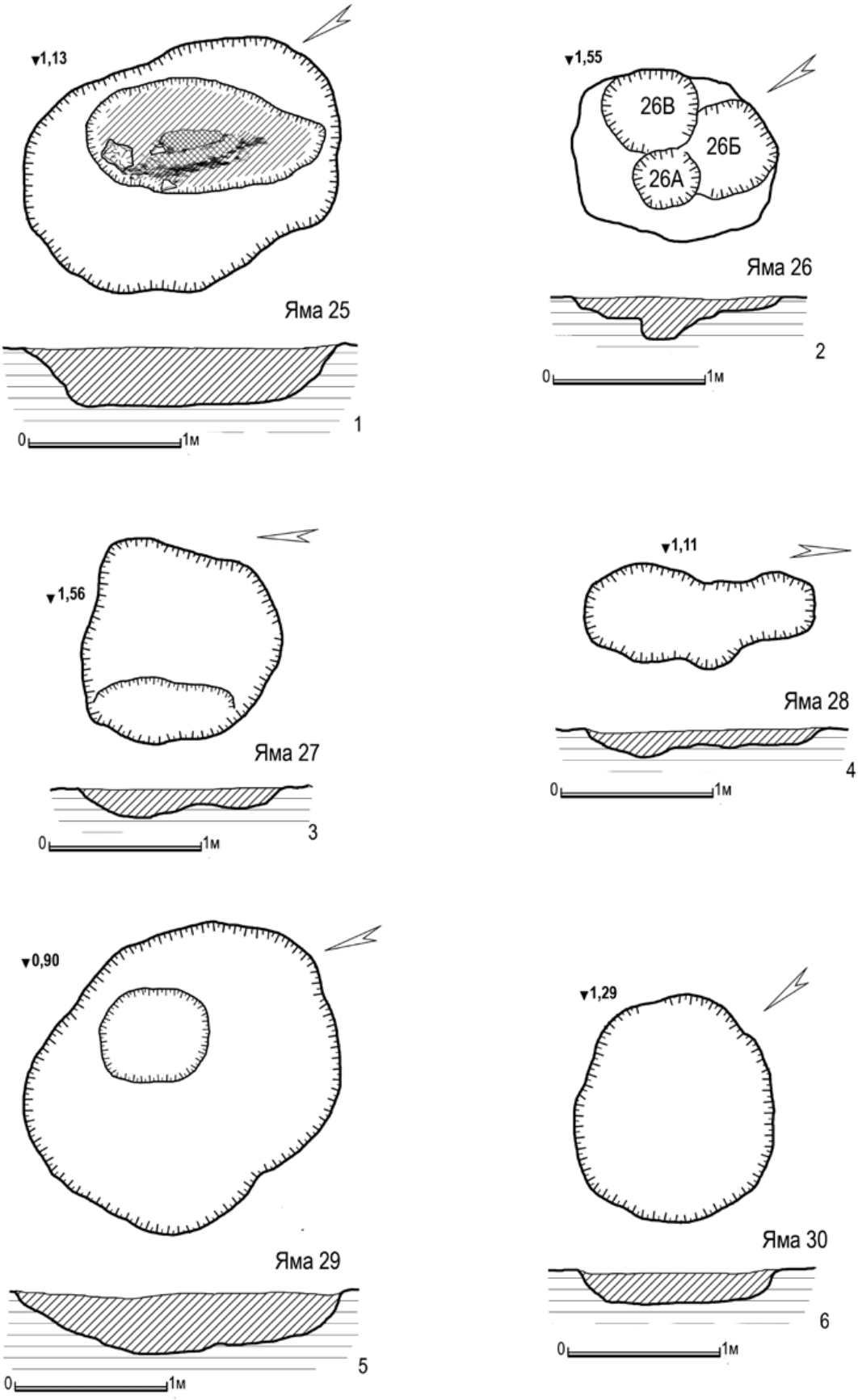
Обр. 7. Ями късен неолит (1, 3 – 5), късна желязна епоха (2) и с неустановена датировка (6). Графично заснемане

Fig. 7. Late Neolithic pits (1, 3 – 5), a Late Iron Age pit (2), a pit of undefined date (6). Plan and cross-section

Обр. 8. Ями 21 и 23. Графично заснемане и общ изглед
Fig. 8. Pits 21 and 23. Plan, cross-sections and general view

Обр. 9. Ями късен неолит (1 – 3) и с неустановена датировка (4 – 6). Графично заснемане
Fig. 9. Late Neolithic pits (1 – 3), pits of undefined date (4 – 6). Plan and cross-section

правилна за всички ями. Размери: яма 23 – 1,16 х 0,84 м, дълбочина 1,22 м; яма 23а – 1,70 х 1,02 м, дълбочина 0,18 м; яма 23б – 1,34 х 0,98 м, дълбочина 0,38 м. Запълнител на всички ями: тъмнокафяв до черен седимент; керамични фрагменти от съдове с черен цвят, работени на ръка; животински кости; единични въглени (обр. 8. 1, 2).

Яма 25. Вкопани една в друга няколко ями, като точният им брой не може да бъде установен. Форма: план – неправилна. Размери 2,16 х 1,58 м; дълбочина 0,38 м. Запълнител: тъмнокафяв до черен седимент, прошарен с жълта стерилна глина; керамични фрагменти от съдове, работени на ръка; животински кости; късове отухлени мазилки, фрагменти от замазка на термично съоръжение, въглени (обр. 9. 1; 11. 5, 6).

Яма 26. Вкопани една в друга няколко ями, като точният им брой не може да бъде установен. Форма: план – неправилна. Размери 2,70 х 2,21 м; дълбочина 0,46 м. Запълнител: тъмнокафяв до черен седимент, прошарен с жълта стерилна глина; керамични фрагменти от съдове, работени на ръка; животински кости (обр. 9. 2).

Яма 27. Форма: план – неправилна. Размери 2,66 х 2,63 м; дълбочина 0,22 м. Запълнител: тъмнокафява до черна сбита пръст; керамични фрагменти от съдове, работени на ръка; животински кости; късове мазилки със следи от плет от постройки с жилищен или стопански характер (обр. 9. 3).

Ями с неустановена датировка

Както бе споменато по-горе, датировката на част от ямите не може да бъде прецизирана със сигурност поради отсъствието на датиращи археологически материали.

Яма 24. Ямата е регистрирана в кв. А28, на около 3 м ЮЗ от плоския гроб с инхумация, проучен в кв. А28/А29. Форма: план – неправилна. Размери 1,00 х 0,79 м; дълбочина 0,12 м. Запълнител: тъмен седимент, прошарен със стерилна глина. Единствените материали, регистрирани в границите на вкопаването, са части от човешки скелет – кости от ребра, ключица. Наличието на човешки останки и близостта до гроб № 1 правят възможна хипотезата, че яма № 24 е гробна, но поради факта, че е разнесена от селскостопанска дейност, не може да се потвърди със сигурност (обр. 7. 6).

Яма 28. Форма: план – неправилна, четвъртита, със заоблени ъгли и леко неравно дъно. Размери 3,02 х 1,22 м; дълбочина 0,26 м. Запълнител: тъмнокафяв до черен седимент. Археологически материали не са открити (обр. 9. 4; 12. 1, 2).

Яма 29, 29а. Яма 29. Форма: план – овална, с полегати стени и равно дъно. Размери 2,11 х 2,01 м; дълбочина 0,34 м. Яма 29а е изцяло вкопана в яма 29, като ясно се очертава като по-тъмно петно в средната ѝ част, на нивото на регистриране. Форма: кръгла в план; размери диаметър на отвора 0,75 м, заоблено дъно, дълбочина 0,55 м. Запълнител: тъмнокафяв до черен седимент. В ямата не са открити археологически материали (обр. 9. 5; 12. 3, 4).

Яма 30. Форма: план – овална. Размери 1,51 х 1,32 м; дълбочина 0,34 м. Запълнител: тъмнокафяв до черен седимент, прошарен с жълта стерилна глина. Археологически материали не са открити (обр. 9. 6; 12. 5, 6).

Интерпретацията на ямите от обект 12 се вписва в актуалната дискусия за ямните полета от праисторията. Според най-разпространените мнения те могат да се обяснят като хранилища, обслужващи ежедневния бит (Асланис, Бояджиев 2004, 370 – 378; Raynolds 1988, 24 – 26, Христова 2022), или като част от ямен комплекс, който има обреден характер (Николов 2008, 32 – 33, Бъчваров 2017, 224 – 233). Липсата на каквито и да е данни за итенционално/структурирано депониране на материали в проучените ями насочва по-скоро към търсене на аргументи в подкрепа на утилитарния характер на структурите. Наличието на горели късове глина от разрушени стенни мазилки, част от които със следи от плет, показват, че на тази площ са съществували постройки, изградени от колово-плетена конструкция, вероятно като периферна/стопанска част от селището, чийто център се намира на ниската Дядо Иванова селищна

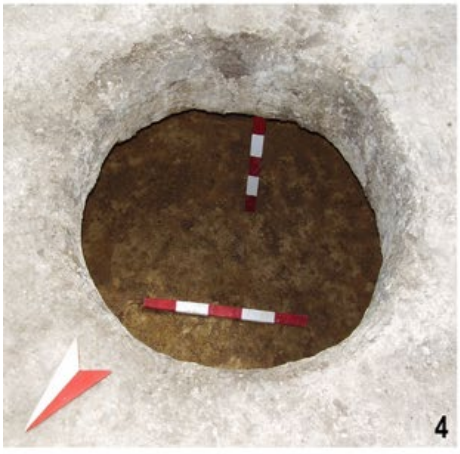

Обр. 10. 1. Яма 2; 2, 3. Яма 5; 4. Яма 6; 5. Яма 7; 6. Яма 8; 7. Яма 12
Fig. 10. 1. Pit 2; 2, 3. Pit 5; 4. Pit 6; 5. Pit 7; 6. Pit 8; 7. Pit 12

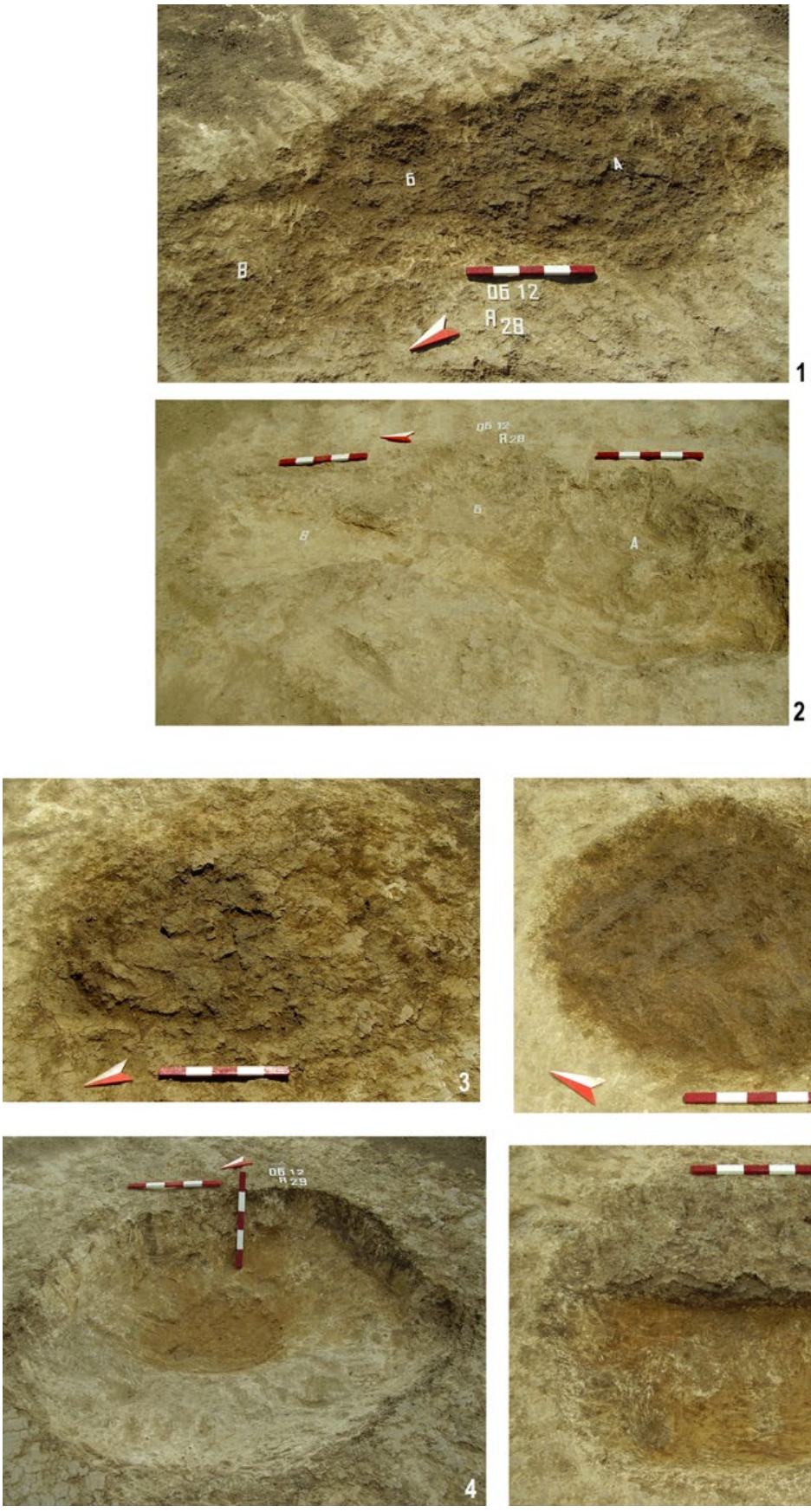

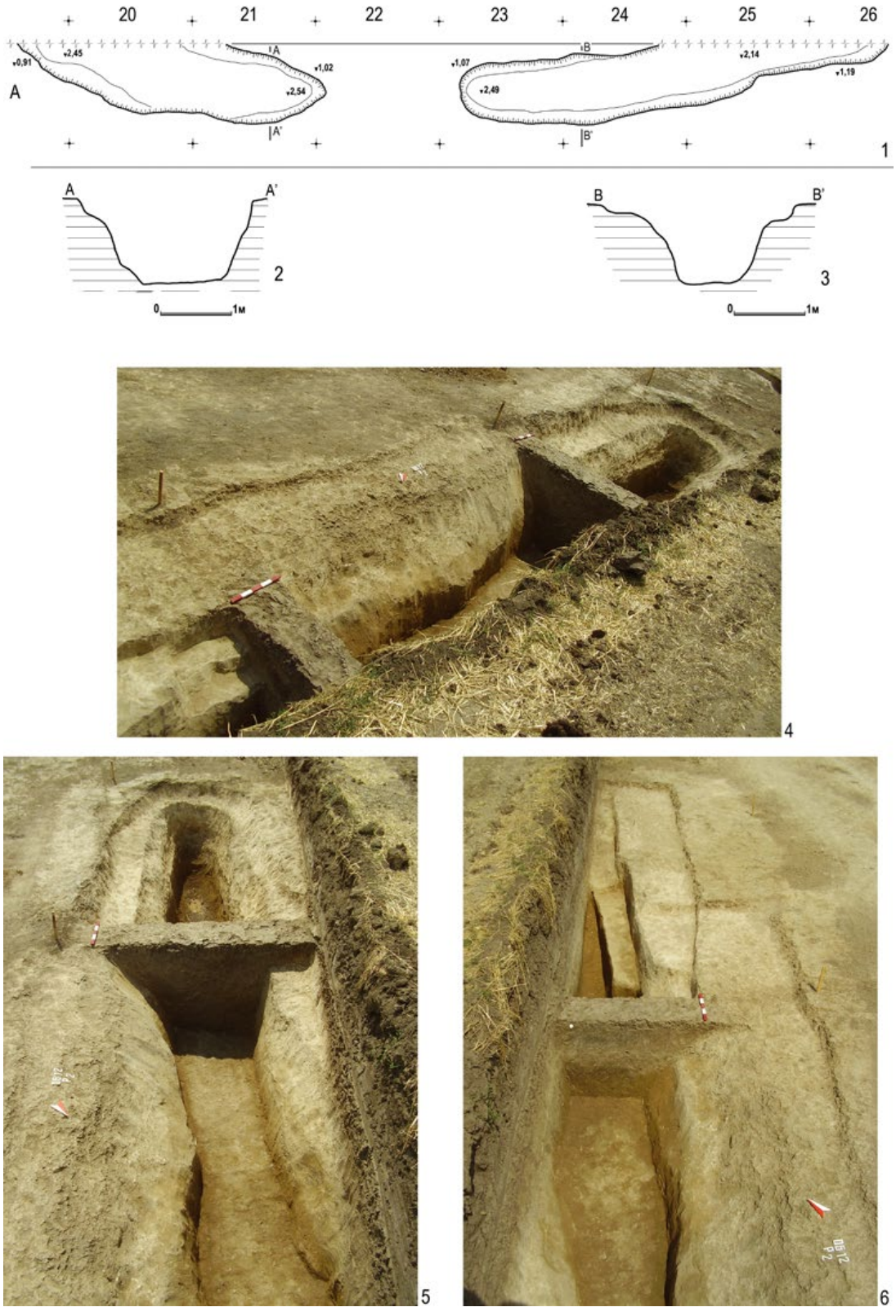

Обр. 11. 1. Яма 13; 2. Яма 16; 3, 4. Яма 18; 5, 6. Яма 25
Fig. 11. 1. Pit 13; 2. Pit 16; 3, 4. Pit 18; 5, 6. Pit 25

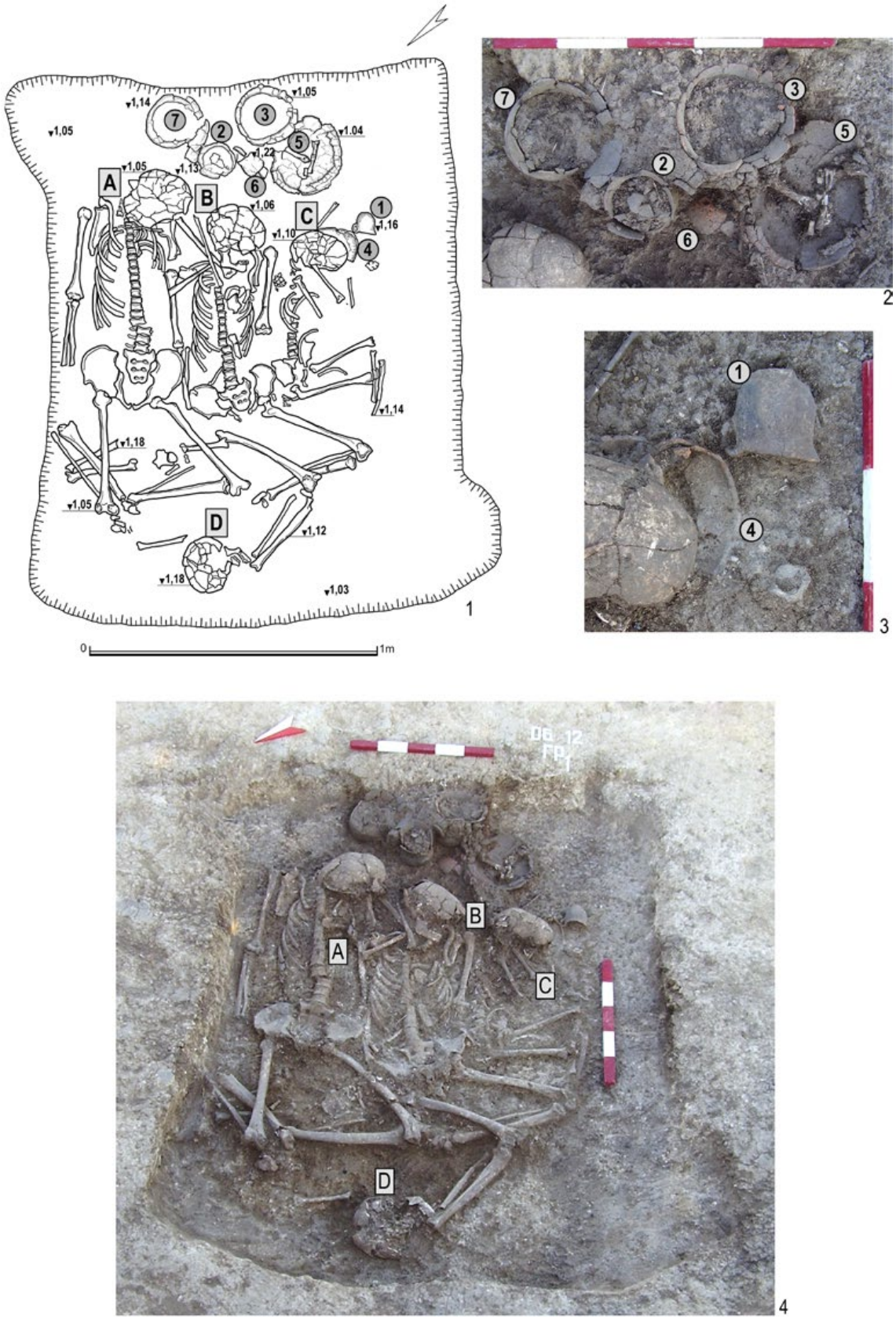

Обр. 12. 1, 2. Яма 28; 3, 4. Яма 29; 5, 6. Яма 30
Fig. 12. 1, 2. Pit 28; 3, 4. Pit 29; 5, 6. Pit 30

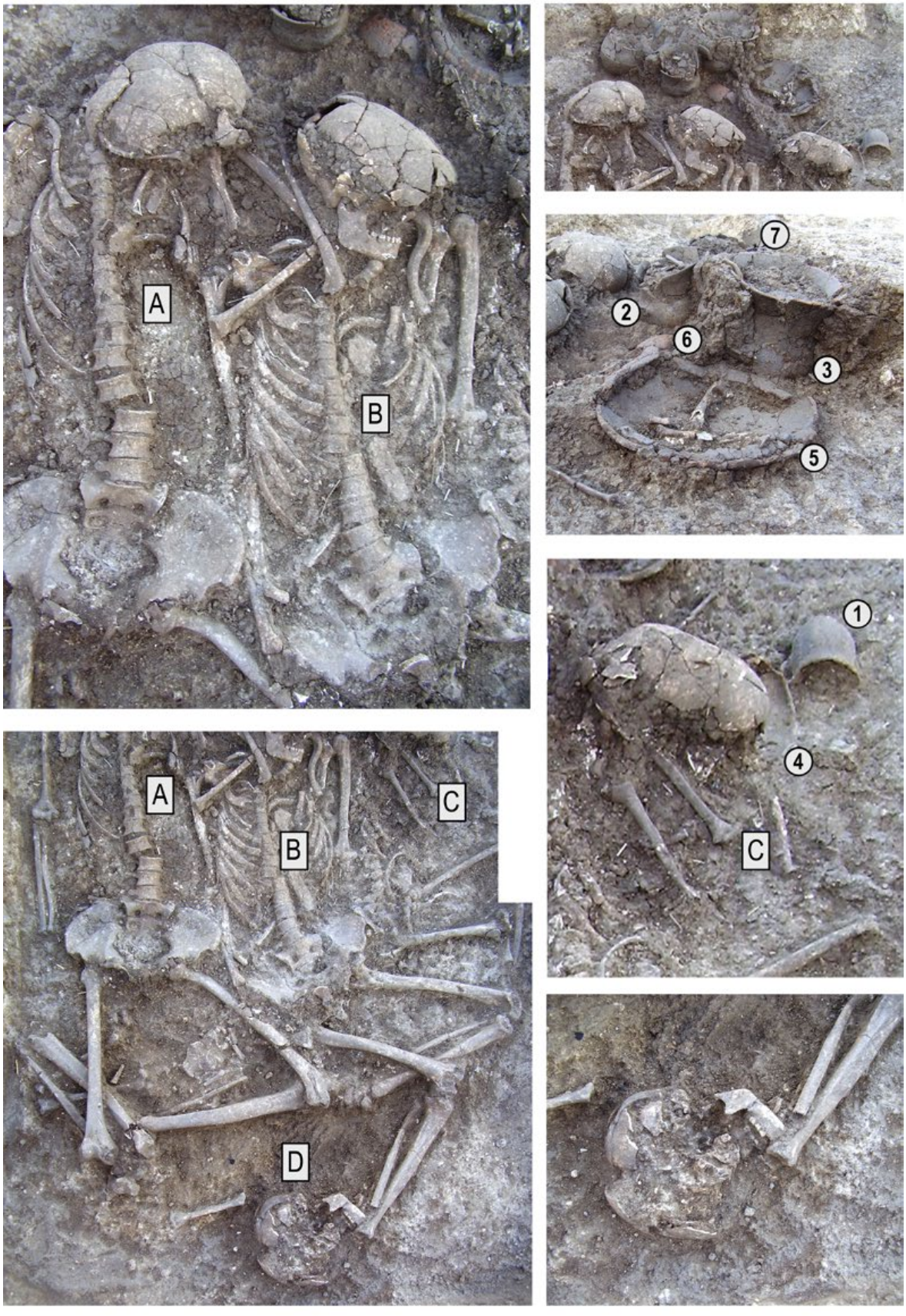
Обр. 13. Ров от РБЕ: 1. Общ план на рова; 2, 3. Разрези; 4. Източната част на рова, поглед от север; 5. Източна част на рова, поглед от североизток; 6. Източна част на рова, поглед от югозапад

Fig. 13. Early Bronze Age ditch: 1. Plan of the excavated segments; 2, 3. Cross-sections; 4. Eastern segment, view from the north; 5. Eastern segment, view from the northeast; 6. Eastern segment, view from the southwest

Обр. 14. Колективен гроб от РБЕ: 1. Графично заснемане; 2. Керамични съдове №№ 2, 3, 5 – 7; 3. Керамични съдове № 1 и № 4; 4. Общ изглед на гроба, поглед от северозапад

Fig. 14. Early Bronze Age collective burial: 1. Plan; 2. Ceramic vessels Nos 2, 3, 5 – 7; 3. Ceramic vessels Nos 1 and 4; 4. The burial, view from the northwest

Обр. 15. Колективен гроб РБЕ. Теренни снимки. Детайли
Fig. 15. Early Bronze Age collective burial. Field photographs. Details

могила. Попадането на мазилки и фрагментирана керамика във вкопаванията вероятно следва разрушаването на постройките и е резултат на естествена акумулация и запълване на ямите, чиято първична функция може да бъде дефинирана най-общо като стопанска или хранилищна.

Късноенеолитен керамичен комплекс

Надежда Тодорова

Предмет на настоящия анализ е извадка (общо 48 илюстрирани фрагмента) от керамичните материали, открити при проучването на късноенеолитните ями на обекта[6]. Разпределението на включените в анализа материали е подчертано неравномерно. Над две трети от разгледаните фрагменти произхождат от четири от ямите (№№ 6, 15, 20 и 25), а повечето от тях са от ями №№ 15 и 20 – единична, сравнително дълбока яма (обр. 6. 3) и голямо плитко многоделно вкопаване (обр. 7. 4). Керамиката от останалите структури е представена тук с единични фрагменти или малкото намерени в ямите фрагменти са нехарактерни, което изключва възможността за пълноценно сравнение между отделните комплекси.

Състояние и технологични данни

Керамиката от всички структури е силно фрагментирана. Цели съдове не са намерени и само две от паниците позволяват графична реконструкция на профила. Около половината от фрагментите са с обезличена в различна степен повърхност (най-често слабо ерозирала), което намалява достоверността на технологичните данни. Няма данни за вторично изпичане при пожар, умишлено фрагментиране, структурирано или селектирано депониране на материалите.

Най-добре запазени като повърхност са керамичните материали, намерени в ями, вкопани на по-голяма дълбочина в стерилния терен (например ями №№ 6, 15) и обратно, материалите от плитките вкопавания в по-голямата си част са с ерозирала повърхност.

Доминират съдовете със сравнително равномерно, тъмно оцветяване в различни оттенъци на кафявото – тъмнокафяво, сиво-кафяво и по-рядко сиво-черно или почти черно. Последните като правило са фрагменти от по-фини отворени форми с по-наситен черен цвят на вътрешната повърхност. Керамиката с по-светъл (сиво-бежов или светлокафяв цвят) е значително по-малко (~15%). Допълнително покритие не е установено само при около 20% от фрагментите. В повечето случаи и особено при по-тънкостенните съдове с тъмно оцветяване (~80%) повърхността изглежда покрита с фина ангоба или е приложено само механично третиране (т. нар. *self-slip*)[7].

При повечето съдове повърхността е равномерно загладена, сравнително гладка и много по-рядко, единствено при по-грубите съдове, е неравна или неравномерно загладена със следи от използвания инструмент. При по-голямата част от фрагмен-

[6] Извадката има селективен характер и включва по-голямата част от всички сигнификативни като форма и украса фрагменти, открити при проучването. Все пак следва да отбележим, че авторите на текста за керамиката не са запознати с целия керамичен комплекс. По тази причина описанието на технологичните характеристики на комплекса има донякъде предварителен характер, също така не разполагаме с данни за пълноценен контекстуален анализ и за качествено-количественото съотношение на керамичните материали от отделните вкопавания.

[7] Визуалният ефект от прилагането на двете техники е на практика идентичен и разграничаването на приложените технологични процедури не е възможно без допълнителен инструментариум. Същото е отбелязано и в редица изследвания, посветени на късноенеолитни керамични комплекси (Николов, 1998, 59; Кацаров, Бъчваров 2017, 240).

тите се наблюдава матово излъскване, често отвън и отвътре. Излъсканите с блясък или на ивици фрагменти са изключение.

Разграничаването на умишлено добавените в глиненото тесто примеси от естествените включения е несигурно. Макроскопски видимите непластични включения/примеси в глината са изключително неорганични – пясък и кварцови камъчета с различни размери. При всички условно разграничени „видове“ глина примесите включват заоблени зърна от фин и по-едър пясък в средна до висока концентрация, дребни камъчета и по-рядко и по-малко средно големи камъчета и слюда. В единични случаи са установени зрънца шамот в различни пропорции и концентрация. Следи от незначително количество фини органични примеси са видими като тънки шупли в ломовете на приблизително 1/3 от обработените фрагменти.

Доминират съдовете, изработени от фина и средно фина глина (~60%), като най-финитe (само фин пясък и отделни по-едри песъчинки) представляват около 1/5 от характерните фрагменти – най-често тънкостенни отворени форми. Относително по-малък дял има средно грубата или груба керамика. Примесите в глината са аналогични, но са по-едри и с по-висока концентрация.

Ограниченият обем на материалите не предполага по-отчетливо и сигурно обособяване на технологични групи керамика. Връзката между основните показатели – вид глинено тесто, третиране на повърхността, оцветяване, не е достатъчно ясно изразена. Същевременно повечето от разгледаните тук характерни фрагменти принадлежат на категорията на фината („трапезна“) керамика и споделят общи технологични белези – преобладаващо тъмно оцветяване, равномерно загладена и матово излъскана повърхност, средно фина до средно груба глина с неорганични примеси[8].

Приблизително половината от разгледаните фрагменти имат украса. Предвид споменатия по-горе характер на извадката обаче това съотношение едва ли е обективно. Основната техника на орнаментация са канелюрите – около 35% от украсените фрагменти (обр. 17. 5, 6, 8, 10; 18. 1 – 4; 27. 7), следвана от кръгли или овални набождания (обр. 17. 2, 4, 5, 8, 9; 18. 3) и пластична украса – гладки ленти и заоблени израстъци (обр. 16. 4; 17. 9; 19. 3 – 6). Фрагментите с врязана и инкрустирана с бяла паста украса са по-малобройни (обр. 16. 1, 2; 19. 1, 2; 27. 6). При един фрагмент личи запазена рисунка, нанесена с белезникава матова боя (обр. 27. 8).

Като цяло украсата е семпла и пестелива. Използваните техники, мотиви и разположението им върху съдовете показват ясно изразени устойчиви съчетания с определени форми и типове.

Основни форми и типове

Относително малкият брой типологически определими фрагменти и състоянието на материалите очевидно не дава необходимата за адекватен анализ и характеристика на керамичния комплекс представителност. Няма запазени цели или графично възстановими форми, поради което типологическото отнасяне на фрагментите в част от случаите е несигурно. По същата причина не е представен пълният типологически спектър на характерните за края на неолита съдове. Повечето фрагменти принадлежат към групата на „трапезната“ керамика – съдове с неголям обем и като цяло грижлива изработка. Макар и малоброен, керамичният ансамбъл показва серия устойчиви съчетания на форми и украса, които добре се вписват в типичните за периода на късния неолит и същевременно достатъчно ясно се открояват някои специфики, които позволяват по-прецизно хронологическо отнасяне.

[8] Тези характеристики отговарят на обособената за керамичния комплекс от Сърнево технологична група 1 (Кацаров, Бъчваров 2017, 240). Като цяло основната част от материалите от Събрано са напълно съпоставими със съдовете от групи А, В, Е от дефинираните за късноеолитния комплекс от Хаджидимитрово (вж. Люнчева *в този том*).

Основните категории съдове са представени от отворени форми – паници, купи и гърнета[9].

Най-голям дял (над 60% от всички характерни фрагменти) и разнообразие на основни форми и типове се наблюдава при категорията на паниците.

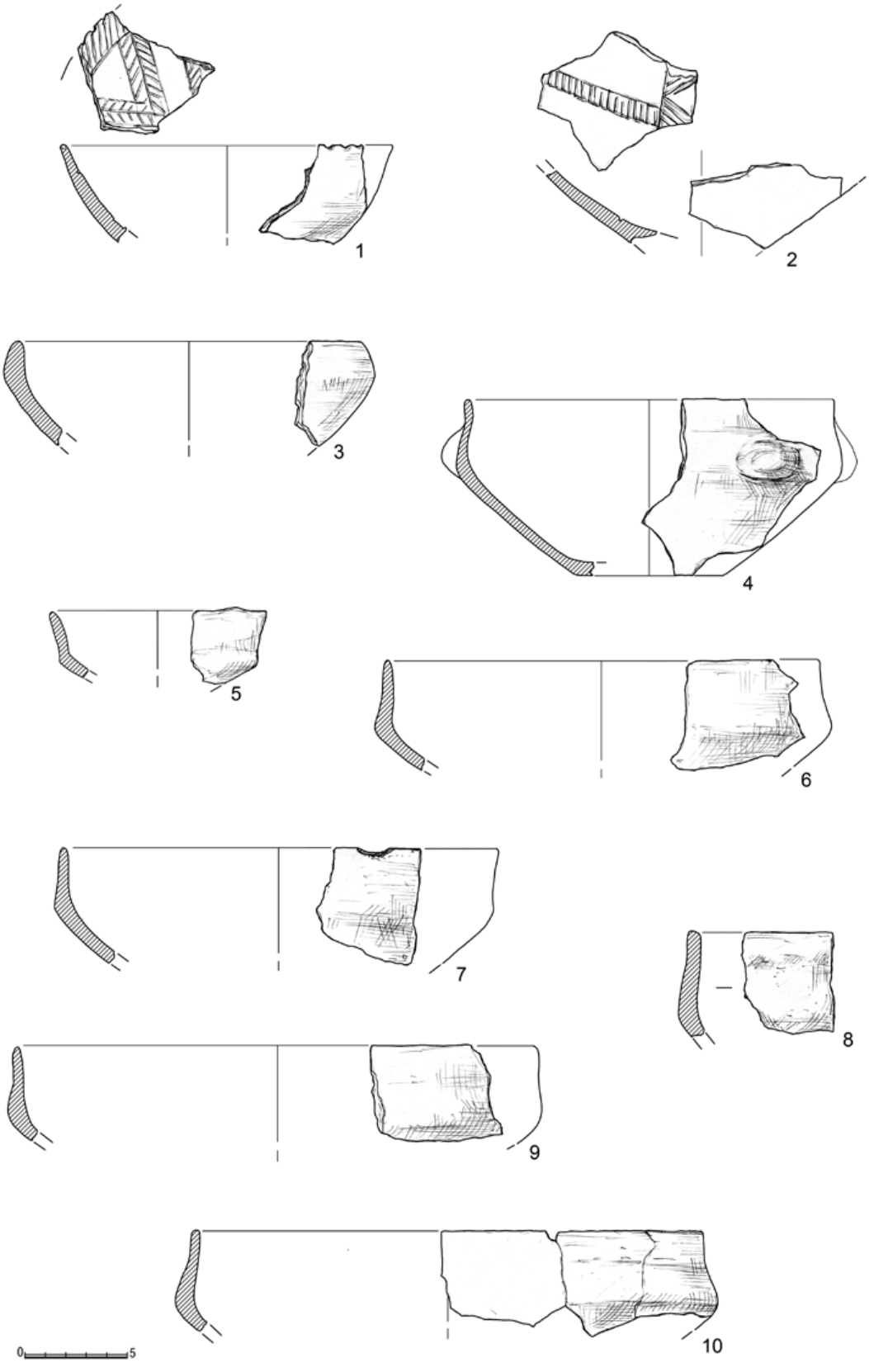
Плитките паници са представени с няколко екземпляра – прости обърнатоконични или по-често полусферични форми. Изработени са от средно фина или средно груба глина, със загладена, матово излъскана вътрешна повърхност. Повечето са с малки размери (Ду =16/18 см или < от 20 см) и имат врязана украса с инкрустация само върху вътрешната повърхност (обр. 16. 1, 2) или отвън и отвътре (обр. 19. 1, 2). Неукрасените фрагменти са единични и имат различно оформена устийна част (обр. 16. 3).

Аналогиите на паниците с врязана украса произхождат изключително от комплекси, датирани в края на късния неолит (Lichardus et al. 2000, 94, Taf. 25; Bozhilov 2005, 66 – 67; Taf. 38 – 40/1 – 3; Parzinger 2005, 121, Taf. 15; Bacvarov et al. 2010, 143, Fig. 8; Люнчева *в този том*, обр. 12/6, 7, 10; 13/8). Въпреки че представените тук примери са малобройни, се наблюдават някои различия в детайлите спрямо емблематичните за развития етап на периода Караново IV съдове – пресеченоконични форми с прави или леко конкавни стени, с ниски пръстеновидни столчета и украса от гъсти и дълбоки, прецизно нанесени успоредни врязани линии, която плътно покрива всички части на съдовете. В случая очертанията на профилите са по-заоблени (полусферични), а при изпълнението и организацията на врязаната украса могат да се видят общи черти с типичните за раннохалколитните ансамбли орнаментални схеми – подобни на „стълбичка“ мотиви, изпълнени с по-тънки и по-небрежно нанесени врязвания (обр. 16. 1, 2). Най-точните съответствия на съчетанието на формалните, метрични и декоративни белези на паниците с врязана украса са от финала на късния неолит и „прехода“ към ранния халколит – Берекетска могила (Калчев 2004, 222, обр. 1. 2), Хаджидимитрово (Люнчева *в този том*), Чокоба, Маленово[10], както и от най-ранното халколитно ниво (VII стр. х.) от Караново (Schlor 2000, 17, fig. 2. 5, 6).

Паниците с прелом са най-многобройни (обр. 17; 18. 1, 2). Основната форма включва двуделни, отворени, по-плитки или по-дълбоки съдове с обърнатоконична долна и различно профилирана горна част. По-отчетливо се обособяват два типа, които показват устойчиви съчетания на формални, метрични и декоративни белези. Първият тип е с изправена (цилиндрична) горна част, сравнително плавни очертания на прелома и диаметър на устието най-често 18/24 см. Съдовете са изработени от фина или средно фина глина и имат гладка, матово излъскана повърхност. Покритие от по-плътна ангоба е установено при три от паниците. За разлика от останалите оцветяването обикновено е неравномерно, в светлите нюанси на кафявото, бежовото или сиво-кафявото. Всички паници са без украса (обр. 16. 6 – 10) и само в един от случаите в горната част е долепен овален израстък (обр. 16. 4).

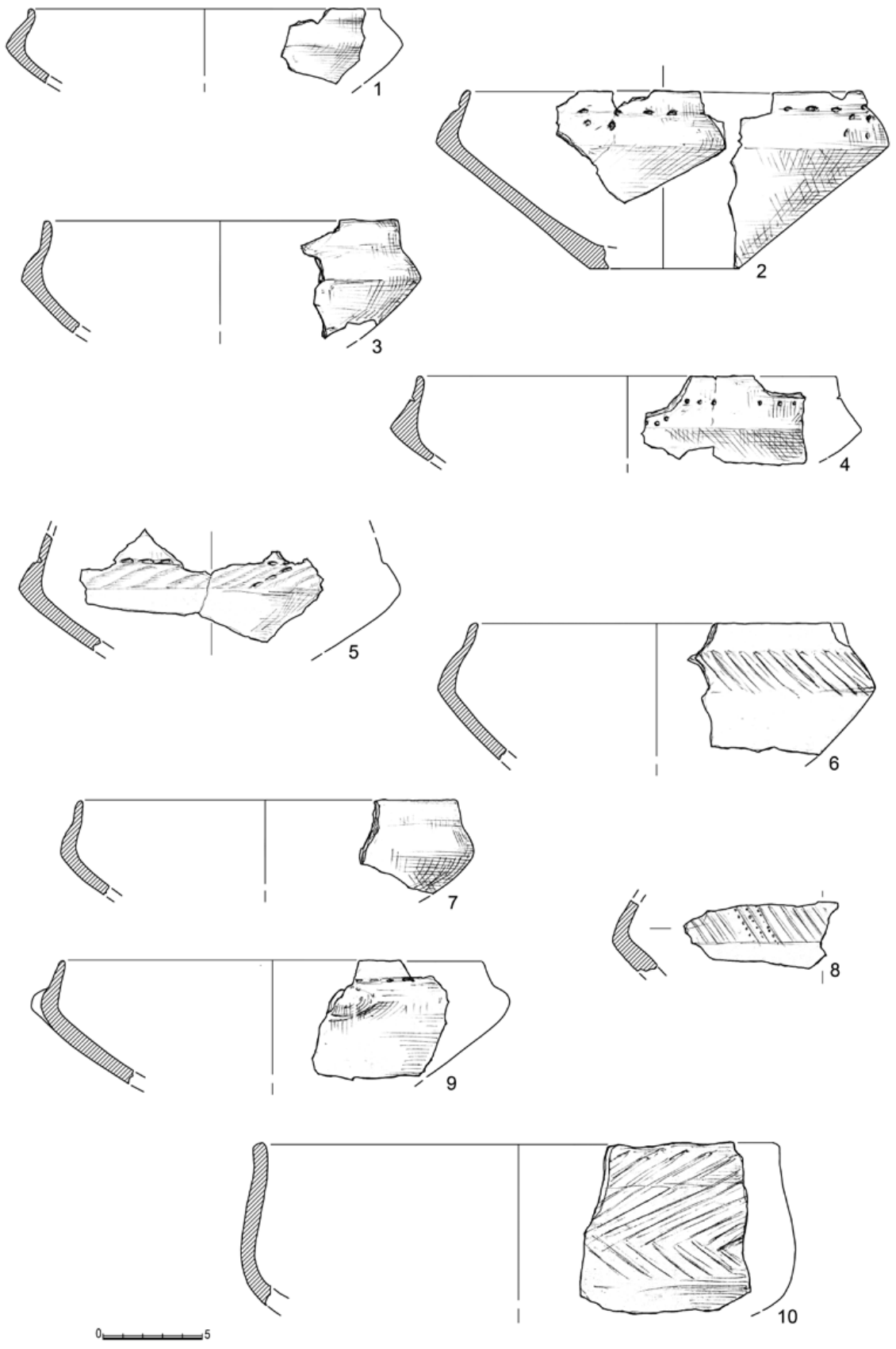
[9] За обозначаването на формите е следван моделът, използван при класификацията на формите от къснонеолитния обект при Сърнево (Кацаров, Бъчваров 2017, 241 – 242).

[10] Посочените тук и по-долу аналогии от обектите Чокоба, Маленово, Нова Надежда, Орлово са непубликувани и адекватно цитиране на илюстрации не е възможно. Изключение са представените в същия том материали от Хаджидимитрово (В. Д. Петрова и др. *в този том*). Изказваме благодарност на авторите и преди всичко на В. Петрова и М. Люнчева за възможността да използваме непубликуваната информация за керамичния комплекс от обекта, както и за проведените дискусии и консултации. Всички споменати обекти са проучвани в последните години във връзка с реализирането на различни мащабни инфраструктурни проекти. Резултатите от проучванията предстои да бъдат публикувани и са в различни етапи на подготовка. Авторите на настоящия текст имат преки наблюдения върху характеристиките на къснонеолитните керамични комплекси като участници и ръководители на спасителните разкопки.

Обр. 16. Керамика от ями – късен неолит: 1. Яма 22; 2. Яма 25; 3, 7, 9. Яма 15; 4, 5. Яма 17; 6. Яма 20; 8. Яма 6; 10. Яма 13

Fig. 16. Late Neolithic pottery from pits: 1. Pit 22; 2. Pit 25; 3, 7, 9. Pit 15; 4, 5. Pit 17; 6. Pit 20; 8. Pit 6; 10. Pit 13

Обр. 17. Керамика от ями – късен неолит: 1, 2, 4. Яма 20; 3. Яма 25; 5. Яма 17; 6, 7, 9. Яма 15; 8. Яма 27; 10. Яма 13

Fig. 17. Late Neolithic pottery from pits: 1, 2, 4. Pit 20; 3. Pit 25; 5. Pit 17; 6, 7, 9. Pit 15; 8. Pit 27; 10. Pit 13

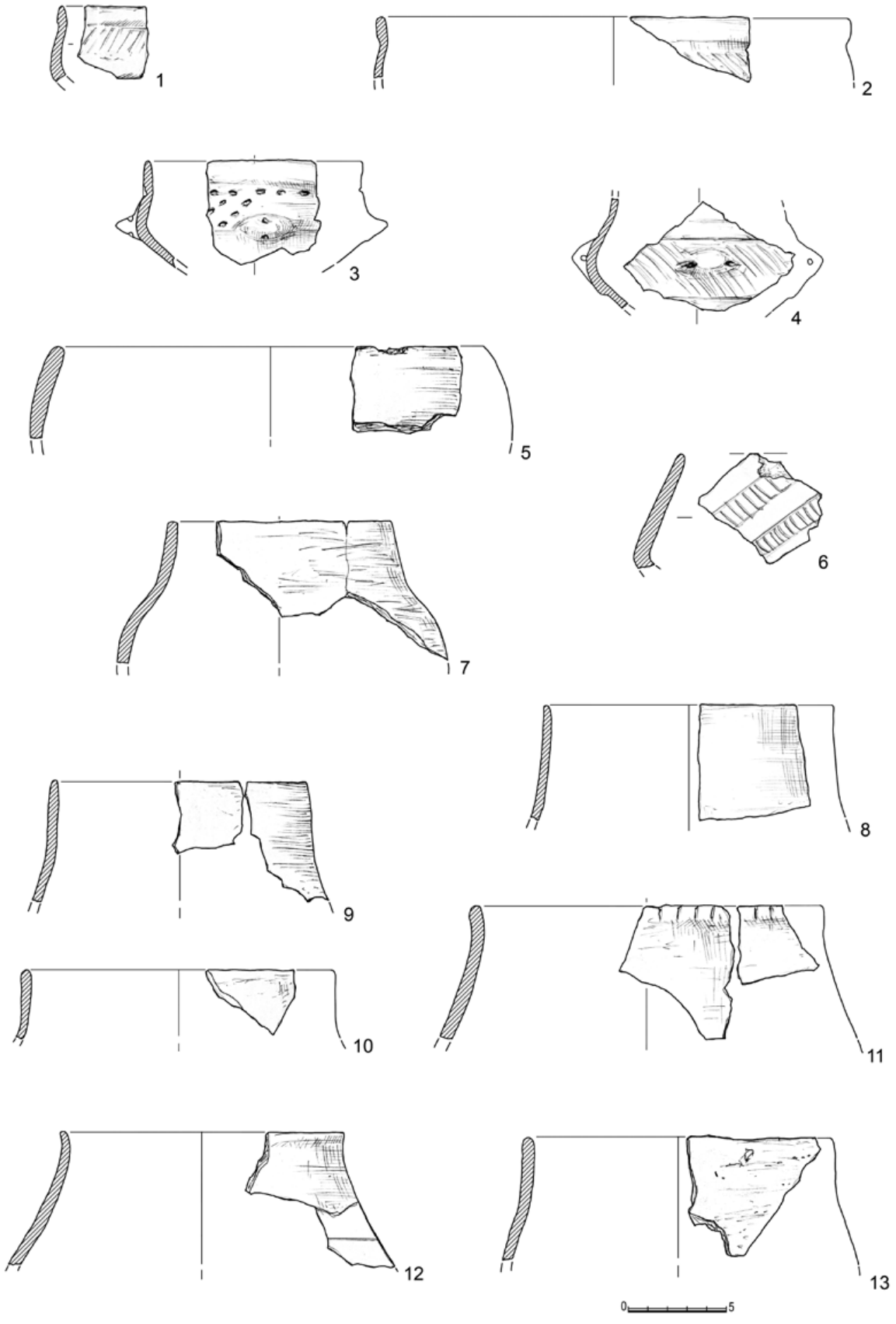
Подобни форми са познати от периода Караново III–IV от Караново и Сърнево (Hiller, Nikolov 1997, Taf. 6. 12; Hiller 2005, Taf. 24. 10 – 12; Кацаров, Бъчваров 2017, обр. 6. 5. 1, 7, 9 – 11, 14, 21; 6. 9. 17 – 20) и са характерни за по-късните етапи на късния неолит – Караново IV (Bozhilov 2005, Taf. 43. 6 – 9, 11, 14; 44. 17; 16. 16; Parzinger 2005, 140, Taf. 34. 9, 141, Taf. 35. 1 – 8; Люнчева *в този том*, обр. 15. 1, 4). Украсата от канелюри в горната част отвън е обичайна, като понякога се разполага и върху вътрешната повърхност на паниците. За същите форми в Хаджидимитрово е отбелязано редуциране на украсата през финалния етап на неолита, но продължават да се срещат съдове с канелюри (Люнчева *в този том*, обр. 22. 1, 2). Групи от наклонени канелюри над прелома, овални израстъци и често хоризонтални редици набождания са характерни за украсените екземпляри от Харманли (Bacvarov et al. 2010, 146, Fig. 10. 11; 148, Fig. 11. 1 – 4) и селата Маленово, Чокоба и Нова Надежда.

Един от фрагментите, отнесен условно към разглеждания тип, изглежда, представя съд с „по-архаична“ форма. Горната част е по-висока, покрита с канелюри, преломът е заоблен (обр. 17. 10). За разлика от останалите паницата е изработена от груба глина и е с по-големи размери. Съдове с подобни пропорции и очертания на профила са познати още от началото на късния неолит – периода Караново III (Hiller 2005, Taf. 23. 1 – 5), а организацията и разположението на канелираната украса – тип „рибена кост“, са характерни за биконичните купи тип II.A.1 от Сърнево (Кацаров, Бъчваров 2017, 246 – 247, 290, обр. 6. 10. 15, 17). Отсъствието на точни паралели от комплексите, отнесени към най-късните фази на неолита, вероятно се дължи на ограничения брой публикации на материали от този период.

Единствената двойноконична форма с профилирана навън горна част и остър прелом се отличава с малки размери и е неукрасена. Сравнително добри съответствия има както сред по-ранните материали от Сърнево (Кацаров, Бъчваров 2017, 290, обр. 6. 5. 15, 17), така и в комплексите, сигурно датирани в периода Караново IV и финалните му фази (Нова Надежда, Люнчева *в този том* обр. 15. 7, 8), но примерите не са многобройни. Съдове с аналогични пропорции и размери са характерни и за най-ранните фази на халколита в Тракия, но при тях преломът като правило има по-плавни очертания (Schlor 2005, Taf. 54. 2 – 6).

Вторият и по-добре представен тип включва биконични съдове – паници или купи с ниска горна част (около 1/3 и < от общата височина), ясно изразен, най-често остро оформен и подчертан с удебеление прелом (обр. 17). Устийният ръб е леко изтънен и заоблен, понякога слабо профилиран навън или подчертан с отстъп. Размерите са стандартни – 18/22 см – диаметър на устието и 22/24 см при прелома. Видът на глиненото тесто варира от фино до средно грубо, но повърхността е третирана еднакво прецизно – с фино покритие, загладена и най-често матово излъскана. Повечето съдове са с тъмен – тъмнокафяв до черен или черен цвят, по-рядко сиво-кафяво или сиво оцветяване. Почти всички фрагменти (над 80%) са украсени. Украсата е пестелива, включваща канелюри (обр. 17. 6; 18. 1, 2), кръгли или овални набождания (обр. 17. 2, 4, 9) или съчетание на двете (обр. 17. 5). Устойчивите съчетания на форми, техника на нанасяне и организация на украсата най-ясно се открояват при този тип. Канелюрите са нанесени само върху горната част отвън, винаги плитки и наклонени. Набожданията са малки, прецизно нанесени, организирани в хоризонтална редица на прехода между плещите и приустийната част (обр. 17. 2, 4). По-рядко къси редички набождания следват посоката на канелюрите (обр. 17. 5, 8). Характерен елемент са и овалните, меко оформени, подобни на букели израстъци върху горната част и прелома (обр. 17. 9).

Отворените биконични съдове (паници и купи) с подчертан прелом и канелирана украса са сред водещите и емблематични форми за късноеолитните керамични ансамбли на Балканите – периодите Караново III/IV (Николов 1998, 115, Т.14. 18, Т16.

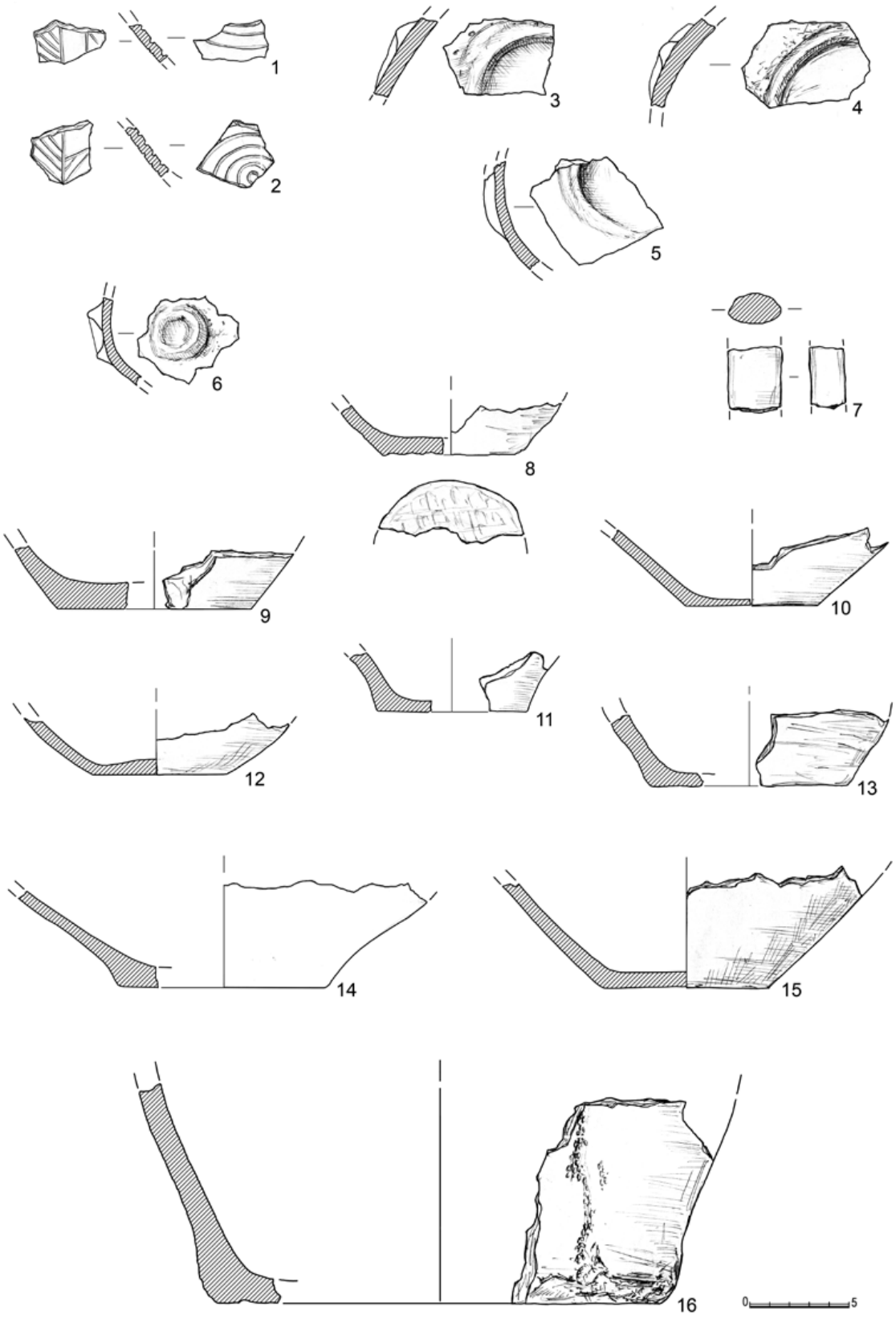
Обр. 18. Керамика от ями – късен неолит: 1, 12. Яма 27; 2, 11. Яма 20; 3, 8, 9, 13. Яма 6; 4. Яма 13; 5, 7. Яма 25; 6. Яма 21; 10. Яма 1

Fig. 18. Late Neolithic pottery: 1, 12. Pit 27; 2, 11. Pit 20; 3, 8, 9, 13. Pit 6; 4. Pit 13; 5, 7. Pit 25; 6. Pit 21; 10. Pit 1

10 – 12; Кацаров, Бъчваров 2017, 245 – 246, обр. 6. 6 – 6. 9) и Караново IV (Bozhilov 2005, Taf. 43 – 47; Parzinger 2005, 128, Taf. 22. 2 – 8; 56. 1 – 4, 6; Leshtakov 2018, 23, 84, Fig. 20/2 – 4, 85, Fig. 21. 8, Люнчева *в този том*, обр. 16. 9). Различните варианти при оформянето на прелома (пречупването) са съчетани със стандартизиран модел на декорация, неизменно включващ наклонени канелюри в горната част и по-рядко сложни композиции върху вътрешната повърхност. Редуцирането на канелираната украса, ограничаването ѝ единствено върху подустийната част на биконичните паници с обособяване на отделни групи (снопове) канелюри по периметъра се определят като характерни за финала на късния неолит (Люнчева *в този том*). Очевидно нов и типичен изключително за финалните етапи на периода елемент са редиците от малки набождания под устието (Люнчева *в този том*, обр. 22. 7, 9, 23. 1 – 3). Освен в Хаджидимитрово подобна украса, представена като самостоятелен мотив или съчетана с канелюри, е позната от Харманли (Bacvarov et al. 2010, 146, Fig. 10. 11, 148, Fig. 11. 4, 7), Драма – Кайряка (Lichardus, Iliev 2000, Abb. 12. 3, 5, 7, 8), Карасура (Ostritz 2000, Abb. 3.c, f, g, i, j, l), Маленово, Нова Надежда, Чокоба. Друг, също хронологически индикативен елемент, засвидетелстван при споменатите по-горе обекти, са овалните израстъци, разположени върху най-широката част или плещите на паниците с прелом (обр. 16. 4; 17. 9). Понякога те са оформени като малки (нефункционални) дръжки или псевдодръжки, а съчетанието с канелирана или набодена украса е „стандартно“ за всички. Примерите от Събрано (обр. 18. 3, 4), Чокоба (Петрова, Лещаков 2009, 144, обр. 2) и Хаджидимитрово (Люнчева *в този том*, обр. 23. 9) представят съдчета с по-малки размери (диаметър на устието 10/14 см) спрямо останалите от същия тип и възможно по-различна функция. Едно от най-точните формални съответствия на малката купа от Събрано (обр. 18. 3) произхожда от най-ранния, седми хоризонт от халколитния пласт на Караново (Schlor 2005, Taf. 54. 8). Пластични елементи с подобни очертания присъстват и върху заоблено биконични съдове от същото строително ниво (Schlor 2005, Taf. 55. 6, 7, 9; 58. 11, 12). Напълно закономерно е да се допусне приемственост с типичните за ранния халколит по-ясно изразени „букели“ (Калчев 2004, 217), като изглежда това се отнася и за широко разпространените през ранния халколит малки пъпковидни дръжки, разположени в долната част на паници и купи.

Два фрагмента принадлежат на по-дълбоки и по-големи съдове, които условно могат да бъдат отнесени към категорията на купите – полусферична (обр. 18. 5) и биконична (обр. 18. 6). Формите са семпли и като цяло слабо индикативни. По-сигурен датиращ елемент е врязаната украса, наподобяваща типичната за ранния халколит „стълбичка“. Подобно съчетание е познато от Хаджидимитрово, но мотивите са различни (Люнчева *в този том*, обр. 19. 8), а многобройните подчертано биконични купи са орнаментирани по-често с канелюри (пак там, обр. 16. 7) или различни пластични елементи (пак там, обр. 19. 3, 6, 10). Аналогични закономерности показват и съдовете от най-късните неолитни нива от Караново (Bozhilov 2005, Taf. 48. 16, 49. 3, 8, 50. 5, 7). Врязаните мотиви са по-широко застъпени в пласт II на Ашаъ пънар, но са като цяло с по-заоблени форми (Parzinger 2005, 114, Taf. 8. 2, 116, Taf. 10. 1, 2; 117, Taf. 11. 2, 4).

Разпознаваемите характерни фрагменти от затворени форми са значително по-малобройни. Формите на гърнетата са семпли, очевидно с преобладаващи плавни очертания на профила или заоблено-биконично тяло. Съдовете са еднотипни, със сходни неголеми размери (Ду = 12/18 см), най-често пресеченоконична горна част (обр. 18. 7 – 13). Не се наблюдават закономерности по отношение на използваната глина и цветовата гама на съдовете. Третирането на повърхността е като цяло по-небрежно, но са налице и сравнително фини, матово излъскани екземпляри. Гърнетата са неукрасени и само в един случай върху слабо удебеленото отвън устие има къси насечки. Аналогии на формите се откриват във всички синхронни, коментирани по-го-

Обр. 19. Керамика от ями – късен неолит: 1 – 3, 15. Яма 15; 4, 9. Яма 14; 5, 12, 13. Яма 20; 6. Яма 22; 7, 10. Яма 25; 8. Яма 21; 11, 16. Яма 6; 14. Яма 21а

Fig. 19. Late Neolithic pottery: 1 – 3, 15. Pit 15; 4, 9. Pit 14; 5, 12, 13. Pit 20; 6. Pit 22; 7, 10. Pit 25; 8. Pit 21; 11, 16. Pit 6; 14. Pit 21a

ре обекти, с най-точни съответствия сред материалите от Чокоба (Петрова, Лещаков 2009, 144, обр. 2), Харманли (Bacvarov et al. 2010, 149, Fig. 12. 1, 3, 6, 10, 150; Fig. 13. 1 – 7) и Маленово.

Дъната принадлежат на различни по форма и обем съдове с прави в долната част стени на биконични или отворени форми (обр. 19. 10, 14, 15) и издути стени на по-дебелостенни гърнета (обр. 19. 8, 9, 11 – 13), без възможност за сигурно типологическо отнасяне. Някои са оформени с отстъп, а в един от случаите личи отпечатък от рогозка (обр. 19. 8). Едно от дъната е от съд със значително по-големи размери – контейнер/хранилище с леко издути в долната част стени, изработен от груба глина и неравна повърхност (обр. 19. 16).

Няколко фрагмента с идентична украса от гладки релефни ленти са намерени в различни ями. Релефните ленти очертават по всяка вероятност дъговидни мотиви върху плещите или средните части на затворени форми – дълбоки купи или гърневидни съдове (обр. 19. 3 – 5). По-добре запазени екземпляри от подобни съдове са регистрирани сред материалите от развития („класически“) етап на периода Караново IV от Хаджидимитрово (Люнчева *в този том*, обр. 16. 6, 8; 18. 1). Гладките релефни ленти са характерен елемент и в украсата на по-грубата или „кухненска“ керамика от началото на халколита (Schlor 2005, Taf. 57. 23 – 25, 61. 4, 5).

Другият пример за прилагане на релефната украса е кръгъл бутон с дълбока ямичка (обр. 19. 6). Аналогични пластични елементи изглежда са били особено предпочитани в най-късните неолитни нива на Ашаъ пънар (Parzinger 2005, 113, Taf. 7. 3, 4; 115, Taf. 9. 3) Същите са познати и от други къснонеолитни обекти – Чокоба (Петрова, Лещаков 2009, 144, обр. 2) и Крушака (Leshtakov 2018, 83, Fig. 19. 1).

Заслужава да се спомене и присъствието на фрагмент със запазена белезникава рисунка сред материалите от яма № 6 (обр. 27. 8). Съдове и фрагменти, украсени с много семпъл линеарен мотив, изпълнен с матова белезникава боя върху тъмна основа, са засвидетелствани на практика във всички обекти от най-късните фази на неолита в Тракия и Черноморието (Lichardus et al. 2002, Taf. 19; Bozhilov 2005, 71; Leshtakov 2018, 27; Николов и др. 2007, 47; Lyuncheva, Klasnakov 2016, 72 – 73). В Хаджидимитрово са регистрирани няколко фрагмента от комплексите, отнесени към финалната фаза на късния неолит и изрично се отбелязва, че техниката не е установена сред материалите от по-ранните „класически“ фази (Люнчева *в този том, с цит. лит.*). Немалко съдове и фрагменти, рисувани с бяла боя, са открити в ямите от Маленово[11].

Независимо от скромния обем материали и непредставителния им характер релативната хронология на къснонеолитното обитаване на обекта изглежда достатъчно сигурно обоснована. Разгледаните по-горе устойчиви съчетания на формални и декоративни белези, отделните хронологически индикативни елементи, както и добрите аналогии сред материалите от добре известни и преди всичко от новопроучени обекти предполагат датировка в най-късните/финални фази от развитието на къснонеолитната култура в Тракия. От направените сравнения особена стойност имат тези с обекта при Хаджидимитрово. Материалите произхождат от сигурни контексти и са подкрепени със серия радиовъглеродни дати, което позволява да се проследи развитието и трансформацията на керамичните ансамбли през най-късните и финални фази на късния неолит, както и в „прехода“ към ранния халколит (Петрова и др. *в този том*).

[11] Посочените примери на керамика с „бяла“ рисунка обединяват различни като технологични и формални характеристики съдове, техники на нанасяне на рисунката, предпочитани мотиви и орнаментални схеми. Въпросите, свързани с появата, разпространението, регионалните специфики и хронологията на този тип украса, са извън целите на настоящия текст и заслужават самостоятелна дискусия, която трудно може да бъде осъществена преди публикацията на проучените през последните години обекти.

Сред основните, определящи характеристики на керамиката от финалните етапи на периода Караново IV се отбелязва обедняването на типологическия репертоар и на разнообразието на декоративните похвати – съчетания на техники и мотиви. Редуцирането на канелираната украса и промените в техниката на нанасяне и разположението на орнамента са ясно изразени. Същото се отнася за врязаната украса с появата на нови мотиви, изпълнени с по-тънки и плитки линии и различна организация на орнаменталните композиции (вж. по-горе и Люнчева *в този том*). Наред с това много ясно се открояват новите елементи, които допълват различията с по-ранните съдове от „класическите“ фази на Караново IV – пластичните израстъци върху преломите и редиците от малки овални или кръгли набождания. Особено популярно изглежда е устойчивото съчетание на последните с различните варианти на биконични паници с подчертан прелом. Всички тези хронологически индикативни елементи присъстват без изключение и дават облика на керамичните комплекси от проучените в последните години и все още непубликувани обекти с материали от този период – Маленово, Чокоба, Нова Надежда и др. Посочените аналогии не могат да бъдат илюстрирани, съответно не притежават необходимата доказателствена тежест. Въпреки това, в опита да прецизираме хронологическата позиция на керамичния комплекс от Събрано, е важно да отбележим, че в хода на проучванията са получени редица радиовъглеродни дати за някои от споменатите обекти (Маленово, Нова Надежда, Орлово)[12]. Без да посочваме конкретни стойности, можем да обобщим, че датите показват забележителна консистентност в интервала 5000 – 4850 BC и добре се корелират с получените дати от Хаджидимитрово (Петрова и др. *в този том*). Имайки предвид тези данни, както и изключително хомогенния по характер (макар и малоброен) комплекс от Събрано, изглежда вероятно да предположим краткото обитаване на проучената част от обекта в самия край на VI – началото на V хил. пр. Хр.

Други находки

Освен керамични материали от късноенеолитните ями произхожда и малобройна колекция дребни находки, преди всичко кремъчни изделия[13]. Единични кремъчни изделия са открити в запълнителя на ями №№ 1, 4, 13, 19 и 20. С изключение на един фрагмент от отломък късноенеолитните артефакти са типологически оръдия – стъргалки върху пластини (обр. 27. 2, 4), пластини с ретуш (обр. 27. 4) и елементи от съставно оръдие – сърп (обр. 27. 1).

Ров от ранната бронзова епоха

Ваня Н. Петрова, Живко Узунов

В източната част на проучената площ, до северната граница на сервитута, е проучен сегмент от линейно вкопаване с дъговидна форма в план, по всяка вероятност концентричен ров, чиято по-голяма част остава на север от трасето, като по този начин бе невъзможно цялостното му проучване. Общата дължина на сегмента в границите на трасето е 33,60 м, като е установено прекъсване (вход) с ширина около 5,10 м (обр. 13. 1). Образуваните по този начин два участъка от рова източно и западно от прекъсването имат съответно размери: източна половина – дължина 17,30 м,

[12] Благодарим на научните ръководители на обектите К. Бъчваров, П. Лещаков, А. Божкова и С. Александров за предоставената възможност да споделим непубликувана информация.

[13] Кремъчните артефакти са обработени и графично документирани от гл. ас. д-р П. Неделчева (НБУ), за което ѝ благодарим.

максимална ширина 2,80 м и дълбочина 1,14 м; западна половина – дължина 11,20 м, ширина 2,70 м и дълбочина 1,21 м[14]. В разрез ровът има V-образно сечение, с полегати стени в горната част и почти отвесни в долната част, тясно равно дъно (обр. 13. 2, 3). В запълнителя могат да се разграничат два основни пласта – сиво-кафяв, пепелив в горната част и силно нехомогенен, светлокафяв, песъчливо-глинест към дъното, наситен със стерилни петна и прослойки в резултат на свличане и ерозия на стените – индикация за постепенно и естествено запълване в рамките на функционирането на съоръжението. В по-голямата си част намерените в рова материали произхождат от основата на горния сиво-кафяв пласт от запълнителя. Прошареният пласт над дъното се характеризира с много ниска концентрация на антропогенни останки, също индикация за естествения характер на запълването му. Археологическите материали, регистрирани в запълнителя, включват преди всичко силно фрагментирана керамика, фрагменти от хромелни камъни с елипсовидна форма, късове мазилка, известно количество животински кости, въглени. Единствената находка, открита при разкопките, е кремъчна стъргалка върху отломък със следи от кора по горната повърхност, ретуширана форма, типична за бронзовата епоха (обр. 27. 5). Археоботаничният анализ на проби от запълнителя показва почти пълно отсъствие на растителни макроостанки с единствено изключение – фрагмент от костилка на дива слива.

Въз основа на наличните теренни данни с известна доза предпазливост можем да предположим, че проученият сегмент е част от единичен(?) кръгов ров с поне едно прекъсване (вход) от юг, от типа на огражденията, известни в англоезичната литература като *causewayed enclosures* (Nikolova 2021, 130). Диаметърът на рова, макар и хипотетично, може да бъде изчислен на минимум 60 м, т. е. оградената площ е около 2820 кв. м. Въз основа на документираните профили и хомогенността на намерените в рова археологически материали можем също така да предположим, че съоръжението е функционирало сравнително кратко време, без видими следи от почистване и преустройства на трасето. Запълнителят в долната част има предимно естествен характер, резултат от функциониране на съоръжението на открито, докато антропогенните материали са концентрирани в горната част, без податки за преднамерено или структурирано депониране. Във всички случаи на този етап би било твърде спекулативно да се изказват хипотези относно характера и функцията на рова както поради твърде ограничения обем на проучването, така и поради липсата на каквито и да е данни за ограденото от него пространство. По тази причина тук ще се ограничим да посочим единствено най-близките паралели в хронологическо и пространствено отношение. В географско отношение най-близките и поне частично синхронни паралели на рова от Събрано са известни от района на комплекс „Марица – Изток“ – обектите Овчарица 2 и Полски Градец – Ветата мая (Kančev, Kančeva-Russeva 1996; Ников, Георгиева 2021). Според публикуваните данни началото на изграждането на системата от ровови ограждения при с. Полски Градец е в края на РБЕ 1/началото на РБЕ. С известни прекъсвания и значителни преустройства комплексът функционира до първата половина на II хил. пр. Хр. По отношение на функцията на комплекса са приведени аргументи в полза на тезата за фортификационно/укрепително съоръжение, вероятно обслужващо населението на няколко съседни селища, без да се изключват и други социални функции (Ников, Георгиева 2021, 9 – 10). За разположения в близост комплекс от ровови ограждения, проучен спасително при строежа на яз. „Овчарица“ (Овчарица 2), също е предложено продължително функциониране с начална датировка във втората половина на РБЕ 1, а характерът на обекта е свързан със селищни функции (Leshtakov et al.

[14] Важно е да отбележим, че посочените параметри важат единствено за проучените участъци около входа на рова и не могат да се считат за общовалидни за цялото трасе на съоръжението.

2001, 20 – 21; Kancheva-Ruseva 2021). По-отдалечени в географско отношение, но близки като хронология са частично проучените ровови съоръжения при Симеоновград – Чавдарова чешма (Бояджиев и др. 2015; 2016) и Златна ливада (Калчев 2007, 21, бел. 2).

Раннобронзова керамика от рова[15]

Ваня Н. Петрова, Надежда Тодорова

Всички разгледани материали (общо 70 илюстрирани фрагмента) са намерени в запълнителя на линейното вкопаване – ров, частично проучен покрай северната граница на сервитута на магистралата (обр. 13). В количествено отношение керамичните материали, открити в рова, могат да се определят като немногобройни, съсредоточени преди всичко в сиво-кафявия (антропогенен) горен запълнител на структурата, но сравнително равномерно разпределени планиграфски. Единствената по-компактна концентрация на материали е документирана в кв. А21, в участъка западно от прекъсването на рова, и включва фрагменти от един частично възстановен амфоровиден съд (обр. 24. 8).

Състояние и технологични данни

По-голямата част от фрагментите (около 60%) имат добре запазена повърхност, а при останалите тя е в различна степен обезличена – най-често леко „измита“ (ерозирала). Керамиката е силно фрагментирана, без данни за вторично изпичане. Цели съдове и графично възстановими форми не са установени, с изключение на запазен цял профил на малка паница с врязана украса.

Доминират съдовете с тъмно и сравнително неравномерно оцветяване – най-често сиво-кафяво, сиво-черно. Близо 1/3 от фрагментите са с черен, сиво-черен или сив цвят отвън и с по-светли нюанси на вътрешната повърхност. Керамиката със светъл – сиво-бежов, светлокафяв или сив цвят, има значително по-малък дял. При повечето фрагменти (~70%) е налице фина ангоба или механично третиране с излъскване – *self-slip*, различими отвън и отвътре[16]. Случаите на използване на по-плътно допълнително покритие (ангоба) са малко и са установени предимно при съдове от категорията на гърнетата. Повърхността най-често е добре загладена или леко неравна. По-рядко и основно при по-грубите (дебелостенни) съдове тя е небрежно третирана, неравна. Приблизително при 1/3 от фрагментите повърхността отвън е гладка, матово излъскана.

Примесите в глиненото тесто са изключително неорганични – пясък и камъчета с различни размери, като разграничаването на естествените включения от целенасочено добавените „пълнители“ е твърде несигурно. Условно разграничените групи на фината и средно фина глина и съответно средно грубата и груба глина имат еднакво съотношение. В почти всички случаи глината съдържа голямо количество фин кварцов пясък, а при повечето от фрагментите (~70%) в ломовете личат следи от органични примеси (фини шупли). По-едри камъчета има при всички „видове“ глина. При по-грубата керамика концентрацията на едрозърнест пясък и камъчета с различни размери е видимо по-висока. Добавяне на шамот е установено в редки случаи и само при групата на грубите съдове с голямо количество по-едри примеси. Изпичането като цяло е добро. Ломовете са различни, преобладаващо тъмни – едноделни или триделни.

[15] При анализа на раннобронзовите материали важат същите уточнения, направени по отношение на късноенеолитния керамичен комплекс, вж. бел. 6.

[16] Вж. бел. 7.

Не се проследява ясна и категорично изразена зависимост между формите на съдовете, третирането на повърхността и характеристиките на глиненото тесто. Обичайните закономерности, установени за керамичните комплекси от РБЕ – по-фини, тънкостенни и прецизно формувани, с грижливо обработена повърхност, са съдове от категориите на паниците, купите, каните или т. нар. трапезна керамика, докато урновидните съдове и гърнетата се отличават като цяло с по-груба изработка, неравна, по-небрежно третирана повърхност и се отнасят в голяма степен и за керамиката от рова в Събрано.

Почти половината от разгледаните тук фрагменти са украсени. Подчертано доминират различните видове пластична украса (~ 50%) и късите врязвания – насечки. Характерни са единични хоризонтални ленти с вертикални насечки или ямички, къси врязвания (насечки) върху ръба на устието или комбинации от двете. Украсата не се отличава с разнообразие, а посочените техники и елементи са засвидетелствани основно при урновидните гърнета, обикновено съчетани с типичните за началото на РБЕ редици от дупчици под устието. Останалите видове пластична украса са много по-слабо застъпени – релефни пъпки и различни по форма неголеми израстъци. Врязаната и набодена украса са представени с единични примери.

Основни форми и типове

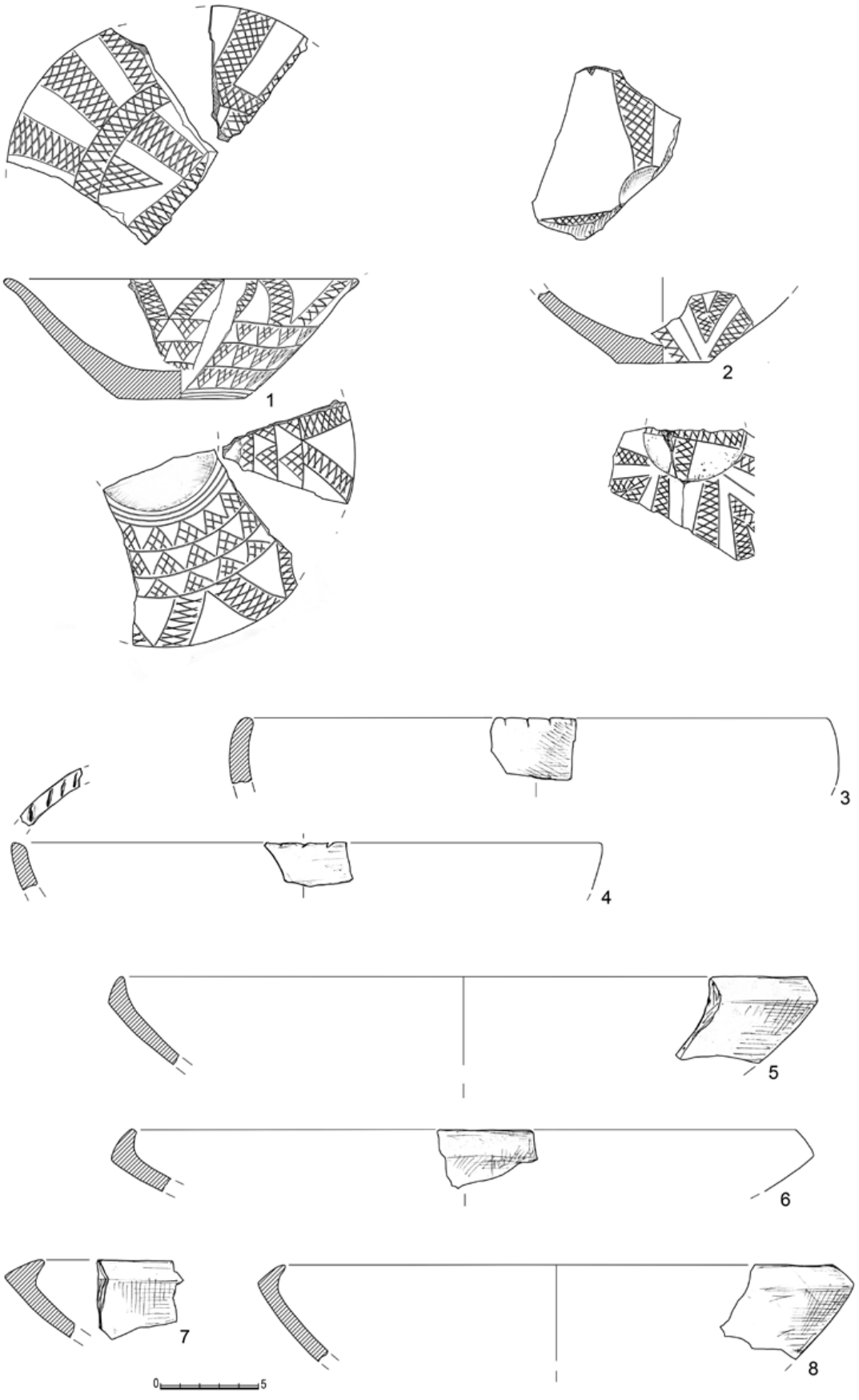
Материалите представят сравнително беден в типологическо отношение репертоар, общ белег за керамиката от ранните фази на РБЕ в Тракия. В анализираната, макар и твърде ограничена като обем извадка, са представени основните категории съдове от двете групи, условно обозначени като трапезна и кухненска керамика.

Силно фрагментарното състояние на керамиката затруднява сигурното типологическо отнасяне на част от материалите, най-вече при разграничаването на затворените форми, и е възможна причина за отсъствието на някои основни форми (кани с косо отрязано устие) и по-големия дял сигурно разпознаваеми по устийни фрагменти паници/купи и урновидни съдове. Въпреки това немалка част от представената тук керамика е достатъчно индикативна и дава възможност за прецизиране на хронологическата позиция на функционирането на рова в рамките на ранните етапи на РБЕ.

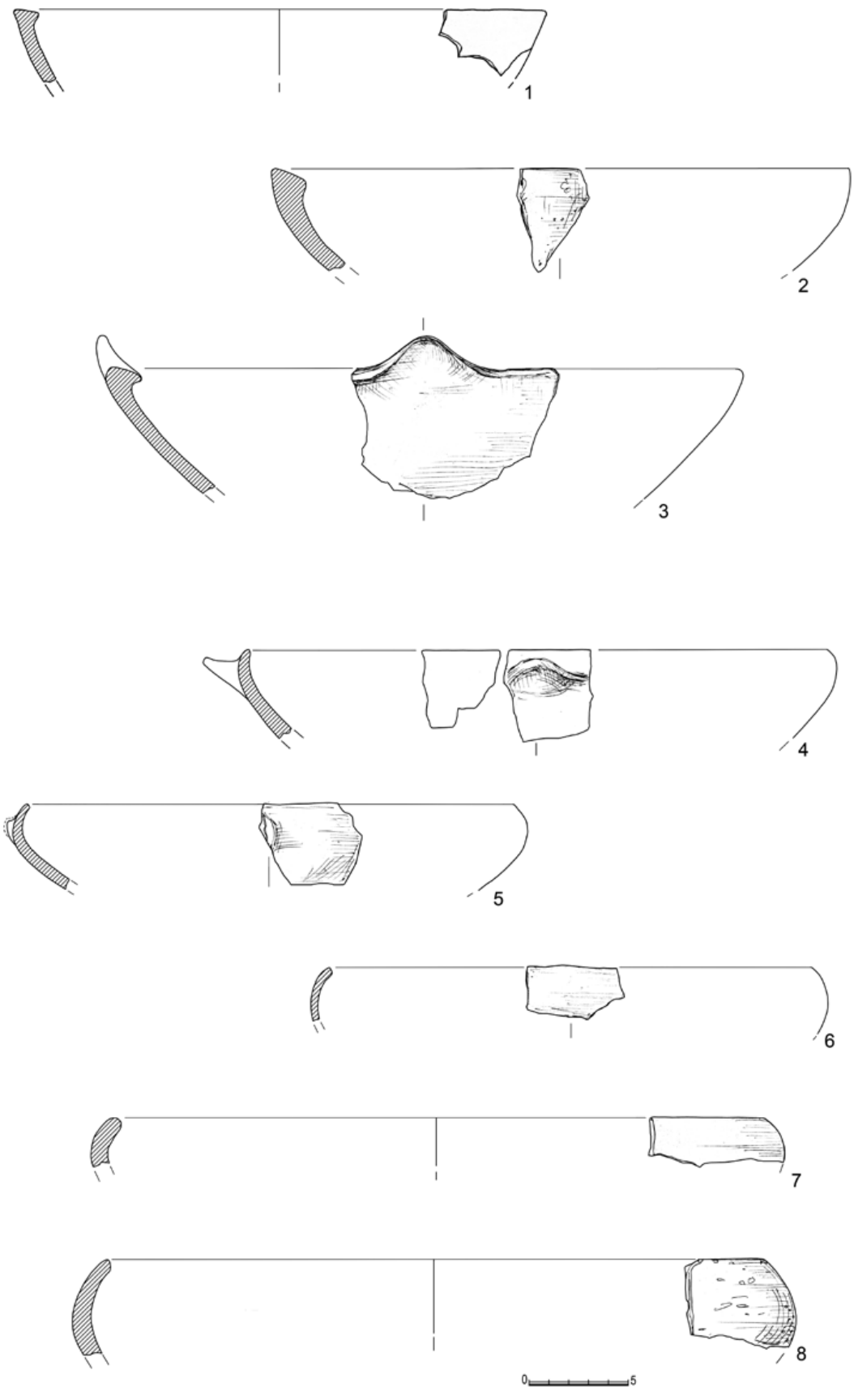
Най-голям дял имат съдовете от категорията на паниците (над 30% от всички характерни фрагменти и над 40% от устията). Представени са няколко основни типа – предимно с обърнатоконична форма, с прави или леко издути стени и различно оформена горна част. Подчертано преобладават неукрасените екземпляри. Доколкото е налична, украсата при повечето типове се ограничава до насечки върху ръба на устието или езичести израстъци, които е по-коректно в случая да се разглеждат и като функционални, без декоративна стойност. Само при един от типовете се наблюдава устойчива връзка на формалните и метричните белези с определен модел на декорация.

Неголям дял заемат паниците с полусферична форма, сред които доминират средно големи съдове (Ду 30/32 см) със загладена или матово излъскана повърхност, изработени от средно фина глина. Единичните фрагменти представят различни варианти при оформянето на устието – без удебеление, с насечки (обр. 20. 4) и удебелено, косо отрязано (обр. 21. 1 – 3). Върху устието на една от паниците е моделиран езичест израстък. Паралели на формите, както и на комбинацията с езичест израстък се намират още в най-ранните хоризонти на Езеро, като най-многобройните екземпляри са отбелязани в XII – XI хоризонт (Георгиев и др. 1979, обр. 136г, 139а, 14а), комбинацията се среща устойчиво до IX строителен хоризонт, след което рязко намалява (пак там, 241).

Към същия тип условно може да се отнесе и фрагмент от по-малка паница/купа (Ду 20 см) с ясно профилиран навън устиен ръб с ямички (обр. 22. 3), който се появя-

Обр. 20. Керамика от рова. Ранна бронзова епоха
Fig. 20. Early Bronze Age pottery from the ditch

Обр. 21. Керамика от рова. Ранна бронзова епоха
Fig. 21. Early Bronze Age pottery from the ditch

ва още в XIII хоризонт на Езеро, става водещ в XII хоризонт и остава най-разпространения тип през цялата първа и началото на втората фаза на РБЕ в епонимния обект (Георгиев и др. 1979, 266).

Няколко фрагмента са отнесени към типа обърнатоконични паници с много слабо издути стени и профилирано (изтеглено) навън устие. Един неукрасен екземпляр, условно определен като паница/купа, е изработен от сравнително фина глина, със светъл сиво-бежов цвят и небрежно третиране на външната повърхност (обр. 22. 2).

Към същия тип се отнасят още две паници, при които ръбът на устието е леко изтънен и заоблен. Отличават се с малки размери спрямо останалите отворени форми (Ду ~16/18; Дд 6 см и h ~6 см) и богата украса, изпълнена с фини, небрежно врязани/издраскани линии със следи от бяла инкрустация, която покрива повърхността на съда отвън и отвътре (обр. 20. 1, 2). Специфичен елемент при втория екземпляр е конкавно оформената вдлъбнатина от вътрешната страна на дъното. Изработени са от средно фина или средно груба глина, с гладка, матово излъскана отвън и отвътре, тъмна сиво-кафява повърхност. При тези екземпляри се наблюдава устойчиво съчетание на метрични, формални и декоративни белези. Като специфичен белег на украсата и при двата екземпляра могат да се отбележат композициите, оформени изключително от небрежно защриховани с фини врязвания вертикални, хоризонтални и V-образно разположени ленти и пояси от „висящи“ защриховани триъгълници. Подобна техника на украса е илюстрирана за пръв сред материалите от XII хоризонт в Езеро (Георгиев и др. 1979, обр. 138 г), но най-точни съответствия намираме в следващите хоризонти XI и X (Георгиев и др. 1979, 328, таблица 169, обр. 141а, б, 144а, б). Сходни съчетания на форма, техника и мотиви на декорация могат да се посочат от редица обекти с данни за обитаване през ранните етапи на РБЕ в Тракия – селищна могила Дядово (Катинчаров и др. 1980, 24 – 25, обр. 23), селищна могила Биково (Детев 1954, обр. 53), Караново VIIа (Лещаков 1999, 56 – 57, обр. 29/а, б). Определено значение за прецизиране на хронологическата позиция на материалите от Събрано имат два екземпляра, произхождащи от инвентара на могилни гробове, с наскоро публикувани радиовъглеродни дати. Първият е обърнатоконична паница с богата врязана украса от двете страни на тялото и изтънен и косо отрязан навътре ръб на устието, открита сред инвентара на първичния гроб (№ 2) в могила III на некропола при Медникарово – Искрица (Панайотов, Александров 1995, 89, обр. 10). Въпреки известните разлики в оформянето на устийния ръб и цялостната композиция на украсата сходствата с паниците от Събрано са видими по отношение на техниката и основните мотиви, включващи защриховани с фини врязвания ленти. Допълнителен елемент е малката конкавна вдлъбнатина от вътрешната страна на дъното. Именно въз основа на украсата в първичната публикация на гробния комплекс е предложена датировка във втората фаза на РБЕ *(пак там*, 91 и сл.). Публикуваната наскоро радиовъглеродна дата от същия гроб е сходна с тези, получени за гроба от Събрано (виж по-долу) и дава възможност за ревизия на датировката във втората половина на Езеро А, без да променя предложената в първичната публикация начална дата на функциониране на некропола (Alexandrov 2020, 151, Table 1).

Известно сходство в техниката и мотивите на украсата показва единият от двата аскоса, открити в инвентара на първичния гроб (№ 30) в Габрова могила при с. Камен (Димитрова 2021, 198, фиг. 16). В рамките на българо-италиански проект за ДНК анализ от същия гроб е публикувана радиовъглеродна дата с калибрирани стойности в интервала 3348 – 3010 BC (Modi et al. 2019, Table 1)[17].

Посочените примери недвусмислено показват, че стилът на украса, често възприеман като емблематичен за етапа Михалич, има своите корени още във втората

[17] LTL.16866A – 4463,45 BP. Пробата е анализирана в CEDAD (Centro di Datazione e Diagnostica, Universita del Salento, Italy).

половина на Езеро А. Несъмнено, устойчивото съчетание от морфологични и декоративни белези продължава своето развитие през втория етап на РБЕ и бележи своя апогей вече със значително разнообразие в репертоара на орнаментираните форми и обогатяване на декоративните схеми и техниките на украса – комбиниране на врязана и набодена украса, устойчиво присъствие на шнуров орнамент.

Най-голям дял при отворените форми заемат паниците със завито навътре устие. Като цяло те оформят сравнително хомогенна група – различават се единствено в наклона/ профилирането на устието – от почти изправено (обр. 20. 3; 21. 4, 6) до силно завито (обр. 21. 5, 7, 8). Доминират средно големите съдове с много близки размери (Ду 24 – 30/32 см). Почти всички са с тъмен цвят и излъскана повърхност, без ясни закономерности в избора на глинено тесто, което варира от фина до средно груба глина. Украса е установена само в един случай – фини насечки по ръба на устието на дебелостенна паница/купа (обр. 20. 3). Като цяло това е най-широко разпространеният и слабо индикативен тип паници през цялата ранннобронзова епоха в източната част на Горнотракийската низина. Изключение е фрагмент от паница с плосък езичест израстък под устието. Тази комбинация се среща още в най-долния хоризонт на Езеро, като най-многобройните екземпляри произлизат от XII – X строителни хоризонти, след което техният брой постепенно намалява (Георгиев и др. 1979, 348, таблица 202). Сходни екземпляри са известни и от селищна могила Дядово с датировка в етапа Езеро А (Kamuro 2005, fig. 6. 9), както и в инвентара на гробове от могила II (Голямата могила) при с. Голяма Детелина, датирани в същия период (Кънчев 1995, обр. 8б, 15б, 22в; Лещаков, Попова 1995).

Относително висок дял имат и паниците с пречупване на профила (обр. 20. 5 – 8). Подобно на тези със завито навътре устие те са с преобладаващо тъмно оцветяване, загладена, често матово излъскана повърхност, но като цяло с малко по-големи размери (Ду ~28/30 – 34/36 см), повечето са изработени от фина/средно фина глина. Публикуваните паралели на този тип паници са относително редки. Възможни аналогии могат да се посочат от долните строителни нива на селищна могила Дядово (Kamuro 2008, 11, fig. 33). Значително повече паралели са известни преди всичко от комплекси, датирани в късната фаза на РБЕ – Мъдрец (Leshtakov et al. 2001, fig. 25b), Гълъбово (Leštakov 2015, 38, Abb. 13. 1; 16. 1, 3; 31. 7, 10, 11). Липсата на аналогии от по-ранните фази на РБЕ засега трудно може да бъде обяснена, освен с възможността те да са останали неразграничени от най-широко разпространения тип паници със завито навътре устие.

Репертоарът на отворените форми е допълнен с няколко единични екземпляра. Единият принадлежи на по-дълбока паница или купа със слабо есовиден профил и вертикална дръжка в горната част. Формата е слабо индикативна и сравнително равномерно представена в ранннобронзовия пласт на Езеро (Георгиев и др. 1979, 346, таблица 200, тип 21).

Последният илюстриран фрагмент принадлежи на малка полусферична купичка (Ду 9 см) със специфичен плосък пластичен израстък върху устието. Изработена е от фина глина, но със сравнително небрежно третирана повърхност. По-голям съд с подобна форма и двойка аналогични израстъци върху устието е известен от разкопките на В. Миков на селищна могила Веселиново (по Лещаков 1999, 62, обр. 29ж).

Категорията на урновидните съдове/гърнета има висок дял в разглеждания комплекс (20% от всички характерни и над 30% от устийните фрагменти). Обособява се ясно с устойчиви съчетания на формални, технологични и декоративни белези (обр. 22. 9 – 11; 23. 1 – 10).

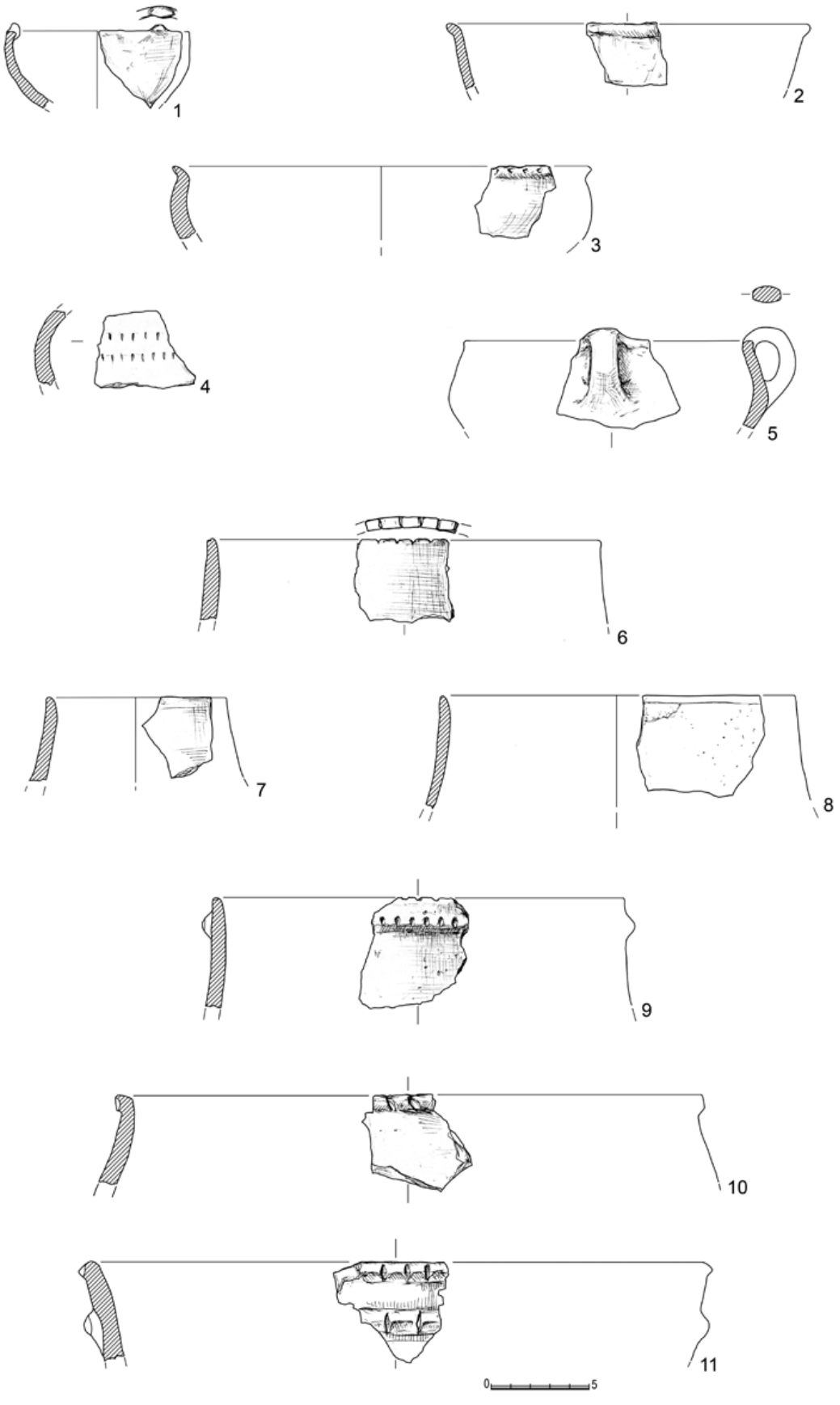
По отношение на размерите на съдове могат сравнително ясно да се обособят две групи. По-малобройната включва неголеми съдове с дебелина на стените около 0,6/0,7 см и Ду 20/24 см. За съдовете с по-големи размери от втората група (дебелина

на стените около 0,8/1,0 см и Ду 30 – 34/36 см може да се допусне функция на хранилища. Всички илюстрирани тук екземпляри са украсени. Силната фрагментарност на материалите не позволява реконструкция на формите и по-детайлна типологически характеристика. Два основни типа могат да бъдат обособени въз основа на оформлението на горната част.

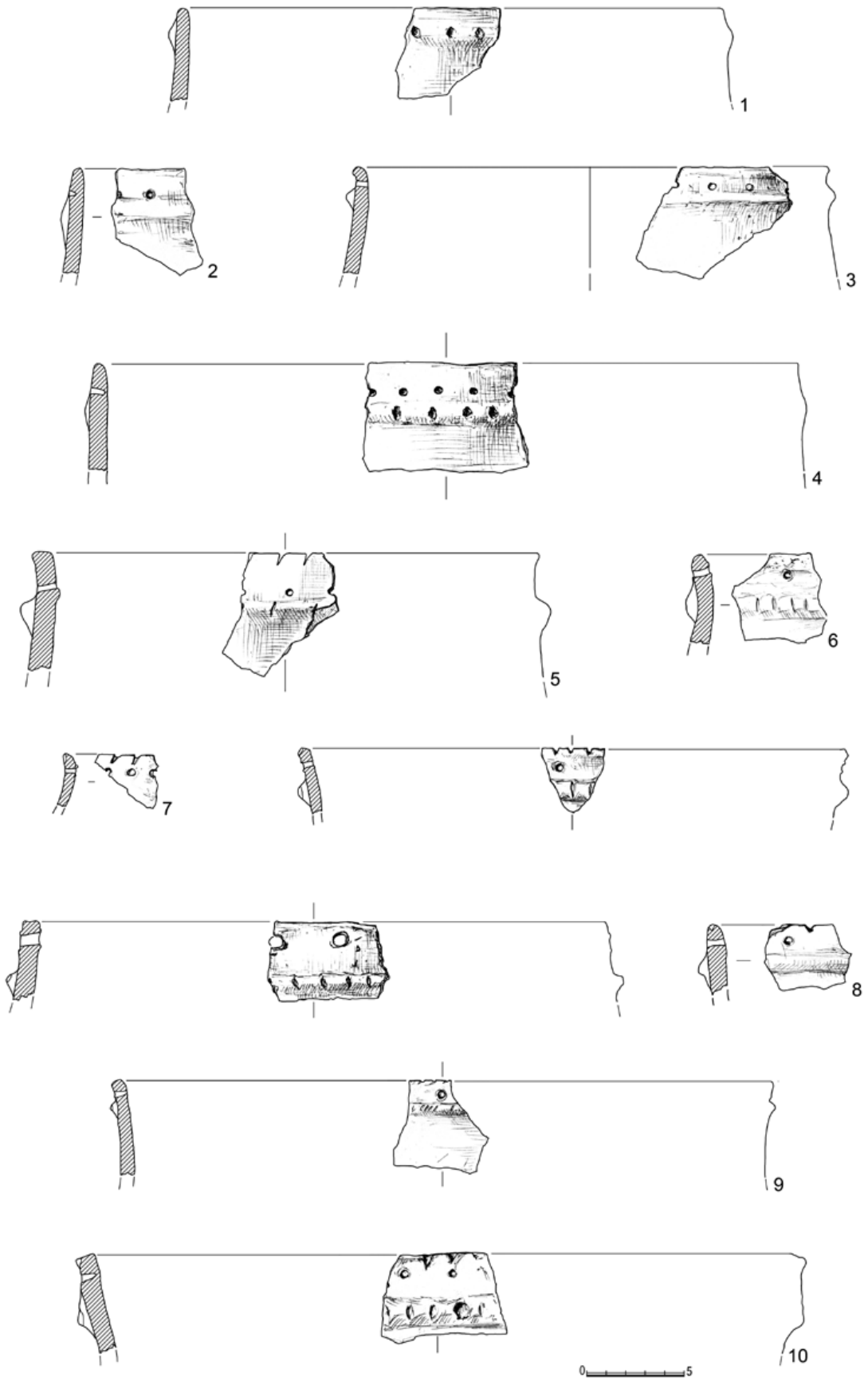
Първият тип включва урновидни гърнета с изправено или слабо наклонено навътре устие. Тези съдове обикновено са с по-малки размери, преобладаващо тъмно и по-равномерно оцветяване. Изработени са от фина/средно фина до средно груба глина със загладена отвън и най-често леко неравна отвътре повърхност. Украсата – самостоятелно или в комбинации, включва насечки върху ръба на устието, меко оформена пластична лента – гладка, пресечена с фини ямички и редица от дълбоки набождания (пълни или непълни перфорации) непосредствено над нея (обр. 23. 1 – 4).

Вторият тип обединява урновидните съдове с по-силно или по-слабо профилирана навън горна част. Като цяло съдовете са с по-големи размери, оцветяването отвън също е най-често тъмно – тъмносиво, тъмно сиво-кафяво или сиво-черно. За разлика от първия тип почти всички екземпляри са изработени от по-груба глина и имат по-често неравна, неравномерно загладена повърхност. Почти без изключение са украсени с дълбоки резки/насечки по ръба на устието, перфорации и релефно оформени пластични ленти, най-често прекъснати с насечки. Оформянето на отделните елементи и съчетанията им са разнообразни (обр. 22. 11; 23. 5 – 12). Най-семплата комбинация на украсата – насечки върху ръба на устието и редица от дупчици, определена за водеща в характеристиката на керамиката от първата част на етапа Езеро А (Георгиев и др. 1979, 295 – 298), се среща рядко (обр. 23. 7). Останалите елементи в украсата на гърнетата, както самостоятелно, така и в комбинация, са особено характерни за долните хоризонти в Езеро, като е отбелязано тяхното постепенно намаляване след VIII хоризонт. Вероятно хронологически индикативна е почти пълната липса в колекцията от Събрано (с две изключения – обр. 22. 10, 11) на релефна лента с насечки, долепена върху ръба на устието, украса, чийто дял рязко нараства в VII хоризонт на Езеро и остава особено характерна за горните строителни хоризонти (Георгиев и др. 1979, 368). Аналогии на съдовете от Събрано могат да се посочат от всички обекти с публикувани материали от ранните фази на РБЕ в Тракия – Биково (Детев 1954, обр. 53, горе), Карановo VIIa (Nikolov, Petrova 2016, fig. 7. 17), Дядово (Semmoto et al. 2021, fig. 2. 1 – 6) и др.

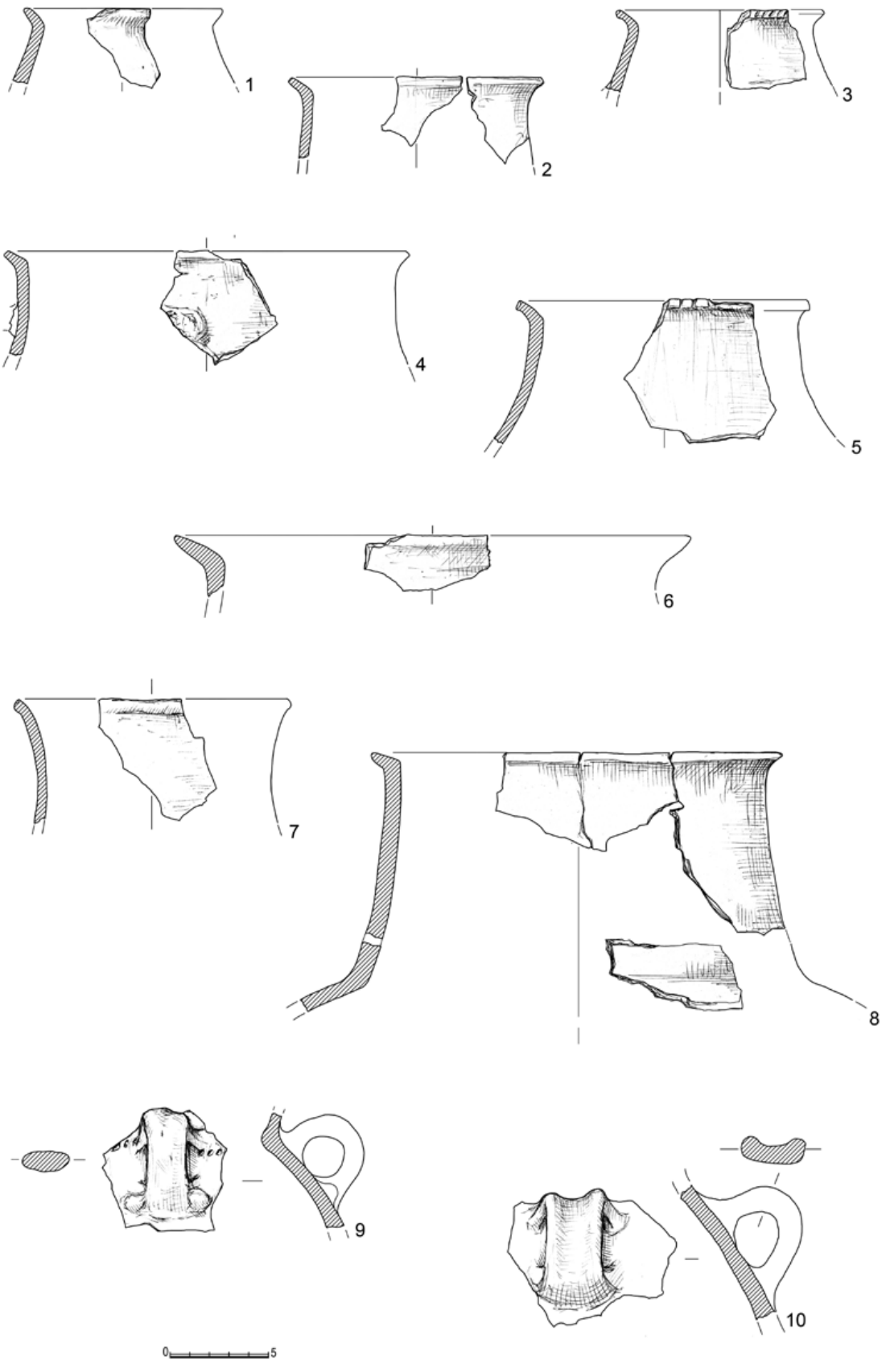
Условно разграничената категория на амфоровидни съдове/кани представя тънкостенни затворени форми с ясно обособена пресеченоконична или почти цилиндрична горна част и профилирано навън фуниевидно устие. Ясно се обособяват две групи – по-големи и по-отворени съдове с Ду 20/24 см (обр. 24. 4, 6, 8) и по-малки с Ду10/14 см (обр. 24. 1 – 3, 5, 7). Преобладава тъмното оцветяване на повърхността, обикновено грижливо загладена или матово излъскана. За изработката на съдовете е използвана фина или средно фина глина с малко количество неорганични примеси. Украса се среща сравнително рядко – единствено къси вертикални насечки по устието (обр. 24. 5). Към същата група съдове могат да се отнесат и две от дръжките – пръстеновидни, разположени върху издути плещи. Едната принадлежи на съд с украса от насечки в основата на шията и двойка малки кръгли релефни пъпки (обр. 24. 9). Аналогична украса се среща при две от каните, открити като гробен инвентар в могила II при с. Голяма Детелина (Кънчев 1995, обр. 15г, 18в). Профилирането на устието – прегънато навън и подчертано фуниевидно – може да се определи като типично за съдовете от ранните етапи на РБЕ. Кани с аналогично оформена горна част са илюстрирани сред материалите от XI хоризонт на Езеро (Георгиев 1979, 142в), плоския некропол при Берекетската могила (Калчев 2005, 36; Kalčev 2002, 33, Abb. 12. 22), в инвентара на гробове от Голямата могила при с. Голяма Детелина (Кънчев 1995, обр. 13а) и селищна могила Сокол (Лещаков и др. 2008, 113, обр. 2).

Обр. 22. Керамика от рова. Ранна бронзова епоха
Fig. 22. Early Bronze Age pottery from the ditch

Обр. 23. Керамика от рова. Ранна бронзова епоха
Fig. 23. Early Bronze Age pottery from the ditch

Обр. 24. Керамика от рова. Ранна бронзова епоха
Fig. 24. Early Bronze Age pottery from the ditch

Към категорията на каните вероятно могат да се отнесат и два фрагмента от тънкостенни затворени съдове без украса, с равно отрязано устие и ясно обособена пресечено конична горна част (обр. 22. 7 – 8).

Фрагментите от дръжки са многобройни (обр. 25. 1 – 12). Преобладават вертикални лентести дръжки с плоско или по-рядко с овално сечение, принадлежащи на съдове с тъмен цвят и загладена повърхност. Като хронологически индикативни белези за началните фази на РБЕ могат да се отбележат украсата от странични насечки (обр. 25. 5, 7), дръжките с перфорации (обр. 25. 4), вероятно от кани (Георгиев и др. 1979, 357, Таблица 213, тип 20; Лещаков 2006, 171, фиг. 16; Kamuro 2005, fig. 5. 3). В един от случаите насечките са съчетани с релефна лента с резки (обр. 25. 6), комбинация, позната от XI до VII хоризонт на Езеро (Георгиев и др. 1979, 356, таблица 211, тип 2). По-голямата част от дръжките принадлежи на затворени форми – кани и гърнета, липсват фрагменти, които могат със сигурност да се определят като дръжки върху паници.

Фрагментите от дъна съставляват многобройна, но по-слабо информативна група (обр. 25. 13 – 21). Повечето включени в извадката фрагменти принадлежат на затворени форми с издути стени, вероятно с плавни очертания на профилите. Характерни за РБЕ като цяло са дъната с ясно оформен отстъп (обр. 25. 13 – 15).

Ограниченият обем на материалите от рова, както и липсата на съдове от категорията на най-фината керамика са вероятната причина за отсъствието на някои елементи, характерни за най-ранните фази на РБЕ – фрагменти от аскоси, украса от фини набождания („машинен бод“) и др. В същото време подчертано липсват и редица елементи, формиращи характеристиката на керамичния комплекс на етап Михалич – т. нар. тунелести дръжки върху паници, сложни комбинации на врязана и набодена украса, шнуров орнамент, по-сложни мотиви, изпълнени с релефна лента и др.

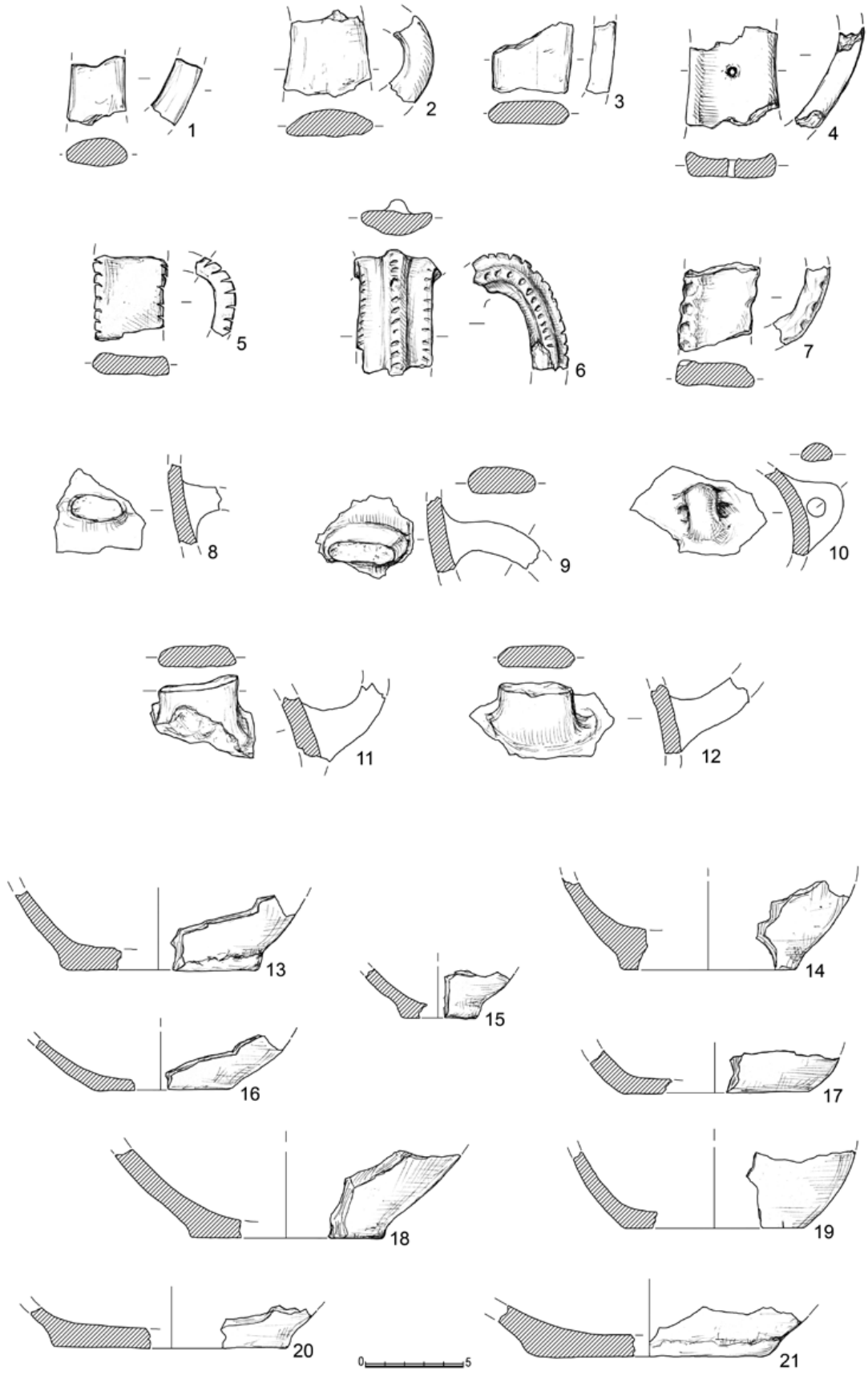
Разгледаните по-горе характеристики на керамиката и посочените аналогии дават достатъчно сигурна основа за определянето на хронологическата позиция на комплекса в първата фаза на РБЕ. Най-точни и многобройни съвпадения разгледаният ансамбъл показва с XI – X строителни хоризонти на Езеро, въпреки че добри аналогии могат да се намерят както в по-ранните, така и в следващите хоризонти на могилата, достигащи до началото на етап Михалич. Хомогенният характер на извадката и липсата на специфични по-ранни и по-късни елементи позволяват да приемем сравнително тясна датировка за комплекса в края на етапа Езеро А, която се подкрепя от теренните данни за краткотрайно функциониране на рова. Предложената датировка добре кореспондира с абсолютната хронология на серията радиовъглеродни дати от костите на погребаните индивиди в гроб № 1 (Таблица 1) и предполага, поне до известна степен, синхронност на двете структури[18].

Колективен гроб от ранната бронзова епоха

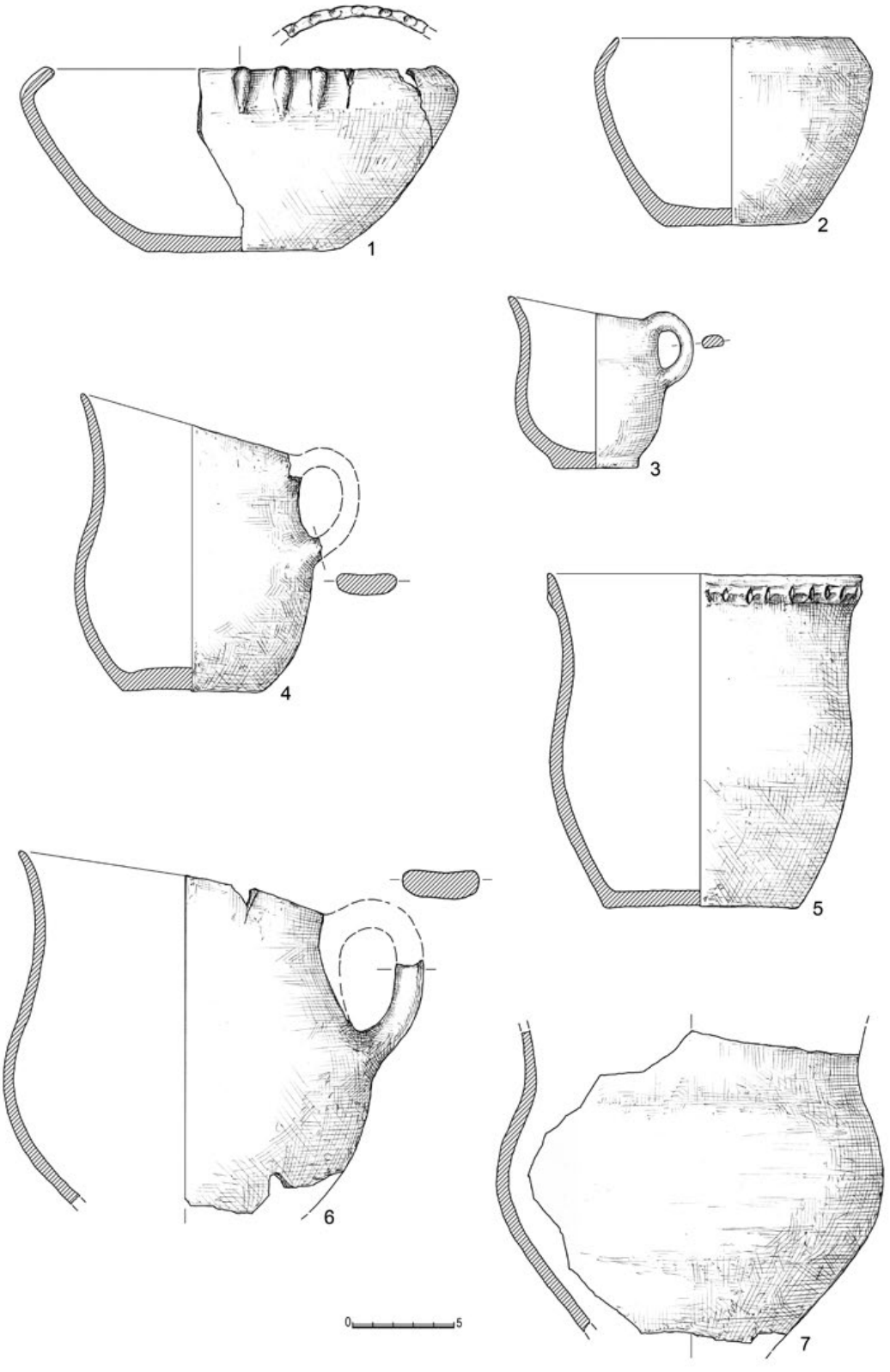
Таня Христова, Живко Узунов, Ваня Н. Петрова

Безспорно най-голям научен интерес сред проучените структури на обекта представлява плоският гроб от РБЕ с колективна инхумация на четири индивида, разкрит в североизточната част на проучената площ. Гробът и антропологичният анализ на погребаните индивиди са подробно публикувани в самостоятелни публикации (Христова, Узунов 2012; Атанасова-Тимева, Гълъбова 2012). Тук накратко ще

[18] Следва да подчертаем още веднъж, че направените изводи за характеристиката и хронологията на рова се базират на силно ограничена като обем теренна информация и имат предварителен характер. Те могат да претърпят значителни корекции при евентуално бъдещо проучване на съоръжението извън трасето на магистралата.

Обр. 25. Керамика от рова. Ранна бронзова епоха
Fig. 25. Early Bronze Age pottery from the ditch

Обр. 26. Съдовете от колективния гроб. Ранна бронзова епоха: 1. Съд № 5 (ПИН 11); 2. Съд № 6 (ПИН 12); 3. Съд № 1 (ПИН 7); 4. Съд № 2 (ПИН 8); 5. Съд № 7 (ПИН 13); 6. Съд № 3 (ПИН 9); 7. Съд № 4 (ПИН 10)

Fig. 26. EBA ceramic vessels from the burial: 1. Vessel No 5 (Field inv. No 11); 2. Vessel No 6 (Field inv. No 12); 3. Vessel No 1 (Field inv. No 7); 4. Vessel No 2 (Field inv. No. 8); 5. Vessel No. 7 (Field inv. No 13); 6. Vessel No 3 (Field inv. No 9); 7. Vessel No 4 (Field inv. No 10)

повторим само основните данни за тази структура, допълнени с някои нови резултати, получени след първичната публикация.

Гробното съоръжение е регистрирано на нивото на стерилната основа (дълбочина около 1 м от съвременната повърхност) до северния сервитут на трасето, на границата на кв. А28 – А29. Гробната яма е с правоъгълна форма и заоблени ъгли, ориентирана СЗ – ЮИ, с размери 1,86 х 1,46 м. Ямата е вкопана на дълбочина около 0,20 м в стерилния терен, реалната дълбочина на съоръжението не може да бъде установена. Запълнителят на ямата е нехомогенен, с тъмнокафяв цвят, примесен с дребни камъчета, въглени и прошарен с бучки и петна светъл седимент от стерилната основа. В ямата са разкрити скелетните останки на четири индивида – два израснали индивида (*Adultus*) от мъжки пол (А и В), на възраст съответно 20 – 24 г. (А) и 20 – 21 г. (В) и две деца (*Infans II*) на около 8 и 7 години (С и D), с неустановен пол (Атанасова-Тимева, Гълъбова 2012, 70). Според новите данни, с които разполагаме, полът на един от детските индивиди (D) е определен генетично като женски[19].

Три от погребаните индивиди са положени един до друг в анатомичен порядък, ориентирани югоизток – северозапад, в централната част на гробната яма. Позите на двата израснали индивида са сходни – по гръб, с лице наляво, изпъната покрай торса дясна ръка, лява ръка свита в лакътя, с долни крайници, свити в коленете под торса. По-различна е позата на третия индивид (С) – полуобърнат наляво, с ръце, свити в лактите и поставени пред лицето и крака, свити в коленете и поставени пред тялото. Останките от четвъртия индивид (D) са разкрити в северозападния край на ямата, частично покрити от долните крайници на индивиди А и В (обр. 14. 1, 4; обр. 15). В първичната публикация е отбелязано, че те не са в анатомичен порядък, като е описана позицията на черепа – с лице на югозапад, а за останалите кости е посочено, че са намерени разпръснати под останките на другите три индивида. Именно това обстоятелство поражда изказаното предварително предположение за асинхронност на инхумациите (Божкова, Узунов 2010, 166) и по-конкретно, че индивиди А, В и С са погребани едновременно в гробната яма, в която вече е бил положен индивид D, което е довело до разместване на скелетните му останки. Анализът на теренната графична и фотодокументация според нас позволява и алтернативна интерпретация, според която посткраниалният скелет е зле/непълно запазен (запазени са част от дългите кости – ляв *humerus*, ляв и десен *femur*, лява *tibia* и тазови кости), но в известен анатомичен порядък, който наподобява позиция по гръб с крака, свити в коленете и симетрично разположени от двете страни на тялото, с ориентация според позицията на черепа и таза приблизително запад – изток, слабо отклонение на северозапад – югоизток (обр. 14. 1, 4; обр. 15). Ако приемем подобна хипотеза, то липсват аргументи за асинхронност на погребаните индивиди, факт, който намира подкрепа и в почти идентичните стойности на радиовъглеродните дати, получени за отделните индивиди (виж по-долу).

Като гробен инвентар в ямата са открити седем керамични съда[20]. Два от тях – малка кана/чаша и фрагментирана кана (обр. 2. 3, 4), са разположени пред и под че-

[19] Полът е установен в хода на ДНК анализи на проби от четирите индивида, резултатите от които са частично публикувани (Mathieson et al. 2018, Supplementary note 1, p. 9 and Supplementary table 1, sample ID: Bul10, Individual 1d). Според цитираната публикация анализът на индивид D е направен в лабораторията на Йена/Тюбинген. Впоследствие пробите от останалите три индивида са анализирани в лабораторията на Харвард (Lazaridis et al. 2022). Потвърден е мъжкият пол на индивиди А и В (ID I12833, I12834), а индивид С (ID I12835) е докладван като дубликат на Bul10, т.е. индивид D, без допълнителен коментар. В частна кореспонденция със С. Алпаслан-Роденберг, един от авторите на изследването, бе изказано предположението, че индивиди С и D са близнаци, на което се дължи дупликацията на резултатите от анализа.

[20] Детайлно описание на технологичните и морфологичните белези на съдовете е дадено в първичната публикация (Христова, Узунов 2012, 64).

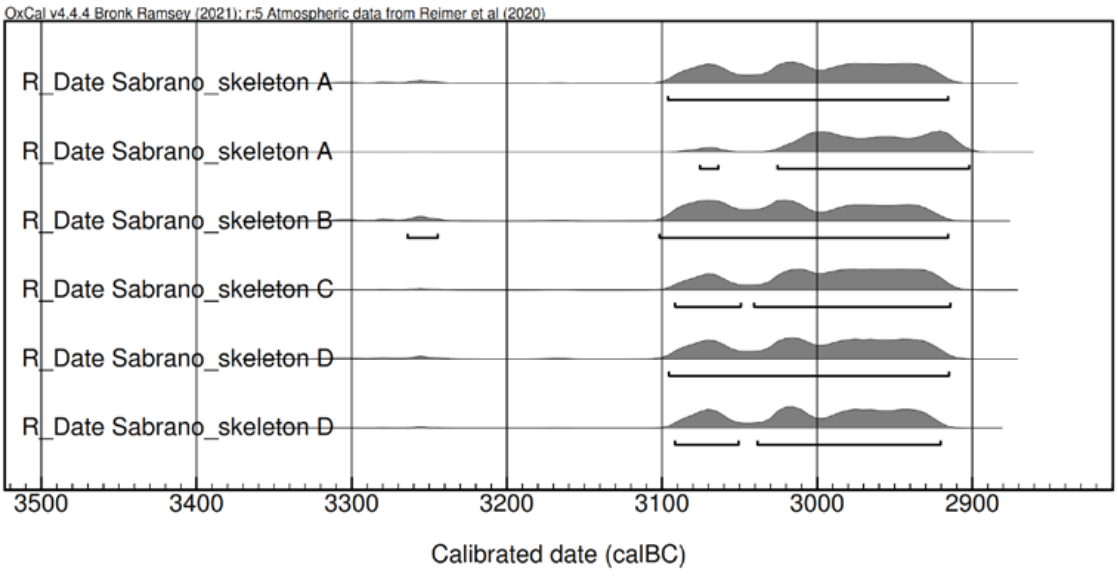
Обр. 27. Находки от кремък от яма 20 (1, 2), яма 13 (3), яма 19 (4), РБЕ ров (5) и керамични фрагменти с украса от яма 21 (6), яма 13 (7) и яма 6 (8 – следи от бяла рисунка)

Fig. 27. Chipped-stone artefacts from pit 20 (1, 2), pit 13 (3), 19 (4), EBA ditch (5), and decorated sherds from pit 21 (6), pit 13 (7) and pit 6 (8. traces of remains of whitish paint)

репа на индивид С (обр. 14. 1, 3). Останалите пет съда – две кани, паница, малка купа и урновиден съд (обр. 2. 1, 2, 5 – 7), са намерени заедно, на известно разстояние над черепите на индивиди А, В и С (обр. 14. 1, 2). Като гробни дарове (храна за погребаните) следва да се интерпретират намерените във вътрешността на паницата животински кости (обр. 15). Този елемент от погребалния обред намира добри паралели в некропола на Берекетската могила – при два от гробовете във вътрешността на паници са намерени кости от диво прасе (Kalchev 1996, 220). Подобна практика е отбелязана и при първичния гроб № 2 в могила III от некропола на Медникарово (Панайотов, Александров 1995, 89).

Подробният сравнителен анализ на известните в литературата паралели (Христова, Узунов 2012, 64 – 66) показва близки сходства на погребалния обред с гробни комплекси от ранните фази на ранната бронзова епоха, известни както от плоски, така и от могилни некрополи[21]. Най-близките паралели намираме в разположения на 25 км западно плосък некропол при Берекетската селищна могила край Стара Загора и

[21] Макар и накратко, тук ще повторим основните аналогии на гроба, преди всичко поради факта, че част от коментираните в първичната публикация комплекси, както и техните ^{14}C дати са подробно публикувани едва след 2012 г.

Обр. 28. Диаграма на калибрираните радиовъглеродни дати, получени за четирите индивида, погребани в колективния гроб

Fig. 28. Diagram of the calibrated radiocarbon dates obtained for the four individuals in the collective burial

по-конкретно гроб № 19, в който са погребани четири индивида в позиция, много сходна с тази от Събрано, с гробен инвентар, включващ керамични съдове и накит от черупки на миди и животински зъб. Към колективните гробове се отнасят и гробове №№ 50 и 71, в които са погребани по три индивида (Kalčev 2002, 20, 22, Abb. 7, Taf. 18. 3, 6).

Колективен гроб е известен и от спасителните проучвания в района на комплекс „Марица – Изток“, на около 20 км югоизточно от Събрано. Това е първичният гроб № 5 в Курдова могила, в землището на с. Малка Детелина. В него са разкрити останките от три индивида, с еднаква ориентация (Кънчев 1991, обр. 2б), но без инвентар.

Близък паралел на гроба от Събрано намираме и при първичния гроб № 30 в Габрова могила край с. Камен, на около 45 км североизточно от Събрано. Гробът представлява вкопана в материка яма с четвъртита форма, в която са открити останките на няколко индивида. Два черепа на деца (4-5 г.), в лошо състояние, са разкрити на около 0,10 м под горното ниво на ямата. На дъното на ямата са погребани четири индивида от мъжки пол в анатомичен порядък, като отново позицията наподобява тази, регистрирана в Събрано – три от скелетите са разкрити в източната половина, с глави на изток, а четвъртият е с противоположна ориентация (Димитрова 2021, 197, фиг. 12 – 13). Гробният инвентар, разкрит в ямата, е изключително богат и включва керамични съдове, две бронзови ками, две бронзови брадви-тесли, сребърни и бронзови спираловидни висулки, накит от мъниста от *Dentalium*, амулети от глигански бивни, каменна тесла (пак там, 197 – 200, фиг. 14 – 19). Както бе вече споменато, в рамките на проект за ДНК анализи от гроба е публикувана и една радиовъглеродна дата, която потвърждава неговата датировка в РБЕ 1, с калибрирани стойности в интервала 3348 – 3010 BC (Modi et al. 2019, Table 1)[22].

Най-далечен в географско отношение, но отново близък като погребален обред е колективният гроб (№ 20), проучен при разкопките на плоския некропол от халколита и ранната бронзова епоха в м. Горломова кория при Смядово, Шуменско (Chohadzhiev, Mihaylova 2014). В гроба са погребани пет индивида. Четири от тях са разположени в източната част на ямата, обърнати по двойки един към друг, с глави на

[22] Вж. бел. 19.

изток. Петият индивид, частично запазен, е разкрит в срещуположната част на ямата, със същата ориентация, но с глава на запад (Chohadzhiev, Mihaylova, 2014, 15 – 17, fig. 28a). Въпреки че целостта на гроба е нарушена от по-късна яма, в него е открит богат гробен инвентар, включващ керамични съдове, мъниста от *Dentalium*, сребърни висулки, кремъчни изделия, бронзова кама/бръснач, бучки червена охра, овъглени зърна, камък от червеникав пясъчник и късчета шлака (пак там, 40, fig. 28b). Публикуваните радиовъглеродни дати за два от индивидите в калибрирани стойности попадат в интервалите 3328 – 3015 BC и 3338 – 3025 BC (пак там, 40), т.е. много близки до тези, получени за гроб № 30 от Габрова могила.

Сравнителният анализ на погребалния обред, както и на керамичните съдове, открити като инвентар в гроба, позволяват прецизиране на хронологическата позиция на комплекса в етапа РБЕ 1. Тази датировка се потвърждава и от получените радиовъглеродни дати. Проби за анализ са взети от всички скелети, като калибрираните стойности от техните резултати са представени в Таблица 1. Датите на четирите индивида са почти идентични и попадат в интервала 3090 – 2900 BC в калибрирани стойности. Като цяло датите от Събрано са малко по-късни от известните дати на останалите колективни гробове, споменати по-горе, но много близки като стойности до тези от гроб № 26 от некропола при Смядово (Chohadzhiev, Mihaylova, 2014, 43), както и до част от гробовете от могила V в Бели бряг, гроб № 10 от Голямата могила при Овчарци и споменатия вече първичен гроб № 2 на могила III от Медникарово (Alexandrov 2020, 151, Table 2).

Предвид аналогиите с некрополите при Смядово и Берекетската могила твърде вероятно изглежда предположението, че проученият колективен гроб не е изолиран, а част от по-голям плосък некропол, чието продължение следва да се търси на север от трасето на магистралата. Индикация за това са човешките останки от яма № 24 (разрушен гроб?) в близост до проученото гробно съоръжение.

Структури и материали от I хил. пр. Хр.

Живко Узунов

Както бе споменато в началото, една от проучените ями (№ 18) ясно се отличава от останалите както по формални белези, така и по наличието на фрагменти от съдове, изработени на колело. Ямата е разположена в средната част на проучения участък, в близост до южната граница на сервитута. Не може да се изключи възможността за съществуване на други подобни структури на юг от трасето на магистралата.

Яма 18. Форма: план – кръгла; профил – камбановидна. Размери: диаметър на отвора – 0,71 м; дъно – 1,29 м; дълбочина 0,98 м. Запълнител: тъмнокафяв до черен седимент; керамични фрагменти от съдове, работени на бързо грънчарско колело, със сив цвят на повърхността; незначително количество животински кости; единични въглени.

В запълнителя на ямата са открити фрагменти от т. нар. монохромна керамика, изработена на бързо грънчарско колело, със сив цвят на повърхността, характерна за периода след средата на I хил. пр. Хр. Фрагментите принадлежат на дълбока купа (лекане). Паралели на съда се откриват в цяла Тракия, като датировката им се разполага във времето от края на архаиката до ранноелинистическата епоха. В ямни комплекси, проучени във връзка със строежа на АМ „Тракия“, са засвидетелствани редица сходни образци. Аналогии намираме в комплекса при с. Малко Тръново, където се срещат няколко типа леканета, включително и образци с хоризонтални дръжки, купи с украса върху горния хоризонтален ръб на устието с врязани вълнообразни и прави линии и датирани в V в. пр. Хр. (Bozkova, Nikov 2009, 50 – 54, fig. 7, 8). От подобен тип

лекане е и екземплярът от района на Симеоновград с датировка отново в V в. пр. Хр. (Bozkova, Vasileva 2010, 223 – 244; 226 – 227, fig. 6). Образци с две дъговидни дръжки са известни и от селището при хълма Кракра край Перник с предложена широка датировка от V до първата половина на III в. пр. Хр. (Чангова 1981, 84 – 85, обр. 38. 4). Близки до този тип съдове са регистрирани и в некрополите при с. Староселка и с. Браничево (Дамянов 1969, 59, обр. 5; Дремсизова 1962, 169, обр. 6). Хронологическият интервал, в който се разполага съдът от Събрано, е V – IV в. пр. Хр. и напълно кореспондира с датировката, предложена от К. Велков и направена въз основа на материалите, открити при предварителните сондажни проучвания (Велков 2009).

Обобщение

Резултатите от проучването на обект № 12 от ЛОТ 2 на АМ „Тракия“ за пореден път демонстрират значението и ролята на мащабните спасителни разкопки, провеждани на голяма площ, неселективно и независимо от оскъдните археологически материали, видими на повърхността.

Въпреки силно хетерогенния и неособено атрактивен характер на проучените структури и представените тук материали резултатите от разкопките са принос в проучванията на все още слабо познати периоди и явления от късната праистория.

Публикуваните тук структури и материали от късния неолит са твърде оскъдни по обем като база за самостоятелно изследване, но въпреки това се надяваме те да намерят своето място при бъдещите публикации и проучвания върху актуалните проблеми за облика на керамичния комплекс във финалните фази на късния неолит и „прехода“ към ранния халколит в Тракия.

Макар и проучен в ограничена площ, раннобронзовият ров край Събрано предоставя ценна информация, допълваща нашите познания за появата и развитието на този тип съоръжения в края на IV – III хил. пр. Хр. в Тракия. От съществено значение за интерпретацията на този тип паметници би била предположената връзка на рововото ограждение със синхронно обитаване на Дядо Ивановата могила и топографската близост с проучения колективен гроб, вероятно част от некропол.

Въпреки широко разпространената в българската историография теза за плоските некрополи като характерен елемент на „уседналото автохтонно“ население през РБЕ, броят на известните некрополи от днешните български територии все още е изключително оскъден, а некрополът при Берекетската могила доскоро бе единственият паметник на юг от Стара планина. Разкопките край Събрано дават възможност да добавим още една точка на картата на разпространението на този тип обекти. Спецификата на погребалния обред и близките аналогии, документирани както в плоски, така и в могилни некрополи, заслужават самостоятелен анализ и са предмет на дискусия, излизаща извън рамките на настоящата публикация.

Не на последно място е важно да отбележим, че резултатите от разкопките ясно очертават перспективите пред едно бъдещо проучване на района на обекта, незасегнат от строежа на магистралата, с помощта на все по-усъвършенстваните технологии и средства за недеструктивно изследване.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Александров 2015: С. Александров. Могилни гробове от ранната бронзова епоха в Тракия (55 години по-късно). – Археология LVI, 1 – 2, 2015, 33 – 48.

Асланис, Бояджиев 2004: Й. Асланис, Я. Бояджиев. Съоръжения за съхраняване на месо от халколитния пласт на селищната могила Юнаците. – В: В. Николов, К. Бъчва-

ров, П. Калчев (ред.). Праисторическа Тракия. София – Стара Загора, 2004, 370 – 378.

Атанасова-Тимева, Гълъбова 2012: Н. Атанасова-Тимева, Б. Гълъбова. Антропологичен анализ на човешки костни останки от колективен гроб от ранната бронзова епоха при Събрано, Новозагорско. – Археология, LIII, 1, 2012, 69 – 71.

Божкова, Узунов 2010: А. Божкова, Ж. Узунов. Спасителни археологически проучвания на обект 12, ЛОТ 2 на АМ „Тракия“, км 231+950 до км 232+150, в землището на с. Събрано, община Нова Загора. – Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 164 – 166.

Борисова 2010: И. Борисова. Спасителни археологически разкопки на обект № 9, ЛОТ 2, АМ „Тракия“ – вкопани структури от късната желязна епоха, с. Бенковски, общ. Стара Загора. – Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 182 – 184.

Бояджиев и др. 2015: Я. Бояджиев, А. Андонова, В. Петров, К. Бояджиев. Обект „Чавдарова чешма“, Симеоновград. – Археологически открития и разкопки през 2014 г. София, 2015, 70 – 73.

Бояджиев и др. 2016: Я. Бояджиев, А. Андонова, В. Петров, К. Бояджиев. Спасителни разкопки на обект „Чавдарова чешма“, Симеоновград. – Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, 2016, 98 – 101.

Бъчваров 2017: К. Бъчваров. Сърнево: къснонеолитният ритуален пакет. – В: К. Бъчваров, М. Тонкова, Г. Кацаров (ред.). Сърнево. Вкопани структури от късния неолит, ранната и късната желязна епоха и римския период. Том 1. Къснонеолитното ямно поле (= Спасителни археологически проучвания по инфраструктурни проекти, 1). София, 2017, 224 – 233.

Бъчваров и др. 2017: К. Бъчваров, М. Тонкова, Г. Кацаров (ред.). Сърнево. Вкопани структури от късния неолит, ранната и късната желязна епоха и римския период. Том 1. Къснонеолитното ямно поле (= Спасителни археологически проучвания по инфраструктурни проекти, 1). София, 2017.

Бъчваров, Лещаков 2011: К. Бъчваров, П. Лещаков. Теренно археологическо издирване в землищата на селата Сърнево и Пшеничево, Старозагорско. – Археологически открития и разкопки през 2010 г. София, 2011, 575 – 577.

Велков 2009: К. Велков. Сондажни археологически проучвания на обект 12, лот 2, км 231+950 до км 232+650, АМ „Тракия“, землище на с. Събрано, общ. Нова Загора, обл. Сливен. – Археологически разкопки и проучвания през 2008 г. София, 2009, 177 – 179.

Велков и др. 2010: К. Велков, Т. Кънчева-Русева, К. Лещаков. Археологически проучвания на обект № 11, ЛОТ 3 на АМ „Тракия“, км 258+250 до км 259+200, с. Биково, община Сливен. – Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 161 – 164.

Георгиев и др. 1979: Г. Ил. Георгиев, Н. Мерперт, Р. Катинчаров, Д. Г. Димитров. Езеро. Раннобронзовото селище. София, 1979.

Дамянов 1969: Ст. Дамянов. Надгробна могила при с. Староселка, Шуменски окръг. – Археология, XI, 4, 1969, 59.

Детев 1954: П. Детев. Селищната могила при с. Биково. – Годишник на музеите в Пловдивски окръг, I, 1954, 151 – 188.

Димитрова 2021: Д. Димитрова. Гробове от ранната бронзова епоха в Габрова могила. – В: Д. Гергова (съст.), Ж. Василева, Т. Стефанова (ред.). Сборник в памет на Р. Катинчаров (= Известия на Националния археологически институт XLVII). София, 2021, 191 – 203.

Дремсизова 1962: Ц. Дремсизова, Могилен некропол при с. Браничево. – Известия на Археологическия институт, 25. София, 1962, 165 – 185.

Калчев 1999: П. Калчев. Открито праисторическо селище от късния неолит край с. Хан Аспарух. – Археологически и исторически проучвания в Новозагорско, 1. Нова Загора, 1999, 30 – 39.

Калчев 2004: П. Калчев. Преходът от късния неолит към ранния халколит в района на Стара Загора. – В: В. Николов, К. Бъчваров, П. Калчев (ред.). Праисторическа Тракия. София – Стара Загора, 2004, 215 – 227.

Калчев 2005: П. Калчев. Неолитни жилища в Стара Загора. Каталог на експозицията – РИМ – Стара Загора. Стара Загора, 2005.

Калчев 2007: П. Калчев. Жилища от ранната бронзова епоха край с. Златна ливада, Старозагорско. – Проблеми и изследвания на тракийската култура, т. II. Казанлък, 2007, 17 – 28.

Катинчаров и др. 1980: Р. Катинчаров, И. Бест, В. Николов, В. Николова. Селищна могила до с. Дядово: сондажен изкоп (Археологически разкопки 1977 – 1978). Expeditio Thracia 1. София, 1980, 9 – 94.

Кацаров, Бъчваров 2017: Г. Кацаров, К. Бъчваров. Керамичен комплекс. – В: К. Бъчваров, М. Тонкова, Г. Кацаров (ред.). Сърнево. Вкопани структури от късния неолит, ранната и късната желязна епоха и римския период. Том 1. Късноеолитното ямно поле (= Спасителни археологически проучвания по инфраструктурни проекти, 1). София, 2017, 239 – 307.

Койчев 1997: Н. Койчев. Новозагорско през вековете. Стара Загора, 1997.

Кръстева 2010: М. Кръстева. Спасителни разкопки на обект 18А, АМ „Тракия“, ЛОТ 2, км 237+060-237+360, м. Юрта, с. Загорци, община Нова Загора. – Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 171 – 172.

Кръстева, Тонев 2011: М. Кръстева, А. Тонев. Спасителни археологически разкопки на обект 18А, км 237+060-237+360 по трасето на АМ „Тракия“, ЛОТ 2, в м. Юрта, землище на с. Загорци, община Нова Загора. – Археологически открития и разкопки през 2010 г. София, 2011, 150 – 152.

Кънчев 1991: М. Кънчев. Некрополи от бронзовата епоха в района на „Марица – Изток“. – В: Марица – Изток. Археологически проучвания. Т. 1. Раднево, 1991, 41 – 70.

Кънчев 1995: М. Кънчев. Надгробна могла II (Голямата могила) до село Голяма Детелина, община Раднево (част I). – В: Марица – Изток. Археологически проучвания. Т. 3. Раднево, 1995, 35 – 64.

Кънчева-Русева 2010: Т. Кънчева-Русева. Спасителни археологически разкопки на обект 18, ЛОТ 2, АМ „Тракия“, от км 236+850 до км 237+060, с. Загорци, община Нова Загора. – Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 170 – 171.

Кънчева-Русева, Колева 2011: Т. Кънчева-Русева, Д. Колева. Археологически проучвания на обект 18, АМ „Тракия“, ЛОТ 2, км 236+850 до км 237+060, м. Юрта, с. Загорци, община Нова Загора. – Археологически открития и разкопки през 2010 г. София, 2011, 147– 150.

Лещаков 2011: Л. Лещаков. Обект 18А, ЛОТ 3 по трасето на АМ „Тракия“, км 270+300-20+500. Селища от бронзовата и неолитната епоха край с. Чокоба, Сливенско. – Археологически открития и разкопки през 2010 г. София, 2011, 126 – 129.

Лещаков, Попова 1995: К. Лещаков, Ц. Попова. Надгробна могила II (Голямата могила) до село Голяма детелина, община Раднево (част II). – В: Марица – Изток. Археологически проучвания. Т. 3. Раднево, 1995, 65 – 86.

Лещаков 1999: К. Лещаков. Изследвания върху бронзовата епоха в Тракия. I. Сравнителна стратиграфия на селищните могили от ранната бронзова епоха в Югоизточна България. – Годишник на Софийския университет – Исторически факултет, т. 84 – 85 [1992], 5 – 119.

Лещаков 2006: К. Лещаков. Бронзовата епоха в Горнотракийската низина. – Годишник на Софийския университет – Исторически факултет, специалност „Археология“, т. 3. София, 2006, 141 – 216.

Лещаков и др. 2008: К. Лещаков, Г. Кацаров, Н. Тодорова, В. Петрова. Археологически разкопки на селищна могила „Химитлията“ в землището на с. Сокол, община Нова Загора. – Археологически открития и разкопки през 2007 г. София, 2009, 111 – 114.

Лещаков 2010: К. Лещаков. Спасителни разкопки на обект 18А, м. Бозаджийска кория, землище на с. Чокоба, община Сливен (АМ „Тракия“ – ЛОТ 3, км 270+300-270+500). – Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 129 – 131.

Лещаков, Бъчваров 2017: П. Лещаков, К. Бъчваров. Микрорегионът по течението на р. Азмака при Сърнево: археологическа карта. – В: К. Бъчваров, М. Тонкова, Г. Ка-

царов (ред.). Сърнево. Вкопани структури от късния неолит, ранната и късната желязна епоха и римския период. Том 1. Късноеолитното ямно поле (= Спасителни археологически проучвания по инфраструктурни проекти, 1). София, 2017, 33 – 42.

Ников, Георгиева 2021: К. Ников, Р. Георгиева. Кръговите ровове край с. Полски градец: извор за строителната култура през ранната бронзова епоха в източната част на Горнотракийската низина. – В: П. Делев, Д. Боянова-Ботева, Л. Грозданова (ред.). JUBILAEUS VIII: Завръщане към изворите. София, 2021, 141 – 159.

Николов 1998: В. Николов. 1998. Проучвания върху неолитната керамика в Тракия. Керамичните комплекси Караново II–II, III и III–IV в контекста на Северозападна Анатолия и Югоизточна Европа. София, 1998.

Николов и др. 2007: В. Николов, В. Петрова, Е. Анастасова, Н. Еленски, Д. Андреева, С. Игнатова, П. Лещаков, М. Доткова, Е. Найденова, М. Класнаков. Археологическо проучване на късноеолитно ямно светилище Любимец – Дана бунар 2. – Археологически открития и разкопки през 2006 г. София, 2007, 43 – 47.

Николов 2008: В. Николов. Обредни структури през неолита в българските земи – В: Д. Гергова (ред.). Phosphorion. Studia in Honorem Mariae Čičikova. София, 2008, 32 – 33.

Панайотов, Александров 1995: И. Панайотов, С. Александров. Могилен некропол от ранната бронзова епоха в землищата на селата Медникарово и Искрица. – Марица – Изток. Археологически проучвания. Т. 3. Раднево, 1995, 87 – 114.

Петрова, Лещаков 2009: В. Петрова, Л. Лещаков Спасителни сондажни археологически разкопки на обект 18, ЛОТ 3 по трасето на АМ „Тракия“ (км 269+900 – 270+400), в землището на с. Чокоба, област Сливен. – Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 142 – 145.

Христова 2021: Р. Христова. За две по-особени ями от обект в м. Бадъ бунар в района на гр. Карнобат. – ИМЮИБ XXVII, 2021, 58 – 75.

Христова, Узунов 2012: Т. Христова, Ж. Узунов. Колективен гроб с трупополагане от ранната бронзова епоха при Събрано, Новозагорско. – Археология, LIII, 2012, 1, 62 – 68.

Чангова 1981: И. Чангова. Тракийското селище от I хил. пр. н. е. – Поселищен живот на хълма Кракра. София, 1981.

Alexandrov 2020: S. Alexandrov. Bronze Age barrow graves in Upper Thrace – Old and new questions. – In: S. Hansen (ed.). Repräsentationen der Macht. Beitrage des Festkolloquiums zu Ehren des 65. Geburstags von Blagoje Govedarica. Wiesbaden, 2020, 147–170.

Alexandrov, Kaiser 2016: S. Alexandrov, E. Kaiser. The Early Barrow Graves in West Pontic Area. Cultures? Migrations? Interactions? – In: V. Nikolov, W. Schier (Hrsg.), Der Schwarzmeerraum vom Neolithikum bis in die Früheisenzeit (6000 – 600 v.Chr.). Kulturelle Interferenzen in der Zirkumpontischen Zone und Kontakte mit ihren Nachbargebieten. Veröffentlichung des internationalen Humboldt-Kollegs.Varna, Bulgarien, 16 – 20. Mai 2012, Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Band 30, 2016, 359 – 371.

Bacvarov et al. 2010: K. Bacvarov, V. Bozhilov, E. Anastasova. The prehistoric site at Harmanli, southeast Bulgaria. – Studia Praehistorica, 13, 2010, 135 – 168.

Bozhilov 2005: V. Bozhilov. Keramik der Stufe Karanovo IV. – In: S. Hiller, V. Nikolov (Hrgs.), Karanovo band IV.1 Die Ausgrabungen im Nordsüd-Schnitt, 1993–1999. Wien, 2005, 61 – 73.

Bozkova, Nikov 2009: A. Bozkova, K. Nikov. La Céramique monochrome en Thrace et ses prototypes Anatoliens. Problèmes de chronologie. – In: P. Dupont, V. Lungu (eds.). Il Mar Nero, VI – 2004/2006, 47 – 59.

Bozkova, Vasileva 2010: A. Bozkova, D. Vasileva. Un complexe de céramique monochrome des environs de Simeonovgrad dans la vallée du Hebros. – Pontica 42, Supplementum 1. Pontic Grey Wares. Constanţa, 2010, 223 – 244.

Chohadzhiev, Mihaylova 2014: S. Chohadzhiev, N. Mihaylova. Smyadovo. Prehistoric Cemetery 2005 – 2008. Sofia, 2014.

Hiller 2005: S. Hiller. Ausgewählte Keramik der Stufen Karanovo II–II, III und III–IV. – In: Hiller, Nikolov (Hrgs) Karanovo band IV.1 – In: Hiller, Nikolov (Hrgs) Karanovo band IV.1 Die Ausgrabungen im Nordsüd-Schnitt, 1993–1999, Wien, 2005, 43 – 55.

Kalchev 1996: P. Kalchev. Funeral rites of the Early Bronze Age flat necropolis near the Bereket tell, Stara Zagora. – Reports of Prehistoric Research Project. Vol. 1, № 2 – 4, 215 – 225.

Kalčev 2002: P. Kalčev 2002. Das frühbronzezeitliche Gräberfeld von Stara Zagora „Bereketska Mogila" (Bulgarien). – SASTUMA, 8, Bonn, 2002.

Kančev, Kančeva-Russeva 1996: M. Kančev, T. Kančeva-Russeva. Architektur der prahistorischen Siedlung Ovcaritza II. – Reports of Prehistoric Research Projects. Vol. 1, № 2 – 4, 1996, 227 – 238.

Kancheva-Ruseva 2021: T. Kancheva-Ruseva. Archaeological Complexes of the Early Bronze Age in the Ovcharitsa River Basin. – In: K. Leshtakov, M. Andonova (eds). Galabovo in Southeast Europe and Beyond. Cultural Interactions during the 3rd – 2nd Millennium BC. Proceedings of the International Conference 24 – 27 October 2018, Sofia, 2021, 114 – 126.

Kamuro 2005: H. Kamuro (ed.) Dyadovo excavation 2004. Preliminary report on the 16th excavation at Dyadovo, Bulgaria. Dyadovo studies 4, Tokai University Thracian Expedition.

Kamuro 2008: H. Kamuro (ed.) Dyadovo excavations 2006 and 2007. A preliminary report of the 18th and 19th excavations at Dyadovo, Bulgaria. Dyadovo Studies 6, Tokai University Thracian Expedition.

Lazaridis et al. 2022: I. Lazaridis … D. Reich. The genetic history of the Southern Arc: A bridge between West Asia and Europe. – Science, vol. 377, no. 6609, 2022; doi:10.1126/science.abm4247

Leshtakov et al. 2001: K. Leshtakov, T. Kancheva-Russeva, S. Stoyanov, Prehistoric studies. Settelement sites. – Maritsa – Iztok. Archaeological Research. Vol. 5. Радньево, 2001, 15 – 68.

Leštakov 2016: K. Leštakov. Klassifikation und Chronologie der mittelbronzezeitlichen Keramik aus Gălăbovo (Südostbulgarien) im Vergleich zu anatolischen Siedlungsfunden. Teil 1. – SAUS 5 (2015), София, 2016, 5 – 115.

Leshtakov 2018: K. Leshtakov. Krushaka Evidence and the Late Neolithic Period in the South Bulgarian Black Sea Littoral. – SAUS 6 (2016), София, 2018, 5 – 101.

Lichardus, Iliev 2000: J. Lichardus, I. Iliev. Das frühe und mittlere Neolitikum an der unteren Tundza (Südostbulgarien). Ein Beitrag zu den chronologischen und kulturellen Beziehungen. – In: S. Hiller, V. Nikolov (Hrsg.). Karanovo, III. Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa. Salzburg-Sofia, 2000, 75 – 108.

Lichardus et al. 2002: J. Lichardus, I. Iliev, Ch. Christov. Die Karanovo I-IV-Perioden an der unteren Tundža und ihre chronologische Stellung zu den benachbarten Gebieten. – In: M. Lichardus-Itten, J. Lichardus, V. Nikolov (Hrsg.). Beiträge zu jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 74. Bonn, 2002, 325-410.

Lyuncheva, Klasnakov 2016: M. Lyuncheva, M. Klasnakov. Pottery from the Final Neolithic Stage at the prehistoric site Ak¬ladi cheiri near Chernomorets, Bulgaria. – In: V. Nikolov, W. Schier (Hrsg.). Der Schwarzemeerraum vom Neolithikum bis in die Fruhbronzezeit (6000 – 600 v. Chr.). Kulturelle Interferenzen in der Zirkumpontischen Zone und Kontakte mit ihren Nachbargebieten, Rahden/Westf.,2016, 63 – 74.

Mathieson et al. 2018: I. Mathieson … D. Reich. The genomic history of southeastern Europe. – Nature 555 (7695), 197 – 203. doi:10.1038/nature25778

Modi et al. 2019: A. Modi, D. Nesheva, S. Sarno, S. Vai, S. Karachanak-Yankova, D. Luiselli, E. Pilli, M. Lari, Ch. Vergata, Y. Yordanov, D. Dimitrova, P. Kalcev, R. Staneva, O. Antonova, S. Hadjidekova, A. Galabov, D. Toncheva, D. Caramelli. Ancient human mitochondrial genomes from Bronze Age Bulgaria: new insights into the genetic history of Thracians. Scientific Reports (2019) 9(1):5412, https://doi.org/10.1038/s41598-019-41945-0

Nikolov, Petrova 2016: V. Nikolov, V. Petrova. Tell Karanovo: the hiatus between the Late Copper and the Early Bronze Age. – In: Z. Tsirtsoni (ed.). The Human face of Radiocarbon: Reassessing Chronology in Prehistoric Greece and Bulgaria, 5000 – 3000 cal BC., TMO 69, Maison de l'Orient et de la Méditerranée. Lyon, 2016, 127 – 141.

Nikolova 2021: N. Nikolova. What's so Special There and Why Enclose it? Some Thoughts on the Early and Middle Bronze Age Ditches from Upper Thrace. – In: K. Leshtakov, M.

Andonova (eds.). Galabovo in Southeast Europe and Beyond. Cultural Interactions during the 3rd – 2nd Millennium BC. Proceedings of the International Conference 24 – 27 October 2018. Sofia, 2021, 126 – 146.

Ostritz 2000: S. Ostritz. Die spätneolithischen Funde von Karasura. – In: S. Hiller, V. Nikolov (Hrsg.). Karanovo Band III. Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa. Wien, 2000, 113 – 117.

Parzinger 2005: H. Parzinger. Die mittel- und spätneolitische Keramik aus Aşaği Pinar, Grabungen 1993 – 1998, H. Parzinger, H. Schwarzberg, Aşaği Pinar II. Die mittel- und spätneolitische Keramik Archäologie in Eurasien, Band 18, Studien im Thrakien-Marmara-Raum, Band 2. Mainz, 2005, 1 – 247.

Reynolds 1988: P. J. Reynolds. Pit technology in the Iron Age. – British Archaeology Magazine, 1988, 10, 24 – 26.

Schlor 2000: I. Schlor, Beziehungen zwischen Bulgarien und Nordgriechenland während des Chalkolithikums – Karanovo, Dikili Tash und Sitagroi. – In: F. Blakolmer (ed.). Österreichische Forschungen zur ägäischen Bronzezeit 1998. Vienna, 2000, 13 – 26.

Schlor 2005: I. Schlor. Keramik der Stufen Karanovo V und VI. – In: Hiller, Nikolov (Hrgs.). Karanovo band IV.1 Die Ausgrabungen im Nordsüd-Schnitt, 1993 – 1999. Wien, 2005, 73 – 151.

Semmoto, Kamuro 2015: M. Semmoto, H. Kamuro. New AMS 14C dates in Dyadovo of 2010-2012 seasons. – In: Kamuro, H. (ed.). A study of the archaeological and environmental background of the initial period of the Bronze age in Bulgaria. A report of the Dyadovo excavations 2010 – 2012, Tokai University Thracian expedition, 2015, 59 – 91.

Semmoto et al. 2021: M. Semmoto, T. Shibata, H. Kamuro. One step to provenance analysis on pottery in Early Bronze Age Bulgaria: A preliminary study of Dyadovo and Ezero in Upper Thrace. – В: Д. Гергова (съст.), Ж. Василева, Т. Стефанова (ред.). Сборник в памет на Р. Катинчаров (= Известия на Националния археологически институт XLVII). София, 2021, 345– 359.

Rescue excavations at a Late Neolithic, Early Bronze Age and Late Iron Age site near the village of Sabrano, Nova Zagora Municipality (Site No 12, LOT 2 along the Trakia Motorway route)

Jivko Uzunov, Vanya N. Petrova, Nadezhda Todorova, Tanya Hristova

SUMMARY

The paper is a primary publication of the results of archaeological rescue excavations carried out in advance of the construction of the Trakia Motorway in 2008 – 2009 in the area of Sabrano village, Nova Zagora municipality[1].

The excavation covered an area of 0.6 ha and revealed dispersed features dating back to the Late Neolithic, Early Bronze Age and Late Iron Age.

The site is located at a distance of 3.3 km to the south of the village (N 42°24′11′′, E 25°54′33′′) on a flat terrain within the Zagora Depression which occupies the eastern part of Upper Thracian lowlands (figs. 1. 1; 2). The site is surrounded by small seasonal streams and gullies, draining their waters into the Blatnitsa and Oryahovska Rivers, left tributaries of the Sazliyka River. At a distance of some 60 m to the north of the motorway a low tell-shaped prehistoric site was identified during the initial test-trench excavations, known by

[1] The authors are very indebted to K. Velkov (Tvarditsa Historical Museum) and A. Bozhkova (National Archaeological Institute with Museum, Bulgarian Academy of Sciences), directors of the excavations carried out in 2008 and 2009 for the opportunity to publish the results of the research.

the name Dyado Ivanova Mogila (Velkov 2009). No further investigation has been made there, yet the proximity to the site allows the association of the tell-site with the prehistoric features exposed along the route of the motorway.

There is a number of documented prehistoric sites in the vicinity of Sabrano, and a short review of the published information is given in the paper (fig. 1. 2).

No regular cultural deposit was found within the limits of the endangered area in the course of the excavation, probably due to intensive annual soil cultivation and periodical deep (down to 0.70 m) ploughing. All features were detected only at the level of the virgin soil and the insignificant depth of some of them suggests that in many cases only the bottom parts of the features were preserved.

The excavated features comprise 30 pits of various size and shape related to the Late Neolithic and the Late Iron Age, a segment of EBA circular ditch and EBA collective inhumation burial of four individuals buried in a single grave pit (fig. 3).

Late Neolithic pits

A total of 25 pits can be dated back to the Late Neolithic on the basis of the ceramic materials found in their fills (figs. 4 – 12). The pits show an overall even spatial distribution with a slight clustering in the middle part of the explored area. In terms of size and space distribution several types of pits can be distinguished: single pits and pit complexes or groups of pits, registered as one large curvilinear feature with multiple inner cuttings. In plan, single pits have either round or oval opening, while the outlines of the complex pits are usually rather irregular. In section, most of the features have slanting walls and flattened or rounded bases, with the exception of two pairs of pits (Nos 5 – 6 and 7 – 8) with round opening, straight vertical walls and flat bases. The fill of the pits is more or less homogeneous, with a few cases of larger virgin soil components, suggesting natural accumulation and quick backfilling. The quantity of anthropogenic materials found in the pit fills varies from small to medium and comprises mostly highly fragmented pottery sherds, animal bones, charcoal, small pieces of daub or clay plaster and a few chipped-stone artefacts (fig. 27. 1 – 4). There is no evidence for intentional deposition or any kind of arrangement of the materials. The presence of daub and plaster pieces in the fill might be interpreted as evidence for light constructions of some kind, located over or nearby the pits, probably the periphery of a settlement site situated to the north of the explored area. The ceramic assemblage is quite homogeneous in terms of technology, typology and decoration (figs. 16 – 19). Though the quantity of characteristic sherds is limited, they share all of the typical features of the ceramic assemblages from the final phases of the Late Neolithic, with good analogies in a number of recently excavated contemporary sites (*see* Petrova et al. *in this volume*).

Early Bronze Age ditch

Two small stretches of a single linear cut were exposed in the eastern part of the explored area, next to its northern limits (fig. 13). They were interrupted by a 5.10 m wide causeway (entrance), pointing to the South. The exposed segments were 2.70/2.80 m wide and 1.14/1.20 m deep. The ditch is V-shaped in section, with walls slanting in the upper part and almost vertical close to the bottom, which is flat and narrow. Two major layers were distinguished in the fill: a lower fill comprising almost exclusively of light sandy-silty sediments, result of natural accumulation and erosion of the walls, almost deprived of anthropogenic materials; and an upper layer of grey-brownish ashy soil, which yielded most of the archaeological materials found in the ditch – fragmented pottery, grinding stones, and a single chipped-stone end-scrapper (fig. 27. 5).

The results from the excavations allow to interpret the linear feature as a single circular ditch (with a hypothetically estimated diameter of at least 60 m), of the type known as *causewayed enclosures* (Nikolova 2021, 130).

The pottery found in the ditch was highly fragmented, concentrated in the upper part of the fill, and evenly distributed in plan (figs. 20 – 25). In terms of typology, the assemblage is dominated by various types of bowls (figs. 20, 21, 22. 1 – 5), urn-shaped jars (figs. 22. 9 – 11, 23) and amphora-shaped vessels or jugs with truncated conical of funnel-shaped neck and everted rim (fig. 24). In general, the assemblage has good analogies in the earlier phases of the EBA in Upper Thrace, with best parallels especially in the 11th and 10th construction levels at Ezero, which allows us to define the chronological position of the ditch in the second half of the Ezero A stage (EBA I).

EBA collective burial[2]

An isolated flat grave was recorded at some 20 m distance east of the ditch, again next to the northern limits of the excavated area (fig. 14). The grave pit is rectangular in plan (1.86 x 1.46 m), with NW – SE orientation, detected ca. 1 m below the modern surface level. The pit contained the articulated remains of four individuals – two male adults (skeletons A and B) and two infants (skeletons C and D), at least one of whom – skeleton D – was proved to be genetically female (Mathieson et al. 2018, supplementary note 1, p. 9 and supplementary table 1). The adults and one of the infants (A, B and C) were buried next to each other, with heads pointing to the southeast, the adults in supine position with flexed legs and the infant in semi-supine or crouched position on the left side. The fourth individual was buried to the opposite side of the grave pit, possibly in supine position, yet the bones of the post-cranial skeleton were badly disturbed by postdepositional activities and the exact position remained undetermined (figs. 14, 15). The grave goods comprise seven ceramic vessels: a bowl with inverted rim, a small deep bowl, a small jug/cup, two larger jugs and a jar (fig. 26). The bowl contained also some animal bones, possibly food offerings. The chronological position of the burial can be related to the first phase of the Early Bronze Age based on the pottery and this agrees with the radiocarbon dates obtained from the four individuals (fig. 28). The collective burial at Sabrano has close analogies in both flat and barrow graves. The best parallels are found in the flat necropolises at Bereketska Mogila near Stara Zagora (Kalčev 2002, 20ff), Smyadovo in Northeastern Bulgaria (Chohadzhiev, Mihaylova 2014, 15ff) and the primary burial at Gabrova Mogila near Kamen (Димитрова 2021, 197, фиг. 12 – 13), all definitely dated back to EBA I.

A second feature (pit No 24), located nearby, yielded a few poorly preserved human bones as well, and most probably is a badly destroyed burial. Thus, there is some evidence to suggest the presence of a larger necropolis, located to the north of the motorway.

Late Iron Age

An isolated pit, located close to the southern limits of the excavated area, differs from the rest both in terms of shape and of materials in the fill (fig. 7. 2; 11. 4). The pit (No 18) was bell-shaped in section and yielded some wheel thrown pottery sherds of grey monochrome ware, amongst them a fragmented *lekane*, which can be dated back to the 5th and 4th century BC. The incidental occurrence of similar materials in the topsoil layer supports the idea for the presence of contemporary features to the south of the motorway route.

The various, and perhaps non-attractive at first sight, results from the rescue excavations carried out at the site of Sabrano provide valuable information on certain less-known periods and phenomena from the later prehistory of Upper Thrace. They also outline the perspectives of future research in the area.

[2] The main information about the collective burial is already published by T. Hristova and J. Uzunov (Христова, Узунов 2012), supplemented by an anthropological analysis (Атанасова-Тимева, Гълъбова 2012).

Спасителни археологически проучвания на обект № 16, км 195+300 – 195+600, ЛОТ 1, АМ „Тракия“ (предварителни наблюдения)

Мартин Христов[1], *Кръстина Панайотова[2], Мария Гюрова[3], Иван Панайотов†, Румен Миков[4]*

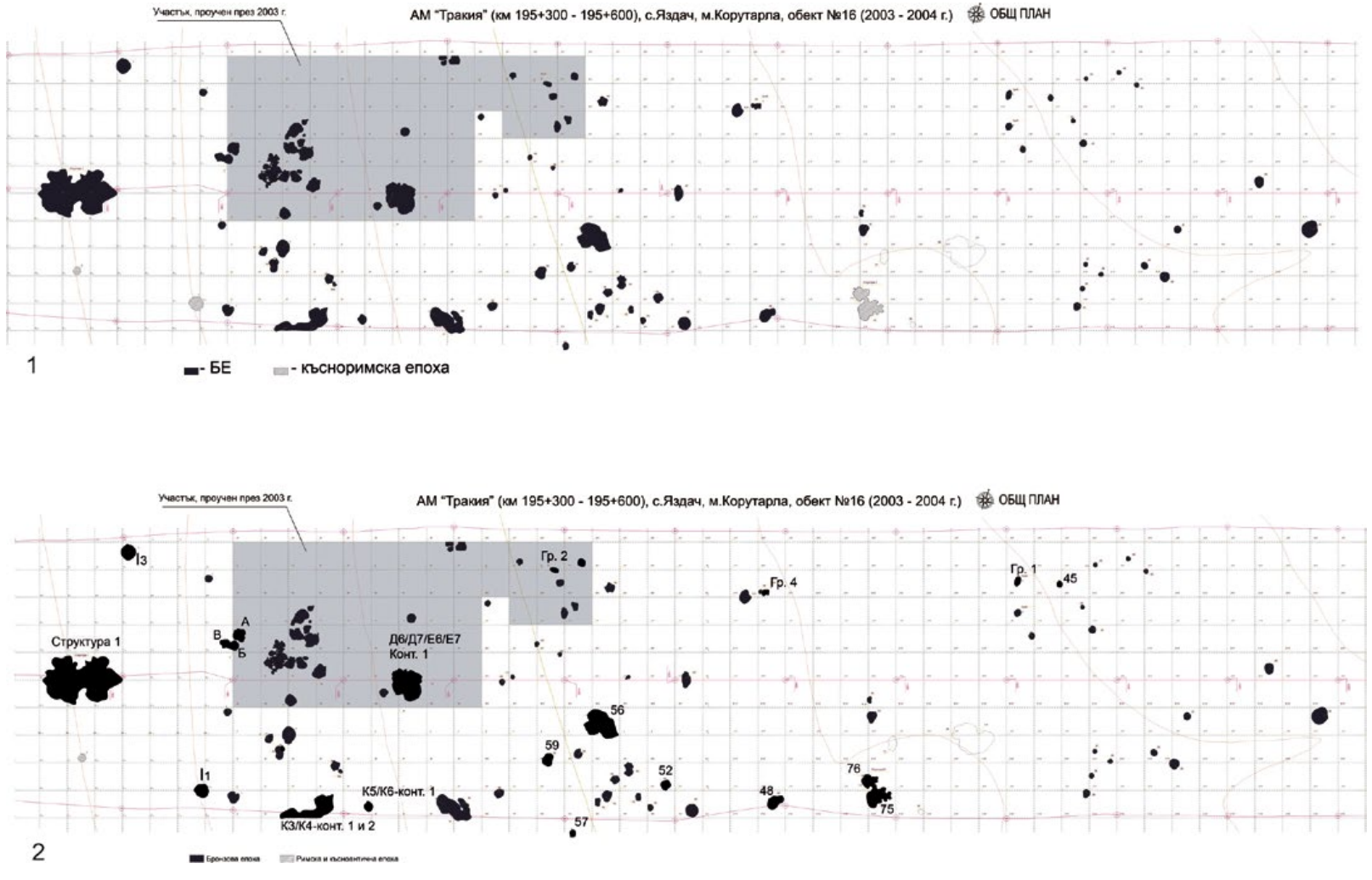
[1] Национален исторически музей, ул. „Витошко лале“ № 16, Бояна 1404, София, България; martohristov@yahoo.com
[2] Национален археологически институт с музей – Българска академия на науките, ул. „Съборна“ № 2, София 1000, България; kpanayotova@abv.bg
[3] Национален археологически институт с музей – Българска академия на науките, ул. „Съборна“ № 2, София 1000, България; gurova.maria@gmail.com
[4] Национален институт за недвижимо културно наследство; бул. „Александър Стамболийски“ № 17, София 1000, България; rumen_mikov@mail.bg

Ключови думи: *Тракия, ранна бронзова епоха, Чернавода III, средна и късна бронзова епоха, Късна античност, Средновековие*
Key words: *Thrace, Early Bronze Age, Cernavodă III, Middle and Late Bronze Age, Late Antiquity, Medieval period*

Археологически обект № 16 е разположен между км 195+300 – 195+600 по трасето на АМ „Тракия“, ЛОТ 1, в м. Корутарла, на около 1,3 км североизточно от с. Яздач, община Чирпан, област Стара Загора. Средните координати на обекта са С 42°17›55.57» и И 25°29›22.99» (карта 1). Разкопките са проведени през 2003 и 2004 г., като в началото са сондажни, а впоследствие се провеждат на цялата площ на обекта (обр. 1. 1 – 2) (Панайотова и кол. 2004, 48; Панайотов и кол. 2005, 78 – 79). Проученият участък е с площ от почти 13 дка, като в тях са документирани 77 археологически структури, от които 25 от етапа ранна бронзова епоха (РБЕ) I, 4 от етапа РБЕ III – СБЕ, 20 общо от РБЕ, 1 от КБЕ, 9 от Късната античност и 18 с неизяснена датировка (обр. 1. 1 – 2). Тяхното разграничаване на терен беше възможно едва след достигане на стерилния пласт, което се извърши със земекопна техника. Самият терен е разораван на дълбочина над 35 см, което в значителна степен компрометира състоянието на горните части на археологическите структури (обр. 2. 3 – 5). Най-отгоре е разположен хумусът, който е с тъмнокафяв до черен цвят, а непосредствено под него е т. нар. стерилна основа, която е с бял до бежов цвят, с включения. Тя се състои от варовици, гипс, глини, като вътрешните части са окременени или изцяло заместени от флинт[1].

В миналото тук е имало лозя. До дълбочина 0,40 – 0,45 м от повърхността пръстта е орница – тъмнокафява на цвят и със следи от риголване.

[1] Геоморфоложките изследвания са дело на проф. д-р Р. Кендерова, доц. д-р А. Сарафов и маг. П. Райкова (СУ „Св. Кл. Охридски“).

Обр. 1. 1. Яздач, Чирпанско, общ план на проучените структури от бронзовата епоха и античния период; 2. Общ план с коментираните в текста археологически структури

Fig. 1. 1. Yazdach, Chirpan region, general plan of the excavated features dated to the Bronze Age and the Roman period; 2. General plan with the presented archaeological features

Обр. 2. 1 – 2. Теренът по време на проучването; 3 – 5. Следи от разораването на обекта
Fig. 2. 1 – 2. The excavated area; 3 – 5. Remains of the agricultural cultivation at the site

Датировката на археологическите структури е в бронзовата и римската епоха, като преобладават тези от бронзовата. Те са разположени относително равномерно по цялата площ на проучения участък, като в източната броят им намалява. Неясен остава въпросът с наличието им извън проученото трасе, но предвид разположението на някои от тях може да се предположи съществуването на още такива и извън него.

СТРУКТУРИ ОТ БРОНЗОВАТА ЕПОХА

Структурите могат най-общо да се разделят на два вида – единични структури, добре видими в материковия слой, характеризирани като ями и такива със значителни размери, като при някои в най-долните части са различими отделни сектори, най-вероятно представляващи полувкопани жилища. Тук ще бъдат представени най-характерните структури от бронзовата епоха от двата вида.

Структури от началото на ранната бронзова епоха, които могат да бъдат интерпретирани като полувкопани жилища

1. Структура в кв. К3/К4 – контексти 1 и 2. Проучена е само частта от нея, която попада в рамките на сервитута на магистралата. Границите ѝ в горната част на културния пласт не се разграничават, но в дълбочина са обособени два отделни контекста. Те представляват голямо издължено вкопаване с посока североизток – югозапад, което в североизточната и югозападната част се разширява. Стените са неправилни, на места дъговидно извити, с наклон нагоре и навън, а дъното е слабо конкавно. Проучената площ е с дължина до 8 м, като в широчина достига от 1,80 м до 3,80 м. Дълбочината на структурата в югозападната част е до 0,35 м, като максималната ѝ дълбочина не надвишава 1 м (обр. 14. 1 – 4). Запълнителят на структурата е от черна, сравнително сбита пръст. На различни дълбочини в нея са регистрирани струпвания от керамика, животински кости, мазилки и въглени или от въглени и дребни разтрошени мазилки. Концентрацията на керамични фрагменти и животински кости е сравнително по-голяма в горните части на структурата.

Повърхността на керамичните фрагменти най-често е загладена или добре загладена, като при отделни фрагменти тя е полирана или грубо обработена. Цветът ѝ е светлокафяв, кафяв, сиво-кафяв, сив или тъмносив, като са констатирани и вторично горели фрагменти. Като опоснители в глината са добавяни пясък, понякога слюда и минерални зърна с големина от 1 до 3 мм. Формите са представени от отворени паници с изтънен (обр. 15. 1) или с равен устиен ръб (обр. 15. 2), паници с полусферично тяло и извито навън фуниевидно устие, които понякога са украсени с широки и коси канелюри от вътрешната страна (обр. 15. 3 – 4; 16. 1 – 2) или от паници със завито навътре и изтънено устие (обр. 16. 5), от гърневидни съдове с право устие и две симетрични дръжки, прилепени към устийния ръб (обр. 15. 10 – 11), от големи и дълбоки хранилища с плавна извивка на стените (обр. 15. 9; 16. 8 – 12). Дръжките са вертикални, прилепени към устието (обр. 15. 11), към широката част на тялото (обр. 15. 16 – 17; обр. 16. 18) или излизащи над устийния ръб (обр. 16. 17).

Украсата е най-често релефна – прилепени за тялото ленти с прекъсвания (обр. 15. 13; обр. 16. 7 – 11), насечки или ямички по устийния ръб (обр. 15. 12; 16. 3 – 4, 6, 11, 13 – 14), като някои от насечките са във вид на остри ъгли, врязани върху равно отрязаното устие (обр. 15. 7; обр. 16. 15). В други случаи върху външната повърхност и под устието са нанесени ямички от набождания с пръст, нокът или предмет с кръгла форма (обр. 15. 7, 11, 14; обр. 16. 1, 13, 16, 19). Върху някои фрагменти се забелязват и издраскванията по външната повърхност (обр. 15. 15; 16. 5) или врязан орнамент с кръгла форма, изпълнен вероятно с куха кост или подобен инструмент (обр. 16. 4, 6). Канелюрите са нанасяни по вътрешната или външната повърхност на съдовете, като те са широки като размер (обр. 16. 1, 21 – 22). В един случай е начертан линеен орнамент с по-светъл от околния фон цвят (обр. 16. 20).

От контекст № 2 произхожда фрагмент от вероятно керамичен съд със сложна форма (обр. 17. 1), а като находки могат да се отбележат инструмент със заострен край, изработен от рог (обр. 17. 2), фрагмент от керамичен кръг (обр. 17. 3) и фрагмент от каменно точило (обр. 17. 4).

От тази структура произхождат общо 60 кремъчни артефакта, подразделени, както следва: горната част на структурата – 19 бр.; контекст 1 – 11 бр. и контекст 2 – 30 бр. (обр. 25А. 4, 5; 26А. 1; 26Б. 1, 3, 5 – 6; 27. 1, 10) (таблица 1)[2].

2. Структура в кв. Е6-Д6/Е7-Д7 – контекст 1. Разположена е в средата на западната част на изследваната площ. Представлява вкопаване с неправилна овална форма и размери: дължина 6,15 м (северозапад – югоизток), широчина 5,7 м (североизток – югозапад) и дълбочина до 1,15 м. Дъното е неравно, като в него са оформени негативни контексти, някои от които имат диаметър до около 1,80 м (обр. 18. 1 – 2, 4; 19. 1). Последните биха могли да се интерпретират като дъна на ями, а цялата структура – като съвкупност от вкопани една до друга или една в друга ями. В същото време присъствието на дупки от колове предполага наличието на конструкция във височина и от тази гледна точка структурата би могла да се интерпретира и като частично вкопано жилище. Тази хипотеза е подкрепена и от констатираните в структурата пластове от различна по цвят и плътност пръст, която заема значителна част по нейната дължина. В запълнителя на структурата се проследяват поне две такива дълги и обхващащи значителна площ прослойки. Те са с дебелина до 0,15 м, като не са прекъснати от по-късни вкопавания. (обр. 19. 2). В този смисъл *„негативите от ями“* по дъното на структурата могат да бъдат разглеждани и като отделни части от жилищното пространство. Самите прослойки биха могли да се образуват или при подравняване на терена вътре, или при естествено излагане на вътрешността на структурата на атмосферни влияния и запълването ѝ с разнообразни видове пръст. Наличието на различни концентрации в рамките на цялата площ и в отделни нива по-скоро подкрепя хипотезата за подравняване.

Количеството на откритите археологически материали в структурата е голямо – керамични фрагменти, животински кости, мазилки с различни размери, находки и отделни петна с въглени. В източната ѝ част е констатирана и глинена замазка, положена върху стерилната основа. В северозападния ъгъл на структурата е открит и керамичен съд (обр. 18. 3).

Керамиката от структурата най-често е с черна, сиво-кафява, светлокафява, тъмнокафява, сива и по-рядко с червено-кафява или кафява повърхност. Открити са и вторично горели фрагменти. Повърхността е от загладена и матова до полирана. Като опоснител в глината е добавян най-често пясък, както и кварцови зърна с големина от 1, 3 и 4 мм. Слюда е открита в малко керамични фрагменти. Формите са представени от конични паници със заоблено или изтънено устие (обр. 20. 1 – 8, 10), от такива с плавен прелом (обр. 20. 9, 12 – 14), с удебеляване от вътрешната страна на устието (обр. 20. 11); от полусферични купи със слабо изразен S-овиден профил (обр. 20. 16) и със завит навътре устиен ръб, който понякога е равно отрязан (обр. 20. 15, 17); от съдове, вероятно със сферична или близка до нея форма с извито навътре устие, чийто ръб е заоблен или изтънен (обр. 21. 1 – 2), или с цилиндрично гърло (обр. 21. 3 – 4; 22. 4), от съдове с фуниевидни гърла (обр. 21. 5 – 10); от големи хранилища с право устие (обр. 21. 11 – 12) или с наклонено навътре такова (обр. 21. 13) и от дръжки от похлупаци на съдове (обр. 22. 1, 3).

Най-характерна е украсата от канелюри, разположени по вътрешността на паниците (обр. 20. 12), по външната част на съдовете – с различна широчина, понякога

[2] Проучването на кремъчните артефакти от разкопките е извършено от доц. М. Гюрова (НАИМ – БАН) и е представено в настоящата статия под формата на описания към контекстите и аналитична обща част (*vide infra*).

обхващаща почти цялата повърхност на съда (обр. 22. 2, 4) или по дръжките на похлупаците (обр. 22. 1, 3). Набоденатa украса е представена от кръгли, триъгълни или елипсовидни ямички, които са разположени по прелома на паниците или по външната повърхност на сферичните съдове (обр. 20. 12 – 13; 21. 1, 7), както и от ямички, направени с пръст или нокът, разположени по външните части на съдовете (обр. 20. 15; 21. 10 – 12). Някои съдове са украсени с ямички или насечки, нанесени по ръба на устието (обр. 22. 7 – 10, 13). В единични случаи по външната повърхност на купите е нанесен врязан орнамент от тънки успоредни и коси линии (обр. 20. 17).

В структурата е открит и каменен брус с дупка за окачване в горната част (обр. 23. 5). От тази структура произхожда и вторият по численост кремъчен ансамбъл от 51 артефакта, представен от 11 типологически оръдия (обр. 26А. 2; 27. 2, 5 – 6, 12), 13 пластини (обр. 27. 4; 28. 2), 18 отломъка и 9 фрагмента (обр. 25Б).

3. Яма № 56. Разположена е в средата на проучваната площ. Има овална форма, издължена в посока северозапад – югоизток. Максималният ѝ диаметър достига 4,60 м (северозапад – югоизток), а най-голямата дълбочина – 1,15 м. Югоизточната ѝ периферия е нарушена от по-късно вкопаване (обр. 23. 2). В най-долната си част проученият културен пласт е светлокафяв, относително плътен. В него са открити фрагменти от керамични съдове, животински кости и въглени с ниска концентрация. На 0,55 м от дъното този слой преминава в тъмнокафяв с белезникави включения, който продължава до нивото на регистриране. В този пласт е констатирана голяма концентрация на керамични фрагменти, животински кости и дребни и средноголеми въглени. В северната част на ямата е регистрирано и ниво от дребни камъни (обр. 23. 1). На 0,59 м от дъното на структурата количеството въглени намалява значително, до тяхното изчезване. Големите размери и формата на тази структура поставят, както и при предишните две, въпроса за нейната функция и най-вече за възможността това да е било обитаемо, частично вкопано пространство.

Откритите в структурата керамични фрагменти са с червена, червено-кафява, кафяво-сива, светлокафява, бежова и сива повърхност. Някои от тях са вторично горели. Повърхността им е най-често загладена. Като опоснител в тестото е добавян пясък, по-рядко слюда и минерални зърна с големина от 3 до 4 мм. Представени са конични паници (обр. 24. 1 – 5), съдове с наклонен навън или прав устиен ръб (обр. 24. 6 – 7), както и такива с две симетрични вертикални дръжки (обр. 24. 8), купи с плавен прелом (обр. 24. 9). Украсата е представена от кръгли апликации върху външната повърхност (обр. 24. 10), фини издраскванията върху долната част на съдовете (обр. 24. 12), ямички по ръба на устието (обр. 24. 6) или под устийния ръб (обр. 24. 7).

В структурата са открити 8 кремъчни артефакта – 2 оръдия (обр. 26А. 4, 5; 27. 13, 14), 1 пластина, 4 отломъка и 1 фрагмент.

Ями от началото на ранната бронзова епоха

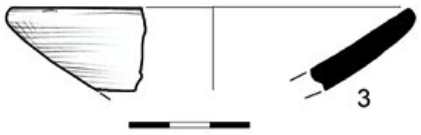
1. Яма в кв. К5/К6 – контекст 1. Има овална форма, издължена в посока северозапад – югоизток, дължина 2 м и максимална дълбочина 1 м. Стените са неравни, с лек наклон навътре, дъното в западната част е по-плитко, отколкото в източната (обр. 3. 1 – 2). Върху него е насипан пласт от дребни камъчета и жълтеникава пръст. Над него следва пласт с дебелина до 0,20 м, разположен основно в северната част на структурата. Той съдържа въглени, керамични фрагменти, горели камъни, мазилки с различни размери и животински кости. Следващият пласт е с подобни характеристики, като количеството керамични фрагменти се увеличава, а пръстта изсветлява до светлокафява във височина, особено в западната половина на ямата. Най-горният пласт, основно в централната част на ямата, е от тъмна, относително рохка пръст, наситена с фрагменти от керамични съдове, животински кости, мазилки, дребни въглени, горели кости и отделни камъни, които не образуват видими концентрации (обр. 4).

1

2

3

4

Обр. 3. 1 – 2. Кв. К5/К6. Контекст 1 по време на проучването; 3 – 4. Керамични фрагменти, РБЕ I (рисунки М. Христов, Н. Тодорова, В. Н. Петрова)

Fig. 3. 1 – 2. Sq. K5/K6. Context 1 during the excavations; 3 – 4. Pottery sherds, EBA I (drawings M. Hristov, N. Todorova, V. N. Petrova)

Откритите в ямата керамични фрагменти имат кафява, тъмнокафява, кафяво-черна и сиво-кафява повърхност. Някои от тях са вторично горели. Обработката на повърхността е различна – почти полирана, матова, добре загладена, загладена или груба. Като опоснители са добавяни пясък, по-рядко слюда и минерални зърна с размери от 1 до 6 мм. Фрагментите произхождат от малки или по-големи паници, някои от които с плавен прелом (обр. 3. 3 – 4; 5. 1 – 5) или от съдове с право, извито навън или навътре устие (обр. 5. 6 – 9; обр. 6. 1 – 4). Дръжките са широки и плоски (обр. 6. 6 – 7), в някои случаи са прилепени към устието на съдовете (обр. 7. 1). Украсата е врязана (обр. 7. 3 – 4), с канелюри или изработена чрез притискане. Чрез притискане с пръст са изработвани ямички, разположени под (обр. 5 – 9; 6 – 4) или по устието на съдовете (обр. 6. 3), като в отделни случаи те са в повече от един ред (обр. 6. 5). Чрез притискане с нокти са изработвани редове, разположени под устието (обр. 6. 2). Канелюрите са тесни, разположени по долната част на съда (обр. 6. 5) или по-широки, разположени по дръжките на съдовете (обр. 6. 6; обр. 7. 1).

В ямата са открити още костено шило (обр. 7. 8), керамична макара (обр. 7. 9), фрагмент от керамична шайба (обр. 7. 10) и малък костен амулет с дупка за окачване (обр. 7. 11). От структурата произхождат и 12 кремъчни артефакта – 1 оръдие, 2 пластини, 8 отломъка и 1 фрагмент (обр. 26А. 3; 27. 11; 28. 6).

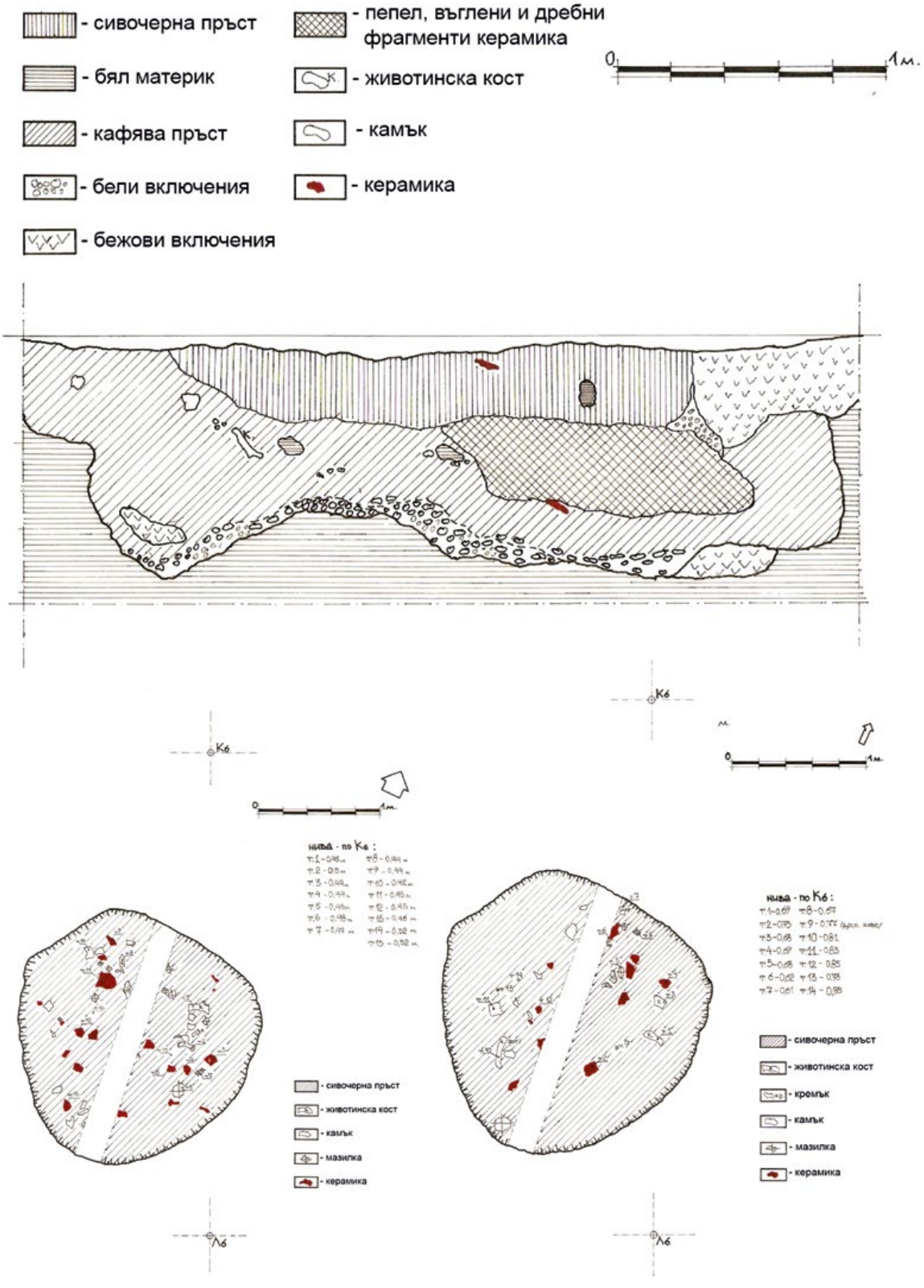
2. Яма № 52 (кв. И16). Има кръгла форма на отвора (обр. 8. 1) с диаметър 1,60 м и дълбочина около 0,65 м. Ямата има относително отвесни стени и равно дъно. Запълнителят е сиво-кафяв с белезникави включения и е със средна плътност. Отделни пластове в него не са констатирани. Непосредствено над дъното концентрацията на керамика и животински кости е ниска, но в центъра на ямата са открити рог, няколко керамични фрагмента и сравнително дребни кости. Във височина количеството на части от съдове и животински кости се увеличава, като сред тях са открити и въглени, вероятно от дъб (Popova 2010, 36).

Откритите керамични фрагменти произхождат от тънкостенни до дебелостенни съдове, които са със светлокафява, кафява до кафяво-черна, сива до тъмносива повърхност. Тя е полирана, само загладена или грубо обработена при дебелостенните съдове. В глината като опоснители са добавяни пясък, минерални зърна с големина от 1 до 3 мм и слюда.

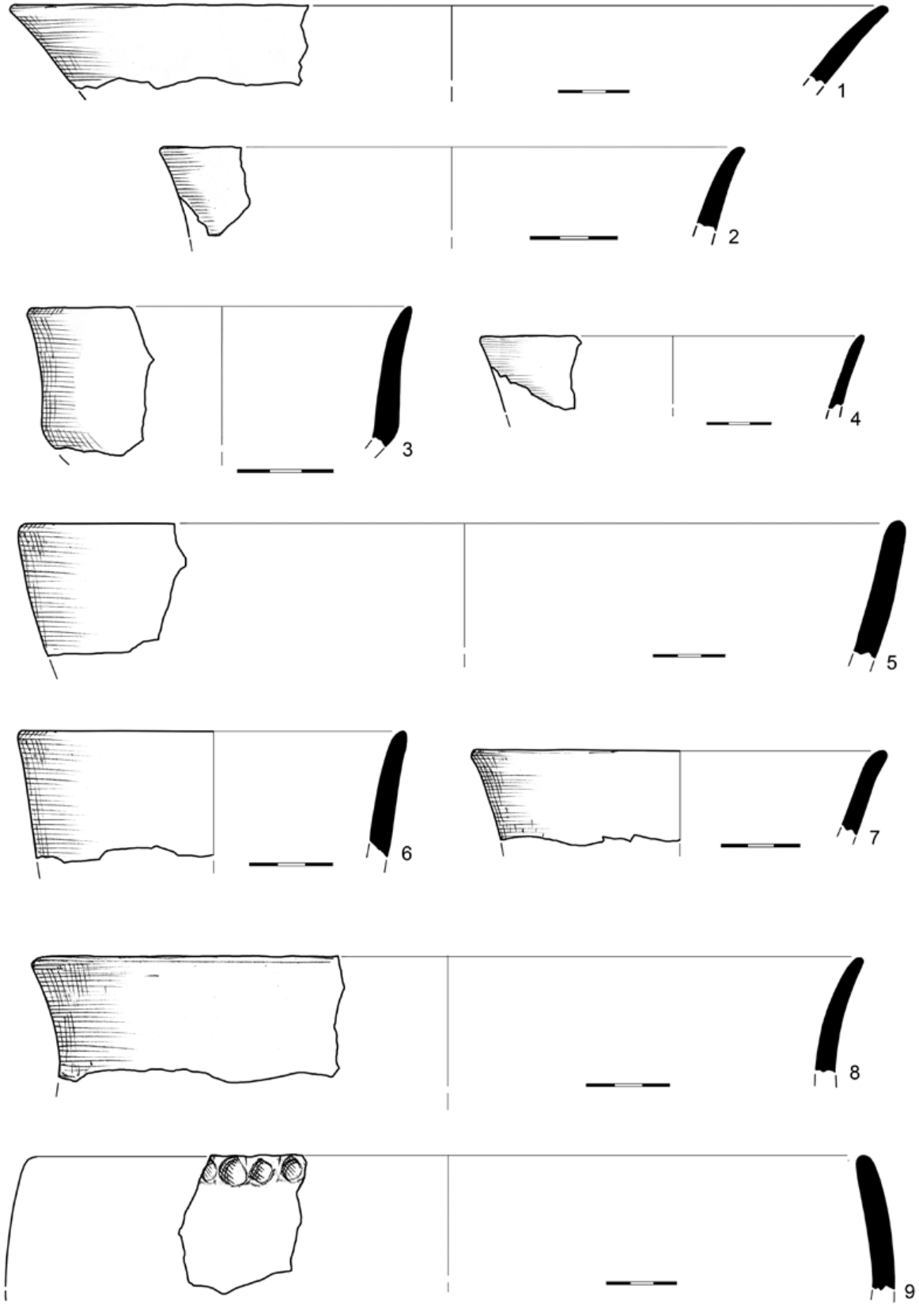
Керамиката е представена от паници с удебелен отвътре устиен ръб (обр. 8. 1) и такива с извито навън устие (обр. 8. 3 – 7; 9. 1), от гърневидни съдове с цилиндрична шия (обр. 9. 2 – 4), от съдове с извито навън устие (обр. 9. 5) и от груби съдове с прав (обр. 9. 6 – 8; 10. 1) или извит навън устиен ръб (обр. 10. 2). В ямата са открити тунелести и хоризонтални дръжки с вертикална дупка (обр. 10. 8 – 9). Украсата е представена от ямички по ръба на устието (обр. 9. 6 – 9; 10. 1 – 2), широки и сравнително плитки канелюри с различен наклон (обр. 10. 3 – 5), които понякога са съчетани с набождания (обр. 10. 6), коси врязвания (обр. 10. 7) или тънки линии, изпълнени с по-светла от повърхността на фрагментите боя (обр. 8. 3; 9 – 4).

От ямата произхожда и една цяла керамична шайба с дупка в центъра (обр. 10. 10), както и 8 кремъчни артефакта – 1 оръдие (обр. 27. 8; 28. 4), 1 пластина, 3 отломъка и 3 фрагмента.

3. Яма № 57 (кв. Л13). Запазена е долната част на структурата, с овална форма на отвора с размери: 2,00 м (север – юг), 1,8 м (изток – запад) и дълбочина до 0,45 м. Запълнена е с еднороден седимент със светлокафяв цвят и белезникави включения от материковия слой. Непосредствено над дъното е поставен камък с големи размери, а около и над него, в ниска концентрация – керамични фрагменти, животински кости, кремъчен отломък, въглени и камъни със средни размери. Регистрирано е петно от въглени без ясни индикации за горене *in situ*. Над него количеството на археологически материали намалява значително.

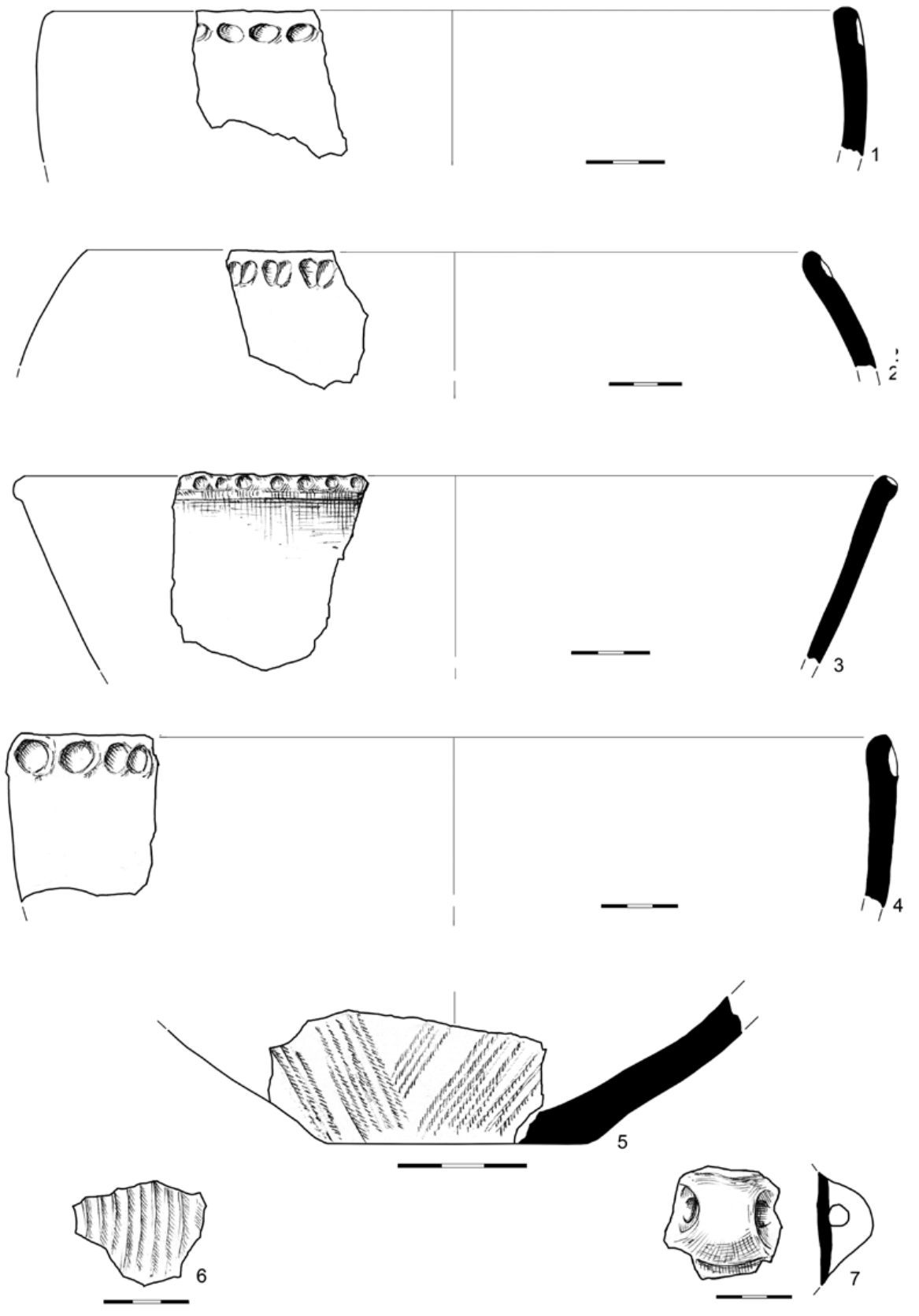

Обр. 4. Кв. К5/К6. Контекст 1. Профил и заснемания
Fig. 4. Sq. K5/K6. Context 1. Cross-section and plans

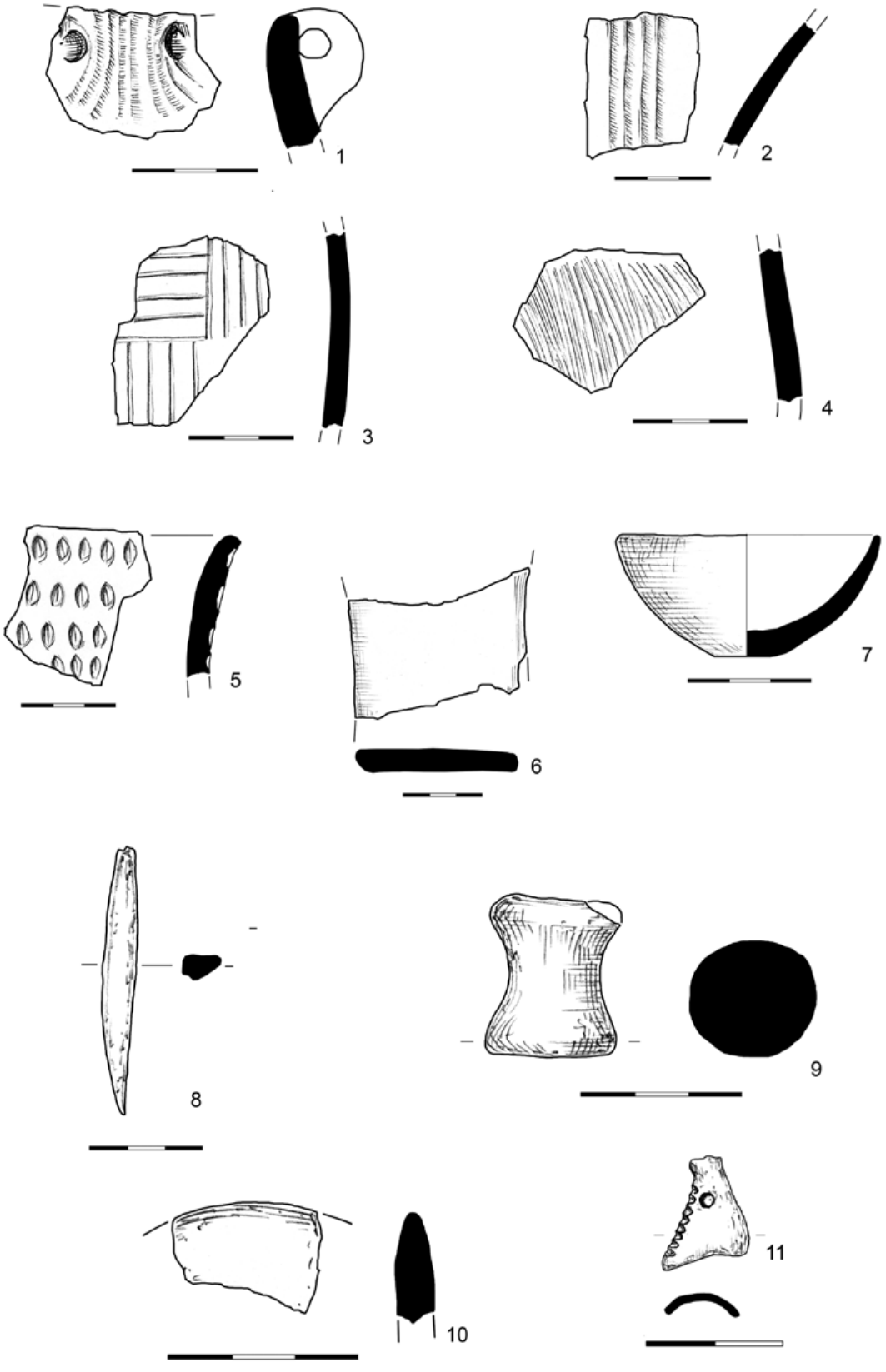
Обр. 5. Кв. К5/К6. Контекст 1. Керамични фрагменти, РБЕ I (рисунки М. Христов, Н. Тодорова, В. Н. Петрова)

Fig. 5. Sq. K5/K6. Context 1. Pottery sherds, EBA I (drawings M. Hristov, N. Todorova, V. N. Petrova)

Обр. 6. Кв. К5/К6. Контекст 1. Керамични фрагменти, РБЕ I (рисунки М. Христов, Н. Тодорова, В. Н. Петрова)

Fig. 6. Sq. K5/K6. Context 1. Pottery sherds, EBA I (drawings M. Hristov, N. Todorova, V. N. Petrova)

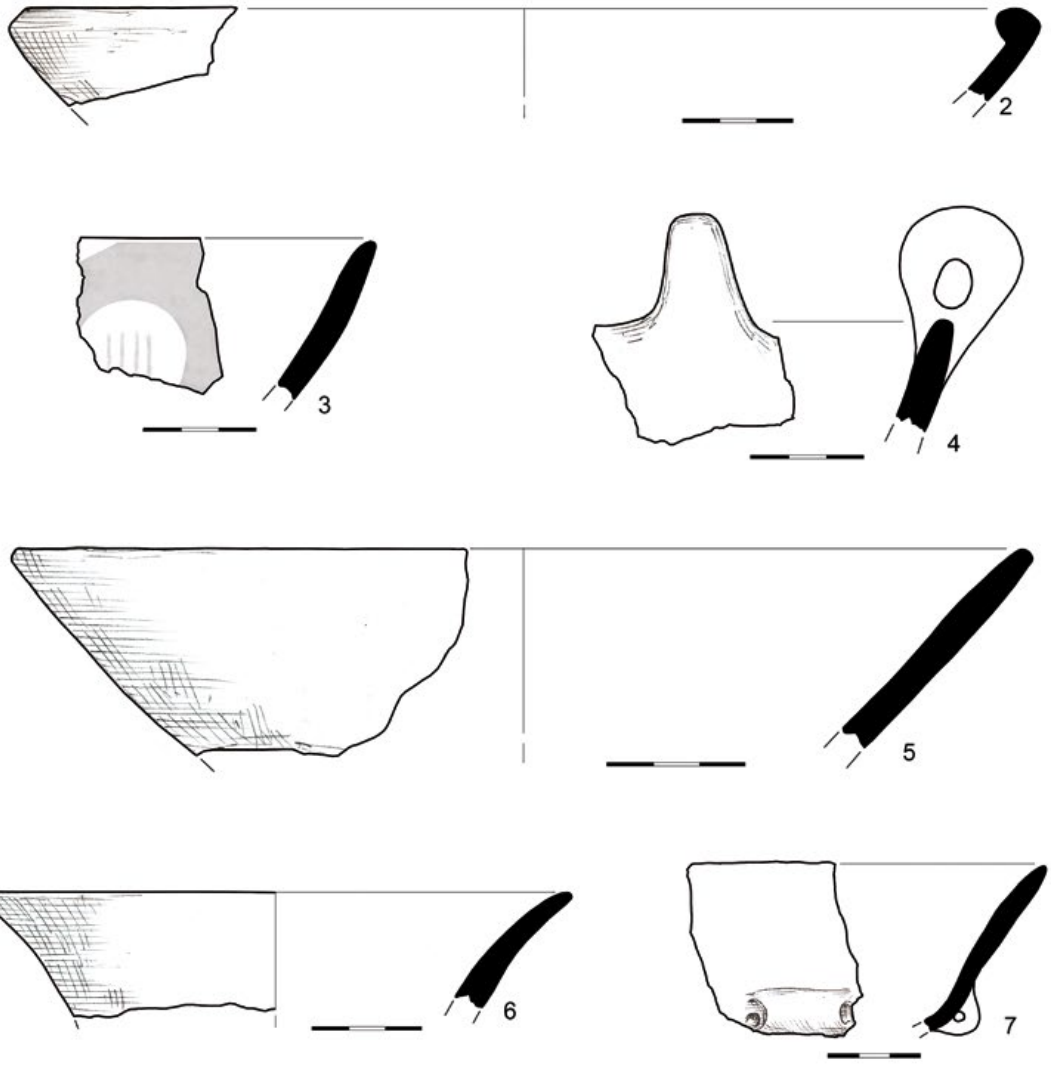

Обр. 7. Кв. К5/К6. Контекст 1. Керамични фрагменти и находки, РБЕ I (рисунки М. Христов, Н. Тодорова, В. Н. Петрова)

Fig. 7. Sq. K5/K6. Context 1. Pottery sherds and finds, EBA I (drawings by M. Hristov, N. Todorova, V. N. Petrova)

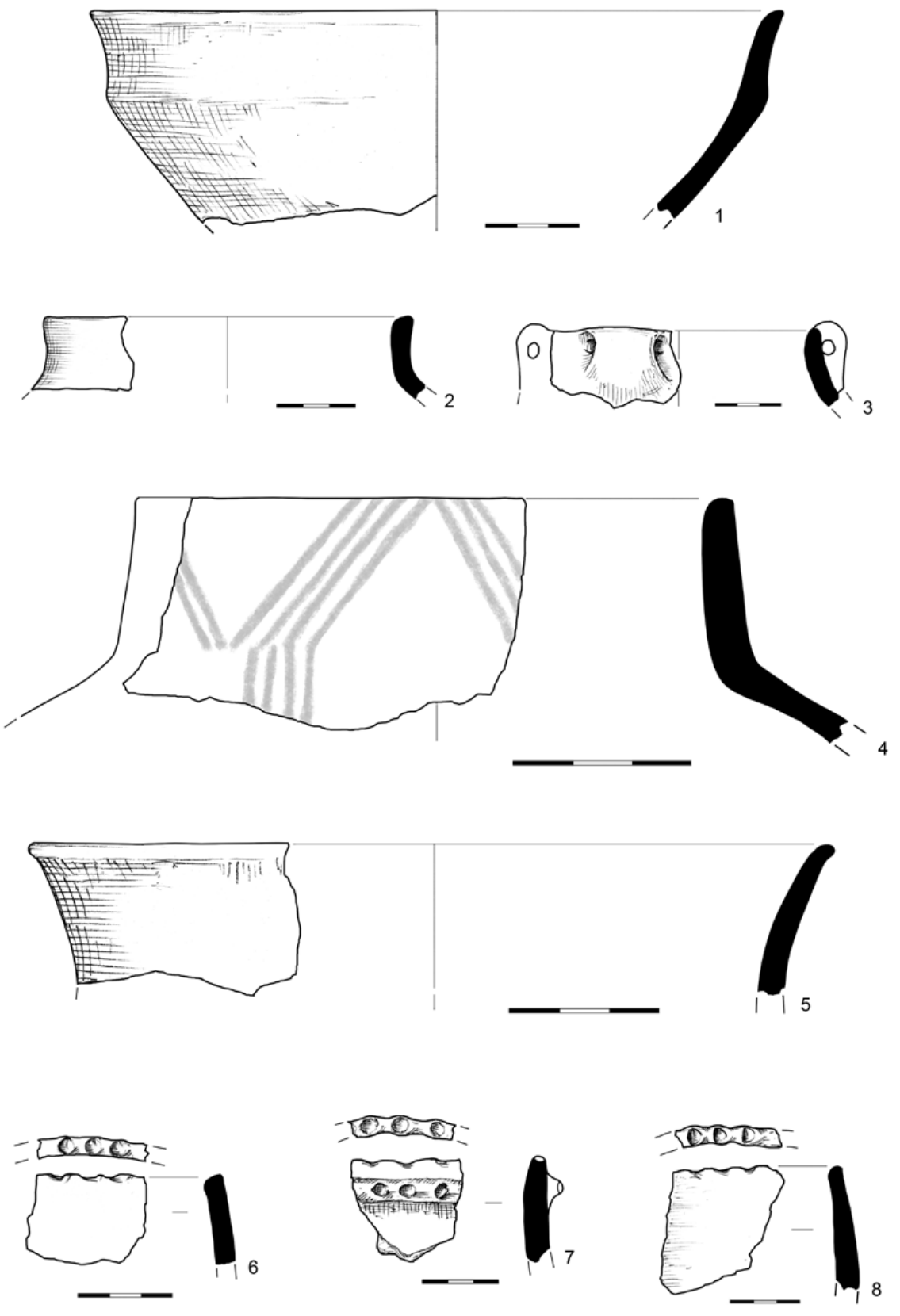

1

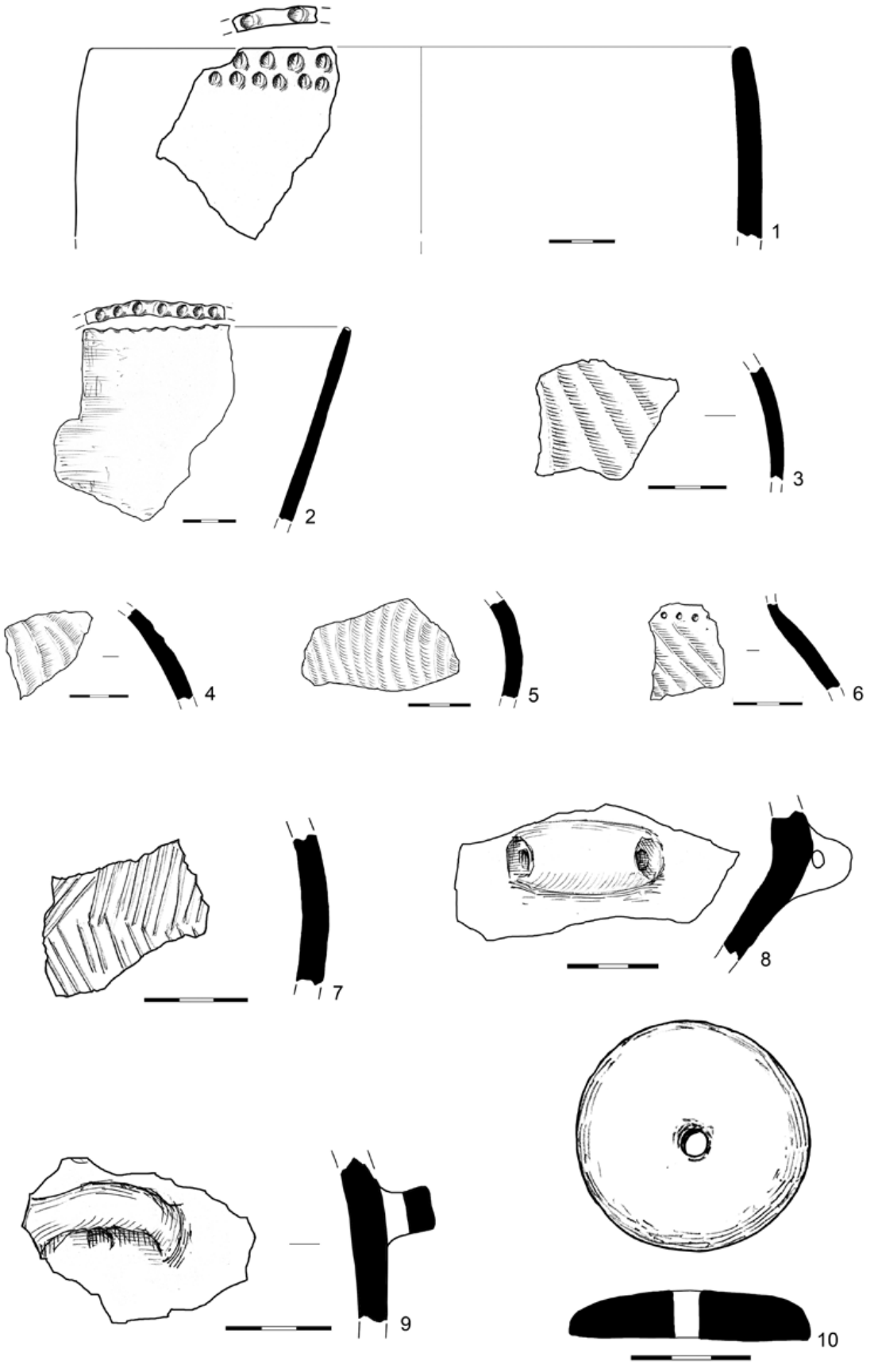
Обр. 8. Яма № 52. 1. Ямата на ниво регистрация; 2 – 7. Керамични фрагменти, РБЕ I (рисунки М. Христов, Н. Тодорова, В. Н. Петрова)

Fig. 8. Pit No 52. 1. The pit at the level of documenting; 2 – 7. Pottery sherds, EBA I (drawings M. Hristov, N. Todorova, V. N. Petrova)

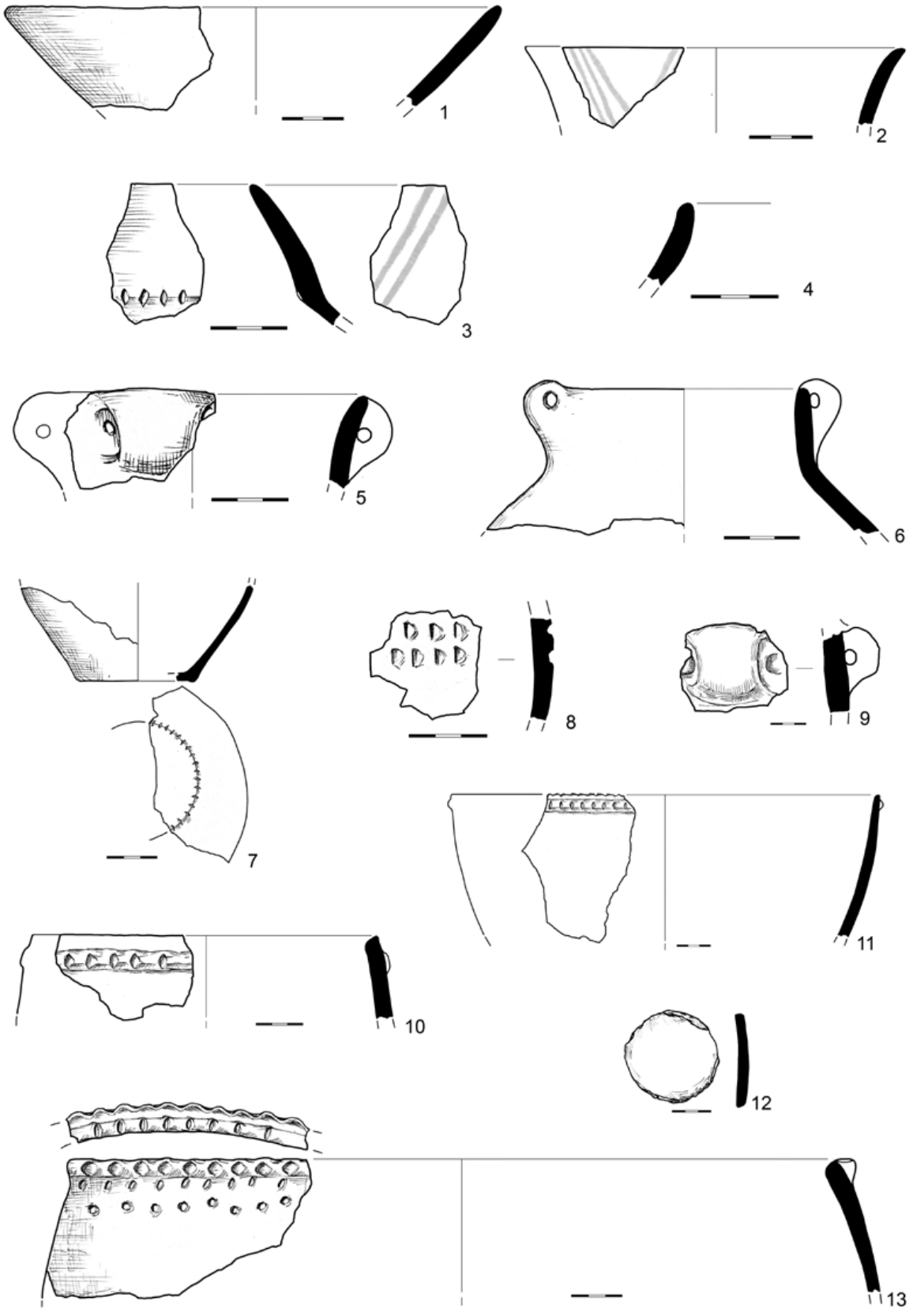
Обр. 9. Яма № 52. 1 – 9. Керамични фрагменти, РБЕ I (рисунки М. Христов, Н. Тодорова, В. Н. Петрова)

Fig. 9. Pit No 52. 1 – 9. Pottery sherds, EBA I (drawings M. Hristov, N. Todorova, V. N. Petrova)

Обр. 10. Яма № 52. 1 – 10. Керамични фрагменти, РБЕ I (рисунки М. Христов, Н. Тодорова, В. Н. Петрова)

Fig. 10. Pit No 52. 1 – 10. Pottery sherds, EBA I (drawings M. Hristov, N. Todorova, V. N. Petrova)

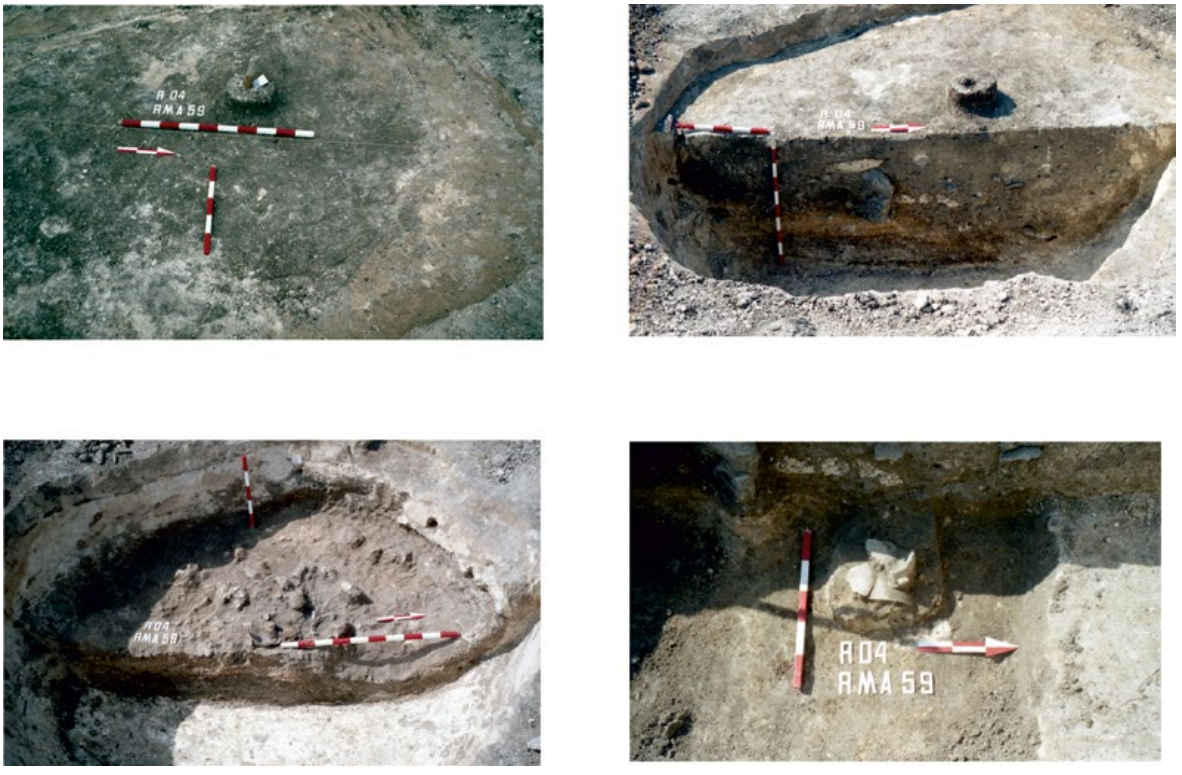
Обр. 11. Яма № 57. 1 – 13. Керамични фрагменти и находка, РБЕ I (рисунки М. Христов, Н. Тодорова, В. Н. Петрова)

Fig. 11. Pit No 57. 1 – 13. Pottery sherds and a find, EBA I (drawings M. Hristov, N. Todorova, V. N. Petrova)

Керамиката е тънкостенна и дебелостенна. Повърхността е кафява, сива и тъмносива, загладена и полирана или само загладена. Като опоснители в тестото са използвани пясък и минерални зърна с размери най-често от 1 до 3-4 мм, както и слюда. Керамичните фрагменти произхождат от паници с (обр. 11. 1 – 3), от гърневидни съдове с тунелести дръжки, разположени непосредствено при устието (обр. 11. 5 – 6), от големи съдове с различен наклон на устието (обр. 11. 10 – 12). Орнаментът е представен от рисувана с по-светла от повърхността на фрагментите украса (обр. 11. 2 – 3), от релефни ленти с насечки или притискане с пръст, кръгли или овални ямички под лентата или насечки по ръба на устието (обр. 11. 10 – 12), от триъгълни ямички отвън и непосредствено под устието (обр. 11. 8). В един случай дъното на съда е украсено с насечки по ръба (обр. 11. 7).

В долната част на запълнителя на ямата е открита и керамична шайба, изработена от дъно на съд (обр. 11. 13). От ямата произхождат и двата най-масивни артефакта (около и по-големи от 6 см).

4. Яма № 59. Тя е разположена в средата на проучваната площ. Има овална форма с диаметри 2,70 х 2,30 м, издължена е в посока север – юг (обр. 12. 1), а дълбочината ѝ е 1,22 м. Дъното е равно, а стените са с лек наклон навън и нагоре (обр. 12. 2). Върху дъното на ямата е насипан пласт от пръст с кафяв цвят и невисока плътност и дебелина до 0,18 м. Слоят изтънява в северна посока. В източната половина е регистрирано петно от въглени с размери 1,00 х 0,30 м. В пласта, на дълбочина 1,17 м, са поставени купа с две дръжки и ямички по ръба на устието (обр. 12. 4), керамични фрагменти, въглени със средна концентрация и животински кости. Над този пласт е насипана стерилна пръст, примесена с кафяв седимент с по-висока плътност. Максималната дебелина на този пласт е 0,14 м, като той изтънява до неговото изчезване в северна посока. Над този пласт следва пласт от тъмнокафяв до черен седимент, които

Обр. 12. Яма № 5. Етапи на проучване
Fig. 12. Pit No 5. Excavation stages

е сравнително сбит, подобно на най-долния пласт в ямата. В него са открити фрагменти от съдове, късове мазилки, малки камъни, отделни варовикови включения и малко животински кости. На дълбочина 0,74 м от нивото на регистрация на ямата е поставена купа с извито навън устие и една тунелеста дръжка, украсена с малки, нешироки къси канелюри от вътрешната страна на устието (обр. 12. 3). В горната си част и над купата запълнителят на ямата до нивото на регистриране на структурата остава непроменен. Тук на различни дълбочини се откриват кремъчни артефакти, късове горели мазилки с малки, средни и големи размери, прешлен за вретено, керамични фрагменти, отделни камъни със средни размери. Тяхната концентрация във височина се увеличава.

Керамиката, открита в ямата, е представена от паници с извито навън устие (обр. 13. 2, 4 – 7, 7, 9), от дълбоки купи с две симетрични дръжки, оформени като израстък в средната част на съда (обр. 13. 1) и такива със слабо насочено навън устие (обр. 13. 10) или съдове с бъчвовидна форма и слабо извито навън устие (обр. 13. 3). Украсата е представена от коси и сравнително широки канелюри, които са нанесени върху вътрешната страна на устията или по външната повърхност на съдовете (обр. 13. 2, 3, 4, 8) и от набождания с нокът по външната повърхност на съдовете (обр. 13. 10). По вътрешната повърхност на два фрагмента е нанесена украса с боя, по-светла от повърхността (обр. 13. 5 – 6)

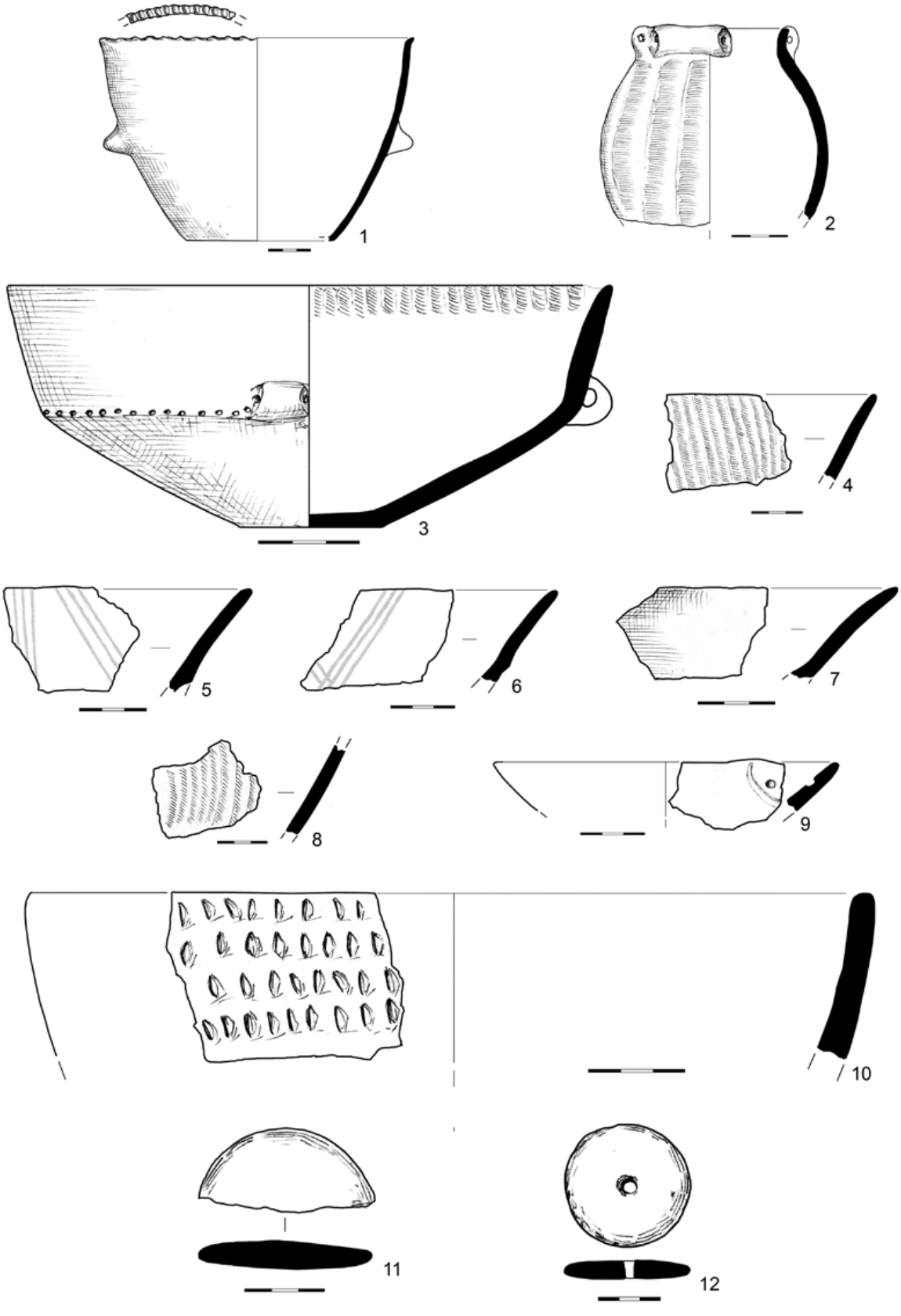
В ямата са открити две керамични шайби (обр. 13. 11 – 12) и 12 кремъчни артефакта, продукти на дебитажа – 5 пластини, 6 отломъка и 1 фрагмент.

Ями от етапи ранна бронзова епоха III – късна бронзова епоха

1. Яма № 45. Разположена е в източната част на проучената площ. Има овална форма с ориентация северозапад – югоизток, размери 1,80 м х 1,50 м и дълбочина 0,80 м. Стените ѝ са прави, а дъното е слабо заоблено (обр. 29. 1). На дъното на ямата бяха открити въглени. Над тях пръстта е тъмнокафява, сбита и примесена с белезникава такава от стерилния пласт и дребни камъни. В основата на този пласт са открити три керамични съда – две чаши и част от купа със слабо завито навътре устие и дръжка тип „Асеновец“. Пластът до нивото на регистриране е със същите характеристики, като в него са открити още четири чаши, както и отделни керамични фрагменти (обр. 29. 2 – 7). На ниво от 0,07 до 0,04 м от нивото на регистрация в централната част е документирано струпване от керамични фрагменти и въглени. Керамиката е със сива повърхност, загладена, а като опоснител е добавен пясък. Палеоботаническият анализ показва наличие в ямата на семена от еднозърнеста пшеница, ечемик и сладка трева (Popova 2010, 36).

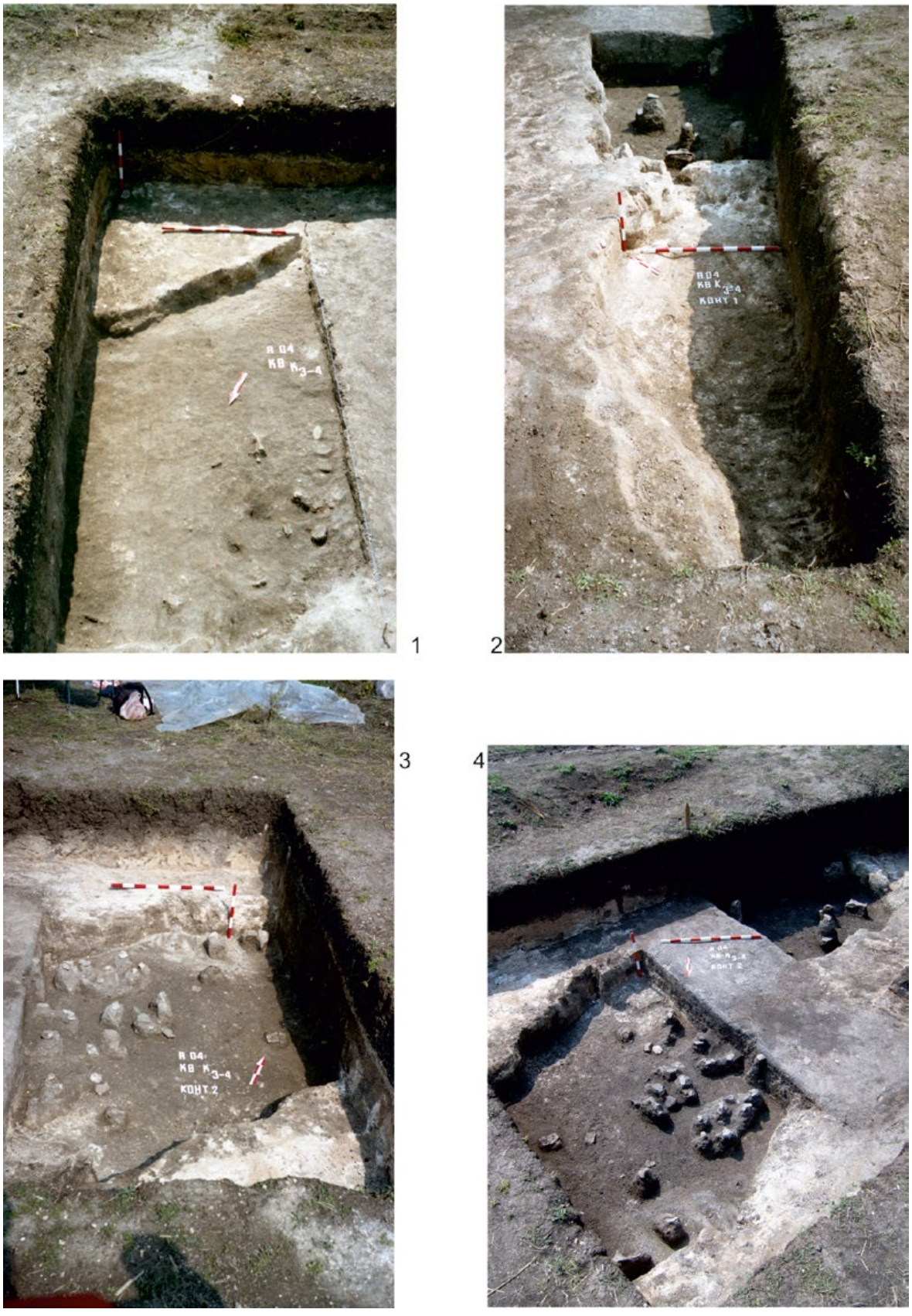
2. Яма в кв. Б13 – контекст 1. Разположена е в западната част на проучваната площ. Има диаметър 1,10 м и дълбочина до около 0,35 м (обр. 30. 1 – 2). Запълнителят е черен и сравнително сбит. В западната половина и на дъното на ямата, което е леко издигнато в централната си част, е поставен почти цял съд с чучур (обр. 30. 3). Той датира ямата в РБЕ III/СБЕ (Panayotova *et al.* 2004, 193).

3. Ями в кв. Г1 – контекст 1А, 1Б и 1В. Комплексът е регистриран на 0,37 м от повърхността като петно с издължена в посока север – юг овална форма. На дълбочина 0,46 м са регистрирани три отделни ями, обозначени като 1А, 1Б и 1В. Те имат диаметър между 1,70 и 2,20 м, разположени са в непосредствена близост една до друга, като две от тях се пресичат. В запълнителя и на трите структури, в променлива концентрация на различните дълбочини, са открити фрагментирана керамика, единични кремъчни артефакти, дребни въглени и животински кости. Керамиката в яма 1Б е нехарактерна, което не позволява по-прецизна датировка. Анализът на керамичния материал показва различна датировка на отделните структури, както следва:

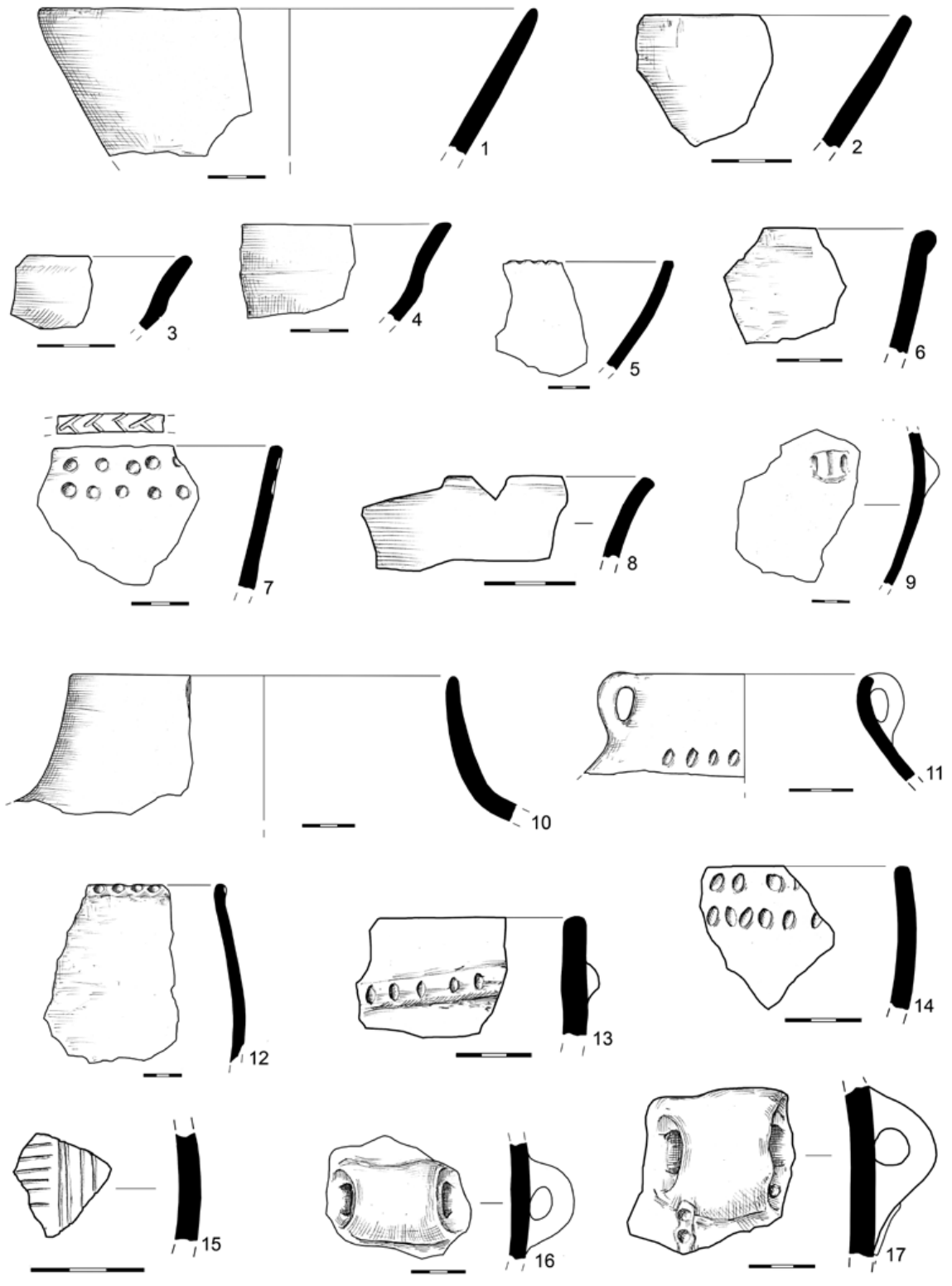

Обр. 13. Яма № 59. Керамични фрагменти и находки, РБЕ I (рисунки М. Христов, Н. Тодорова, В. Н. Петрова)

Fig. 13. Pit No. 59. Pottery sherds and finds, EBA I (drawings M. Hristov, N. Todorova, V. N. Petrova)

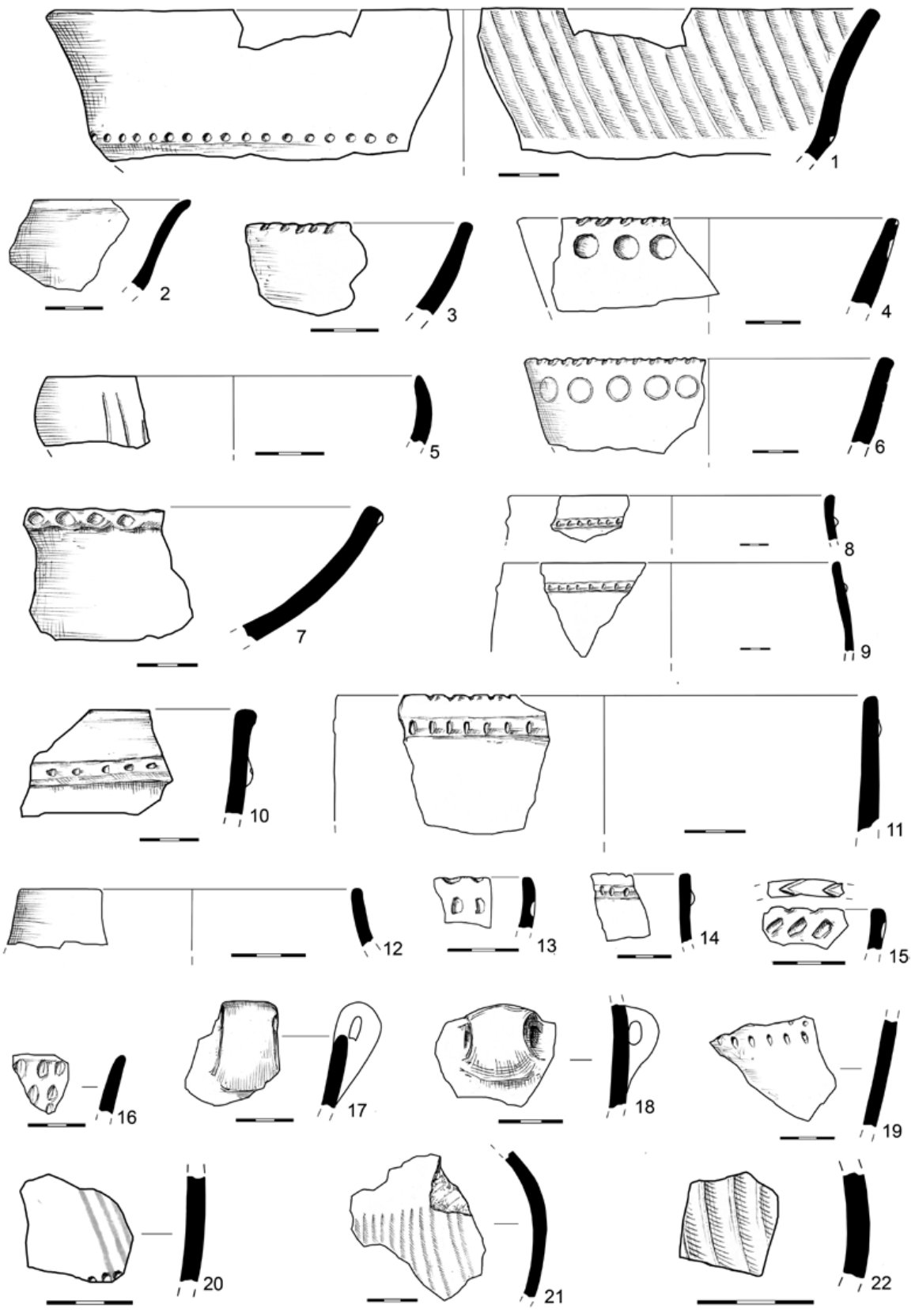

Обр. 14. Кв. К3/К4. Контексти 1 и 2. Етапи на проучване
Fig. 14. Sq. K3/K4. Contexts 1 and 2. Excavation stages

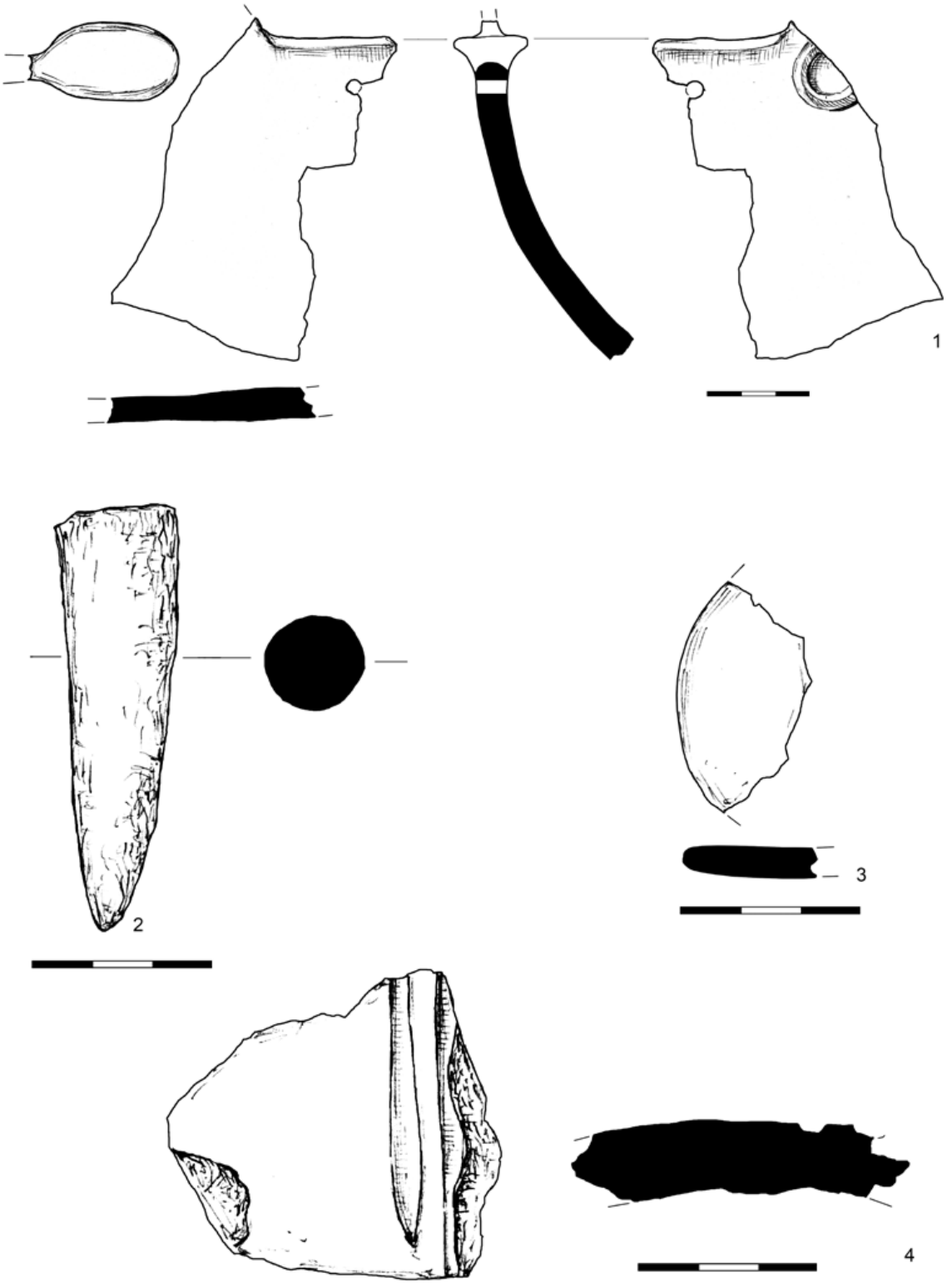
Обр. 15. Кв. К3/К4. Контексти 1 и 2. Керамични фрагменти, РБЕ I (рисунки М. Христов, Н. Тодорова, В. Н. Петрова)

Fig. 15. Sq. K3/K4. Contexts 1 and 2. Pottery sherds, EBA I (drawings M. Hristov, N. Todorova, V. N. Petrova)

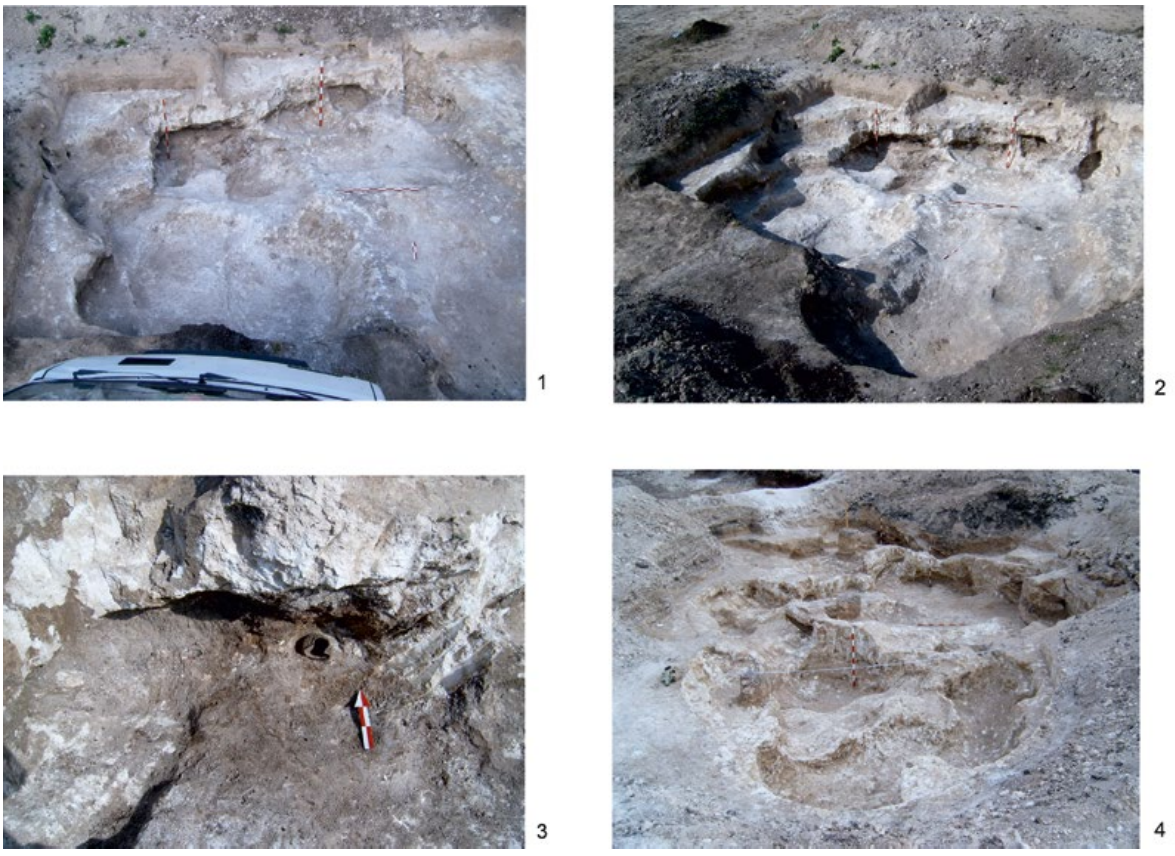
Обр. 16. Кв. К3/К4. Контексти 1 и 2. Керамични фрагменти, РБЕ I (рисунки М. Христов, Н. Тодорова, В. Н. Петрова)

Fig. 16. Sq. K3/K4. Contexts 1 and 2. Pottery sherds, EBA I (drawings M. Hristov, N. Todorova, V. N. Petrova)

Обр. 17. Кв. К3/К4. Контексти 1 и 2. Керамични фрагменти и находки, РБЕ I (рисунки М. Христов, Н. Тодорова, В. Н. Петрова)

Fig. 17. Sq. K3/K4. Contexts 1 and 2. Pottery sherds and finds, EBA I (drawings M. Hristov, N. Todorova, V. N. Petrova)

Обр. 18. Кв. Д6/Д7/Е6/Е7. Контекст 1. Етапи на проучване
Fig. 18. Sq. Д6/Д7/Е6/Е7. Context 1. Excavation stages

Яма 1А. Повърхността на керамичните фрагменти от ямата е червена, кафяво-черна или черна. Представените форми са малки купи с право устие със заоблен ръб или отворени съдове с изтънено устие, широки и масивни лентести дръжки или с дръжки, излизащи над устийния ръб. Особено внимание заслужава фрагментът с плитко издраскана по външната повърхност и запълнена с бяла паста украса. Тя се състои от концентрични окръжности, като в първия пояс са нанесени набодени точки. Към тях с върховете си се допират триъгълници, запълнени с успоредни черти или щриховка. Между тях са нанесени отделни ленти, състоящи се от успоредни врязвания и насечки (обр. 30. 8). Въз основа на паралели с добре датирани обекти комплексът е отнесен към късната бронзова епоха (Панайотова и др. 2004, 48; Panayotova et al. 2004, 193).

Яма В. Цветът на керамиката е светлокафяв или кафяв до кафяво-черен. В тестото се открива пясък с големина до 1 мм и кварцови камъчета с големина до 5 мм. Повърхността е лошо запазена, като само при отделни фрагменти се забелязва по-фината ѝ обработка. В керамичния комплекс от структурата отбелязваме два съда с чучури (обр. 30. 3, 6) и дръжката тип „Асеновец“ (обр. 30. 7). Внимание тук заслужава наличието на такива дръжки в археологически структури със съдове с чучури. Въпросът беше поставен още при проучването на кръговите ровове при Черна гора I, свързан с асоциацията на такива дръжки с чаши тип „Юнаците“ там (Лещаков и др. 2002). Като цяло, въз основа на паралели на керамичния комплекс, датировката на комплекса може да се постави в етапите РБЕ III/СБЕ (Панайотова и др. 2004, 48; Panayotova et al. 2004, 193).

СТРУКТУРИ ОТ КЪСНОРИМСКИЯ ПЕРИОД

В проучената територия са установени четири антични ями – по две в западната и в южната част на обекта), както и четири плоски гроба с трупополагане, разположени в редица с ориентация изток – запад, на сравнително голямо разстояние един от друг (обр. 1, 2).

Гробове с трупополагане

Гроб № 1 (източен профил на траншея 2, на 9,90 м от североизточния ъгъл на кв. Б29)

- Гробна яма или структури, свързани с гробното съоръжение, не са установени, като скелетът лежи върху глинесто-песъчлив, светлокафяв пласт, на дълбочина 0,50 м от съвременния терен;
- Трупополагане на възрастен индивид по гръб с глава на изток – 108°. Частично запазени са бедрените кости, подбедриците, тазът, част от ребрата, дланите, предмишниците, раменните кости и черепът. Стъпалата липсват, вероятно отделени и унищожени при риголване. Главата е наклонена наляво и надолу. Ръцете са сгънати в лактите и положени високо на гърдите, като допират до брадичката. Краката са свити в коленете, наклонени надясно (обр. 31. 1). Обща дължина на краката – 0,70 м. Разстояние таз – глава – 0,67 м; широчина при таза – 0,24 м; широчина при раменете – 0,32 м;
- Гробен инвентар:

1. Фрагментиран лък(?) от желязна фибула (обр. 31. 5) между лявата ръка и ребрата;

2. Над костите – плоско дъно от съд, работен на ръка. Около и над скелета са открити керамични фрагменти, които не могат да се свържат с гробното съоръжение.

Гроб № 2 (кв. А12/Б12, на 80 м от гроб № 1)

- Гробна яма с правоъгълна форма със заоблени ъгли, с ориентация изток – запад. Дължина – 1,57 м, широчина в средата – 0,83 м, дълбочина 0,23 м в западната част, 0,20 м – в южната;
- Трупополагане на дете по гръб, с изпънати крайници. Глава на запад. Черепът е силно наклонен надясно. Ръцете са леко свити в лактите. Липсват кости от китката на дясната ръка. Гръбначният стълб е леко извит надясно (обр. 31. 2). Дължина на скелета – 1,17 м, широчина при таза – 0,23 м, лява бедрена кост – 0,24 м, лява ръка (без китката) – 0,15 м. Нива по т. Б13: череп – 0,82 м; долни крайници – 0,86 м;
- Гробен инвентар:

1. Железен връх на копие (обр. 31. 4), открит на 0,15 м отдясно/южно от черепа. Върхът е насочен на запад. Ниво по т. Б13 – 0,82 м. Има форма на издължен лист и цилиндрична втулка. Копия с железни върхове са използвани като гробни дарове в Тракия през периода II в. пр. Хр. – първата четвърт на IV в. (Праматаров 2020, 119 – 121, обр. 10);

2. Кана, открита на 0,21 м северно от лявото ходило на скелета. Ниво (дъно) по т. Б13 – 0,86 м. Изработена на грънчарско колело, оранжево-червен цвят след изпичането. Крушовидна форма с къса, широка шия, дъговидна дръжка и равно дъно. Може условно да се отнесе към каните от тип VIII по Кузманов (Кузманов 1985, 36 – 37, 82, табло 21, 96, табло 35);

3. В запълнителя на ямата и пръстта над нея (черна до тъмнокафява, сбита, с ниска концентрация на археологически материали) са открити дребни, нехарактерни керамични фрагменти, работени на ръка. Най-вероятно те следва да се свържат с културния пласт, в който е вкопана гробната яма.

Гроб № 3 (кв. В29, разрушен?)

- Не са установени граници на гробно съоръжение;
- Трупополагане. Посоката на запазената *in situ* кост, както и няколкото зъба подсказват ориентация на скелета в посока изток – запад. Запазени са част от раменна кост и още няколко по-дребни такива, вероятно части от ребра;
- Гробен инвентар липсва.

Имайки предвид стратиграфската ситуация при гроб № 1 – регистриран на самата граница между хумуса и светлокафявия пласт и частично засегнат от риголване, може да се допусне, че гроб № 3 също е бил разрушен при риголване, за което говорят и откритите овъглени корени от лозя в цялото пространство около костите.

Гроб № 4 (кв. Б20)

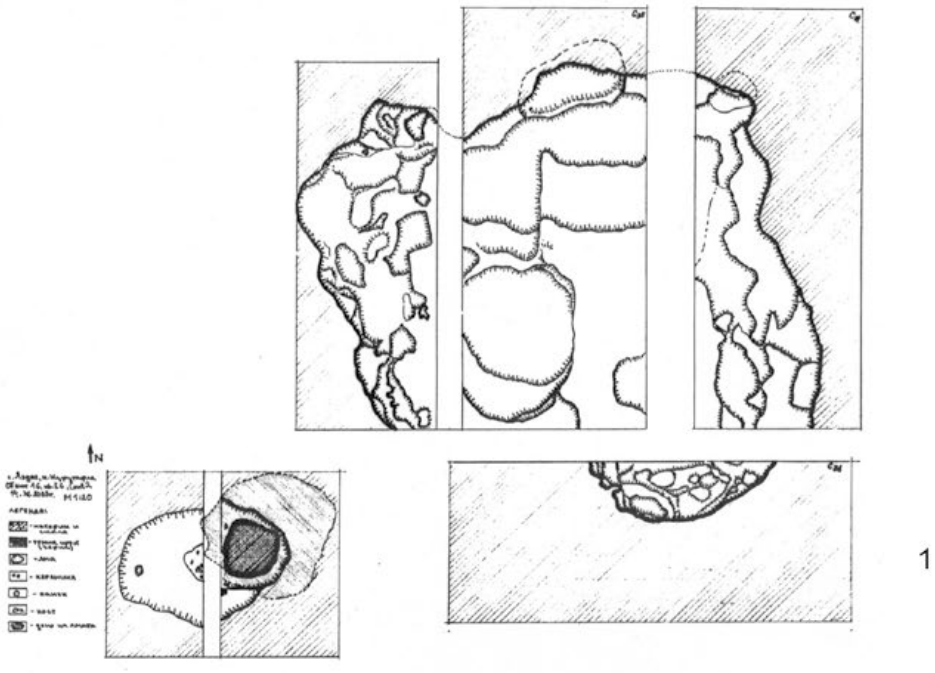
- Правоъгълна гробна яма с ориентация северозапад – югоизток. Очертанията ѝ са ясни в нейната югоизточна част. На северозапад те се губят в по-голямо петно тъмна пръст от пресечената от гробната яма по-ранна яма № 49. Дъното и стените на структурата се отличават с твърдост на пръстта и по-светъл бежов цвят. Запазените стени са почти отвесни. Максимални размери на ямата: север – юг – 2 м, изток – запад – 1,75 – 1,8 м. Запълнителят е от сиво-бежова плътна пръст, без включения, малко по-тъмна в югозападна и северна посока. В областта на таза цветът му потъмнява, вероятно поради пресичането на пълнежа с този на ямата от югозападния сектор. В дълбочина непосредствено преди достигане дъното на ямата пръстта става по-рохка;
- Трупополагане на дете по гръб, с глава на северозапад (290° – глава, 110° – долни крайници). Скелетът е в сравнително добро състояние, като черепът е фрагментиран. Ръцете са положени до тялото. Липсва китката на лявата ръка. Краката са един до друг, в изпънато положение (обр. 31. 3). Обща дължина на скелета – 1,27 м; лява ръка: раменна кост – 0,17 м, предмишница – 0,25 м; дясна ръка: раменна кост – 0,21 м, предмишница – 0,19 м; ляв крак: бедрена кост – 0,30 м, тибия – 0,21 м; десен крак: бедрена кост – 0,30 м; тибия – 0,19 м; широчина на таза – 0,23 м; широчина при раменете – 0,28 м, дълбочина спрямо т. 195+500: долни крайници – 1,07 м; таз – 1,07 м, череп – 1,01 м;
- Гробен инвентар:

1. Фрагментиран малък керамичен съд (лампа?) над лакътя на дясната ръка;
2. Малък (2-3 см) керамичен фрагмент до лявата бедрена кост.

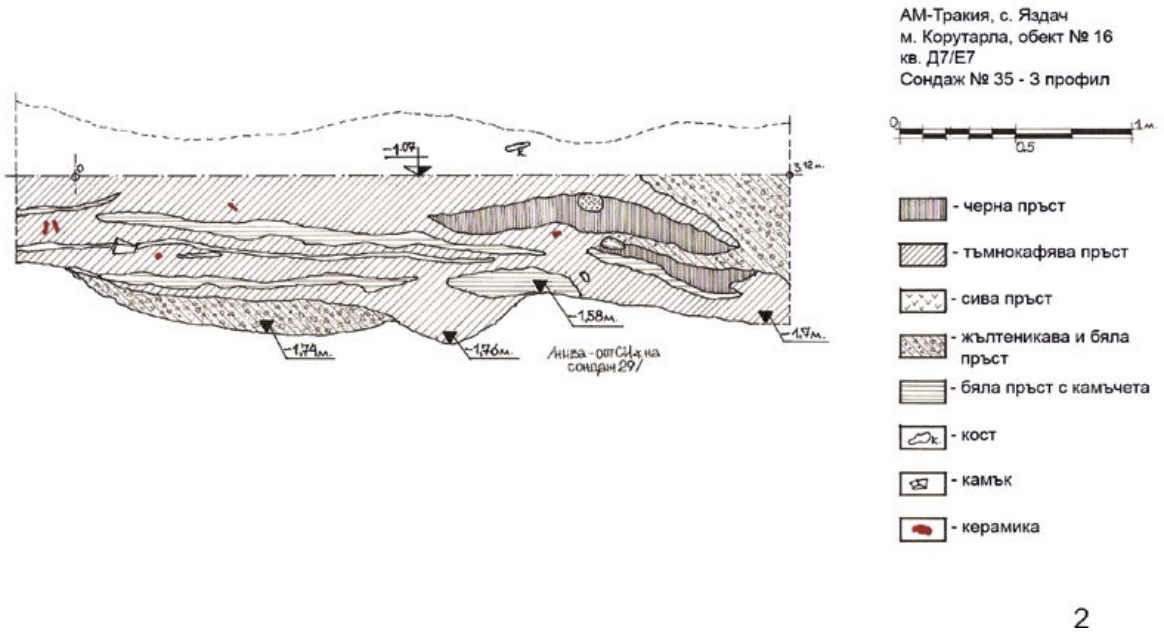
Ями

1. Яма в кв. І1. Разположена е в западната част на обекта. Има овална форма с диаметър около 2 м. В разрез формата ѝ е на пресечен конус, стените са под наклон, като структурата се стеснява до 1,10 – 1,30 м при дъното. Запълнителят на ямата не е еднороден. Състои се основно от черна, сбита пръст, нарушена на места от включения от светлобежова материкова и кафява плътна пръст (обр. 32. 1). Произхождащите от този контекст фрагменти керамика са работени на грънчарско колело. Въз основа на открито над дъното на ямата столче от амфора същата може да се отнесе към периода II – IV в.

2. Яма в кв. І3. Разположена е в западната част на проучваната площ. Диаметърът ѝ на нивото на регистриране е 1 м, при запазена дълбочина 1,75 м. До 0,30 м от нивото на регистриране тя има цилиндрична форма, като в дълбочина се разширява – до 1,75 м при дъното (обр. 32. 2 – 3). Запълнителят на ямата в горните 0,30 м е от черна, сбита пръст. Долният пласт е от кафява, плътна, глинеста пръст. В профила на ямата се забелязва ясна граница между двете части на запълнителя, очертана от белезникави зърнести включения. Това дава основание да се предположи запълването

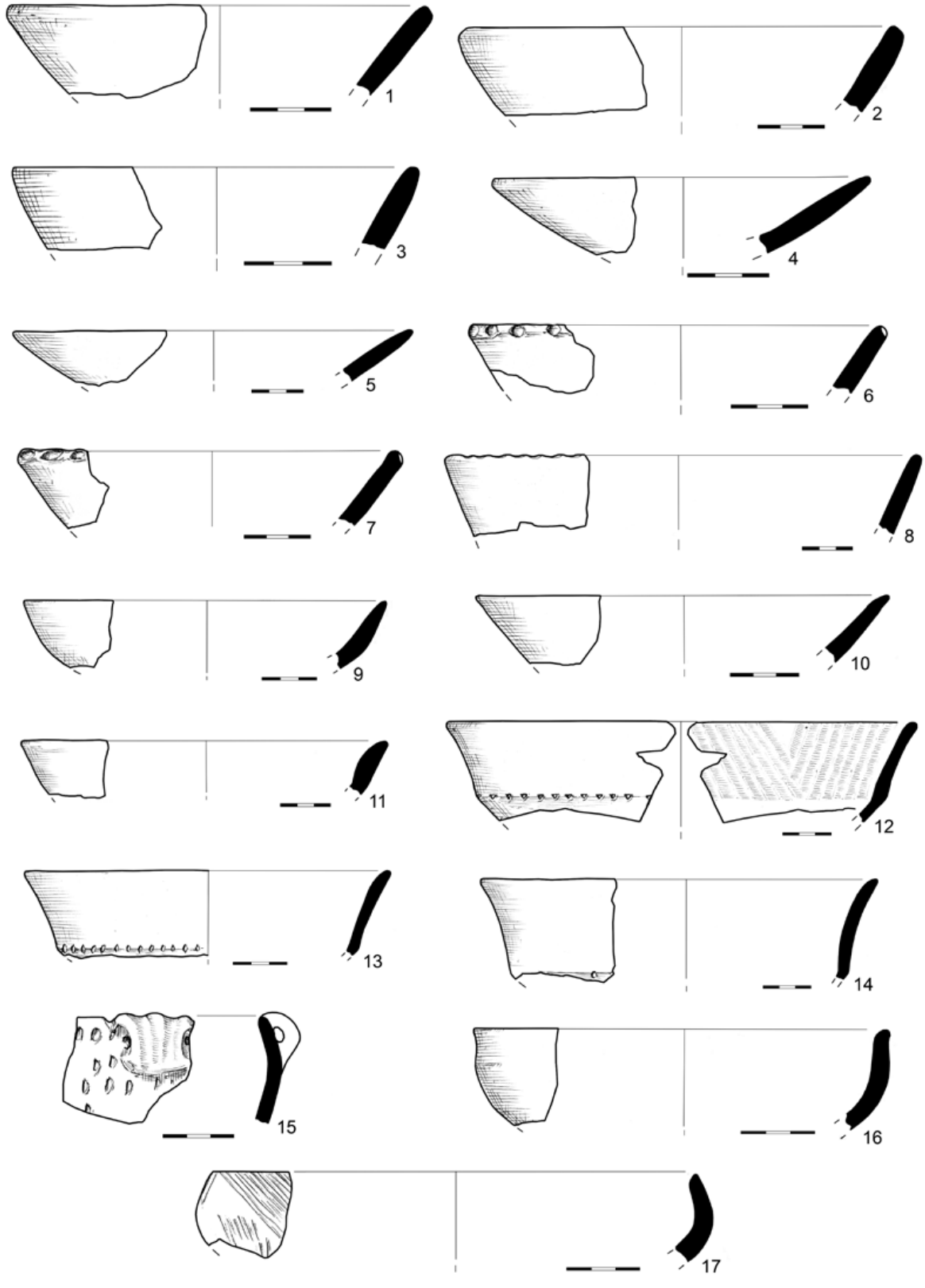

1

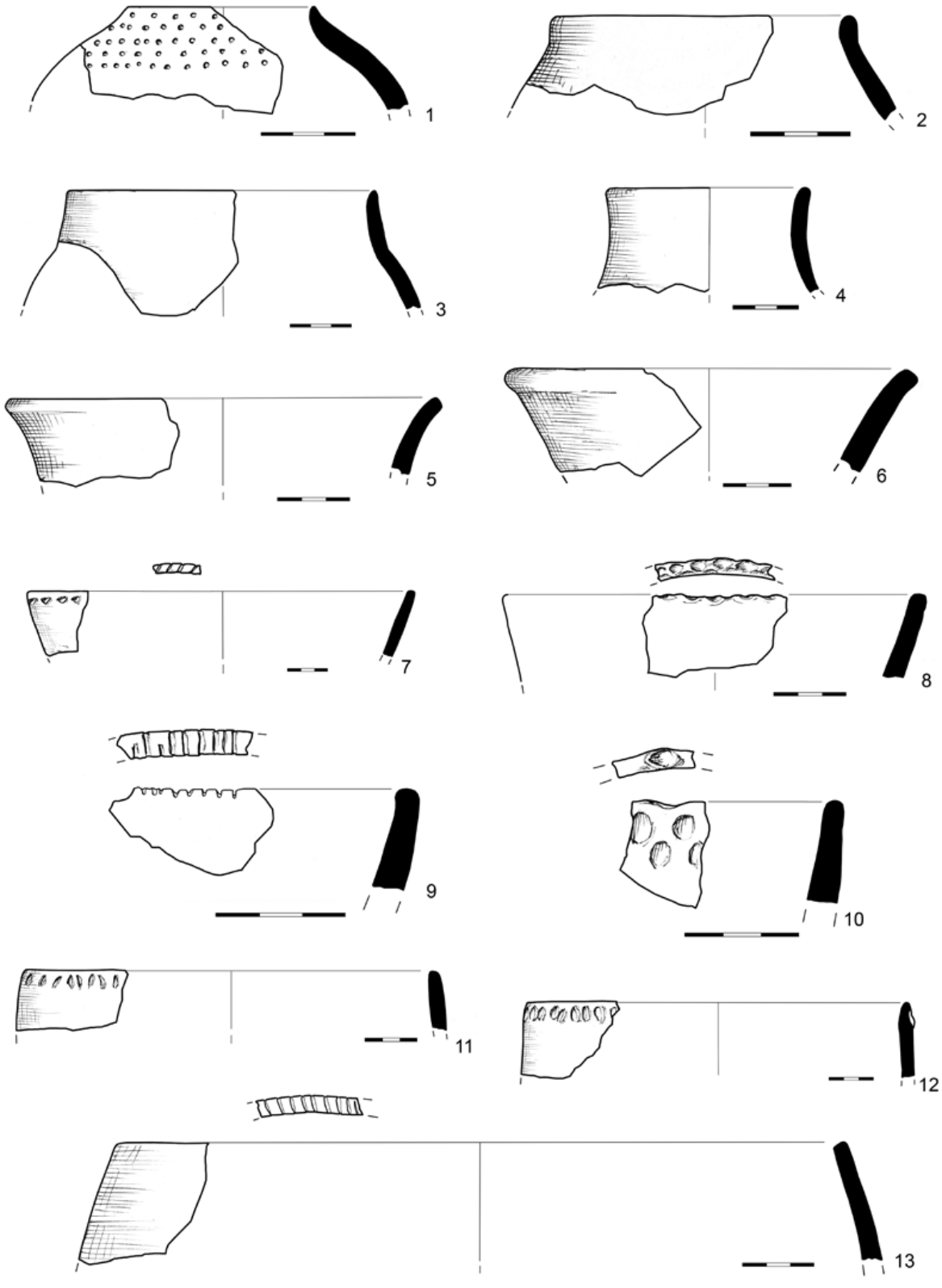
2

Обр. 19. Кв. Д6/Д7/Е6/Е7. Контекст 1. 1. План; 2. Профил
Fig. 19. Sq. Д6/Д7/Е6/Е7. Context 1. 1. Plan; 2. Cross-section

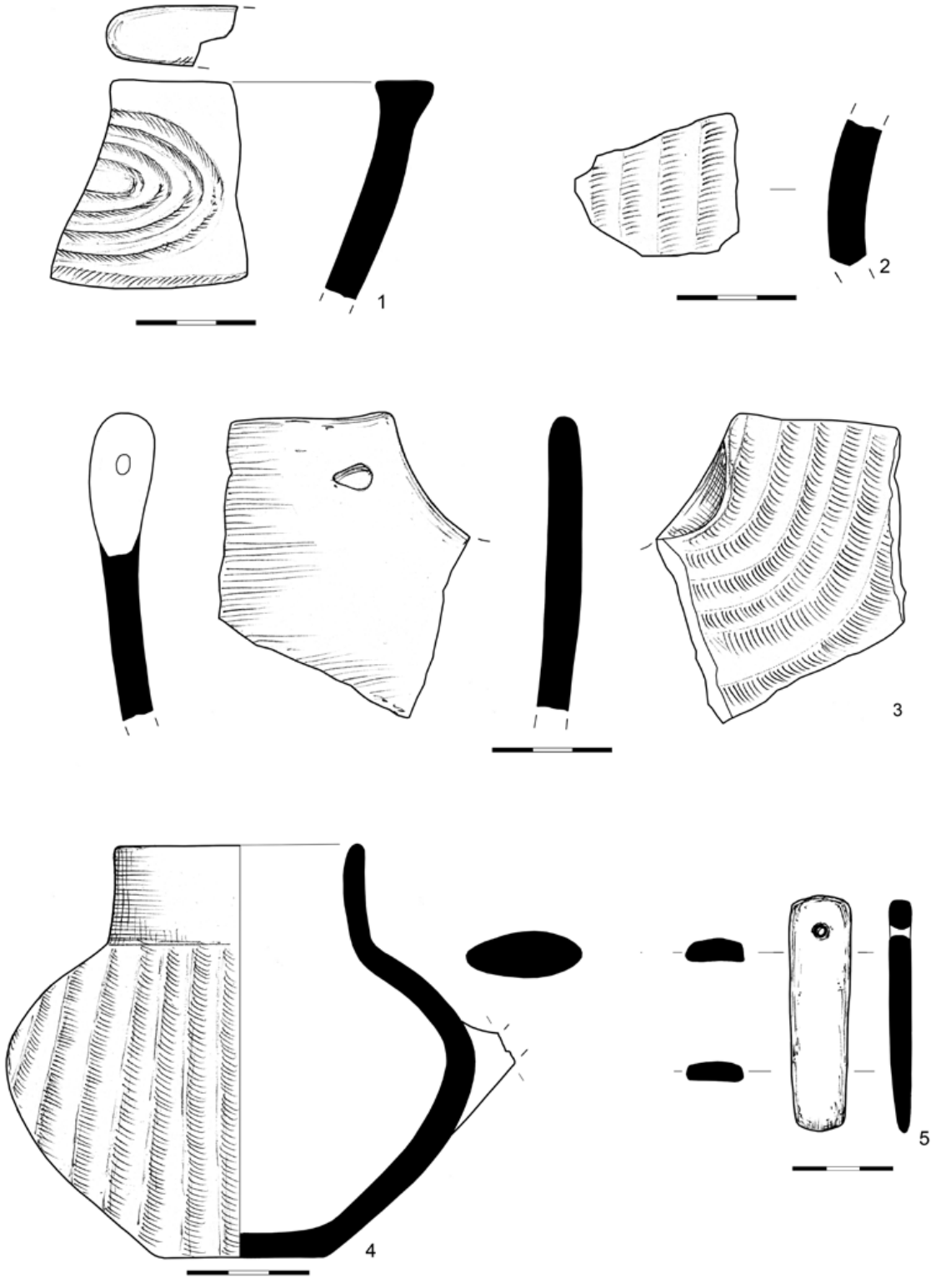
Обр. 20. Кв. Д6/Д7/Е6/Е7. Контекст 1. Керамични фрагменти, РБЕ I (рисунки М. Христов, Н. Тодорова, В. Н. Петрова)

Fig. 20. Sq. Д6/Д7/Е6/Е7. Context 1. Pottery sherds and finds, EBA I (drawings M. Hristov, N. Todorova, V. N. Petrova)

Обр. 21. Кв. Д6/Д7/Е6/Е7. Контекст 1. Керамични фрагменти, РБЕ I (рисунки М. Христов, Н. Тодорова, В. Н. Петрова)

Fig. 21. Sq. Д6/Д7/Е6/Е7. Context 1. Pottery sherds and finds, EBA I (drawings M. Hristov, N. Todorova, V. N. Petrova)

Обр. 22. Кв. Д6/Д7/Е6/Е7. Контекст 1. Керамични фрагменти, съд и находка, РБЕ I (рисунки М. Христов, Н. Тодорова, В. Н. Петрова)

Fig. 21. Sq. Д6/Д7/Е6/Е7. Context 1. Pottery sherds, ceramic vessel and a find, EBA I (drawings M. Hristov, N. Todorova, V. N. Petrova)

1

2

Обр. 23. Яма № 56. Етапи на проучване
Fig. 23. Pit No 56. Excavation stages

на съоръжението на два етапа. Откритите фрагменти битова керамика, работени на колело, се вписват в общата датировка II – IV в.

3. Ями №№ 75 и 76. Диаметърът на яма № 75 е около 1,90 м, а този на № 76 – 3,80 м. Проучването им в дълбочина показва, че двете структури са свързани и формират една обща такава с неправилна овална форма и диаметри: изток – запад – 8,20 м и север – юг – 7 м. Наблюденията, проведени в процеса на отнемане на запълнителя, дават основание да се разграничат 10-12 по-малки негативни структури, като дълбочината им в отделните части на проучения комплекс варира между 0,40 м и 1,10 – 1,20 м от нивото на регистриране. Запълнителят на ямата е с разнородни характеристики както в хоризонтален, така и във вертикален план – основно черна и тъмноохрова сбита пръст с кафяви и светлобежови включения. На различни нива са регистрирани буци белезникава материкова пръст (обр. 32. 4). Единствените археологически материали от описаната структура са открити в източната половина на яма № 75. Това са части от късноримски амфоровиден съд, долиум и фрагменти от плоски керемиди, които дават основание комплексът да бъде отнесен към периода III – IV в.

ОБЩИ НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ПРОУЧЕНИТЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ СТРУКТУРИ И МАТЕРИАЛИ

I. ЕТАП РБЕ I

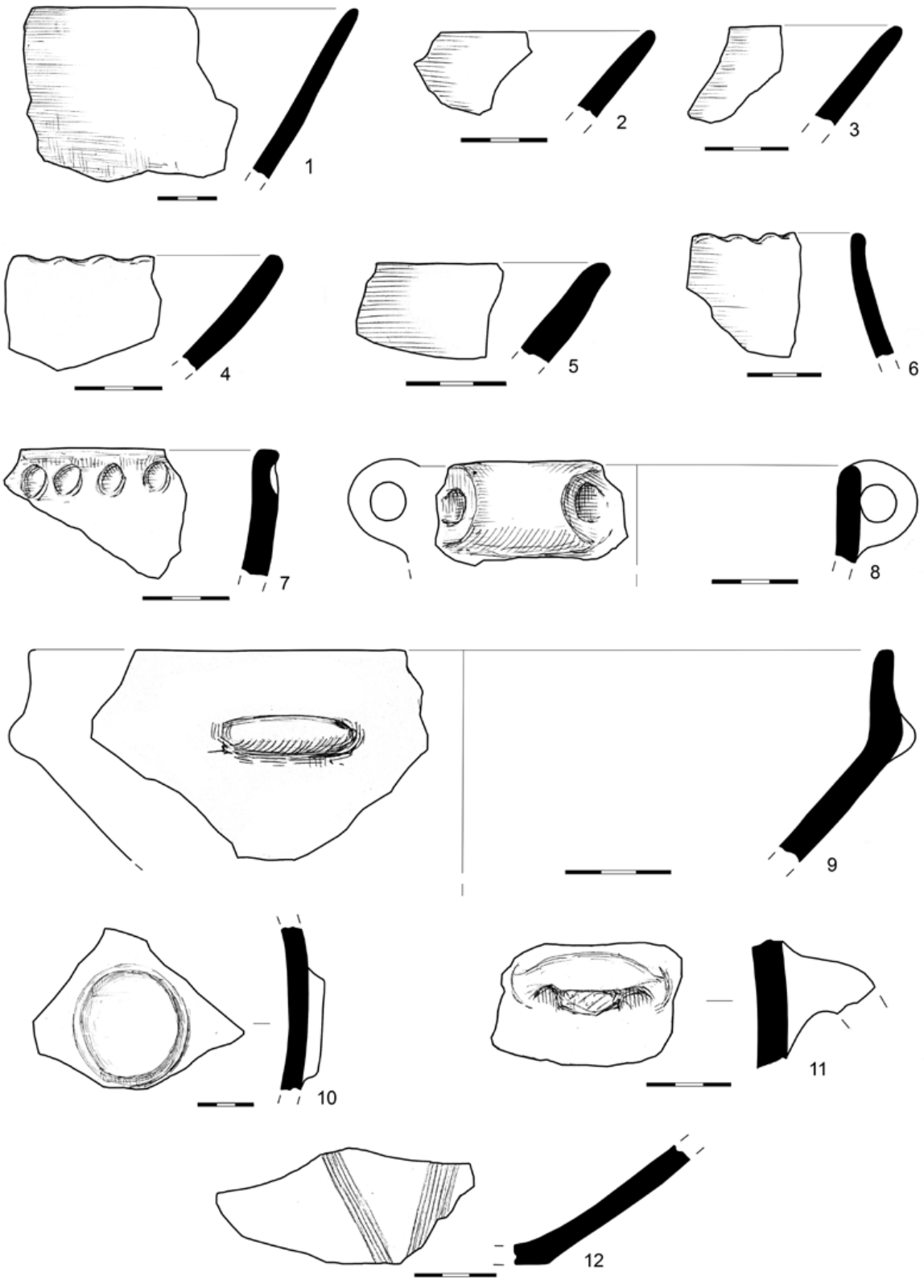
Керамика

Още от началото на проучванията керамиката от структурите, отнесени към етапа РБЕ I, беше най-общо свързана с керамичния комплекс на култура Чернавода III (Panayotova, Mikov, Hristov 2004; Панайотов и др. 2005). Дискутираните по-горе структури от етапа представят един относително хомогенен керамичен комплекс, в който основните форми и украса са следните:

- Най-характерна и често срещана форма в керамичния комплекс от Яздач са паниците/купи с полусферично тяло и извито навън фуниевидно устие, в някои случаи украсени с канелюри от вътрешната страна на устието и хоризонтален ред от насечки върху прелома тяло – устие (обр. 5. 1 – 4; 8. 6 – 7; 9. 1; 11. 2 – 3; 13. 3 – 7; 18. 1 – 4; 19. 1; 23. 12; 27. 9). Тази форма и украса намират добри паралели в обекти от Югоизточна България – Драма–Мерждумекя (Gleser, Thomas 2012, Abb. VII.45, 46, 47, 48, 49; VIII.17. 14574, taf. 16. 16738, taf. 19. 17092; 22. 12774; 34. 12717, 12175; 41. 17278; 62. 10932, 11013) и Бадъ бунар (Христова 2008, обр. 4. 9 – 15); в Североизточна България – Мировци (Змейкова 1992, обр. 1) и Дуранкулак (Драганов 1990, фиг. 4. 3, фиг. 5. 8, 10 – 12, 34, фиг. 6. 4, фиг. 7. 2 – 3), както и на север от р. Дунав – например в Слобозия (Morintz, Roman 1968, Abb. 35. 1 – 6), всички те свързани с култура Чернавода III;
- Съдове с овално тяло и късо цилиндрично/фуниевидно гърло, в някои случаи – с две вертикални или тунелести дръжки, разположени под ръба на устието, известни още в литературата като *Milchtopfe* (обр. 9. 3 – 4; 11. 5 – 6; 7. 1; 9. 1; 13. 2; 25. 4). Те също са характерен елемент на керамичния комплекс на култура Чернавода III. Подобни са известни от Тракия – Драма–Мерждумекя (Gleser, Thomas 2012, Abb. VII.45) и Драганци (Гергова и кол. 2009, обр. 2. 3; 2010, обр. 2. 3A), както и от Североизточна България и Северна Добруджа – Мировци (Змейкова 1992, обр. 4. 2), Чернавода (Morintz, Roman 1968, Abb. 37. 9 – 12; 38. 8) и др.;
- Купите от Яздач също намират добри аналози сред керамичните комплекси от обекти с керамика тип Чернавода III като Драма–Мерджумекя (Lichardus, Iliev 2001, Taf. 3 – 5), Деветак (Агре 2009, обр. 3. 1 – 2), Бадъ бунар (Христова 2008,

обр. 6), Мировци (Змейкова 1992, обр. 2; 3) или Дуранкулак (Драганов 1990, фиг. VI. 9);

- Същото може да се твърди и за фрагментите, интерпретирани като капаци (обр. 19. 17; 25. 3), които намират близки паралели в Драма–Мерждумекя (Gleser, Thomas 2012, Abb. VII.64, 65, 67; Taf. 33. 13134; 34. 12818);
- Дълбоки съдове с издължена овална форма, с право, извито навън или навътре устие. Почти всички екземпляри от Яздач са украсени с релефни мотиви, разположени под ръба на устието (обр. 5. 9; 6. 1, 2; 10. 1; 11. 10, 13; 24. 11 – 13). Този тип форма и украса също намират редица паралели в керамиката от комплекси, свързани с култура Чернавода III. Като цяло релефната украса е широко разпространена сред по-грубата керамика в тази култура. Тя е нанасяна върху устията на съдовете, както и по външната повърхност под устийния ръб. Среща се в позитивен – релефни ленти с различни видове насечки, и в негативен вариант – ямички, направени с различен инструмент или чрез притискане с пръсти и др. Същите характеристики има и грубата керамика от обекти, свързани с култура Чернавода III от Югоизточна България – Драма–Мерждумекя (Gleser, Thomas 2012, Abb. 33, 35, 37, 38 и др.) и Бадъ бунар (Христова 2008, обр. 4, обр. 7. 15), от Североизточна България – Дуранкулак (Драганов 1990, фиг. 1, фиг. 2 и др.) и Мировци (Змейкова 1992, обр. 4. 3 – 6), както и от Югоизточна Румъния – Добротещ, Слобозия, Малу Рошу, Чернавода (Morintz, Roman 1968, Abb. 29. 1 – 4, 30. 1 – 10; 30. 12 – 33, 31. 18 – 24; 34. 1 – 3, 7, 10 – 11; 36. 2, 4 – 5, 7, 10, 15) и др.;
- Част от релефната украса са издраскванията по повърхността на съдовете, като подобна се открива в Дуранкулак (Драганов 1990, фиг. 4), Бадъ бунар (Христова 2008, обр. 6. 15), Драма–Мерждумекя (Gleser, Thomas 2012, abb. VII.41, 42. 12812 и др.), Чернавода (Morintz, Roman 1968, Abb. 37. 19) и др.;
- Широките канелюри са един от най-характерните елементи на керамичния комплекс на култура Чернавода III, срещащи се във всички обекти на културата – Драма–Мерждумекя (Lichardus, Iliev 2001, Taf. 12. 13), Мировци (Змейкова 1992, обр. 1. 5 – 6, обр. 3. 4), Дуранкулак (Драганов 1990, фиг. VII. 3, 5, 8) и др.;
- Рисуваната украса, по-светла от основния фон на керамиката (обр. 9. 4; 11. 2, 3), вероятно е локален белег на култура Чернавода III в Тракия. Основание за подобна хипотеза ни дава фактът, че въпреки присъствието ѝ в Дуранкулак (Драганов 1990, 170 и фиг. VI. 3) тя намира паралели основно в Драма–Мерджумекя (Gleser, Thomas 2012, 313, Taf. 17. 17320; 19. 17092; 59. 17278) и Бадъ бунар (Gleser, Thomas 2012, 313). Тя в значителна степен напомня украсата, позната от Хотница–Водопада, Качица-Д, Шемшево–Клисе баир и други подобни обекти в Централна Северна България, датирани в по-ранен от Чернавода III период (Илчева 1997; Gleser, Thomas 2012, 321 и цит. лит.). Според проучвателите на този вид украса в Качица-Д и Шемшево–Клисе баир тя е направена с разредена глина (Генчева, Станев 1993, 182), но някои по-стари проучвания предполагат и използването на киселинния характер на пигмента за получаване на орнамента (Roman 1971, 107). Възможно е този вид украса в Тракия да е наследство от по-ранен период и това е една от причините някои автори да търсят корените на култура Чернавода III в култура Хотница (Манзура 2002, рис. 13; Nikolova 2001, 249);
- Някои керамични форми от Яздач в значителна степен напомнят на тези от късния халколит. Такива се откриват сред керамиката от яма № 52 (обр. 8. 2; 9. 1) и яма № 56 (обр. 27. 9). Тяхното присъствие в тези затворени комплекси може да се обясни с ретардиращи във времето елементи, които са се запазили в някаква степен в по-късната култура;

Обр. 24. Яма № 56. Керамични фрагменти, РБЕ I (рисунки М. Христов, Н. Тодорова, В. Н. Петрова)

Fig. 24. Pit No 56. Pottery sherds, EBA I (drawings M. Hristov, N. Todorova, V. N. Petrova)

- Изясняването на този въпрос е пряко свързано с проучването на културното развитие през първата половина на IV хил. пр. Хр. в Тракия, което все още е в своя начален етап. Публикуваните материали, които могат да се датират в този период, са малко – Рупките–Калето (Georgieva 1997, 318; fig. 9), Драма-Мерджумекя (Лихардус и др. 2001, 41 – 42). От друга страна, едва ли би могла да се защити тезата за липса на население в Тракия в този хронологичен отрязък. По-вероятно сме изправени пред промяна на селищната мрежа, породена от различни причини, което е видно по откритите през последните години нови обекти с керамика, характерна за Чернавода III. Промените, дискутирани в литературата, едва ли са били апокалиптични, като ни се струва защитима тезата за, в значителна степен, плавна промяна в началото на IV хил. пр. Хр., изказана за съседни региони (Сираков 1996; Христов 2003, 5; Георгиева 2003, 224; Ганецовски 2003, 44; Todorova 1993; Gleser, Thomas 2012, 313). Това се потвърждава и от известните ни селища от Родопите – Ягодинска пещера и Харамийска дупка, а и не само, които датират от първата половина на IV хил. пр. Хр. (Аврамова 1992; Todorova, Avramova 2016; Georgieva 2014, 218);
- Всъщност такива форми са известни и от Драма, въпреки възможността там те да са смесени с по-късни такива (Gleser, Thomas 2012, 158). За разлика от Драма обаче фрагментите от Яздач произхождат от затворени комплекси. В допълнение отбелязваме и липсата на къснохалколитен обект там. Въпреки това наличието на такива халколитни форми в по-късни периоди е учудващо и неговото обяснение тепърва предстои.

Кремъчни артефакти от структурите от етапа РБЕ I[3]

Въведение

Кремъчният ансамбъл е подложен на технико-типологически и функционален анализ и интерпретация. Трасологическият анализ е извършен с помощта на микроскоп МБС 10 (x100), а микрофотографиите са направени в НАИМ – БАН с дигитален микроскоп Keyence VHX 100k, Japan, с увеличения x70, x100. На микроскопска обсервация са подложени всички типологически оръдия, голяма част пластини (с подходящи за евентуална употреба морфометрични показатели), както и няколко отломъка (по същите съображения).

Кремъчните изделия са представени и описани по-долу в рамките на вкопаните структури така, както последните са разпознати, разграничени и обозначени от разкопвачите.

Структура в кв. К3/К4 – контексти 1 и 2

От тази структура произхождат общо 60 кремъчни артефакта, подразделени, както следва: горната част на структурата – 19 бр.; контекст 1 – 11 бр. и контекст 2 – 30 бр. (таблица 1). Ансамбълът от горната част съдържа 1 ядро (обр. 25А. 4 и 27. 1), 2 оръдия (обр. 25А. 5; 26А. 1 и 27. 10), 3 пластини, 7 отломъка и 6 фрагмента. Ядрото е единственото в ансамбъла, то е едноплощадково за пластинки със следи от преоформяне на ударната площадка. Едно от оръдията е сегмент на пластина с ляв дъговиден ръб, оформен със стръмен ретуш (обр. 25А. 5; 26А. 1 и 27. 10). Това е най-дългият, завършен и съвършен като моделиране екземпляр от групата на сегментите; повърхността е патинирана, което препятства адекватна трасологическа обсервация, но със сигурност отсъстват макропризнаци от използване. Второто оръдие е пластина с прекъснат приръбест ретуш на десния ръб, без утилизационни следи. Пластините са два цели екземпляра връшници и един среден фрагмент. Отломъците (7 бр.) и фрагментите от отломъци (6 бр.) са в преобладаващата си част дребни и аморфни.

[3] Автор на текста е доц. д-р Мария Гюрова (НАИМ – БАН).

В контекст 1 са представени 11 кремъчни артефакта (1 оръдие, 2 пластини, 7 отломъка и 1 фрагмент). Оръдието е пластина с частичен приръбест ретуш на десния ръб. Изделието е използвано като елемент от сърп, а ретушът е постутилизационен. Пластините са основен и среден фрагмент с трапецовидни сечения. Отломъците и фрагментите са основно до 4 см и без корово покритие.

От контекст 2 произхождат 30 кремъчни артефакта (5 оръдия, 6 пластини, 9 отломъка и 10 фрагмента). Оръдията са представени от: а) пластини с напречно затъпяване – 3 екземпляра, от които две с косо затъпяване на дисталния край и един – с двойно напречно затъпяване. И трите оръдия са използвани като елементи от сърп с диагонално износване (обр. 26Б. 1, 6; 27. 7, 9; 28. 5); б) пластини с частични приръбести ретуши, използвани съответно за елемент от сърп (обр. 26Б. 3) и за рязане на други растения (обр. 26Б. 5). Пластините са 2 основни, 3 средни, 1 върхов фрагмент и 1 цяла пластина. Преобладават трапецовидните сечения и гладките основи, а дължините варират от 2,7 до 5,3 см. Отломъците са твърде разнокалибрени, с преобладаване на екземпляри до 4 см, 3 отломъка са с кора. Сред фрагментите доминират неопределимите – 7, срещу 3 фрагмента от отломъци.

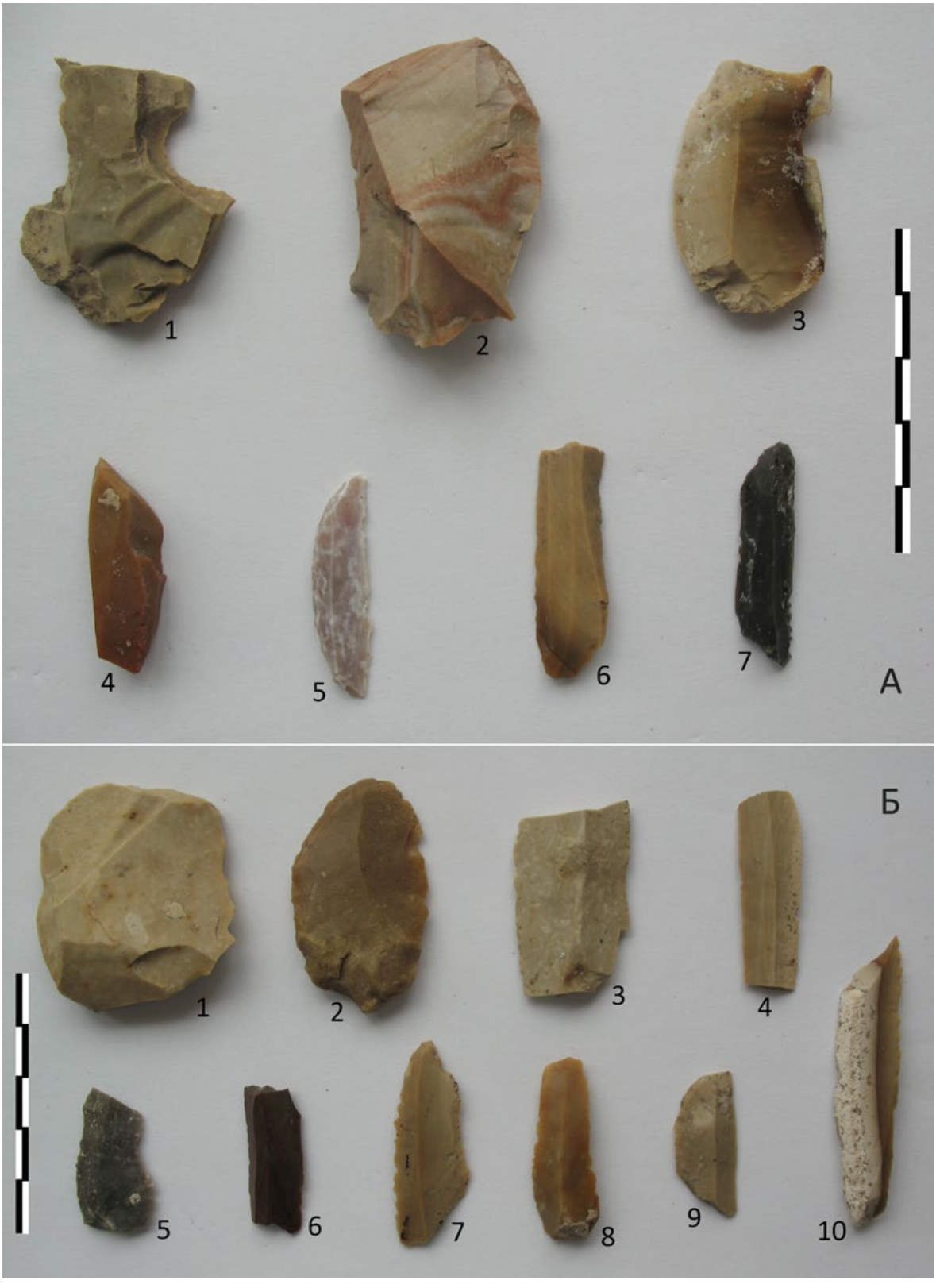
Структура в кв. Е6/Д6/Е7/Д7 – контекст 1

От тази структура произхожда и вторият по численост кремъчен ансамбъл от 51 артефакта, представен от 11 типологически оръдия, 13 пластини, 18 отломъка и 9 фрагмента (обр. 25Б).

Оръдията са представени от следните типове: а) пластини с ретуш – 4 екземпляра, от които две с билатерален ретуш и две с ретуш на единия надлъжен ръб (обр. 27. 2, 5 – 6). Всички оръдия са със следи от употреба за рязане на житни култури. Три от пластините са използвани като елементи от сърпове в традиционния смисъл (с диагонално излъскване, индикиращи косо закрепване в дръжка), докато едно от оръдията се характеризира с фино назъбен работен ръб (*denticulate*) и латерално приръбесто излъскване (обр. 27. 6; 28. 3); б) отломъци с ретуш – 4 екземпляра, чиито ретуши варират от назъбващи до полустръмни и прекъснати. Едно от оръдията представлява елемент от диканя с характерните морфометрични, типологически и функционални белези (обр. 25Б. 2). Много вероятно е това изделие да е етнографско свидетелство за употреба на дикани. Не е изключено обаче да е праисторически артефакт (Gurova 2014a, b). Внимателен контекстуален анализ на структурата би дал недвусмислено тълкуване на изделието; в) едно от оръдията е преходна форма между сегмент и пластина с нетипично косо, двойно затъпяване (обр. 26А. 2; 27. 12). В контекста на останалите находки по-уместно е да се причисли към сегментите въпреки обстоятелството, че левият дъговиден ръб е само частично ретуширан (проксимално и дистално); г) фрагментите от оръдия са две и съдържат части от ретуширани ръбове (вероятно пластини с ретуш).

Пластините са 13, сред които 3 основни, 7 средни и един върхов фрагменти, както и две цели пластини. Максималната дължина е на една от целите пластини – 5,2 см, ширините варират между 0,8 и 2,1 см, а дебелините са от 0,2 до 0,6 см. Преобладават гладките основи, характерни за отделяне чрез удар с посредник, съотношението на триъгълни и трапецовидни основи е 7:6. Един от средните фрагменти е използван за елемент от сърп и има характерното и традиционно за сърповете от предходните епохи диагонално излъскване (обр. 27. 4; 28. 2).

Отломъците са равнопоставени (по 9 бр.) в групите до 1,5 см и между 1,5 и 4 см. Количеството на малки отломъци, граничещи с люспи, е съществено само по себе си, но за съжаление в конкретния случай този факт не може да се свърже с никоя от останалите морфо-технологични групи на колекцията, което би могло да е от значение за евентуални наблюдения върху технологичния цикъл (*chaîne opératoire*). Повечето от основите на изделията са гладки, а очертанията им – аморфни; отсъстват разкриващи екземпляри.

Обр. 25. Кремъчни артефакти от структура А6/Д6/А7/Д7 (Б) и други структури (А), илюстриращи разнообразието от артефакти и суровини на кремъчния ансамбъл (снимка М. Гюрова)

Fig. 25. Flint artefacts from sq. E6/Д6/E7/Д7 (context 1) (Б) and other contexts (А), showing the variety of artefacts and raw materials within the flint assemblage (photo M. Gurova)

Фрагментите са плоски, от отломъци, с леко преобладаване 5:4 на малките екземпляри (до 1,5 см).

Яма № 56

В ямата са открити 8 кремъчни артефакта (2 оръдия, 1 пластина, 4 отломъка и 1 фрагмент). Оръдията са представени от два сегмента. Единият е на пластина с дъговидно затъпен ляв ръб (както останалите екземпляри, представени по-горе). Оръдието няма признаци на употреба (обр. 26А. 4; 27. 13). Вторият сегмент е по-специфичен, на пластина, или по-скоро пластиновиден отломък с усукан профил. Затъпеният дъговиден ръб е десният, а оформящият ретуш е насрещен и стръмен (*abrupte croisé*). Оръдието е без следи от употреба (обр. 26А. 5; 27. 14).

Пластината е под формата на среден фрагмент с трапецовидно сечение. Отломъците са преобладаващо (3 екз.) до 4 см и с гладки основи. Един е с по-големи размери и пречупена основа. Фрагментът е неопределим и в метричната група до 4 см.

Яма в кв. К5/К6 – контекст 1

От ямата произхождат 12 кремъчни артефакта (1 оръдие, 2 пластини, 8 отломъка и 1 фрагмент). Оръдието е сегмент на пластина с дъговиден ляв ръб, оформен с разнофасетъчен стръмен ретуш. Десният ръб в проксималната си част има начално излъскване от сърп и няколко утилизационни негатива (обр. 26А. 3; 27. 11; 28. 6).

Пластините са 2 средни фрагмента с малки размери и триъгълни сечения. Отломъците са респективно 7 до 4 см, като 2 са по-малки от 1,5 см и 2 – между 4 и 6 см. Фрагментът е 1 – до 4 см и е от отломък.

Яма № 52 (кв. И16)

В ямата са открити 8 кремъчни артефакта (1 оръдие, 1 пластина, 3 отломъка и 3 фрагмента). Оръдието е пластина с дистално напречно (косо) затъпяване. Проксималната част на десния ръб е със следи от употреба и няколко утилизационни негатива. С тази си част оръдието е използвано като елемент от сърп (обр. 27. 8; 28. 4).

Пластината е фрагментирана, със запазена основна част, гладка основа и триъгълно сечение. Отломъците са: 2 до 4 см и 1 – между 4 и 6 см, основите са гладки. Фрагментите са в групата до 4 см, като 2 са от отломъци и 1 е неопределим.

Яма № 57 (кв. Л13)

От ямата произхождат два артефакта с големи размери: отломъкът е най-масивното изделие в целия ансамбъл (7,3 х 2,8 х 1,5 см), без кора и с гладка основа; фрагментът е неопределим и е в категорията до 6 см, което предполага масивна изходна форма.

Яма № 59

В ямата са отрити 12 кремъчни артефакта (5 пластини, 6 отломъка и 1 фрагмент).

Подобно на яма 57, и в този случай кремъчната колекция от ямния депозит съдържа само продукти на дебитажа. Пластините са 2 цели екземпляра (единият е връшник) и по 1 бр. основен, среден и върхов фрагмент. Преобладават трапецовидните сечения и гладките основи. Отломъците са до 4 см и с три вида основи, представени с по 2 екземпляра: гладки, линейни и естествени. Фрагментът е до 4 см и е от отломък.

Общи наблюдения върху кремъчния ансамбъл

Контекстът на намиране на кремъчните артефакти предполага общи наблюдения върху принципа на „комплектуване“ на артефактите, които представляват част от запълнителя/депозита на ямите. Тези наблюдения биха били полезни в случаите на сравняване на ямни депозити от различни културно-хронологически контексти по категории материали. Те биха били информативни и в съчетание с информацията за другите артефакти от запълнителя. На трето място, артефактите са инструктивни сами по себе си като типологически репертоар и диагностични признаци.

Проучените кремъчни ансамбли се отнасят към ранните етапи на РБЕ, с ограничени възможности за компаративни изследвания на кремъчния ансамбъл. Това поставя проучването в пионерска позиция и предпоставя последващи надграждания на база данни и интерпретации.

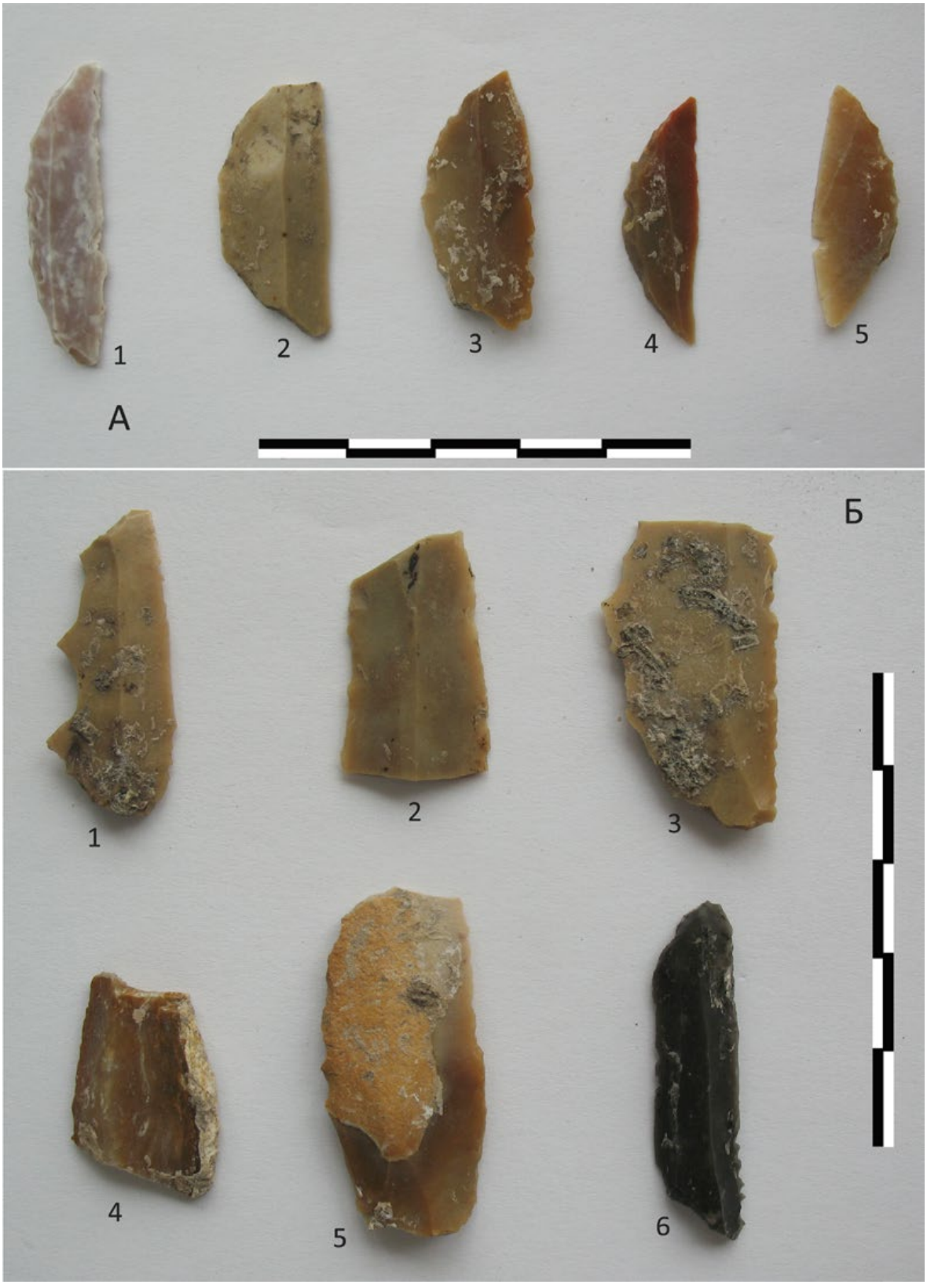
Като общо наблюдение върху суровинния спектър на ансамбъла може да се отбележи разнообразието на суровини – от локални до екстралокални. По макропризнаци те варират колористично и като текстура на лома. Последното предполага различна структура – от сравнително едрозърнеста до криптокристалинна, което обаче би се документирало само при петрографско изследване на дюн-шлифи от кремъчни образци. Няма суровини, които да са приоритетно използвани за определен тип изделия. Това наблюдение е най-показателно в случая с лудогорския кремък, тип Равно, който се среща спорадично сред оръдията, но и сред дебитажа. Проучването на суровините в конкретния случай (кремъци в запълнител на вкопани структури) не е от първостепенна важност – той е от значение в контекста на функционирането на селището/ата, от които произхожда материалът за запълване на ямите.

Данни за разпределението на артефактите по структури и категории са представени в таблица 1.

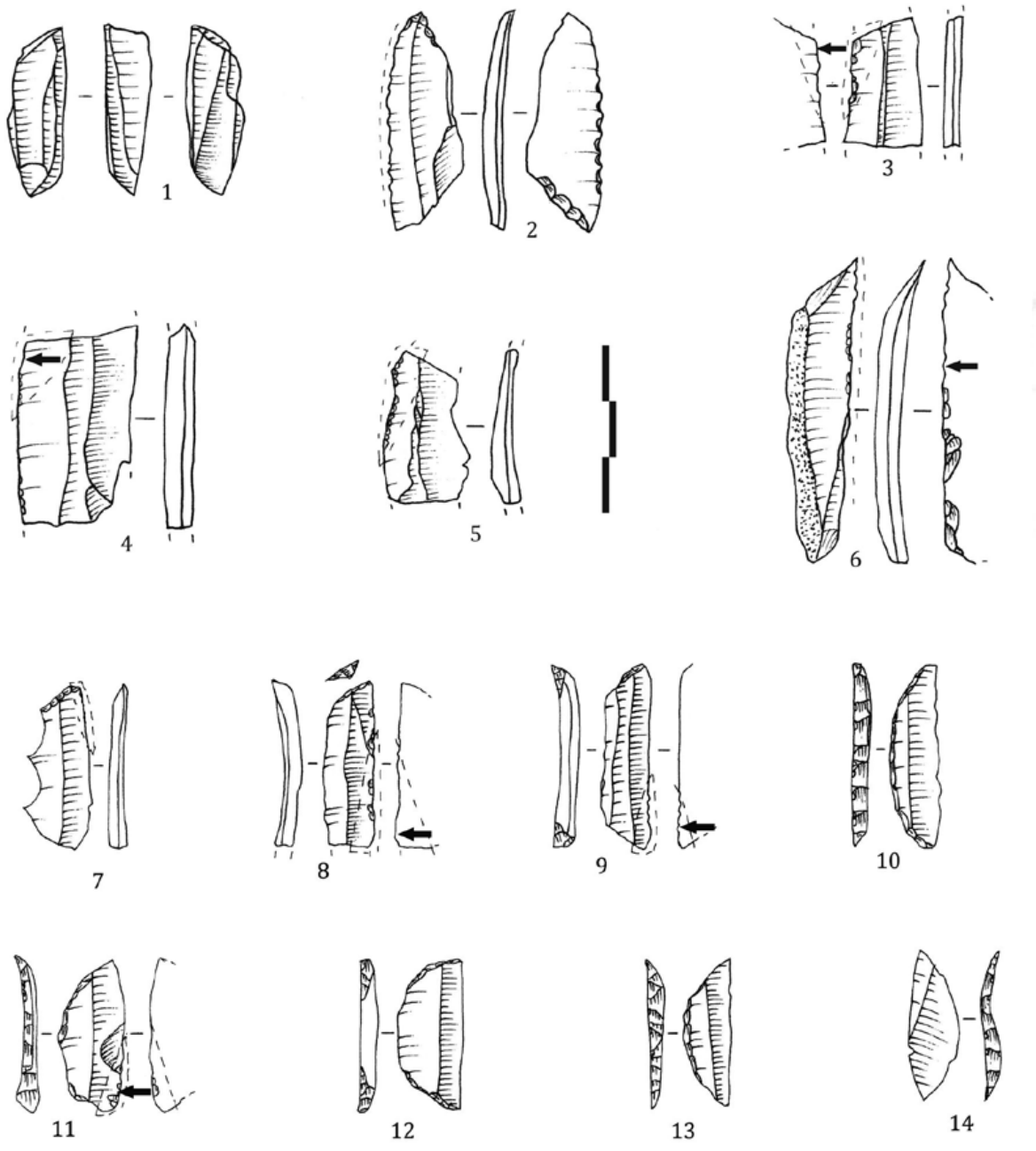
структура	оръдия	пластини	отломъци	фрагменти	други	общо
кв. Е6/Д6/Е7/Д7 – контекст 1	11	13	18	9		51
кв. К3/К4 – горна част	2	3	7	6	1	19
кв. К3/К4 – контекст 1	1	2	7	1		11
кв. К3/К4 – контекст 2	5	6	9	10		30
кв. К5/К6 – контекст 1	1	2	8	1		12
яма 56	1	1	3	3		8
яма 52	2	1	4	1		8
яма 57			1	1		2
яма 59		5	6	1		12
общо	23	33	63	33	1	**153**
използвани	12	3				15

Таблица 1. Структура на кремъчния ансамбъл според контекста на намирането му
Table 1. Structure of the flint assemblage according to the finding context

В рамките на общия кремъчен ансамбъл прави впечатление доминирането на отломъците и фрагментите над пластините и оръдията. Разпределянето на артефактите по структури е твърде различно – броят артефакти варира от 2 до 51; в две от ямите има само по няколко продукта на дебитажа. Като асортимент изделия най-богата е селекцията артефакти в кв. К3/К4 – горна част, а най-бедна – в яма 57. Най-съдържателни като информация за типологическото разнообразие са артефактите от контекст 1 (в частност кв. Е6/Д6/Е7/Д7) и контекст 2 (кв. К3/К4), съдържащи съответно по 11 и 5 типологически оръдия. Типологическият спектър на оръдията не е широк – регистрирани са общо четири обособени типологически групи, представени в таблица 2.

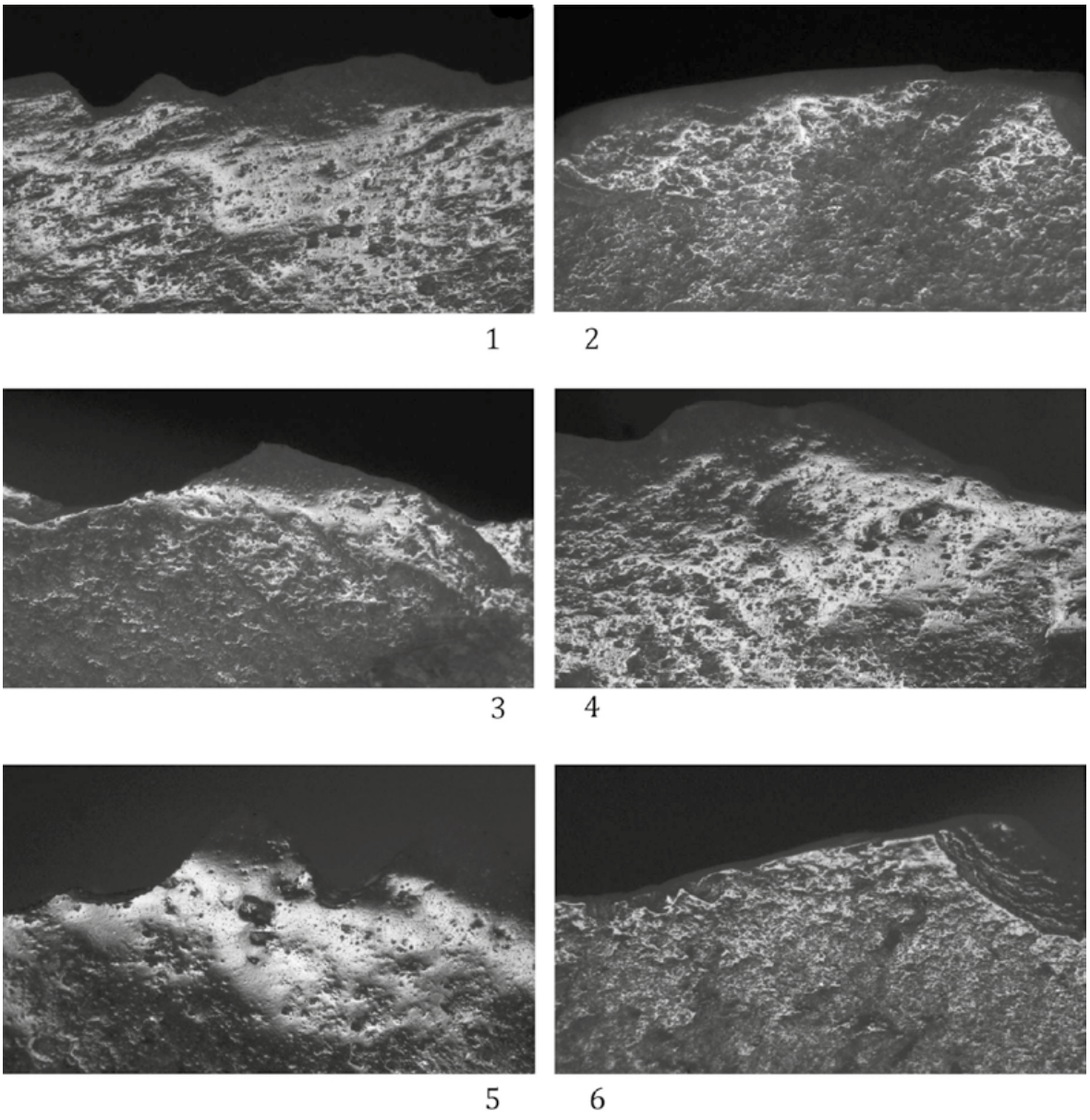

Обр. 26. А. Сегменти; Б. Изделия с утилизационни следи (снимка М. Гюрова)
Fig. 26. A. Geometric segments; B. Artefacts with traces of utilization (photo M. Gurova)

Обр. 27. Кремъчни артефакти: ядро (1), пластини (3, 4) и оръдия (2, 5 – 14). Участъците със следи от използване са маркирани с пунктир, стрелките показват местата на микрофотографиите на обр. 28 (рисунки М. Гюрова)

Fig. 27. Flint artefacts: core (1), blades (3, 4) and typological tools (2, 5 – 14). The zone of utilization is marked by dots; the arrows fix the points of taken microphotographs of fig. 28. (drawings M. Gurova)

Обр. 28. Микрофотографии (х 100) на следи от употреба (спектър на излъсквания от жътва на зърнени култури) на артефакти от обр. 27, както следва: 1 – 3; 2 – 4; 3 – 6; 4 – 8; 5 – 9; 6 – 11 (микрофотографии М. Гюрова)

Fig. 28. Microphotographs (x 100) of the use-wear traces (cereal polishes) of sickles inserts on fig. 27 as follows: microphotograph 1 – artefact 3; and respectively 2 – 4; 3 – 6; 4 – 8; 5 – 9; 6 – 11 (microphotographs M. Gurova)

структура	А	Б	В	Г	Д	общо
кв. Е6/Д6/Е7/Д7 – контекст 1	4		1	4	2	11
кв. К3/К4 – горна част	1		1			2
кв. К3/К4 – контекст 1	1					1
кв. К3/К4 – контекст 2	2	3				5
кв. К5/К6 – контекст 1			1			1
яма 56			2			2
яма 52		1				1
яма 57						-
яма 59						-
общо	8	4	5	4	2	23
използвани	6	4	1	1		12

Таблица 2. Типологически репертоар на оръдията по структури
Легенда: А. Пластини с ретуш; Б. Пластини с напречно затъпяване; В. Сегменти; Г. Отломъци с ретуш; Д. Фрагменти от оръдия

Table. 2. Typological repertoir of the tools in various features
Legend: A. Retouched blades; Б. Truncated blades; B. Geometric segments; Г. Retouched flakes; Д. Fragments of tools

Най-многочислени са пластините с ретуш (уни- и билатерален), сред тях именно е най-големият брой използвани оръдия – 6, всички с растително излъскване. По-интересна е обаче групата на пластините с напречно затъпяване, които без изключения са с утилизационни следи и представляват елементи от сърпове в начална или развита степен на износване.

От типологическа гледна точка най-интересни са сегментите, представени от 5 екземпляра, като единият е недовършен (обр. 27. 10 – 14). Те произхождат от следните контексти: контекст 1 (кв. Е6/Д6/Е7/Д7) – 1; контекст 1 (кв. К5/К6) – 1; кв. К3/К4 (горна част) – 1; яма 56 – 2 бр. Сегментите от Яздач са най-многочислената група от този тип, известна досега от обекти от РБЕ. Единственият известен на автора екземпляр произхожда от Михалич, отнасящ се към II – III фаза на РБЕ (Гюрова 2001, табло 2. 1). Сред ансамблите от БЕ, проучени от автора, няма други свидетелства за наличие на сегменти (Гюрова 2001, 2006, 2008). Те не са регистрирани и сред колекции от други раннобронзови селища (Златева-Узунова 2002, 2005). От територията на Балканите сегменти, подобни на тези от Яздач, са открити в многослойното селище Йепурещи в Румъния, съдържащо пласт и от РБЕ, което за съжаление не е публикувано[4]. В проучените раннобронзови ансамбли[5] от Троя и Хаджилар Бююк Хьоюк (Турция) подобни оръдия не са регистрирани (Gurova 2016a, b). В по-широк контекст на раннобронзовата ойкумена този тип оръдия, наречени големи сегменти (за разграничаването им от геометричните микролити под формата на сегменти), са известни от Южен Левант (от долината на р. Увда в Негев, Израел). Те са описани от Розен като дъговидни затъпени пластини или макросегменти (arched backed blades, macrolunates), чиято по-

[4] Авторът изказва благодарност на Р. Когълничяну за възможността да види артефактите и за предоставената информация.

[5] Проучванията са извършени от доц. д-р М. Гюрова (НАИМ – БАН).

ява е през халколита, но се превръщат в диагностичен признак през РБЕ в Негев и се интерпретират в контекста на стилистиката и еволюцията на сърповете в Леванта (Rosen 1997, 65; fig. 3. 21). Многочислена колекция от 32 сегмента от Негев бяха проучени от автора и са публикувани в статия, дискутираща дихотомичните аспекти на сърповете и елементите от дикани в Леванта (Gurova 2013, fig. 12. 2, 3).

Функционалните характеристики на артефактите от контекстите са сведени до изделия, третиращи растителни видове, богати на Si частици (*Phragmites, Cerealia*). В редица случаи излъскванията не дават възможност за прецизно разграничаване, отчасти поради вариативността на злаковото излъскване, коментирана от автора в интерпретацията на ранно- и среднобронзовия ансамбъл от Троя (виж повече в Gurova 2016a).

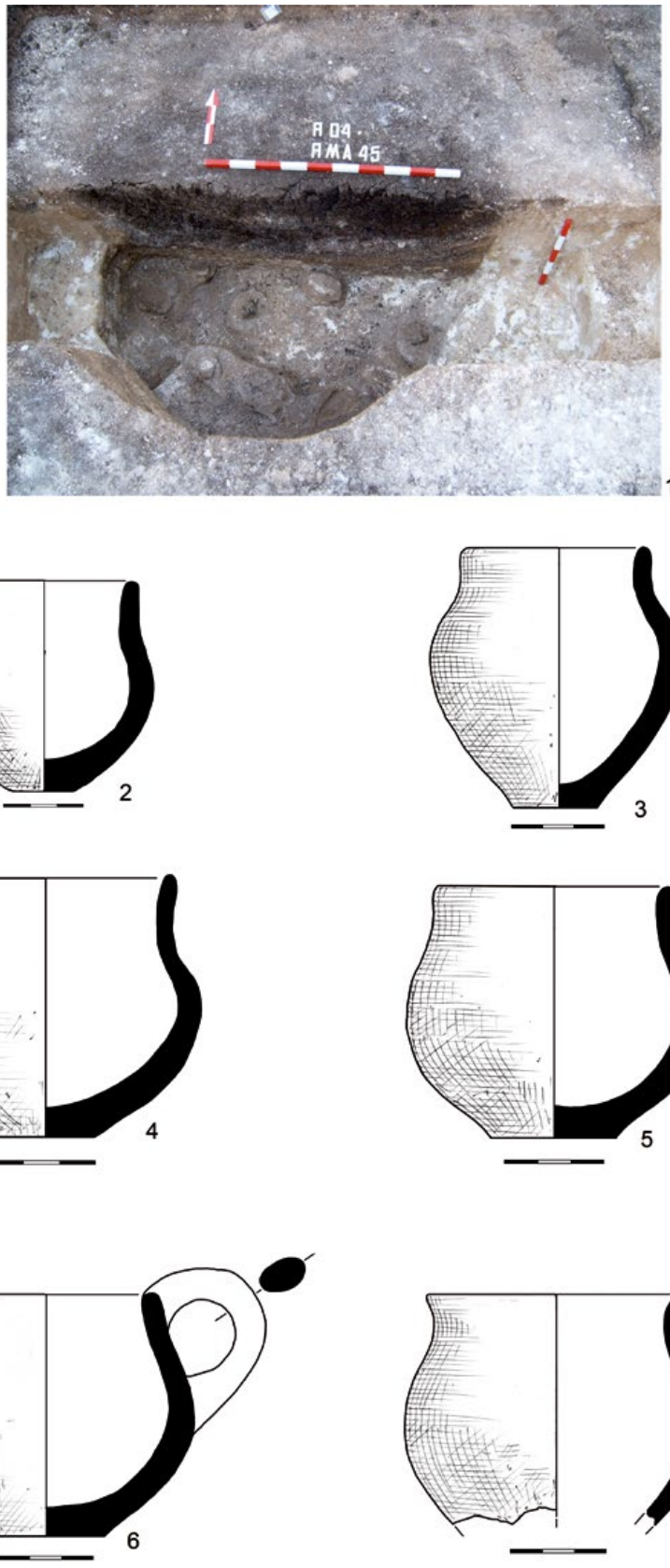
Заслужава внимание наличието на типичен и разпознаваем елемент от диканя в структура Е6/Д6/Е7/Д7 (контекст 1) (обр. 25Б.2). Не е изключено този артефакт да е етнографски, а не археологически, поради изключителното сходство на регистрираните праисторически елементи от дикани с тези от XIX и XX в. (Гюрова 2011; Gurova 2014a, b). В конкретния случай от решаващо значение е точният контекст на намиране (ребро Д7/Е7), което теоретично предполага възможността артефактът да не принадлежи на съответния контекст, но това е въпрос за решаване от разкопвачите на базата на детайлно проучване на теренната документация.

Материалът от обособените контексти (структури) в Яздач е изключително любопитен и показателен от гледна точка на генезиса на нови явления в материалната и социалната сфера в самото начало на РБЕ. Липсата на широк кръг обекти за сравнително проучване поставя много предизвикателства и въпроси. Част от тях са свързани и със специфичния облик на кремъчния ансамбъл. Авторът многократно е аргументирал появата на оръдията с назъбващи ретуши (*denticulates* – с подчертана вариативност) като диагностичен признак на ансамблите през БЕ (Гюрова 2005; 2006; 2008; Gurova 2004; 2018; 2020; Gurova, Chabot 2007). В случая с Яздач и неговата културно-хронологическа позиция неизбежно възниква въпросът за култура/фациес/локално културно явление, което предхожда масовото разпространение на *denticulates* през РБЕ. Артефактите с назъбващи ретуши сред материалите от Яздач са спорадични и по-скоро симптоматични, отколкото диагностични. Срещат се и елементи от сърпове с характерното за предходните праисторически епохи диагонално излъскване (Gurova 2014c; 2018). Наличието на сегменти с директни корелати в РБЕ в Южен Левант поставя въпроса за пътищата и начина на проникване на този елемент (респективно технологично *know-how*), както и за разширяване на трансрегионалната рамка, в която осмисляме зараждането и еволюцията на културните явления и процеси.

Заключение

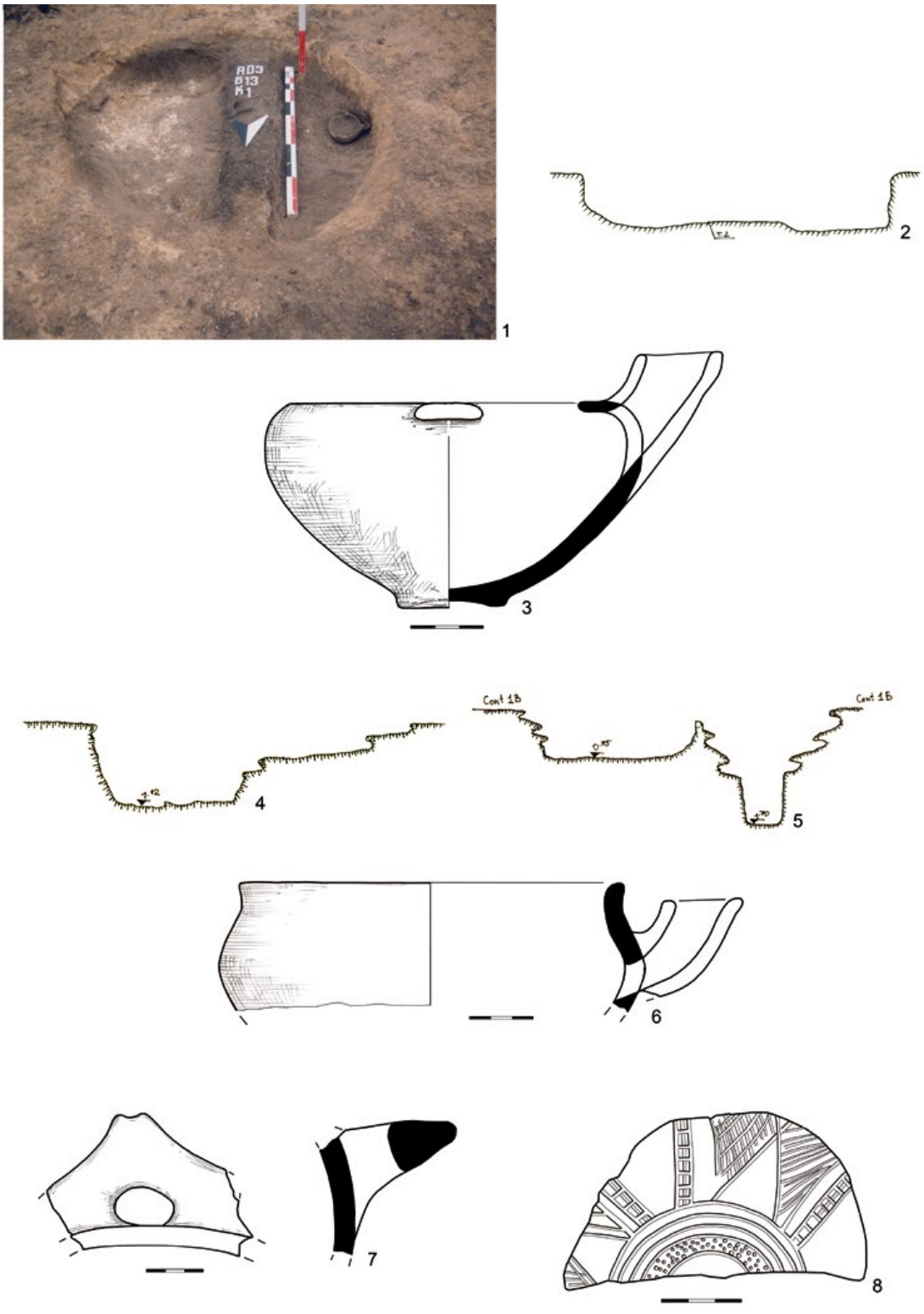
Обектът при с. Яздач, датиран в РБЕ I, се състои от ями, някои от които вероятно имат култов характер поради поставянето в тях на цели съдове, какъвто е случаят с ями №№ 48 и 59. Останалите могат да се интерпретират като битови, защото в тях се открива единствено фрагментиран материал. Някои от структурите, поради своите форми, размери, наличие на дупки от колове, присъствие на значително количество мазилки и др. (кв. К3/К4, кв. Д6/Е6/Д7/Е7 и яма № 56) носят белезите на полувкопани жилища. За съжаление унищожаването на горната част на структурите не позволява изясняването на пълната картина на обекта, но в същото време и подробни данни за жилищата от културата не са известни (Oanţa-Marghitu 2003).

Хронологично етапът Чернавода III, към който се отнасят структурите от обекта, е приеман като начало на РБЕ I в българските земи и поставян в абсолютни дати около 3600 – 3200 г. пр. Хр. Някои автори дори приемат и по-ранна дата, като началото ѝ се отнася към 3700 г. пр. Хр. (Krauβ et al. 2016, 293). Известните дати от

Обр. 29. Яма № 45. 1. Етап на проучване; 2 – 7. Керамични чаши, РБЕ III/СБЕ (рисунки М. Христов, Н. Тодорова, В. Н. Петрова)

Fig. 29. Pit No 45. 1. Excavation stage; 2 – 7. Ceramic cups, EBE III/MBA (drawings M. Hristov, N. Todorova, V. N. Petrova)

Обр. 30. Кв. Б13. Контекст 1. 1 – 2. Етап на проучване и разрез; 2. Керамичен съд, РБЕ III/СБЕ; Кв. Г1 – контексти А, Б и В – 3 – 4 – разрези; 6 – 7. Контекст В – керамични фрагменти, РБЕ III/СБЕ (рисунки М. Христов, Н. Тодорова, В. Н. Петрова); 8. Контекст А – керамичен фрагмент, КБЕ (рисунки М. Христов, Н. Тодорова, В. Н. Петрова)

Fig. 30. Sq. Б13. Context 1. 1 – 2. Stage of excavation and cross-section; 2. Ceramic vessel, EBA III/MBA; Sq. Г1 – Contexts A, Б and B – 3 – 4. Cross-sections; 6 – 7. Context B – pottery sherds, РБЕ III/СБЕ (drawings M. Hrtistov, N. Todorova, V. N. Petrova); 8. Context A – pottery sherd, LBA (drawings M. Hristov, N. Todorova, V. N. Petrova)

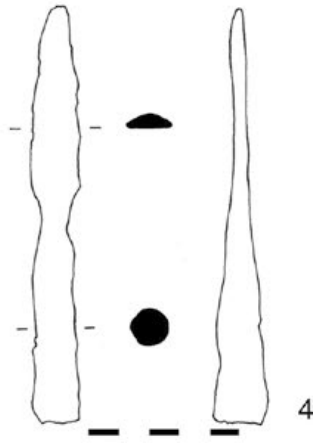
1

2

3

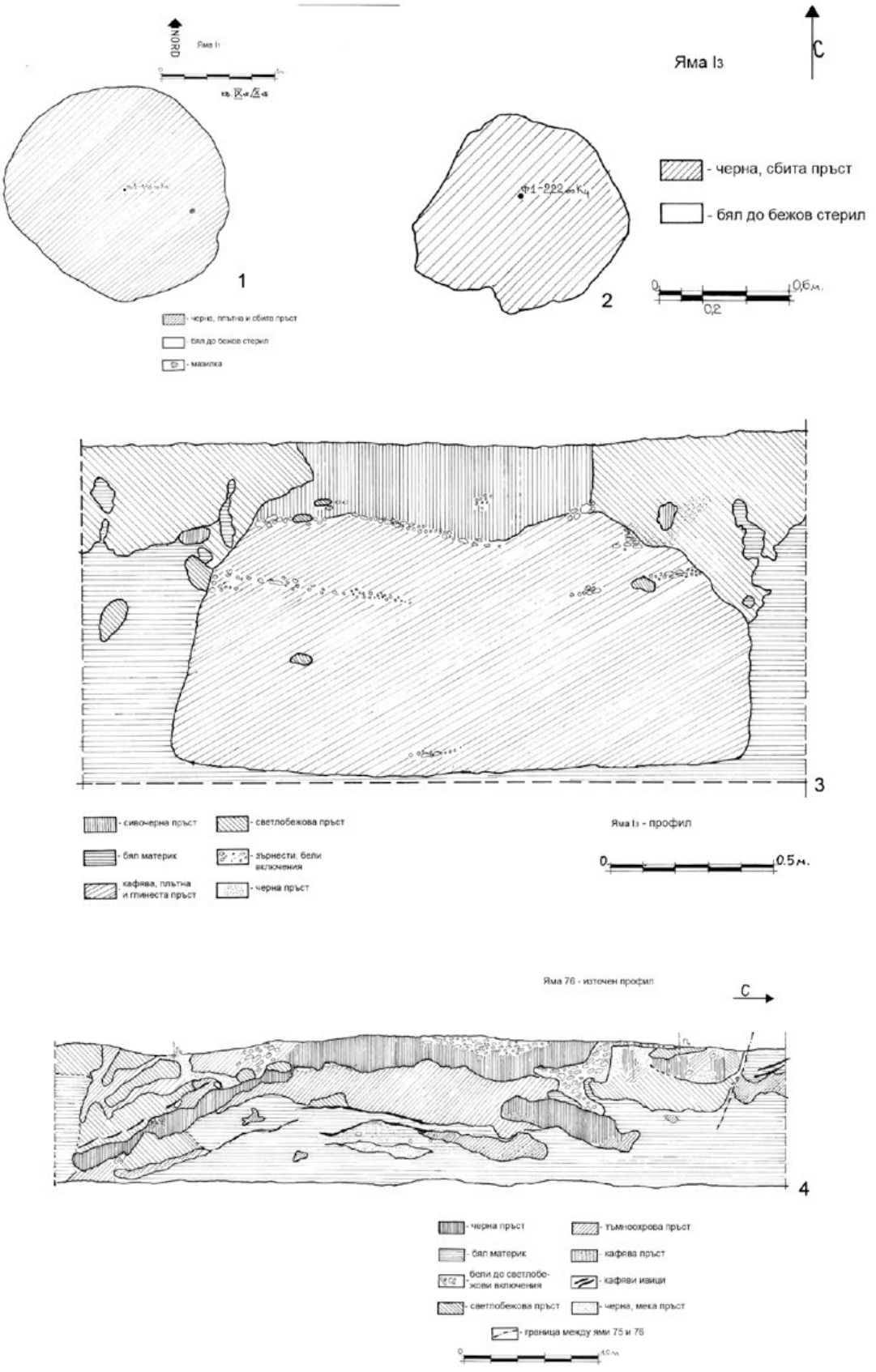
4

5

Обр. 31. Антични гробове. 1. Гроб № 1; 2. Гроб № 2; 3. Гроб № 3; 5. Инвентар: гроб № 1; 4. Инвентар: гроб № 2

Fig. 31. Roman graves. 1. Grave No 1; 2. Grave No 2; 3. Grave No 3; 5. Inventory: grave No 1; 4. Inventory: grave No 2

Обр. 32. 1. Яма I1, нива на регистриране; 2 – 3. Яма I3, ниво на регистриране и профил; 4. Яма № 76, профил

Fig. 32. 1. Pit I1, levels of documenting; 2 – 3. Pit I3, level of documenting and cross-section; 4. Pit No 76, cross-section

Драма–Мерджумекя са също в този диапазон, а култура Чернавода III се разглежда стилистично като предшественик на културата Езеро А (Gleser 2011, Tab. 3; Gleser, Thomas 2012, 295, 341), твърдение, което се нуждае от много доказателства, за да бъде прието, а някои автори го определят като екзотично (Leshtakov, Tsirtsoni 2016, 479). В тази връзка добрите паралели с керамичния материал от Яздач предполагат и хронологична близост на двата обекта. По този начин археологическите структури от последния обект би трябвало да се поставят в границите на 3600 – 3200 г. пр. Хр., освен ако не се допусне малко по-ранна дата за материалите от Яздач.

Освен с Драма-Мерджумекя тези материали са относително синхронни и с материалите от Бадъ бунар (Христова 2008), Драганци (Гергова и др. 2009; 2010) и Деветак (Агре 2009; 2010) в Тракия. Отворен остава въпросът, както бе отбелязано, за обекти от първата половина на IV хил. пр. Хр., но що се отнася до изброените по-горе, те попълват селищната(?) система в този период, като топографията им на терен е различна от приетата. Интересен е фактът, че териториалното разпространение на материалите тип Чернавода III засега отговаря на границите на култура Коджадермен – Гумелница – Караново VI (Gleser, Thomas 2012, 314). Синхронните им материали в западна посока се свързват по-скоро с Баденския кръг (Nikolova 2008, 164) и са приблизително в границите на култура Криводол–Сълкуца–Бубани хум Ia, поне в Западна Тракия. В някои селища от Югозападна България са открити елементи от типа на Чернавода III (Alexandrov 1994, 117 – 118) и за начало на РБЕ I се приема култура Чернавода III, но с афинитет към Централнодунавския район (Alexandrov 1995, 253 – 256).

В научната литература проблемът с хронологическата позиция на Чернавода III е дискусионен. Според П. Роман тя е по-ранна от етапа Езеро А (Roman 1982; 1992). Л. Николова приема синхронността на Чернавода III с Юнаците 17 – Езеро 13 – Дъбене IIAI, но по-късно допуска по-ранна дата за Драма–Мерждумекя, Дъбене IIA и др. (Nikolova 1999, 58; 2008, fig. 8). На базата на синхронизации на материали с обекти от и извън България Ст. Александров приема, че материалите от кръга Чернавода III са по-ранни от етапа Езеро А и са синхронни с най-ранните нива от Юнаците (XVII – ?) и Радомир V (Alexandrov 2002, 143). Кр. Лещаков поставя под съмнение по-ранната възраст на културата поради липсата на „...непосредствено стратиграфско припокриване на материалите...“, а и по други причини (Лещаков 2006, 155; Leshtakov, Tsirtsoni 2016, 479 – 481).

Я. Лихардус поставя материалите от Драма–Мерджюмекя преди етапа Езеро А (Lichardus, Iliev 2001, 178), каквото е и мнението на Р. Глезер, като се поставя под съмнение произходът на култура Чернавода III от Хотница–Водопада (Gleser, Thomas 2012, 295), както смятат други изследователи (Манзура 2002; Nikolova 2008). Според нас процесите в началото и средата на IV хил. пр. Хр. са значително по-сложни и търсенето на еднозначно обяснение не би решило проблема еднозначно. Това, впрочем, важи и за връзките с Егейско-Анатолийския район (Oanţa-Marghitu 2003), но поне по-ранната дата на Чернавода III от Троя I е безспорна (Lichardus, Iliev 2001, 175 – 176).

От гледна точка на материалите от Яздач считаме, че те биха могли да се датират преди етапа Езеро А, най-малкото поради добрите паралели в керамиката и абсолютните дати от Драма–Мерджюмекя.

Така или иначе обектът при с. Яздач е поредният със стилистични характеристики на култура Чернавода III. Като се има предвид, че разпространението на културата е по целия Долен Дунав (Oanta-Marghitu 2003; Gleser, Thomas 2012, 314), то може да се очакват още обекти в територията на Тракия. Той, както и останалите обекти от Тракия, запълва хронологично част от IV хил. пр. Хр. в този ареал на страната и вероятността да бъдат открити такива, но от първата половина на хилядолетието, става все по-голяма.

II. ЕТАПИ РБЕ III – КБЕ

Ямите от РБЕ III/СБЕ и КБЕ маркират използването на терена през тези периоди. Някои от тях вероятно могат да бъдат тълкувани като култови, какъвто е случаят с ямата в кв. А13 и яма № 45 предвид депонирането на цели съдове в тях. При останалите интерпретацията остава неясна, но възможността те да са с чисто битов характер, не трябва да се изключва. Датировката им в тези периоди се основава на паралели в керамичния материал (Бориславов 2002, обр. 2 – 8; Лещаков 1990, обр. 18, 19; 1992, 103 – 104).

III. РИМСКА ЕПОХА И СРЕДНОВЕКОВИЕ

Негативни структури. В проучената територия са установени четири антични ями (I1 и I3 в западната част на обекта и № 75 – 76 в южната част на обекта). Произхождащите от тези контексти фрагменти керамика са изработени на грънчарско колело, между които и стена от голям дебелостенен съд, по всяка вероятност – амфора, части от амфоровиден съд, долиум и части от плоски керемиди. Липсата на характерни фрагменти не позволява да се даде по-точна датировка на ямите, но инвентарът им се вписва в хронологическите граници на II – IV в.

Античен некропол. В резултат на проучванията през 2003 и 2004 г. са документирани четири плоски гроба, разположени в редица, с ориентация изток – запад, на сравнително голямо разстояние един от друг. Две от гробните съоръжения представляват плитки правоъгълни ями със заоблени ъгли – тип III. Погребения с трупозаравяне в ями, според типологията на Л. Гетов, се датират в периода от края на II до началото на IV в. (Гетов 1970, 2, табл. I2). Останалите два гроба могат да се отнесат към „Тип II – Погребения с трупозаравяне в неоформени гробове“ (Гетов 1970, 2, табл. I1). Ориентирани са в посока И – З, с отклонения. В тях е извършено трупополагане на два възрастни индивида и на две деца, които са положени по гръб, с изпънати крайници и глава на запад (гробове №№ 2 и 4). Погребаният в гроб № 1 се отличава с елемент на хокерната поза (свити в коленете крака, надясно) и глава на изток. Инвентарът, открит в детските гробове, дава възможност некрополът край с. Яздач да бъде датиран между третата четвърт на III и средата на IV в. (Панайотова, Миков, Христов, 2004, 48; Panayotova, Mikov, Hristov 2004, 194).

Разположението на гробовете единствено в границите на северното платно на магистралата е основание да се предположи, че те маркират южната граница на некропол от периода III – IV в., който се е развивал на север и североизток към/около разположената в близост надгробна могила (Панайотов, Христов, Миков 2005, 79). Тези гробни находки са още едно потвърждение на констатацията, че „на много места могилните погребения са само част от по-голям некропол, включващ повече или по-малко и участъци с плоски гробове“ (Стоянов, Ников, Стоянова 2015, 325).

Следи от поменални практики. Като цяло античните материали са разпръснати по цялата площ на обекта, без да са регистрирани зони на по-високи концентрации. Изключение представлява установената ситуация над яма № 57, при която над нивото на ямата е регистрирано струпване, състоящо се от значителен брой фрагменти от съдове, работени на колело. Фактът, че то е разположено на границата на орницата с материка, не позволява да бъде изяснен контекстът, с който тези материали са свързани. Откритите в струпването фрагменти от купа с две дръжки, покрита с кафеникав лак, плоски дъна от гърнета със сферични тела, устие от паница с извито навън и леко провиснало венче, позволяват то да бъде датирано в периода III – IV в. (Панайотов, Христов, Миков 2005, 78 – 79). Характерът на този керамичен комплекс дава основание струпването да се тълкува като останки от поменални практики. Натрошени части от керамични съдове с подобно предназначение са открити

на различни места в Тракия, предимно в могилни насипи от римската епоха (Чолаков, Александрова, Русева, Пеева 2016, 131).

Отделни находки. В границите на проучваната площ от трасето на магистралата без контекст е открита и бронзова монета на Констанций II (337 – 361 г.), сечена в Антиохия.

В границите на обект № 16 са открити и подемни материали от периода II – IV в. и IX – XI в., които се откриват по цялата площ на определената за пълно проучване част от трасето на автомагистралата. Това са главно фрагменти от битова и строителна керамика, в повечето случаи с неопределима връзка и принадлежност към съответни археологически структури. Многогодишната селскостопанска обработка на земята (включително и споменатото риголване) е причина тази керамика да е силно обезличена и да не дава възможност за по-прецизен анализ и датировка. Все пак някои фрагменти (от паници, купи, чаши, амфоровидни съдове, гърнета и кани) позволяват като цяло значителната част от материалите в орницата да бъде отнесена най-общо към периода II – IV в.

Проведените огледи на терените, разположени северно и североизточно от сервитута на магистралата, показват, че материалите от античността и Средновековието се откриват в същата, а на места и в по-висока концентрация. Напълно възможно е в тези посоки да има и други незасегнати от селскостопанската обработка на земята структури. За съжаление в хода на цялостното проучване на обекта не са установени контексти, които да могат да бъдат свързани с откритите материали от Средновековието[6].

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Аврамова 1992: М. Аврамова. Ягодинская пещера в Ценральных Родопах. – Studia praehistorica, 11 – 12, 1992, 240 – 247.

Агре 2009: Д. Агре. Сондажни археологически проучвания по трасето на АМ „Тракия“, лот 4, обект № 27 (км 311+150 – 311+500) – селище от КЖЕ край с. Деветак, община Карнобат. – Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 149 – 152.

Агре 2010: Д. Агре. Спасително археологическо проучване на обект 27/лот 4, АМ „Тракия“, КМ 311+150 – 311+500, с. Деветак, общ. Карнобат, обл. Бургас. – Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 137 – 140.

Бориславов 2002: Б. Бориславов. Соларни мотиви в орнаментацията на къснобронзовата керамика от района на Родопите и Горнотракийската низина. – В: Сборник изследвания в чест на професор Атанас Милчев (Studia Archaeologica 2). София, 2002, 32 – 44.

Ганецовски 2003: Г. Ганецовски. Керамика от късноенеолитното селище Багачина край Сталийска махала, Монтанско. – Известия на музеите в Северозападна България, 29, 2003, 13 – 49.

Георгиева 2003: П. Георгиева. За края на енеолита в Западното Черноморие. – Добруджа, 21, 2003, 214 – 238.

Генчева, Станев 1993: Ю. Генчева, П. Станев. Технология на орнамента на фината керамика от селищата Качица – Велико Търново и Клисе баир до с. Шемшево от прехода от енеолита към бронзовата епоха. – Известия на Исторически музей – Велико Търново, 8, 1993, 179 – 184.

Гергова, Иванов 2009: Д. Гергова, Я. Иванов. Сондажни археологически проучвания по трасето на АМ „Тракия“, об. 36 от км 323+700 до км 323+100, с. Драганци, общ.

[6] В процеса на подготовка на статията за печат бяха получени радиовъглеродни дати, които поставят най-ранния период на обитаване на обекта между 3500 и 3300 г. пр. Хр.

Карнобат. – Археологически открития и разкопки през 2008. София, 2009, 171 – 173.

Гергова и др. 2010: Д. Гергова, Я. Иванов, Н. Дерменджиев, Г. Радославова. Спасителни разкопки на об. 36, АМ „Тракия“, лот 4, при с. Драганци, община Карнобат. – Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 119 – 123.

Гетов 1970: Л. Гетов. Погребални обичаи и гробни съоръжения у траките през римската епоха (I – IV в.). – Археология XII, 1, 1970, 1 – 12.

Гюрова 2001: М. Гюрова. Кремъчна колекция от праисторическото селище Михалич (разкопки 1998 – 1999). – Годишник на Археологическия институт с музей, I, 2001, 192 – 203.

Гюрова 2005: М. Гюрова. Кремъчните артефакти в контекста на диагностичните находки. – Годишник на Департамент „Археология“, НБУ, VI,2005, 88 – 103.

Гюрова 2006: М. Гюрова. Кремъчен ансамбъл от ямно светилище от желязната епоха и селище от ранната бронзова епоха при Свиленград. – В: В. Николов, Г. Нехризов, Ю. Цветкова (ред.). Археологически разкопки по трасето на железопътната линия Пловдив – Свиленград през 2004 г. Велико Търново, 2006, 512 – 517.

Гюрова 2008: М. Гюрова. Кремъчни артефакти от Свиленград. – В: В. Николов, Г. Нехризов, Ю. Цветкова (ред.). Спасителни археологически разкопки по трасето на железопътната линия Пловдив – Свиленград през 2005 г. Велико Търново, 2008, 527 – 533.

Гюрова 2011: М. Гюрова. Етнографски и археологически дикани: трансрегионална перспектива. – Be-JA, 1, 1 – 39.

Драганов 1990: В. Драганов. Културата Чернавода III в България и по западното черноморско крайбрежие. – Добруджа, 7, 1990, 156 – 179.

Златева-Узунова 2002: Р. Златева-Узунова. Кремъчни ансамбли от ранната бронзова епоха в района на „Марица-изток“, с. м. Мъдрец и с. м. Гълъбово. – Годишник на Археологическия институт с музей, 2, 2002, 120 – 128.

Златева-Узунова 2005: Р. Златева-Узунова. Кремъчни ансамбли от ранната бронзова епоха в Горнотракийската низина. – Годишник на Департамент „Археология“, НБУ, VI, 2005, 39 – 73.

Змейкова 1992: Ил. Змейкова. Раннобронзовото селище при с. Мировци, Варненска област. – Хелис, 1, 1992, 33 – 47.

Илчева 1997: В. Илчева. Технология и класификация на керамиката на селища от преходния период от енеолита към бронзовата епоха в средния басейн на река Янтра. – Известия на Исторически музей – Велико Търново, 12, 1997, 91 – 113.

Кузманов 1986: Г. Кузманов. Ранновизантийска керамика от Тракия и Дакия (IV – началото на VII в.). – Разкопки и проучвания, XIII, София, 1986.

Лещаков 1990: К. Лещаков. Украса на къснобронзовата керамика от връх Алада в Източните Родопи. – Археология, XXXII, 1, 1990, 1 – 17.

Лещаков 1992: К. Лещаков. Изследвания върху бронзовата епоха в Тракия, I. Сравнителна стратиграфия на селищните могили от ранната бронзова епоха в Югоизточна България. – Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ – Исторически факултет, 84/85, 1992, 5 – 119.

Лещаков и др. 2002: К. Лещаков, П. Калчев, С. Саватинов, Н. Тодорова, К. Костова, В. Петрова. Спасителни разкопки на светилището Черна гора I. Предварителни резултати от разкопките 1997 – 1999 г. – Известия на Старозагорския исторически музей, 1, 2002, 19 – 44.

Лещаков 2006: К. Лещаков. Бронзовата епоха в Горнотракийската низина. – Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Исторически факултет – специалност „Археология“, 3, 2006, 141 – 216.

Лихардус и др. 2001: Я. Лихардус, А. Фол, Л. Гетов, Ф. Бертемес, Р. Ехт, Р. Катинчаров, И. Илиев. Изследвания в микрорегиона на с. Драма (Югоизточна България). София, 2001.

Манзура 2002: И. Манзура. Проблема формирования кулатур раннего бронзового века на Северо-Восточных Балканах. – Stratum plus, 2001 – 2002, 2, 458 – 485.

Панайотова и др. 2004: Кр. Панайотова, Р. Миков, М. Христов. Спасителни археологически проучвания на Обект № 16 по АМ „Тракия“ в землището на с. Яздач, община

Чирпан, през 2003 г. – Археологически открития и разкопки през 2003 г. София, 2004, 48 – 49.

Панайотов и др. 2005: И. Панайотов, М. Христов, Р. Миков. Спасителни археологически проучвания на Обект № 16 по трасето на АМ „Тракия“, ЛОТ 1, в м. Корутарла до с. Яздач, община Чирпан. – Археологически открития и разкопки през 2004 г., XLIV НАК. София, 2005, 78 – 79.

Праматаров 2020: К. Праматаров. Въоръжение в могилни гробни комплекси от провинция Тракия (I – III в.). – Известия на Националния исторически музей – София, XXXII, 2020, 106 – 125.

Сираков 1996: Н. Сираков. „Степната инвазия“ на Балканите и преходът енеолит – бронзова епоха в светлината на каменните ансамбли от Северна България. – Годишник на Департамент „Археология“, НБУ, II – III, 1996, 145 – 156.

Стоянов, Ников, Стоянова 2015: Т. Стоянов, К. Ников, Д. Стоянова. Спасителни разкопки на некропол от римската епоха при с. Вратица, Бургаска област (2003 – 2004) (предварително съобщение). – Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, 5, 2015, 315 – 360.

Христов 2003: М. Христов. Нови материали от пещерата Топля при с. Голяма Желязна, Ловешко. – Известия на Исторически музей – Ловеч, VI, 2003, 3 – 7.

Христова 2008: Р. Христова. Керамика от началото на ранната бронзова епоха от м. Бадъ бунар край Карнобат. – Археология, L, 1 – 4, 2008, 93 – 102.

Чолаков, Александрова, Русева, Пеева 2016: И. Чолаков, С. Александрова, В. Русева, Н. Пеева. Могилен некропол от римската епоха край град Страланджа, Ямболско. – Be-JA, 2016, Supplementum 6.

Alexandrov 1994: S. Alexandrov. The prehistoric site Radomir-Vahovo: some problems of early bronze age in Southwestern Bulgaria (northern connections). – In: P. Roman, M. Alexianu (eds.). Relations Thraco-Illyro-Helléniques, Actes du 14-e symposium national de Thracologie. Baile Herculane (14.-19. septembre 1992). Bucureşti, 1994, 117-129.

Alexandrov 1995: S. Alexandrov. The Early Bronze Age in Western Bulgaria: Periodization and Cultural Definition. – In: D. Bailey, I. Panayotov (eds.). Prehistoric Bulgaria. Monographs in World Archaeology, Madison Wisconsin, 1995, 253 – 270.

Alexandrov 2002: S. Alexandrov. Post Cernavodă III – Boleráz phenomena south of Danube. – Годишник на Археологическия институт с музей, 2, 2002, 140 – 147.

Georgieva 1997: P. Georgieva. A Fortified Settlement from the Early Bronze Age in Thrace. - In: Chr.G. Doumas, V. La Rosa (eds.). Poliochni e l'antika eta del bronzo nell'Egeo settentrionale. Atene, 1997, 311 – 328.

Georgieva 2014: P. Georgieva. Opportunities for tracing influences of the Balkans on Anatolia during the end of the fifth and the beginning of the fourth millennium BC. – Be-JA, 2014, 4, 217 – 236.

Gleser 2010: R. Gleser. Ein gynäkomorphes Gefäss der Cernavodă III-Kultur von Drama (Südostbulgarien). – Studia praehistorica, 13, 2010, 243 – 265.

Gleser 2011: R. Gleser. Radiokarbondaten aus Drama: Stand der Forschungen bis zum Jahre 2010. – Studia praehistorica, 14, 2011, 177 – 204.

Gleser, Thomas 2012: R. Gleser, M. Thomas. Merdžumekja“-Südosthang. Späte Kupferzeit und Früheste Bronzezeit: Ergebnisse siedlungsarchäologischer Forschungen. Drama – Forschungen in einer Mikroregion. Band 1. Bonn, 2012.

Gurova 2004: M. Gurova. Die Feuerstenartefakte im kontext der diagnostischen Fund. – In: V. Nikolov, K. Bacvarov (eds.). Von Domica bis Drama. Gedenkschrift fur Jan Lichardus. Sofia, 2004, 181 – 189.

Gurova 2013: M. Gurova. Tribulum inserts in ethnographic and archaeological perspective: case studies from Bulgaria and Israel. – Lithic Technology, 2013, 38/3, 179 – 201.

Gurova 2014a: M. Gurova. Prehistoric Threshing Sledges: A Case Study from Bulgaria. - In A. Van Gijn, J. C. Whittaker and P. C. Anderson (eds.). Exploring and Explaining Diversity in Agricultural Technology. Volume 2 of the series Early Agricultural Remnants and Technical Heritage (EARTH): 8,000 Years of Resilience and Innovation, 157 – 160 (184 – 188). Oxford, 2014.

Gurova 2014b: M. Gurova. Ethnographic Threshing Sledge Use in Eastern Europe: Evidence from Bulgaria. – In: A. Van Gijn, J. C. Whittaker and P. C. Anderson (eds.). „Exploring and Explaining Diversity in Agricultural Technology. Early Agricultural Remnants and Technical Heritage (EARTH): 8,000 Years of Resilience and Innovation". Volume 2. Oxford, 2014, 145 – 146 (184 – 188).

Gurova 2014c: M. Gurova. Cereal Polish: Diagnosis, challenge or confusion. – In: J. Marreiros, N. Bicho, J. Gibaja (eds.). International Conference on Use-Wear Analysis: Use-Wear 2012, 90 – 102. Newcastle, 2014.

Gurova 2016a: M. Gurova. Troy I – V Chipped Stone Assemblages: Functional Connotations. – In: E. Pernicka, S. Ünlüsoy, S. W. E. Blum (eds.). Early Bronze Age Troy: Chronology, Cultural Development and Interregional Contacts. Studia Troica, Monographien 8. Bonn, 2016, 379 – 395.

Gurova 2016b: M. Gurova. Flint assemblages. In G. Umurtak and R. Duru: Hacılar Büyük Höyük 2015 Yılı Kazılarının Sonuçları **(**Hacılar Büyük Höyük. Results of the 2015 excavations). – Arkeoloji ve Sanat (Journal of Archaeology & Art) 151, 2016, 40 – 43.

Gurova 2018: M. Gurova. Prehistoric agricultural toolkits in diachronic perspective: A case study from Bulgaria. – In: M. Ivanova, B. Atanassov, V. Petrova, D. Takorova, Ph. Stockhammer (eds.). Social Dimensions of Food in Prehistoric Balkans. Oxford & Philadelphia, 2018, 190 – 214.

Gurova 2020: M. Gurova. Bronze Age flint denticulates: A Bulgarian case study in transregional perspective. – In: F. Manclossi, F. Marchand, L. Boutoille, S. Cousseran-Nere (eds.). Stone in Metal Ages. Oxford, 2020, 27 – 41.

Gurova, Chabot 2007: M. Gurova, J. Chabot. Typologie, fonction, traces d'usure et contexte: ou est le juste milieu? Exemples de Bulgarie, de Troie et de Mésopotamie septentrionale. – BAR International Series 1700, 2007, 75 – 87.

Leshtakov, Tsirtsnoni 2016: K. Leshtakov, Z. Tsirtsoni. *Ceasurae* in the Bronze Age Chronology of Eastern Bulgaria. – In: V. Nikolov, W. Schier (eds.). Der Schwarzmeerraum vom Neolithikum bis in die Früheisenzeit (6000 – 600 V. Chr.). Kulturelle Interferenzen in der Zirkumpontische Zone und Kontakte mit Ihren Nachbarggebieten. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, band 30, Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden/Westf 2016, 477 – 491.

Lichardus, Iliev 2001: J. Lichardus, I. Iliev. Die Cernavodă III-Siedlung von Drama-Merdzumekja in Südostbulgarien und ihre Bedeutung für Südosteuropa. – In: P. Roman, S. Diamandi (eds.). Cernavodă III – Boleráz. Ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der unteren Donau. Symposium Mangalia/Neptun, 18.-24. Oktober 1999. Bucureşti, 2001, 166 – 198.

Krauβ et all 2016: R. Krauβ, C. Schmid, D. Ciobotaru, V. Slavchev. Varna und die Folgen – Überlegungen zu den Ockergräbern zwischen Karpatenbecken und der nördlichen Ägäis. – In: M. Bartelheim, B. Horejs, R. Krauß (eds.). Von Baden bis Troia: Ressourcennutzung, Metallurgie und Wissenstransfer. Eine Jubiläumsschrift für Ernst Pernicka. Oriental and European Archaeology, Band 3, 2016, 273 – 311.

Morintz, Roman 1968: S. Marinz, P. Roman. Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau. – Dacia N.S. 12, 1968, 45 – 128.

Nikolova 1999: L. Nikolova. The Yunatsite culture. Periodization, chronology and synchronizations. – Reports of Prehistoric Research Project, 2 – 3, 1999, 33 – 97.

Nikolova 2001: L. Nikolova. Approach to the Genesis and Initial Development of the Early Bronze Age Cultures in the Lower Danube Basin and the Southern Balkans. – In: P. Roman, S. Diamandi (eds.). Cernavodă III – Boleráz. Ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der unteren Donau. Symposium Mangalia/Neptun, 18.-24. Oktober 1999. Bucureşti, 2001, 236 – 260.

Nikolova 2008: L. Nikolova. L. Nikolova. Balkan-Anatolian Cultural Horizons from the Fourth Millennium BC and their Relations to the Baden Cultural Complex. – In: M. Furholt, M. Szmyt, A. Zastawny (eds.). The Baden Complex and the Outside World. Proceedings of the 12th Annual Meeting of the EAA in Cracow 19–24th September 2006. Studien zur Archäologie

in Ostmitteleuropa, Band 4, Dr. Rudolf Habelt GmbH Bonn 2008, 157 – 165.
Oanţa-Marghitu 2003: S. Oanţa-Marghitu. The “Cernavodă III – Boleráz Phenomenon”: after 30 years. – Cercetări arheologice, XII, 2003, 109 – 138.
Panayotova et all. 2004: Kr. Panayotova, Mikov, R., Hristov, M. Ein Komplex aus der Flur des Dorfes Jazdač, Bez. Čirpan (vorläufiger Bericht). – In: V. Nikolov, K. Bacvarov (eds.). Von Domica bis Drama. Gedenkschrift für Jan Lichardus. Sofia, 2004, 191 – 196.
Popova 2010: Tz. Popova. Plant Environment of Man Between 6000 to 2000 B.C. in Bulgaria. – BAR International Series 2064, 2010.
Ronam 1971: P. Roman. Strukuränderungen des Endäneolithikums im Donau-Karpaten-Raum. – Dacia, 15, 1971, 32 – 169.
Roman 1982: P. Roman. Raportul chronologic dintre Ezero şi Troia ĭn lumina cercetărilor de la nord de Balcani. – Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie, 33, 4, 402 – 414.
Roman 1992: P. Roman. Das chronologische Verhältnis zwischen Ezero und Troja im Lichte der nordbalkanischen Forschungen. – Thraco-Dacia, 1 – 2, 1992, 25 – 34.
Rosen 1997: S. Rosen. Lithics After the Stone Age. A Handbook of Stone Tools from the Levant. Walnut Creek, London, New Delhi, Altamira Press, 1997.
Todorova 1993: H. Todorova. Die Protobronzezeit auf der Balkanhalbinsel. – Anatolica, 19, 307 – 317.
Todorova, Avramova 2016: N. Todorova, M. Avramova. The Yagodina Cave and the Final Stages of the Chalcolithic in the Western Rhodope Mountains. – In: Z. Tsirtsoni (ed.). The Human Face of Radiocarbon. Reassessing Chronology in Prehistoric Greece and Bulgaria, 5000–3000 calBC. Maison de l’Orient et de la Méditerranée, Lyon, 69, 2016, 249 – 268.
Zmeikova 2001: I. Zmeykova. The Cernavodă III Culture in North-Eastern Bulgaria. – In: P. Roman, S. Diamandi (eds.). Cernavodă III - Boleráz. Ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der unteren Donau. Symposium Mangalia/Neptun, 18.-24. Oktober 1999, Bucureşti, 2001, 213 – 235.

Archaeological rescue excavations at Site No 16, km 195+300 – 195+600, LOT 1, Trakia Motorway (preliminary report)

Martin Hristov, Krastina Panayotova, Maria Gurova, Ivan Panayotov†, Rumen Mikov

SUMMARY

Archaeological site No 16 is located at km 195+300 – 195+600 along the route of Trakia Motorway, LOT 1. It is situated in the Korutarla locality, ca. 1.3 km to the northeast of the village of Yazdach, Chirpan Municipality, Stara Zagora region. The archaeological excavations were carried out in 2003 and 2004. 77 archaeological features were excavated on an area of almost 13 decares. The agricultural cultivation of the soil down to at least 0.35 m had destroyed significantly the upper part of the archaeological structures. They are relatively evenly distributed across the entire area of the excavated section, but their number decreases in the eastern half. No information is available about archaeological structures beyond the excavated area. However, the location of some of the documented structures suggests that there are more in the unexcavated area. The excavated archaeological structures are dated back to the Early Bronze Age (EBA) I, Early Bronze Age III/Middle Bronze Age, Late Bronze Age and the Roman period. The Bronze Age structures are the most numerous (figs. 1 and 2).

EBA I structures (figs. 3 – 24)

The shape and size of some of the structures (sq. K3/K4, sq. D6/E6/D7/E7 and pit No 56) as well as the documented post holes and the significant amount of burnt wall plaster

allow to interpret them as semi-dug out features. The rest of the structures are pits and the excavated clay vessels deposited in them (pits Nos 48 and 59) provide reasons to suggest that they were ritual pits.

The excavated materials dated back to this period are related to those typical of the Cernavodă III culture. The closest parallels are found in Drama–Merdzhumekya, Yambol region as well as in Bada Bunar, Dragantsi and Devetak near the town of Karnobat; all of these are typologically related to the Cernavodă artefacts. The Yazdach site has yielded artefacts whose stylistic typical features are similar to those typical for Cernavodă III culture. Considering the territorial range of the culture, it is expected that similar sites will be found in Thrace.

The relative chronological position of Cernavodă III culture is debatable. According to P. Roman it is earlier than Ezero A (Roman 1982; 1992). St. Alexandrov has expressed a similar opinion, arguing that the Cernavodă III type of artefacts are contemporary to the earliest levels at tell Yunatsite and Radomir V (Alexandrov 2002, 143). L. Nikolova (1999, 58) agrees, maintaining that Cernavodă III, Yunatsite XVII – Ezero XIII – Dabene IIAI are contemporary. She also assumes an earlier date for Drama–Merzhdumekya, Dabene IIA, etc. in a later publication (Nikolova 2008, fig. 8). However, K. Leshtakov casts doubt on this earlier age due to the lack of "*... immediate stratigraphic sequence of the artefacts...*" based on synchronization between the discussed artefacts and artefacts yielded by sites both inside and outside of the territory of present-day Bulgaria (Лещаков 2006, 155; Leshtakov, Tsirtsoni 2016, 479 – 481). Undoubtedly, the answer of the question regarding the territory of Thrace has to be based on the artefacts from Drama–Merdjumekya, which J. Lichardus and R. Gleser define as earlier than Ezero A (Lichardus, Iliev 2001, 178; Gleser, Thomas 2012, 295). The authors of this study share this view, especially considering the close parallels between the pottery excavated at Yazdach and Drama and the radiocarbon dates from Drama. These dates cluster between 3600 and 3350 BC, and the two radiocarbon dates from samples yielded by Yazdach are in the same range. The authors believe that further evidence is needed to support the argument that Cernavodă III culture is a predecessor of Ezero A culture.

The current stage of research reveals that the territorial distribution of the sites yielding Cernavodă III type of artefacts corresponds to the area of the Kodzhadermen – Gumelniţa – Karanovo VI culture. While the contemporary artefacts to the west can be related to the Baden cultural milieu, in Western Thrace they cover approximately the area of the earlier Krivodol – Sălcuţa – Bubanj – Hum Ia culture.

The flint assemblage from the documented contexts at Yazdach assumes particular significance since it reveals new material and social aspects of the EBA lifestyle (figs. 25–28). The small number of contemporaneous sites makes comparative analysis difficult, provoking scientific challenges and questions. Some relate to the peculiar appearance of the assemblage. The author (MG) has argued repeatedly that the emergence of denticulate variations is a diagnostic feature of the EBA flint industry. Yazdach and its chrono-cultural position immediately raise the question of the culture/*facies*/local cultural phenomenon preceding the large distribution of *denticulates* in the EBA. At Yazdach artefacts with denticulate retouch are more symptomatic than diagnostic. Among the sickle inserts, there are pieces with the traditional diagonal polishes, reminiscent of the preceding prehistoric periods. The appearance of geometrics in the form of segments used as sickle elements with clear analogues in the EBA of the southern Levant raises questions about the pathways by which this technological feature and the associated know-how spread – a problem that must be considered at the much broader trans-regional scale if we are to conceptualize and understand the origin and evolution of the cultural events and processes involved.

EBA III/MBA and LBA pits (figs. 29 and 30)

The EBA III/MBA and LBA pits present evidence that the area was used during these periods. The deposited clay vessels in some of the pits allow to interpreted them as ritual pits, e.g. the pit in sq. A13 and pit No 45. The function of the remaining pits cannot be defined, but it seems possible that they were related to the household activities. Their dating is based on the yielded pottery.

Archaeological structures and artefacts dated back to the Roman and the medieval period

Site 16 yielded movable artefacts dated back to 2nd – 4th century and 9th – 11th century. They were found on the entire excavated area, which had to be destroyed by the highway construction. These were mainly fragmented fine, kitchen and coarse ware as well as bricks and tiles found in the plough soil. In most of the cases, it was not possible to relate the artefacts to a particular archaeological structure. This pottery was highly defaced as a result of the many years of agricultural cultivation of the soil (including the deep ploughing) and thus it could not be used for a more precise analysis and dating. However, some sherds from plates, bowls, cups, amphora-shaped vessels, pots and jugs allow to date back a significant part of the pottery yielded by the plough soil between the 2nd and the 4th century. Some sherds belonged to certain negative structures, grave pits, etc.

Negative structures (fig. 32)

Four pits (I1 – I3 in the western sector of the site and Nos 75 – 76 in the southern sector of the site) were documented within the excavated area. Their cross-section is in the shape of an irregular cylinder or a frustum of a cone. These contexts yielded wheel-thrown pottery sherds, including a fragment of a large, thick-walled vessel, probably an amphora, fragments of an amphora-shaped vessel, a *dolium* and fragmented flat roof tiles. The absence of characteristic pottery sherds among the finds prevents the precise dating of the pits functioning, but their inventory can be dated back between 2nd and 4th century.

Late Roman cemetery (fig. 31)

The archaeological excavations brought to light four inhumation burials in flat graves arranged in an east – west orientated row at a relatively large distance from each other. Two of the deceased were buried in shallow rectangular pits with rounded corners. The burials can be dated back between the late 2nd and the early 4th century based on L. Getov's typology of the burial facilities. The two burials can be related to "Type II. Inhumation burials in unshaped grave pits". They are east – west oriented, with some deviations. Two adults and two children were buried in an extended position lying on their backs with arms and legs straight and head to the west (graves Nos 2 and 4). The deceased in grave No1 is laying on his back, the legs are bent at the knees and to the right, and a head points to the east. The grave goods yielded by the children's graves allow to date back the cemetery near the village of Yazdach between the third quarter of the 3rd and the mid-4th century.

The location of the burials only within the boundaries of the northern lane of the highway lead to the assumption that they mark the southern boundary of the 3rd and 4th century cemetery, which extended to the north and northeast towards and around the nearby burial mound. These burial finds support the assumption that "*in many places, barrow burials are part of a larger cemetery also including with varying degree areas with flat graves*" (Стоянов, Ников, Стоянова 2015, 325).

Remains of commemorative rituals

The Roman artefacts were documented over the entire excavated area of the site, and it was not possible to define sectors with higher concentrations of materials except for

pit No 57. A concentration of a significant number of wheel-thrown pottery sherds was documented above the pit, on the border between the plough soil and the virgin soil. Thus, it was not possible to relate the artefacts to a specific context. The artefacts allow to date the feature back between 3rd and 4th century. This concentration of pottery sherds can be interpreted as remains of a commemorative ritual.

Single artefacts

A bronze coin of Constantius II (337 – 361) minted in Antioch was discovered at the site, but it was not possible to relate it to any of the contexts.

Археологическо проучване на могилен некропол от ранната бронзова епоха до с. Бенковски, община Стара Загора (АМ „Тракия“, ЛОТ 2, обект № 11)

Стефан Александров[1], Пламен Караилиев[2]

[1] Национален археологически институт с музей – Българска академия на науките, ул. „Съборна“ № 2, София 1000, България; stefanalexandrov@abv.bg
[2] Археологически музей „Марица – Изток“ – Раднево, ул. „Гита“ № 2А, Раднево 6260, България; umbo@abv.bg

Ключови думи: *Тракия, надгробни могили, погребални практики, ранна бронзова епоха*
Key words: *Thrace, barrows, mortuary practices, Early Bronze Age*

Могилният некропол се намира в източната част на Старозагорското поле, на около 1 км южно от с. Бенковски (обр. 1), общ. Стара Загора. Състои се най-малко от две могили[1], разположени на около 400 м една от друга. Те бяха разположени на км 230+990 (могила 2) и км 231+260 (могила 1) по трасето на АМ „Тракия“, ЛОТ 2 (обр. 2), чието изграждане щеше да ги унищожи. Спасителните археологически проучвания на двете могили се проведоха през 2008 и 2009 г. под ръководството на авторите на този текст (Александров, Караилиев 2010*)*. В процеса на проучване бяха открити следните археологически структури:

МОГИЛА № 1 (обр. 4)
Повърхността на могилата е обработвана с машини, поради което действителните ѝ размери са трудно установими. Преди началото на разкопките тя имаше височина 0,40 м и диаметър 20 м (обр. 3). Най-високата точка, обозначена като централен репер (ЦР), беше разположена на 130,20 м надморска височина. Могилният насип и околомогилното пространство бяха изцяло проучени. В тях бяха открити четири археологически структури (обр. 5).

Гроб № 1 (обр. 6. 1 – 3)
Състояние: разрушен
Стратиграфско определяне: вторичен, вкопан в античния хумус и материка

[1] Не е изключено броят на могилите в некропола да е бил по-голям. Могилите са с малка височина, а районът се обработва ежегодно с машини, при което могилните насипи са разнесени и не личат на терена.

1

2

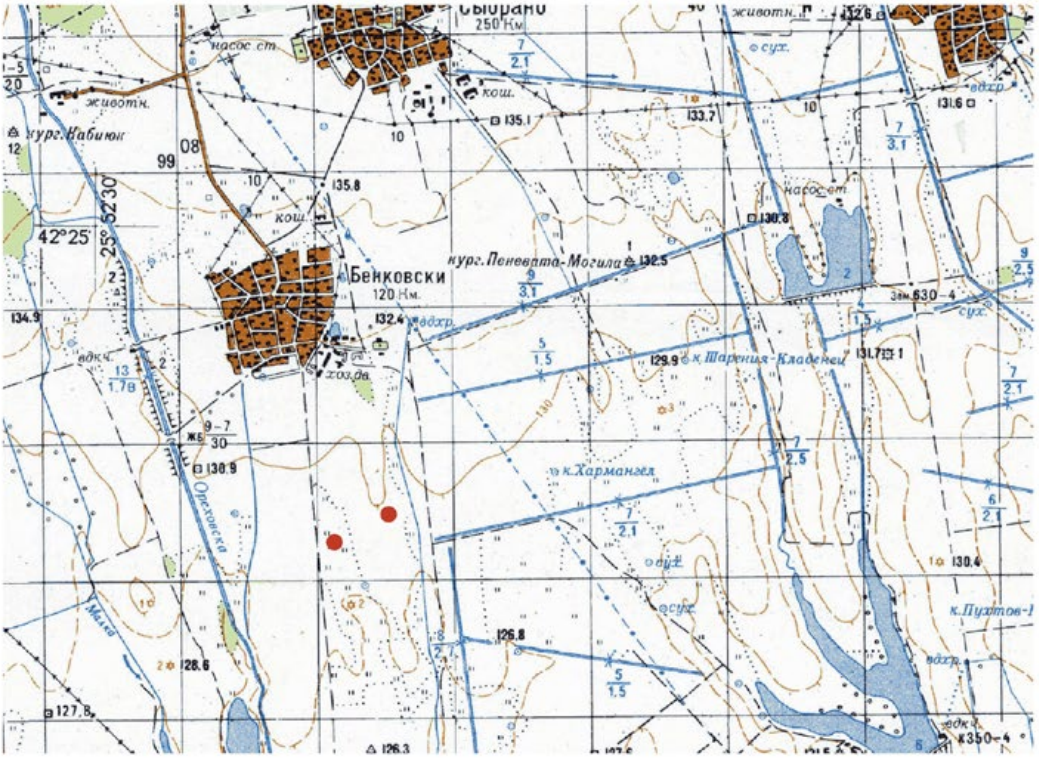

Обр. 1. 1. Изследван регион; 2. Обекти, дискутирани в текста
Fig. 1. 1. Investigated area; 2. Sites mentioned in text

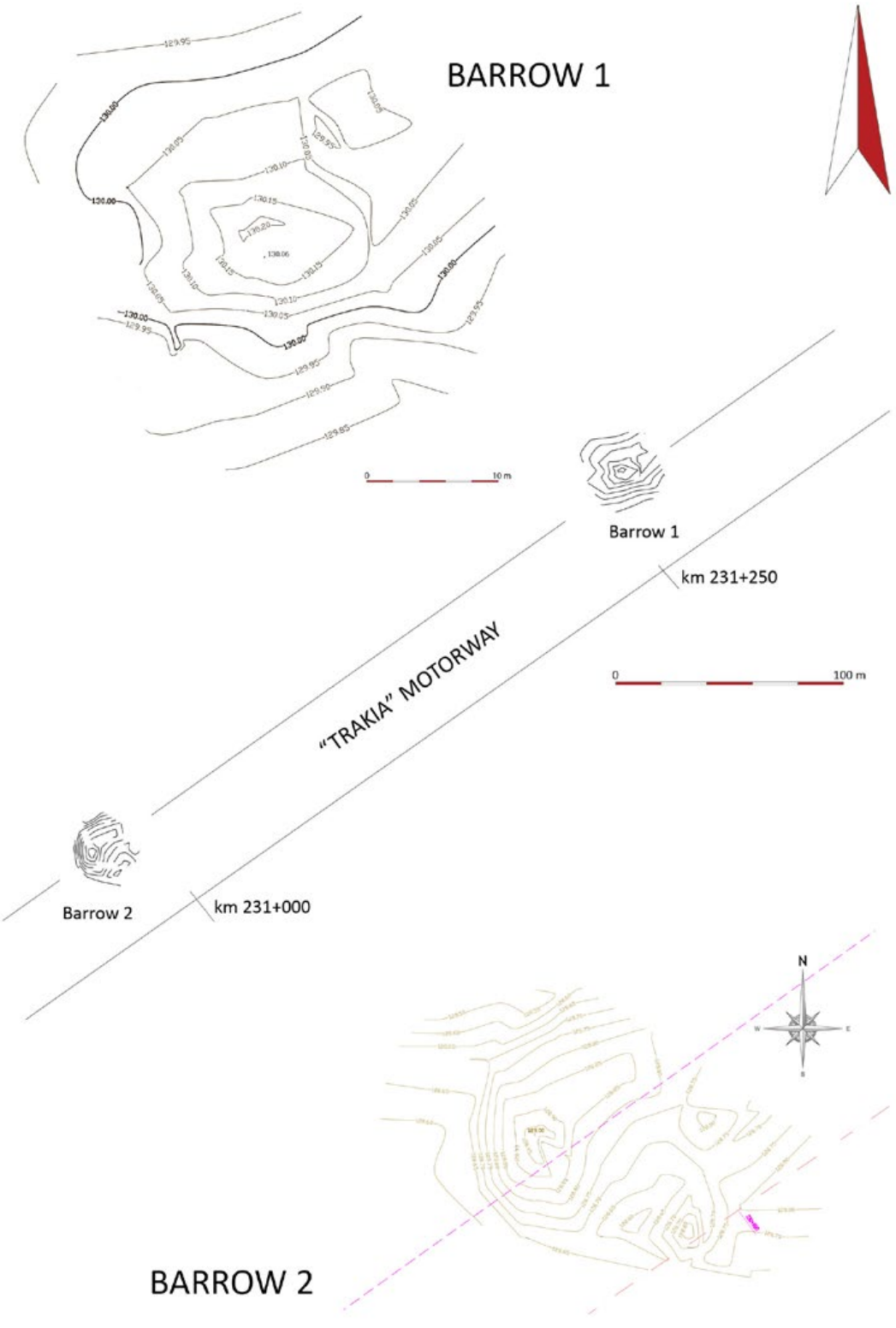
1

2

Обр. 2. 1. Местоположение на обект 11 по трасето на АМ „Тракия“, ЛОТ 2; 2. Бенковски, могили № 1 и № 2 върху подложка 1: 50 000

Fig. 2. 1. Location of site 11 along the Trakia motorway, LOT 2; 2. Benkovski, barrows Nos 1 and 2 on a map with scale 1: 50 000

Обр. 3. Бенковски, могили № 1 и № 2 – тахиметрична снимка
Fig. 3. Benkovski, barrows Nos 1 and 2, topographic map

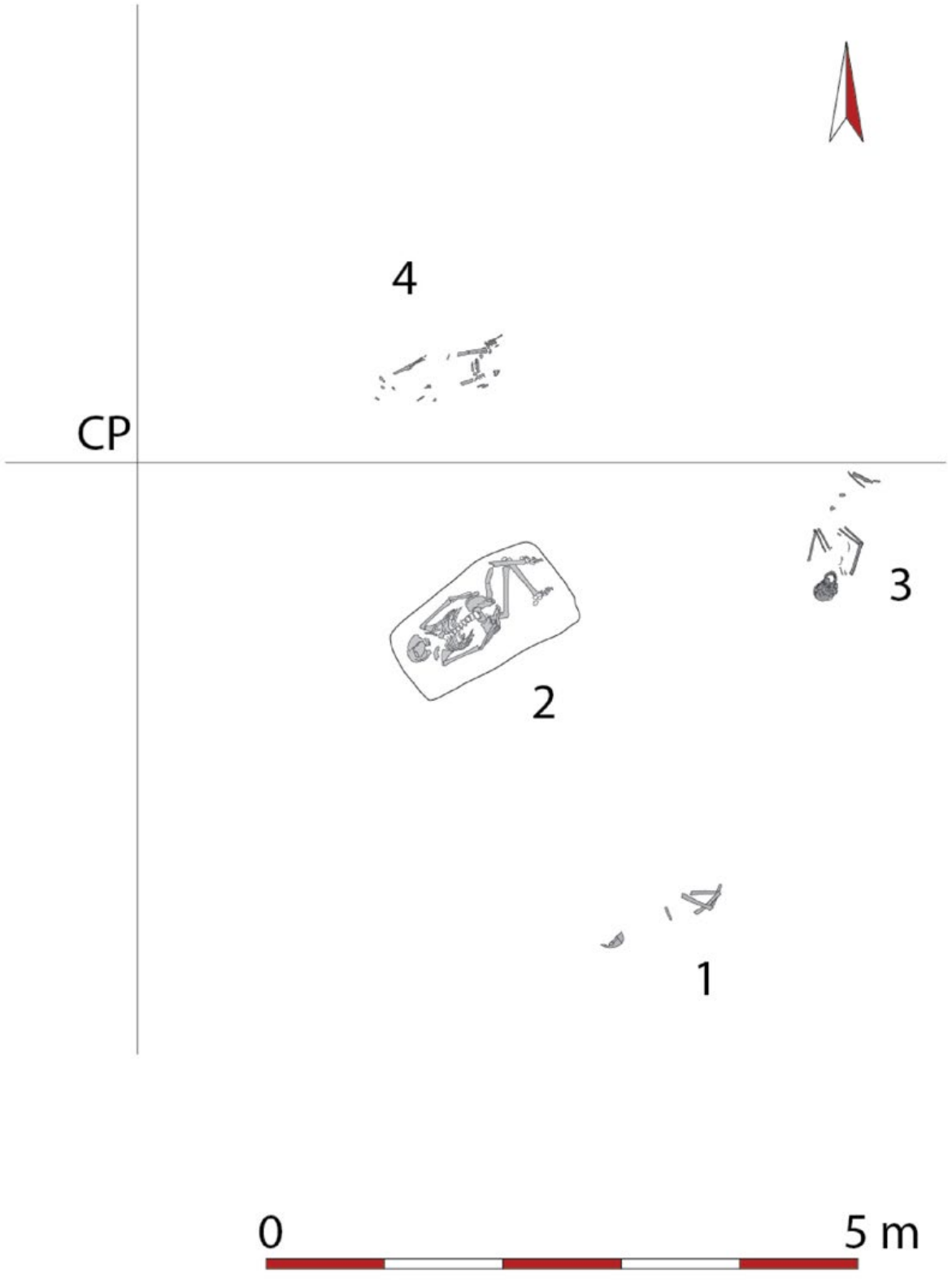

1

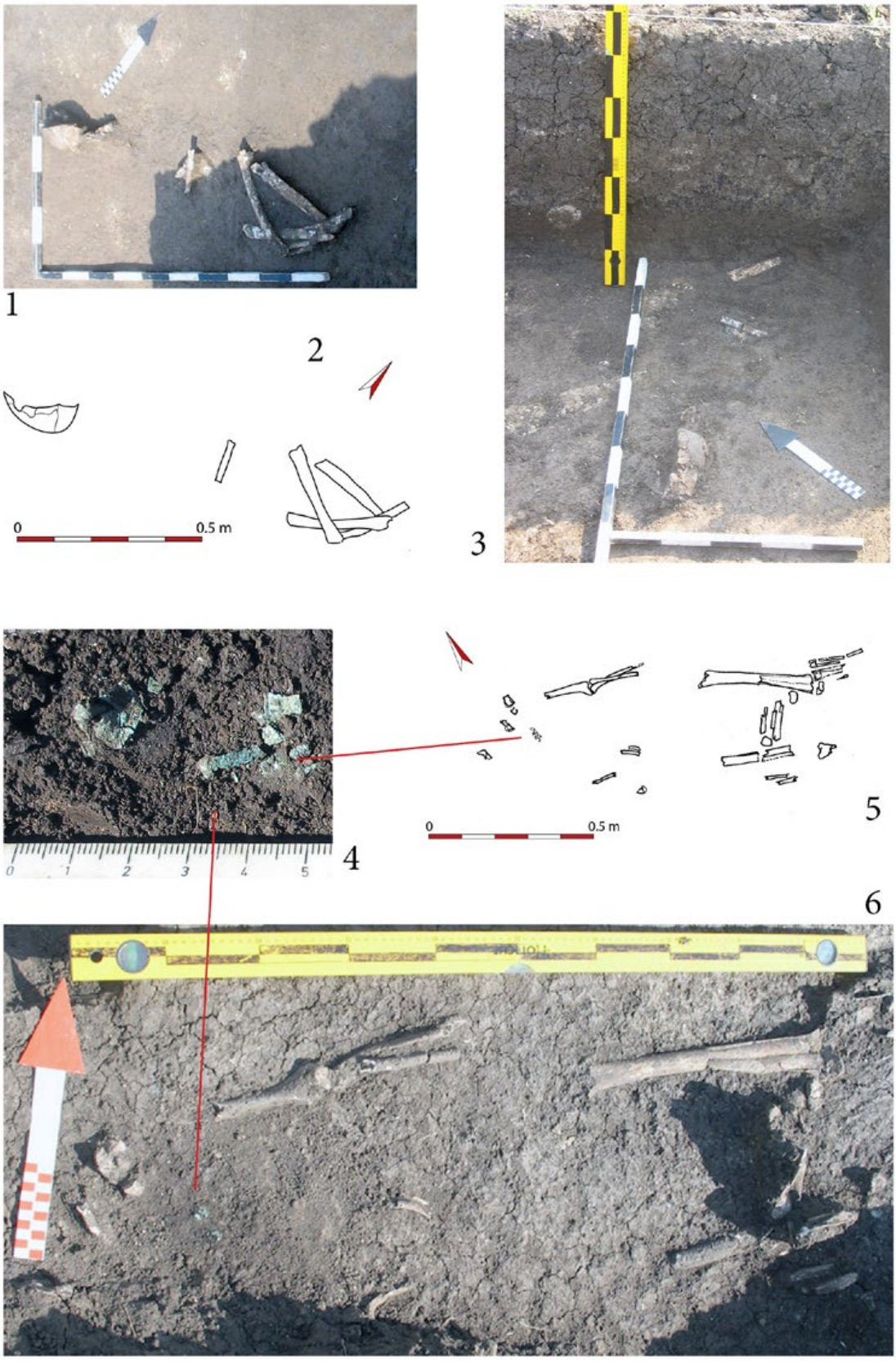
2

Обр. 4. Бенковски, могила № 1 преди разкопките
Fig. 4. Benkovski, barrow No 1 before the excavations

Обр. 5. Бенковски, могила № 1, план на проучените структури
Fig. 5. Benkovski, barrow No 1, plan of the excavated features

Обр. 6. Бенковски, могила № 1. 1 – 3. Гроб № 1; 4 – 6. Гроб № 4
Fig. 6. Benkovski, barrow No 1. 1 – 3. Grave No 1; 4 – 6. Grave No 4

Ситуиране: на 4,50 м югоизточно от ЦР; дълбочина от ЦР – 0,75 м
Гробно съоръжение: не е установено
Покритие: липсва
Брой и състояние на скелетите: 1, лошо запазен
Антропологични данни: липсват
Поза: Вероятно по гръб, със свити в коленете крака
Ориентация: югозапад – североизток
Оцветяване на тялото: липсва
Инвентар: липсва

Гроб № 2 (обр. 7)
Състояние: добре запазен
Стратиграфско определяне: първичен, вкопан в античния хумус и материка
Ситуиране: на 5 м югоизточно от ЦР, дълбочина от ЦР – 0,80 м
Гробно съоръжение: правоъгълна яма с размери 1,65 х 1,00 х 0,15 м от нивото на засичане, запълнена с рохкава светлокафява пръст с примеси от дребни камъчета
Покритие: липсва
Брой и състояние на скелетите: 1, добре запазен
Антропологични данни: мъж, *Maturus*, 40 – 50 години[2]
Поза: трупополагане в анатомичен порядък; погребаният индивид е поставен по гръб, с глава на запад, леко приведена към лявото рамо; гръбначният стълб е извит в областта на поясните прешлени; ръцете са покрай тялото, леко присвити в областта на таза; дясната китка е поставена върху него, лявата липсва; краката са свити в колената, паднали наляво
Ориентация: югозапад – североизток
Оцветяване на тялото: липсва
Инвентар: липсва

Гроб № 3 (обр. 8)
Състояние: лошо запазен, голяма част от него е унищожена при земеделски дейности
Стратиграфско определяне: вторичен, вкопан в могилния насип
Ситуиране: 5,80 м югоизточно от ЦР; дълбочина от ЦР – 0,60 м
Гробно съоръжение: не е установено
Покритие: не е установено
Брой и състояние на скелетите: 1, лошо запазен
Антропологични данни: липсват
Поза: трупополагане в анатомичен порядък; погребаният индивид е поставен по гръб, с глава на запад, леко приведена към дясно рамо; дясната ръка е свита в лакътя, с китка в областта на корема и таза; лявата ръка е свита в лакътя, с китка вляво от гърдите; долните крайници са свити в посока надясно
Ориентация: югозапад – североизток
Оцветяване на тялото: липсва
Инвентар: липсва

Гроб № 4 (обр. 6. 4 – 6)
Състояние: лошо запазен, унищожен при земеделски дейности
Стратиграфско определяне: вторичен, без донасипване, вкопан в могилния насип

[2] Антропологическото изследване на костните останки е извършено от гл. ас. д-р Надежда Атанасова (ИЕМПАМ – БАН) и Борислава Гълъбова.

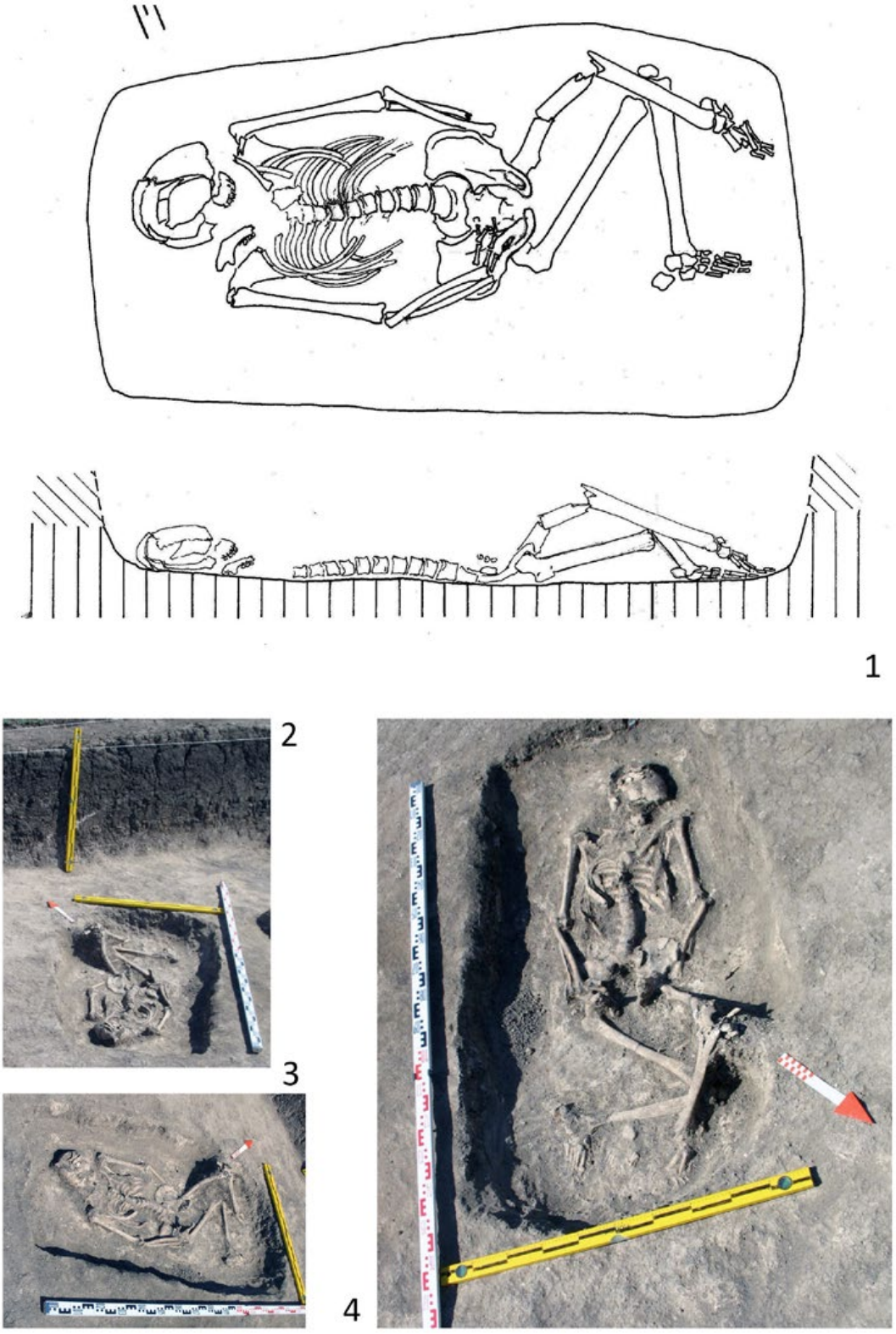
Ситуиране: 2,60 м североизточно от ЦР, дълбочина от ЦР – 0,25 м
Гробно съоръжение: не е установено
Покритие: не е установено
Брой и състояние на скелетите: 1, много лошо запазен
Антропологични данни: израснал индивид (*Adultus*+), неопределен пол
Поза: останките от скелета са в анатомичен порядък; погребаният индивид е бил поставен по гръб, с глава на запад; черепът и гръбначният стълб липсват; останките от лакътните кости на двете ръце предполагат, че те са били покрай тялото; долните крайници са изпънати
Ориентация: запад – изток
Оцветяване на тялото: липсва
Инвентар: в областта на главата – силно фрагментирани бронзови предмети в много лошо състояние

МОГИЛА № 2 (обр. 9)

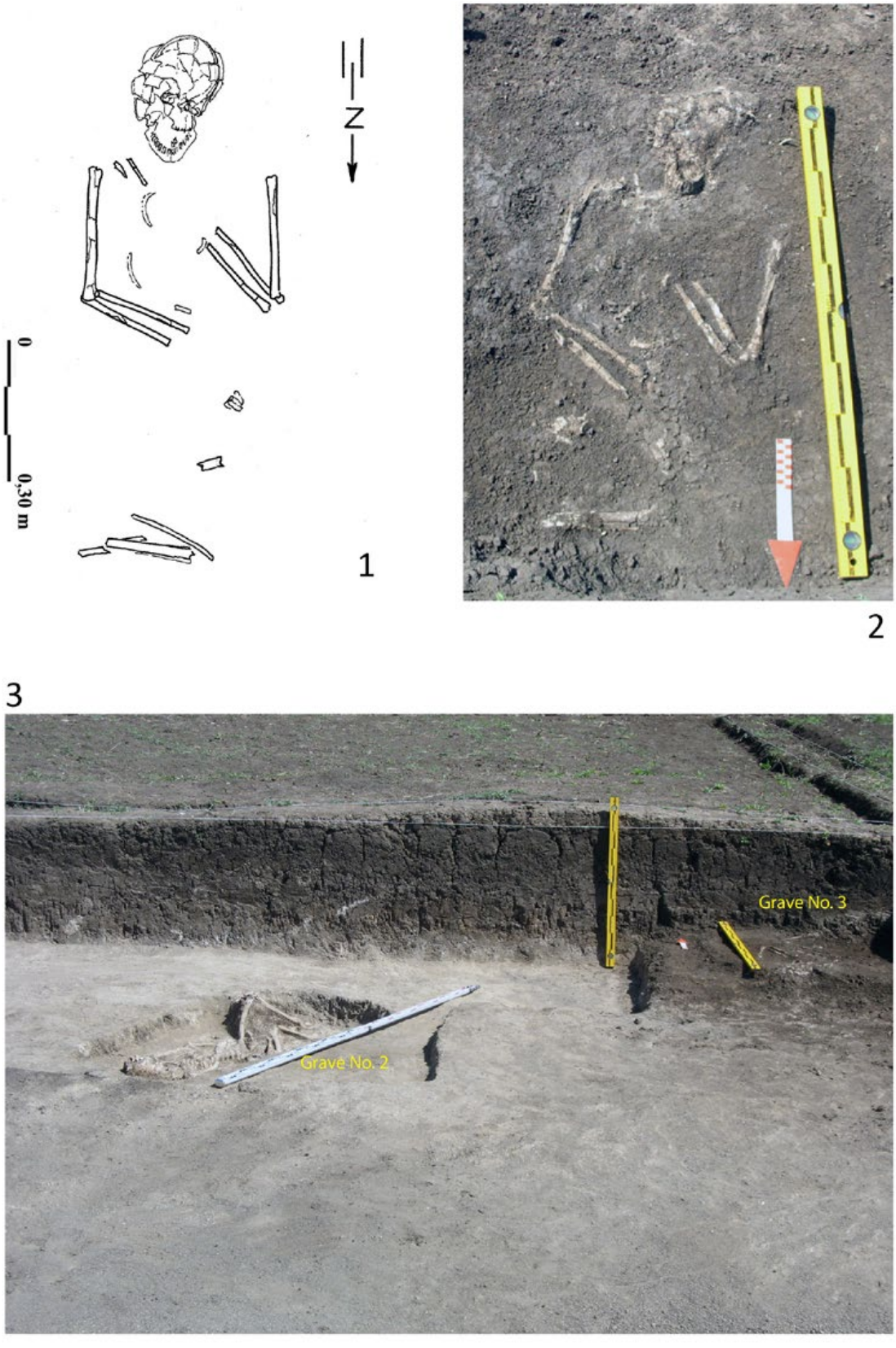
Преди началото на разкопките могилата имаше височина 0,20 м и диаметър 20 м (обр. 3. 3). Най-високата точка на надгробната могила, означена като централен репер (ЦР), беше разположена на 129,00 м надморска височина. Мястото е ползвано за пасище и не е обработвано с машини, поради което може да се предположи, че това са действителните размери на могилата. Могилният насип и околомогилното пространство бяха изцяло проучени. В тях бяха открити четиринадесет археологически структури – девет гроба с трупополагане и пет ями (обр. 10, 11).

Гроб № 1 (обр. 12)
Състояние: запазен
Стратиграфско определяне: вкопан в античния хумус и материка
Ситуиране: 2,30 м северно от централния репер, дълбочина от ЦР – 0,60 м
Гробно съоръжение: правоъгълна яма със заоблени ъгли, с размери 1,20 х 0,58, ориентирана северозапад – югоизток, запълнена с рохкава светлокафява пръст; регистрирани са единични въгленчета, концентрирани в областта на таза, дясната ръка и тилната част на главата
Покритие: липсва
Брой и състояние на скелетите: 1, лошо запазен
Антропологични данни: мъж(?) (*Iuvenis*), ~16 години
Поза: трупополагане в анатомичен порядък; погребаният индивид е поставен по гръб, с глава на северозапад, леко наклонена към лявото рамо; двете ръце са свити в лакътя, китките са в областта на корема и таза; долните крайници са свити надясно
Ориентация: северозапад – югоизток
Оцветяване на тялото: липсва
Инвентар: липсва
Дата ^{14}C: R_Date OxA-23064: 4172 ± 28 BP (фиг. 1)

Гроб № 2 (обр. 13)
Състояние: запазен
Стратиграфско определяне: вкопан в античния хумус и материка
Ситуиране: 3,10 м южно от ЦР, дълбочина от ЦР – 0,82 м
Гробно съоръжение: издължена елипсовидна яма с размери 1,50 х 0,45 х 0,10 м от нивото на засичане, запълнена с рохкава светлокафява пръст с примеси от дребни камъчета; следи от червена охра в пръстта при дясното рамо на индивида
Покритие: липсва
Брой и състояние на скелетите: 1, добре запазен

Обр. 7. Бенковски, могила № 1. 1 – 4. Гроб № 2
Fig. 7. Benkovski, barrow No 1. 1 – 4. Grave No 2

Обр. 8. Бенковски, могила № 1. 1 – 2. Гроб № 3; 3. Гробове №№ 2 и 3
Fig. 8. Benkovski, barrow No 1. 1 – 2. Grave No 3; 3. Graves Nos 2 and 3

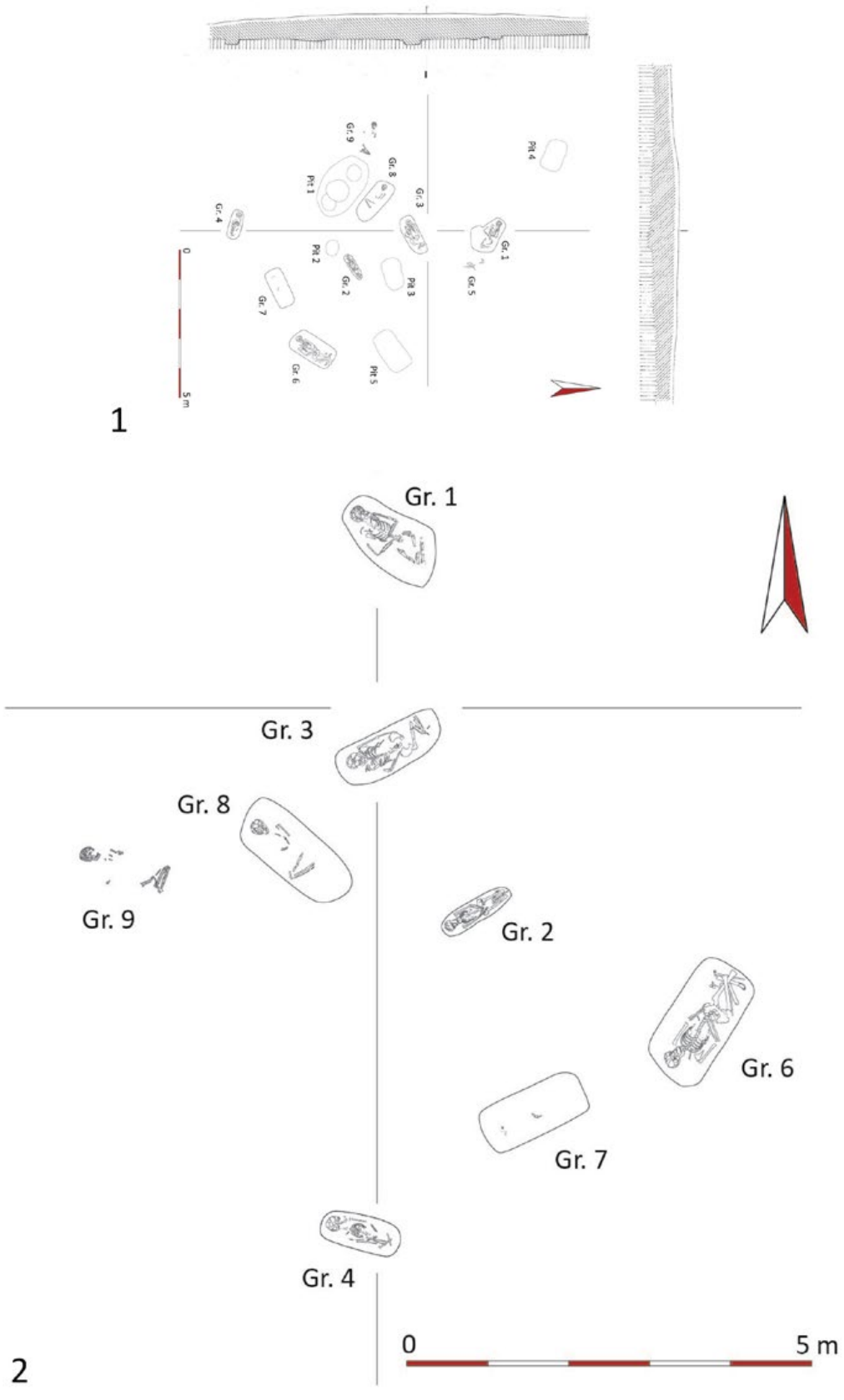

1

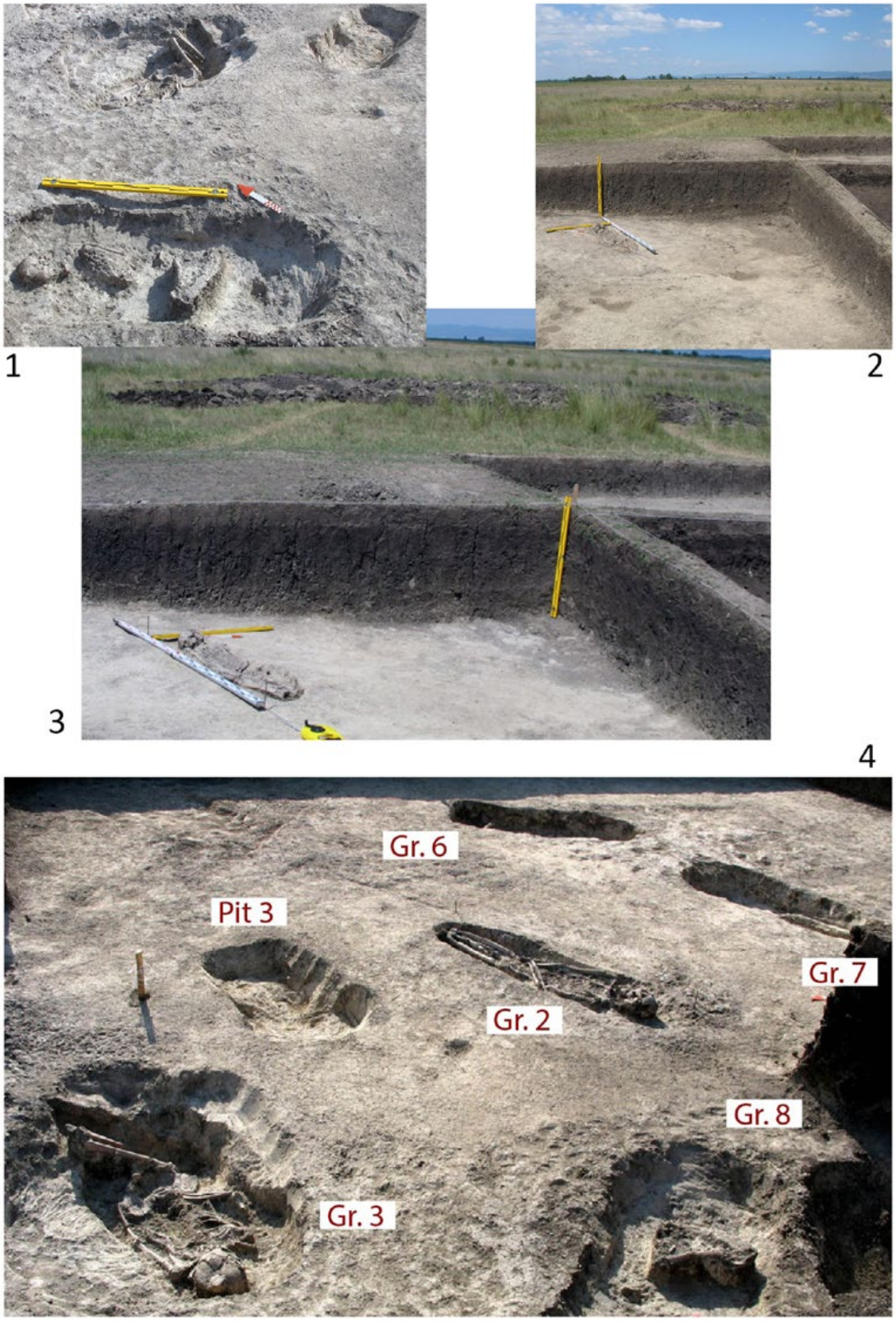
2

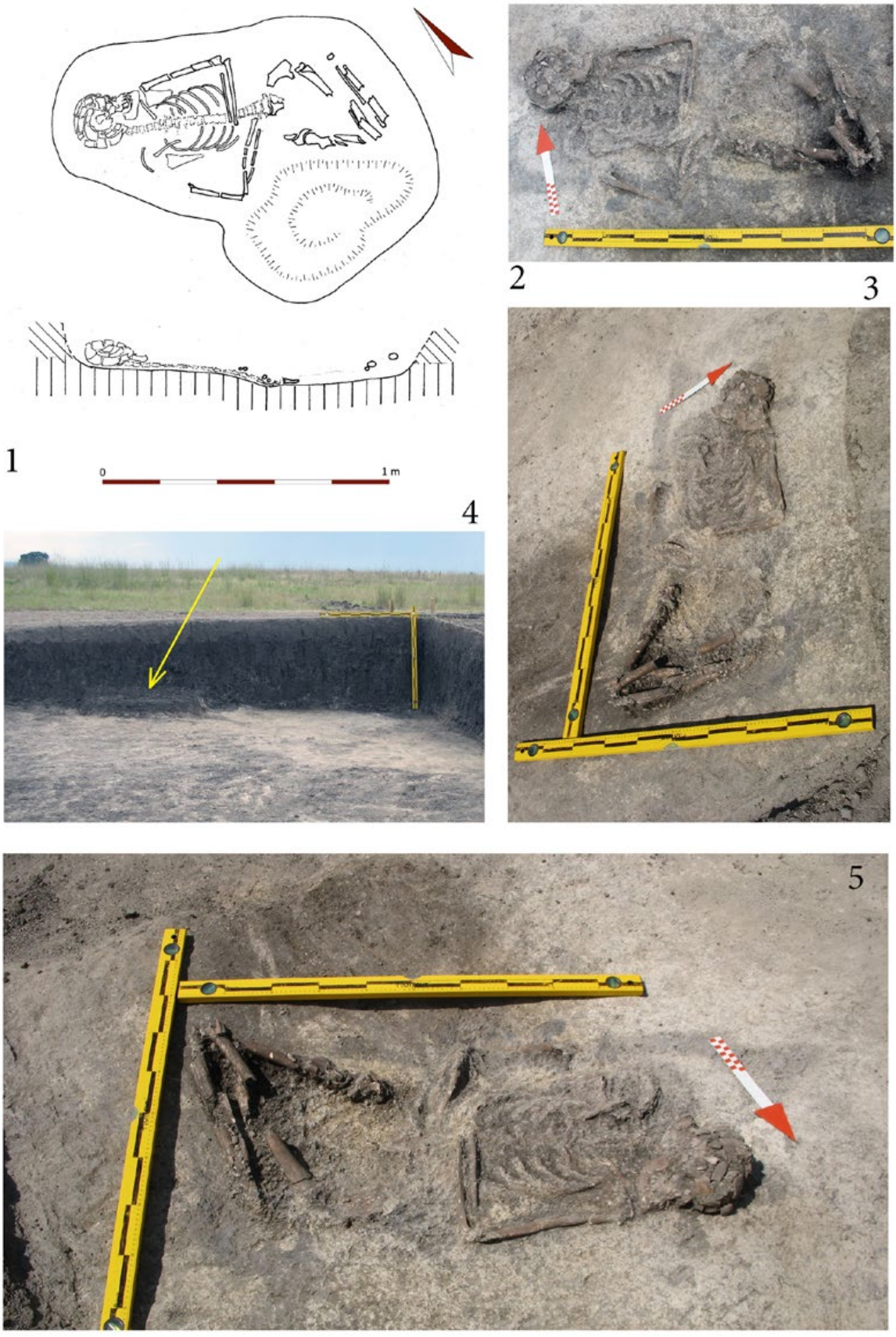
Обр. 9. Бенковски, могила № 2 преди разкопките
Fig. 9. Benkovski, barrow No 2 before the excavations

Обр. 10. Бенковски, могила № 2, план на проучените структури
Fig. 10. Benkovski, barrow No 2, plan of the excavated features

Обр. 11. Бенковски, могила № 2 по време на проучването
Fig. 11. Benkovski, barrow No 2 during the excavations

Обр. 12. Бенковски. Могила № 2. 1 – 5. Гроб № 1
Fig. 12. Benkovski, Barrow No 2. 1 – 5. Grave No 1

Антропологични данни: мъж (*Maturus*), 50 – 55 години

Поза: трупополагане в анатомичен порядък. погребаният индивид е поставен по гръб, с глава на юг – югозапад; ръцете са върху таза; липсват китките и на двете ръце; долните крайници са свити в коленете, с долепени една до друга коленни стави, подбедриците са под бедрените кости; липсват стъпалата

Ориентация: югозапад – североизток

Оцветяване на тялото: липсва

Инвентар: в близост до лакътната става на дясната ръка – речен охлюв

Дата ^{14}C: R_Date OxA-23081: 4190 ± 27 BP (фиг. 2)

Гроб № 3 (обр. 14)

Състояние: запазен

Стратиграфско определяне: вкопан в античния хумус и материка

Ситуиране: 0,80 м южно от ЦР, дълбочина от ЦР – 0,94 м

Гробно съоръжение: издължена елипсовидна яма с размери 1,46 х 0,60 х 0,35 м от нивото на засичане, запълнена с рохкава светлокафява пръст с примеси от дребни камъчета и множество въгленчета, разположени предимно в областта на черепа

Покритие: липсва

Брой и състояние на скелетите: 1, добре запазен

Антропологични данни: мъж (?) (*Iuvenis*), ~16 години

Поза: трупополагане в анатомичен порядък. Погребаният индивид е поставен по гръб, с глава на югозапад. Лявата ръка е изпъната покрай тялото. Липсва китката. Дясната ръка е скръстена към областта на таза. Липсва горната част на дясната ръка. Под дясното рамо на индивида са открити 2 зъба, а в областта на ребрата – 1. Долните крайници са свити в колената, паднали наляво. Липсват стъпалата

Ориентация: югозапад – североизток

Оцветяване на тялото: липсва

Инвентар: липсва

Дата ^{14}C: R_Date SUERC-63828: 4246 ± 31 BP (фиг. 3)

Гроб № 4 (обр. 15. 1 – 3)

Състояние: запазен

Стратиграфско определяне: вкопан в античния хумус и материка

Ситуиране: 6,30 м южно от ЦР, дълбочина от ЦР – 0,74 м

Гробно съоръжение: правоъгълна яма със заоблени ъгли с размери 1,05 х 0,60 м, запълнена с рохкава светлокафява пръст с примеси от дребни камъчета; в запълнителя южно от главата – парчета охра

Покритие: липсва

Брой и състояние на скелетите: 1, лошо запазен

Антропологични данни: дете (*Infans II*), 10-11 години

Поза: трупополагане в анатомичен порядък; погребаният индивид е поставен по гръб, с глава, обърната на север; ръцете са покрай тялото; долните крайници вероятно са били свити в колената, като впоследствие са паднали един върху друг

Ориентация: запад/северозапад – изток/югоизток

Оцветяване на тялото: липсва

Инвентар: липсва

Гроб № 5 (обр. 1. 4 – 6)

Състояние: разрушен

Стратиграфско определяне: вторичен, вкопан в могилния насип и античния хумус

Ситуиране: 1,80 м североизточно от ЦР, дълбочина от ЦР – 0,40 м
Гробно съоръжение: неустановено
Покритие: липсва
Брой и състояние на скелетите: 1, много лошо запазен
Антропологични данни: израснал индивид (*Adultus*+), вероятно мъж
Поза: трупополагане на части от тялото в анатомичен ред; разкрити са бедрените кости, кости от едната ръка и 4 зъба
Ориентация: север – юг (?)
Оцветяване на тялото: липсва
Инвентар: фрагмент от горяла кост и семена в пръстта около костите
Дата ^{14}C: R_Date OxA-23082: 2453 ± 25 BP (фиг. 4)

Гроб № 6 (обр. 16)
Състояние: запазен
Стратиграфско определяне: вкопан в античния хумус и материка
Ситуиране: 4,80 м югизточно от ЦР, дълбочина от ЦР – 0,79 м
Гробно съоръжение: правоъгълна яма със заоблени ъгли, с размери 1,60 х 0,90 х 0,25м от нивото на засичане, запълнена с рохкава светлокафява пръст
Покритие: липсва
Брой и състояние на скелетите: 1, добре запазен
Антропологични данни: мъж (*Adultus*), 40 – 45 години
Поза: трупополагане в анатомичен порядък. Погребаният индивид е поставен по гръб, с глава на югозапад, леко наклонена към лявото рамо. Дясната ръка е свита в лакътя и поставена в областта на корема. Лявата ръка е свита в лакътя и поставена върху таза. Долните крайници са били свити в колената, впоследствие са паднали един върху друг
Ориентация: югозапад – североизток
Оцветяване на тялото: липсва
Инвентар: липсва

Гроб № 7 (обр. 17. 1 – 3)
Състояние: запазен
Стратиграфско определяне: вкопан в античния хумус и материка
Ситуиране: 5,30 м югоизточно от ЦР, дълбочина от ЦР – 0,75 м
Гробно съоръжение: правоъгълна яма със заоблени ъгли, с размери 1,70 х 0,70 х 0,35 м от нивото на засичане, запълнена с рохкава светлокафява пръст
Покритие: липсва
Брой и състояние на скелетите: няколко човешки кости
Поза: в западната част на ямата са положени част от тилния дял на черепа заедно с няколко зъба; в централната част на ямата – част от таза
Ориентация: югозапад – североизток (?)
Оцветяване на тялото: липсва
Инвентар: липсва

Гроб № 8 (обр. 17. 4 – 6)
Състояние: запазен
Стратиграфско определяне: вкопан в античния хумус и материка
Ситуиране: 1,65 м югозападно от ЦР, дълбочина от ЦР – 0,94 м
Гробно съоръжение: правоъгълна яма със заоблени ъгли, с размери 1,60 х 0,70 х 0,13 м от нивото на засичане, запълнена с рохкава светлокафява пръст с примеси от дребни камъчета и много въгленчета, разположени предимно в областта на главата;

дъното на ямата е наклонено на североизток

Покритие: липсва

Брой и състояние на скелетите: 1, много лошо запазен

Антропологични данни – мъж (*Senilis*), 60+ години

Поза – трупополагане в анатомичен порядък; мъртвият е положен по гръб, със свити в колената крака, паднали надясно; лявата ръка е свита под прав ъгъл в областта на корема, дясната ръка и дясната част от торса липсват; липсват китките на двете ръце и стъпалата

Ориентация: северозапад – югоизток

Оцветяване на тялото: липсва

Инвентар: липсва

Гроб № 9 (обр. 18)

Състояние: запазен

Стратиграфско определяне: вкопан в античния хумус

Ситуиране: 1,90 м югозападно от ЦР, дълбочина от ЦР – 0,72 м

Гробно съоръжение: неустановено

Покритие: липсва

Брой и състояние на скелетите: 1, много лошо запазен

Антропологични данни: израснал индивид (*Adultus+*), вероятно мъж

Поза: трупополагане в анатомичен порядък; мъртвият е положен по гръб, със свити в колената крака, паднали наляво; главата е наклонена на изток, към лявото рамо; разкрити са част от лявата ръка и част от дясната ръка, които вероятно са били изпънати покрай тялото, както и части от бедрените и подбедрените кости на долните крайници

Ориентация: северозапад – югоизток

Оцветяване на тялото: липсва

Инвентар: керамичен фрагмент в областта на краката (обр. 18. 2)

В подмогилното пространство бяха проучени още пет ями (обр. 10) без археологически материали, вкопани в античния хумус и материка, както следва:

Яма № 1. Ситуирана между гроб № 8 и гроб № 9. Правоъгълна, със заоблени ъгли, с размери 2,50 х 0,80 х 0,10 м. Равно дъно. Запълнена е със светлокафява пръст с примеси от материка.

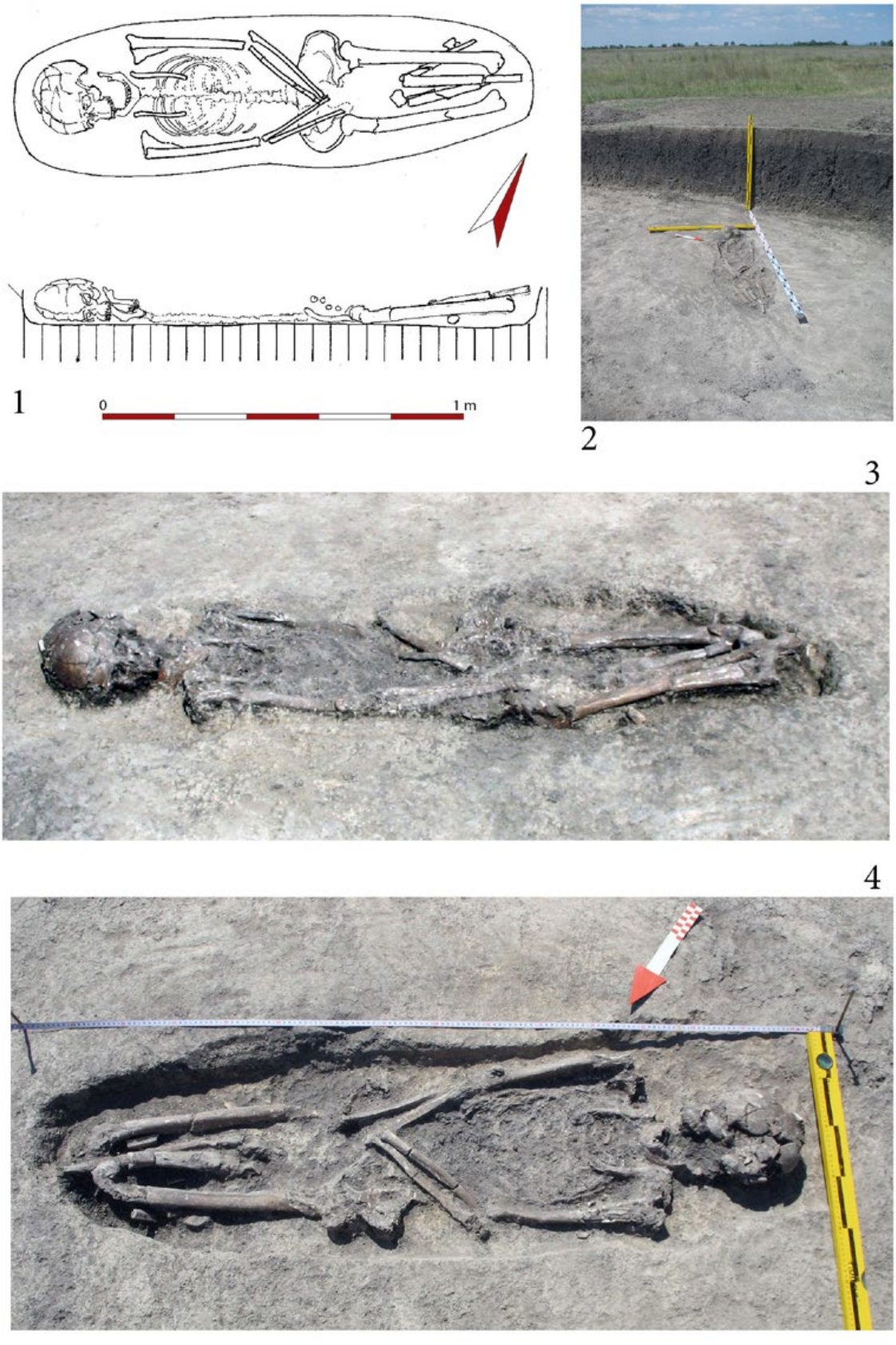
Яма № 2. Ситуирана югозападно от гроб № 2. Овална, с размери 0,60 х 0,50 х 0,10 м. Стените са леко наклонени към равното дъно. Запълнена е със светлокафява пръст с примеси от материка.

Яма № 3. Ситуирана е между гроб № 2 и гроб № 3. Правоъгълна, със заоблени ъгли, с размери 1,20 х 0,60 х 0,30 м. Стените са леко наклонени към равното дъно. Запълнена е със светлокафява пръст с примеси от материка.

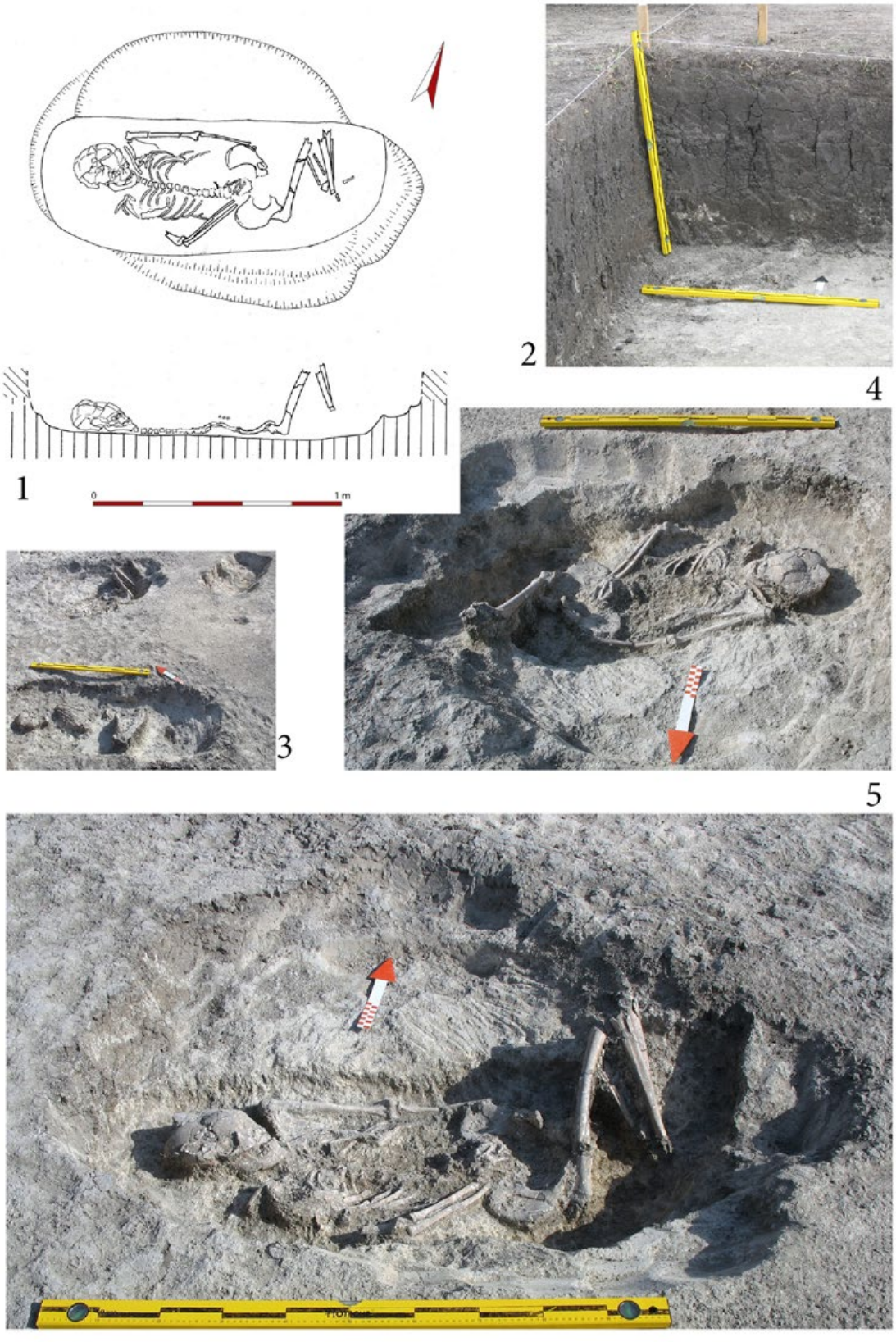
Яма № 4. Ситуирана е северозападно от гроб № 1. Правоъгълна, със заоблени ъгли, с размери 1,20 х 0,70 х 0,20 м. Стените са леко наклонени към равното дъно. Запълнена е със светлокафява пръст с примеси от материка.

Яма № 5. Ситуирана е северно от гроб № 6 и североизточно от гроб № 2. Правоъгълна форма с размери 2,00 м х 1,30 м х 0,50 м. Стените са наклонени към дъното. Последното е с денивелация в източна посока. Запълнена е със светлокафява пръст с примеси от материка.

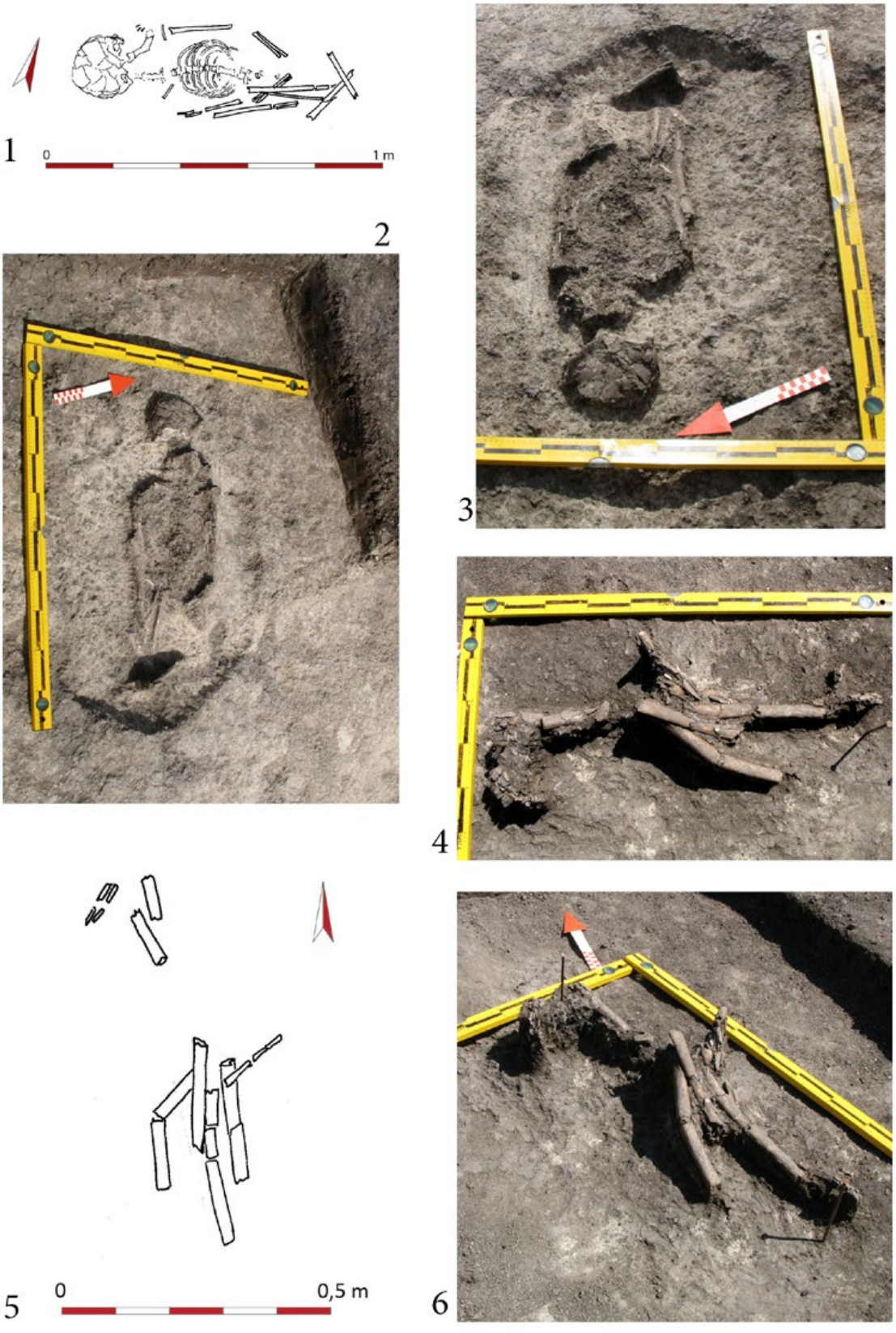
Липсата на материали в горепосочените структури не позволява еднозначното им интерпретиране, като според нас свързването им със символични гробове е трудно защитимо на настоящия етап на изследване.

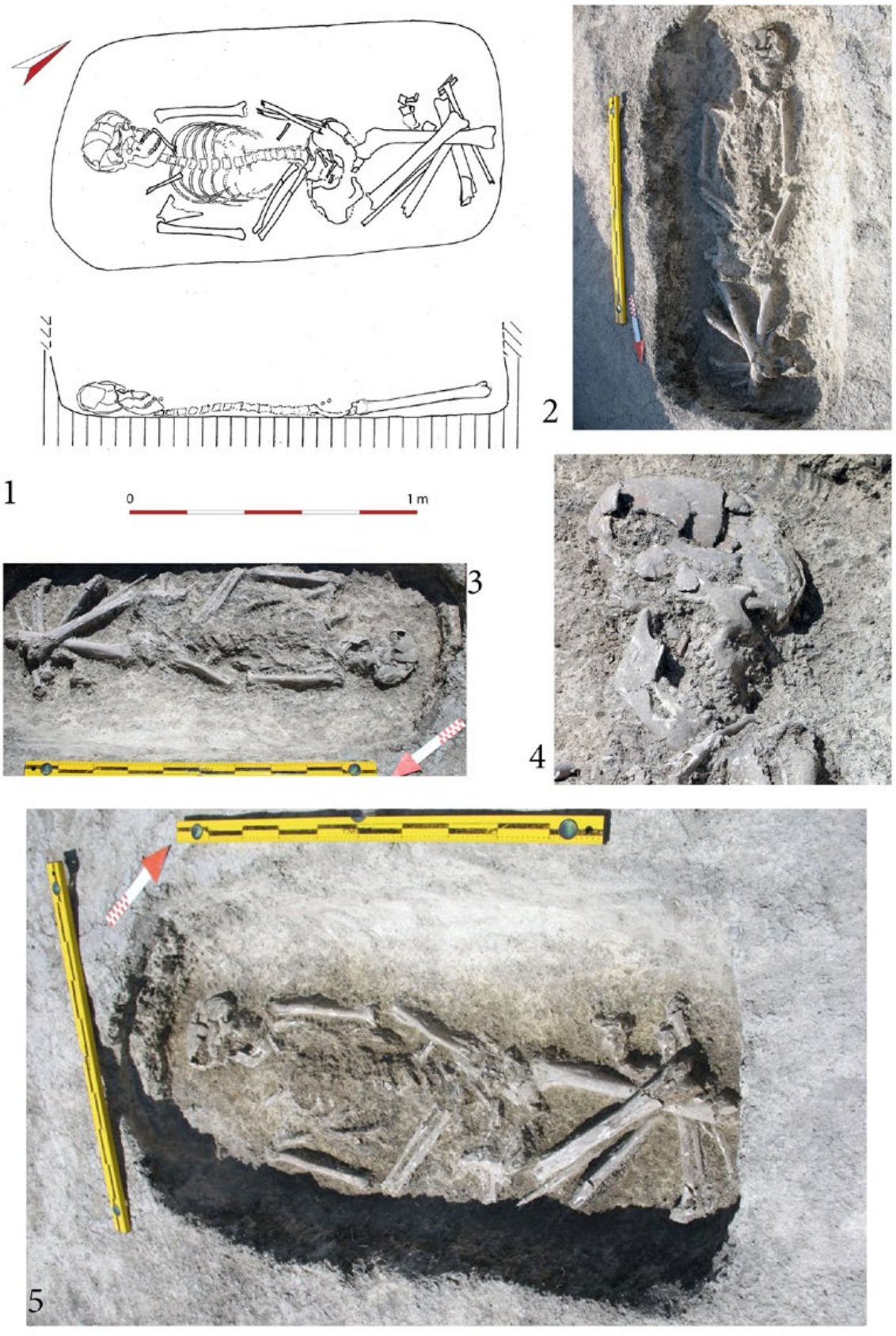
Обр. 13. Бенковски, могила № 2. 1 – 4. Гроб № 2
Fig. 13. Benkovski, barrow No 2. 1 – 4. Grave No 2

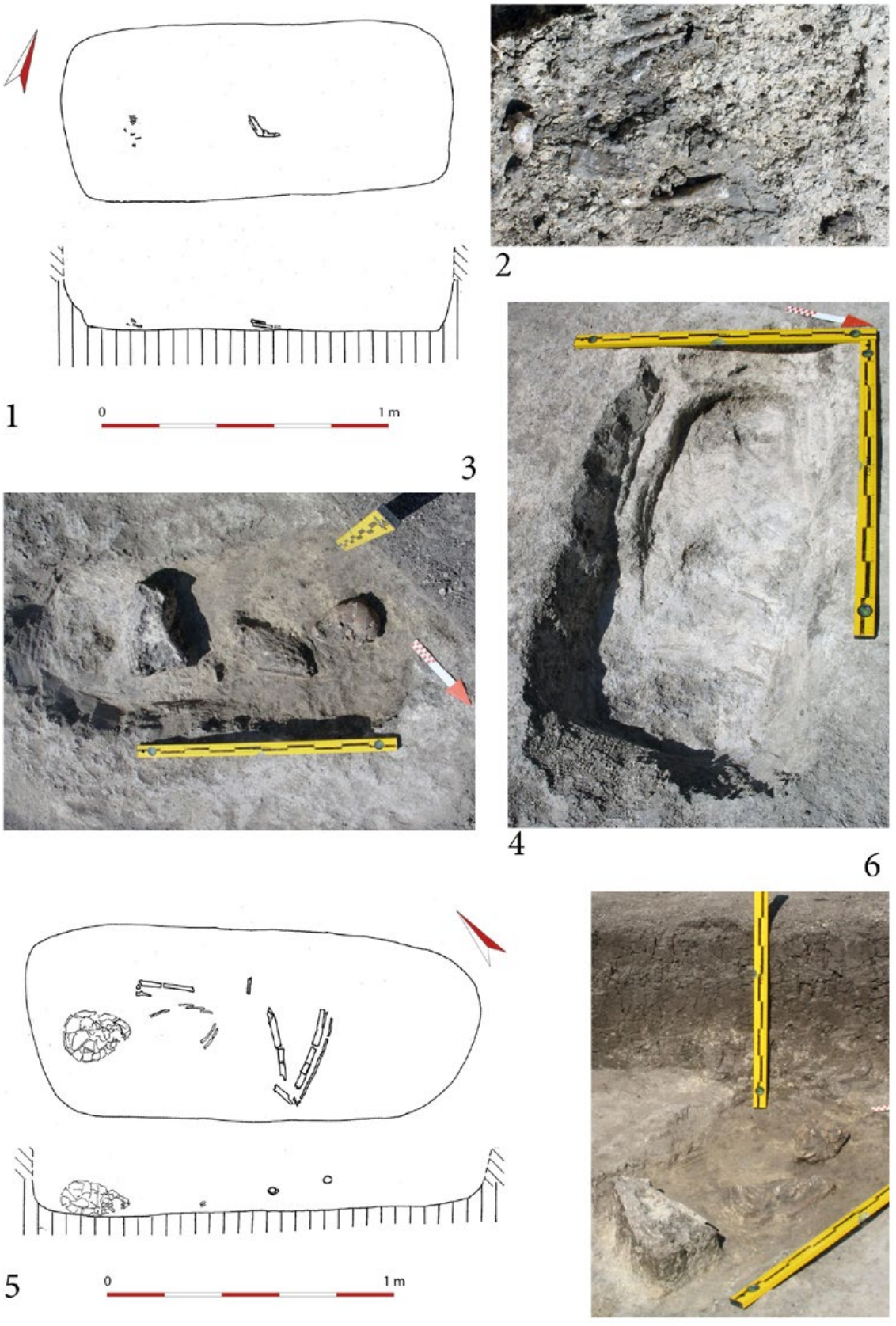
Обр. 14. Бенковски, могила № 2. 1 – 5. Гроб № 3
Fig. 14. Benkovski, barrow No 2. 1 – 5. Grave No 3

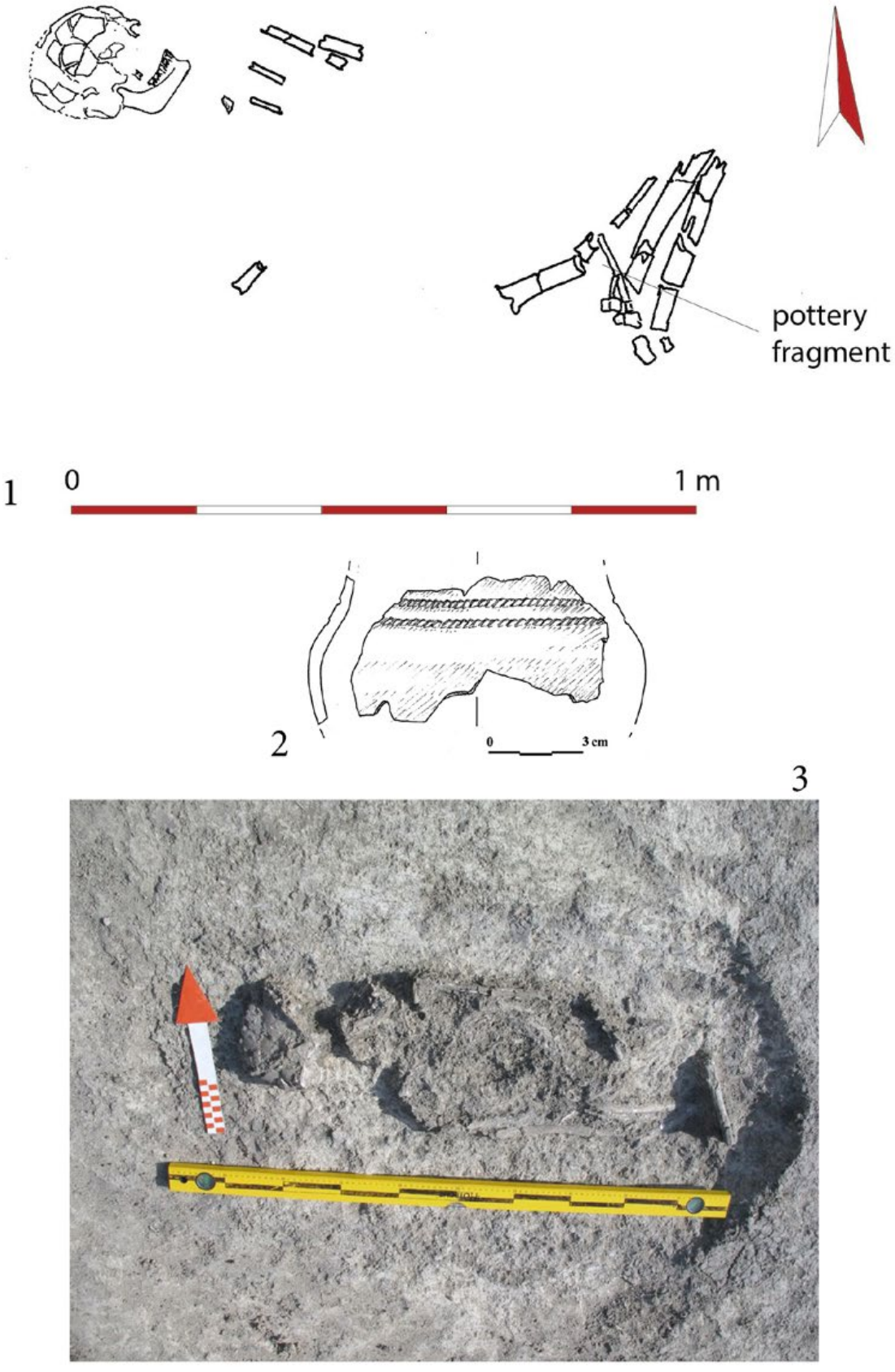
Обр. 15. Бенковски, могила № 2. 1 – 3. Гроб № 4; 4 – 6. Гроб № 5
Fig. 15. Benkovski, barrow No 2. 1 – 3. Grave No 4; 4 – 6. Grave No 5

Обр. 16. Бенковски, могила № 2. 1 – 5. Гроб № 6
Fig. 16. Benkovski, barrow No 2. 1 – 5. Grave No 6

Обр. 17. Бенковски, могила № 2. 1 – 3. Гроб № 7; 4 – 6. Гроб № 8
Fig. 17. Benkovski, barrow No 2. 1 – 3. Grave No 7; 4 – 6. Grave No 8

Обр. 18. Бенковски, могила № 2. 1 – 3. Гроб № 9
Fig. 18. Benkovski, barrow No 2. 1 – 3. Grave No 9

Стратиграфски наблюдения

Могила № 1. Дългогодишната обработка с машини е увредила значително целостта на могилния насип и неговата форма, като центърът на могилата най-вероятно е изместен (обр. 2. 1). Все пак, имайки предвид дълбочината на гробните ями, както и хоризонталната планировка на гробните съоръжения, считаме, че първичен/най-ранен за могилата е гроб № 2. Ако се съди по могилния насип и вкопаването на ямата на гроб № 1, може да се предположи, че той е по-късен. Вероятно върху тези два гроба е издигнат могилният насип. Гробове с №№ 3 и 4 са вкопани в него, като № 3 вероятно е по-ранен от № 4.

Могила № 2. Първичен/най-ранен за могилата е гроб № 3, вкопан в античния хумус и материка и разположен в центъра на могилния насип. Гробове №№ 1, 2, 4, 6 – 8 също са вкопани в античния хумус и материка, но хронологически са по-късни от гроб № 3. Вероятно върху тези седем гроба е издигнат могилният насип. Гроб № 9 е вкопан в него и в античния хумус и е хронологически последен в тази група гробове. Стратиграфската позиция на петте ями, вкопани в античния хумус и материка, предполага тяхната синхронност с по-ранната група гробове. Гроб № 5 е вкопан в могилния насип и е най-късният в могилата.

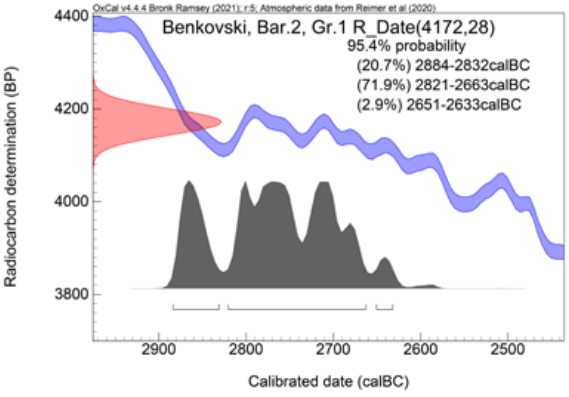
Хронологическа позиция на проучените структури

Основните елементи на погребалните практики, регистрирани в некропола при Бенковски – могилен насип, трупополагане по гръб със свити в коленете крака, фрагментът с шнурова украса от гроб 2/9, определят хронологическата позиция на повечето от проучените гробни структури в ранната бронзова епоха (Александров 2016; Alexandrov 2020). По-точна позиция в рамките на епохата дават получените до момента ^{14}C дати. Разполагаме с AMS дати от 4 гробни комплекса от могила № 2. Най-ранен е гроб № 3, с AMS дата с калибрирана стойност (95,4% вероятност) между 2915 – 2706 г. пр. Хр. (обр. 1); следват гроб № 2, с AMS дата с калибрирана стойност (95,4% вероятност) между 2889 – 2678 г. пр. Хр. (обр. 2) и гроб № 1, с AMS дата (с калибрирана стойност (95,4% вероятност) между 2882 – 2640 г. пр. Хр. (обр. 3). Като цяло и трите дати попадат в периода 2900 – 2650 г. пр. Хр. (обр. 5). Подобна датировка може да се предположи и за останалите ранни гробове от могила 2 – №№ 4, 6 – 9 и вероятно за петте ями. Имайки предвид близостта на двете могили, както и сходството в погребалните практики, сме склонни да отнесем към същия хронологически интервал и гробове №№ 1 – 3 от могила № 1. В най-близкия до Бенковски проучен на голяма площ обект – селищна могила Дядово, намираща се на по-малко от 10 км източно от некропола, този хронологически период отговаря на етапа „Михалич“ на ранната бронзова епоха в Горнотракийската низина (Semmoto, Kamuro 2015).

Различна хронологическа позиция има гроб № 5 от могила № 2. Получената от него AMS дата е с калибрирана стойност (95,4% вероятност) между 753 – 414 г. пр. Хр. (обр. 4, 5) и го поставя в рамките на втората фаза на ранната желязна епоха или началото на късната желязна епоха. Липсата на ^{14}C дата за гроб № 4 от могила № 1 не позволява точното му хронологическото определяне на настоящия етап на изследване.

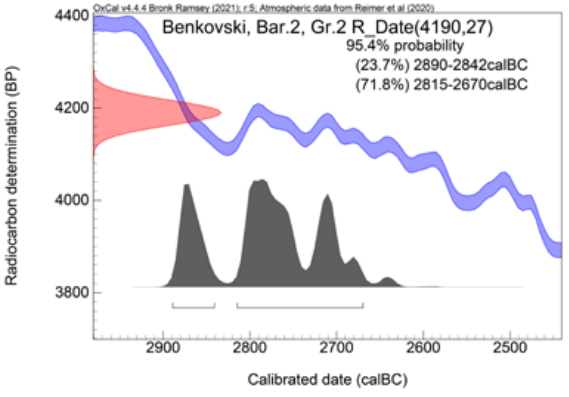
Анализ на проучените структури от ранната бронзова епоха

Връзка некропол – селище. През 2009 г., също при спасителни разкопки по трасето на АМ „Тракия“, на около 700 м североизточно от могила № 1 е проучена част от ровова конструкция от РБЕ. Тя е с предполагаема кръгла форма и прекъсване/вход с широчина около 5 м, като по-голямата част от нея остава извън сервитута на пътя и съответно не е проучвана. Еднородният характер на запълнителя и хомогенността на керамичните материали от рова предполагат сравнително краткотрайното му функциониране. Керамичният комплекс като форми и украса на съдовете намира

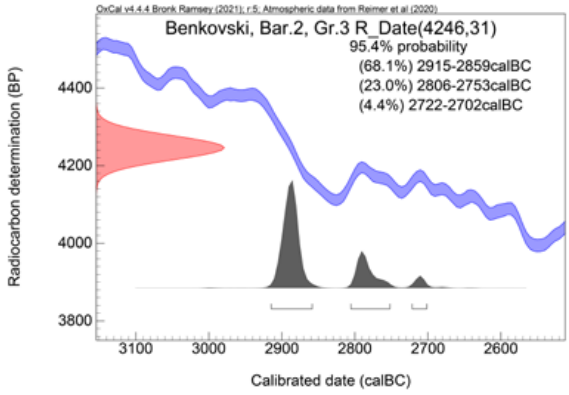
Фиг. 1. Бенковски, могила № 2, гроб № 1. Радиовъглеродно датиране

Diagram 1. Benkovski, barrow No 2, grave No 1. Radiocarbon date

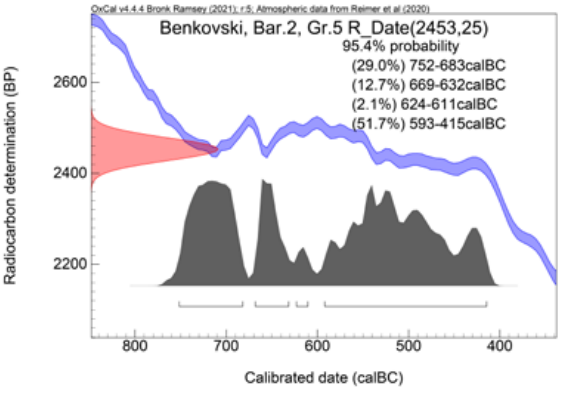
Фиг. 2. Бенковски, могила № 2, гроб № 2. Радиовъглеродно датиране

Diagram 2. Benkovski, barrow No 2, grave No 2. Radiocarbon date

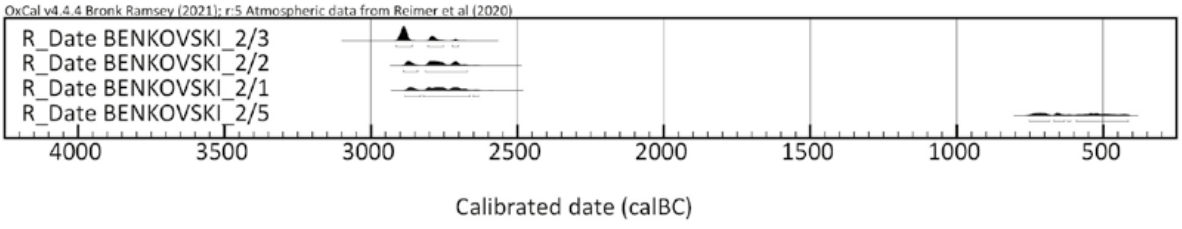
Фиг. 3. Бенковски. Могила № 2, гроб № 3. Радиовъглеродно датиране (на долния ред, без пренасяне)

Diagram 3. Benkovski, barrow No 2, grave No 3. Radiocarbon date

Фиг. 4. Бенковски, могила № 2, гроб № 5. Радиовъглеродно датиране

Diagram 4. Benkovski, barrow No 2, grave No 5. Radiocarbon date

Фиг. 5. Бенковски, могила № 2. Радиовъглеродни дати

Diagram 5. Benkovski, barrow No 2. Radiocarbon dates

паралели в XI – IX/VIII строителни хоризонти на селищна могила Езеро и позволява датировка на обекта в края на етапа Езеро А – самото начало на етапа Михалич на РБЕ в Тракия (Божкова, Узунов 2010). В близост до рова е проучен и колективен гроб с трупополагане, датиран с AMS дати в периода 3100 – 2900 calBC (Христова, Узунов 2012). Подробният анализ на материалите от рововата конструкция дава възможност за стесняване на хронологическата му граница в рамките на периода Езеро XI – IX хоризонти, което в общи линии кореспондира и с радиовъглеродните дати от гроба[3]. Предвид прецизираната датировка на обекта и наличието на „плоски“ гробове в близост до него свързването на могилните гробове от РБЕ при с. Бенковски с това селище е трудно защитимо на настоящия етап на изследване.

Погребални практики

И за двете надгробни могили трудно може да се защити тезата за първичен гроб/вторични гробове с/без донасипване на могилен насип в класическия смисъл на това понятие. При могила № 1 могилният насип вероятно е издигнат върху два гроба – №№ 1 и 2, при могила 2 – вероятно върху гробове №№ 1 – 4 и 6 – 8. Сигурни данни за вторичен гроб, вкопан в могилния насип, имаме за могила № 1, гроб № 3 и могила № 2, гроб № 9. Гробните ями са плитки, с правоъгълна или издължена овална форма. Липсва покритие както на отвора, така и на дъното на ямата.

Всички гробове са единични. Разполагаме с антропологични данни от 8 гробни комплекса. В тях са погребани индивиди от мъжки пол от всички възрастови групи и едно дете. В 10 от 11 случая позата на погребания е по гръб, със свити в коленете крака, длани в областта на таза или едната ръка свита в лакътя, с длан в същата област, а другата – изпъната покрай тялото. Ориентацията на трупа е по оста югозапад – североизток или северозапад – югоизток, с глава в западния сектор. В един случай – могила № 2, гроб № 7, в ямата са поставени само зъби и части от черепа и таза. Охра е документирана само в могила № 2, гроб № 2 – късчета в запълнителя на ямата. Гробен инвентар на практика липсва, като единствено в могила № 2, гроб № 9 в областта на долните крайници е открит керамичен фрагмент (фиг. 6).

Могила/ гроб	Поза	Ориентация	Пол и възраст
1/1	по гръб, със свити в коленете крака?	ЮЗ – СИ	-
1/2	по гръб, със свити в коленете крака	ЮЗ – СИ	male, *Maturus*, 40-50 г.
1/3	по гръб, със свити в коленете крака	ЮЗ – СИ	-
2/1	по гръб, със свити в коленете крака	СЗ – ЮИ	male (?), *Iuvenis*, ~16 г.
2/2	по гръб, със свити в коленете крака	ЮЗ – СИ	male, *A*, 50-55 г.
2/3	по гръб, със свити в коленете крака	ЮЗ – СИ	male (?), *Iuvenis*, ~16 г.
2/4	по гръб, със свити в коленете крака	СЗ – ЮИ	*Infans II*, 10-11 г.
2/6	по гръб, със свити в коленете крака	ЮЗ – СИ	male, *Adultus*, 40-45 г.
2/7	зъби, части от черепа и таза	ЮЗ – СИ	–
2/8	по гръб, със свити в коленете крака	СЗ – ЮИ	male, *Senilis*, 60+ г.
2/9	по гръб, със свити в коленете крака	СЗ – ЮИ	male (?), *Adultus*

Фиг. 6. Бенковски, могили №№ 1 и 2. Позиция на тялото и антропологични данни
Diagram 6. Benkovski, barrows Nos 1 and 2. Body position and anthropological information

[3] Виж статията на Ж. Узунов, Н. Тодорова, В. Петрова и Т. Христова в настоящия том.

Изотопни анализи

В рамките на проекта *Spatial Effects of Technological Innovations and Changing Ways of Life* на Research group A-II (Excellence Cluster "TOPOI") – Берлин, на анализ на стабилни изотопи на стронций (Sr) и кислород (O) бяха подложени проби от могила № 1, гробове №№ 2 и 3 и могила № 2, гробове №№ 1 – 4, 6, 7 и 9, или от общо 9 индивида (Gerling 2015)[4]. За съотношение $^{87}Sr/^{86}Sr$ са изследвани по 1 молар от всички посочени индивиди, като от тези от гроб № 2, могила 1 и гроб № 3, могила 2 са анализирани по 2 молара. При установено средно съотношение $^{87}Sr/^{86}Sr$ от 0,70832 ± 0,00044 (1б) за микрорегиона на Бенковски и средни стойности за $\delta^{18}O_w$ между -8.55 и -6.55 (±1%) за България, осем от деветте изследвани индивида показват $^{87}Sr/^{86}Sr$ стойности между 0,70805 – 0,70829 и $\delta^{18}O_w$, попадащи в рамките на очаквания интервал. Подобни данни позволяват индивидите в могила № 1, гробове №№ 2 и 3 и могила № 2, гробове №№ 1, 2, 4, 6, 7 и 9 да бъдат определени като местни. Единствено данните на индивида от могила 2, гроб 3 (най-ранният в могилата) излизат извън посочените по-горе рамки, като погребаният в тях е *„...clearly different than the others"*. Съотношението $^{87}Sr/^{86}Sr$ за този индивид е подобно на това, измерено при индивиди от могилни гробове от РБЕ при Овчарци, Радневско и Бояново, Елховско. За индивида от могила 1, гроб № 2 (най-ранният в могилата) е предположена възможна смяна на регионите на обитаване (но с различен климат) между ранното и късното детство (Gerling 2015, 93, 112 – 113, 167 – 169, 329, 350; fig. 426).

Могилните гробове при с. Бенковски и погребалните практики от РБЕ в Старозагорското поле

Проучените през 2008 – 2009 г. гробни комплекси при с. Бенковски са част от широко дискутираните напоследък могилни гробове от РБЕ в Горнотракийската низина (Iliev 2011; Leshtakov 2011; Александров 2016; Alexandrov 2020; Iliev, Bakărdžiev 2020). Към 2021 г. разполагаме с данни за 50 проучени надгробни могили от РБЕ от региона, от които 40 са разположени източно от линията р. Блатница – р. Сазлийка (Alexandrov 2020, 148 – 150). Докато през XX век единствените проучени надгробни могили от РБЕ, западно от тази линия, бяха двете могили при с. Долно Сахране, в последните 10 години бяха проучени още осем такива, както следва:

Най-близката до с. Бенковски проучена надгробна могила от РБЕ в Старозагорското поле е разположена на 30 км на югозапад, в землището на с. Тракия, общ. Опан (обр. 1. 2). Тя е с малки размери – диаметър 20/25 м и височина 0,70 – 0,80 м, като при проучването ѝ е разкрит един гробен комплекс, разположен в центъра на могилата. Гробната яма е овална, без покритие. В нея са погребани две деца от възрастова група *Infans I* (съответно на 3 и 5 години). Костите са силно разложени, но позата на погребаните най-вероятно е по гръб, със свити в коленете крака, с глави на северозапад. Червена охра е регистрирана на няколко места по и около костите (Иванов С. 2020). AMS дата от костен материал от по-голямото дете поставя гроба в интервала 2884 – 2633 calBC (95,4% вероятност).[5] В южна посока, на 47 км южно от с. Бенковски, до с. Черногорово, общ. Димитровград, е проучена още една надгробна могила с гробни структури от РБЕ (обр. 1, 2). Тя също е разположена в равнинна местност и е с малки размери – диаметър 30 м и височина 0,20 – 0,30 м. В центъра на могилния насип са проучени два гроба от РБЕ, съответно с №№ 3 и 5, разположени един над друг. Първичният гроб – № 5, е покрит с камъни и ограден с крепида от необработени камъни, разположени в кръг, с приблизителна ширина 0,80 м и диаметър 7,50

[4] Анализите бяха извършени в изпълнение на договор между НАИМ – БАН и Freie Universität Berlin, Institut für Prähistorische Archäologie.

[5] Авторите изказват благодарност на ръководителя на проучването д-р С. Иванов за любезно предоставената информация за резултатите от проучванията на надгробната могила.

м. И двете погребения са извършени с трупополагане: № 5 (*Infans I*) – в неясна поза поради разместване и изтляване на костите, а № 3 (мъж, *Adultus*) – по гръб, със свити в коленете крака (Божкова, Мутафчиева 2019). AMS датите поставят двата комплекса между 2874 – 2623 calBC за гроб № 3 и 2875 – 2623 calBC за гроб № 5 (при 95,4% вероятност)[6].

На около 70 км южно от с. Бенковски, в землището на с. Стамболово, Хасковско, е разположена и най-южната известна към момента надгробна могила от РБЕ (обр. 1/2). Могилата с диаметър 12 м е проучена през 2009 г. Към РБЕ се отнася частично разрушеният гроб № 4 – трупополагане в анатомичен ред на мъж (*Maturus*, 40 – 60 г.) и подрастващ индивид. Липсва гробен инвентар и червена охра, но в могилния насип са открити керамични фрагменти и част от каменна брадва, датирани в РБЕ. Разполагаме и с AMS дата от гроба, която попада в интервала 2635 – 2471 calBC (Нехризов, Цветкова 2010; Джебир и др. 2017, 44).

На около 45 км югозападно от Бенковски се намира и могила № 1 от некропола при с. Меричлери, община Димитровград (обр. 1/2), проучена през 2011 – 2012 г. Могилата е разположена върху ниско възвишение и е с диаметър 32 м и височина 2,5 м. Според предварителните данни от проучването най-ранен е гроб № 7 – трупоизгаряне извън рамките на могилата. Горелите кости заедно с останки от кладата са покрити с малка каменна могилка. В близост до гроба са открити глинен аскос и други керамични съдове. AMS дата от овъглено дърво датира гроба в последната трета на IV хил. пр. Хр. Стратиграфски следва гроб № 6 – трупополагане на възрастен индивид в положение полунадясно. Като инвентар са отбелязани глинен аскос и каменна топка. От гроба разполагаме и с AMS дата (Mathieson et al. 2018, Supplementary table 1, I2165), която при калибрирана 95% вероятност го поставя в интервала 3025 – 2895 calBC. Проучени са още 4 гроба от РБЕ. Гробните ями са правоъгълни, покрити с дървени греди, в някои случаи стените са облицовани с дърво, а върху пода са открити следи от органична постелка. Гробовете са единични, като в три случая погребаните (израснали индивиди) са поставени по гръб, със свити в коленете крака (№№ 1 – 3), докато детето е погребано в поза хокер надясно. При всички гробове от тази група е документирано наличието на червена охра върху костите. Хронологическата им позиция е определена от проучвателите, както следва: гроб №№ 3 и 4 – в началото/първа четвърт на III хил. пр. Хр., гроб № 1 – втора четвърт на III хил. пр. Хр., гроб № 2 – средата на III хил. пр. Хр. (Iliev 2018, Minkov 2021, Fig. 3). Северно от дискутираната могила и на около 50 км западно от Бенковски, в землището на с. Свобода, Чирпанско (обр. 1. 2), през 2003 г. е проучена надгробна могила с височина 1,10 м, разположена на ниско възвишение. Първичният гроб е без видима гробна яма. Мъртвият е поставен върху площадка, настлана с дребни камъни, с размери 32 х 30 м. Погребалният обред е трупополагане по гръб, със свити в коленете крака, ръце покрай тялото, с ориентация югозапад – североизток (черепът липсва). Няма данни за инвентар и червена охра (Калчев 2004).

В северна посока, в землището на с. Братя Даскалови, се намира Малката момина могила (обр. 1/2) с височина 1,50 м и диаметър 20 м, разположена върху ниско възвишение. Проучени са общо 8 гробни комплекса – шест единични и един колективен гроб с четири индивида, както и яма с човешки кости (две стъпала), която е и първичната структура за могилата. Повечето от погребаните са положени по гръб, със свити в коленете крака, ръце върху тялото, а детският индивид от гроб № 5 – в положение полунадясно. Преобладаващата ориентация е север – юг/юг – север, при два гроба – запад – изток. Червена охра е регистрирана в 4 гроба, предимно върху черепа и долните крайници или като бучки върху пода на ямата. Само в гроб № 2 е открит

[6] Авторите изказват благодарност на ръководителя на проучването проф. А. Божкова за любезно предоставената информация за резултатите от проучванията на надгробната могила.

инвентар – керамична паничка. В единичните гробове са погребани деца (възрастова група *Infans* I и II) и двама *Iuvenis* (14-15 г.), в колективния – двама мъже (*Adultus* и *Maturus*) и две деца (*Infans* I и бебе на около 4 месеца). Гробните структури са оградени с каменен кръг. Въз основа на погребалния обред, както и на един фрагмент от купа с тунелеста дръжка, открит в насипа, датировката на гробовете е прецизирана в етапа РБЕ 3 (Иванов Я. 2011).

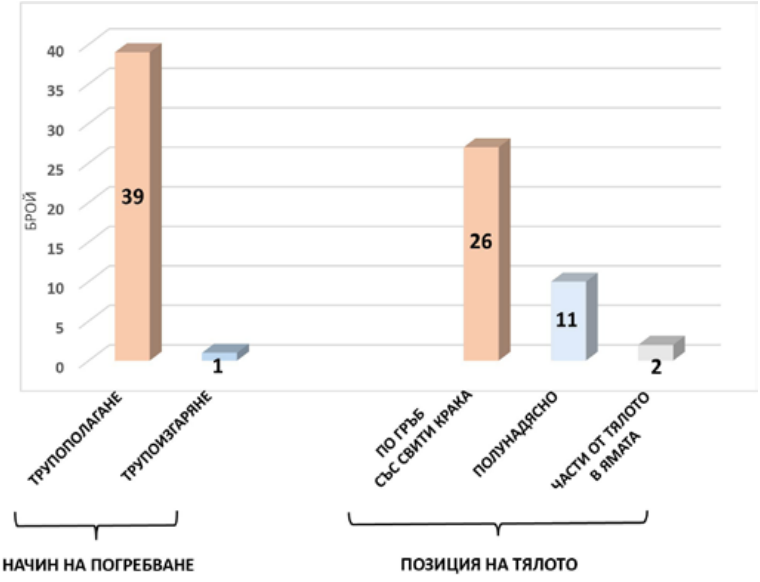
Последният могилен некропол, който ще бъде представен тук, е и първият проучен такъв – този до с. Долно Сахране, Казанлъшко (обр. 1. 2). При разкопките през 60-те години на XX век в две могили от некропола са открити гробни комплекси от РБЕ. В могила III – с височина около 5 м и диаметър 30 м, са проучени 6 гроба от бронзовата епоха, всички с трупополагане. При гробове с №№ 1, 2, 4, 5 и 6 мъртвите са поставени в положение полунадясно, дясната ръка покрай тялото, а лявата – върху корема. Липсват данни за употреба на червена охра. Гробен инвентар, състоящ се от керамични съдове, е открит в гробове №№ 1 и 6. В могила IV – с височина 1,4 м и диаметър 11 м, са проучени четири гроба от РБЕ. Съдейки по илюстрираните комплекси, при гробове с №№ 1 и 2 мъртвите най-вероятно са поставени в позиция полунадясно, със свити в коленете крака, едната ръка покрай тялото. Гробове с №№ 3 и 4 са разрушени от по-късна антропогенна дейност. Липсва инвентар и червена охра (Гетов 1965). Гробовете от с. Долно Сахране нееднократно са били предмет на дискусии и анализ. Докато Иван Панайотов отнася дискутираните комплекси към средния и късния етап на РБЕ (Панайотов 1989, 38 – 39), Красимир Лещаков предлага по-различна хронологическа позиция. Според него гроб III/1 (според керамичния инвентар) се датира в КБЕ, докато подробният анализ на чашата от гроб III/6 му позволява да я синхронизира с хоризонти XIII – X в селищна могила Юнаците (Лещаков 1994). Следва да отбележим, че радиовъглеродното датиране поставя тези хоризонти между 2800 – 2630 calBC (Бояджиев 2007). Аналогична хронологическа позиция за този комплекс предлага и Петър Минков, който търси паралели на дискутираната чаша в керамичния комплекс на култура Коцофени в Северозападна България, както и в селищата при с. Седларе, Родопите и Ситагри Va в Северна Гърция (Минков 2012).

Резюмирайки посоченото по-горе относно могилните гробове от РБЕ в Старозагорското поле и съседните му райони, можем да отбележим следното:

- Към настоящия момент разполагаме с данни за 40 гроба, проучени в общо 10 могили;
- Надгробните могили не формират големи некрополи, като броят им в един некропол засега е максимум две;
- Самите могили рядко надвишават 1 м височина, като в повечето случаи тя е около 0,50 м, а диаметърът им обикновено е около 20 м;
- Въпреки малките им размери, само в три могили – тези до селата Тракия, Свобода и Стамболово, е проучен по един гроб от РБЕ. В останалите могили този брой варира от 2 до 8;
- Доколкото може да се съди от публикуваните данни, могилите са еднонасипни, като в повечето случаи насипът е издигнат върху повече от един гроб. Със сигурни данни за вторични такива, вкопани във вече съществуващ могилен насип, разполагаме само от с. Бенковски – могила № 1, гроб № 3 и могила № 2, гроб № 9;
- Гробните съоръжения са плитки ями с правоъгълна или овална форма. С изключение на могилата при с. Черногорово липсва покритие на отвора на ямите и тяхното дъно;
- В повечето случаи в гробовете е погребан по един индивид, в един случай – с. Тракия, са погребани две деца, при с. Братя Даскалови, гроб № 7 – два въз-

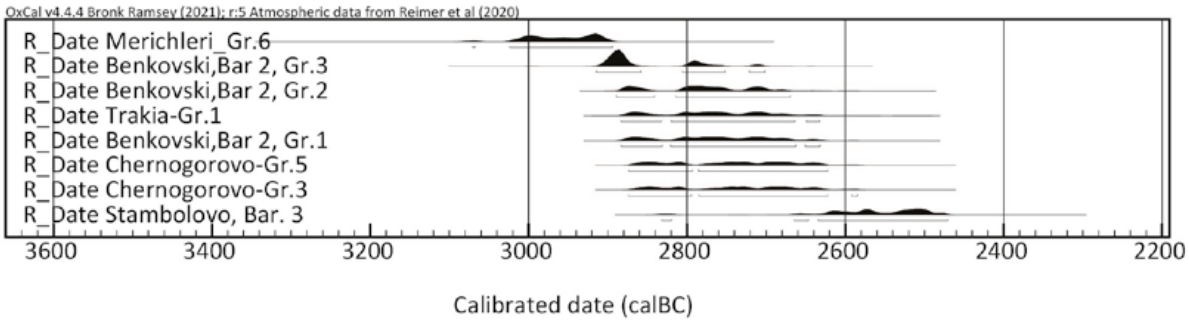
растни индивида и две деца, при с. Долно Сахране, могила III, гроб № 3 – два възрастни индивида;

- Според наличните антропологични данни погребаните индивиди са от мъжки пол или деца;
- Основен начин на погребване е трупополагането – 39 гроба, само един гроб е с трупоизгаряне;
- В 37 гроба мъртвите са положени в анатомичен ред, в два случая – с. Бенковски, могила № 2, гроб № 7 и яма № 1 от Малката момина могила, са погребани само части от тялото;
- При гробовете в анатомичен ред 26 индивида са поставени в положение по гръб, със свити в коленете крака, с ръце покрай тялото или с длани, поставени в областта на корема/таза; 11 – в положение полунадясно (фиг. 7);
- В седем от могилите ориентацията на погребаните е по оста запад – изток, с глава в западния сектор. В Малката момина могили при с. Братя Даскалови ориентацията варира: юг – север, север – юг, запад – изток. В с. Долно Сахране погребаните са с ориентация по оста изток – запад, с глава в източния сектор. Предвид предполагаемата по-късна датировка в рамките на РБЕ на гробните комплекси там, е възможно тази промяна в модела да има хронологическо значение;
- Използването на червена охра в погребалния ритуал е документирано както върху костите, така и във вид на бучки около тялото и в запълнителя на ямата;
- Гробният инвентар е оскъден. Изцяло липсват метални предмети – висулки за коса или оръдия, а глинени съдове са открити в 5 гроба;
- Радиовъглеродните дати определят хронологическата позиция на повечето дискутирани тук гробове в рамките на периода 2900 – 2450 calBC. Изключение от този хронологически модел е могилата при с. Меричлери, в която гробът с трупоизгаряне и гроб № 6 са датирани преди 2900 calBC (обр. 8). Имайки предвид купата от гроб № 1 от могила III при с. Долно Сахране (Гетов 1965, обр. 11/б), считаме за възможна датировка на комплекса в етапа РБЕ 3, но този въпрос е предмет на допълнителна дискусия.

Фиг. 7. Старозагорско-Хасковски регион. Могилни гробове от РБЕ: начин на погребване и позиция на тялото

Diagram. 7. Stara Zagora-Haskovo region. EBA barrow graves: disposal of the deceased and body position

Фиг. 8. Старозагорско-Хасковски регион. Могилни гробове от РБЕ: радиовъглеродно дати
Fig. 8. Stara Zagora-Haskovo region. EBA barrow graves: radiocarbon dates

Наличните данни от Старозагорското поле показват практикуването на трупополагане в плоски некрополи за периода преди 2900 г. пр. Хр. При Берекетската селищна могила са проучени общо 78 гроба, от които 4 са датирани в късния халколит. Липсва информация за два от останалите 74 гроба, но всички те са отнесени към РБЕ. Въпреки че единствената публикувана AMS дата от некропола – от гроб 44 (в изпънато положение, без инвентар), попада в интервала 2199 – 1928 calBC (Modi et al. 2019, Table 1), като цяло хронологическата позиция на некропола в етапа РБЕ 1 изглежда достатъчно убедителна. Гробовете са единични, двойни, тройни или с 4 погребани индивида в положение хокер или полуналяво (Kalčev 2002, 22). Аналогична датировка има и вече дискутираният гроб при с. Събрано.

В по-общ аспект през етапа „Езеро“ на РБЕ в Югоизточна България (3100 – 2900 г. пр. Хр.) ясно се очертават два региона, разделени от линията на реките Блатница и Сазлийка, с предимно открити укрепени селища и могилни некрополи на изток; с предимно селищни могили с интрамурални погребения и плоски некрополи – на запад; с идентичност на керамичния репертоар за двата региона и присъствие на метални украшения за коса само в източния (Alexandrov 2020). Изключение от този модел са по-ранните структури от могилата при с. Меричлери – гроб с трупоизгаряне, датиран в последната трета на IV хил. пр. Хр. и такъв с трупополагане в положение полунадясно, датиран в интервала 3025 – 2895 г. пр. Хр. Останалите могилни гробове от етапите „Михалич“ и „Св. Кирилово“ в Старозагорското поле изглежда показват промяна в погребалните практики около 2900 г. пр. Хр. – от плоски към могилни некрополи, с няколко гроба под един нисък могилен насип и почти пълна липса на гробен инвентар. Естеството на тази промяна е трудно обяснимо на настоящия етап на изследване и е задача на бъдещите проучвания.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Александров, Караилиев 2010: С. Александров, П. Караилиев. Спасителни археологически проучвания на обект № 11, по АМ „Тракия“, ЛОТ 2, с. Бенковски, община Стара Загора. – Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 113.

Александров 2016: С. Александров. Могилни гробове от ранната бронзова епоха в Тракия (55 години по-късно). – Археология, LVI/1 – 2, 2015, 33 – 48.

Божкова, Мутафчиева 2019: А. Божкова, Я. Мутафчиева. Спасително археологическо проучване на надгробна могила в землището на с. Черногорово, общ. Димитровград (обект № 76 по трасето на междусистемна газова връзка Гърция – България). – Археологически открития и разкопки през 2018 г. София, 2019, 110 – 114.

Божкова, Узунов 2010: А. Божкова, Ж. Узунов. Спасителни археологически проучвания на обект 12, лот 2 на АМ Тракия, км 231+950 до км 232+150, в землището на с.

Събрано, община Нова Загора. – Археологически открития и разкопки през 2009 г. София 2010, 164 – 166.

Бояджиев 2007: Я. Бояджиев. Телль Юнаците – абсолютная хронология горизонтов эпохи ранней бронзы. – В: Телль Юнаците. Эпоха бронзы. Том II, часть первая. Москва, 2007.

Гетов 1965: Л. Гетов. Могилни погребения при с. Долно Сахране, Старозагорско. – Известия на Археологическия институт, 28, 1965, 202 – 229.

Джебир и др. 2017: Джебир Г., М. Петрова, П. Христов, Г. Радославов, В. Русева, Г. Нехризов, И. Угринова. Генетичен анализ на антропологичен материал от могилен некропол при Стамболово, Хасковско. – В: В. Николов (ред.). Тракийската древност: генетични и технологични изследвания, история и нематериално наследство. Сборник в чест на 75-годишнината на Петър Манджуков. София, 2017, 33 – 51.

Иванов 2020: С. Иванов. Спасително археологическо проучване на надгробна могила от ранната бронзова епоха в м. Гората край с. Тракия, община Опан, област Стара Загора. – Археологически открития и разкопки през 2018 г., книга II. София, 2020, 1065 – 1067.

Иванов 2011: Я. Иванов. Погребално-ритуален комплекс от раннобронзовата епоха в Малката момина могила, община Братя Даскалови, Старозагорска област. – В: М. Тонкова (ред.). Трако-римски династичен център в района на Чирпанските възвишения. София, 2011, 28 – 35.

Калчев 2004: К. Калчев. Спасителни археологически проучвания на надгробна могила в м. Узунджа кайрак при с. Свобода, община Чирпан, км 187+250 по трасето на АМ „Тракия“. – Археологически открития и разкопки през 2003 г. София, 2004, 157 – 158.

Лещаков 1994: К. Лещаков. Хронология и културна принадлежност на ранните гробове от могилния некропол при с. Долно Сахране, Казанлъшко. – Годишник на Софийския университет. Исторически факултет. Специалност „Археология“, 1, 1994, 51 – 58.

Минков 2012: П. Минков. Произход на чашата от Долно Сахране. – В: Изкуство & идеология. София, 2012, 687 – 695.

Нехризов, Цветкова 2010: Г. Нехризов, Ю. Цветкова. Спасителни археологически разкопки на могилен некропол при с. Стамболово, община Хасково. – Археологически открития и разкопки през 2009 г. София 2010, 221 – 224.

Панайотов 1989: И. Панайотов. Ямната култура в българските земи. София, 1989.

Христова, Узунов 2012: Т. Христова, Ж. Узунов. Колективен гроб с трупополагане от ранната бронзова епоха при Събрано, Новозагорско. – Археология, LIII, 2012, 1, 62 – 67.

Alexandrov 2020: S. Alexamdrov. Bronze Age Barrow Graves in Upper Thrace. Old and New Questions. – In: Svend Hansen (Hrsg.). Repräsentationen der Macht. Beiträge des Festkolloquiums zu Ehren des 65. Geburtstags von Blagoje Govedarica. Deutsches Archäologisches Institut. Eurasien-abteilung, Berlin. Kolloquien zur vorund Frühgeschichte, 25, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, 2020, 147 – 170.

Gerling 2015: C. Gerling. Prehistoric Mobility and Diet in the West Eurasian Steppes 3500 to 300 BC (Topoi. Berlin Studies of the Ancient World, 25). Berlin, Boston, De Gruyter, 2015.

Iliev 2011: I. Iliev. The Pit Grave culture in the lower Tundzha valley. – Studia Praehistorica, 14, 2011, 381 – 398.

Iliev, Bakărdžiev 2020: I. Iliev, S. Bakărdžiev. Kurgane der Frühen bis Späten Bronzezeit im Bezirk Jambol, Südostbulgarien. – The Yamnaya Impact on Prehistoric Europe, 1. Archaeolingua Foundation, Budapest, 2020.

Iliev 2018: S. Iliev**.** Tumulus from the Early Bronze Age near the Town of Merichleri, Southeast Bulgaria. – In: S. Alexandrov, Y. Dimitrova, H. Popov, B. Horejs, K. Chukalev (eds.). Gold and Bronze. Metals, Technologies and Interregional Contacts in the Eastern Balkans during the Bronze Age. Sofia, 2018, 318 – 322.

Kalčev 2002: P. Kalčev. Das frühbronzezeitliche Gräberfeld von Stara Zagora “Bereketska mogila” (Bulgarien). – Saarbrücker Studien und Materialien zur Altertumskunde, 8, Bonn, 2002.

Leshtakov 2011: K. Leshtakov. Bronze Age mortuary practices in Thrace. A prelude to studying the long-term tradition. – In: E. Borgna, S. Müller Celka (eds.). Ancestral Landscapes. Burial Mounds in the Copper and Bronze Ages (Central and Eastern Europe – Balkans – Adriatic – Aegean, 4th – 2nd millennium BC) (Travaux de la Maison de l'Orient, 58). Lyon, 2011, 567 – 578.

Mathieson et al. 2018: Mathieson, I., Alpaslan-Roodenberg, S., Posth, C. et al. The genomic history of southeastern Europe. – Nature 555, 2018, 197 – 203.

Minkov 2021: P. Minkov. Askoi from the Early Bronze Age in the Burial Contexts from the Present-Day Bulgarian Lands (Observations on Relative Chronology, Characteristics and Volume Data). – Proceedings of the National Museum of History, vol. XXXIII, 2021, 92 – 120.

Modi et al. 2019: Al. Modi, D. Nesheva, S. Sarno, S. Vai, S. Karachanak-Yankova, D. Luiselli, E. Pilli, M. Lari, Ch. Vergata, Y. Yordanov, D. Dimitrova, P. Kalcev, R. Staneva, O. Antonova, S. Hadjidekova, A. Galabov, D. Toncheva, D. Caramelli. Ancient human mitochondrial genomes from Bronze Age Bulgaria: new insights into the genetic history of Thracians. – Scientific Reports (2019) 9:5412. https://doi.org/10.1038/s41598-019-41945-0

Semmoto, Kamuro 2015: M. Semmoto, H. Kamuro. New AMS 14C Dates in Dyadovo of 2010-2012 Seasons - Notes on the Early Bronze Age and Late Chalcolithic Age in the Upper Thracian Plain. – In: H. Kamuro (ed.). A Study of the Archaeological and Environmental Background of the Initial Period of the Bronze Age in Bulgaria. A report of the Dyadovo Excavations 2010 – 2012. Tokyo, 2015, 59 – 68.

Archaeological excavations of an Early Bronze Age barrow necropolis near the village of Benkovski, Stara Zagora region (Trakia Motorway, LOT 2, Site No 11)

Stefan Alexandrov, Plamen Karailiev

SUMMARY

The barrow necropolis is located in the eastern part of Stara Zagora Plain, approximately one km to the south of the village of Benkovski (fig. 1). In 2009 – 2010, during the rescue excavations related to the construction of the Trakia Motorway, LOT 2, two barrows from the cemetery were excavated (figs. 2, 3).

Barrow No 1 (0.40 m height; 20 m diameter) yielded four grave features (figs. 4, 5). Primary is grave No 2 – inhumation in supine position with flexed legs (fig. 7). Grave No 1 – inhumation in the same position (fig. 6. 1 – 3) is, probably, slightly later. The barrow fill was piled over those two graves. Next, stratigraphically is grave no. 3 – inhumation in supine position with flexed legs; dug into the barrow fill and the ancient humus level (fig. 8). The latest grave is grave No 4 – destroyed extended inhumation. Remains of bronze objects were recovered at the skull area (fig. 6. 4 – 6).

Barrow No 2 (0.20 m height; 20 m diameter) contained nine grave features and five pits (figs. 9 – 11). The earliest grave is No 3 – inhumation in supine position with flexed legs (fig. 14). Its grave–pit was found in the centre of the barrow, dug into the ancient humus level and the virgin soil. Graves Nos 1, 2, 4, 6 and 8 – single graves with inhumations in supine position with flexed legs (figs. 12, 13, 15. 1 – 3, 16, 17. 4 – 6) and No 7 – parts of the body buried (fig. 17. 1 – 3) were dug into the ancient humus level and the virgin soil but are stratigraphically later than grave No 3. Probably, the barrow mound was constructed over those seven graves. Grave No 9 – inhumation in supine position with flexed legs

(fig. 18) was dug into the barrow fill and the ancient humus and is the latest in this grave group. It is the only feature with grave inventory - a pottery sherd decorated with cord impression found at the legs area (fig 18. 2). The stratigraphic position of the five pits – dug into the ancient humus level and the virgin soil suggests their synchronism with the earliest group of graves. Grave No 5 was dug into the barrow fill only and is chronologically the latest one in the barrow.

The mortuary practices documented in Benkovski – presented by barrow fills, the inhumation in supine position with flexed legs, the corded decorated sherd from grave 2/9 place, generally, most of the graves investigated in the Early Bronze Age. Better chronological position of the graves are provided by the four AMS dates from barrow No 2. Grave No 3 is the earliest, with an AMS date between 2915 – 2706 calBC (diagram 1). Chronologically, next are graves No 2, dated between 2889 – 2678 calBC (diagram 2) and grave No 1, dated between 2882 – 2640 calBC (diagram 3)[1]. All three dates fall within the 2900 – 2650 BC period (Fig. 5). Similar date could be assumed for the other early graves in the barrow No 2 – Nos 4, 6 – 9 and, probably, the five pits. Considering the close distance between the two barrows excavated, we are inclined to date graves Nos 1 – 3 from barrow No 1 to the same period. In the nearest Bronze Age settlement investigated in the region – Tell Dyadovo, approximately 10 km to the east of the barrows, this chronological range corresponds to the Mihalich phase of the Early Bronze Age in Thrace.

Grave No 5 from barrow No 2 presents quite a different chronological position. Its calibrated AMS date falls into the 753 – 414 calBC period (diagrams 4 and 5), which places it in the second phase of the Early Iron Age or, the beginning of the Late Iron Age in Thrace. The exact chronological position of the grave No 4, barrow No 1 is not quite clear at the present stage of the study.

In the frame of the *Spatial Effects of Technological Innovations and Changing Ways of Life* Project of the Research group A-II (Excellence Cluster "TOPOI"), stable isotopes of Strontium (Sr) and Oxygen (O) from the individuals from barrow No 1, graves Nos 2 and 3 and barrow No 2, graves Nos 1 – 4, 6, 7 and 9 were analyzed. Eight of the nine individuals tested presented $^{87}Sr/^{86}Sr$ and $\delta^{18}O_w$ values that fit the expected signature for the region and thus, suggesting that they could be described as "*locals*". The values for the individual from barrow No 2, grave No 3 (the earliest in the barrow) are *„...clearly different than the others"*. The $^{87}Sr/^{86}Sr$ range for this individual is similar to the ones established for the individuals from the EBA barrow graves near Ovchartsi, Radnevo region and Boyanovo, Elhovo region. For the individual from barrow No 1, grave No 2 (the earliest in the barrow) a possible change of regions (with different climate characteristics) between early and late childhood was suggested (Gerling 2015).

The grave features near Benkovski are part of a bigger lot of EBA barrow graves in Thrace. Currently, we have data for 50 EBA investigated barrows from Thrace. Forty of them were located to the east of the line formed by Blatnitsa and Sazliyka Rivers. The mortuary practices presented in the 10 barrows located to the west of this line are discussed here. These are the barrows near the villages of Trakia, Chernogorovo, Merichleri, Stambolovo, Svoboda, Bratya Daskalovi and, the two barrows near Dolno Sahrane (fig. 1. 2). Although the total number of the graves investigated in those barrows is only 40, we think it is possible to outline some general characteristics of the barrow graves in this region:

- Small barrows, generally less than 0.50 m in height and with a single fill over the graves; they form small barrow necropolises with two/three barrows maximum;
- Despite their small size, only two barrows – Trakia and Svoboda, provided one EBA grave only. The rest of the barrows had 2 - 8 EBA graves.
- The grave features were simple pits with no cover of the opening or the floor;

[1] All dates are presented in the 95.4% confidence range.

- The main method of disposal was articulated inhumation in supine/semi-supine position with flexed legs, head to the west;
- Buried were male individuals of all age-groups, as well as children;
- Grave inventory is, generally, very poor. The lack of metal hair-rings and of red ochre is to be noticed as well;
- Chronologically, the graves in discussion are later than 2900 calBC.

The only exception of the described pattern is the Merichleri barrow – with one cremation grave, and one inhumation graves that are earlier than 2900 calBC and graves that could be related to "*Yamna"* populations. However, in our opinion the analyses of that particular barrow should follow the publication of the main results of the archaeological excavations there. The transition from flat cemeteries/graves (Tell Bereketska, Sabrano) to barrow graves should also be a subject of another discussion.

Спасителни археологически проучвания на надгробна могила в землището на с. Зимница, област Ямбол (АМ „Тракия“, ЛОТ 4, обект № 14А – разкопки 2009 г.)

Стефан Александров[1], Елена Василева[2], Илия Илиев[3]

[1] Национален археологически институт с музей – Българска академия на науките, ул. „Съборна“ № 2, София 1000, България; stefanalexandrov@abv.bg
[2] Национален археологически институт с музей – Българска академия на науките, ул. „Съборна“ № 2, София 1000, България; helengnom@gmail.com
[3] Регионален исторически музей – Ямбол; ул. „Бяло море“ № 2, Ямбол 8600, България; ilia.krastev.iliev@gmail.com

Ключови думи: *Горнотракийска низина, погребални практики, могилни гробове, ранна бронзова епоха, Ямна култура, Средновековие, X – XII в.*

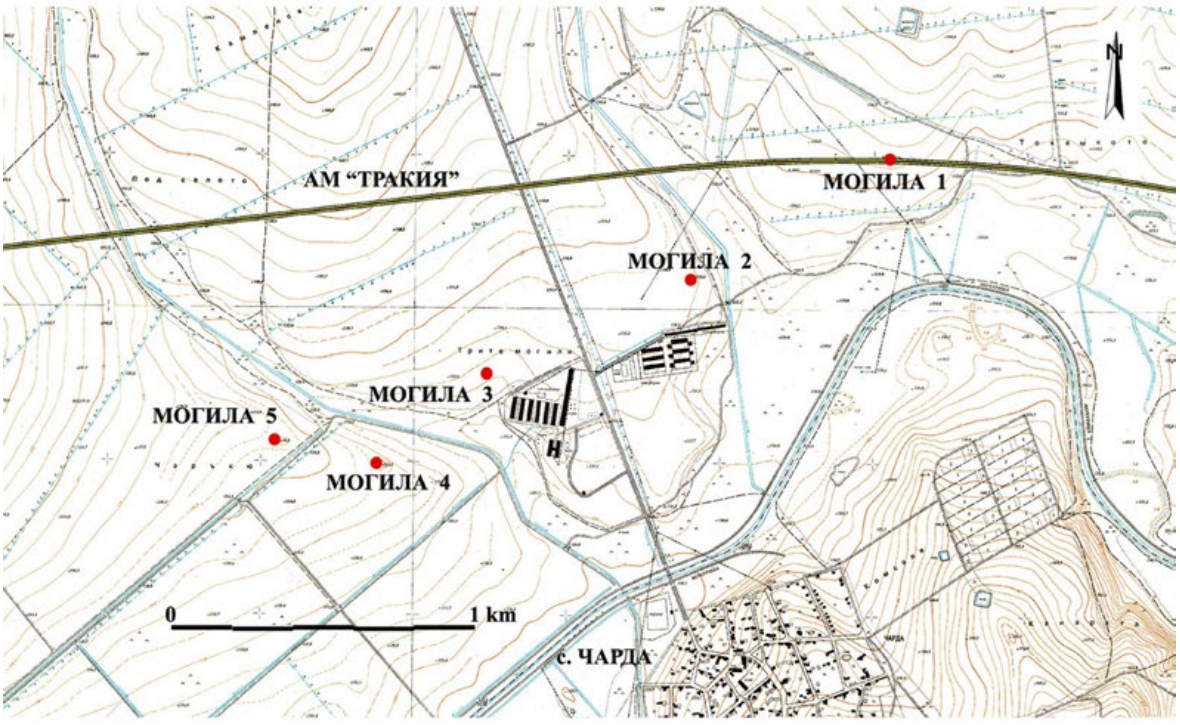
Key words: *Upper Thrace, mortuary practices, barrow graves, Early Bronze Age, Yamna phenomenon, Medieval period, 10th – 12th century AD*

Надгробната могила е част от група могили, състояща се най-малко от пет такива, намиращи се между селата Зимница и Чарда, област Ямбол. Те са разположени на незаливна тераса на р. Мочурица, в района на Стралджанското блато и днес попадат в обработваеми ниви (обр. 1, 2). Могила № 1, най-източната от групата, е разположена от км 294+470 до км 294+500 по трасето на АМ „Тракия“, ЛОТ 4 (обр. 2. 1), чието построяване щеше да я унищожи. По спомени на местни жители в миналото тя е била висока около 2 м. През 60-те години на XX в. част от могилния насип е била отнета с тежки машини с цел заравняване на терена, като през 2009 г. височината ѝ спрямо околния терен не надвишаваше 0,80 м. През 80-те години на същия век през могилата, в посока север – юг, е прокаран напоителен канал, а в центъра ѝ е построен преливник, с което целостта на могилния насип е допълнително нарушена (обр. 3).

Спасителни археологически разкопки на обекта (обозначен първоначално като № 14) се проведоха през 2008 и 2009 г. През 2008 г. при сондажни разкопки в този участък на магистралата са открити три гроба с трупополагане (Петрунова 2009), което наложи и цялостното му проучване вече под наименованието „обект № 14А“. През 2009 г. бяха проучени изцяло могилният насип и околомогилното пространство, попадащо в границите на сервитута на магистралата (Александров, Илиев 2010), като в рамките на проучената площ бяха регистрирани и проучени 2 ями и 22 гробни комплекса, от които 4 се датират в ранната бронзова епоха и 18 – в Средновековието, както следва:

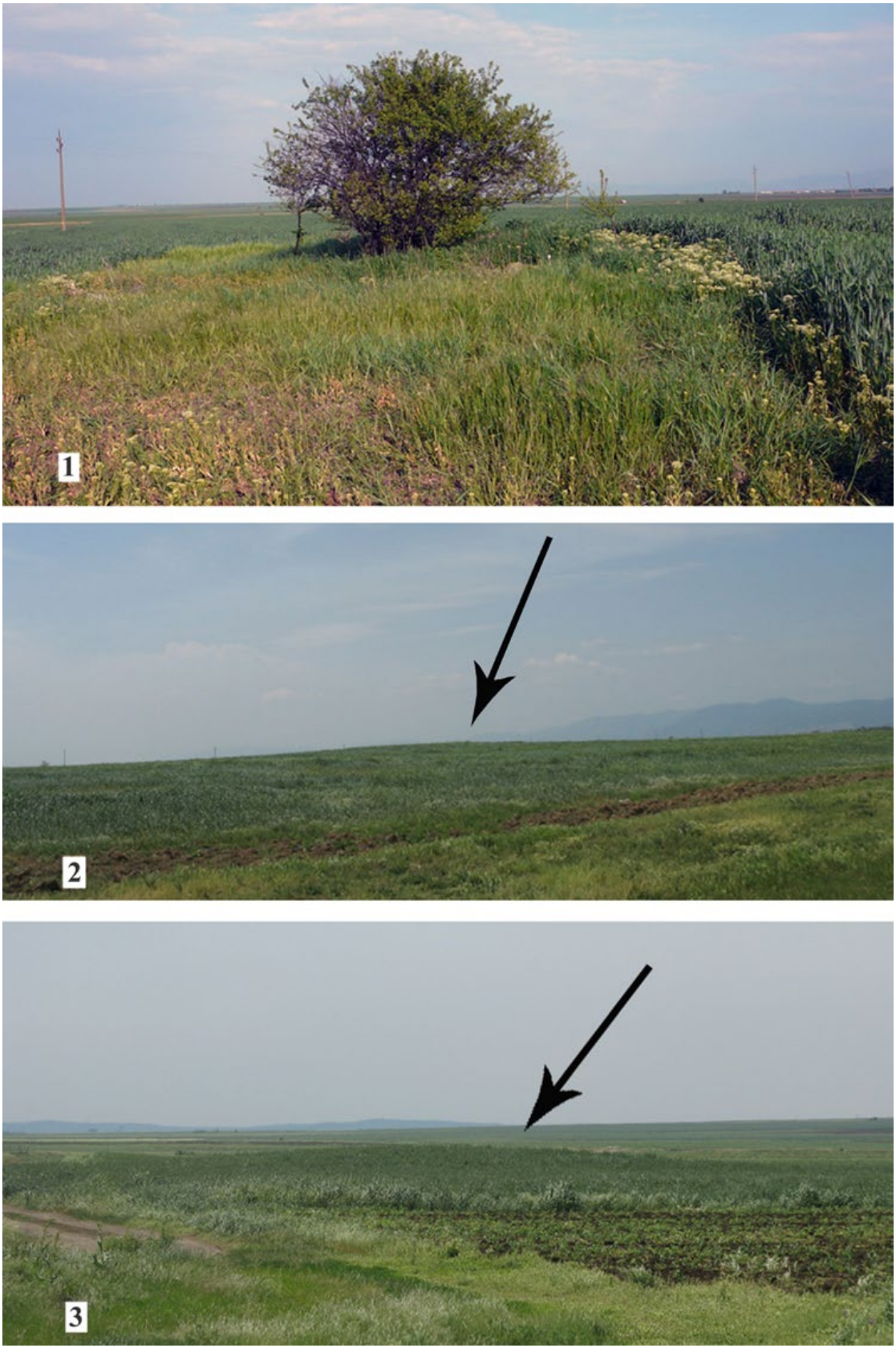
1

2

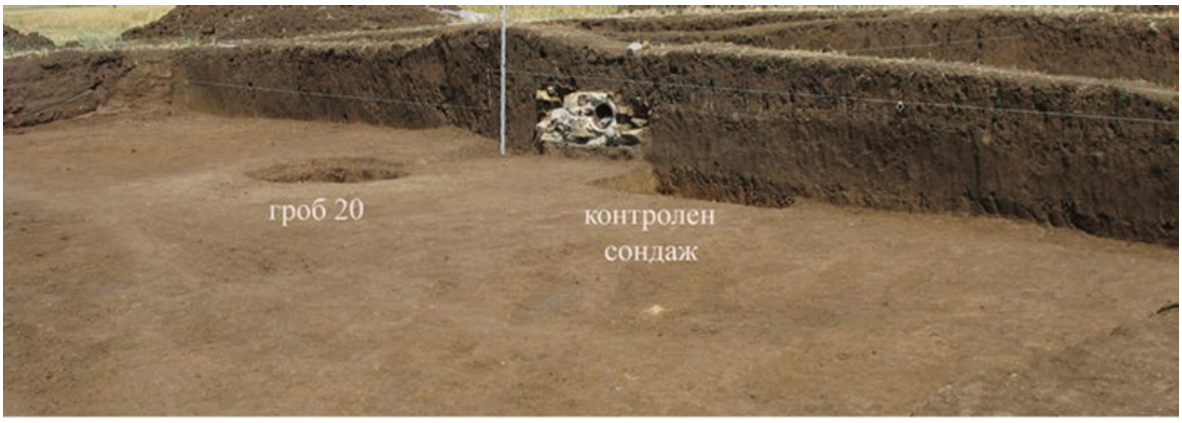
Обр. 1. 1. Местоположение на обект 14А по трасето на АМ „Тракия“, ЛОТ 4; 2. Могилен некропол от ранната бронзова епоха между Зимница и Чарда

Fig. 1. 1. Site 14A, Trakia Motorway, LOT 4; 2. Early Bronze Age barrow necropolis between Zimnitsa and Charda

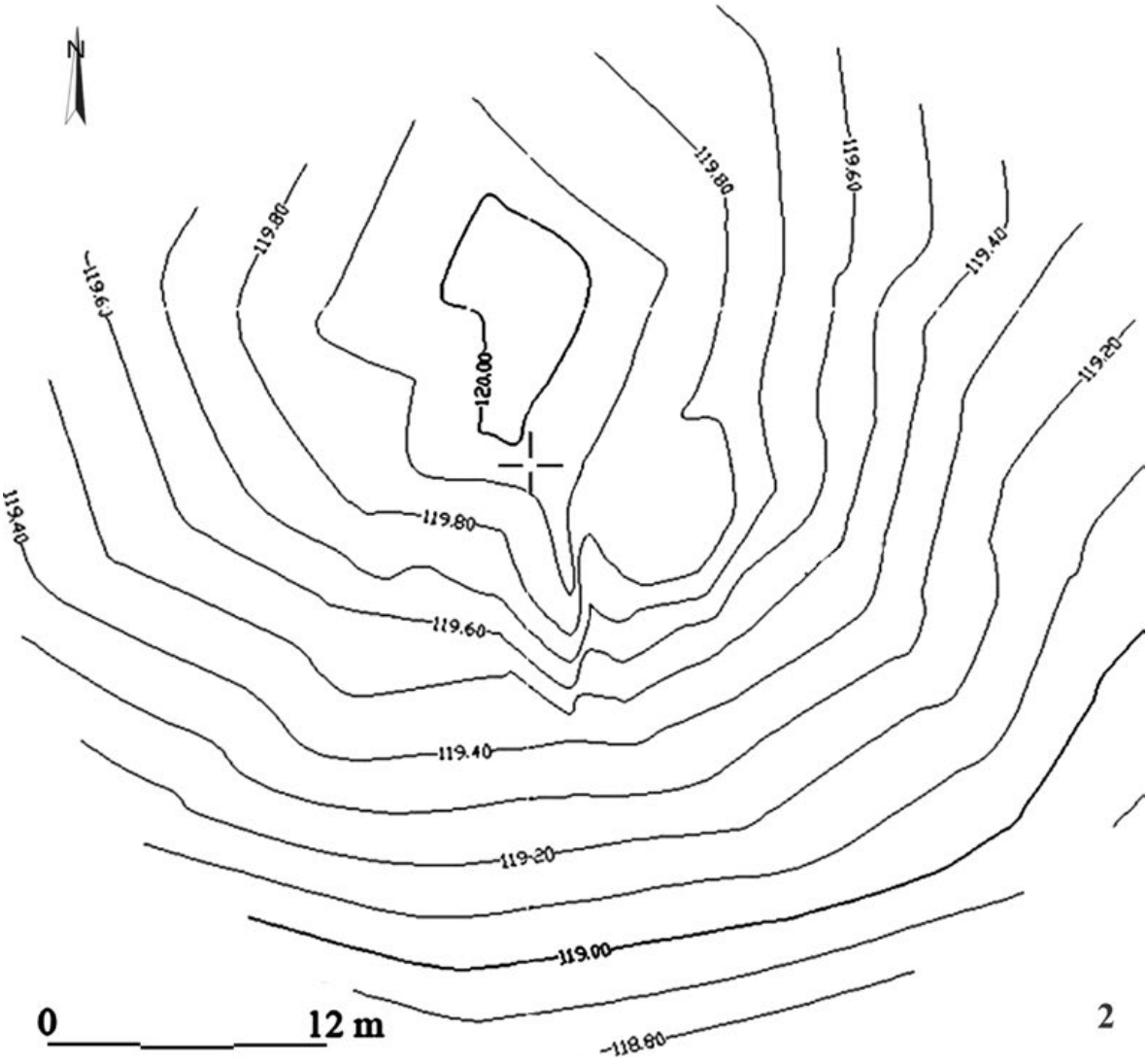

Обр. 2. Могилен некропол от ранната бронзова епоха между Зимница и Чарда. 1. Могила № 1; 2. Могила № 2; 3. Могила № 3

Fig. 2. Early Bronze Age barrow necropolis between Zimnitsa and Charda. 1. Barrow No 1; 2. Barrow No 2; 3. Barrow No 3

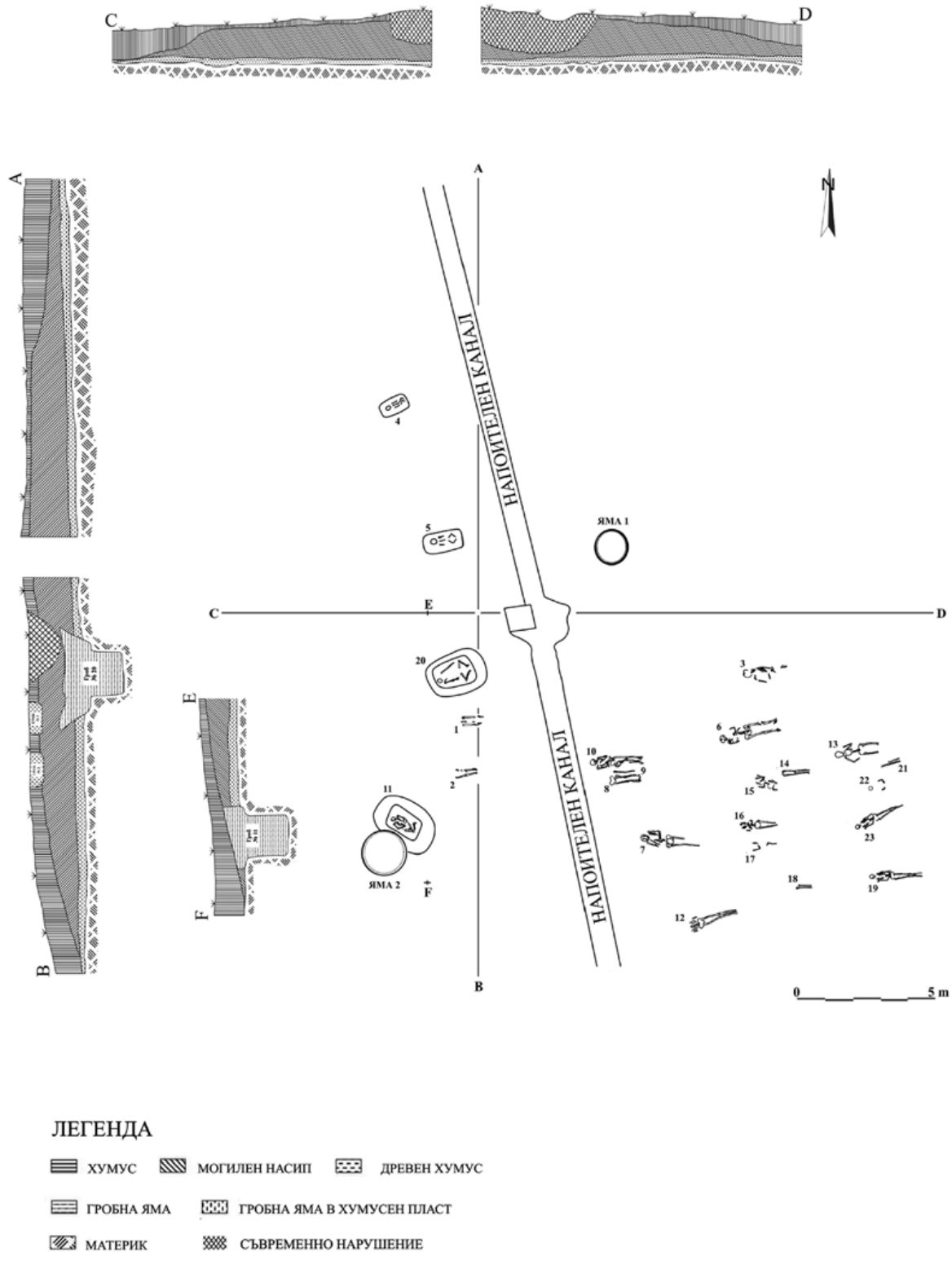

1

2

Обр. 3. Зимница. Могила 1. 1. Западен сектор; 2. Тахиметрична снимка на могилата
Fig. 3. Zimnitsa. Barrow 1. 1. Western sector; 2. Topographic plan of the barrow

Обр. 4. Зимница. Могила 1. Разположение на структурите и профили
Fig. 4. Zimnitsa. Barrow 1. Features and cross-sections

Гроб № 1

Състояние: разрушен

Стратиграфско определяне: вкопан в могилния насип

Ситуиране: 3,50 м южно и 0,0 м източно от центъра

Ориентация: запад – изток

Поза: запазени са само двете бедрени кости, разположени успоредно една на друга

Инвентар: липсва

Датировка: X – XII в.(?)

Гроб № 2

Състояние: разрушен

Стратиграфско определяне: вкопан в могилния насип

Ситуиране: 5,00 м южно и 0,0 м източно от центъра

Ориентация: запад – изток

Поза: запазени са само бедрените кости и подбедриците, разположени успоредно една на друга

Инвентар: липсва

Датировка: X – XII в.(?)

Гроб № 3

Състояние: разрушен

Стратиграфско определяне: вкопан в могилния насип

Ситуиране: 2,00 м южно и 10,50 м източно от центъра

Ориентация: запад – изток

Поза: запазени са черепът, наклонен наляво, лявата ръка – свита в лакътя и положена в зоната на таза, дясната ръка – свита в лакътя под прав ъгъл, и лявата бедрена кост

Инвентар: 1. част от стъклена гривна; тъмнозелен цвят на стъклото; открита върху лявата лакътна кост (обр. 8. 10); 2. огърлица от над 800 стъклени мъниста, които са с 3 размера и 3 различни цвята: по-малките са черни или светлосини, а големите са бели; открити пред и около черепа (обр. 8. 15)

Датировка: X – XII в.

Гроб № 4 (обр. 8. 1)

Състояние: запазен

Стратиграфско определяне: вторичен, без донасипване, вкопан в могилния насип и материка

Ситуиране: в северозападната четвърт на могилата, на 7,50 м от центъра

Гробно съоръжение: гробната яма е правоъгълна в план, със заоблени ъгли и размери 1,25 х 0,60 м; вкопана е на дълб. 0,10 м в материка; ориентирана е в посока северозапад – югоизток

Покритие: липсва

Брой и състояние на скелетите: 1, лошо запазен

Антропологични данни: Infans

Поза: скелетът е в анатомичен порядък; погребаният индивид е поставен по гръб, със свити в коленете крака; лявата ръка е свита в лакътя към главата, позицията на дясната не може да се установи; долните крайници са паднали ромбовидно

Ориентация: югозапад – североизток, глава на югозапад

Оцветяване: около краката, в зоната на гръдния кош и около главата има обилно посипана червена охра; особено голямо е количеството в средата на северната част

на ямата; пръстта около главата и краката е с черен цвят (това вероятно са следи от опалване или изтляла постилка)

Инвентар: спираловидна висулка, изработена от сребърна тел, извита в оборот и половина, открита южно от черепа (обр. 8. 1)

Датировка: ранна бронзова епоха

Гроб № 5 (обр. 5. 2)

Състояние: запазен

Стратиграфско определяне: първичен, вкопан в античния хумус и материка

Ситуиране: в северозападната четвърт на могилата, на 2,00 м северно от центъра

Гробно съоръжение: гробната яма е правоъгълна в план, със заоблени ъгли и размери 1,25 х 0,60 м, вкопана на дълб. 0,15 м в материка и ориентирана в посока северозапад – югоизток

Покритие: липсва

Брой и състояние на скелетите: 1, лошо запазен; костите са силно изтлели

Антропологични данни: Infans

Поза: скелетът е в анатомичен порядък; погребаният индивид е поставен по гръб, със свити в коленете крака, паднали надясно; ръцете са покрай тялото

Ориентация: югозапад – североизток, с глава на югозапад

Оцветяване: около и върху краката, върху черепа и лявата ръка е посипана червена охра; особено голямо е количеството върху и около краката; пръстта около тялото е с черен цвят (това вероятно са следи от опалване или изтляла органична постилка); скелетът е обграден от 4 горели греди, разположени в правоъгълник около костите

Инвентар: спираловидна висулка, изработена от сребърна тел, извита в два оборота; открита в лявата част на гръдния кош (обр. 8. 2)

Датировка: ранна бронзова епоха

Гроб № 6 (обр. 6. 1)

Състояние: нарушен

Стратиграфско определяне: вкопан в могилния насип

Ситуиране: 2,40 м южно и 10,00 м източно от центъра

Ориентация: запад – изток

Поза: изпънат по гръб, в анатомичен порядък; черепът е леко наклонен надясно; липсва челюстта; дясната ръка е свита в лакътя към рамото, а лявата е свита в лакътя към гърдите; краката са разположени успоредно един на друг

Инвентар: липсва

Датировка: X – XII в.

Гроб № 7 (обр. 6. 2)

Състояние: нарушен

Стратиграфско определяне: вкопан в могилния насип

Ситуиране: 8,00 м южно и 7,00 м източно от центъра

Ориентация: запад – изток

Поза: изпънат по гръб, в анатомичен порядък; черепът е наклонен надясно; липсва челюстта; дясната ръка е свита в лакътя към рамото, а лявата ръка е свита в лакътя към корема; краката са разположени успоредно един на друг; липсва лявата подбедрица

Инвентар: обица, изработена от извита в кръг сребърна тел, краищата се застъпват; открита под лявата част на черепа (обр. 8. 14)

Датировка: X – XII в.

Гробове №№ 8 – 10
Стратиграфско определяне: вкопани в могилния насип
Ситуиране: 7,00 м южно и 5,0 м източно от центъра

Гроб № 8 (обр. 6. 3)
Състояние: разрушен
Ориентация: запад – изток
Поза: запазени са само дясната лакътна кост – върху корема, лявата лакътна кост – изпъната, част от гръдния кош, бедрените и подбедрените кости, разположени успоредно една на друга
Инвентар: липсва
Датировка: X – XII в.

Гроб № 9 (обр. 6. 3)
Състояние: разрушен
Ориентация: запад – изток
Поза: запазени са бедрените и подбедрените кости, разположени успоредно една на друга
Инвентар: липсва
Датировка: XII в.

Гроб № 10 (обр. 6. 3)
Състояние: нарушен
Ориентация: запад – изток
Поза: изпънат, в анатомичен порядък; черепът е леко наклонен надясно; липсва челюстта; дясната ръка е свита в лакътя към коляното, а лявата ръка е свита в лакътя към рамото; краката са разположени успоредно един на друг; върху бедрените кости е положен втори череп
Инвентар: обица, изработена от извита в кръг бронзова тел, краищата се допират; открита под лявата част на черепа (обр. 8. 6)
Датировка: X – XII в.
Стратиграфски наблюдения върху гробове №№ 8 – 10: гроб № 9 стратиграфски покрива № 8; възможно е черепът, открит върху бедрените кости на скелет № 10, да принадлежи на индивида от гроб № 8; вероятно гроб № 9 е най-късен от трите

Гроб № 11 (обр. 5. 3)
Състояние: запазен
Стратиграфско определяне: вторичен, вкопан в могилния насип, античния хумус и материка
Ситуиране: югозападен сектор на могилата, на 8,0 м южно и 1,0 м западно от центъра
Гробно съоръжение: гробна яма с отстъп; ориентация: северозапад – югоизток; горната яма е овална в план, с размери 2,60 х 1,45 м; отстъпът е с дълбочина 0,60 м; в центъра на горната яма е вкопана втората, която е правоъгълна в план, със заоблени ъгли и размери 1,68 х 1,06 м; горният край на южната дълга стена е обрушен; дълбочината на долната яма е 1,08 м
Покритие: липсва
Брой и състояние на скелетите: 1, лошо запазен
Антропологични данни: израснал, вероятно мъж

Поза: скелетът е в анатомичен порядък. погребаният е положен по дългата ос на ямата по гръб, със свити в коленете крака, като черепът е на 0,40 м от късата западна стена. Черепът е в нормално положение, гледайки напред. Ръцете са свити в лакътя, положени върху таза. Краката са свити в коленете, впоследствие паднали, като коленете са опрели в късата източна стена

Ориентация: северозапад – югоизток, глава на северозапад

Оцветяване: костите и пръстта около тях са оцветени в тъмночервен до черен цвят

Инвентар: бучка охра от лявата страна на черепа

Датировка: ранна бронзова епоха

Стратиграфски наблюдения: горната яма е вкопана в могилния насип, достигайки нивото на материка; долната яма е вкопана в материка; яма № 2 нарушава и двете ями и стратиграфски е по-късна от тях

Гроб № 12

Състояние: разрушен

Стратиграфско определяне: вкопан в могилния насип

Ситуиране: 11,00 м южно и 9,00 м източно от центъра

Ориентация: запад – изток

Поза: липсват черепът и горната част на торса; ръцете са покрай тялото, липсват дясната лакътна и лявата раменна кост; долните крайници са прибрани и са успоредни един на друг

Инвентар: липсва

Датировка: X – XII в.

Гроб № 13

Състояние: нарушен

Стратиграфско определяне: вкопан в могилния насип

Ситуиране: 5,00 м южно и 13,50 м източно от центъра

Ориентация: запад – изток

Поза: изпънат по гръб; горната част на черепа е разрушена, дясната ръка е свита в лакътя към таза, липсва китката, а лявата ръка е свита в лакътя към главата, липсва китката; от долните крайници са запазени само двете бедрени кости, разположени успоредно една на друга

Инвентар: липсва

Датировка: X – XII в.

Гроб № 14 (обр. 7. 1)

Състояние: нарушен

Стратиграфско определяне: вкопан в могилния насип

Ситуиране: 6,00 м южно и 12,00 м източно от центъра

Ориентация: запад – изток

Поза: запазени са само двете подбедрени кости, разположени успоредно една на друга

Инвентар: липсва

Датировка: X – XII в.(?)

Гроб № 15

Състояние: нарушен

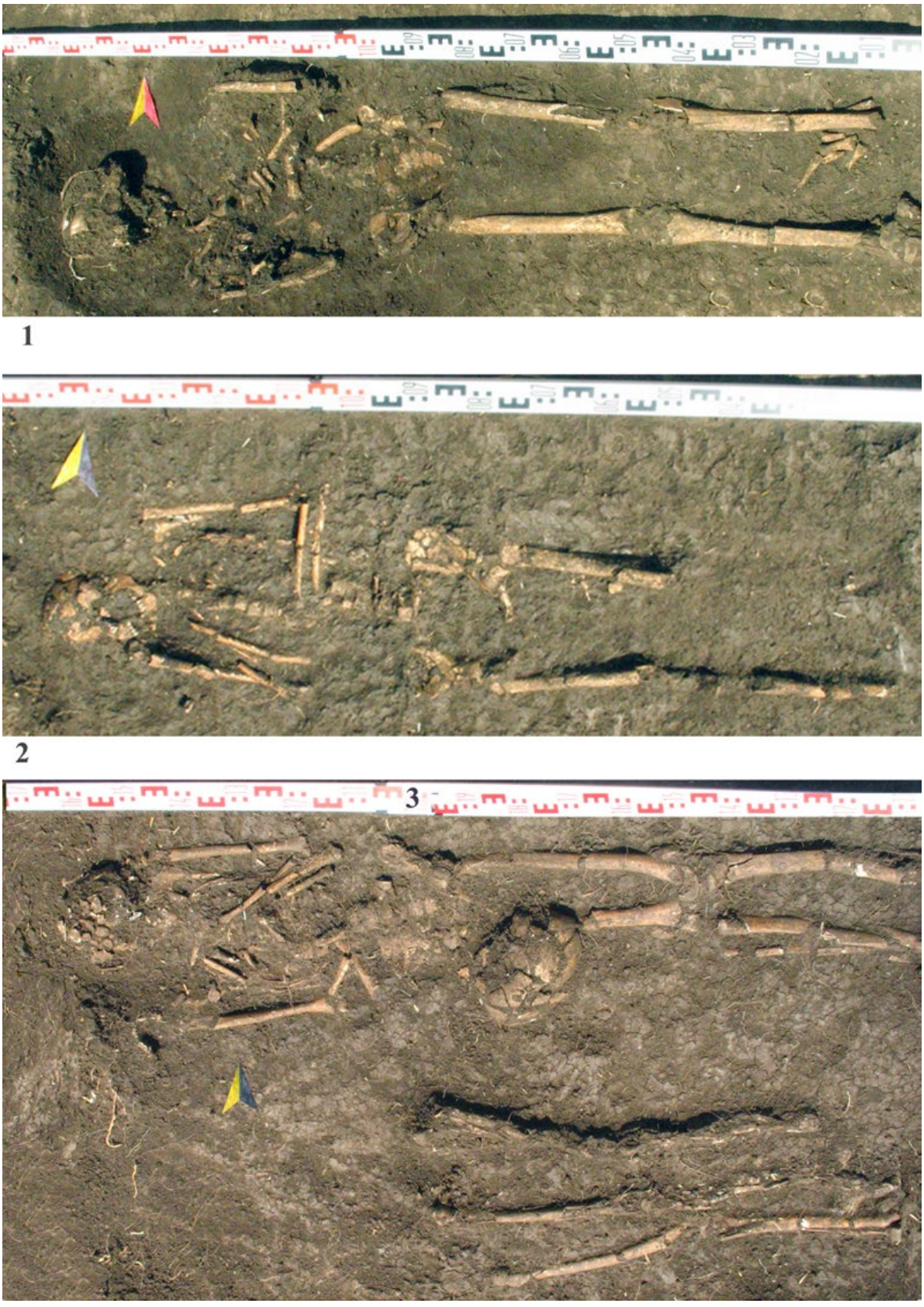
Стратиграфско определяне: вкопан в могилния насип

Ситуиране: 6,00 м южно и 10,70 м източно от центъра

Обр. 5. Зимница. Могила 1. 1. Гроб № 4; 2. Гроб № 5; 3. Гроб № 11; 4. Гроб № 20; 5. Яма № 2; 6. Яма № 5

Fig. 5. Zimnitsa. Barrow 1. 1. Grave № 4; 2. Grave No 5; 3. Grave No 11; 4. Grave No 20; 5. Pit No 2; 6. Pit No 55

Обр. 6. Зимница. Могила 1. 1. Гроб № 7; 2. Гроб № 8; 3. Гробове №№ 8 – 10
Fig. 6. Zimnitsa. Barrow 1. Grave No 7; 2. Grave No 8; 3. Graves Nos 8 – 10

Ориентация: запад – изток

Поза: изпънат по гръб; липсват черепът, раменната кост на дясната ръка, която е свита в лакътя и положена върху корема; лявата ръка е свита в лакътя и положена върху гърдите; краката са изпънати, успоредни един на друг; липсват долните части на бедрените кости и подбедриците

Инвентар: 1. обица, изработена от извита в овал сребърна тел, краищата се допират; открита под лявата част на черепа (обр. 8. 9); 2. нит, бронз, открит до лявото рамо (обр. 8. 5); 3. част от стъклена гривна; черен цвят на стъклото; украса от сива и червена лента върху външната част на гривната; открита до лявото рамо (обр. 8. 11)

Датировка: X – XII в.

Гроб № 16 (обр. 7. 2)

Състояние: нарушен

Стратиграфско определяне: вкопан в могилния насип

Ситуиране: 7,50 м южно и 10,0 м източно от центъра

Ориентация: запад – изток

Поза: вероятно изпънат по гръб; липсват черепът, както и раменните кости на двете ръце, които са свити в лактите и положени върху корема; долните крайници са разположени успоредно един на друг, липсва долната част на лявата подбедрица

Инвентар: липсва

Датировка: X – XII в.

Гроб № 17

Състояние: разрушен

Стратиграфско определяне: вкопан в могилния насип

Ситуиране: 8,50 м южно и 10,50 м източно от центъра

Ориентация: запад – изток

Поза: вероятно изпънат по гръб; липсват черепът, лакътните кости, десният крак и лявата подбедрица

Инвентар: обица, изработена от извита в кръг бронзова тел, краищата се допират; открита вляво от черепа (обр. 8. 13)

Датировка: X – XII в.

Гроб № 18

Състояние: разрушен

Стратиграфско определяне: вкопан в могилния насип

Ситуиране: 10,50 м южно и 12,00 м източно от центъра

Ориентация: запад – изток

Поза: вероятно изпънат по гръб; запазени са само част от черепа и долните крайници, разположени успоредно един на друг

Инвентар: обица, изработена от извита в кръг бронзова тел, краищата са отворени; открита вляво от черепа (обр. 8. 12)

Датировка: X – XII в.

Гроб № 19 (обр. 7. 3)

Състояние: нарушен

Стратиграфско определяне: вкопан в могилния насип

Ситуиране: 6,00 м южно и 10,70 м източно от центъра

Ориентация: запад – изток

Поза: изпънат по гръб, черепът е в нормално положение, липсват раменните кости на двете ръце, които са свити в лактите и положени върху таза, долните край-

ници са изпънати, успоредни един на друг

Инвентар: обица, изработена от извита в сърцевидна форма сребърна тел, краищата се допират; открита вляво от черепа (обр. 8. 8)

Датировка: X – XII в.

Гроб № 20 (обр. 5. 3)

Състояние: запазен

Стратиграфско определяне: вторичен, вкопан в могилния насип, античния хумус и материка

Ситуиране: в югозападния сектор на могилата, на 1,60 м южно от центъра

Гробно съоръжение: гробна яма с отстъп; горната яма е овална в план, с размери 2,30 х 1,60 м; отстъпът е с дълбочина 0,60 м; в центъра на горната яма е вкопана втората, която е трапецовидна в план, със заоблени ъгли, размери 1,60 х 1,05 м и дълбочина 0,72 м

Ориентация: запад – изток

Покритие: липсва

Брой и състояние на скелетите: 1, лошо запазен

Антропологични данни: израснал, вероятно мъж

Поза: скелетът е в анатомичен порядък; погребаният е положен по дългата ос на ямата по гръб, със свити в коленете крака, като черепът отстои на 0,12 м от късата западна стена; черепът е в нормално положение, гледайки напред; ръцете са изпънати, китката на лявата ръка е свита към таза; краката са били свити в коленете, впоследствие паднали в положение ромб

Ориентация: югозапад – североизток, глава на югозапад

Оцветяване: костите и пръстта около тях са оцветени в тъмночервен до черен цвят

Инвентар: в запълнителя на ямата са открити 4 керамични фрагмента от съдове, работени на ръка (обр. 8. 4)

Датировка: ранна бронзова епоха.

Стратиграфски наблюдения: горната яма е вкопана в могилния насип, достигайки нивото на материка; долната яма е вкопана в материка

Гроб № 21

Състояние: нарушен

Стратиграфско определяне: вкопан в могилния насип

Ситуиране: 5,50 м южно и 11,00 м източно от центъра

Ориентация: запад – изток

Поза: скелетът е разрушен, запазени са само дясната бедрена и двете подбедрени кости, разположени успоредно една на друга

Инвентар: липсва

Датировка: X – XII в.(?)

Гроб № 22

Състояние: нарушен

Стратиграфско определяне: вкопан в могилния насип

Ситуиране: 6,50 м южно и 14,50 м източно от центъра

Ориентация: запад – изток

Поза: скелетът е разрушен, запазени са само черепът и лакътните кости; ръцете са били свити в лактите

Инвентар: липсва

Датировка: X – XII в.

1

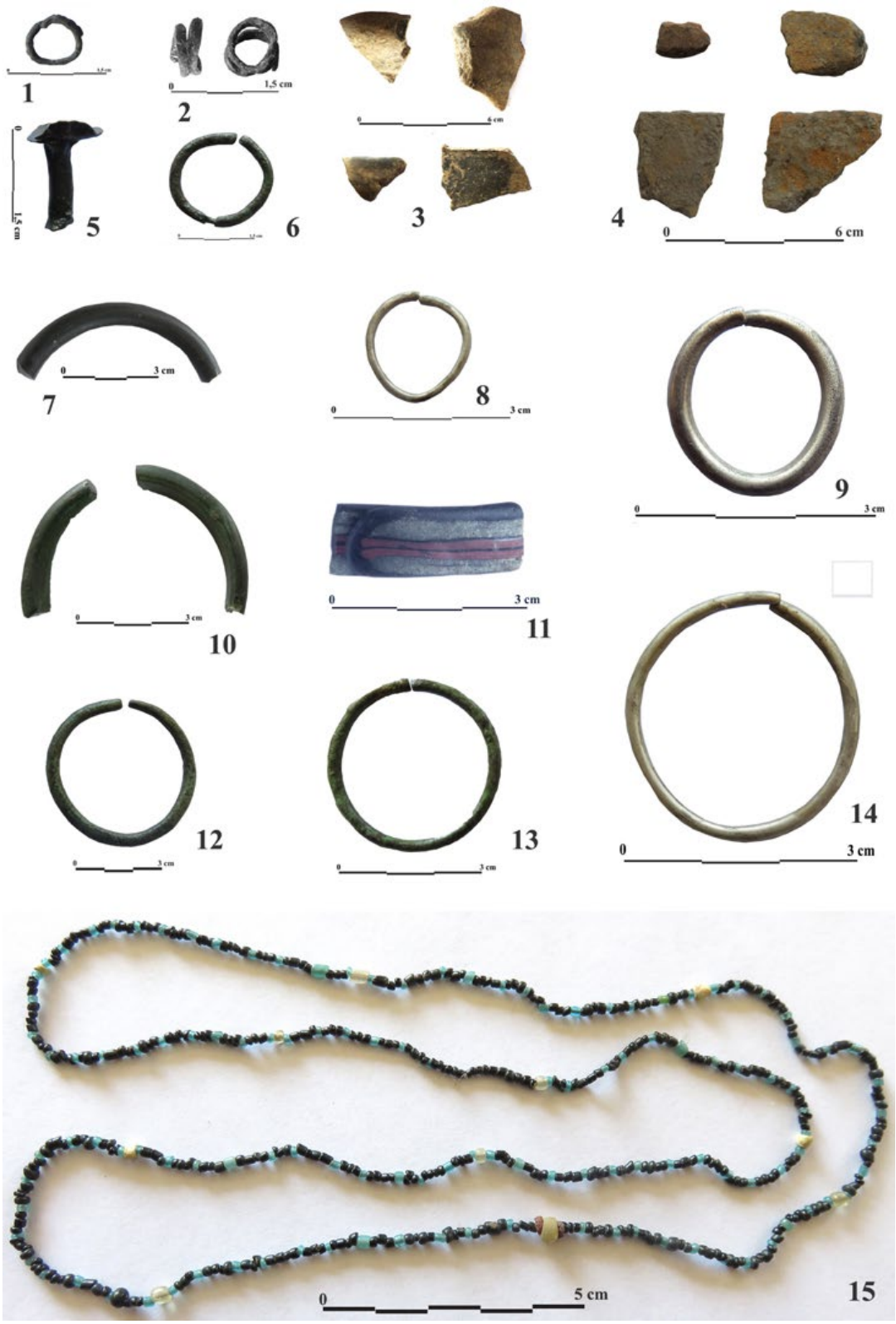

2

3

Обр. 7. Зимница. Могила 1. 1. Гроб № 14; 2. Гроб № 16; 3. Гроб № 19
Fig. 7. Zimnitsa. Barrow 1. 1. Grave No 14; 2. Grave No 16; 3. Grave No 19

Обр. 8. Зимница. Могила 1. Гробен инвентар 1. Гроб № 4; 2. Гроб № 5; 3. Фрагменти от запълнителя на яма 1; 4. Фрагменти от запълнителя на гроб № 20; 5, 9, 11. Гроб № 15; 6. Гроб № 10; 7. От насипа; 8. Гроб № 19; 10, 15. Гроб № 3; 12. Гроб № 18; 13. Гроб № 17; 14. Гроб № 7

Fig. 8. Zimnitsa. Barrow 1. Grave goods. 1. Grave № 4; 2. Grave No 5; 3. Pit 1 fill; 4. Grave No 20 pit; 5, 9, 11. Grave No 15; 6. Grave No 10; 7. From the barrow fill; 8. Grave No 19; 10, 15. Grave No 3; 1. Grave No 18; 13. Grave No 17; 14. Grave No 7

Яма № 1 (обр. 5. 5). Ямата е вкопана в насипа и материка. Тя е кръгла в план, с диаметър 1,00 м и дълбочина 0,70 м. Запълнена е със сиво-кафява пръст. В запълнителя на ямата бяха открити 4 керамични фрагмента от съдове, работени на ръка (обр. 8. 3). Свързването им с ямата не е сигурно.

Яма № 2 (обр. 5. 6). Ямата е вкопана в насипа и материка. Тя е кръгла в план, с диаметър 1,50 м и е вкопана на 0,10 м в материка. Запълнена е със сиво-кафява пръст. На дъното на ямата беше открит керамичен фрагмент от съд, изработен на грънчарско колело.

Анализ на проучените структури

Ранна бронзова епоха

Стратиграфски данни

Първият насип е издигнат върху гроб № 5, който е първичен за могилата. Синхронен с него или малко по-късен, но без донасипване, е гроб № 4. Гроб № 20 вероятно е с донасипване, за което говори приблизителната му позиция в центъра на могилата и нивото на вкопаване на горната яма, но заравняването ѝ с тежки машини не позволява стратиграфско потвърждаване на това предположение. Гроб № 11 е вкопан в периферията на могилния насип и вероятно е хронологически най-късен от гробовете от тази епоха.

Погребални практики

Четирите ранни гроба представят следните общи характеристики:

1. Гробните ями на първичните гробове (№№ 4 и 5) са вкопани от нивото на античния терен. Те са правоъгълни в план, със заоблени ъгли;
2. Гробните ями на двата вторични гроба (№№ 11 и 20) са вкопани във вече съществуващия могилен насип. Те са с отстъп (с височина 0,60 м), като горната им част е овална, а долната – правоъгълна;
3. Дъната на всички ями са разположени под нивото на материковия пласт;
4. Отворите на ямите не са покрити; върху дъната са открити следи от органична материя, които могат да се интерпретират като постилка;
5. Гробовете са единични – на два израснали индивида, вероятно от мъжки пол, и две деца;
6. Скелетите на всички погребани са открити в анатомичен порядък, по гръб, със свити в коленете крака, впоследствие паднали в различни посоки; ръцете са покрай тялото или свити в лактите (при гроб № 4);
7. Ориентацията на погребаните е с глава в западния сектор;
8. Във всички гробове е открита червена охра, която е посипана върху тялото и по дъното на ямата;
9. В детските гробове в областта на черепа/гръдния кош са открити по една сребърна висулка за коса, изработени от тел, извита в оборот и половина или два оборота.

Хронологическо определяне

При липсата на радиовъглеродно датиране хронологическата позиция на четирите гроба би могла да се определи въз основа на погребалните практики и гробния инвентар. Така описани, погребалните практики са типични за ранната бронзова епоха в източната част на Горнотракийската низина като цяло (Панайотов 1989, Alexandrov 2020) и за долината на Средна Тунджа в частност (Iliev, Bakărdžiev 2020). Насоки за по-точна датировка в рамките на епохата биха могли да дадат ня-

колко проучени могили в района на Средна Тунджа – тези до с. Бояново, с. Могила и с. Маломирово. В с. Маломирово гробовете с аналогични характеристики се отнасят към втория етап от натрупването на могилата, който хронологически попада в периода след 3100 г. пр. Хр. (Александров и др. 2022a). В с. Могила тези гробове се отнасят към първия етап на натрупване и хронологически попадат в същия период (Александров и др. 2022b). Разполагаме и с радиовъглеродна дата от гроб № 14 от Лозянската могила до с. Бояново (гроб на два възрастни индивида, положени един до друг, по гръб, със свити в коленете крака и в поза хокер). Калибрираната дата от костен материал (OxA22951: 4186 ± 27 BP) попада в интервала 2889 – 2668 calBC[1]. Дискутираният гроб се отнася към последния етап от използването на могилния насип през ранната бронзова епоха (Agre 2015, 162; figs. 31 – 33). С три дати от гробове с такива характеристики разполагаме и от района на Раднево: с. Овчарци – Могилата в лозята (*Александров, Христова 2009;* Alexandrov 2020, table 2) с калибрирана дата 3076 – 2894 calBC, с. Трояново – Кангалова могила, гроб 4 (*Александров, Киров* 2016, обр. 1) с калибрирана дата 3086 – 2915 calBC и с. Трояново – Черньова могила, гроб 6 (Alexandrov 2018) с калибрирана дата 2811 – 2493 calBC. Представените по-горе дати оформят и хронологическия отрязък на могилните гробове с трупополагане по гръб, със свити в коленете крака, в който би следвало да се поставят четирите гроба от Зимница, а именно 3100 – 2500 calBC. Имайки предвид стратиграфските наблюдения, считаме за възможно гробове №№ 4 и 5 да попадат в периода 3100 – 2900 calBC, а тези с №№ 11 и 20 – в периода 2900 – 2500 calBC. Откритите в гробове №№ 4 и 5 сребърни висулки не противоречат на така предложената датировка (Александров 2009; Субботин 2008, Popescu 2014; Vasileva 2021).

Културно определяне

В последните години културното определяне на могилните гробове от ранната бронзова епоха в Югоизточна България е предмет на оживена дискусия. В търсенето на отговор на въпроса в историографията се оформиха и два противоположни подхода. Първият свързва всички могилни гробове с Ямната култура (Николова 2000), докато вторият отрича нейната значимост, като свързва могилните гробове в Тракия с общи, надрегионални религиозни вярвания през ранната бронзова епоха, които намират своето отражение и в общността на погребалните практики (Leshtakov 2011).

Към настоящия момент разполагаме с данни за повече от 250 могилни гроба от ранната бронзова епоха в Югоизточна България, проучени в над 50 надгробни могили (Alexandrov 2020, Pl. 1; Table 1)[2]. Анализът на отделните елементи на погребалните практики позволява обособяването на три отделни района в рамките на Североизточна Тракия, които условно бяха наречени „Източен-1“ – долината на Средна Тунджа и крайбрежието, „Източен-2“ – разположен на запад от него до линията, формирана от реките Блатница и Сазлийка и „Западен“ – Старозагорското поле. Над 80% от проучените гробни комплекси са разположени в хълмисто-равнинния регион източно от реките Блатница и Сазлийка. Тук могилни гробове като тези при селата Бели бряг, Медникарово, Овчарци и др. се появяват в периода 3300 – 3100 calBC[3]. Мъртвите са погребвани по гръб, със свити в коленете крака или в положение полуналяво или полунадясно, с различни позиции на ръцете. В могилни гробове са погребвани индивиди от двата пола и всички възрасти, като следва да

[1] Всички дати са калибрирани с програмата OxCal v4.4.4 и са представени в диапазона от 95,4% вероятност.

[2] В броя на могилите и гробовете са включени и тези, проучени след 2018 г.

[3] За гроба от Гонова могила е предложена и по-ранна датировка (Alexandrov 2020, 157).

отбележим отсъствието на покритие на ямата, както и на червена охра (Alexandrov 2020, 157).

Около и след 3100 calBC в района на Средна Тунджа се появяват могилни гробове (първични или вторични) на мъже или деца, положени по гръб, със свити в коленете крака, с ръце покрай тялото. Ориентацията на тялото при първичните гробове е с глава в западния сектор. Гробните ями са правоъгълни, отворът им е покрит с дървени греди/кори, а дъното в някои случаи е застлано с органична постилка. Отличителна характеристика на тези гробове е използването на червена охра в погребалните практики – посипвана както върху тялото, така и по дъното на ямата. Друга характерна черта е присъствието в гробния инвентар на спираловидни висулки, изработени от медна, златна или сребърна тел, извита в един и половина до три оборота, аналогични на откритите такива в гробове №№ 4 и 5. Подобен набор от признаци, характеризиращи погребалните практики, е дефиниран като *Yamnaya package* (Harrison, Heyd 2007; Heyd 2011). За територите на юг от р. Дунав този погребален обред е определен като характерен за „Долнодунавския вариант на Ямната култура“ (Панайотов 1989).

В същото време в районите източно от реките Блатница и Сазлийка се срещат и могилни гробове, които се различават от описаните по-горе. Тук отбелязваме позицията на тялото на погребания – полуналяво/дясно, хокер, по-рядката употреба на червена охра, както и голямото количество керамични съдове, поставяни в гроба. Последните са характерни за керамичния репертоар, известен от селищните могили и откритите селища от епохата в Тракия.

Съотношенията в процентно отношение между тези елементи на погребалния обред в трите региона са представени на таблица 1. Тя ясно показва както преобладаването на елементите, характерни за „ямния“ погребален обред в могилните гробове в районите на Средна Тунджа и източно от него, така и рязкото им намаляване в района западно от него (до линията Блатница – Сазлийка) и почти пълната им липса в Старозагорското поле (район Западен)[4].

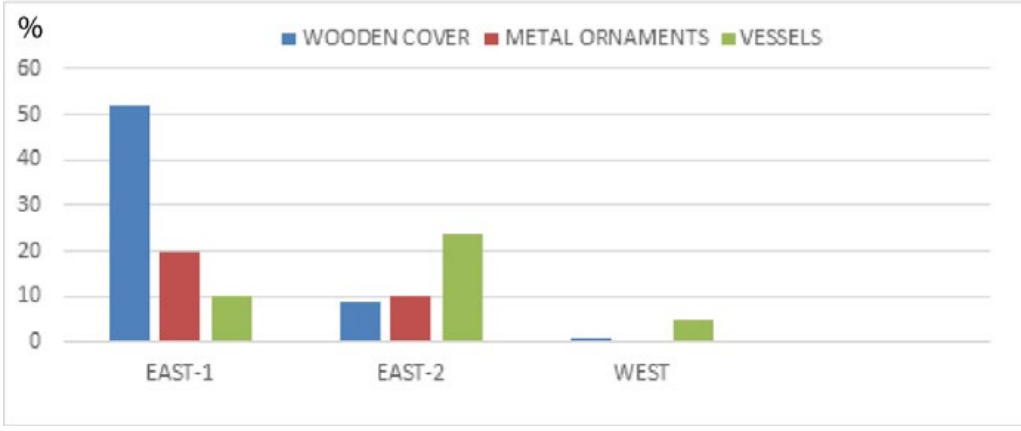

Таблица 1. Елементи на погребалния обред в могилните гробове в Тракия по региони в проценти (по Alexandrov 2020)

Table 1. Typical features of the barrow graves mortuary practices in different regions of Upper Thrace in percentage (after Alexandrov 2020)

Имайки предвид казаното по-горе, считаме, че гробовете от ранната бронзова епоха от Зимница, които на практика отговарят на всички основни критерии, харак-

[4] За могилните гробове от епохата в този район виж статията на Александров, Караилиев в настоящия сборник.

теризиращи погребалните практики на населението, определено като „Ямна култура“, би следвало да се свържат с него. Механизмите на тяхната поява и развитие в региона (Alexandrov, Kaiser 2016) са предмет на друго изследване.

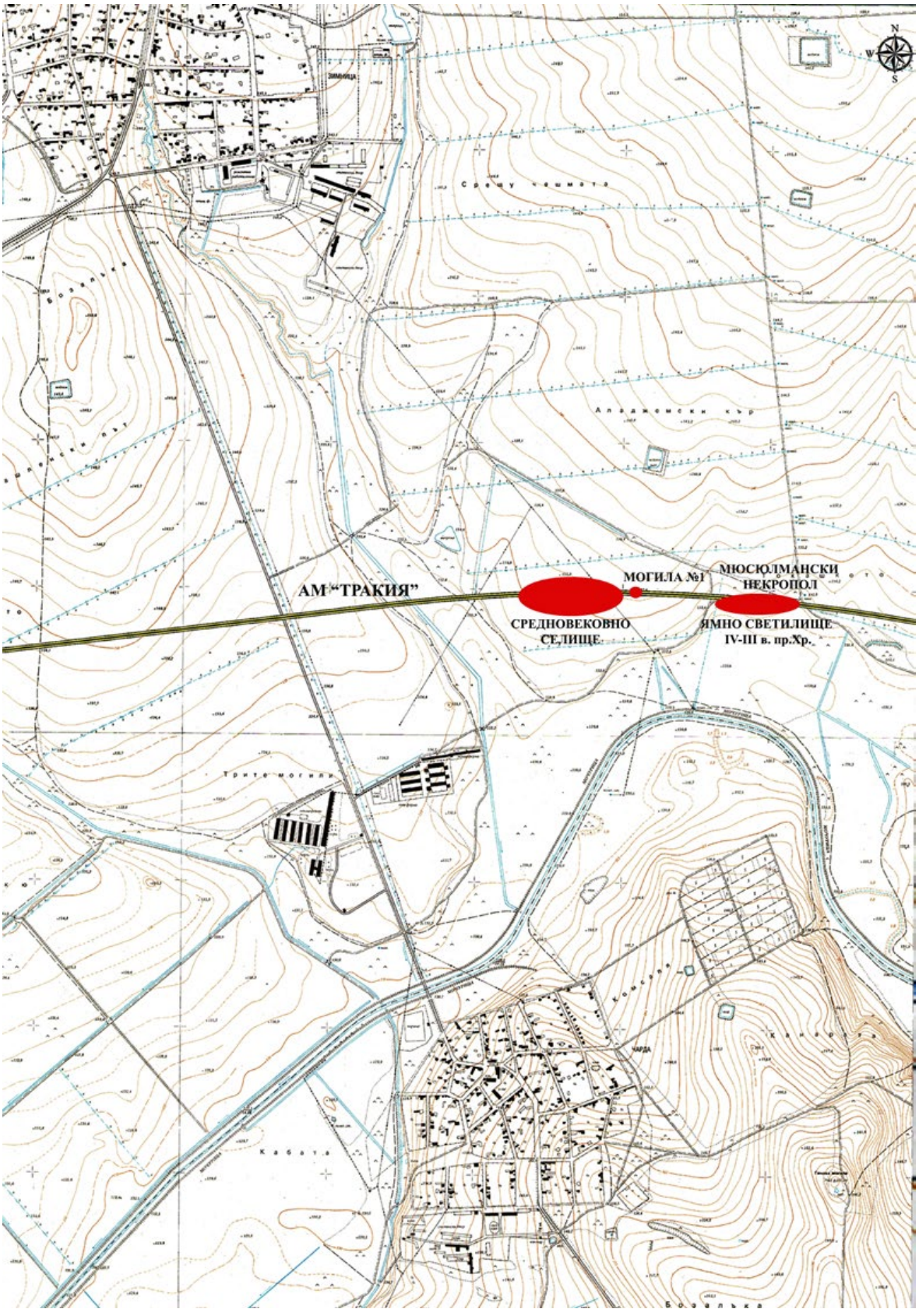
Средновековие

Заравняването на терена, прокопаването на напоителен канал и шахти, както и дългогодишната обработка с машини са унищожили голяма част от средновековните гробни структури. Гробните ями са трудно уловими, като останките от погребаните са открити на дълбочина 0,10 – 0,15 см от повърхността. Липсват изцяло запазени останки от един индивид, като в повечето случаи са открити само горната или долната част на скелета. Черепите в повечето случаи са изцяло разрушени. Всичко това затруднява анализа на средновековните структури, но все пак е възможно да се направят следните изводи:

Размери на некропола. Дискутираните гробове се ситуират само в югоизточния сектор на могилата, което навежда на мисълта, че некрополът се е развивал в южна/югоизточна посока от нея, излизаща извън границите на проучената площ.

Погребални практики. Вероятно всички погребани са били положени в обикновени гробни ями без ограждения, маркировка или друго по-специално оформяне. При всички проучени 18 гроба погребаните индивиди са положени по гръб, в анатомичен ред, с ориентация (с леки отклонения) запад – изток (глава на запад). Петнадесет гроба са единични, докато мъртвите при гробове №№ 8 – 10 най-вероятно са положени в една гробна яма. Регистрирани са три позиции при запазените черепи: обърнат на юг (гроб № 3); обърнат на север (гробове №№ 6, 7, 10); гледащ напред (гробове №№ 19, 22). При запазените горни крайници се наблюдават следните позиции: ляв, свит в лакътната става и положен в областта на таза, десен – свит в лакътната става под прав ъгъл (гроб № 3); десен, свит в лакътната става към раменна кост, ляв – свит в лакътната става и положен в областта на корема (гробове №№ 6, 7); десен, свит в лакътната става и положен в областта на корема, ляв – изпънат (гроб № 8); десен, свит в лакътната става и положен в областта на корема, ляв – свит в лакътната става към раменна кост (гроб № 10); десен, свит в лакътната става и положен в областта на таза, ляв – свит в лакътната става към раменна кост (гроб № 13); десен, свит в лакътната става и положен в областта на корема, ляв – свит в лакътната става и положен в областта на гърдите (гроб № 15); двата са изпънати (гроб № 12), свити в лакътните стави и положени в областта на корема (гроб № 16) или са свити в лакътните стави и положени в областта на таза (гроб № 19). При всички запазени скелети долните крайници са изпънати, успоредни един на друг. Гробният инвентар е еднообразен и се състои единствено от украшения: стъклени гривни при гробове №№ 3 и 15; обици от бронз и сребро при гробове №№ 7, 10, 15, 17 – 19, огърлица от стъклени мъниста при гроб № 3 и бронзов нит при гроб № 15. Накитите от некропола вероятно са лични вещи на погребаните, за което говори и мястото им на откриване: обиците са открити до черепите, гривните – до левите ръце, а огърлицата – в областта на гърдите на погребаните, което показва, че по време на погребването тези украшения са били носени от починалите. Като цяло може да се заключи, че при дискутираните гробове мъртвите са погребани в съответствие с християнския канон, без видими отклонения от него.

Хронологическо определяне. Датировката на некропола се определя от откритите накити. Откритите шест обици са обикновени, незатворени халки, изработени от бронзова или сребърна тел с кръгло сечение (обр. 8. 6, 8, 9, 12 – 14). Това е най-широко разпространеният тип обици за периода на Средновековието, който се среща в некрополи, датирани в широки хронологически граници от X до XVII в. (Гатев 1977, 33). Другият тип накит, открит в некропола, е нанизът от над 800 броя

Обр. 9. Проучени археологически обекти по трасето на АМ „Тракия“ в района на Зимница
Fig. 9. Trakia Motorway. Archaeological sites excavated in Zimnitsa region

мъниста (обр. 8. 15) от гроб № 3 (най-вероятно жена). Предположението е подкрепено от факта, че засега подобни накити са открити само в гробове, в които са погребани млади жени или деца. Нанизът намира паралели в редица некрополи във и извън пределите на България, чиято датировка е в рамките на X – XIV в. (Гатев 1977; Станчев, Чангова, Петков, 1961; Бобчева 1978; Comşa 1967). Откритите фрагменти от 3 стъклени гривни – при гробове №№ 3, 15 и в насипа на могилата, най-вероятно от разрушен гроб (обр. 8. 7, 10, 11), също представят един широко разпространен в Средновековието накит с паралели в редица некрополи от територията на България и извън нея. Подобно на другите накити от некропола гривните могат да се датират в широките граници от X до XIV в. Като цяло, имайки предвид и хронологическата позиция на проученото в непосредствено съседство на запад селище (Петрунова, Илиев 2010), сме склонни да датираме християнския некропол в югоизточния сектор на могилата в периода X – XII в.

Връзка некропол – селище. Очевидно некрополът принадлежи на цитираното по-горе селище (обр. 9). Последното е интерпретирано като село, разположено на *„...остров, заобиколен с блата, които са осигурявали естествена защита на обитателите му“* (Петрунова, Илиев 2010). С него вероятно следва да се свържат и двете ями, които са сходни по характеристики с проучените там.

Открит засега остава въпросът доколко погребалните обреди в проучения некропол са зависими от социалния статус и бита на селището, на което некрополът принадлежи. Дискутираните тук погребални практики показват много общи черти със запазените некрополи от периода X – XII в., изразяващи се в гореописаните им компоненти. Същите се наблюдават и в некрополи, принадлежащи на важни средновековни български центрове като Калиакра, Търново, Пернишка крепост и др. Ето защо, по наше мнение, засега е трудно защитимо разделението на „богати“ и „бедни“ християнски некрополи, докато социалният статус на погребаните в тях би могъл да се определи едва след анализ на археологически, антропологични, ДНК и изотопни данни, както и такива за патология и диетология, комбинирани с писмени данни за историята на съответния макро/микрорегион в дискутирания период.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Александров 2009: С. Александров. Украшения за коса от злато и сребро през бронзовата епоха в Северна България. – Археология, L, 2009, 1 – 2, 7 – 20.

Александров, Илиев 2010: С. Александров, И. Илиев. Спасителни археологически проучвания на обект 14А, по АМ „Тракия“, ЛОТ 4, с. Зимница, община Стралджа. – Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 113 – 114.

Александров, Киров 2016: С. Александров, И. Илиев. Спасителни археологически проучвания на надгробна „Кангалова“ могила от ранната бронзова епоха, землище на с. Трояново, община Раднево. – Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, 2016, 126 – 128.

Александров, Христова 2009: С. Александров, Т. Христова. Спасителни археологически разкопки на „Могилата в лозята“ в землището на с. Овчарци, община Раднево. – Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 130 – 132.

Александров и др. 2022a: С. Александров, П. Влодарчак, С. Бакърджиев, Т. Вълчев. Археологически разкопки на надгробна могила от бронзовата епоха до с. Маломирово, община Елхово, област Ямбол. – Археологически открития и разкопки през 2021 г. София, 2022 (*под печат*).

Александров и др. 2022b: С. Александров, Ф. Хайд, Т. Вълчев, Б. Преда, Т. Христова. Археологически разкопки на надгробна могила от бронзовата епоха до с. Могила, община Тунджа, област Ямбол. – Археологически открития и разкопки през 2021 г.

София, 2022 (*под печат*).

Бобчева 1978: Л. Бобчева. Некропол от XIII – XIV век в Калиакра. – Известия на Народния музей – Варна, XIV (XXIX), 1978, 152 – 180.

Гатев 1977: П. Гатев. Накити от погребения XI – XII в. – Археология, 1, 1977, 30 – 45.

Николова 2000: Л. Николова. Ямная культура на Балканах (Динамика структуры погребального обряда и соотношение с другими культурами ранней бронзы). – Stratum plus, 2000, 2, 423 – 458.

Панайотов 1989: И. Панайотов. Ямната култура в българските земи. София, 1989.

Петрунова 2009: Б. Петрунова. Сондажни археологически разкопки на обект № 14, км 294+000 – 294+500 по трасето на АМ „Тракия", ЛОТ 4, в землищата на селата Зимница и Чарда, община Стралджа, Ямболска област. – Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 750 – 752.

Петрунова, Илиев 2010: Б. Петрунова, И. Илиев. Обект № 14 по трасето на АМ „Тракия", между селата Зимница и Чарда, община Стралджа. – Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 616 – 618.

Станчев, Чангова, Петков, 1961: С. Станчев, Й. Чангова, Х. Петков. Некрополът в местността Кайлъка при Плевен. – Археология, I, 1961, 32 – 41.

Субботин 2008: Субботин Л. В. Металические изделия ямных племен северо-западного причерноморья. – В: Варненският халколитен некропол и проблемите на праисторията на Югоизточна Европа (Acta Musei Varnaensis VI), 2008, 227 – 240.

Agre 2015: D. Agre. Archaeological Investigation of the "Lozianska Mogila" Barrow located near the Village of Boyanovo, Municipality of Elkhovo, in South-eastern Bulgaria. – Praehistorische Zeitschrift, 2015, 90/1 – 2, 141 – 171.

Alexandrov 2018: S. Alexandrov. Early Bronze Age Tumular Grave near Troyanovo, Radnevo Region. – In: S. Alexandrov, Y. Dimitrova, H. Popov, B. Horejs, K. Chukalev (eds). Gold and Bronze. Metals, Technologies and Interregional Contacts in the Eastern Balkans during the Bronze Age, Sofia, 2018, 323 – 324.

Alexandrov 2020: S. Alexandrov. Bronze Age Barrow Graves in Upper Thrace. Old and New Questions. – In: Svend Hansen (Hrsg.) Repräsentationen der Macht. Beiträge des Festkolloquiums zu Ehren des 65. Geburtstags von Blagoje Govedarica. Deutsches Archäologisches Institut. Eurasien-abteilung, Berlin. Kolloquien zur vorund Frühgeschichte, 25. Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, 2020, 147 – 170.

Alexandrov, Kaiser 2016: S. Alexandrov, E. Kaiser. The early barrow graves in West Pontic Area. Cultures? Migrations? Interactions? – In: V. Nikolov, W. Schier (Hrsg.). Der Schwarzmeerraum vom Neolithikum bis in die Früheisenzeit (6000 – 600 v. Chr.). Kulturelle Interferenzen in der Zirkumpontischen Zone und Kontakte mit ihren Nachbargebieten. Humboldt-Kolleg Varna, Bulgarien, 16 – 20. Mai 2012 (Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, 29). Rahden/Westf. 2016, 351 – 362.

Comşa 1967: E. Comşa. Pododabele de sticlă. – Dinogetia, I, 1967, 317 – 332.

Harrison, Heyd 2007: R. J. Harrison, V. Heyd. The Transformation of Europe in the Third Millennium BC: The Example of 'Le Petit Chasseur I+III' (Sion, Valais, Switzerland). – Prähistorische Zeitschrift, 82/2, 129 – 214.

Heyd 2011: V. Heyd. Yamnaya groups and tumuli west of the Black Sea. – In: E. Borgna, S. Müller Celka (eds). Ancestral Landscapes. Burial Mounds in the Copper and Bronze Ages (Central and Eastern Europe – Balkans – Adriatic – Aegean, 4th – 2nd millennium B.C.). Maison de l'Orient et de la Méditerranée – Jean Pouilloux (Travaux de la Maison de l'Orient, 58). Lyon, 2011, 535 – 555.

Iliev, Bakărdžiev 2020: I. Iliev, S. Bakărdžiev. Kurgane der Frühen bis Späten Bronzezeit im Bezirk Jambol, Südostbulgarien. – Budapest, 2020, Archaeolingua.

Leshtakov 2011: K. Leshtakov. Bronze Age mortuary practices in Thrace. A prelude to studying the long-term tradition. – In: E. Borgna, S. Müller Celka (eds.). Ancestral Landscapes. Burial Mounds in the Copper and Bronze Ages (Central and Eastern Europe – Balkans – Adriatic – Aegean, 4th – 2nd millennium BC) (Travaux de la Maison de l'Orient, 58). Lyon 2011, 567 – 578.

Popescu 2014: A.D. Popescu. Silver artefacts of the third and second millennia BC at the Lower and Middle Danube. – In: R. Băjenaru, G. Bodi, C. Opreanu and V. V. Zirra (eds.). Recent Studies on Past and Present I. Human Heritage and Community: Archaeology in the Carpathians and Lower Danube Area from Prehistory to the Early Medieval Age. Transylvanian Review 19, Supplement 5(1), Cluj-Napoca, 163 – 182.

Vasileva 2021: Z. Vasileva. Worn to Impress. Development and Significance of the Metal Spiral Hair Ornaments in Early Bronze Age – Upper Thrace. – In: K. Leshtakov, M. Andonova (eds). Galabovo in Southeast Europe and Beyond. Cultural Interactions during the 3rd – 2nd Millennium BC. Proceedings of the International Conference 24 – 27 October 2018 in the Town of Galabovo. Sofia, 218 – 237.

Archaeological rescue excavations of a barrow near Zimnitsa, Yambol region (Trakia Motorway, LOT 4, Site 14A – excavations 2009)

Stefan Alexandrov, Elena Vasileva, Iliya Iliev

SUMMARY

The article is aimed at presenting the results from the 2009 rescue excavations of a barrow, which is part of a barrow cluster situated between the villages of Zimnitsa and Charda, Yambol region, Southeastern Bulgaria (fig. 1). Trench excavations at the site carried out in 2008 brought to light three inhumation burials (Петрунова 2009). The barrow was completely excavated in 2009 (Александров, Илиев 2010).

The rescue excavations.

Over the years, the barrow has suffered severe damages. In the mid-20th century it was ca. 2 m high and the diameter was more than 50 m. The top and northern parts of the barrow have been removed with bulldozers in the last decades of 20th century, in order to level the terrain. Thus, in 2009, its height from the surrounding area to the south did not exceed 0.80 m, while from the west it was not more than 0.30 m. Additionally, an irrigation canal has been dug in a north-south direction cutting the barrow mound. Finally, an overflow has been built in its central part, which further damaged the integrity of the barrow (Fig. 3). Twenty-two burials dated to the Early Bronze Age and the Medieval period as well as two pits were unearthed during the 2009 excavations.

The Early Bronze Age burials

The earliest grave is No 5. It is an inhumation burial of a child in supine position with flexed legs. Grave No 4 is contemporary to No 5 or slightly later, the age of the deceased and the position of the body are also similar. Red ochre was found over the bones and the floors in both graves. Silver hair-rings, one in each grave, were found as well (figs. 5. 1 – 2; 8. 1 – 2). The grave pits were rectangular in plan, cut into the ancient plough soil and the virgin soil. The pits were not covered. Over these two graves, the first barrow was constructed.

Graves Nos 20 and 11 are secondary, the first one with additional soil piled over the barrow. The grave-pits were with steps, cut into the barrow fill and the virgin soil. Both deceased (adults, probably males) were buried in supine position with flexed legs and arms along the body (fig. 5. 3 – 6). Red ochre was found in both burials as well.

Due to the lack of radiocarbon dates, the chronological position of the four EBA graves is established using parallels with securely dated similar graves from the region such as the barrow graves from Malomirovo, Mogila and Boyanovo (Lozyanska barrow) in the Middle Tundzha River region, as well as from Troyanovo (Kangalova and Cernyova barrows) and

Ovchartsi (Barrow in the vineyards) to the west of it. According to their ^{14}C dates, the chronological position of the EBA burials from Zimnitsa is set between 3100 – 2500 cal BC. Even closer chronological ranges for the primary graves (Nos 4 and 5) in 3100 – 2900 cal BC period and 2900 – 2500 cal BC for graves Nos 11 and 20 are proposed.

The cultural affiliation of the graves is also a matter of discussion. Considering the different arguments regarding the appearance and the nature of the EBA barrow graves in Upper Thrace, the Zimnitsa EBA burials are related to the "Yamnaya" phenomenon.

The Medieval graves

The levelling of the terrain, the digging of an irrigation canal and shafts, as well as the long-term mechanical agricultural practices have destroyed a large part of the medieval burial structures. The grave pits are difficult to detect, as the remains of the burials appeared at a depth of 0.10 – 0.15 cm from the surface. There were no completely preserved remains of one individual, and in most cases only the upper or lower part of the skeleton has been found. Although all these circumstances complicate the analysis of the Medieval structures, the following conclusions can be made:

The graves were situated in the southeastern sector of the barrow, which suggests that the cemetery extended to the south and the southeast probably outside the excavated area. It seems that the deceased were laid in simple grave-pits without any cover, tomb stones or other special features. In all 18 graves, the buried individuals were laid on their backs, in articulated position, with west – east orientation (with slight deviations). Fifteen grave pits yielded single burials, while the deceased in graves Nos 8 – 10 were most probably buried in one grave-pit. The grave goods are uniform and consist of personal ornaments only such as glass bracelets in graves No 3 and 1, bronze and silver earrings in graves Nos 7, 10, 15, 17 – 19, a necklace of glass beads in grave No 3 and a bronze rivet in grave No 15. The jewellery was probably a personal belonging, as evidenced by their location. In general, it can be concluded that the dead have been buried according to the Christian ritual, without visible deviations from it.

Apparently, the cemetery belonged to the settlement situated immediately to the west of the barrow. It is interpreted as a village located on "*... an island surrounded by swamps, which provided natural protection to its residents*" (Петрунова, Илиев 2010). The two pits similar to those excavated in the village, should probably be also related to it.

The dating of the cemetery is determined by the jewellery found. All six earrings yielded by the burials consist of simple, unclosed rings made of bronze or silver wire with a round cross-section (figs. 8. 6, 8, 9, 12 – 14). This is the most common type of earrings in the Medieval period found in cemeteries dated between 10th and 17th century. The necklace yielded by burial No 3 and the bracelets, find parallels in cemeteries in present-day Bulgaria and in the neighbouring countries dated between 10th and 14th century. Considering the chronological position of the settlement, it can be concluded that the Christian cemetery excavated in the southeastern sector of the barrow was functioning between the 10th and 12th century AD.

Обект № 16 по трасето на АМ „Тракия“

Елена Василева[1], Десислава Василева[2], Яна Димитрова[3], Калин Маджаров[4]

[1] Национален археологически институт с музей – Българска академия на науките, ул. „Съборна“ № 2, София 1000, България; helengnom@gmail.com
[2] Регионален исторически музей – София, пл. „Бански“ № 1, София 1000, България; vasileva.desi@abv.bg
[3] Национален археологически институт с музей – Българска академия на науките, ул. „Съборна“ № 2, София 1000, България; yanadimitr@yahoo.com
[4] Национален археологически институт с музей – Българска академия на науките, ул. „Съборна“ № 2, София 1000, България; kalinmadzharov@mail.bg

Ключови думи: *мюсюлмански некропол, ями, керамика, късножелязна епоха, Късно средновековие*
Key words: *Muslim necropolis,pits, pottery, Late Iron age, Late Medieval period*

Обект № 16 е проучен във връзка със строежа на АМ „Тракия“ през 2008 и 2009 г. Като резултат от проучванията той е определен като некропол от XVI – XVII в. и ями от IV в. пр. Хр., застрашени от унищожаване при строежа на магистралата. Локализиран е в землищата на селата Зимница и Чарда, община Стралджа, област Ямбол.

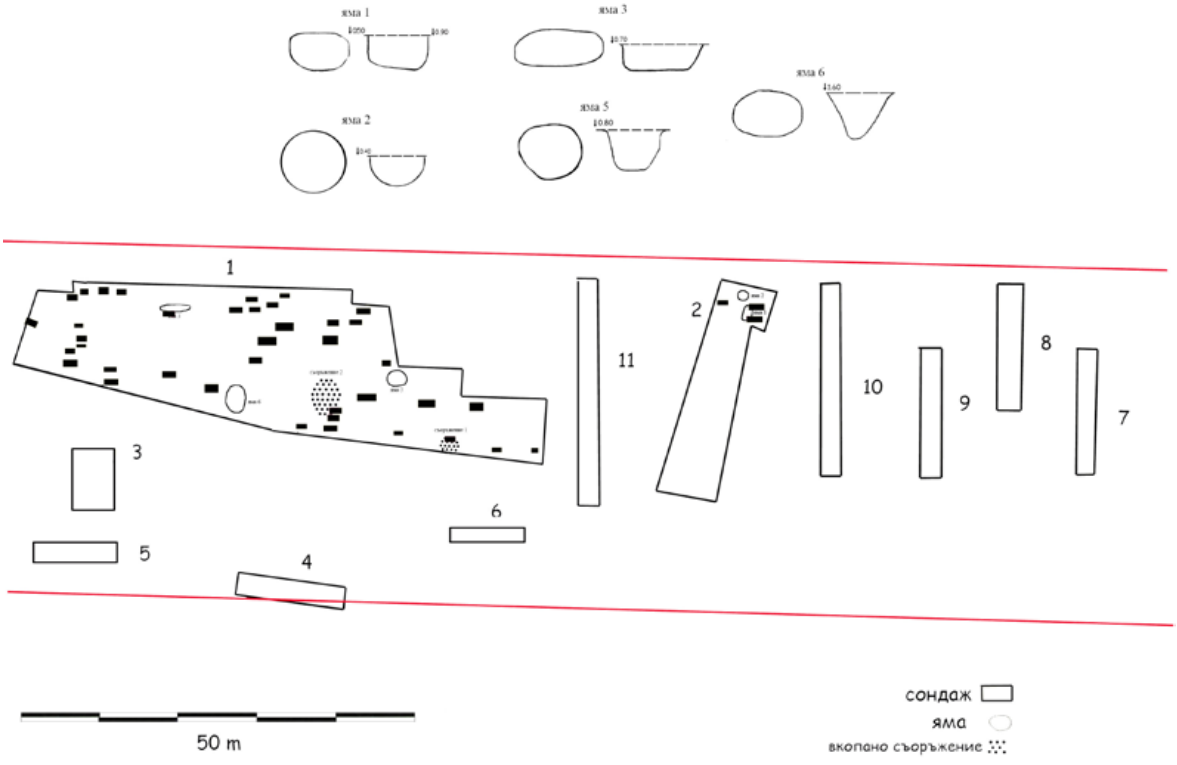
В границите му с дължина 550 м през 2008 г.[1] са заложени 20 сондажа, всички с размери 10 х 1 м и обща площ 200 кв. м. В участъците от км 294+850 до км 295+000 и от км 295+150 до км 295+400 не са открити археологически структури и материали. В участъка км 295+000 до км 295+150 е регистриран некропол с трупополагане, от който са проучени 11 гроба. Гробните ями на некропола са унищожили почти напълно ями от IV пр. Хр. (обр. 1), от които в орницата се откриват малко на брой керамични фрагменти.

През 2009 г. продължи проучването на обекта в участък от км 295+000 до км 295+150. Той е с дължина 150 м и ширина 44 м. Попада в обработваема земя, засята с пшеница. Заложени са 11 сондажа. Общият брой на проучените гробове през този сезон е 41. Част от гробните съоръжения попадат върху структурите от желязната епоха, чийто общ брой е 5 и две вкопани съоръжения (вероятно също ями, но разрушени от по-късни гробове)[2]. След отнемането на орницата, на дълбочина 0,60 – 0,70 м, е достигнат стерилен пласт със светлокафяв цвят, в който ясно се очертават гробните ями от некропол и ямите от късната желязна епоха.

Ями

Формата и размерите на проучените вкопани съоръжения варират – в план са кръгли и елипсовидни, в профил – цилиндрични, полусферични и конични. Пълне-

[1] Проучвания на доц. д-р Стефан Александров и гл. ас. д-р Таня Христова (НАИМ – БАН).
[2] Проучвания на Елена Василева (НАИМ – БАН).

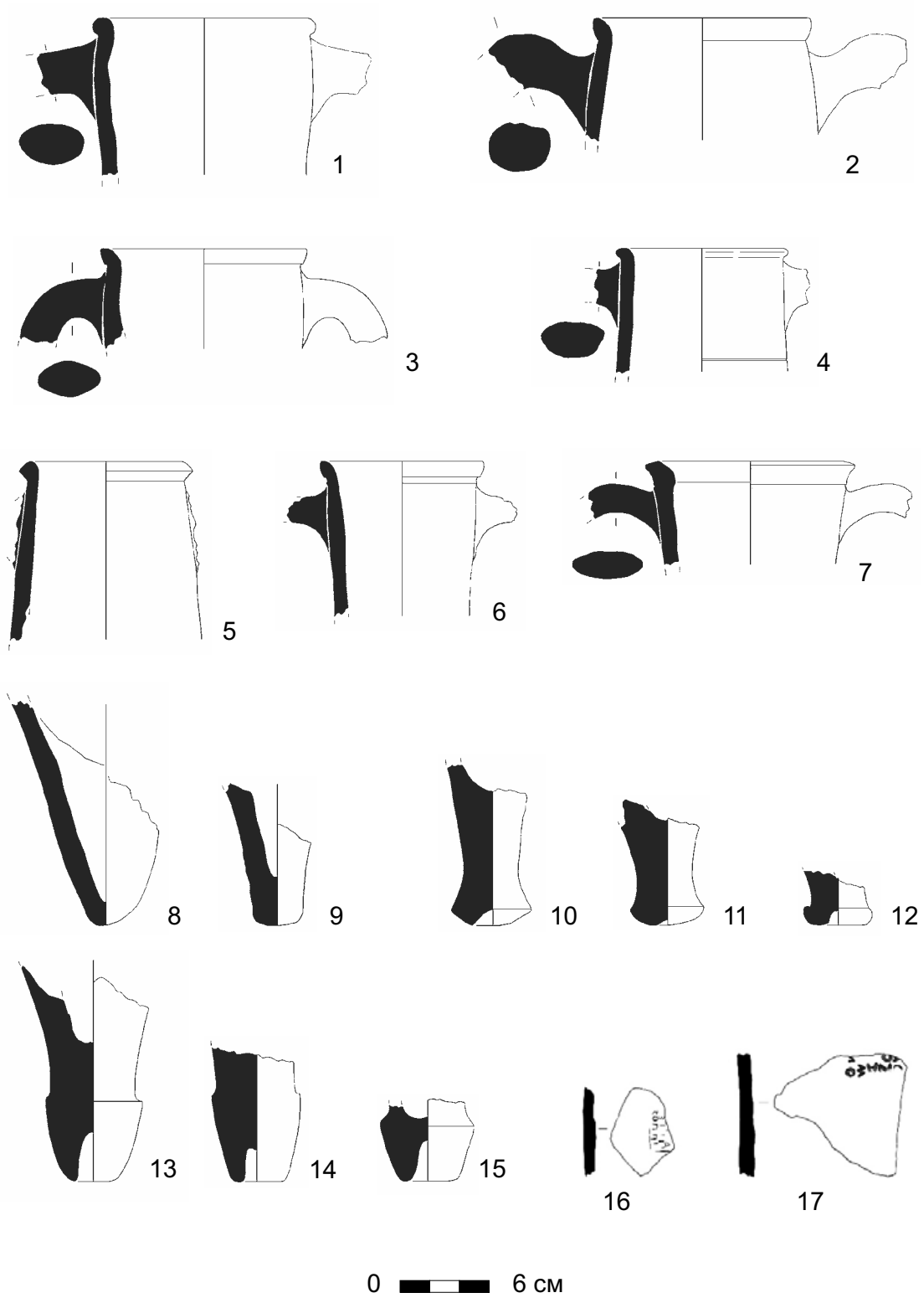

Табло 1. План на обекта
Plate 1. Plan of the site

жът им е от сиво-черна рохкава пръст, примесена с въгленчета, дребни камъни, фрагменти от съдове, работени на ръка и колело, амфори, мазилки, животински кости.

Яма № 1 е регистрирана в сондаж № 2. Има почти правилна овална форма и диаметри север – юг – 2,20 м и изток – запад – 2 м, а в профил е цилиндрична. Пълнежът е от сиво-черна рохкава пръст, примесена с дребни въгленчета, керамика и глинени замазки. На 1,30 м дълбочина от отвора на ямата е достигнато до пласт трамбована бледожълта стерилна глина. Под нея ямата продължава, пръстта е със същата структура и състав, с много слаба концентрация на находки. Вероятно поради денивелацията на съвременния терен с посока североизток – югозапад дълбочината на ямата варира – в източната част е 0,90 м, а в западната – 0,50 м. Дъното е равно, с диаметри север – юг – 1,70 м, изток – запад – 1,40 м. Откритите находки са 650 фрагмента от съдове, работени на ръка, колело, амфори и мазилки. Въпреки че не са възстановени цели съдове, е възможно да се идентифицират основни форми.

Фрагментите от *амфори* са половината от всички открити. Идентифицирани са фрагменти от амфори на Хераклея Понтика (табло 2. 1, 4, 10), като два от тях имат енглифични печати. Първият печат е двуредов и ретрограден и върху него се чете: Αρίστ/ιππος (табло 2. 16, табло 10. 2). По хронологията на Владимир Кац фабрикантът Αρίστιππος попада в *ранна фабрикантска група* (около 415 г. пр. Хр. – края на 90-те години на IV в. пр. Хр.), като е в подгрупа от фабриканти, работещи по времето на епонимите от *магистратска група I* (90-те години на IV в. пр. Хр.) (Кас 2003, 275; Кац 2007, 429). Вторият печат също е двуредов и върху него се чете: ‚Όνασο/Σωσίς

Табло 2. Яма 1. Амфори
Plate 2. Pit 1. Amphorae

(табло 2. 17; табло 10. 1). По хронологията на Владимир Кац фабрикантът Ὄνασος попада в *ранна фабрикантска група* (около 415 г. пр. Хр. – края на 90-те години на IV в. пр. Хр.), като е в подгрупа от фабриканти, работещи по времето на епонимите от *магистратска група I* (90-те години на IV в. пр. Хр.) (Кас 2003, 275; Кац 2007, 429). Според хронологията на Владимир Кац епонимът Σωσίος попада в *магистратска група II* (края на 90-те – средата на 70-те г. на IV в. пр. Хр.) (Кас 2003, 275; Кац 2007, 429). По-конкретно Σωσίος е датиран в 80-те години на IV в. пр. Хр. (Кац 2007, 431, приложение VI). Печати на Ὄνασος и Σωσίος са открити в разположеното на 14,5 км североизточно от обект 16 ямно поле при Маленово (Божкова и др. 2016).

Другите разпознаваеми фрагменти от амфори в яма 1 са от Менде (табло 2. 7), Хиос (табло 2. 2, 13 – 15), Лесбос (табло 2. 8 – 9) и тип Муригьол (табло 2. 6). От три хиоски столчета едно (табло 2. 15) е от протокачулковидна амфора тип V А по С. Монахов (Монахов 2003, табл. 10. 4, 8), датирано в края на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 21). Другите две столчета (табло 2. 13, 14) са от качулковидни амфори тип V Б по С. Монахов (Монахов 2003, табл. 11. 4) и могат да се датират в първата третина на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 22). Устието от амфора тип Муригьол (табло 2. 6) е от вариант (Монахов 2003, табл. 55. 4 – 5), разпространен в първата четвърт на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 79 – 80).

От ямата има и няколко фрагмента от *рисувана и чернофирнисова керамика*[3]. Червенофигурният скифос (табло 3. 7, табло 10. 5) спада към групата Fat boys от първата половина на IV в. пр. Хр. (Лазаров 2003, 40; Божкова 2008, 143; Sabattini 2000). Такива съдове са открити и в гробни комплекси – Калояново, Сливенско (Чичикова 1969, 81 – 82, обр. 35 а, б), Бедняково (дн. Стоян Заимово), Чирпанско (Филов 1909, 590, табло I; II), при Симеоновград (Божкова 2008, 143; 160, обр. 20) и в ями – Раднево (Саватинов 1997, 18; 41, обр. 10 д), Малко Тръново, Чирпанско (Тонкова 2010, 202, обр. 4 в). Долната част от *bolsal* (табло 3. 8, табло 10. 8) се отнася към края на V – началото на IV в. пр. Хр. (Божкова 1989, 4; Божкова 2010, 21 и сл.). Фрагментът от столче на атически камбановиден кратер (табло 3. 9, табло 10. 7) е със сходна дата.

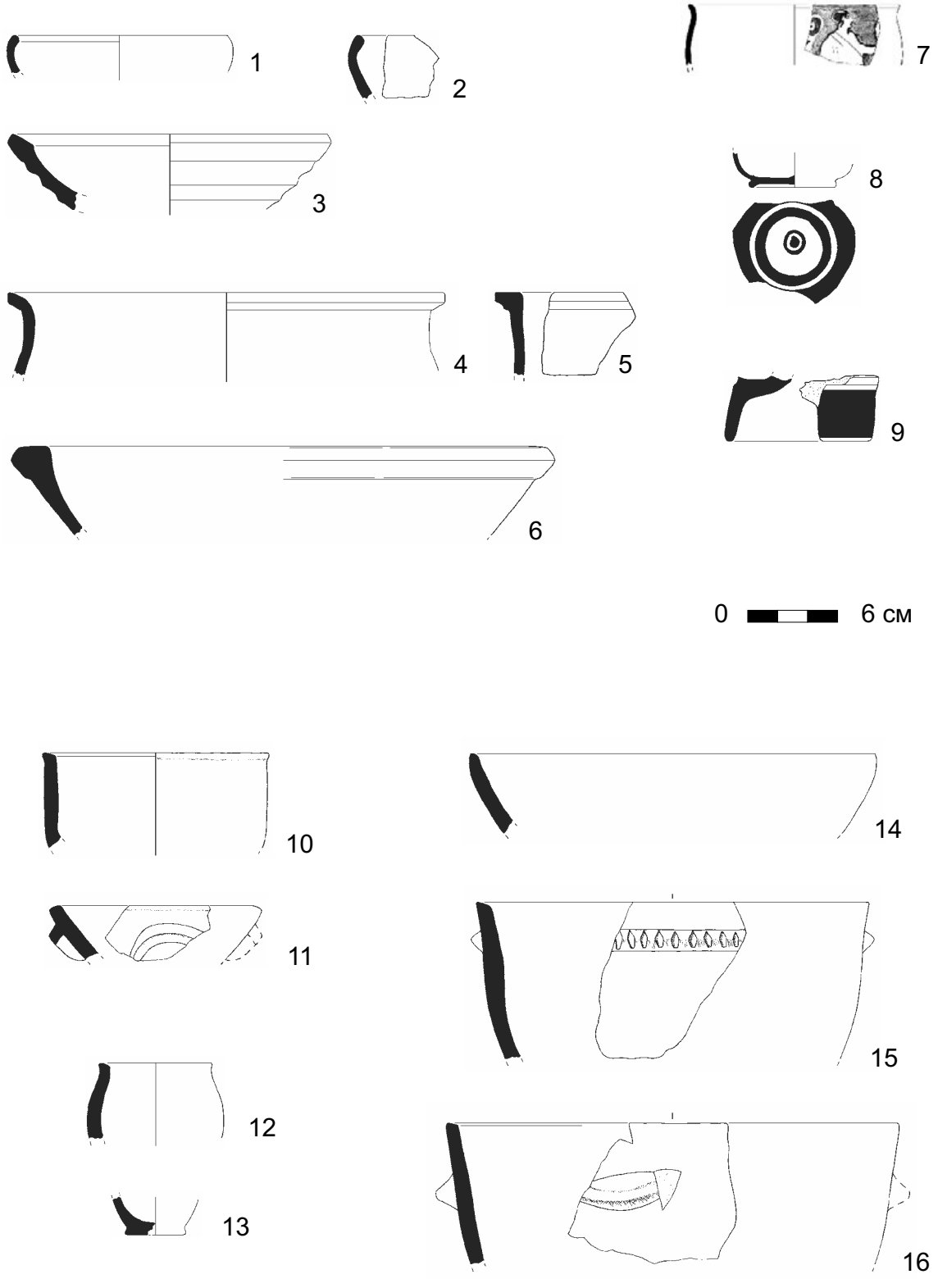
Фрагментите от *съдовете на колело* са 134. Идентифицирани са няколко керамични форми – паници (табло 3. 1 – 3), кратеровидни съдове (табло 3. 4 – 5), мортарий (табло 3. 6). Наред с тях има многобройни фрагменти от стени, равни и конкавни дъна, столчета, хоризонтални и вертикални дръжки с овално сечение или плоски. *Керамиката на ръка* е представена от паници (табло 3. 10 – 11), купи (табло 3. 14 – 16), гърнета (табло 4. 1 – 6), хранилища (табло 4. 7 – 9) и малки съдчета (табло 3. 12 – 13). Украсата им е от пластични ленти, гладки или разчленени с пръст или острие, плоски бутони. Често гърнетата са снабдени с по две езичести дръжки под устието, над максималния диаметър на съда.

Яма № 2. Регистрирана е на 1,40 м северозападно от яма № 1, също попада в сондаж 2. Има кръгъл план на повърхността с диаметър север – юг – 1,40 м, изток – запад – 1,35 м и полусферична форма в профил, с дълбочина 0,40 м. Пълнежът ѝ е сходен с този на яма № 1, но с по-висока концентрация на дребни и по-едри камъни.

В ямата са открити 105 фрагмента от амфори, съдове, работени на колело и на ръка, мазилки. Преобладават гърнетата, работени на ръка.

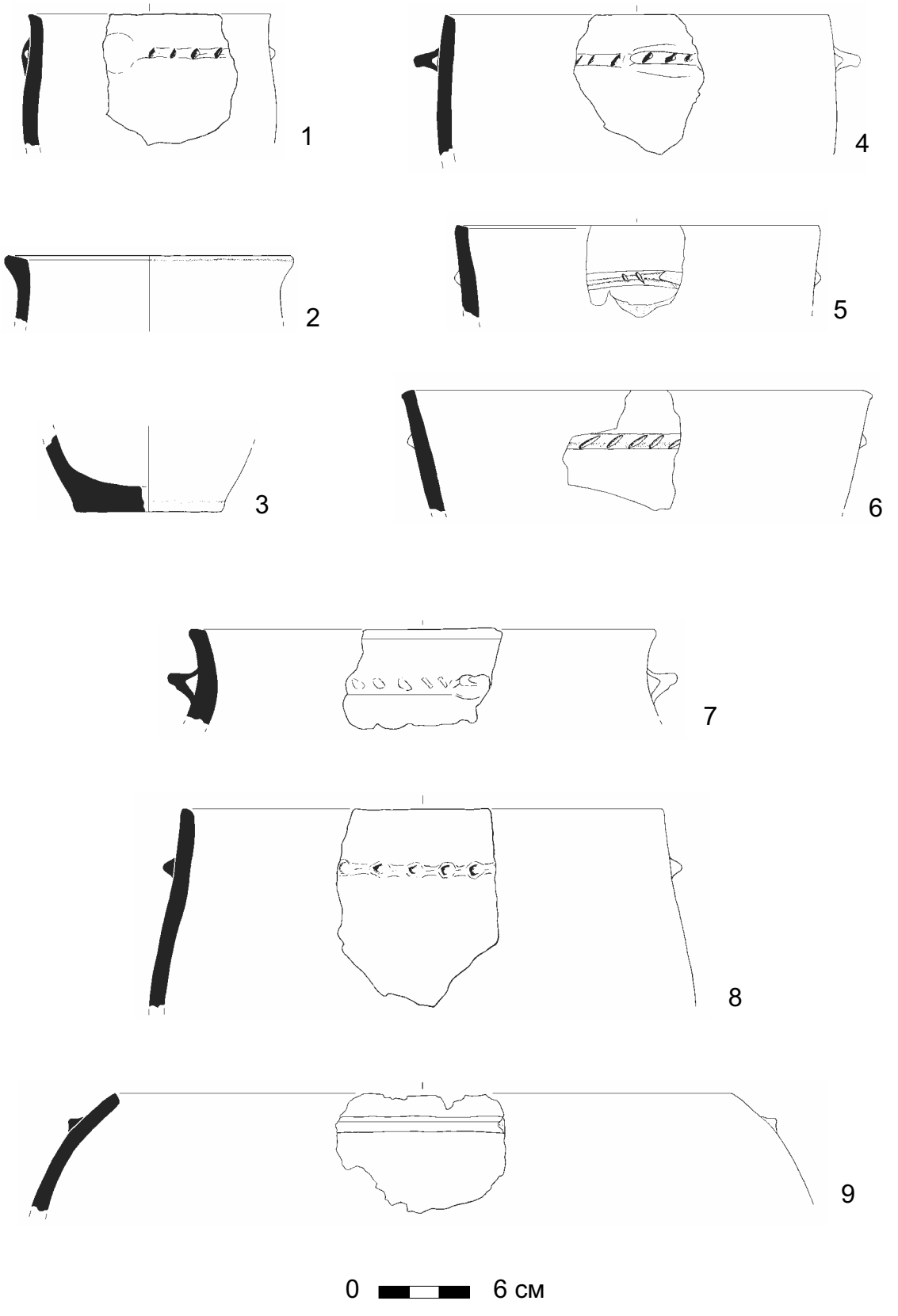
Амфори. Идентифицирано е столче от хиоска качулковидна амфора (табло 5. 1) тип V Б по С. Монахов (Монахов 2003, табл. 11. 4), което може да се датира в първата третина на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 22). Според една от последните типологии столчето се датира в първата четвърт на IV в. пр. Хр. (Былкова, Немцев 2013, 645, рис. 1, Хиос-к-V). *Керамиката, работена на колело*, е представена с няколко форми – паници със завито навътре устие (табло 5. 2, 3), чаши с S-овиден силует и една

[3] Фрагментите от вносни съдове са консултирани с гл. ас. д-р Слава Василева (НАИМ – БАН), за което ѝ благодарим.

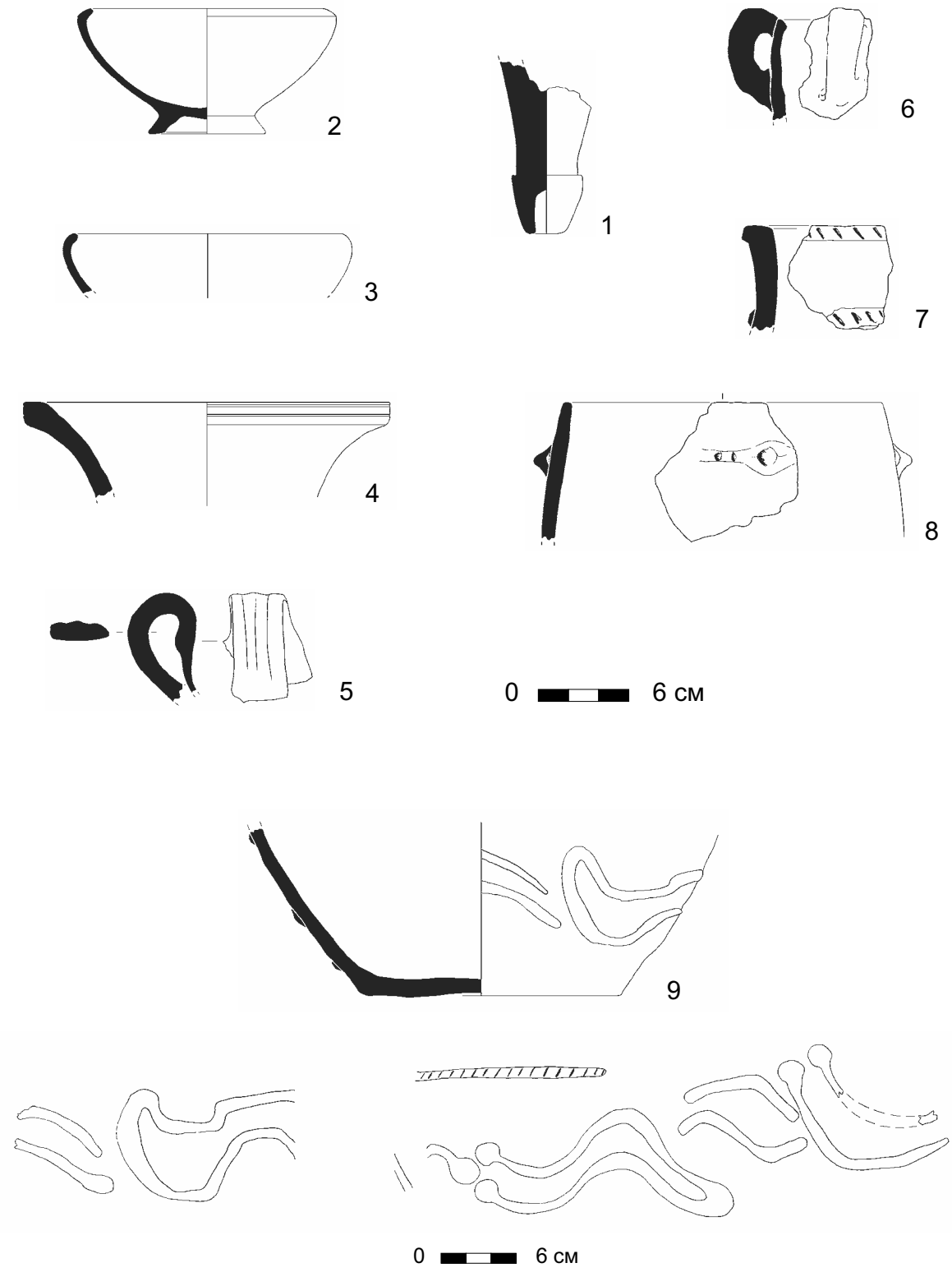

Табло 3. Яма 1. Фирнисови съдове (1 – 3); керамика на колело (4 – 9); керамика на ръка (10 – 16)

Plate 3. Pit 1. Vessels with firnis (1 – 3); thrown ware (4 – 9); handmade ware (10 – 16)

Табло 4. Яма 1. Керамика на ръка
Plate 4. Pit 1. Handmade ware

Табло 5: Яма 2. Амфори (1); керамика на колело (2 – 5); керамика на ръка (6 – 9)
Plate 5. Pit 2. Amphorae (1); thrown ware (2 – 5); handmade ware (6 – 9)

дръжка (табло 5. 5), трапезна амфора (табло 5. 4). *Керамиката, работена на ръка,* е най-многобройна и представлява фрагменти от гърнета – устия с езичести или вертикални дръжки (табло 5. 6, 8), стени и вероятно долната част от два големи съда – хранилища, единият с украса от пластични ленти (табло 5. 9).

Яма № 3 попада в сектор I, на дълбочина 0,90 м от нивото на съвременния терен. В план е с форма, близка до елипсовидната и с диаметри на отвора: север – юг – 2,60 м, изток – запад – 3,40 м. Пълнежът е от сиво-черна рохкава пръст, примесена с въгленчета, късчета стерилна глина, глинени замазки и дребни камъчета. Непосредствено до западната периферия на ямата е разчистен гроб № 35. Ямата е с дълбочина 0,70 м, с полегати стени и равно дъно с диаметри: север – юг – 2,30 м, изток – запад – 2,70 м.

От ямата произхождат 441 фрагмента от амфори, керамика, работена на колело и на ръка, и мазилки. Преобладават фрагментите от *амфори* (273 бр.).

Идентифицирани са фрагменти от хиоска (табло 6. 4), от тип Муригьол (табло 6. 5, 7) и от хераклейски амфори (табло 6. 1 – 3). Върху шия от хераклейска амфора има двуредов енглифичен печат в правоъгълна рамка: ΑΡΧ/ΕΑΛ (табло 6. 3; табло 10. 3). Най-вероятно при изписването е допусната правописна грешка – алфа и ламбда са разменени и името е Ἀρχέλας. По хронологията на В. Кац (Кас 2003, 275; Кац 2007, 429, приложение V) фабрикантът Ἀρχέλας попада в *ранна фабрикантска група*, датирана в периода от около 415 г. пр. Хр. до началото на IV в. пр. Хр. Той е активен и в периода на епонимите от *I магистратска група*, датирана в 90-те години на IV в. пр. Хр.). Устието и столчето от амфора тип Муригьол (табло 6. 5, 7) са от вариант (Монахов 2003, табл. 55. 4 – 6), разпространен в първата четвърт на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 79 – 80). Хиоското устие (табло 6. 4) е от протокачулковидна амфора тип V A по С. Монахов (Монахов 2003, табл. 10. 4), датиран в края на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 21). Сред амфорните фрагменти има и един с графит – върху шия на амфора е издраскана Δ (табло 6. 6, табло 10. 4).

В ямата е открит фрагмент от *чернофирнисово лекане* (табло 6. 11, табло 10. 6). Формата е разпространена предимно на север от Стара планина. Най-често се среща в некрополите от Североизточна България, но в повечето случаи представя купа без дръжки, във вариант монохромна керамика със сив свят, с покритие от сива до черна ангоба (напр. Крагулево, VI – първата половина на IV в. пр. Хр. (Василчин 2002 – 2003, 141, 144, табл. XXVIII – XXIX), Професор Иширково, края на VI – средата на IV в. пр. Хр. (Георгиева, Бъчваров 1994, 20 – 22, 28 – 29, табл. V, 3; табл. VIII, 8; табл. XV, 5; 91, табл. XIX, 4; табл. XXIX, 3; табл. XXXIII, 5; табл. XXXV, 4), Браничево, средата на IV – началото на III в. пр. Хр. (Дремсизова 1962, 166, обр. 2: 2). По-рядко съдовете са от категорията на червенофирнисовата керамика – Кюлевча, втората половина на V – края на IV в. пр. Хр. (Дремсизова-Нелчинова 1966, 47, обр. 8 –1). Формата е характерна и за Румъния, където Александреску я свързва с традициите на ранножелязната керамика (Alexandrescu 1977, 128 – 130, fig. 13).

Керамиката, *работена на колело*, е представена от 56 фрагмента: паници със завито навътре устие (табло 6. 12 – 13), леканета (табло 6. 14 – 15), кана (табло 6. 16, 21), чаши (табло 6. 17 – 20), мортарии (табло 7. 1 – 3). Повечето от откритите фрагменти са от стени, хоризонтални и вертикални дръжки с овално сечение или плоски, ниски и високи столчета. 104 от откритите в ямата фрагменти са от съдове, *работени на ръка*. Сред тях се разпознават устия от паници (табло 7. 6), купи (табло 7. 8), гърнета (табло 7. 9 – 13) и хранилища (табло 7. 14 – 15). Фрагментите с украса представят гладки пластични ленти, разчленени с острие или пръст, малки пъпки, плоски бутони (табло 7. 5); дръжките са подковообразни, прилепени към стената на съда (табло 7. 4), раздвоени езичести и вертикални, плоски. Открити са и части от равни, профилирани дъна и ниско, пръстеновидно столче.

Яма № 5 е в сектор I, на дълбочина 0,90 м от съвременния терен. Тя е с почти кръгъл план и цилиндрична форма, с диаметър при отвора 2 – 2,20 м и дълбочина 0,80 м, а дъното е равно и с диаметър 1,60 – 1,80 м. На източната стена, на дълбочина 0,30 м от отвора, е оформен отстъп. Северната част е пресечена от гробната яма на гроб № 43. Запълнена е от сиво-черна рохка пръст, примесена с въглени, мазилки, късчета стерилна глина и единични дребни камъни.

В ямата са открити 62 фрагмента от амфори, от съдове, работени на колело и на ръка и мазилки. От *съдовете на колело* са представени паници със завито навътре устие (табло 8. 1), леканета от типа с дръжки върху венеца (табло 8. 3), чаши (табло 8. 2). Освен устията са открити и фрагменти от стени и една хоризонтална дръжка с овално сечение. *Работените на ръка* съдове са представени с устия от гърнета (табло 8. 4), стени, равни или конкавни, профилирани дъна и една подковообразна дръжка (табло 8. 5).

Яма № 6 е в сектор I и е на дълбочина 0,90 м от съвременния терен. В план е овална, с конична форма; диаметърът на повърхността е 2,90 м, а дълбочината – 1,60 м (на това ниво са достигнати подпочвени води и е невъзможно да се установи реалната ѝ дълбочина), диаметърът на достигнатото ниво е 0,60 м. Пълнежът е от сиво-черна рохка пръст, обилно примесена с дребни и по-едри въглени, мазилки, дребни и по-едри камъчета. На северната стена на ямата, на дълбочина 0,80 м от отвора ѝ, е оформено стъпало.

Инвентарът на ямата се състои от 18 фрагмента от амфори, стени от съдове, работени на колело, стени и устия от работени на ръка гърнета (табло 8. 7) и мазилки, глинен жетон, няколко животински кости, обработена животинска кост.

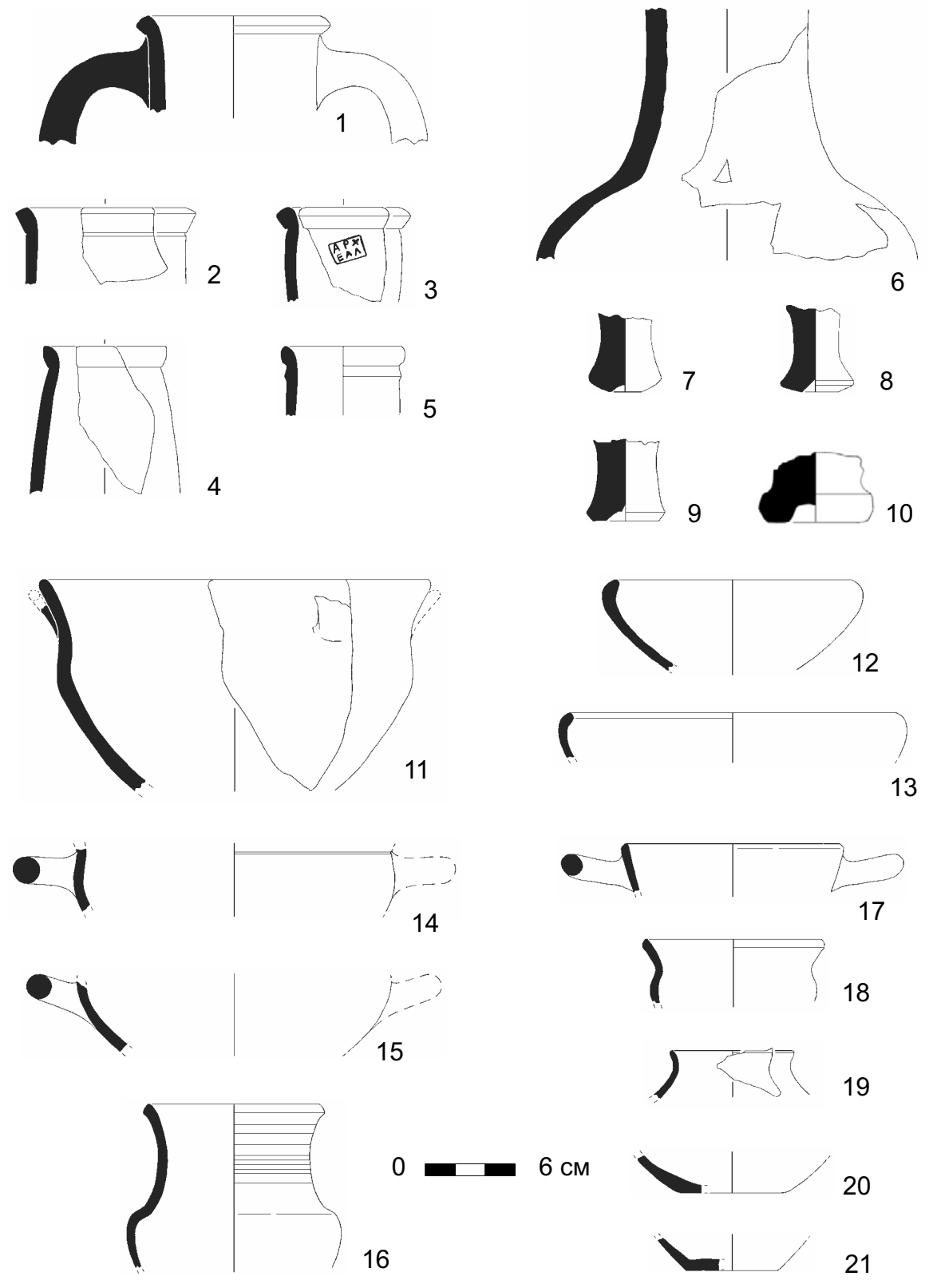
Идентифицирано е устие от хераклейска амфора (табло 8. 6). То има точен паралел в яма 3 (табло 5. 1), датирана в първата четвърт на IV в. пр. Хр.

Вкопано съоръжение № 1 е регистрирано на дълбочина 1,20 м от съвременния терен. Разчистено е петно с кръгла форма и диаметър 1 м и дълбочина 0,25 м; дъното е равно, с диаметър 1,10 м. Запълнено е със сиво-черна рохкава пръст, обилно примесена с дребни и по-едри въгленчета, мазилки и единични дребни камъни.

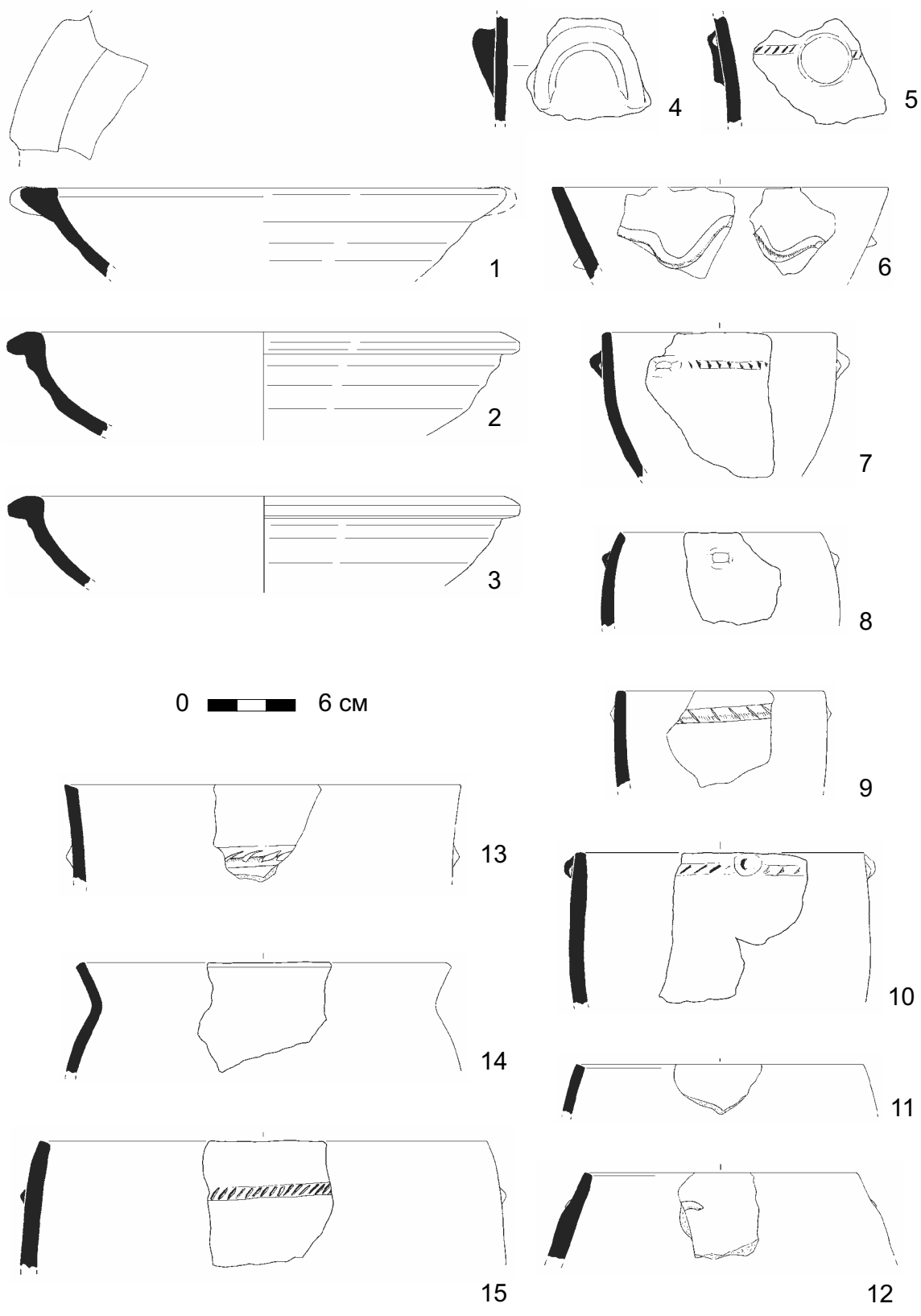
В съоръжението са открити няколко фрагмента, *работени на колело*: части от половин каничка, представляващи цял профил без дъното и вероятно с плоска дръжка, започваща от устието (табло 9. 11); дъно със същите технологически характеристики от голям съд със затворена форма (кратер/амфора). Освен нея в ямата са открити и 10 фрагмента от долната половина и дъното на съд, работен на ръка.

Вкопано съоръжение № 2 Открити са 125 фрагмента, преобладават *амфорите*. Идентифицирани са фрагменти от хераклейски амфори (табло 9. 1, 4) и от амфора тип Муригьол (табло 8. 2). Устието тип Муригьол е от вариант, представен у Монахов 2003, 285, табл. 55. 5, разпространен в първата четвърт на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 79 – 80). Керамиката, *работена на колело*, е представена с няколко фрагмента от стени, вертикални и хоризонтални дръжки, столчета. Открит е и фрагмент от хоризонтална дръжка, покрита с черен фирнис от кратер (табло 9. 5). Керамиката на ръка е представена от няколко форми – паница със завит навътре ръб (табло 9. 6), гърнета (табло 9. 7 – 9), хранилище, (табло 9. 10); части от стени, фрагменти с пластична украса и прилепнали, дъговидно извити дръжки (табло 9. 9), вертикални дръжки, дъна.

Проучените пет ями и две вкопани съоръжения (вероятно разрушени ями) са със сходна структура и състав на пълнежа. Прави впечатление, че с най-голям дял сред откриваните материали са фрагментите от **амфори**. Подобна практика за поставяне на части от амфори е засвидетелствана в множество ямни комплекси – при Ябълково (Лещаков и др. 2006, 142 – 143; Тонкова 2006, 212), Раднево (Саватинов 1997, 9 – 54), Гледачево (Tonkova, Savatinov 2001, 101 – 102), Овчарци (Тонкова и др. 2016), Маленово (Божкова и др. 2016), Лозенец (Бакърджиев, Вълчев 2016) и Русе

Табло 6. Яма 3. Амфори (1 – 10); чернофирнисов съд (11); керамика на колело (12 – 21)
Plate 6. Pit 3. Amphorae (1 – 10); black-firnis vessel (11), thrown ware (12 – 21)

Табло 7. Яма 3. Керамика на колело (1 – 3); керамика на ръка (4 – 15)
Plate 7. Pit 3. Thrown ware (1 – 3); handmade ware (4 – 15)

(Върбанов 2013). Хераклейските амфорни печати, както и фрагментите от амфори от Хиос, Менде, Хераклея и тип Муригьол датират добре ями 1, 2, 3, 6 и вкопано съоръжение 2 в първата четвърт на IV в. пр. Хр. и след това. Тази датировка се потвърждава и от фрагментите от фирнисови съдове, както и от анализа на керамиката, работена на колело. Аналогиите на материалите от яма 5 и вкопано съоръжение 1 показват сходна дата.

Керамичните фрагменти, работени на колело и на ръка, са с относително еднакъв дял. Въпреки неголямото количество материал и малкото фрагменти, които дават представа за съдовете, са идентифицирани всички основни форми, характерни за керамичния репертоар на монохромната керамика от класическата епоха.

Съдовете на колело са изработени от глина с малко количество ситни (до 0,5 мм) примеси[4]. Повечето от тях имат сив цвят на повърхността с леки нюанси към по-светло или тъмно; единични фрагменти имат бежов оттенък. При всички ломът е едноделен, с цвят, близък до този на повърхностите. Една малка част от керамиката е с черен цвят на повърхността и кафяв в средата лом. Мортариите са със светлокафява повърхност и лом. Някои от съдовете са били покрити с ангоба с цвета на глината, съдържаща малко или повече слюда, на други повърхността е била само загладена, малка част са с излъскана повърхност; върху много от съдовете личат повече или по-малко следите от работа върху грънчарско колело. Прави впечатление, че сред целия керамичен масив няма фрагменти с украса.

Всички фрагменти от *паници*, с изключение на един, са от типа със завито навътре устие; диаметърът им варира от 13 до 21 см (табло 3. 1 – 2; табло 5. 2 – 3; табло 6. 12 – 13; табло 8. 1). Тъй като формата е устойчива и има широк хронологически и териториален обхват, датирането им е много трудно, особено в контексти с дата на депониране, понякога доста по-късна от датата на производство и първоначална употреба[5]. Във вътрешността на Тракия паници/купи със завито навътре устие се срещат още от VI в. пр. Хр. – Прилеп (Георгиева, Момчилов 2003, 65, фиг. 2 – 3, 4), Карнобат (Ников 2009, 121 – 123, обр. 1, 2), Асеновец (Ников 2008, обр. 1), Полски градец (Nikov 2001, fig. 7d), Копривлен (Божкова 2002а, 151, фиг. 141). Разпространението им продължава през класическата и елинистическата епоха на голяма територия – София (Иванов 2003, обр. 4. 4, 7; 6. 10 – 15, 20), Пистирос (Domaradzki 2002, 190, fig. 8.1, I. 5.1, 192, fig. 8.1, I. 6.1), Ябълково (Тонкова 2006, 210, 222, табл. II. 3, 225, табл. V. 4, 226, табл. VI. 3), Симеоновград (Bozkova, Vasileva 2009, fig. 2), Раднево (Саватинов 1997, 15 – 16; 34, обр. 3з; 36, обр. 5б; 39, обр. 8з; 42, обр. 11б; 49, обр. 18д – ж), Севтополис (Чичикова 1984, обр. 10), Кабиле (Гетов 1991, обр. 5; 30; 31), Русе (Върбанов 2013, табло I. 1 – 7). Въпреки обширното им географско разпространение се наблюдава леко изменение във визията на съдовете във времето. В по-ранните периоди повечето от тях имат врязана украса от прави и/или вълнообразни хоризонтални линии, понякога доста богата и в комбинация с релефна[6] (Ников 2008, 107 – 108, обр. 1. 4 – 8; 2. 1 – 2; Ников 2009, обр. 1; 2; Bozkova, Nikov 2009, fig. 12, fig. 13; Кисьов 2004, табло LVII). С времето украсата постепенно намалява и почти изчезва. Тази тенденция позволява да отнесем дадената форма към по-късен етап на съществуване. Това се подкрепя и от датата на фрагментите от амфори и фирнисови

[4] Наблюденията на керамичните фрагменти са макроскопски, затова определянето на примесите и наличието на покритие от ангоба е следствие от огледа на фрагмента с невъоръжено око.

[5] Проблемът за датирането на монохромната керамика вече е дискутиран нееднократно – Ников 2005, 332, 335; Ников, 2008, 102, 108; Ников 2009, 108; Bozkova, Nikov 2009.

[6] Не само украсата, а и други технологични характеристики като морфологични особености, цвят и третиране на повърхностите могат да насочат към по-ранен или по-късен период (Божкова 2002, Ников 2008, Ников 2009).

съдове, която се явява *terminus post quem* за запълването на ямите и депонирането на материалите.

По-интересна е паницата от яма 1 (табло 3. 3; табло 11. 1). Фрагмент от подобен съд с косо изтеглено навън устие и дълбоки хоризонтални жлебове е открит при Брезово, където в основата на могилен насип има следи от ритуални действия, предхождащи издигането на могилата в края на V – началото на IV в. пр. Хр. (Велков 1938, обр. 79). Паници с хоризонтални жлебове/канелюри има и в обекти с по-ранна дата, но са от типа със завито навътре устие и жлебовете са по-плитки (Ников 2009, 112, обр. 1. 2, 8; Ников 2012, обр. 1. 6). Някои мортарии също са оформени по подобен начин (табло 7. 1 – 3). Подобно канелиране се среща и при други форми (Ников 2008, обр. 6. 3; Alexandrescu 1977, fig. 5. 16 – 17.) Ранната дата на последните и малобройните примери показват декоративна техника, която не е намерила прием в местното грънчарство.

Леканетата са друга характерна за репертоара на сивата монохромна керамика форма. Представени са два типа. От яма 5 има фрагмент с дръжки върху хоризонталния венец (табло 8. 3). Най-ранните примери от вътрешността на Тракия са от VI в. пр. Хр. (Ников 2008, обр. 3. 1 – 2). През класическата епоха този тип се установява трайно сред асортимента на съдовете със сив цвят и се среща до средата на IV век пр. Хр. (Василева 2008, 192). Фрагментите от яма 3 спадат към леканетата с две хоризонтални дръжки, поставени върху тялото (табло 6. 14 – 15). Единият фрагмент е от съд с венче и дръжки под устието. Тази форма намира повече паралели в съдове от Североизточна България – Равна, края на V – средата или края на IV в. пр. Хр. (Мирчев 1962, табл. X. 4; 139, табл. XII. 4; табл. XVII. 3; табл. XVII. 1; табл. XIX. 5; табл. XXIII. 3, 6); Янково, края на IV – началото на III в. пр. Хр. (Дремсизова-Нелчинова 1955, 47, обр. 14), Браничево, средата на IV – началото на III в. пр. Хр. (Дремсизова 1962, 166, обр. 2. 1) и от Румъния (Alexandrescu 1977, fig. 7. 8, 16; Moscalu 1983, Pl. XCVI – XCVII). Малко са примерите от класическата епоха южно от Стара планина – Пистирос (Domaradzki 2002, fig. 8.9 – 65.2), Мезек, (Велков 1937, обр. 134 – 3), Симеоновград (Bozkova, Vasileva 2009, fig. 6. 5). Силното ѝ присъствие в Аполония (Nedyalkov 2008, tabl. 5. 66 – 70; Ников 2012, обр. 10. 6; обр. 11. 1, 6; обр. 12. 1 – 2, 4) показва, че тази еолийска форма не е намерила прием във вътрешнотракийските земи на юг от Балкана за разлика от лекането с дръжки върху венеца и това със завито навътре устие и две хоризонтални дръжки. При другия фрагмент от лекане не е ясно как е оформено устието – дали е изтеглено навън, или завито навътре, но морфологичните данни показват, че спада към тази категория съдове.

Кратерът е друга форма, добила популярност през класическата епоха в Тракия. Два фрагмента от устия са открити в яма 1 (табло 3. 4 – 5). Въпреки че фрагментите показват малка дълбочина, морфологичните им белези ги свързват със съдовете с цилиндрична шия (Bozkova, Vasileva 2009, 227), каквито са известни от множество обекти – Калояново (Чичикова 1969, 77, обр. 27), Дуванлии (Филов 1934, обр. 176), Ябълково (Тонкова 2006, табло VII. 1), Раднево (Саватинов 1997, обр. 5. е; обр. 19. г), Гледачево (Tonkova, Savatinov 2001, fig. 4. a, fig. 7. d, g), Горски извор (Петров 1993, фиг. 15), Мезек (Велков 1937, обр. 134. 1 – 2). Формата е толкова популярна, че продължава съществуването си в монохромен вариант и през елинистическата епоха, макар и с леки формални изменения – Севтополис, (Чичикова 1984, 32 – 34 и обр. 8; обр. 9. I.61; Гетов 1972, обр. 2. а), Шипка (Китов 1996, обр. 2) и Кабиле (Гетов 1991, обр. 9; обр. 29; обр. 65).

Сред материалите от яма № 2 има устие от *трапезна амфора* (табло 5. 4). Тази форма също е една от основните в монохромната керамика от класическата епоха. Във вътрешността на Тракия навлизат още в началото на VI в. пр. Хр. (Ников 2005). А използването им продължава и през елинистическата епоха – Севтополис, (Чичикова 1984, 32 – 34 и обр. 8) и с. Славянин, Старозагорско – гроб от края на IV – началото

на III в. пр. Хр. (Буюклиев 1964, 62 – 63, обр. 2. б). Фрагментът от Зимница е сходен с устието на една изцяло запазена амфора от могилно погребение в некропола при с. Долно Сахране, но с кафяв цвят; погребението е датирано в края на V – началото на IV в. пр. Хр. (Гетов 1965, 205 – 208, обр. 3).

В ямите са открити фрагменти от два типа *кани*. Единият е от вкопано съоръжение 1 (табло 9. 11; табло 11. 7) и представя типа с биконично тяло и дръжка, излизаща високо над устието. Каните с изявен и симетричен биконичен силует, по-широко тяло и ниско пръстеновидно столче са характерни повече за Североизточна България – Равна, края на V – средата/края на IV в. пр. Хр. (Мирчев 1962, 127, табл. X. 6, табл. XI. 3, 6, табл. XIV. 6, табл. XV. 3, табл. XXII. 1, табл. XXIV. 1, 4, 6, табло XXVIII. 3), Проф. Иширково, втората половина на VI – края на V/началото на IV в. пр. Хр. (Георгиева, Бъчваров 1994, 28 – 29, табл. V. 4; табл. IX. 3 – 4; табл. XVII. 4; табл. XXIII. 5), Браничево, средата на IV – началото на III в. пр. Хр. (Дремсизова 1962, 185, обр. 3. 1 – 2, обр. 8. 1) и Румъния (Alexandrescu 1972, 117, fig. 3 – 5, Moscalu 1983, Pl. LXXI – LXXII). Ранните примери на юг от Балкана – Асеновец (Ников 2008, обр. 4. 3), Карнобат (Ников 2009, обр. 4) и от черноморските колонии – Аполония (Nedyalkov 2008, 4, tabl. I. 16, Ников 2012, обр. 52. 7; обр. 56. 4), Одесос (Тончева 1967, обр. 21. а), насочват към предположението, че през класическата епоха този вариант се налага в територите на север от Стара планина, докато южно от нея е предпочитана версията с асиметричната биконична форма с издължена горна част и плавен преход и по-високо конично столче (Bozkova, Vasileva 2009, 228 и цит. лит, както и fig. 11. 1 – 2; fig. 13.). Присъствието ѝ сред материалите от с. Зимница през късната класическа епоха се дължи или на икономически и културни контакти с районите северно от Балкана, или на останал дълго в употреба съд, имайки предвид близостта на обектите с ранна дата, в които се среща този вариант на каните. Примери на този вариант кани от класическата епоха има и от района на Марица – Изток (Саватинов 1997, обр. 20. а – б; Tonkova, Savatinov 2001, fig. 4. d).

Каната от яма 3 (табло 6. 16; табло 11. 4) намира добър паралел в съд от Янково, в гроб, датиран в края на IV – началото на III в. пр. Хр. (Дремсизова 1955, 71, 81 – 82; обр. 16. 2). Датирането на гроба в ранната елинистическа епоха показва, че формата вероятно се появява през IV в. пр. Хр., както сочи и примерът от Зимница.

Чашите с S-овиден профил и висока дръжка над устието от ями 2, 3 и 5 (табло 5. 5; табло 6. 18; табло 8. 2; табло 11. 5) също са сред основните форми на сивата монохромна керамика[7]. Примерите от Васил Левски (Кисьов 2004, 59 – 60, табло LVIII. 7), Анево (Стоянов 2002, обр. 1. 3), Брезово (Велков 1938, обр. 78), Малко Тръново (Bozkova, Nikov 2009, фиг. 14 – 15), Ябълково (Лещаков и др. 2006, 143, 161, обр. 12. 8), Овчарци (Тонкова, Василева 2015, обр. 3), Свиленград (Bozkova, Vasileva 2009, 229, fig. 11. 4 – 5), Калояново (Чичикова 1969, 79, обр. 31) показват популярността на формата през класическата епоха. Освен като чаша този тип съд е бил изработван и във вариант цедка – Свиленград (Bozkova, Vasileva 2009, 229, fig. 11. 6), Равна (Мирчев 1962, табл. XVIII. 5), Казанлъшко (Табакова-Цанова 1961, 55, обр. 2ж), Русе (Върбанов 2013, табло II. 19 – 25). Последните два примера илюстрират съществуването на тези чаши и през елинистическата епоха, но може би вече само в този вариант.

Скифос. Този тип чаша се среща по-рядко в монохромен вариант в сравнение с други форми. От нашите земи произхождат няколко съда, които копират различни варианти на атическите чаши (Агре 2002, обр. 16; Кисьов 2004, табло XLIV: 1; Божкова 2010, 207 – 208). Откритият в яма 3 фрагмент (табло 6. 17, табло 11. 6) повтаря формата на *skyphos* от края на V – първата четвърт на IV в. пр. Хр. (Божкова 2010, 208, обр. 4 – 5).

[7] За произхода и разпространението на формата във вътрешнотракийските земи вж. Bozkova, Nikov 2009, 50 и сл.

Мортариите се срещат от късната архаична епоха и са масово разпространени през класическата и елинистическата епохи. Въпреки че имат предимно утилитарна функция, откриването им в контексти с ритуален характер – ями, гробове, макар и рядко, не е необичайно (Василева 2010, 243). Вероятно присъствието им трябва да се свърже с конкретни дейности и/или занаят. Два от откритите в яма 3 фрагменти са от еднакви съдове – с леко издадено навън и заоблено отгоре устие, вълнообразно тяло и светлокафяв цвят (табло 7. 2 – 3; табло 11. 2). С идентични формални и технологични характеристики и със същата хронология е съд от Малко Тръново, от яма с материали от края на V – първата четвърт на IV в. пр. Хр. (Василева 2010, 241, обр. 4. 9). Третият фрагмент от яма 3 (табло 7. 1) е сходен със съд от Пистирос (Domaradzki 2002, fig. 8. 6 – 31. 1). Фрагментът от яма 1 (табло 3. 6; табло 11. 3) няма точни паралели, но по морфологични белези е сходен с тези от класическата епоха (срв. Василева 2010, 239 – 241, обр. 2 – 4).

Липсата на украса върху керамиката на колело от ямите при с. Зимница, както и неособено старателното третиране на повърхностите показва напреднал етап в местното керамично производство с установен набор от форми, наложили се в бита, свързани с утвърдени традиции на хранене и ритуали. Някои от тях продължават съществуването си и през елинистическата епоха. Сред съдовете има и такива, които традиционно са използвани от населението северно от Стара планина. И това не е чудно, имайки предвид близостта на обекта до проходите, което улеснява контактите с гетските територии.

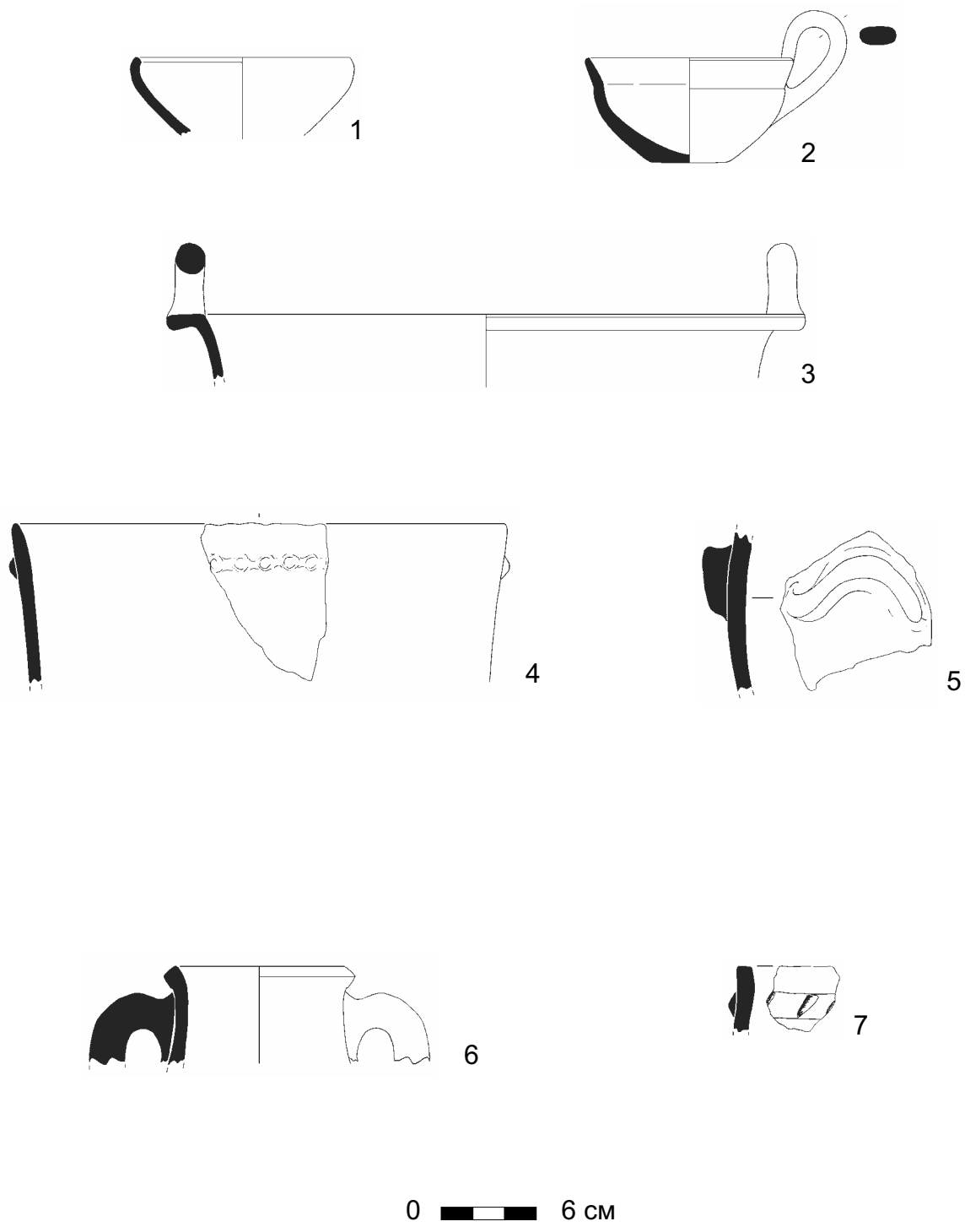
Съдовете на ръка[8] са изработени от глина с дребни (до 1 мм) примеси, главно пясък в средна и висока концентрация и единични много дребни камъчета, с неравна, грапава или равна, но недобре огладена повърхност, най-често без ангоба, неравномерно изпичане и сив и кафяв цвят на повърхността. Разграничени са няколко форми, предимно кухненска керамика. Липсват трапезни съдове за пиене (кани и чаши), а паниците и купите са слабо представени.

Въпреки малкото фрагменти *паниците* показват разнообразие както във формата, така и в украсата. От яма 1 има фрагмент от дълбока паница (табло 3. 10), от тип, който се среща до средата на IV в. пр. Хр. (Ханджийска 2007, 14, табло I-2A). От същата яма има и два фрагмента от разлати паници. Единият е с дъговидна дръжка (табло 3. 11), тип, който се разпространява след средата на IV в. пр. Хр. (Ханджийска 2007, 14). Другият фрагмент (табло 3. 14) има паралел в паница от ямно светилище при Гледачево, открита заедно със сива плоскодънна амфора от средата на V в. пр. Хр. (Tonkova, Savatinov 2001, 99, fig. 5). Паницата от яма 3 също е конусовидна и разлата, но има интересна украса (табло 7. 6). Извитите линии са сходни с тези на хранилището от яма 2, което от своя страна намира паралели в съд от ранната желязна епоха (Домарадски 1986, обр. 7г; обр. 9а). Паница с подобна форма и украса от класическата епоха има от Етрополе (Агре 2002, обр. 3). Паницата от вкопано съоръжение 2 (табло 9. 6) вероятно е имитация на паниците на колело. Имитациите в керамиката на ръка на съдове на колело са най-разпространени през IV в. пр. Хр. (Ханджийска 2007, 22).

Купи са идентифицирани от яма 1 (табло 3. 15 – 16) и яма 3 (табло 7. 7). Те са от типа среднодълбоки съдове с конусовидна форма, заоблени стени, разпространени през V – първата половина на IV в. пр. Хр. (Ханджийска 2007, 15, табло III-4, 5).

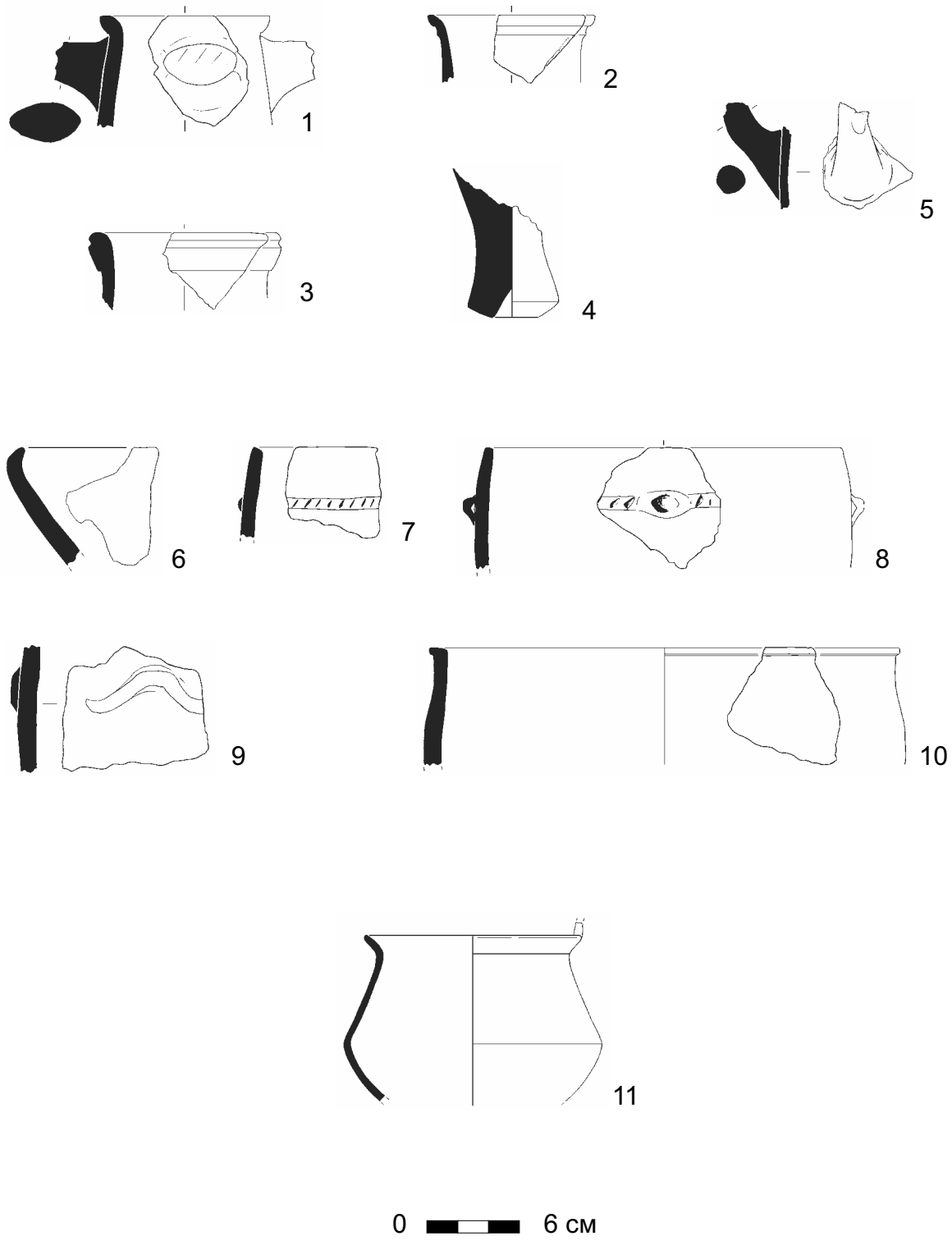
Най-многобройни са фрагментите от *гърнета*. Трудно е да се направи разграничаването им на малки, средни и големи, тъй като основният критерий за това е обемът им (Ханджийска 2007, 16 – 17), а от ямите не са възстановени цели съдове. Все пак метричните им данни и декоративните или морфологични белези дават някаква насока.

[8] Керамиката на ръка е определена от доц. д-р Венета Ханджийска, на която сърдечно благодарим.

Табло 8. Яма 5. Керамика на колело (1 – 3); керамика на ръка (4 – 5); яма 6, амфора (6), керамика на ръка (7)

Plate 8. Pit 5, thrown ware (1 – 3); pottery made by hand (4 – 5); pit No 6, amphora (6); handmade ware (7)

Табло 9. Вкопано съоръжение 2. Амфори (1 – 4); фирнис (5), керамика на ръка (6 – 10); вкопано съоръжение. Керамика на колело (11)

Plate 9. Feature 2 dug into the soil. Amphorae (1 – 4); firnis vessel (5); handmade ware (6 – 10); Feature 1 dug into the soil, thrown ware (11)

Табло 10. Амфорни печати и графит (1 – 4); фрагменти от фирнисови съдове (5 – 9) от ямите

Plate 10. Amphora stamps and graffiti (1 – 4); fragments of firnis vessels from the pits (5 – 9)

Табло 11. Керамика на колело (1 – 7) и керамика на ръка (8 – 13) от ямите
Plate 11. Thrown ware (1 – 7) and handmade ware (8 – 13) from the pits

Гроб № 12

Гроб № 15

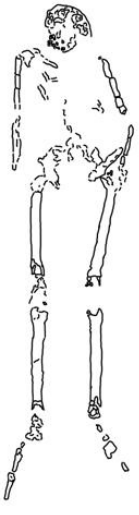
Гроб № 16

Гроб № 13

Гроб № 14

Гроб № 17

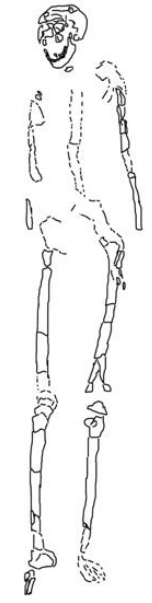

Гроб № 18

Гроб № 19

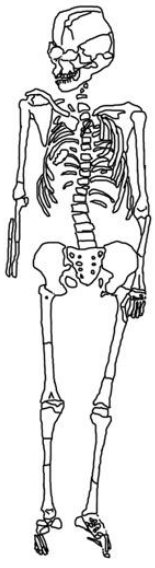
Табло 12. Гробове №№ 12 – 19
Plate 12. Burials Nos 12 – 19

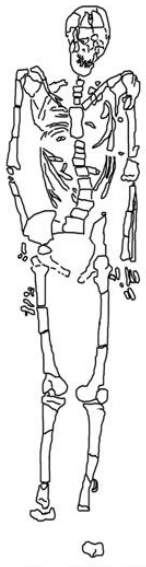
Гроб № 20

Гроб № 21

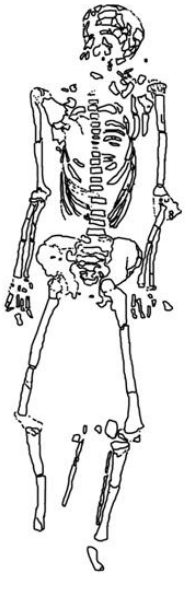
Гроб № 22

Гроб № 23

Гроб № 24

Гроб № 25

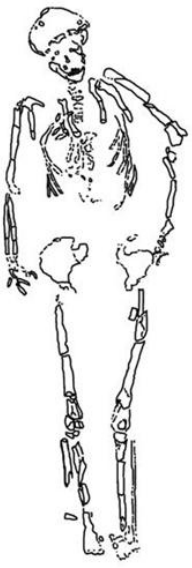

Гроб № 26

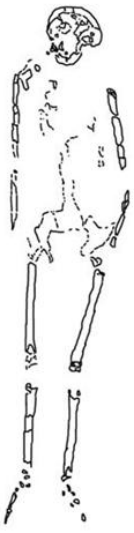

Гроб № 27

Табло 13. Гробове №№ 20 – 27
Plate 13. Burials Nos 20 – 27

Гроб № 28

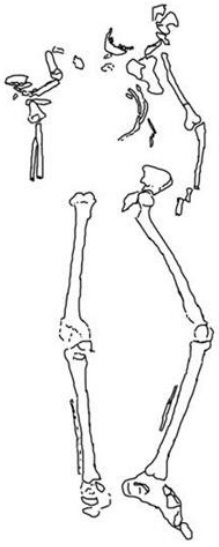
Гроб № 29

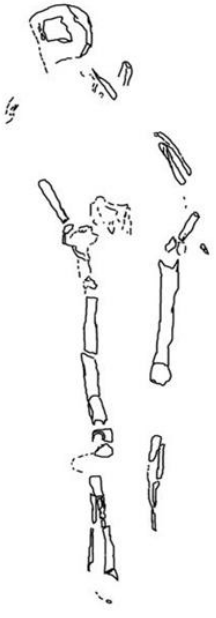
Гроб № 30

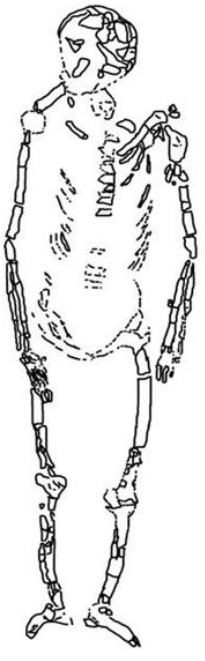
Гроб № 31

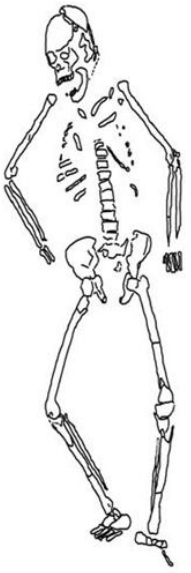
Гроб № 32

Гроб № 33

Гроб № 34

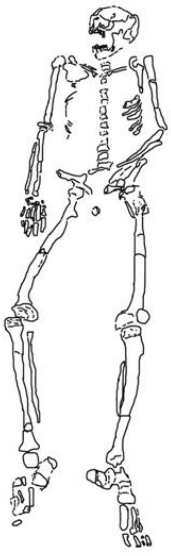

Гроб № 35

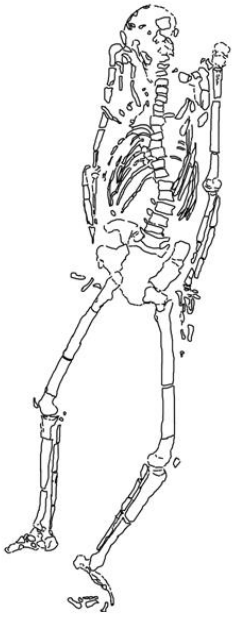
Табло 14. Гробове №№ 28 – 35
Plate 14. Burials Nos 28 – 35

Гроб № 36

Гроб № 37

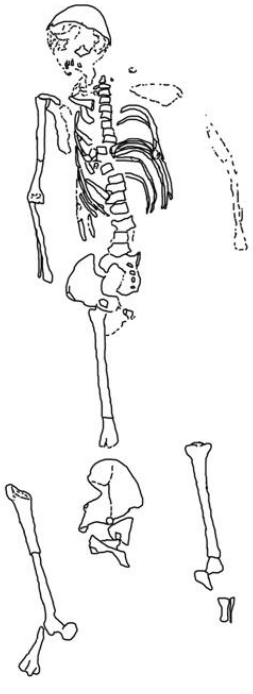
Гроб № 38

Гроб № 39

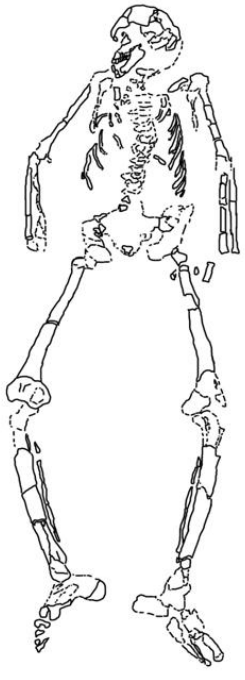
Гроб № 40

Гроб № 41

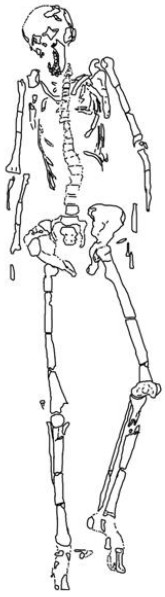

Гроб № 42

Гроб № 43

Табло 15: Гробове №№ 36 – 43
Plate 15. Burials Nos 36 – 43

Гроб № 44

Гроб № 45

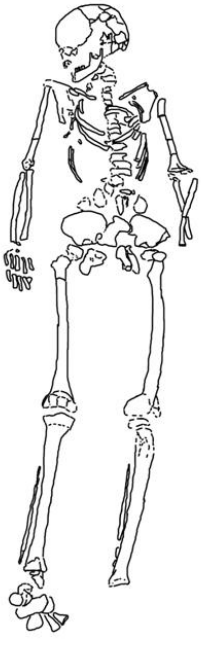
Гроб № 46

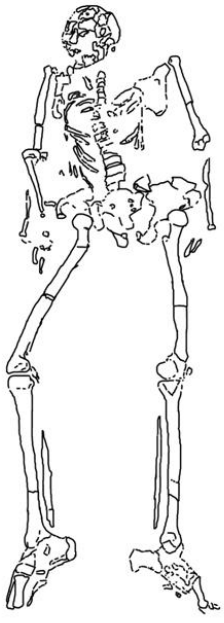
Гроб № 47

Гроб № 48

Гроб № 50

Гроб № 51

Гроб № 52

Табло 16. Гробове №№ 44 – 52
Plate 16. Burials Nos 44 – 52

Фрагменти от малки гърнета има от яма 2 (табло 5. 6) и яма 3 (табло 7. 8 – 9), с цилиндрична форма и заоблени стени. Тези от яма 3 са от вариантите с пъпки или релефна лента под устието, характерни за класическата епоха (Ханджийска 2007, 16, табло IV. 1Б, 1Г). Фрагментът от яма 2 може да бъде отнесен към същото време. Средните гърнета са два типа, които имат разлика и в хронологията. Два от фрагментите представят съдове с леко заоблени стени, с релефна лента с насечки и бутони, разположена близо под устийния ръб (табло 4. 1; табло 7. 10). Тези гърнета са разпространени през класическата епоха, докъм средата на IV в. пр. Хр. (Ханджийска 2007, 17, 23, табло V. 2Б). Гърнетата от яма 3 (табло 7. 11 – 12) и вкопано съоръжение 2 (табло 9. 7) са с цилиндрична форма и заоблени стени, характерни за ранната елинистическа епоха (Ханджийска 2007, 17, табло V. 3, 4). Към малките или средните гърнета вероятно се отнася и фрагментът от яма 1 (табло 4. 2), който поради по-сложното си профилиране може да се постави в късната класическа или ранната елинистическа епоха (Ханджийска 2007, 21 – 22, табло IV. 3). Повечето от големите гърнета са конусовидни, с прави стени, характерни за класическата епоха докъм средата на IV в. пр. Хр. (Ханджийска 2007, 17, табло VI. 1). От този тип са фрагментите от съдове от ями 1, 3 и 5 (табло 4. 5 – 6; табло 7. 13; табло 8. 4). От яма 1 има фрагмент от гърне с леко заоблени стени (табло 4. 4), което може да се отнесе към IV в. пр. Хр. (Ханджийска 2007, 17, табло VI. 3А).

При *хранилищата* има повече вариации. Вероятно с най-ранна дата, с традиции още в ранната желязна епоха, са фрагментите от яма 2 (табло 5. 7, 9, табло 11. 8 – 9). Първият има украса върху устийния ръб. Вторият намира добър паралел в съд от Родопите (Домарадски 1986, обр. 7г, обр. 9а). Към най-ранните като форма съдове е фрагментът от яма 3 (табло 7. 14) с паралели в ямното светилище при Гледачево (Tonkova, Savatinov 2001, 101, fig. 13. f; Ханджийска 2007, 18, табло VI. 1). Характерни за класическата епоха са съдове с леко заоблени стени и хоризонтални релефни ленти (Ханджийска 2007, 17, табло VI. 2, табло VII. 3А, 4). Фрагменти от такива има от яма 1 (табло 4. 7 – 8) и яма 3 (табло 7. 15). Вероятно към тази група спада и фрагментът от хранилище с гладка релефна лента (табло 4. 9), за който нямаме точен паралел. Малко по-късно, към IV в. пр. Хр., може да се отнесе фрагментът от вкопано съоръжение 2 (табло 9. 10) поради профилираното му устие.

Двата фрагмента от *малки съдчета* от яма 1 (табло 3. 12 – 13) са от категория, най-разпространена през ранната елинистическа епоха (Ханджийска 2007, 18 – 19, табло X).

Сред материалите от ямите при Зимница има и значително количество дъговидни дръжки (табло 7. 4, табло 8. 5, табло 9. 9, табло 11. 10 – 12), от купи или хранилища, както и фрагменти с дисковидни бутони (табло 7. 5, табло 11. 13).

Анализът на керамиката на ръка показва, че формите са основно от групата на кухненската керамика – гърнета и купи, използвани и за приготвяне на храна, и за сервиране, и от групата на съдовете за съхраняване – хранилища. Липсата или ограниченото присъствие на трапезни съдове (чаши, кани, по-фини купи и паници) е показател за по-напреднала късножелязна епоха, когато вече масово са навлезли формите на колело за трапезата и на ръка се правят основно тези, които традиционно са за приготвяне на храна. Тази тенденция е явна в елинизма. Потвърждение са и няколкото фрагмента от съдове, имитиращи такива на колело или с по-усложнен профил.

Прегледът на находките от ямите от с. Зимница датира съоръженията в IV в. пр. Хр., като някои от материалите е възможно да са депонирани след продължителното им използване в бита. Времевата рамка на структурите позволява да бъде обособен един керамичен комплекс с форми, характерни за къснокласическата епоха, някои от които продължават да се използват и през ранната елинистическа епоха.

Характерът на обекта не може да се определи категорично поради ограничената площ на проучването. Възможно е разкритите тук структури да са част от ямно поле или селище, синхронно на обектите при Ябълково (Лещаков и др. 2006, 135 – 165, Тонкова 2006, 205 – 233), М. Тръново, Гледачево (Tonkova, Savatinov 2001, 95 – 127), Раднево (Саватинов 1997, 9 – 54), на някои от ямите при Карнобат (Христова 2009, 50 – 78; Цочев 2009, 124 – 148) и др. Няколкото проучени ями показват финалния етап на функциониране на този тип обекти на юг от Стара планина (Тонкова 2010, 209; Тонкова и др. 2010, 157)[9].

Некропол[10]

Общият брой на проучените гробни съоръжения от некропола е 52, като те са съсредоточени в северозападната част на обекта. Гробните ями са ориентирани запад – изток, имат правоъгълна, овална или трапецовидна форма. В насипите на два гроба (№№ 33, 35) са открити следи от дърво, вероятно от скари, с които са били покривани погребваните. По време на проучването в нито една от ямите не са регистрирани ниши, характерни за гробовете в ислямските некрополи. По-голямата част от костните останки са в лошо състояние, което вероятно се дължи на състава на почвата. Въпреки това при повечето е установена позицията на скелета, както и приблизителната възраст на погребаните. Осем от всичките скелети са детски, 39 на възрастни индивиди, а останалите не могат да бъдат определени. Разкрити са две гробни ями без костни останки, които условно могат да бъдат наречени „кенотафи“. Такива ями са регистрирани и при проучването на друг ислямски некропол, този при кв. „Макак“ до гр. Шумен (обект № 6 по трасето на АМ „Хемус“). Всички покойници са били положени по гръб. При разкриването на скелетите 5 от черепите са с лицевата част нагоре, 12 са обърнати на север и 28 на юг. Независимо че при ислямските погребения обичайната позиция на лицевата част на черепа е в посока юг, в некропола от Зимница се срещат и гореописаните позиции.

Като цяло не личи някакво специално подреждане на костите на горните крайници. При гробове №№ 15, 14, 36, 40 тези кости се откриват най-плътно до скелета, костите на долните крайници са приближени и сравнително опънати, което дава основание да се предполага, че при погребението тези покойници са били увити в платно. При гробове №№ 20 и 28 костите от китките на левите горни крайници се откриват под тазовите, а при гроб № 23 под тях са костите от китката на десния горен крайник. Неестествено положение на костите на горните крайници се забелязва и в гроб № 21, където дясната раменна кост е леко повдигната нагоре, както и при гроб № 24, където фалангите на горните крайници са разперени встрани. По-особено място заема скелетът от гроб № 31, при който десният горен крайник е положен в областта на корема, а левият е върху костите на таза, но небрежната им позиция не дава основание да се предполага характерното за християнския обред умишлено „подреждане“ на тялото. Внимание трябва да се обърне и на скелета в гроб № 46, при който левият горен крайник е свит към раменната кост, върху която се откриват фалангите от пръстите.

Позициите на долните крайници също значително се различават от характерните опънати крайници при християнските погребения. В много от случаите единият е свит в колянната става. При 90% те са раздалечени и в няколко са с леко сгънати коленни стави, обърнати в една посока (тип хокер) или навън.

Всички тези данни дават основание да се допусне с голяма сигурност, че погребенията са извършени в съответствие с ислямската погребална практика. Обичайно

[9] Ямният комплекс в Русе (Върбанов 2013) поставя въпроса за съществуването на този тип обекти и през елинистическата епоха.

[10] Проучванията на некропола са публикувани, вж. цитираната литература.

тези некрополи се датират в периода XV – XVII в. В гробовете и извън тях не са открити находки, което затруднява стесняването на хронологическите рамки.

Гробове

Гроб № 11

Гробна яма: сектор I, неоформена

Скелет: сектор I, на 9,70 м от т. 26, на 2 м от т. 20

Положение на скелета: от скелета са запазени само няколко кости.

Ориентация: запад – изток

Инвентар: няма

Гроб № 12

Гробна яма: неоформена

Скелет: сектор I, на 5,50 м от т. 21, на 10,50 м от т. 26

Положение на скелета: положен по гръб, черепът е силно извит на север. Десният горен крайник е опънат покрай скелета, а левият – свит в лакътната става. Десният долен крайник е леко свит в колянната става, а левият – опънат. Костите са в лошо състояние.

Размери: дълж. 1 м; шир. на раменния пояс 0,26 м; шир. на таза 0,18 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 18° на север

Инвентар: няма

Гроб № 13

Гробна яма: сектор I, на 11,60 м от т. 22, на 2,30 м от т. 29

Скелет: сектор I, на 11,80 м от т. 22, на 2,50 м от т. 29

Положение на скелета: положен по гръб, черепът е силно извит на юг. Горните крайници са опънати и леко изнесени от скелета. Положението на долните крайници не личи. Нарушени са при изкопните работи. Костите са в лошо състояние.

Размери: запазена дължина 0,60 м; шир. на раменния пояс 0,16 м; шир. на таза 0,11 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 20° на север

Инвентар: няма

Гроб № 14

Гробна яма: неоформена

Скелет: сектор I, на 4,10 м от т. 20, на 9,60 м от т. 15

Положение на скелета: костите са силно изтлели. Скелетът личи в негатив. Положен по гръб. Слабо личи, че черепът е леко извит на север. Горните крайници са леко свити в лакътната става и отдалечени от скелета. Долните крайници са свити в колянната става като ‹ ›.

Размери: запазена дължина 0,72 м

Ориентация: запад – изток

Инвентар: няма

Гроб № 15

Гробна яма: сектор I, на 4,80 м от т. 29, на 8,60 м от т. 22, дълж. 1,80 м, шир. 0,78 м

Скелет: сектор I, на 5,10 м от т. 29, на 8,70 м от т. 22

Положение на скелета: положен по гръб, с изпънати долни крайници. Горните крайници са изпънати покрай скелета. Фалангите на десния горен крайник са свити.

Размери: запазена дължина 1,66 м; шир. на раменния пояс 0,36 м; шир. на таза 0,28 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 1° на север
Инвентар: няма

Гроб № 16
Гробна яма: неоформена
Скелет: сектор I, на 8 м от т. 26, на 6,60 м от т. 21
Положение на скелета: костните останки са в лошо състояние. От скелета личат единствено черепът, части от горния десен крайник и двата долни крайника.
Размери: запазена дължина 0,80 м
Ориентация: запад – изток, отклонение 21° на север
Инвентар: няма

Гроб № 17
Гробна яма: сектор I, на 5,90 м от т. 21, на 8,30 м от т. 26, дълж. 1,90 м, шир. 0,64 м
Инвентар: сектор I, на 5,90 м от т. 21, на 8,40 м от т. 26
Положение на скелета: положен по гръб, с изпънати долни крайници. Горните крайници са изпънати покрай скелета. Ребрата, тазът и голяма част от черепа са изтлели.
Размери: запазена дължина 1,58 м; шир. на раменния пояс ≈ 0,26 м; шир. на таза 0,23 м
Ориентация: запад – изток, отклонение 2° на север
Инвентар: няма

Гроб № 18
Гробна яма: сектор I, на 0,70 м от т. 23, на 7,30 м от т. 22, дълж. 1,69 м, шир. 0,65 м.
Скелет: сектор I, на 1,05 м от т. 23, на 7,40 м от т. 22
Положение на скелета: положен по гръб, с изпънати долни крайници. Горните крайници са изпънати покрай скелета. Черепът е силно извит на юг, мандибулата опира в ключицата на десния горен крайник.
Размери: запазена дължина 1,63 м; шир. на раменния пояс 0,38 м; шир. на таза 0,32 м
Ориентация: запад – изток, отклонение 2° на юг
Инвентар: няма

Гроб № 19
Гробна яма: сектор II, на 10,60 м от т. 14
Скелет: сектор II, на 10,70 м от т. 14, на 4,90 м от т. 9
Положение на скелета: положен по гръб, с изпънати долни крайници. Горните крайници са опънати покрай скелета, като фалангите са върху таза. Черепът е леко обърнат на юг. Лицевият дял е изтлял.
Размери: дължина 1,52 м; шир. на раменния пояс 0,33 м; шир. на таза 0,28 м
Ориентация: запад – изток, отклонение 22° на север
Инвентар: няма

Гроб № 20
Гробна яма: сектор I, неоформена
Скелет: сектор I, на 5,10 м от т. 15, на 8 м от т. 20
Положение на скелета: положен по гръб, с изпънати долни и горни крайници. Ребрата, гръбначният стълб, тазът и част от костите на горните крайници са изтлели.

Размери: дълж. 1,78 м; запазена шир. на раменния пояс 0,29 м; запазена шир. на таза 0,20 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 2° на юг

Инвентар: няма

Гроб № 21

Гробна яма: сектор I, на 1,80 м от т. 23, на 8,80 м от т. 22; дълж. 1,17 м, шир. 0,34 м

Размери: сектор I, на 1,90 м от т. 23, на 9 м от т. 22

Положение на скелета: положен по гръб, с изпънат ляв долен крайник, десният е леко свит в колянната става. Горните крайници са изпънати покрай скелета. Черепът е обърнат на юг. Долната челюст опира в дясната ключица. Останалата част от лицевия дял липсва.

Размери: дълж. 1 м; шир. на раменния пояс 0,20 м; шир. на таза 0,16 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 5° на север

Инвентар: няма

Гроб № 22

Гробна яма: сектор I, на 4,90 м от т. 18, на 4,20 м от т. 17; дълж. 1,90 м, шир. 0,95 х 0,50 м

Скелет: сектор I, на 4,50 м от т. 17, на 4,60 м от т. 18

Положение на скелета: положен по гръб, с изпънати горни и долни крайници. Черепът е обърнат на юг.

Размери: дължина 1,50 м; шир. на раменния пояс 0,50 м; шир. на таза 0,45 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 12° на юг

Инвентар: няма

Гроб № 23

Гробна яма: сектор I, на 5,80 м от т. 21, на 8 м от т. 26

Скелет: сектор I, на 5,90 м от т. 21, на 8,10 м от т. 26

Положение на скелета: положен по гръб, с изпънати долни крайници. Левият горен крайник е опънат покрай скелета, десният е под таза. Черепът е леко обърнат на север.

Размери: дълж. 1,57 м; шир. на раменния пояс 0,37 м; шир. на таза 0,26 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 4° на север

Инвентар: няма

Гроб № 24

Гробна яма: сектор I, на 6 м от т. 22, на 6,80 м от т. 29

Скелет: сектор I, на 6,10 м от т. 22, на 7,10 м от т. 29

Положение на скелета: положен по гръб, с изпънати покрай скелета горни крайници. Левият долен крайник е леко свит в колянната става, а десният е изпънат. Черепът е обърнат на север. Костите са частично изтлели.

Размери: дълж. 1,37 м; шир. на раменния пояс 0,30 м; шир. на таза 0,23 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 5° на север

Инвентар: няма

Гроб № 25

Гробна яма: сектор I, на 6,40 м от т. 29, на 6,70 м от т. 22

Скелет: сектор I, на 6,50 м от т. 29, на 6,90 м от т. 22

Положение на скелета: положен по гръб, с изпънати покрай скелета горни

крайници. И двата долни крайника са свити в колянната става като ‹›. Черепът е леко обърнат на юг. Долната челюст е до лявата раменна кост, вероятно разнесена от животно. Пищялната кост на десния долен крайник не е *in situ*.

Размери: дълж. 1,70 м; шир. на раменния пояс 0,39 м; шир. на таза 0,31 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 1° на север

Инвентар: няма

Гроб № 26

Гробна яма: сектор I, на 4 м от т. 22, на 9,30 м от т. 29; небрежно оформена

Скелет: сектор I, на 4,20 м от т. 22, на 9,80 м от т. 29

Положение на скелета: положен по гръб. Положението на горните крайници не личи. Долните крайници са запазени приблизително до колянната става. Гръбначният стълб, ребрата и тазът са полуизтлели.

Размери: запазена дълж. 0,66 м; ≈ шир. на раменния пояс 0,18 м; ≈ шир. на таза 0,17 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 4° на юг

Инвентар: няма

Гроб № 27

Гробна яма: сектор I, на 2,10 м от т. 16, на 11,90 м от т. 21

Скелет: сектор I, на 2,08 м от т. 16, на 11,90 м от т. 21

Положение на скелета: положен по гръб. Положението на горните крайници не може да бъде определено. Долните крайници са запазени приблизително до колянната става. Черепът е изтлял, но личи, че е леко обърнат на юг. Останалата част от костите на скелета са изтлели.

Размери: запазена дълж. 0,60 м; ≈ шир. на раменния пояс 0,15 м; ≈ шир. на таза 0,15 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 1° на юг

Инвентар: няма

Гроб № 28

Гробна яма: сектор I, на 8,70 м от т. 21, на 4,90 м от т. 26

Скелет: сектор I, на 8,90 м от т. 21, на 4,90 м от т. 26

Положение на скелета: положен по гръб, с изпънати долни крайници. Десният горен крайник е изпънат и леко отдалечен от тялото. Левият е леко свит в лакътната става, като фалангите вероятно са били до таза, но не са открити *in situ*. Черепът е леко обърнат на север. Лицевият дял е засегнат при изкопните работи. Гръбначният стълб е изтлял.

Размери: дълж. 1,48 м; шир. на раменния пояс 0,25 м; шир. на таза 0,30 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 2° на север

Инвентар: няма

Гроб № 29

Гробна яма: сектор I, на 5,30 м от т. 26, на 7,30 м от т. 21

Скелет: сектор I, на 5,35 м от т. 26, на 7,50 м от т. 21

Положение на скелета: положен по гръб, с изпънати долни и горни крайници. Костите са в лошо състояние. Ребрата и гръбначният стълб са изтлели.

Размери: дълж. 1,57 м; ≈ шир. на раменния пояс 0,25 м; ≈ шир. на таза 0,24 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 1° на север

Инвентар: няма

Гроб № 30

Гробна яма: сектор I, на 2,84 м от т. 17, на 5,85 м от т. 18

Скелет: сектор I, на 2,95 м от т. 17, на 5,90 м от т. 18

Гробна яма: положен по гръб, с изпънати долни крайници. Левият горен крайник е опънат покрай тялото. Костите на горния десен крайник, на ребрата, гръбначния стълб, таза и черепа са изтлели.

Размери: дълж. 0,98 м; ≈ шир. на раменния пояс 0,19 м; шир. на таза не може да бъде определена

Ориентация: запад – изток, отклонение 1° на юг

Инвентар: няма

Гроб № 31

Гробна яма: сектор I, на 2,98 м от т. 17, на 5,17 м от т. 18

Скелет: сектор I, на 5,46 м от т. 18, на 3,24 м от т. 17

Положение на скелета: положен по гръб, с изпънати долни крайници. Десният горен крайник е свит в лакътната става, отдалечен от скелета, фалангите са върху таза. Левият също е свит в лакътната става, фалангите са върху таза. Черепът е силно извит на юг. Мандибулата опира в дясната раменна кост. Ребрата, гръбначният стълб, тазът и част от черепа са изтлели.

Размери: дълж. 1,54 м; шир. на раменния пояс 0,29 м; ≈ шир. на таза 0,29 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 5° на север

Инвентар: няма

Гроб № 32

Гробна яма: сектор III, на 9,50 м от т. 26, неоформена

Скелет: сектор III, на 5,10 м от т. 24, на 9,80 м от т. 26

Положение на скелета: положен по гръб. Костите на десния горен крайник не са в анатомичен порядък. Ребрата и тазът от дясната страна липсват. От черепа само мандибулата е *in situ*. Левият горен крайник е свит в лакътната става и положен на таза. Левият долен крайник е свит в колянната става.

Размери: дълж. 1,58 м; запазена шир. на раменния пояс 0,21 м; запазена шир. на таза 0,12 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 21° на север

Инвентар: няма

Забележка: върху скелета се откриха останки от дървена скара, поставена напречно на скелета, по ширината на гробната яма.

Гроб № 33

Гробна яма: сектор III, на 9,40 м от т. 26, небрежно оформена

Скелет: сектор III, на 7 м от т. 24, на 9,50 м от т. 26

Положение на скелета: положен по гръб, с изпънати долни крайници. Черепът е нарушен. Липсват костите на горните крайници, таза, гръбначния стълб, ребрата.

Размери: запазена дълж. 1,47 м

Ориентация: запад – изток

Инвентар: няма

Забележка: върху скелета се откриха останки от дървена скара, поставена напречно на скелета, по ширината на гробната яма.

Гроб № 34

Гробна яма: сектор I, на 7 м от т. 21, на 6,20 м от т. 16

Скелет: сектор I, на 6,90 м от т. 21, на 6,40 м от т. 16

Положение на скелета: положен по гръб, с изпънати долни крайници. Десният горен крайник е опънат покрай скелета, фалангите са върху дясната бедрена кост. Левият горен крайник също е опънат. Черепът, гръбначният стълб, ребрата и тазът са изтлели.

Размери: дълж. 1,62 м; ≈ шир. на раменния пояс 0,29 м; ≈ шир. на таза 0,22 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 18° на север

Инвентар: няма

Гроб № 35

Гробна яма: сектор I, на 4,30 м от т. 21

Скелет: сектор I, на 8,60 м от т. 28, на 4,40 м от т. 21

Положение на скелета: положен по гръб. Левият долен крайник е полуизпънат, а десният е свит в колянната става. И двата горни крайника са свити в лакътните стави и положени до скелета. Черепът е обърнат на юг.

Размери: дълж. 1,43 м; шир. на раменния пояс 0,28 м; шир. на таза 0,28 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 15° на север

Инвентар: няма

Забележка: при долните крайници бяха открити останки от дърво.

Гроб № 36

Гробна яма: сектор I, на 5,60 м от т. 8, на 9,20 м от т. 15; шир. 0,35 м

Скелет: сектор I, на 5,70 м от т. 8, на 9,50 м от т. 15

Положение на скелета: положен по гръб, с изпънати долни крайници. Десният горен крайник е опънат покрай скелета, а левият е свит в лакътната става и положен върху таза. Черепът е обърнат на юг.

Размери: дълж. 1,64 м; шир. на раменния пояс 0,32 м; шир. на таза 0,25 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 2° на север

Инвентар: няма

Гроб № 37

Гробна яма: сектор I, на 1,80 м от т. 24, на 10,40 м от т. 29; трапецовидна, небрежно оформена

Скелет: сектор I, на 1,80 м от т. 24, на 10,50 м от т. 29

Положение на скелета: положен по гръб, с изпънат ляв долен крайник. Десният е леко свит в колянната става. Десният горен крайник е опънат покрай скелета, а левият е свит в лакътната става и положен върху таза. Ребрата от дясната страна, както и гръбначният стълб са изтлели и личат в негатив.

Размери: дълж. 1,72 м; шир. на раменния пояс 0,34 м; шир. на таза 0,25 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 4° на юг

Инвентар: няма

Гроб № 38

Гробна яма: сектор I, на 2,80 м от т. 24; трапецовидна

Скелет: сектор I, на 11,20 м от т. 29, на 2,80 м от т. 24

Положение на скелета: положен по гръб. Долните крайници са свити в колянната става като ‹ ›. Горните крайници са опънати покрай скелета. Черепът е обърнат на юг и опира в дясната раменна кост. Гръбнакът е извит S-овидно. Липсва лицевият дял.

Размери: дълж. 1,69 м; шир. на раменния пояс 0,33 м; шир. на таза 0,28 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 25° на север

Инвентар: няма

Гроб № 39

Гробна яма: сектор I, на 5,50 м от т. 22, на 4,60 м от т. 23

Скелет: сектор I, на 4,80 м от т. 23, на 5,80 м от т. 22

Положение на скелета: положен по гръб, с изпънати долни крайници. Десният горен крайник е опънат покрай скелета, а левият е леко свит в лакътната става и положен върху таза. Черепът е обърнат на юг. Мандибулата опира в дясната раменна кост.

Размери: дълж. 1,80 м; шир. на раменния пояс 0,38 м; шир. на таза 0,32 м

Ориентация: запад – изток

Инвентар: няма

Гроб № 40

Гробна яма: сектор I, неоформена

Скелет: сектор I, на 2,80 м от т. 20, на 10,90 м от т. 15

Положение на скелета: положен по гръб, с изпънати долни крайници. Горните крайници са опънати покрай скелета. Костите са полуизтлели. Липсва лицевият дял на черепа.

Размери: дължина 0,85 м; ≈ шир. на раменния пояс 0,20 м; ≈ шир. на таза 0,16 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 2° на юг

Инвентар: няма

Гроб № 41

Гробна яма: сектор I, на 8,70 м от т. 15, на 5,70 м от т. 20

Скелет: сектор I, на 9,10 м от т. 15, на 5,70 м от т. 20

Положение на скелета: положен по гръб. Черепът е обърнат на юг. Мандибулата опира в дясната раменна кост. Десният горен крайник е опънат покрай тялото и леко свит в лакътя. Левият горен крайник липсва. Десният долен крайник е изпънат, открит *in situ*. Бедрената кост на левия крайник, както и лявата част от таза са открити на по-високо ниво, над долната част на десния долен крайник.

Размери: дълж. 1,58 м; запазена шир. на раменния пояс 0,21 м; запазена шир. на таза 0,21 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 20° на север

Инвентар: няма

Забележка: костите не са разнесени от животно. Вероятно гробът е отварян вторично.

Гроб № 42

Гробна яма: сектор I, на 2,80 м от т. 24, на 10,50 м от т. 14

Скелет: сектор I, на 2,90 м от т. 24, на 10,60 м от т. 14

Положение на скелета: положен по гръб, с изпънати долни крайници. Костите са изтлели. Не личи положението на черепа и горните крайници.

Размери: запазена дълж. 0,58 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 18° на юг

Инвентар: няма

Гроб № 43

Гробна яма: сектор I, на 7,50 м от т. 14, на 4,90 м от т. 24

Скелет: сектор I, на 7,60 м от т. 14, на 5 м от т. 24

Положение на скелета: положен по гръб. Долните крайници са леко свити в колянната става като ‹ ›. Десният горен крайник е леко свит в лакътната става и изнесен встрани, левият е опънат покрай скелета. Черепът е обърнат на юг. Мандибулата опира в дясната раменна кост.

Размери: дълж. 1,55 м; шир. на раменния пояс 0,26 м; запазена шир. на таза 0,22 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 4° на юг

Инвентар: няма

Гроб № 44

Гробна яма: сектор II, на 17,10 м от т. 2, на 4,20 м от т. 13

Скелет: сектор II, на 17,20 м от т. 2, на 4,40 м от т. 13

Положение на скелета: положен по гръб. Десните горен и долен крайници са изпънати. Левият долен крайник е свит в колянната става. Левият горен крайник е свит в лакътната става, като фалангите са до таза. Черепът е леко обърнат на юг, а мандибулата опира в гръдната кост.

Размери: дълж. 1,63 м; шир. на раменния пояс 0,29 м; шир. на таза 0,27 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 3° на юг

Инвентар: няма

Гроб № 45

Гробна яма: сектор II, на 1 м от т. 14, на 12,60 м от т. 21

Скелет: сектор II, на 1,30 м от т. 14, на 12,70 м от т. 21

Положение на скелета: положен по гръб, с изпънати долни крайници. Горните крайници също са опънати, като фалангите на левия са върху таза. Черепът е обърнат на юг, като мандибулата опира в дясната раменна кост. Гръбначният стълб е леко извит като S.

Размери: дълж. 1,68 м; шир. на раменния пояс 0,29 м; шир. на таза 0,27 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 6° на юг

Инвентар: няма

Гроб № 46

Гробна яма: сектор II, на 6,40 м от т. 9, на 6 м от т. 14

Скелет: сектор II, на 6,70 м от т. 9, на 6,10 м от т. 14

Положение на скелета: положен по гръб, с изпънати долни крайници. Десният горен крайник е свит в лакътната става и положен върху таза, а костите на левия от лакътната става надолу липсват. Черепът е леко обърнат на север, като част от лицевия дял липсва.

Размери: дълж. 1,21 м; шир. на раменния пояс 0,23 м; запазена шир. на таза 0,17 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 3° на юг

Инвентар: няма

Гроб № 47

Гробна яма: сектор II, на 1,10 м от т. 14, на 11,90 м от т. 24

Скелет: сектор II, на 1,30 м от т. 14, на 12,10 м от т. 24

Положение на скелета: положен по гръб, с изпънати долни крайници, като пищялните кости са събрани като ⋎. Положението на горните крайници не личи. Черепът е обърнат на юг. Костите са изтлели.

Размери: запазена дълж. 0,77 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 1° на север

Инвентар: няма

Гроб № 48

Гробна яма: сектор I/сектор II, на 9 м от т. 17, на 8,50 м от т. 24

Скелет: сектор I/сектор II, на 9,20 м от т. 17, на 8,50 м от т. 24

Положение на скелета: положен по гръб. Долните крайници са свити в колянната става като ‹›. Горните крайници са опънати покрай скелета. Гръбначният стълб е слабо извит като S.

Размери: дълж. 1,38 м; шир. на раменния пояс 0,33 м; шир. на таза 0,24 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 20° на север

Инвентар: няма

Гроб № 49

Гробна яма: сектор II, на 3,50 м от т. 23, на 4,90 м от т. 24

Скелет: сектор II, на 4 м от т. 23, на 5,20 м от т. 24

Положение на скелета: запазени са само няколко кости от целия скелет.

Инвентар: няма

Гроб № 50

Гробна яма: сектор III, на 7,60 м от т. 23, на 5,50 м от т. 30; правоъгълна, дълж. 1,60 м, шир. 0,34 м

Скелет: сектор III, на 7,80 м от т. 23, на 5,60 м от т. 30

Положение на скелета: положен по гръб, с изпънати горни и долни крайници. Черепът е обърнат на юг, мандибулата опира в дясната раменна кост.

Размери: дълж. 1,40 м; шир. на раменния пояс 0,29 м; шир. на таза 0,23 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 38° на север

Инвентар: няма

Гроб № 51

Гробна яма: сектор I, на 3,50 м от т. 15, на 9 м от т. 20

Скелет: сектор I, на 3,80 м от т. 15, на 9,30 м от т. 20

Положение на скелета: положен по гръб. Левият долен крайник е опънат, а десният е леко свит в колянната става. И двата горни крайника са опънати покрай скелета. Черепът е обърнат на юг.

Размери: дълж. 1,70 м; шир. на раменния пояс 0,38 м; шир. на таза 0,38 м

Ориентация: запад – изток, отклонение 9° на север

Инвентар: няма

Гроб № 52

Гробна яма: сектор II, на 4,50 м от т. 24, на 3,50 м от т. 23

Скелет: сектор II, на 4,70 м от т. 24, на 3,60 м от т. 23

Положение на скелета: положен по гръб, с изпънати долни крайници. Горните са леко свити в лакътната става и положени върху таза. Черепът е обърнат на юг.

Размери: дълж. 1,60 м; шир. на раменния пояс 0,30 м; шир. на таза 0,24 м

Ориентация: запад – изток

Инвентар: няма

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Агре 2002: Д. Агре. Класификация на керамиката от тракийски могили в Етрополско (V – IV в. пр. Хр.). – Археология, 2, 2002, 33 – 41.

Александров, Христова 2009: С. Александров, Т. Христова. Сондажни археологически проучвания на обект 16 (км 294+850 – 295+400), ЛОТ 4, по АМ „Тракия“, землище на с. Чарда, Ямболско. – Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 752 – 754.

Бакърджиев, Вълчев 2016: С. Бакърджиев, Т. Вълчев. Спасителни археологически проучвания на селище от ранната и късната желязна епоха, римската епоха и Средновековието – обект № 1 по трасето на транзитен газопровод № 2 за Република Турция, с. Лозенец, община Стралджа, област Ямбол (I етап). – Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, 2016, 224 – 226.

Божкова 1989: А. Божкова. Атическа чернофирнисова керамика в Тракия (V – III в. пр. н. е.). – Археология, 1989, 2, 1 – 10.

Божкова 2002: А. Божкова. Монохромна керамика с ангобно покритие. – В: А. Божкова, П. Делев (ред.). Копривлен. Спасителни археологически проучвания по пътя Гоце Делчев – Драма, I, София, 2002, 146 – 153.

Божкова 2008: А. Божкова. Надгробни могили при Симеоновград. Характеристика на обекта, устройство на могилите, инвентар на находките, обред. – В: В. Николов, Г. Нехризов, Ю. Цветкова (ред.). Спасителни археологически разкопки по трасето на железопътната линия Пловдив – Свиленград през 2005 г. Велико Търново, 2008, 137 – 160.

Божкова 2010: А. Божкова. Чернофирнисова керамика от класическата епоха в България – актуален прочит на проблема. – Археология, 2010, 1 – 2, 18 – 28.

Божкова и др. 2016: А. Божкова, С. Александров, Н. Тодорова, В. Милчева. Спасително археологическо проучване на обект № 7 по трасето на газопровод № 2 за Република Турция, землище на с. Маленово, община Стралджа, област Ямбол. – Археологически открития и разкопки през 2015. София, 2016, 221 – 224.

Былкова, Немцев 2013: В. П. Былкова, С.О. Немцев. Метрология и хронология ножек амфор IV в. до. н. э. (закрытые комплексы Белозерского поселения). – В: Боспорский феномен. Греки и варвары на евразийском перекрёстке. Санкт Петербург, 2013, 644 – 651.

Буюклиев 1964: Хр. Буюклиев. Две раннотракийски могилни погребения от Старозагорско. – Археология, 1964, 4, 61 – 65.

Василева 2008: Д. Василева. Два монохромни съда от могилите при Симеоновград. – В: В. Николов, Г. Нехризов, Ю. Цветкова (ред.). Спасителни археологически разкопки по трасето на железопътната линия Пловдив – Свиленград през 2005 г. Велико Търново, 2008, 191 – 196.

Василева 2010: Д. Василева. Глинени мортарии от класическата и елинистическата епоха от Южна България. – В: Югоизточна България през II – I хилядолетие пр. Хр. Варна, 2010, 237 – 246.

Василева 2016: Е. Василева. Култово място от късножелязната епоха и Късното средновековие по трасето на АМ „Тракия“. – В: Б. Петрунова, А. Аладжов, В. Григоров (ред.). In honorem professoris Stanislav Stanilov (= Известия на Националния археологически институт, XLIII). София, 2016, 74 – 81.

Василева, Бакърджиев 2010: Е. Василева, С. Бакърджиев. Археологическо проучване на обект № 16 по трасето на АМ „Тракия“, ЛОТ 4, между селата Зимница и Чарда, община Стралджа. – Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 618 – 620.

Велков 1937: И. Велков. Разкопките около Мезек и гара Свиленград. – ИБАИ, XI, 1937, 117 – 170.

Велков 1938: Ив. Велков. Могилни гробни находки от Брезово. – ИБАИ, XII, 1938, 259 – 280.

Върбанов 2013: В. Върбанов (съст.) Sexaginta Prista. Тракийски ямен комплекс, I. Вели-

ко Търново 2013.
Георгиева, Бъчваров 1994: Р. Георгиева, И. Бъчваров. Тракийски некропол при село Професор Иширково, Силистренско. Силистра, 1994.
Георгиева, Момчилов 2003: Р. Георгиева, Д. Момчилов. Надгробната могила край с. Прилеп – място за погребение или жертвоприношение? – Пътят. Сборник в чест на Георги Китов. София, 2003, 63 – 67.
Гетов 1965: Л. Гетов. Могилни погребения при с. Долно Сахране, Старозагорско. – Известия на Археологическия институт, XXVIII, 1965, 203 – 230.
Гетов 1972: Л. Гетов. Тракийско погребение от латенската епоха при Севтополис. – Известия на Археологическия институт, XXXIII, 1972, 91 – 95.
Гетов 1991: Могилен некропол от елинистическата епоха при Кабиле. – Кабиле, том 2, София, 1991, 168 – 197.
Домарадски 1986: М. Домарадски. Раннотракийска керамика от култов обект в м. Скалето при с. Цръчна, Благоевградски окръг. – Археология, 1986, 2, 10 – 23.
Дремсизова 1955: Ц. Дремсизова. Надгробни могили при с. Янково. – Известия на археологическия институт, XIX, 1955, 61 – 83.
Дремсизова 1962: Ц. Дремсизова. Могилният некропол при с. Браничево (Коларовградско). – Известия на Археологическия институт, XXV, 1962, 165 – 186.
Дремсизова-Нелчинова 1966: Цв. Дремсизова-Нелчинова. Тракийски некропол в с. Кюлевча, Шуменско. – Археология, 4, 1966, 40 – 51.
Иванов 2003: М. Иванов. Комплекс от ями и съоръжения от IV в. пр. Хр. в кв. „Лозенец", София. – Археология, 2003, 2, 43 – 51.
Кац 2007: В. И. Кац. Греческие керамические клейма эпохи классики и эллинизма (опыт комплексного изучения) (= Боспорские исследования, XVIII). Симферополь – Керчь, 2007.
Кисьов 2004: К. Кисьов. Тракийската култура в региона на Пловдив и течението на р. Стряма през втората половина на I хил. пр. Хр. София, 2004.
Китов 1996: Г. Китов. Сашова могила. Монументална неограбена тракийска гробница между Шипка и Ясеново. – Археология, 1996, 2 – 3, 9 – 22.
Кънчев 1973: М. Кънчев, Праисторически и антични материали в музея на град Нова Загора. Нова Загора, 1973.
Лазаров 2003: Лазаров, М. Древногръцката рисувана керамика в България. Варна, 2003.
Лещаков и др. 2006: К. Лещаков, М. Тонкова, Р. Миков, К. Меламед. Археологически разкопки до с. Ябълково, Димитровградско, през 2000 – 2003 г. – В: В. Николов, Г. Нехризов, Ю. Цветкова (ред.). Спасителни археологически разкопки по трасето на железопътната линия Пловдив – Свиленград през 2004 г. Велико Търново, 2006, 135 – 165.
Мирчев 1962: М. Мирчев. Раннотракийският могилен некропол при с. Равна. – Известия на Археологическия институт, XXV, 1962, 97 – 164.
Монахов 2003: С. Ю. Монахов. Греческие амфоры в Причерноморье. Типология амфор ведущих центров-экспортеров товаров в керамической таре: каталог-определитель. Москва – Саратов, 2003.
Ников 2005: К. Ников. За една група сиви съдове от Югоизточна България. Към въпроса за появата на сивите амфори в Тракия (кр. на VII – VI в. пр. Хр.). – В: *Heros Hephaistos. Studia in Honorem Liubae Ognenova-Marinova*. Велико Търново, 2005, 331 – 347.
Ников 2009: К. Ников. Трапезна керамика, работена на колело. – В: Спасителни археологически проучвания по трасето на АМ „Тракия", ЛОТ 5, обходен път на град Карнобат, км 6+400 – 6+800. Варна, 2009, 108 – 123.
Петров 1993: И. Петров. Тракийски могилен некропол край с. Горски извор, Хасковско. – Известия на музеите от Югоизточна България, XVI, 1993, 7 – 36.
Саватинов 1997: С. Саватинов. Комплекс от ями от късната желязна епоха в м. Старото селище край град Раднево. – В: Марица – Изток. Археологически проучвания. Том 4. Раднево, 1997, 9 – 54.

Стоянов 2003: Т. Стоянов. Един необичаен глинен ритон от с. Анево, Карловско. – В: Академични четения в чест на професор Златозара Гочева. НБУ, Годишник на Департамент „Средиземноморски и източни изследвания“, том 1/2002. София, 2003, 132 – 140.

Табакова-Цанова 1961: Г. Табакова-Цанова. Антична керамика от казанлъшкия музей. – Археология, 1961, 1, 52 – 61.

Тонкова 2006: М. Тонкова. Тракийско ямно светилище от втората половина на V – началото на III в. пр. Хр. в м. Карабюлюк при с. Ябълково, Димитровградско. – В: В. Николов, Г. Нехризов, Ю. Цветкова (ред.), Спасителни археологически разкопки по трасето на железопътната линия Пловдив – Свиленград през 2004 г. Велико Търново, 2006, 205 – 233.

Тонкова 2010: М. Тонкова. Резултати от проучванията на източния сектор на тракийско ямно светилище от V – началото на III в. пр. Хр. в м. Кузлука, с. Малко Тръново, общ. Чирпан (обект 11, ЛОТ 1 по ОВОС на автомагистрала „Тракия“). – В: Югоизточна България през II – I хилядолетие пр. Хр. Варна, 2010, 196 – 212.

Тонкова и др. 2011: М. Тонкова, К. Лещаков, Л. Лещаков. Спасителни археологически разкопки на раннонеолитно селище и ямно светилище от V – началото на III в. пр. Хр. в м. Карабюлюк при с. Ябълково, община Димитровград, област Хасковска – обект 9, км 222,050 – 223,570 по ОВОС на ж.п. линията Пловдив – Свиленград) през 2010 г. Структури от късножелязната епоха. – Археологически открития и разкопки през 2010 г. София, 2011, 155 – 157.

Тонкова, Василева 2015. М. Тонкова, М. Василева. Ямен комплекс от класическата епоха при с. Овчарци, община Раднево. – Археологически открития и разкопки през 2014 г. София, 2015, 169 – 172.

Тонкова и др. 2016: М. Тонкова, Д. Любенова, П. Караилиев, Н. Тонков. Ямен комплекс от V – началото на III в. пр. Хр. и структури от ранната бронзова епоха при бившето с. Овчарци, община Раднево. – Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, 2016, 238 – 241.

Тончева 1967: Г. Тончева. Архаични материали от Одесос. – Известия на Археологическия институт, XXX. София, 1967, 157 – 180.

Ханджийска 2007: В. Ханджийска. Традиции и тенденции в производството на керамика на ръка в днешна Югоизточна България през VI – I в. пр. Хр. Автореферат за присъждане на образователна и научна степен „доктор“. София, 2007.

Христова 2009: Р. Христова. Комплекс от ями по трасето на АМ „Тракия“, ЛОТ 5, км 6+700 – 6+800. – В: Спасителни археологически проучвания по трасето на АМ „Тракия“, ЛОТ 5, обходен път на град Карнобат, км 6+400 – 6+800. Варна, 2009, 50 – 78.

Чичикова 1969: М. Чичикова. Тракийската гробница от с. Калояново, Сливенски окръг. – Известия на Археологическия институт, XXXI, 1969, 45 – 90.

Чичикова 1984: М. Чичикова. Антична керамика. – Севтополис, I. София, 1984, 18 – 114.

Филов 1909: Б. Филов. Стари гробове в Чирпанско и Старозагорско. – Периодическо списание, 70, 1909, 589 – 602.

Филов 1934: Б. Филов. Надгробните могили при Дуванлии в Пловдивско. София, 1934.

Alexandrescu 1972: P. Alexandrescu. Un groupe de céramique fabriquée à Istros. – Dacia, XVI, 1972, 113 – 131.

Alexandrescu 1977: P. Alexandrescu. Les modeles grecs de la ceramique thrace tournee. – Dacia, XXI, 1977, 113 – 137.

Bozkova, Nikov 2009: A. Bozkova, K. Nikov. La céramique monochrome en Thrace et ses prototypes anatoliens. Problèmes de chronologie. – Il Mar Nero, VI – 2004/2006 (2009), 47 – 55.

Bozkova, Vasileva 2009: A. Bozkova, D. Vasileva. Un complexe de céramique monochrome des environs de Simeonovgrad dans la vallée du Hebros. – Pontica, XLII, Supplementum I. Constanţa, 2009, 223 – 244.

Domaradzki 2002: M. Domaradzki. Grey pottery prom Pistiros, Part I. – In: J. Bouzek, L. Domaradzka, Z. H. Archibald (eds.). Pistiros II. Prague, 2002, 189 – 209.

Kac 2003: V. Kac. A New Chronology for the Ceramic Stamps of Herakleia Pontike. – In:

Black Sea Studies, 1. The Cauldron of Ariantas. Studies Presented to A. N. Ščeglov on the Occasion of his 70th Birthday. Aarhus, 2003, 261 – 278.

Moscalu 1983: E. Moscalu. Ceramica traco-getica. Bucureşti, 1983.

Nedyalkov 2008: K. Nedyalkov. Local Pottery from Apollonia Pontica 6th – 5th Century BC. – Archaeologia Bulgarica, 1, 2008, 1 – 28.

Nikov 1999: K. Nikov. "Aeqlian" Bucchero in Trace? – Archaeologia Bulgarica, 2, 1999, 31 – 42.

Tonkova, Savatinov 2001: M. Tonkova, S. Savatinov. Thracian Culture of the Late Iron Age. – In: Maritsa – Iztok. Archaeological Research. Vol. 5, Radnevo, 2001, 95 – 127.

Sabattini 2000: B. Sabattini. Les skyphos du F.B. Group á Spina: apport chronologique de l'étude stylistique et typologique. – In: B. Sabattini (ed.). La céramique attiqie du IVe siè en Méditerrané occidentale. Actes du colloque international organisé par Centre Camille Jullian, Arles, 7 – 9 décembre 1995. Naples, 2000, 47 – 65.

Site No 16 along the Trakia Motorway route

Elena Vasileva, Desislava Vasileva, Yana Dimitrova, Kalin Madzharov

SUMMARY

Site No 16 is located in the villages of Zimnitsa and Charda area, Straldzha Municipality, Yambol region. It was excavated because of the construction activities along Trakia Motorway in 2008 and 2009. A cemetery dated to the 16th and 17th century and a pit site dated to the 4th century BC were excavated.

The cemetery contained 52 inhumation burials, located in the northwestern part of the site. The grave pits are west – east oriented, rectangular, oval or trapezoidal in plan. Remains of wood were found in the filling of two of the grave pits, probably from lattices covering the deceased. Despite the poor condition of the bone remains, most were age determined: 8 skeletons belong to children, and 39 – to adults. Two grave pits without bone remains were interpreted as cenotaphs. All deceased were laid on their backs, with skulls facing up, north and south; in general, no special arrangement of the upper and lower limbs was marked. The lack of care in the body deposition argues against the intentional "arrangement" of the body according to the Christian rituals. The data gained during the excavations give us grounds to suggest that the burials were performed in accordance with the Islamic funeral practice. Usually this type of cemeteries is dated between the 15th and 17th century. No artifacts were found inside or outside the graves, which makes it difficult to narrow the chronological framework.

Five pits dated to the Late Iron Age and two negative features (probably bottoms of pits or destroyed ones) were also excavated. They vary in shape and size: round and elliptical in plan and cylindrical, hemispherical and conical in cross-section. They were filled with gray-black, loose soil mixed with charcoal, small stones, fragments of thrown and handmade ware, amphorae, pieces of daub and animal bones. It is noteworthy that the fragments of amphorae have the largest share among the artifacts. The amphora stamps as well as the fragments of amphorae from Chios, Mende, Heraclea and the ones of Murighiol type date some of the features to the first quarter of the 4th century BC onwards. The same date is confirmed also by the fragments of black-glazed pottery and by the analysis of the wheel-made pottery. Both the thrown and handmade fragments have a relatively equal share. All the main shapes of the repertoire of the monochrome thrown ware from the late Classical period have been identified – *bowls* (mainly with inverted rim), *lekanis* of two basic types (with a handle on the horizontal rim and ones with two horizontal handles set on the body),

craters of the cylindrical neck type, a rim fragment from a *table amphora, jugs* in two types, *cups* with a S-shaped profile, a *skyphos* fragment and *mortaria*. The lack of decoration on the thrown ware, as well as the not very careful treatment of the surfaces shows a stage in the local pottery production with an established set of shapes imposed in everyday life and ritual practices. The fragments of hand-made vessels represent the group of the kitchen ware (pots and bowls, used both for cooking and serving) and the group of the storage vessels. The absence or limited amount of tableware (cups, jugs, finer bowls and plates) is an indication of a Late Iron Age, when the wheel-made shapes for the table had already entered *en masse*.

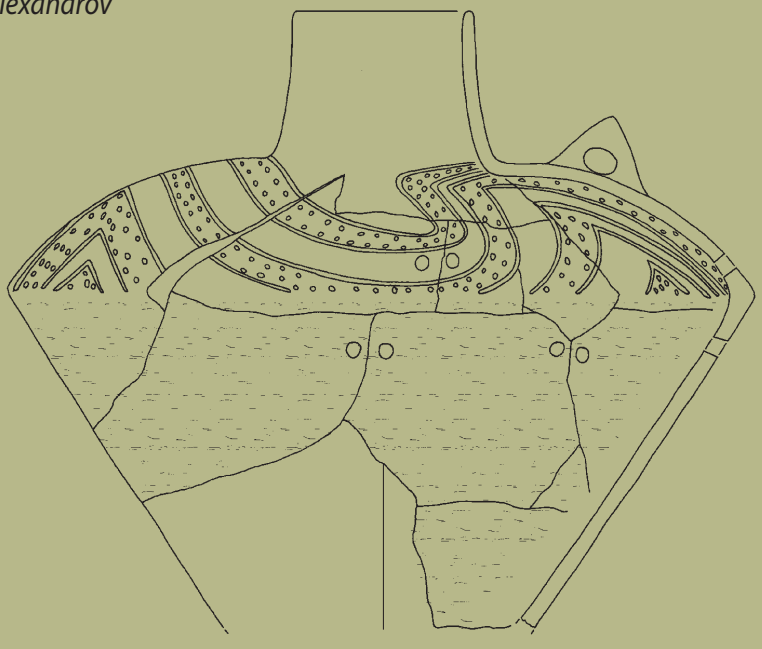
The nature of the site cannot be definitively defined because of the limited area of investigation. It seems possible that the excavated structures belong to a pit site or a settlement contemporary to the sites of this type found in the region. The several excavated pits belong to the final stage of functioning of this type at sites to the south of the Balkan (Тонкова 2010, 209; Тонкова et al. 2010, 157).

Archaeological rescue excavations
for infrastructure projects 3

Archaeological Rescue Excavations along the Trakia Motorway Route, LOT 1 – 4

Part I. Prehistory

Edited by *Stefan Alexandrov*

ISSN 2535-129X (print)
ISSN 2535-0862 (online)
ISBN 978-619-254-039-5 (print)
ISBN 978-619-254-040-1 (online)